Türk Dili Derneği - 7

TÜRK SÖZ İLE KÜLTÜR VARLIKLARININ İZİNDE

TÜRKBİLİM ARAŞTIRMALARI DİZİSİ
BİRİNCİ KİTAP

BAŞ EDİTÖR
TİMUR KOCAOĞLU

Türk Dili Derneği - 7

TÜRK SÖZ İLE KÜLTÜR VARLIKLARININ İZİNDE

Türkbilim Araştırmaları Dizisi
Birinci Kitap

Baş Editör:

Timur Kocaoğlu

Yardımcı Editörler:

Hikmet Demirci, Öztürk Emiroğlu
Mehmet Mehdi Ergüzel, Akartürk Karahan
Leyla Karahan, Ceren Selvi, Erdem Uçar
Gökbey Uluç, Recai Ünal, Şerife Yalçınkaya

Kutlu Yayınevi
İstanbul, 2020

TÜRKBİLİM ARAŞTIRMALARI DİZİSİ: BİRİNCİ KİTAP

TÜRK DİLİ DERNEĞİ – 7. Yayını

Biri tekin (ücretsiz) pdf ile öbürü de akçalı (paralı) "istek üzerine baskı" olarak Kutlu Yayınevi'nce İstanbul, Türkiye'de yayımlanmıştır.

Türk Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde

Baş Editör: Timur Kocaoğlu (TÜSATBİTİG Yönetim Kurulu oluru ile)
Hakemler Kurulu: Hikmet Demirci, Öztürk Emiroğlu, Mehmet Mehdi Ergüzel, Akartürk Karahan Leyla Karahan, Ceren Selvi, Erdem Uçar, Gökbey Uluç, Recai Ünal, Şerife Yalçınkaya
Dizer ve yayın sorumlusu: Gökbey Uluç
Kapak Tasarımcısı: Cafer Uluç

1. Basım: Aralık 2020 – İstanbul

ISBN: 978-625-7200-85-1

© Türk Dili Derneği

© Türkbilim Sanaltayları (TÜSATBİTİG)

Bu yapıtın bütün hakları saklıdır. Türk Dili Derneği ile TÜSATBİTİG Yönetim Kurulu'nun yazılı oluru olmaksızın "basılı" biçimde çoğaltılamaz. Elektronik (pdf) nüshası para ile satılamaz, içeriğinde değiştirmeler yapılamaz. Yalnız eleştiri, tanıtma amacıyla, kaynak gösterilerek az sayıda alıntılar aktarılabilir.

Kitabın tekin (ücretsiz) pdf'ini isteme: tusatbitig@gmail.com

Basılı kitap Kutlu Yayınevi'nden satın alınabilir: www.kutluyayinevi.com

KUTLU YAYINEVİ – göksel sözcüklerin yayıncısı
Siyavuşpaşa Mah. Aydede Sok. No: 2/A
Bahçelievler – İstanbul, Türkiye / Çağrı: 0090 212 603 5661
istek@kutluyayinevi.com / www.kutluyayinevi.com

Kaya Dijital Basımevi: 47102
Maltepe Mah. Davutpaşa Cad. Emintaş Matbaacılar Sitesi, No: 101/398
Topkapı, Zeytinburnu - İstanbul

Bilgelerimiz

Kaşgarlı Mahmud

ile

Yusuf Has Hacib'*in*

Türk söz ile kültür varlıkları

alanındaki ölümsüz çalışmalarını

saygıyla anarak !..

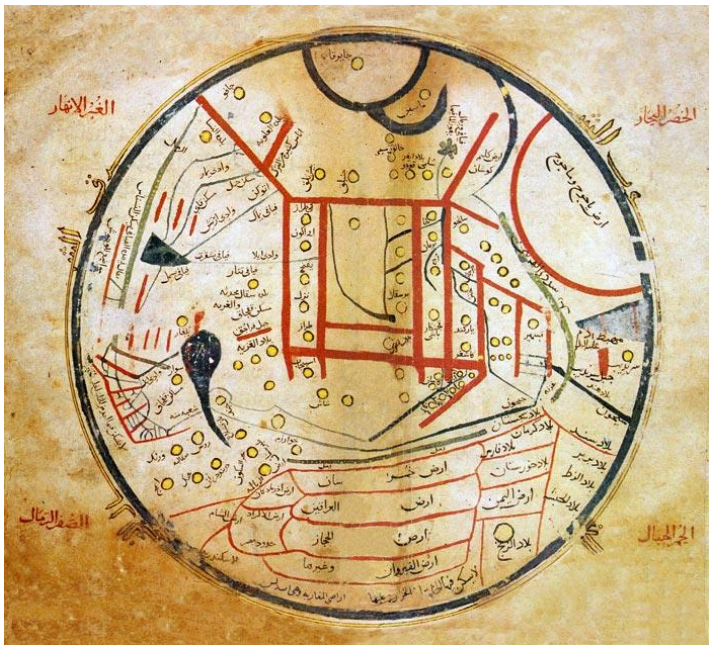

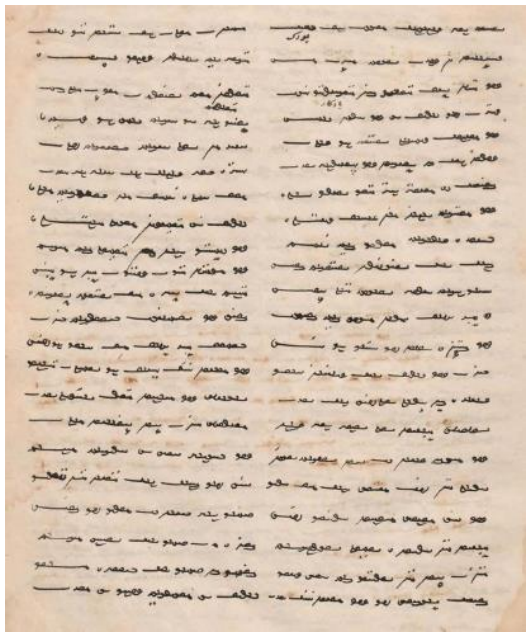

İÇİNDEKİLER:

Önsöz, s. 7
40 Türkbilim Sanaltayının dizelgesi (listesi), s. 10
Giriş, s. 17

- 1. SÖZ VARLIĞI BÖLÜMÜ -

Çoban Hıdır Haydar Uluhan, *Irak Türkmen Türkçesinin Söz Varlığı*, s. 25
Mehmet Fatih Kirişçioğlu, *Saha (Yakut) Türkleri ve Türkçesi*, s. 41
Erdem Uçar, *Kırgızca Eldik (I) ve Eldik (II)'nin Yapısı Üzerine Artzamanlı Birkaç Not*, s. 57
Mustafa Altun, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Teknoloji Kullanımı*, s. 63
Mehmet Tütüncü, *İslami Kitabelerde Türkçenin Kullanılması*, s. 81
Recai Ünal, *Çağdaş Türkiye Türkçesi (ÇTT) Dilbetimi Çalışmalarında Belirteç (Zarf)*, s. 91

- 2. KÜLTÜR VARLIĞI BÖLÜMÜ -

Bayram Quliyev, *Dede Korkut Kitabı üzerine Araştırmalar*, s. 103
Özkul Çobanoğlu, *Türk Mitolojisinde Ana Erkil Dönem*, s. 117
Ertuğrul Zorlu, *Çuvaş Mitolojisi Üzerine Birkaç Söz*, s. 161
Atilla Jorma, *Kumanlarda Dil ve Kültür*, s. 175
Elçin İbrahimov, *Türk Dünyasında Alfabe Tartışmaları*, s. 185
Kutlugjon Sultanbek, *Kazakistan'da Tarihî Metinler Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 193
Hicret Daşdemir, *Kafkasya Türkmenleri*, s. 205

- 3. KUTADĞU BİLİG ÖZEL BÖLÜMÜ -

Gülden Sağol Yüksekkaya, *R. R. Arat'ın Kutadgu Bilig'in Tenkitli Metnindeki Tercihleri*, s. 223
Mesut Şen, *Kutadgu Bilig'de Bazı Kişi Adlarının Köken ve Anlam Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*, s. 239
Timur Kocaoğlu, *Abdurauf Fıtrat'ın Türkbilimde Gözden Uzakta Kalmış "Kutadğu Bilig" Metin Çalışması (1928)*, s. 247
Timur Kocaoğlu, *Kutadğu Bilig'de Pişmanlık Duygusu* [1970'ten öğrenci yazısı], s. 263
Erdem Uçar, *Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası (1825-2020)*, s. 271
Yazarlar Dizini (*Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası* için), s. 379-386

TÜSATBİTİG etkinliklerinden görüntüler, s. 387-399

21 Haziran 2020: Yönetim Kurulu Toplantısı
Sol üstten: Timur Kocaoğlu (East Lansing, ABD), Akartürk Karahan (Ankara)
Şerife Yalçınkaya (Toronto, Kanada), Mehmet Mehdi Ergüzel (İstanbul)
Hikmet Demirci (Kahramanmaraş), Recai Ünal (İstanbul), Gökbey Uluç (İstanbul)

ÖNSÖZ

Kimi kötü olaylar güzel bir gelişmeye yol açabiliyor. Bu 2020 yılı Ocak sonu ile Şubat başında Çin'den bütün yeryüzüne görülmemiş bir hızda yayılan "Covid-19" adı verilen karasalgın milyonlarca kişiye bulaşarak çok sayıda ölümlere neden olunca bütün ülkelerde olağanüstü önlemler alınmaya başlandı. Bundan eğitim de etkilendi, yüzyüze yapılan dersler bütünüyle sanal ortama taşınarak uzaktan eğitime geçildi. Benim çalıştığım ABD'deki Michigan State University (MSU)'de 11 Mart'ta bütünüyle Zoom ile sanal dersler yapma kararı aldı. Daha önceden de az sayıda sanal dersler ve konferanslar yapılıyordu, ancak bu salgınla bütünüyle sanal dersler ve sanal toplantılar yapılmaya başlandı.

Herkes yüzlük (yüz maskesi) ve kimi durumlarda saydam yüzkalkanı (yüz siperliği) takmaya ve daha çok eve kapanmaya başladı. İşte bu kapanış döneminde, hem kendimi hem de Türkbilime (Türkolojiye) ilgi duyanları biraz olsun bu soyutlanma bunalımından kurtarıp, birbirinden uzakta çeşitli ülkelerde yaşayanlar arasında söyleşi ortamı yaratmak için bu Türkbilim Sanaltayı dizisini her hafta Cumartesi günleri yapmanın iyi ve yararlı olacağını düşündüm. Bu düşüncemi Türkiye ve başka ülkelerdeki arkadaşlarıma açınca onlardan coşkulu destek geldi.

Böylece, deneme olarak ilk Türkbilim Sanaltayı 21 Mart Cumartesi "Yeni Gün" (Nevruz) Bayramı'nda Zoom adlı sanal toplantı programıyla yapıldı. Bu toplantının duyurusu benim Facebook sayfamda bir hafta önceden yapılmıştı. 21 Mart'taki ilk toplantı açık söyleşi biçimindeydi ve ona 17 kişi katıldı. Katılımcıların çoğu Türkiye'den, sonra az sayıda Azerbaycan, Kanada'dan ve ben ABD'den idim. Ondan sonraki Türkbilim Sanaltaylarımızda katılımcı sayımız sürekli artmaya başladı: 28 Mart'ta 40 kişi, 4 Nisan'da 100 kişi olarak. 28 Mayıs'ta YouTube'da "BilgeTürkler" kanalı kurarak, 30 Mayıs toplantımızı Zoom'da yaparken, onun videosu da canlı yayın olarak YouTube'da verildi.

21 Mart'ta tek kişi olarak başladığım Türkbilim Sanaltayı'na Nisan ayında 5 arkadaşın destek vermesiyle 6 kişilik Yönetim Kurulu'nu kurduk (Soyadlarının abecesel sırasına göre): Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Demirci, Doç. Dr. Akartürk Karahan, Gökbey Uluç, Recai Ünal, Doç. Dr. Şerife Yalçınkaya. Daha sonra Prof. Dr. Mehmet Mehdi Ergüzel 7. YK üyesi olarak katıldı. Eylül ayında ise, Mehmet Mehdi Ergüzel ile Prof. Dr. Leyla Karahan Danışma Kurulu üyemiz oldular.

Yurt dışından Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Tataristan, Güney Azerbaycan, Irak (Erbil ile Kerkük), Afganistan, Almanya, Macaristan, Polonya, Kanada, Balkanlar'dan çok sayıda kişi (öğretim üyesi, uzman) bize gönüllü destek vermeye başladılar (hepsinin adlarını saymak en az 10 sayfalık yer alır). Yeni yılın başında Türk Dünyası ve başka ülkelerdeki Temsilciler Kurulu da belirlenecektir. Türkiye'nin çok sayıdaki şehirlerinden de üniversite öğretim üyeleri, öğretmenler, doktora, yüksek lisans ve lisans öğrencileri, yazarlar, araştırmacılar, TRT ve özel

radyo ve televizyon kanallarından spikerler, gazeteciler, değişik mesleklerden kişiler de bizim Türkbilim Sanaltaylarımıza ilgi göstermeye başladılar.

21 Mart ile 26 Aralık 2020 arasında Zoom ile yapılan 40 Türkbilim Sanaltayının dizelgesi (listesi) bu Önsöz'den sonra veriliyor (s. 10-15). Türkbilim toplantılarımız kesintisiz sürecektir. Her hafta cumartesi Türkiye saatiyle 19:00 – 22:00 arasında yapılan bu sanaltaylara aşağıdaki bağlantı ve açarsöz (şifre) ile katılınabilir: https://msu.zoom.us/j/95501933546 - Açarsöz: 996192. İlerde bu bağlantımızla açarsöz değişirse, yenilerini öğrenmek için bize yazabilirsiniz: tusatbitig@gmail.com. Zoom sanaltayına katılamayanlar toplantılarımızı Youtube kanalımız BilgeTürkler'den canlı izleyebilir veya sonradan onun videosunu görebilirler: youtube.com/channel/UCuYDV2fdLEYKP0iGUS5eVXw

Dergi mi kitap yayını mı?

Bu sanaltaylarımızda sunulan bildirilerin yayımlanması konusunda bizim ilk toplantılarımıza katılanlar arasında 2 ayrı görüş vardı:

1. Sunum yazılarını yayımlamak için üç aylık bir **dergi** çıkarılması;
2. İki ayda yapılan sunum yazılarının **kitap dizisi** olarak belirli aralıklarla yayımlanması.

Yapılan toplantılarımızda "dergi çıkarmak" yerine "kitap yayımlamak" görüşü daha ağır basınca, işte "Türkbilim Araştırmaları Dizisi"nin bu ilk kitabıyla karşınızdayız. Düzenli yapılmakta olan Türkbilim Sanaltaylarını yöneten TÜSATBİTİG (Türkbilim Sanaltayları ve Bitigleri) Yönetim Kurulu üyelerince seçilecek çeşitli *Baş Editörler* bu dizinin sonraki kitaplarını hazırlayacaklardır. Bu dizideki kitaplardan birinin *Baş Editörü* olmak isteyenler TÜSATBİTİG Yönetim Kurulu'na başvurabilirler.

Bu kitaplarımız 2 türlü yayımlanacak: Biri pdf olarak elektronik e-kitap, öbürü de basılı kitap yayımı. Kitaplarımız İstanbul'daki Türk Dili Derneği yayını olarak Kutlu Yayınevi'nce yayımlanacaktır. Bu dizinin kitapları pdf olarak aşağıdaki şu bağlantıdan tekin (parasız) istenebilir: tusatbitig@gmail.com. Basılı kitaplar ise Kutlu Yayınevi'nden satın alınabilir: www.kutluyayinevi.com

Bu ilk kitabımızdan başlayarak şöyle bir yöntem uygulayacağız. Her kitabın baş editörü hazırladığımız "Editör ve Hakemler" dizelgesindeki (listesindeki) kişilerden yararlanarak ve ayrıca kendisinin seçeceği başka kimselerden "Yardımcı Editörler" ile "Hakemler Kurulu" oluşturur. Kendilerinden yararlanılan yardımcı editörlerin adları kitabın iç kapak sayfasında "Baş Editör'ün altında yer alır. Hakemler Kurulu ise iç kapağın arkasındaki yayın bilgileri sayfasında verilir. Her kitaba girecek yazıların daha önce yayımlanmamış olması gerekir. Ancak, yayımlanmış bir yazının düzeltilmiş, genişletilmiş yeni bir biçimi ise basılabilir (bu durum yazı altında belirtilmeli ve basılmış önceki yazının yayım bilgileri verilmeli).

TÜSATBİTİG dizisinin bu ilk kitabında yazarların Türkçesine ve kullandıkları sözcük ile terimlere dokunulmadı, ancak yazım ve noktalama

yanlışlıkları düzeltildi. Bu kitapta yardımcı editör ve hakem olarak emeği geçen bütün bilgelerimiz sağolsun, varolsunlar!

Özellikle Gökbey Uluç bilgemizi burada anmak isterim. Gökbey kardeşim yalnızca bizim TÜSATBİTİG Yönetim Kurulu'nda yer almıyor, başkanı olduğu Türk Dili Derneği'nin bu kitap dizimizi kendi yayınları olarak üstlenmesini sağladı; ayrıca kendisinin yönettiği Kutlu Yayınevi de dizimizin yayıncısı olacaktır. Bunlara ek olarak, Türk Dili Derneği'nin sanalağında bizim toplantı etkinliklerimizin duyurularına yer ayrılmasını sağladı. Gökbey Uluç'un bütün bu yardımlarını alkışlıyoruz: http://tusatbitig.turkdilidernegi.org.tr/

Bu kitabımızn ön ile arka kapak tasarımını yapan Cafer Uluç'u gönülden alkışlarım, olağanüstü bir kapak hazırladı.

Önce tek kişilik bir deneme olarak 21 Mart 2020'de başlayan bu Türkbilim Sanaltayları üç dört toplantıdan sonra bu işe gönül vermiş arkadaşların katılımıyla her hafta cumartesi günleri yapılan bir sürekliliğe ulaştı. Ancak kurumsallaşmadık, ne belirli yerimiz ne yurdumuz var; herkes kendi evinden, kendi odasından gönüllü olarak bu toplantıları tasarlıyor, yürütüyor. Bu işte akça da yok, aylık da yok, belirli bir ödül de yok; tek gönül birliği, birlikte Türkbilim alanında yararlı bir iş, güzel bir etkinlik yapma coşkusu, sevinci, erinci var.

Bütün hafta boyunca gelecek cumartesi günü saat 19:00'u iple çekiyoruz. Ancak Türk Dünyasının çeşitli yöreleri ile çeşitli ülkelerden toplanmış olanlarla yaptığımız 3-4 saat süren bir toplantının kapanış saati gelince de, istemeye istemeye ayrılırken birbirimize gülümseyerek el sallıyoruz. Bundan daha iyi bir gönül erinci olabilir mi?

Bu sanaltayların bir başka güzel yanı nedir biliyor musunuz? Bu sanaltaylar yeryüzünün dört bir yanındaki uzaklıklar ile değişik zaman dilimlerini ortadan kaldırıyor, hepimizi aynı yerde aynı zamanda topluyor: İstanbul'da saat 19:00 iken, doğuya doğru Bakü'de 20:00, Taşkent'te 21:00, Nursultan'da 22:00, batıya doğru ise Berlin'de 17:00, New York'ta 11:00 saat dilimi olsa da sanal toplantıda aynı anı yaşıyoruz! Şöyle diyelim: "Haydi gelin şu hafta cumartesi de Türkbilim Sanaltayı'nda bir daha buluşalım!" Gerçekte, birbirimize kendi evimizdeki odamızda, kendi bilgisayarımız veya cep telefonumuzun saydam yüzeyince yakın, sanalağda ise yalnızca bir tek tıklama denli uzağız!

Son olarak, bu kitap 399 sayfa oldu, ancak onu 400 sayfa yapmadık, "99" kez uğur getirsin diye 399'da bıraktık!

Timur Kocaoğlu
Michigan State University, ABD
22 Aralık 2020

TÜRKBİLİM SANALTAYLARI

21 Mart ile 26 Aralık 2020

Arasındaki 40 Cumartesi Toplantısı

https://msu.zoom.us/j/95501933546

21 Mart **1. Toplantı**: İlk tanışma toplantısı (Yeni Gün / Nevruz dolayısıyla) 17 kişi katıldı.

28 Mart **2. Toplantı**: Prof. Dr. Timur Kocaoğlu, Michigan State University, ABD: "Buhara'da Ceditçilik (Yenileşme)" 40 kişi katıldı.

4 Nisan **3. Toplantı**: (Oturum Başkanı: Timur Kocaoğlu, Michigan State University, ABD)
Prof. Dr. Ramazan Korkmaz (Maltepe Üniversitesi, Türkiye): "Şamanizm / Gök Tengri İnancı" 100 kişi katıldı.

11 Nisan: **4. Toplantı**: (Oturum Başkanı: Timur Kocaoğlu, Michigan State University)
Doç. Dr. Mustafa Altun (Sakarya Üniversitesi, Türkiye): "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi"
Drs. Mehmet Tütüncü (SOTA Başkanı, Hollanda): "İslâmî Kitabelerde Türkçenin Kullanılması"

18 Nisan **5. Toplantı:** (Oturum Başkanı: Timur Kocaoğlu, Michigan State University)
Dr. Erdem Uçar (Friedrich-Schiller-Universität Jena, Almanya): "Türkçede Kut Kavramı (Artzamanlı ve Eşzamanlı İnceleme)"

25 Nisan **6. Toplantı**: (Oturum Başkanı: Timur Kocaoğlu, Michigan State University)
Ertuğrul Zorlu (Doktora öğrencisi, Fırat Üniversitesi): "Çuvaş Mitolojisi"
Recai Ünal (Dilmer Dil Okulu Müdürü): "Çağdaş Türkiye Türkçesi (ÇTT) Dilbetimi Çalışmalarında Belirteç (Zarf)"

2 Mayıs **7. Toplantı**: (Oturum Başkanı: Timur Kocaoğlu, Michigan State University)
Prof. Dr. Çoban Hıdır Haydar Uluhan (Bağdat Üniversitesi, Irak): "Irak Türkmen Türkçesinin Söz Varlığı"
Dr. Bayram Quliyev (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Elm Tarixi İnstitutu, Bakü): "Dede Korkut Kitabı üzerine Araştırmalar"

9 Mayıs **8. Toplantı**: (Oturum Başkanı: Timur Kocaoğlu, Michigan State University)
Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu (Hacettepe Üniversitesi): "Türk Mitolojisinde Ana Erkil Dönem"
Hicret Daşdemir (Dilmer okutmanı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi): "Kafkasya Türkmenleri"

16 Mayıs **9. Toplantı**: (Oturum Başkanı: Timur Kocaoğlu, Michigan State University)
Prof. Dr. Atilla Jorma (Kuzey Makedonya Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Gostivar): "Kumanlarda Dil ve Kültür"
Dr. Elçin İbrahimov (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Bakü): "Türk Dünyasında Alfabe Tartışmaları"

23 Mayıs **10. Toplantı**: (Oturum Başkanı: Recai Ünal, Dilmer Dil Okulu Müdürü)
Prof. Dr. Mehmet Fatih Kirişçioğlu (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi): "Saha (Yakut) Türkleri ve Türkçesi"
Kutlugjon Sultanbek (Doktora Öğrencisi, Muğla Üniversitesi): "Kazakistan'da Tarihî Metinler Üzerine Yapılan Çalışmalar"

30 Mayıs **11. Toplantı**: (Oturum Başkanı: Doç. Dr. Şerife Yalçınkaya, Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülden Sağol Yüksekkaya (Marmara Üniversitesi): "Bir Münekkid Nüshası Olarak Kutadgu Bilig"
Prof. Dr. Mesut Şen (Marmara Üniversitesi): "Kutadgu Bilig'de Kişi Adları"
Prof. Dr. Timur Kocaoğlu (Michigan State University): "Kutadğu Bilig Çevirileri (Dünyada ve Türk Ülkelerinde)"

6 Haziran **12. Toplantı**: (Oturum Başkanı: Doç. Dr. Akartürk Karahan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Seadet Shikhiyeva (Azerbaycan Bilimler Akademisi, Bakü): "Nesimi çağdaşlarının təqdimatında"
Prof. Dr. Öztürk Emiroğlu (Uniwersytet Warszawski/Varşova Üniversitesi, Polonya): "Dünya Türkoloji Envanteri Çıkarılması"

13 Haziran **13. Toplantı**: (Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet Mehdi Ergüzel, İstanbul Bîrûnî Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife Yalçınkaya (Ege Üniversitesi: "Divan Edebiyatında Türkçecilik"
Prof. Dr. Namık Açıkgöz (Muğla Üniversitesi): "Klasik Türk Şiirinin Duygu İşleme Yönü ve "Yalnızlık" Örneği"

20 Haziran **14. Toplantı**: (Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Demirci, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Taşağıl (Yeditepe Üniversitesi): "Göktürk Tarihi" Üzerine
Adil Yılmaz (Doktora Öğrencisi, Mongolian University of Science and Technology): "Moğolistan Kazıları"

27 Haziran **15. Toplantı**: (Oturum Başkanı: Recai Ünal, Dilmer Dil Okulu Müdürü)
Prof. Dr. Şaban Doğan (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi): "Moğolistan'daki Türk Eserleri Üzerine"
Prof. Dr. Mehmet Vefa Nalbant (Pamukkale Üniversitesi): "Eski Türk Bitig Geleneği ve Bitig Türleri"

4 Temmuz **16. Toplantı** (Oturum Başkanı: Prof. Dr. Timur Kocaoğlu, Michigan State University)
Prof. Dr. Selahattin Turan (Bursa Uludağ Üniversitesi): "Millî Kimliğin İnşasında Çocuk Oyun ve Oyuncakları"
Doç. Dr. Yalçın Bay (Eskişehir Anadolu Üniversitesi): "TÜDÇOOP ve Alan Araştırmaları"
Doç. Dr. Neslihan Bay (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi): "Çocuk Oyunlarının Eğitimde Kullanılması"

11 Temmuz **17. Toplantı** (Oturum Başkanı: Doç. Dr. Şerife Yalçınkaya, Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Akartürk Karahan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi): "Alem-i Sıbyân Dergisi ve Gaspıralı'nın Türk Dünyasında Ortak Türkçe İdeali"
Doç. Dr. Mehmet Yalçın Yılmaz (İstanbul Üniversitesi Dil Okulu Müdürü): "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Son Gelişmeler ve Yaklaşımlar"

18 Temmuz **18. Toplantı** (Oturum Başkanı: Recai Ünal, Dilmer Dil Okulu Müdürü)
Prof. Mustafa Argunşah (Kayseri Erciyes Üniversitesi): "Türkiye'de Çağdaş Sözlükçülüğün Sorunları ve Türkçe Sözlükler"
Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Demirci (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi): "Sovyet Dönemi Dil Politikaları"

25 Temmuz **19. Toplantı** (Oturum Başkanı: Recai Ünal, Dilmer Dil Okulu Müdürü)
Prof. Dr. Meherrem Memmedli (Bakı Dövlet Universiteti): "Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlasları"
Dr. Öğr. Üyesi Ceren Selvi (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi): "Dilbilim, Göstergebilim, Anlambilim, Çokanlamlılık"

1 Ağustos: KURBAN BAYRAMI (Toplantı yapılmadı)

8 Ağustos: **20. Toplantı** (Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Demirci, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamidulla Baltabayev (Özbekistan Milli Üniversitesi): "O'zbek jadidchilarining Yangi imloga munosabati"
Prof. Dr. Timur Kocaoğlu (Michigan State University): "Türk/Dünya Dillerinde Ses-Anlam İlişkisi Rastlantısal mı?

15 Ağustos: **21. Toplantı** (Oturum Başkanı: Doç. Dr. Şerife Yalçınkaya, Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Güllü Yoloğlu (Bakı Dövlet Üniversiteti) "İslam Perdesi Altında Yaşayan Şamanizm"
Dr. Fidan Yusipova (Bakı Dövlet Universiteti): "Azerbaycan Dilinin Şerq Grupu Dialekt ve Şivelerinde İşlenen Sözlerin Semantik ve Qrammatik Xüsusiyyetleri"

22 Ağustos: **22. Toplantı** (Oturum Başkanı: Recai Ünal, Dilmer Dil Okulu Müdürü)
Prof. Dr. Leyla Karahan (Gazi Üniversitesi): "Ahmet Cevat Emre'nin Dil ve Dil Eğitimi ile İlgili Görüşleri"
Dr. Alev Şeyda Duman (Ankara Keçiören Sos. Bil. Lisesi Türk D. ve Edeb. Öğrt.): "Ahmet Cevat Emre'nin Hayatı ve Eserleri"

29 Ağustos: **23. Toplantı** (Oturum Başkanı: Doç. Dr. Akartürk Karahan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Efe (Amasya Üniversitesi): "Unutulan Türkçe Sözcükler: Arapça Etkisinde Kavram Alanında Kaybolan Sözcükler"
Gökbey Uluç (Türk Dili Derneği Başkanı): "Eski Türk Sayıları"

5 Eylül: **24. Toplantı** (Oturum Başkanı: Prof. Dr. Timur Kocaoğlu, Michigan State University)
Prof. Dr. Mehmet Mehdi Ergüzel (İstanbul Bîrûnî Üniversitesi), "Türkçenin Şair ve Yazar Sözlükleri Meselesi"
Prof. Dr. Erdogan Boz (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi): "Türkiye'de Sözlükbilim Çalışmaları"

12 Eylül: **25. Toplantı** (Oturum Başkanı: Doç. Dr. Şerife Yalçınkaya, Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Emek Üşenmez (İstanbul Üniversitesi Dil Okulu): "II. Dünya Savaşı ve Özbek Edebiyatı"
Recai Ünal (Dilmer Dil Okulu Müdürü): "Hesen Bey Melikov (Melikzade) Zerdabi Kimdir?"

19 Eylül: **26. Toplantı** (Oturum Başkanı: Doç. Dr. Akartürk Karahan, Ankara Yıldırım Bayezıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Gülsel Sev (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi), "Kutadgu Bilig'de 'itibar' kavramını Karşılayan bir yapı: 'yüz suwı'"

Dr. Pərvanə Məmədli (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Ədəbiyyat Institutu): "Çağdaş Güney Azerbaycan Edebiyatının Önde Gelen Temsilcileri"

26 Eylül: **27. Toplantı** (Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet Mehdi Ergüzel, İstanbul Bîrûnî Üniversitesi)

Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan (Dokuz Eylül Üniversitesi): "Nereye kadar, Ne kadar Türkçe?"

Aigul Zara Kebirova (Mühendislik Doktora öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi): "Tufan Minnullin'in 85. Yıldönümü Nedeniyle 'Eldirmiş'ten Elmender' Eseri"

3 Ekim: **28. Toplantı** (Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Demirci, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Umut Deniz Topçuoğlu (Türk Dili Derneği): "Ağız Kopuzu Üzerine"

Dr. Murat Uzun (İzmit Bilim ve Sanat Merkezi): "Ayaz İshaki: Hayatı ve Eserleri"

10 Ekim: **29. Toplantı** (Oturum Başkanı: Recai Ünal, Dilmer Dil Okulu Müdürü)

Dr. Alsu Şamsutova (Tatar Kültür ve Sanat Kulübü Müdürü): Tatar Sanatı, Tatar Şemailleri Müzesinde Gezinti

17 Ekim: **30. Toplantı** (Oturum Başkanı: Doç. Dr. Şerife Yalçınkaya, Ege Üniversitesi)

Rahmetullah Kurtaran (Seramik Ustası): "Cihanbeyli Böğrüdelik Köyü Kültür ve Halk Edebiyatı

Samad Pourmusavi (Mimar, aşık, bağımsız araştırmacı): "Aşığın Yeni Analitiği: Kültürler Arası Yaklaşım"

24 Ekim: **31. Toplantı** (Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet Mehdi Ergüzel, İstanbul Bîrûnî Üniversitesi)

Prof. Dr. Çulpan Zaripova (Kafkas Üniversitesi): "Ünlü Tatar Yazar Muhammet Mehdiyev'in 'Turnaların Indiği Yerde' Adlı Eserinde Köy ve Köylülere Özlem"

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Özcan Gönülal (İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü): "Popüler Bir Tartışma Alanı Olarak Türk Dil Reformu"

31 Ekim: **32. Toplantı** (Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Demirci, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Recai Ünal (Dilmer Dil Okulu Müdürü): "Çağdaş Türkiye Türkçesi (ÇTT) Dildüzeneğinde Ulaçların Belirteçlik İşlevi"
Doç. Dr. Berna Karagözoğlu (Ağrı İbrahim Çeçen Üniv. Tarih Bölümü): "Jammu Keşmir Bölgesinde Türk İzleri"

7 Kasım: **33. Toplantı** (Oturum Başkanı: Doç. Dr. Akartürk Karahan, Ankara Yıldırım Bayezıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek Ergönenç Akbaba (Gazi Üniv.): "Kafkasya ve Türkiye Nogayları ile Nogay Türkçesi Üzerine"
Prof. Dr. İhsan Kalenderoğlu (Gazi Üniversitesi) "Nogay Destanları"

14 Kasım: **34. Toplantı** (Oturum Başkanı: Prof. Dr. Timur Kocaoğlu, Michigan State University)
Prof. Dr. Bilgehan Gökdağ (Kırıkkale Üniversitesi): "İran'da Türkler ve Türkçe"

21 Kasım: **35. Toplantı** (Oturum Başkanı: Recai Ünal, Dilmer Dil Okulu Müdürü)
Prof. Dr. Baxtiyar Mengliyév (Alişer Navaiy namıdagi Taşkent Davlat Özbek Tili ve Adabiyatı Univérsitéti): "Özbek Lingvo-ma'naviyatşunaslığı İstiqbalları"
Prof. Dr. M. Mehdi Ergüzel (İstanbul Bîrûnî Üniversitesi) ile Özel Türkbilim Söyleşisi

28 Kasım: **36. Toplantı** (Oturum Başkanı: Doç. Dr. Şerife Yalçınkaya, Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşehan Deniz Abik (Çukurova Üniversitesi): "Ali Şir Nevâî'nin Tarih Üzerine Eserleri"
Yusuf Çotuksöken (Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmacısı - Yazar): "Türkçede Söz Üretme Yolları- Bir Deneme "

5 Aralık: **37. Toplantı** (Oturum Başkanı: Doç. Dr. Akartürk Karahan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülsine Uzun (Muğla Sıtkı Koçman Üniv.): "Doğu Türkistan Kırgız Türkleri"
Dr. Özden Ölmez Ceylan (MEB): "Yükseköğretimin İşlevleri ve Gereksinimleri: Türkiye Örneği"

12 Aralık: **38. Toplantı** (Oturum Başkanı: Prof. Dr. Timur Kocaoğlu, Michigan State University)
Prof. Dr. Mustafa Öner (Ege Üniversitesi): "Türk Dünyasında Millî Kimlik"

19 Aralık: **39. Toplantı** (Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Demirci, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Sevil İrevanlı (Kuzey Makedonya Üluslararası Vizyon Üniversitesi, Gostivar): "Türkistan'da Bağımsızlık Mücadelesi: Buhara Cumhuriyeti ve Osman Hoca (Kocaoğlu)"
Cengiz DEMİRCİ (İstanbul Aydın Üniversitesi / Validebağ Fen Lisesi): "Osman Hoca (Kocaoğlu) ve Türk Kurtuluş Savaşı"

26 Aralık: **40. Toplantı Kutlaması** (Oturum Başkanları: Prof. Dr. Leyla Karahan ile Prof. Dr. M. Mehdi Ergüzel)

Türkbilim Sanaltaylarının **Özel 40. Kutlaması**: Bugüne dek olan *Türkbilim Sanaltayları*'nda sunum yapmış, dinleyici olarak katılmış herkese açık olarak yapıldı! Katılımcılar 2-3 dakikalık kısa konuşmalarında anı, görüş, yorum, eleştiri, öneri, şiir, türkü, şarkı paylaştılar.

Bütün bu Türkbilim Sanaltayları'nın videoları
Youtube'daki BilgeTürkler kanalımızdadır:
youtube.com/channel/UCuYDV2fdLEYKP0iGUS5eVXw

Türkbilim Sanaltayları 2021 yılı ile daha sonraki yıllarda da sürecektir...

Türkbilim Sanaltayları'nda sunum yapmak isteyenler bize yazabilir: tusatbitig@gmail.com

GİRİŞ

Türkbilim Araştırmaları Dizisi'nin bu ilk kitabında 18 yazı yer alıyor. Bu yazılardan on üçü aynı adı taşıyan sunumları yapıldıktan sonra yazarlarınca geliştirilerek gönderildi: Kalan beşi ise, yazarlarca yapılan sunumlarından ayrı konularda oldu. Bunun nedeni bu kitap dizimizdeki yazıların daha önce basılmamış olması, basıldıysa önceki yayımdan geliştirilmiş ve düzeltilmiş yazılar olması gerektiğindendir. 18 yazı 3 bölüme ayrıldı: Söz Varlığı, Kültür Varlığı ile Kutadgu Bilig Özel Bölümü. Söz Varlığı Bölümü'nde 6 yazı, Kültür Varlığı Bölümü'nde 7 yazı, Kutadgu Bilig Özel Bölümü'nde 5 yazı bulunuyor.

1. SÖZ VARLIĞI BÖLÜMÜ:

Bu bölümdeki 6 yazının ilkinde **Çoban Hıdır Haydar Uluhan** Irak Türkmen Türkçesinin Söz Varlığını incelemektedir. Yazarın belirttiği gibi Irak Türkmen Türkçesi, kendine özgü ses ve biçim özellikleriyle birlikte yazı dilinden farklı olarak bünyesinde eskicil unsurları yaşatmaktadır. Türkmen ağızları Anadolu ağızlarının bir uzantısı olup zengin bir söz varlığına sahiptir. Türkmen ağzı, az işlenmesine karşın önemini hiç kaybetmemiştir. Şimdiye kadar duruluğunu ve temizliğini koruyabilmiştir ve koruyacaktır. Irak Türkmen söz varlığında: Yer, kişi hastalık, hayvancılık, tarımcılık adları, kalıplaşmış sözler, ölene, doğana, kadına yönelik sözler, beddualar, deyimler ve atasözlerinden örnekler inceleniyor.

İkinci yazıda **Mehmet Fatih Kirişçioğlu** Sahalar (Yakutlar) ile Saha dilini ele alıyor. Anadolu'dan en uzaktaki Sibirya bölgesinde yaşayan bu Türk boyunun coğrafyası, tarihi, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgi veriyor ve Yakutların kökeni hakkında çeşitli Türkbilimci ve Altaybilimcilerin birbiriyle çelişen görüşlerine de yer verdikten sonra, Sahacanın dilbilgisini sesbirim ve biçimbirim olarak ayrıntılı inceliyor. Yazı sonunda, Yakutça çeşitli metin ve konuşma parçalarını onların Türkçe çevirileriyle birlikte sunuyor. Yakutça Türk dilinin çok eski dönemlerde ayrılmış bir kolu olduğu için gerek sesbirim gerekse biçimbirim bakımından Genel Türk dilinden çok değişik özellikler taşıyor. Verilen metindeki şu kısa cümle Sahacayı hemen anlayabilmenin ne denli güç olduğunu gösteriyor: **Oroññо emeexsin sıtar** (Yatakta yaşlı kadın yatıyor).

Üçüncü yazıda **Erdem Uçar** Kırgızca eşyazılı ve eşsesli olarak görülen iki farklı sözlükbirim, eldik (I) ve eldik (II)'in yapısını artzamanlı olarak inceliyor. Eski Türkçe *él ~ el* kelimesinin anlamları ile Kırgızca iki *eldik* arasında bir ilişkiyi soguluyor: : eldik (I) 'halk, millet, kalabalık' ve eldik (II) 'barış, uzlaşı, demokrat'. Sonuç bölümünde, Eski Türkçe *éş ~ eş* 'eş, dost, arkadaş' ile Moğolca *el* 'uyuşma, uzlaşma, ittifak, barışıklık' denkliğini Türkçe-Moğolca arasındaki seslik ortaklıklar bakımından uygun olduğunu ileri sürüyor. Yazara göre, Türkçe ile Moğolca arasındaki bu iki denklik hakkında son sözü Altayistlere bırakmak faydalı olabilir,

ama bu denklik kabul edilirse, Eski Türkçenin geç döneminden itibaren görülen 'uyum, uzlaşı' anlamındaki el'in Moğolca kaynaklı olması oldukça muhtemel olacaktır.

Dördüncü yazıda **Mustafa Altun** *yabancı dil* olarak Türkçe öğretiminde teknoloji kullanımını ele alıyor. Günümüzde bilişim alanındaki hızlı değişimin etkisiyle uzaktan eğitim ortamları bilgisayar destekli, İnternet tabanlı, video tabanlı, Skype, Zoom tabanlı, çevrimiçi (online) gibi adlar altında dil öğretimine zemin oluşturmaktadır. Yazıda yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki teknolojik uygulamalara ve örneklere yer verilerek çevrimiçi (online), çevrimdışı dil öğretim uygulamaları, portalların genel özelliklerinden söz ediliyor. Makale sonunda yakın gelecekle ilgili öngörüler dile getirilmektedir.

Beşinci yazıda **Mehmet Tütüncü** Anadolu'daki en eski iki Türkçe Kitabe olarak Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde bulunan 1369 yılındaki Seyitgazi Kurd Abdal Vakfiyesi'ni inceliyor. Yazıda bu iki kitabenin fiziki boyutları, taşı, görünüşü hakkında bilgi verildikten sonra, kitabelerin hem fotoğrafları, grafikleri ve sonra da yazıları hem Arap alfabesi hem de latin alfabesine aktarılımı veriliyor. Yazara göre, bu iki kitabe içindeki bilgiler bakımından 'da Germiyanoğulları Beyliği tarihi için oldukça değerli başka kaynaklarda olmayan veriler sunmaktadır: Germiyan beyi Süleyman Şah'ın başka kaynaklardan bilinmeyen Kurd Abdal adında bir oğlunun Seyit Gazi dergâhına yaptığı bir bağıştan söz edilmekte, bunun yanında devrin önde gelen kadılarının isimleri de zikredilmiş ve tarihsel topografya için bazı yere isimleri ve hudud tayinleri yazılmıştır.

Altıncı yazıda **Recai Ünal** dilvarlığındaki sözcük türlerinden biri olan *Belirteç*'i (zarf'ı) inceliyor. Belirtecin tanımı ile işlevleri konusundaki sorunlar üzerinde durduktan sonra, onun Çağdaş Türkiye Türkçesi (ÇTT)'nin anadili olarak ve yabancı dil olarak eğitimi-öğretimi bağlamındaki olumsuz etkileri ve sonuçlarını irdeliyor. Belirtecin öğretimindeki güçlükleri ve sorunları ortadan kaldırmak için birtakım süreçlerin uygulanması konusunda önerilerde bulunuyor ve örnekler veriyor. Çalışmada ÇTT'yi ele alan dilbetimi çalışmalarından yararlanılmış, örnekler ÇTT'nin yazınsal yapıtlarından seçilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada belge (doküman) incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda sonuç değerlendirmelerine ve çözüm önerilerine yer verilmiştir.

2. KÜLTÜR VARLIĞI BÖLÜMÜ:

Bu bölümdeki 7 yazının ilkinde **Bayram Quliyev** Türk dünyasının baş eseri olan "Kitabi Dedem Korkut" üzerine çeşitli ülkelerde, özellikle Avrupa, Rusya, Orta Asya cumhuriyetleri, Türkiye ile Azerbaycan'da yapılan araştırmalar ve yayımlar hakkında ayrıntılı bilgi veriyor. Sovyet döneminde Dede Korkut konusundaki kısıtlama ve yasaklardan da söz ediliyor. Yazıda, ilk kez araştırılmaya Almanya'da başlatılan "Kitabi Dedem Korkut"un mevcut üç elyazmasından sonra da Aralık 2018'de ortaya çıkan Türkmen-Sahra elyazmasından ve bu konuda ABD, Türkiye,

Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran'daki Güney Azerbaycanda yapılan çalışmalar bildiriliyor. Yazar Dede Korkut'un kimliği konusunda ise, çeşitli kaynaklara dayanarak onun "hayali bir figür değil, gerçek bir tarihi şahsiyet" olduğu görüşünü ileri sürüyor.

İkinci yazıda **Özkul Çobanoğlu** Türk mitolojisinde anaerkil dönem üzerinde önemli saptamalarda (tespitlerde) bulunuyor. Yazıda Türk kültür ekolojisinin varlık temeli olan Türk mitolojisi dünyadaki başka ulusların mitolojileriyle karşılaştırılarak derinden inceleniyor. Türk dünyasının dini inanç ve gelenekleri başta olmak üzere, bütün sosyal ve kültürel boyutlarıyla Türk medeniyetini anlayabilmenin ve onun insana ve tabiata karşı duruşunu, tavır alışını ve kozmostan kâinata dönüşüm çizgisinde kendini idrak edişini kavrayabilmenin ana kaynağının Türk mitolojisi olduğu vurgulanıyor. Bugüne dek yaygın olarak tekrarlananların ötesinde Türk kültürünün ortaya çıkış ve oluşum sürecinin tarih öncesinde Güney Sibirya Ormanlarından başlayıp sonradan bozkıra yönelmesi, toplayıcılık, avcılık ve hatta ilkel bahçe tarımından sonra hayvancılık ağırlıklı göçerevli yaşam tarzlarının Türk mitolojisindeki kalıcı izler taşıdığı bu yazıdaki tahlillerde belirtiliyor.

Üçüncü yazıda **Ertuğrul Zorlu** Çuvaş mitolojisini ele almaktadır. Yazıda bugünkü Çuvaşların Sibirya ve Altay bölgesinden Orta Asya'daki Ceyhun ile Seyhun ırmakları arasındaki Mevaraü'n-nehir (iki ırmak arası) bölgesi ve sonra da İdil-Ural bölgesine göç edişleri dolayısıyla çeşitli Türk, Fin-Ugur ve başka uluslarla etkileşimlerinden ve bunun Çuvaş mitolojisine olan katkısından söz ediliyor. Yazar Çuvaş mitolojisinde yer alan bazı unsurları değerlendirip ortaklıklar, farklılıklar, işlevsel katmanlar ortaya koymaya çalışıyor. Yazıda Tanrı olan *Turĭ* ile *Kepe, Pülĭhşĭ, Pirĭşti, Pihambar, Hĭrt-Surt , Kiremet, Şuyttan, Esrel, Arşuri, Vĭrĭşĭlen, Vupĭr* ve başka mitolojik kavramlar açıklanıyor. Çuvaş mitolojisi biçimsel olarak Altay ve Yakut mitolojik figürleri ile ortaklıklar taşıyor olsa da, başka Türk boyları ile başka uluslar ve çeşitli dinlerden (İslam, Hristiyanlık) izler de taşıdığı belirtiliyor.

Dördüncü yazıda **Attila Jorma** Türk dilli halkların göç hareketlerinden söz ediyor. Yazıda Moğol istilasının büyük etkileri vurgulanarak, sonraki geopolitik gelişmelere de işaret ediliyor. Etnik oluşumlar ile dil topluluklarının çoğunlukla birebir örtüşmemeleri de göz önünde tutularak Oğur-Oğuz ve Oğuz-Kıpçak-Karluk birliklerinin kapalı değil, sürekli değişkenlik gösteren birlikler olduklarından hareketle Kuman Kıpçak toplululuklarının Moğol istilasından sonraki çok yönlü dönüşümleri ayrıntılı olarak inceleniyor. Orta Asya, İdil-Ural, Kırım, Orta Avrupa, Macaristan, Balkanlar, Mısır, Delhi, Hindistan gibi çok geniş coğrafyada Kuman Kıpçak topluluklarının kurduğu devlet oluşumları ile onların sosyo-kültürel durumları bu yazıda karşılaştırmalı olarak ele alınıyor.

Beşinci yazıda **Elçin İbrahimov** Türk dünyasında 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı'ndan bu yana süre gelen ve bugün de en güncel konulardan biri olan Ortak alfabe sorununu ele alıyor. Yazıda tarihten bugüne kadar Türklerin Göktürk, Uygur,

Mani, Brahmi, Arap, Grek, İbrani, Kiril, Lâtin alfabeleri dahil 20'den fazla alfabe kullandıklarından söz edilerek, 20. yüzyılın başında, Sovyetler Birliği'ndeki bütün Türk yazı dillerinde 1928-1940 arasında ortak bir Latin alfabesi kullanılıp, 1940'tan sonra ise her Türk yazı dilinde birbirinden ayrı Kiril alfabeleri uygulandığı ayrıntılı olarak inceleniyor. Sovyetler Birliği parçalandığında bağımsızlığına kavuşan bazı cumhuriyetlerde Latin alfabesine geçilmeye başlanmış olsa da, henüz çeşitli Türk yazı dillerinde ortak bir latin alfabeye geçilmesinde çeşitli sorunlar bulunmaktadır. Yazıda Türk dünyasındaki ortak alfabe sorunun çözümü konusunda çeşitli öneriler ileri sürülüyor.

Altıncı yazıda **Kutlugjon Sultanbek** Kazakistan'da tarihî metinler üzerine, özellikle ilk yazılı belgelerden Çağataycanın son dönemine kadar yapılan çalışmalar ve yayımların en önemlileri hakkında bilgi veriyor. Kazakistan'da Eski Türk yazıtları, Eski Ugur yazmaları, Karahanlı, harezm, Çağatay dönemleriyle ilgili çalışmalar tanıtılıyor. Kazakistan'da tarihî metinler üzerine çalışmalar SSCB döneminde başlamış olsa da, bu sayıca çok değildi. Bağımsızlık döneminde uzmanların sayısının artması ve Türklük Bilimi'ne olan ilginin artması ile birlikte bu alandaki çalışmalar ve yayınlarda büyük artış görülmektedir ve çoğalmaktadır. Kazakistan'da son yıllarda Arap harfli metinlerle ilgili çalışmaların gelişmekte olduğu görülmektedir. Bu alanda çalışabilecek uzmanların sayısı da artmaktadır.

Yedinci yazıda **Hicret Daşdemir** bugüne dek az bilinen Kafkas Türkmenleri hakkında bilgi veriyor. Yazıda Kafkasya Türkmenlerinin tehlikedeki Türk dilleri içerisinde yer almasının, konuşur sayısının azlığı ile değil, Kafkasya Türkmenleri arasında anadilin kullanılışının azlığı ile bağlı olduğu belirtiliyor. Bugün Stavrapol, Krasnodar ve Astrahan düzlüklerinde 18-28 bin kadar Türkmen yaşarken, bunların az bir kısmı kendi anadilini bilmektedir. Yazar Kafkasya bölgesindeki Türkmenlerin çok değişik adlandırılmaları, onların tarihleri, kültür, dil ve edebiyatları, onlar ve dilleri üzerine yapılmış olan başlıca çalışma ve yayınlar üzerinde durduktan sonra, Kafkasya Türkmencesinin bugünkü Türkmenistan Türkmencesinden ayrı dil özelliklerini gösteriyor ve Kafkasya Türkmenlerine ait atasözlerinden örnekler veriyor.

3. KUTADĞU BİLİG ÖZEL BÖLÜMÜ:

Bu bölümdeki 5 yazının ilkinde **Gülden Sağol Yüksekkaya** Kutadğu Bilig'in elimizdeki 3 elyazmasının Yusuf Has Hacib'in bize kadar ulaşmayan gerçek elyazmasına ulaşılmasına olanak vermediğini vurgulayarak, Türkbilimci Reşit Rahmeti Arat'ın 1947'de hazırladığı Kutadğu Bilig eleştirel metnini (edisyon kritik) değerlendiriyor. Yazıda Arat'ın eleştirel metni hazırlarken çok doğru tercihleri yanında, oldukça yanlış ve tutarsız tercihler de yaptığı belirtilerek, bu doğru olmayan tercihler 25 ayrı örnekte veriliyor. Bunlardan bazıları: bir sözün eski biçimi yerine sonraki yeni biçimini seçme; yabancı kelimelerin XI. yüzyıldaki telaffuzlarına bağlı kalmak yerine bugünkü Türklerin anlaması için yeni telaffuzlarını yazma; 3 elyazmadaki sözlere gereksiz mudahale etmeler; Arapça yazıda y ى ile yazılan veya

yazılmayan sözcüklerin ilk hecesinde onları kimi i ile kimi e ile yazma ve başka tercihler yazıda örnekler ile gösterilmektedir.

İkinci yazıda **Mesut Şen** alegorik bir eser olan Kutadğu Bilig'deki bazı kişi adlarını köken ve anlam bilimi açısından değerlendiriyor. Yazıda bu dört ana kavram dört kişi tarafından temsil edilmektedir. Bir kişi sadece bir kavramı temsil etmektedir. Yazara göre, ana kavramlar olan *köni törü* 'doğru kanun, adalet', *ḳut* 'mutluluk, devlet', *uḳuş* 'anlayış, akıl' ve *ḳanaʿat ve ʿāḳıbat* 'kanaat ve âkıbet' ile bu kavramları temsil eden kişiler ve onlara verilen isimler rastgele belirlenmemiş, şair eserinin kurgusunu bu dört ana kavram üzerine hazırlamış, bu kavramlara uygun olarak kişileri ve onların adlarını tasarlamış olduğundan bu kavramlarla verilen kişi adları olan (Küntuğdu, Aytoldu, Ögdülmiş, Odğurmış) arasında hem etimolojik hem de semantik açıdan bir ilişki ve uyum söz konusudur. Yazar bu görüşünü ayrıntılı olarak açıklıyor.

Üçüncü yazıda ben (**Timur Kocaoğlu**) bugüne kadar Kutadğu Bilig üzerinde çalışan Türkbilimcilerin gözünden kaçmış olan Özbek dilcisi Abdurauf Fıtrat'ın *Özbek Ädäbiyati Nämunäläri* (1928) adlı antolojisinde o yılların Türk sesbirimine uygun Arap alfabesiyle sesçevrimini (transkripsiyonunu) yaparak verdiği Kutadgu Bilig'den 80 beytin Türkbilim açısından önemini vurguluyorum. Yazıda Fıtrat'ın 1928'deki Kutadğu Bilig metni okuyuşu ile Radlov (1910), Arat (1947), Malov (1951) ve Karimov (1971) okuyuşları karşılaştırılarak, Fıtrat metninin birçok bakımdan Radlov, Arat, ve Malov metinlerinden daha doğru olduğu, Karimov'un ise bu konuda Fıtrat'a uyarak metni daha doğru belirlediği, Fıtrat'ın seçtiği 80 beyitten ilk 10 beyit örnekle gösteriliyor. Özellikle Radlov, Arat, Malov kapalı é ünlü sesini göstermezken, Fıtrat ile Karimov bu ünlü sesi metinde veriyorlar.

Dördüncü yazı bundan 50 yıl önce İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde son sınıf öğrencisiyken 1970'te bir dergide yayımlanan "Kutadgu Bilig'de Pişmanlık Duygusu" adlı yazımın değiştirilmeden yeniden yayımıdır. Türkbilimdeki bu ilk bilimsel yazımı 1969'da yazmış, ancak dergide 1970 yılında yayımlanmıştı. Bir lisans öğrencisinin toyluğunu gösteren bu yarım yüzyıl önceki yazıyı bir özlemseme olarak elli yıl sonra 2020'de yazdığım Kutadğu Bilig yazımın arkasına eklemek istedim. Bu yazıda Kutadğu Bilig'deki bütün dört kişide de görülen *pişmanlık* duygusunun, yalnızca bir yakınma, kuru bir avunma değil, "yeni değerler" yaratma ruhu olduğu ileri sürülerek, bu duygu Tasavvuf'taki olgun kişiye erişmeye bağlanmaktadır.

Beşinci yazı **Erdem Uçar**'ın 2015'ten beri düzenleyerek geldiği "Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakça"larından en sonuncusudur. Yazar bundan önce ilk iki verisyonunu 2015'te neşretmiş ve 2019'da kaynakçayı iki versiyonla daha genişletmişti. Bir de Uçar 2019b diğer üçünden ayrı olarak Yeni Uygurca yayımlandı. Bu kitapta yayımlanan şimdiki versiyon ise, son beş yılda çıkan çalışmaları ve daha önceki versiyonlardaki eksikler tamamkanmıştır. UNESCO 2019 yılını Kutadgu Bilig yılı olarak belirlediğinden 2019 ve 2020 yılında Kutadgu

Bilig üzerine hakkında pek çok yeni çalışma yayımlandı. Yazar elinden geldiğince bu son yayımları da kaynakçaya almaya çalıştı. En son olarak da, bu kitapta yer alan Kutadgu Bilig ile ilgili 3 yeni yazı da kaynakçaya eklendi. Bu bile kaynakçanın nice güncel olduğunu kanıtlamaktadır.

"Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası"nda çalışmalar 1825'ten 2020'e dek yıllara göre sıralandığı için çeşitli yıllardaki yazar adlarının kolayca bulunabilmesi için bu güzel çalışmanın arkasına bir "Yazarlar Dizin"i eklemenin yararlı olacağını düşündüm. Yalnız her kaynakça çalışmasında olduğu gibi, önümüzdeki günler ve aylarda bu kaynakçada da yeniden güncelleme yapılması gerekecektir.

Türkbilim Sanaltayları'nın Nisan-Mayıs 2020 aylarındaki bildirilerin çoğu ile kimi ek yazıları içeren *Türkbilim Araştırmaları Dizisi*'ndeki bu ilk kitabın ardından sonraki ikişer ayların bildirilerini toplayan kitaplarımız değişik Baş Editörlerce yayıma hazırlanacaktır. Benden sonraki Baş Editörlere "Harmaŋ!" (Özbekçe "Kolay gelsin") derim...

Timur Kocaoğlu

1.

Söz Varlığı Bölümü

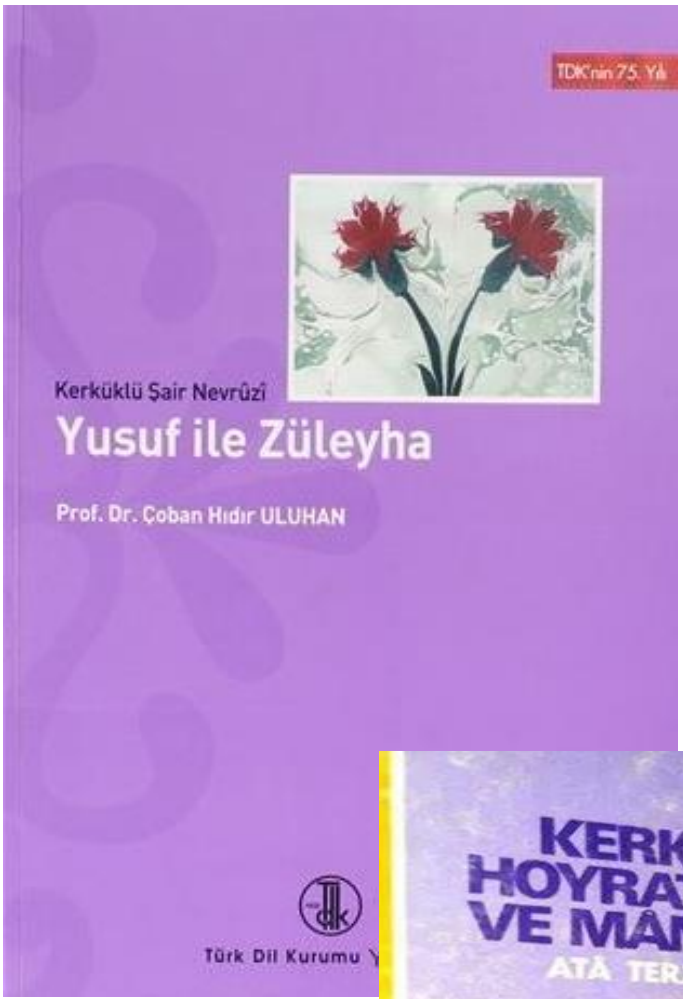
TDK'nin 75. Yılı
Kerküklü Şair Nevrûzî
Yusuf ile Züleyha
Prof. Dr. Çoban Hıdır ULUHAN
Türk Dil Kurumu

KERKÜK
HOYRATLARI
VE MÂNİLERİ
ATA TERZİBAŞI

(Irak) Türkmen Türkçesi Söz Varlığı

Prof. Dr. Çoban Hıdır Uluhan (Beşirli)*

Türkmeneli, Türklüğün ve İslamiyet'in ilk geçiş kapısıdır. Anadolu'ya gelen Türkler, Türkmeneli'nden geçmişlerdir. Bu sebeple zengin bir kültür kalıtının izlerini taşırlar. Irak'ta sadece konuşma dili olarak yaşayan Türkmen ağzı, yazı dilinde de Türkiye Türkçesi kullanılmaktadır. Konuşma dilinde ise, Azerbaycan Türkçesi ve Güneydoğu Anadolu sahasındaki konuşma diline çok yakın olan Türkçe ile konuşurlar. Irak Türkleri, yaşadıkları ortamda yabancı kültür etkisi altındadır, özellikle de ülkede baskın dil olan Arapça ve giderek varlığı hissedilen Kürtçe, dillerini olumsuz yönde etkilemektedir. Her geçen gün Irak Türkmenlerinin dillerinden, kültürlerinden bir şeyler eksilmektedir.

Bu yabancı çevrenin etkisiyle konuşma diline Arapça ve Farsça kelimeler girmiştir. Dillerini ve törelerini hoyrat, mani ve meseller uydurarak toplumsal bir çizgi ile kaybettikleri şeyleri kazanmaya çalışmaktadırlar. Türkmen ağızlarında kullanılan bu alıntı kökenli kelimeler, Türkiye Türkçesi ölçünlü konuşma dilinde de kullanılmaktadır. Konuşma dilimiz kültürümüzün temel taşlarından biridir, belki de en önemlisidir. Millî benliğimizi şekillendiren, ona ruh veren ve nesilden nesile devam ettiren kalıt millî kültürümüzdür. Onu derleyip gelecek nesillere bırakmak üzerimize düşen kutsal bir görevdir. Ulu önder Atatürk şöyle diyor: ''Millî şuurdan yoksun milletler başka milletlerin şikârıdır.'' sözünü söylerken, bizlere de millî benliğimizi bulma ve onu gelecek nesillere daha güçlü bir şekilde bırakma idealini hedef göstermiştir. Bu anlamda dilimize sahip çıkmak, milletimize sahip çıkmakla eş değerdir. "Ağzımızda annemin sütü olan'' dilimiz ise, Doğu Türkistan'dan Adriyatik Sahillerine kadar uzanan engin bir coğrafyaya hâkimdir. Her bir Türk kolunun konuştuğu şive ve ağızlar ise Tanrı'nın ilahî güzelliğinden birer demet sunduğu nadide çiçekler gibidir. Her birinin kendine has kokusu ve güzelliği vardır.

Sanayileşme ve iletişim araçlarının gelişmesi, her evde televizyonun bulunması ağızların kaybolmasına sebep olmaktadır. Bunun yanında Irak'ta Türkmenlere uygulanan acımasız soykırımı, Türkmen köyleri yakılıp yıkılmakta, arazileri ellerinden alınmakta ve başka köylerden getirilen Araplara verilmektedir. Türkmenler ise başka bölgelere sürgün edilmektedirler. Kerkük merkezinde onlarca yeni semt ve çevresinde 30'dan fazla yerleşim yeri yaptırılarak başka bölgelerden getirilen Araplara dağıtılmıştır. Bütün bunlara rağmen Türkmenler; dillerine, gelenek ve göreneklerine daha da sıkı sıkıya sarılmışlardır. Türkmen ağzı, az işlenmesine karşın önemini hiç kaybetmemiştir. Çok zengin ve temiz kelime dağarcığı vardır. Şimdiye kadar duruluğunu ve temizliğini koruyabilmiştir ve koruyacaktır.

* Bağdat Üniversitesi, Irak.

Türkmen söz varlığının ortaya konulabilmesi için, tüm Türkmeneli'nin taranması, derlenmesi gerekmektedir. Öyle sanıyorum ki, böyle çalışmalar, ellili yıllardan önce yapılmış olsaydı, bambaşka bir sonuç elde edilebilirdi. Biz zararın neresinden dönülürse kârdır, düşüncesine dayanarak çok zor şartlar altında bu işi yapmaya koyulduk. Bu kutsal görevi yaparak, pırlantadan daha kıymetli olan bu inci tanelerini ateş içinden seçmeye çalıştım. Derleme işini yaptığım zaman Türkmeneli'nde siyasî durum nedeniyle her şey yasaktı. Türkmenlerin duygu ve düşünceleri yok edilmeye mahkûm edilmişti. Irak'ta Türkmen yoktur denilmekteydi. Böyle işlerin yasak olduğunu bilmekle beraber, bu işi yapmaya karar vererek, ileri sürmüş oldukları tezi çürütmeye çalıştık. Türkmeneli'ni dolaşarak; dağılmış, unutulmaya ve paslanmaya yüz çevirmiş elmas tanelerinden daha kıymetli olan, varlığımızı simgeleyen halk bilimlerini yerlerinde derlemeye çalıştık. Bu kutsal görevi hâlâ da sürdürmekteyim. Türkmen ağzı iyi bir şekilde derlenip değerlendirilirse, birkaç ciltlik sözlük meydana getirilebilinir. Bu işin güçlüğü karşısında hiç bir şey yapmamaktansa, kendi sınırlı imkânlarımız içinde ne yapabildiysek, yararlı olacağı kanısındayım. Bu değerli ağız malzemelerinin bir kelimesi dahi kurtarılırsa, büyük bir kazanç sayılır.

Irak Türkmen ağızlarının engin ve çok temiz bir söz varlığı vardır. Standart Türkiye Türkçesinde kullanılan çekim ve yapım ekleri, Irak Türkmen ağızlarında da kullanılmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesi ölçünlü konuşma dilinde kullanılmayan bazı çekim ve yapım ekleri, Anadolu ve Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, Türkmen ağızlarında da geçmektedir: Örneğin;

-n yükleme eki: Bu ek, 3. kişi iyelik eki almış kelimelerde genel olarak kullanılan ektir.

Abâsın âttı.
Bâşın yuxarda tutar
Derrisin ayrı çıxardılar...

-nı, -ni, -nu, -nü: Bu ek, Azerbaycan Türkçesi ve Standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Irak Türkmen ağızlarında da ünlü ile biten kelimelerden sonra kullanılmaktadır.

'Abânı örtmüşem bâşıma.
Derrini de yelle.
Êlini yére dayâyıp.
Siz munu tutun. vb.

-ginan, -ginen emir eki: Irak Türkmen ağızlarında, teklik 2. kişi emir kipi eksiz veya –ginan,-ginen eki getirilerek yapılır. -ginan, -ginen eki, -gil, -gıl ekinin genişletilmiş şeklidir. -gıl, -gil eki; Eski Türkçe, Eski Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Anadolu ağızlarında da kullanılmaktadır.

âlg¨nan!, aparg¨nan!, bildirginen!, éleginen!

-gil eki: İsimden isim türeten ektir. Her türlü şahıs, akrabalık, unvan isimlerinden aile ve ev isimleri türetmek için kullanılır. Türkiye Türkçesinde bu ekin yerini -lar, -ler çoğul eki almıştır. Anadolu ağızlarında ve Azerbaycan Türkcesinde olduğu gibi, Irak Türkmen ağızlarında da canlılığını korumaktadır.

Aligilin, babavgili, beggilin, babamızgili... (Çoban, 2007: 199).

Irak Türkmenelinde kullanılan yer, kişi, kuş, bitki, hayvancılık ve çiftçilikle ilgili isimler söz varlığımızda önemli yer kapsamaktadır. Kasaba ve köy ismlerine örnek olarak;

Adana köy, Altın köprü, Aştöken, Çardaxlı, Gökçeli, Karaincir, kara han, karakoyun, karanaz, Karateppe, Karayatax, Kazaniyye, Kızrabat, Malveren, Meydan kulu, Tezharap, Saray köy, Şirinhan vb.

Yer isimleri:

Beşbarmax, Çatal nav, Daşqazılan, Dellikli teppe, Demirqapu, Gamış gölü, Gökteppe, Qaraqayye, Qeretemir, Qızılteppe, qurt delligi, Seqqeltutan, Selev, Soltan suyu, Uzundaş, Öletyurdu, Üçteppe, Yeddiqızlar. vb.

Kişi İsimleri:

Söz varlığı içinde kişi isimleri önemli bir yer tutmaktadır. Örnek olarak Beşir Köyü'nden derlemiş olduğum isimler, bunu kanıtlamaktadır:

Ağırxan, Altın, Aslı, Aynax, Bağdagül, Banu, Besti, Bestile, Cennet, Cihangül, Cilve, Cumbut, Döndü, Dursun, Emnexan, Fatmahan, Gügerçin, Gül, Gülbağ, Gülbembe, Gülçehre, Gülcihan, Gülçün, Gülderen, Gülnaz (Günnaz), Güllüşe, Gülüstan, Gül'üzer, Gülzar, Gürcü, Hemenbes, Hayat, Hulqudar, Xurda, İmxan, İnci, İncixan, Qızlarxan, Maral, Marhan, Mine, Minnet, Nazlı, Nergiz, Nesli, Nobat, Pembe, Pambıx, Peri, Safnaz, Salımxan, Selbi, Şahnaz, Şeker, Şirin, Zemzem (bkz. Kardeşlik Dergisinin Değişik Sayıları, Yerli Haberler)...

Adların büyük bir kısmının İslamî olduğu halde Türk adları ve Türkçe adlar olması bakımından (Hocam bence bu sözcük çıkmalı) Türkmencenin ne kadar temiz söz varlığına sahip bulunduğunun göstergesidir.

Hastalık İsimleri:

Halk tarafından hastalıklara verilen isimlerin çoğu özbeöz Türkçedir. Bu da Türkmencenin ne kadar işlek olduğunu göstermektedir. Örneğin;

Bacalan, basılmax, Baş düşmesi, Boğmca, Çiçek, em, xoruzlama, Qara üskürme, Qılbaşı, Qızambıx, O şerden, Perkem tut-, O mübarekten, Yağ yarası…

Hayvancılık ve Tarımcılık:

Türkmen söz varlığında hayvancılık, tarımcılık, canlı ve cansız varlıklarla ilgili kelimeler büyük bir yer tutmaktadır.

İrri davar (At, inek, katır, kızrax) gibi,

Küçük baş davar (koyun, koç, kuzu, geçi, tegge) gibi.

Dişi oğlax- çeppiş- geçi.

Erkek qilax- tegge.
Dişi quzu - toğlu, şişek, qoyun.
Erkek quzu - ögeç - qoç.
Qodux - eşşek.
Tay - at, kısrak...
Kümes hayvanları:
Cüce – ferik - tavıx, anaç tavıx,
Kaz, sona...

Çiftçilikte kullanılan aletlerin isimleri söz varlığımızda önemli yer kaplarlar. Ne yazık ki çiftçilik, hayvancılık ve el sanatlarıyla ilgili kelimelerin çoğu sanayileşmenin gelişmesi nedeniyle unutulmaktadır.

Aralığ, avcar, ayax, bayar, başet-, boyunturux, cazbar, céz, cil, çüt, ekerek, elcek, xarta, hola, kepenek, kevzer, qılcığ, qilpin, loda, yaba, ağaç yaba, demir yaba, beş diş yaba, üç diş yaba, şegirt oğlan, uzun oğlan... vb.

Kalıplaşmış Sözler:

Türkmen söz varlığının zenginliğini yansıtan kalıplaşmış sözler kültürümüze, olaylar karşısındaki tutummuza ışık tutan dil öğeleridir (Mahmut Bilgin 2002: 75). Kalıplaşmış sözler dile büyük bir anlatım gücü ve güzelliği kazandırır. Dilin anlatımını zenginleştiren bu sözlerin çeşitleri üzerinde (Hocam bence bu sözcük çıkmalı.) pek çok kimseler tarafından ele alınmıştı. Türlü durumlar karşısında, türlü işlerin yapılması sırasında söylenmesi yasa olmuşçasına gerekli sözler bakımından söz varlığımız çok zengin ve renklidir (Doğan Aksan, age: 361). Hayır dualaların (Hocam bu sözcüğün yazımından emin olamadım.) hepsi iyilik getirici büyülü sözler sayılır. Beddualaların olumsuz yönden, aynı derecede gücüne inanılır.

Ölen bir kişinin ardından:

Alla sabırlığ vérsin.
Alla rehmet etsin.
Alla bir daha göstermesin.
Başuvuz sağ ossun.
Géttiği yerden utanmasın..
Qalannar sağ ossun.
Nur içinde yatsın.

Çalışmakta olan kişiye:

-- Quvat ossun. -- Sağ ol.
-- Qolay gele. -- Qolaysa başıya gele.

Yeni doğurmuş bir kadına :

-- Gözüv aydın. -- Aydınlıxta olasan.

Yeni bir nesne alan kimseye:

-- Xérli ossun. -- Xér içinde olasan.

Görülen bir iyilik üzerine:

Qurbanuv olum, başuva dönüm.
Gözüve hayran, boyuva quırban.
Dünye durduxça durasan.
Qadav alım.
Ögüvde ölüm.
Qan éttim qapuva düştüm.
Böyügümsen.
Ağamsan.
Begimsen.
Paşamsan.

Dileği yerine getirilirse:

Dırnağuva daş degmesin.
Tuttuğuv altun ossun.
Yeddi oğlan nenesi olasan.
ümrüyden oxxay edesen.
ümrüyden doyasan.

DUA VE BED-DUALARDAN ÖRNEKLER:

Dualar:

Alla sağ etsin.
Alla işüv asant etsin.
Alla imannan ayırmasın.
Alla seni çox görmesin
Dar qaba el uzatmıyasan.
Erenner şahı yardımçıy ossun.
Haq razı ossun...

Beddualar:

Aradan çıxasan.
Alluv durarkan dırnağuva daş degmesin.
Başuv top ögüne düşsün.
Bayram çanağı olasan.
Boynuv leşüv alta qassın.
Boyağa batasan.
Bu boyda gidesen.
Çamıra batasan.
Cigerüvün xırçıltısı qulağuva gessin.
Elüv ayağ ossun, kösküve dayansın.
Éyyi günüv bu ossun.
Güllev çatal ossun. ilanuv gög ossun.
Qara qan qusasan.
Qılığuv össün.
Qılıxtan düşesen.

Quma gömülesen.
Qarnuva qazan delen girsin.
Qapuv çırpınsın.
Saçuv gesilsin.
Saçuv elek ossun...

Deyim ve Atasözleri:

Türkmen elinde kullanılan atasözleri ve deyimler, söz varlığımız içinde büyük bir yer kapsamaktadır. Deyim ve atasözlerimiz, dil birliğimizi yansıtıp, kültür tarihimizle ilgili ipuçları da verir.

Örneğin;
At sehebine göre kişner.
At almadan axır yapırı.
Ataş düştüğü yeri yandırı.
Attan eşşek nallandı, qolbaka qıçın qaldırdı.
Abırını aparmax.
Acınnan köpük qusmax.
Ad itirmeğ.
Ağız dadydan yémeğ...

Sözcük Öbeğinden Oluşan Deyimler:

Ağır başlı (Değerli kibar insan.)
Ana baba günü (Çok kalabalı)
Ağır söz (İnsana dokunan söz.)
Axrat yolçusu (Ölümü yaklaşan.)
Aqlı başında (Akıllıca davranan.)
Axşam üstü (Güneşin batışı sırasında.)
Alın teri(Emek)
Alın yazısı. (talih, kader.)
Ayax üstü.(Kısa süreli.)
Belli başlı. (Belirli.)
Biri bin paraya. (Pek çok ucuz.)
Bir damcı su. (Pek az)
Bir diş samırsax. (Bir dilim sarımsak.)
Çilleli arvat. (Doğumu üzerinden daha kırk günü geçmemiş kadın.)
Çobansız Koyun. (Sahipsız kalan kimse.)
Eli ağır (Ağır işleyen).
Eli qısa. (Yoksul).
İçinde tamlama bulunan deyimler:
Ağzında mercimek tayı ibinmeğ.
(Çok konuşkan olup sır saklamayan).
Ayağını çürük tahtaya basmax.
(sakıncalı ve korkulu işlerle uğraşmak).
Ayağının altına sabın sürtmeğ.
(Birini tatlı sözlerle aldatmaya çalışmak).
(Aynı durumda, hiç değişmemiş).

Eskiler sözü. (Atalar sözü).
Sonunda mastar bulunan deyimler:
Abdest bozmax.
Acığı gelmeğ.
Ac ayıya dönmeğ.
Ad itirmeğ.
Ad çıxartmax.
Adam olmax.
Ağız bulamax.
Bugün yarında olmax.
Burnu dibinde bitmeğ.
Canı sıxılmax.
Söz açmax....

Belirtili ve Belirtisiz Ad Tamlamasından Oluşan Deyimler:

Açıx göz. Açux qapı. Açux ürekli.
Ağır söz.
Allahın qoyunu. Allahın belesi. Ataş parçası. Ayax kabı...

Tek kelimeden oluşan deyimler:

Ağırlamax (Hızını düşürmek, saygı göstermek).
Birdenbire (hepsi birden).
Gözlemeğ (beklemek. Elbisenin yırtık yerini örmek).
Açılmax (Kimseye hissettirmeden bırakıp gitmek. Gönlündekini döküp söylemek).
Harınnamax (Şımarmak).
Qabadayı (Ona buna meydan okuyan).

Vezinli ve Uyaklı Deyimler:

Deyim ve atasözlerimizin çoğunda vezin ve uyak bulunur. Bu da deyim ve atasözlerimizin bellekte daha uzun bir süre kalmasını sağlayarak herkes tarafından kolaylıkla ezberlenmesini de sağlar. Deyim ve atasözlerimiz, vermiş olduğum örneklerden de anlaşılacaktır ki, renkli ve ahenkli bir şiir duygusunu andıracak kadar güzeldir.

Av avlandı, (4)
Tav tavlandı, (4)
Delli évlendi. (5) (*Kalabalık ve boş gürültü sona erdi, her şey oldu bitti artık*)

Altunu yéz, (4)
Ketteni béz. (4) (*Alay olarak başa kakma, anlamında kullanılır*)

Attan endi, (4)
Eşege mindi.(4) (*Önceden bulunduğu yüksek mevkisini kaybetmek*)
Altı vaylı, (4)

Üstü qalaylı.(5) (*Görünüşte güzel, içi kötü*)

Qoz elli,(3)
Hisabı belli.(4) (*Her şey göz önünde*)

Derdinin başı,(5)
Keşem aşı.(4) (*Davranışlarının asıl sebebi açık ve bellidir anlamında*)

Geçi can vayında (6)
Qessep ét vayında.(6) (*Kimi canını kurtarmaya çalışırken, kiminin de kendi çıkarının arkasında koşması*)

Elli elli üste,(6)
Bu da elli üste.(6) (*Şu kadar zararından sonra, biraz daha zarar gelirse ne olacak*)

Meyter görer oynar,(6)
Mihrap görer yığlar(6). (Durumunu ve davranışını yerine ve zamanına göre ayarlar).

Minara kölgesi, (6)
Davşan yumurtası. (6) (Ümitsiz bir hasta için elde edilmesi imkânsız olan bir ilaç).

'Eşşe sévdi Fatmanı,(7)
Giripti tavlatmanı. (7) (Önceleri araları açılmış iki kızın birbirine çok ayrılık göstermeleri).

İlden aydan bir namaz, (7)
O da haqqa yaramaz. (7) (Ara sıra yaptığı işten bile hiç yarar sağlamayan.)

Qaxtıy öz éviy yıxtıy, (7)
Düştüy émmizi yıxtıy. (7) (Kalktın kendi evini, düştün bizim evimizi yıktın.

Qıştan çıxtı oğlağım, (7)
Qış götüne barmağım. (7) (Benim işim kolay gittikten sonra, ne olacağı beni ilgilendirmez.)

Ne béşte alacağı, (7)
Ne onda véreceği. (7) (Herhangi bir ilişkisi olmamak.)

Nenev yésin dert yésin, (7)
Yarımşardan dört yésin. (7) (Kendinin pay almadığını gösterip, aslan payını alan kimseye karşı
söylenir).

Babamın adı Hıdır, (7)
Elimnen gelen budur. (7) (Yapabileceğim ancak bu kadar.)

Bir abam var ataram, (7)
Harda geldi yataram. (7) (Tek başımayım, kanaat ederim.)

Ekmegi yox yémeğe, (7)
Attan gider sıçmağa. (7) (Yoksul olduğu halde kendisini varlıklı göstermeye düşkün kimseler için söylenir).
Bir uçtu çévirke, (6)
Ki uçtu çévirke, (6)
Axırı başıma, (6)
Sıçtı çévirke. (5) (Rastgele her zaman insanın işi doğru, düz gelmez).

Dervişem soğan yemem, (7)
Elime düşse qabuğun qoymam. (10) (Düşüncesiyle dış görünüşü çelişkili olmak).

Baba delli, nene delli, (8)
Qıran kırmış hapsı delli. (8) (Bütün ev halkının söz dinlemez budala olmaları anlamında).

Hac Hamavun gök eşegi, (8)
Yüklendi yorğan döşegi. (8) (İşler yine çatallaştı anlamında söylenir).

Alt dodağı yér sipiri, (9)
Üst dodağı gök sipiri. (9) (Kızgın, öfkeli, gururlu kimse).

Kor kora diyir cırt gözüve, (9)
Bulamaç ele sürt gözüve. (9) (Aynı ayıbı paylaşanlar arasında başa kakma).

Vezinli uyaklı Ataasözleri:

Alduv bitti, (4)
Sattuv itti. (4)

Ağacı kurt yer, (5)
İnsanı dert yer. (5)

Arvat var ev yapar, (6)
Arvat var ev yıxar. (6)

Ağır ayax serbeser, (7)
Yüngül ayax pox basar. (7)

Arsız neden arlanı, (7)
Çölde gezer sallanı. (7)

Arvat var ev bezegi, (7)
Arvat var ev tezegi. (7)

Arvat var ev dayağı, (7)
Arvat var ev boyağı. (7)

Acığ geli üz saralı, (8)
Acığ gider üz qereli. (8)

Ağır ayax başa deger, (8)
Yüngül ayax daşa deger. (8)

Alçax yerde yatma sel alı, (9)
Üskek yerde yatma yel alı. (9)

Astarına bax üzünü al, (9)
Nenesine bax qızını al. (9)
(Ata Terzibaşı: 1962; İhsan Sıddık Vasfi)

İkilemeler:

İkilemeler, Söz varlığımız içinde önemli bir tutarlar. Anlatımı daha güzel ve etkili bir duruma getirmek için aralarında ses benzerliği bulunan yakın ya da aynı ya da zıt anlamlı sözlerin yan yana kullanılmasına denir.

"İkilemeler, dilimizin en önemli özelliklerinden biridir (Vecihe Hatipoğlu 1971: 9).

Örneğin:

Bağ baxça	Dal budağ
Datsız duzsuz	Dügün dernek
Eski püskü	Qış qıyamat
qol qanat	Qul köle
Selam kelam	Yırtıx mırtıx
Yorğan döşek... vb.	

Benzetme:

Türkmen dili şirindir. Cinaslı, teşbihli benzetmeler, dile derin anlamlar vermekte ve sağlam kavramlar kurmaktadırlar.

> "İnsanoğlunun anlatıma güç verme amacıyla, birtakım nesneler, kavramlar arasında gördüğü yakınlıklardan benzerliklerden yararlanarak bunların birini anlatırken ötekini de anması eğilimidir. Her dilde, her insanın bol bol kullandığı bu benzetmeler yaygınlaşırsa kalıplaşır.

Kişisel olmaktan çıkarak söz varlığının öğeleri niteliğini kazanır" (D. Aksan, sayfa: 511).

Genç kızların güzellik ve marifetlerini güzel benzetmelerle en güzel bir şekilde oğlan annesine anlatırlar:

Qaşı var Qelem kimin.
Gözü var ceyram kimin.
Ağzı var badam kimin.
Dişi var inci kimin.

Yerişi çalxama, hörügü kement,
boyu çınar kimindi, bir qızdı bir qız,
aya diyer sen bat men çıxım.
Su içse gerdeninnen gözükür.

Kızın marifetleri ise şöyle anlatılır:

Xemir eder saqqız kimin.
Künde eder biber kimin.
Ekmek yapar qalxan kimin.
Asbap yaxar çaxmağ kimin.
Nenem alın bu qızı, bacım alın bu qızı.
Suya gider tatar kimin.
Tendir salar fırın kimin.
Yer sipiri aslan kimin.
Tikiş tiker inci kimin.
Gelin alın bu qızı.
Bayazdı pambığ kimin.
Bayazdı qar kimin.
Bayazdı süt kimin.
qeredi 'ember kimin.
Qeredi kömür kimin.
qırmızıdı qan kimin.
Qırmızıdı burun qanı kimin.
Sarıdı ze'feran kimin.
Yeşildi murt kimin.

Eş anlamlı kelimeler:

Anlamları aynı veya birbirine çok yakın olan kelimelerdir (Türkçe Sözlük: 655). Dilde tam olarak eş anlamlı kelimeler yoktur. Ancak yakın anlamlı kelimeler vardır, diyebiliriz. Kelimeler cümle içinde kullanımlarına göre yeni anlamlar yüklenebilirler (D. Aksan, age. 514).

Bu kelimeler söz varlığını zenginleştirerek anlatım gücünü artırır. Eş anlamlı kelimeler, dilin zenginliğini ve eskiliğini kanıtlar. Bu kelimeler arasında kimi zaman

çok küçük anlam ayrılıkları da vardır (D. Aksan: 1972: 531). Türkmen ağzında kullanılan yakın anlamlı kelimelerin sayısı oldukça çoktur. Örneğin;

ağ - bayaz
ağı - zehir
alem - bayrax
bala - yavrı
baş - kelle
çakı - kalemtaraş
çenebaz - dilbaz
çévik - téz
çuğutma - titretme
darıl- küs-
deger - kıymet
gerden - bukak
gey - geniş
gönder - yolla-
gözle- bekle-
gün - güneş
Henek-şaqqa
irri- böyyük-hög
inci-ağrı
iste- dile-
kent -şehir
qax - dur
qaldır-qavza
qalp - gévil - ürek
qara - siyah
quvat ossun - qolay gele
oba - köy
od – ataş
tüken- bit-
yériş - olaş...

Çok anlamlı kelimeler:

Birden çok kavramı gösteren kelimelere denir. Dilin işlekliğini ve zenginliğini gösterir. Çok anlamlı kelimeler, cümle içinde kullanıldığı duruma göre değişik anlamlar kazanır (Tahir Nejatı Gencan, 1971 420; M. Hengirmen, 1998:387; T. Sözlük 2005: 208). Çok anlamlı öğelerde, çeşitli anlamlar arasında mutlaka bir ilişki bulunacağıdır. Örneğn: Ara, baş, dolu, top, üz, yaş gibi...

üz: çehre
üz: bir nesnenin yüzeyi
üz-: yüzmek(fiil)
üzüm: asmada taze veya kuru olarak yenilen ve saklım durumunda bulunan meyve.

üzüm: çehrem, üz'ün teklik 1. kişi iyelik eki almış durumu.
baş: insan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önde bulunan bölümü.

Başlangıç, Hafta başı, saat başı, ay başı..
emel, Her şeyin başı paradır.
Arazide en yüksek yer, Dağın başı,.
Kenar, Arx başı, Hasa başı, keyye başı, su başı. vb.

Dolu: Buz taneleri.
Dolu: içi boş olmayan kap (TDK, T. Sözlük: 208, 550).
El: el.
El: sahiplik.
El: Yabancı.
El: yurt, ülke (TDK age : 620) . vb.

Renk adları:

Standart Türkiye Türkçesi ölçünlü konuşma dilinde kullanılan renk adları, Irak Türkmen ağızlarında da kullanılmaktadır. Bu renk adları dilin söz varlığını zenginleştirmektedir.

Örneğin;

Accı sarı, kül rengi, qavıniçi, qehve rengi, kül rengi, sona göskü gibi.

Renklerin değişik tonlarını belirtmek için rengin önüne "açıx ve tox" kelimeleri eklenerek ifade edilir.

Açıx sarı, tox sarı, açıx yeşil, tox yeşil, gibi. Bazen renk adlarının sonuna "çalar" kelimesi eklenerek rengin tonu belirtilir.

Mavıya çalar, qırmızıya çalar gibi.

Irak Türkmen ağızlarında kullanılan akrabalık adları, standart Türkiye Türkçesi ölçünlü konuşma dilinde kullanılan akraba adlarından daha zengindir: 'anne, bibi, dede, büyük baba, qoca, qenne, qeyin oğlu, qeyin qızı, qeyin baba, qeyin nene, emmi, ammi arvadı, elti, elti qızı, elti oğlu, qeyin qoda, dayı, dayza, xele, 'ete... gibi.

Irak Türkmenlerinin söz varlığını iyi bir şekilde belirtmek için Türkmen ağızları üzerindeki derlemelere dayanan araştırmaları inceleyerek söz varlıklarını sayısal olarak belirtmekte yarar vardır, kanısındayım.

Çoban Hıdır ULUHAN, Irak Türkmen Ağızları (Metinler-İnceleme-Sözlük), İ. Ü. Türk Dili Doktora tezi, İstanbul 1979. 165 sayfadan oluşan metinler bölümü, 47520 kelime içermektedir. Bu metinlerde geçen alıntı kökenli kelimelerin sayısı 493 kelimedir. Bunlardan 416 Arapça,77 kelime de Farsçadır.

Hüseyin Şahbaz, Kerkük Ağzı, İ. Ü. Türk Dili Doktora tezi, İstanbul 1979. 101 sayfalık metin bölümü 3550 kelimeden oluşmaktadır. Alıntı kelimelerin toplamı ise 534 kelimedir. 410'ü Arapça, 124'ü 'de Farsçadır.

Hidayet Kemal Bayatlı, Irak Türkmen Türkçesi, TDK, Yy. Ankara 1996. Halk şiiri- Musta Gökkaya "Kozağ"; Nasih Bezirgan, "Bizim oğlan", ninniler ve deyimlerden oluşan metin bölümünde 562 yabancı kökenli kelime bulunmaktadır. 375'i Arapça, 187 kelime de Farsçadır.

Habib Hürmüzlü, Kerkük Türkçesi Sözlüğü, Kerkük Vakfı, İstanbul 2003. 5000 kelimeden oluşan bu sözlükte 954 yabancı kökenli kelime bulunmaktadır. 724 kelime Arapça ve 230 kelime de Farsçadır.

Sündüs Kamber, (Ata Terzibaşı) Kerük Eskiler Sözü, İnceleme- Metin-Sözlük), B. Ü., DF. TDB. Yüksek lisans tezi, Bağdat 2006. 696 atasözünü içeren metin bölümünde 220 yabancı kökenli kelime bulunmaktadır. Bunlardan 162 kelime Arapça ve 58 kelime de Farsçadır.

Sara Nihat, (Ata Terzibaşı) Kerkük Hoyratlarının Ağız Özelikleri, B. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans tezi, Bağdat 2006. 950 hoyrattan oluşan metin bölümünde, 386 yabancı kelime bulunmaktadır. Bunlardan 260 kelime Arapça ve 126 kelime de Farsçadır.

Irak Türkleri, 1918'den sonra kendi dillerine yabancı olan bir çevrenin içinde yaşarlar. Dillerine ister istemez yabancı kelimeler girmektedir. Ne var ki, Kerkük'ün yöresinde bulunan Türkmen köylerinde yaşayan Türkmenler,1950 yıllarına kadar 0/099'u anadilinden başka dil bilmezlerdi. Şimdi de okula gitmeyen ev hanımları da anadilinden başka dili konuşamazlar. Devletin resmi dili Arapça olduğu için okula gidenler bu dili öğrenmek zorundadırlar. Ayrıca alışveriş ve ticaretle uğraşan kimseler, bölgede konuşulan dilleri bilmektedirler. Böylece Türkmenlerin birçoğu iki dilli, üç dillidir ve bazen dört dilli olanları da vardır. Kerkük İl merkezinde yaşayanlar üç dilli, Mendeli'de yaşayan Türkmenler ise dört dillidirler. Türkmenler, ikinci dili ne kadar okulda ve günlük hayatlarında öğrenirlerse öğrensinler tam olarak ana dili gibi öğrenemezler.

SONUÇ

Bu araştırmada Irak Türkmen ağızlarının söz varlığından çok, özetle söz edilmektedir. Türkmen söz varlığının ortaya konulabilmesi için, tüm Türkmeneli'nin taranması, derlenmesi gerekmektedir. Öyle sanıyorum ki, böyle çalışmalar, ellili yıllardan önce yapılmış olsaydı, bambaşka bir sonuç elde edilebilirdi. Bu zor şartlara rağmen Türkmenler, dillerinin temizliğini, duruluğunu koruyabilmişlerdir. Ağızlarında kullanılan yabancı kökenli kelimeler, Standart Türkiye Türkçesi konuşma dilinde de vardır. Taradığım derleme metinlerinden da anlaşıldığı gibi,

Türkmenlerin söz varlığında bulunan yabancı kelimelerin sayısı aşağı yukarı 1000 kelimeyi aşmamaktadır.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, 5. Baskı, TDK Yy., Ankara 1995.

BAYATLI, Hidayet Kemal, *Irak Türkmen Türkçesi,* TDK Yy., Ankara 1996.

BENDEROĞLU, Abdullatif, *Irak Türkmen Folklorundan Örnekler,* KTB. TK M. Yy., Bağdat 1993.

BİLGİN, Muhittin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz,* KB. Yy., Ankara 2002.

BULUÇ, Sadettin, *''Kerkük Hoyrat ve Manilerinde başlıca Ağız özellikleri'*, X. TDKOBB. TDK. 1960, Ankara 1968.

DAKUKLU, Mehmet Hürşit, *Eski Sözler Bahçesi,* KTB. TKM. Yy., Bağdat 1989

GENCEN, Tahir Nejatı, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul, 1971.

ERGİN, Muharrem, *Azeri türkçesi*, İstanbul 1871.

HATİBOĞLU, Vecihe, *İkileme,* TDK. Yy., Ankara 1971.

HENGİRMEN, Mehmet, *Türkçe Dilbilgisi,* 3. Baskı, Ankara 1998.

HÜRMÜZLÜ, Erşet, *Türkmenler ve Irak,* Kerkük Vakfı Yy., İstanbul, 2003.

HÜRMÜZLÜ, Habib, Kerkük Türkçesi Sözlüğü, Kerkük Vakfı Yy., İstanbul 2003

KANBER, Sündüs: *Kerkük Atasözlerinin Dil Özellikleri*, Bağdat Üniversitesi, Diller Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek lisans Tezi, Bağdat 2006.

KEVSER, Hasan, Tisin Folklorundan Örnekler, Kerkük 2002.

NERMİN, Nefitçi, *Kerkük'te Bukduklarım,* KV. yy., İstanbul 2003.

NİHAT, Sara, *Kerkük Hoyratlarının Ağız Özellikleri,* Bağdat Üniversitesi, Diller Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans tezi, Bağdat 2006.

PAŞAYE, V Gazenfer, *Irak Türkmen Folkloru,* Kerkük Vakfı, Yy. İstanbul 1998

SAATÇİ, Subhi, *Irak Türkmenleri,* 2. Baskı, Ötüken Yy., İstanbul 2003.

ŞABAZ, Hüseyin, *Kerkük Ağzı,* İ. Ü. Türk dili Doktora Tezi, İstanbul, 1979

ULUHAN, Çoban, *Kerkük Folkloru,* A. Ü. DTCF. Türk Dili, mez. tezi, Ankara 1975

----------, *Irak Türkmen Ağızları*, İ. Ü. Türk Dili Doktora tezi, İstanbul, 1979

----------, Irak Türkmen Ağızlarında Birleşik Kelimeler, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S.1, Bahar, Ankara 1996.

VASFİ, İhsan Sıddık, *Irak Türkleri'nde, Deyimler ve Atasözleri*, 2. Baskı Kerkük vakfı, Yy., İstanbul, 2001

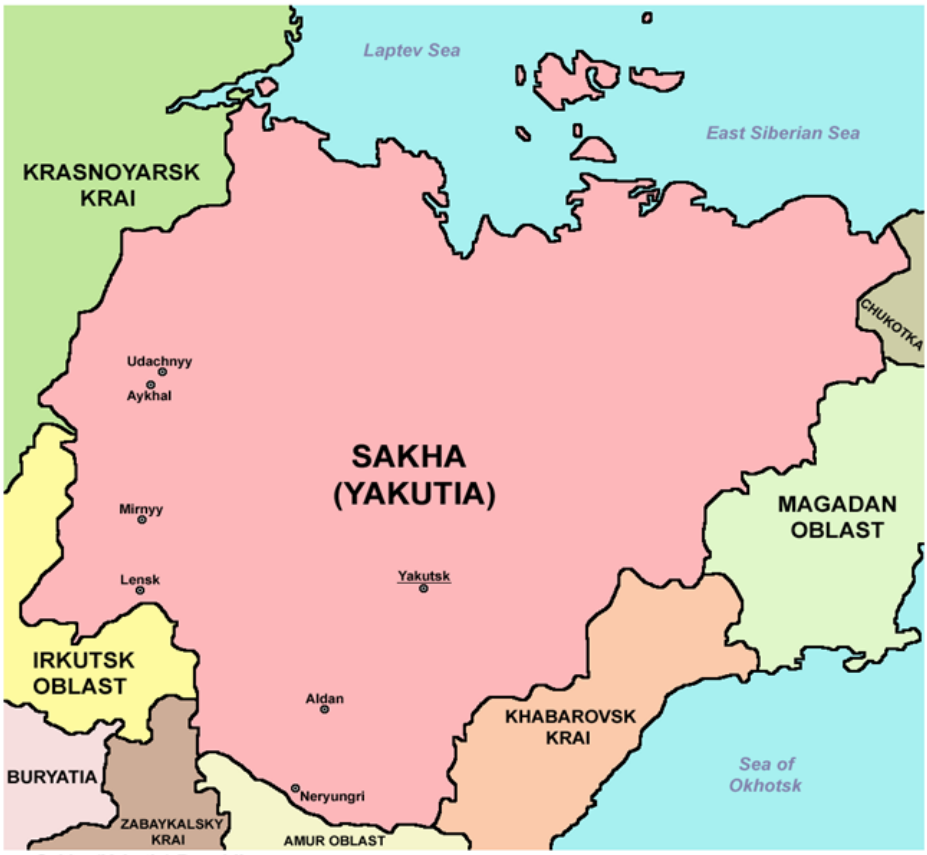

Sakha (Yakutia) Republic

http://www.mapnall.org/tr/map/Harita-Yakutistan_133021.html

Sahalar (Yakutlar) ve Saha Türkçesi

Prof. Dr. M. Fatih Kirişçioğlu*

Kavim Adı:

Sahalara "Yakut" kavim adını Tunguzlar vermişlerdir. Kendileri ise, "saxa" adnı kullanmışlardır. Eski efsanelerinde bu isim " uraañxay saxa" olarak geçmektedir (İnan 1968:20). Bu ise Sahaların Tuvalarla aynı boya mensup olduğunu göstermektedir (Poppe 1959:671; Caferoğlu 1988:2)."Saxa" adının komşuları Tunguzlarda "Yako" olarak, Buryatlarda –t çokluk eki ilavesiyle "yakut" şeklinde kullanıldığı bellidir. Böhtlingk, saha kelimesinin Tunguzcada kullanılan "yako" ve "yoko" kelimeleriyle aynı olduğunu (Böhtlingk 1964:XXXIV), Radloff, Buryatlarda "yaka", "yoka" kelimelerinin bulunduğunu ve "yakit" kelimesinin ön isim olarak kullanıldığını (Radloff 1908:53), Kafesoğlu ise, "yaka" ve "saha" kelimelerinin aynı kelimeler olduğunu (Kafesoğlu 1983:51) belirtmiştir. Gerçekten Genel Türkçe yaka "kenar, kıyı" kelimesinin y- > s- ve -k -> -x- ses değişiklikleri sonucunda "saxa" şekline geçtiği bellidir.

Kökenleri:

Öncelikle "saha" kavim adına bakarak Sahaların tarihî Saka kavimleriyle alakası olduğu öne sürülmüş (İnan 1968:20), sonra da Sahaların güneyden kuzeye göç ettiklerini belirtmek için şimdi Minusinsk bölgesinde yaşayan Sagay Türkleri Sahaların ataları olarak gösterilmiştir (Akiner 1983:391). Bu görüşler Poppe ve Caferoğlu tarafından reddedilmiş, daha sonra İnan da bu fikrinden vazgeçmiştir (Poppe 1959:671; Caferoğlu 1988:2-3). İnan ve Hayit Sahaların ana Türk kitlesinden tarihten önceki zamanlarda ayrıldığını ve Çin kaynaklarında Guligan olarak geçen kavmin Tunguzlarla karışmasından meydana geldiklerini tahmin etmektedirler (Hayit 1987:44). Orhun Âbideleri'nde Üç-Kurıkan olarak zikredilen (Tekin 1988:8-38) Guliganların baykal gölünün çervesinde, Selenga ırmağının aşağı kıyılarında Angara ve Lena nehirlerinin yukarı bölgelerinde yaşadıkları tespit edilmiştir (Menges 1978:247). Ögel, antropoloji âlimlerine de dayanarak bu Kurıkanların Sahaların ataları olmadığını, sadece Altay ve sayan dağlarından Yakutistana kadar Türkçe konuşan kavimler arasında münasebet kuran ortadaki bir Türk kavmi olduğunu belirtmiştir (Ögel 1984:202).

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Saha Cumhuriyeti devlet amblemi
https://tr.wikipedia.org/wiki/Yakutistan#/media/Dosya:Flag_of_Sakha.svg

Tarihleri :

Sahaların Rus istilasından önceki tarihleri hakkında az sayıda yazılı kaynaktan sağlıklı bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Sahalar, güneyde Baykal Gölü civarında Lena ve Vilyuy nehirlerinin aşağı kısımlarında eski kavim hayatlarını devam ettirirlerken bugüne kadar tespit edilemeyen büyük bir tarihî hadise sonucunda yurtlarından göçerek kuzeye doğru hareket etmişlerdir. Türkologların tetkiklerine göre bugünkü vatanlarına 13.-14. asırlarda gelmişlerdir (İnan 1959:24; Hayit 1987: 45; Menges 1978: 247; Radloff 1908: 54). Ruslar,1552'de Kazan Hanlığı'nı işgal ettikten sonra, 1577'de Sibir Hanlığı'na girdiler ve 1598'de Sibir Hanlığı'nı yıktılarRuslar 1630 yılında Lena nehri kıyısında bir koruma kalesi inşa etmeleri üzerine Sahalar bu kaleyi ortadan kaldırdılar. Rusların Yakutistan'ı tamamen işgali 18. asrın sonuna kadar sürmüştür. (Akiner 1983:391; Kirişçioğlu 1997:1560).

Rusyadaki 1905 İhtilali Sahalara biraz hürriyet ve millî kültür alanında çalışma imkanı verince 1906 Ocak ayı başlarında "Yakut Millî Birliği " kuruldu. Saha aydınları, Rus Hükümeti'ne bir deklarasyon vererek, toprak ıslahatı, yeni idare yapısı ve vergiler konusunda Petersburg'un iç işlerine karışmamasını ve Yakutistanın muhtar bir eyalet olarak idare edilmesini istediler ve halkı mütemadiyen bu konular etrafında şuurlandırdılar. Bu gelişmeler sonucunda Sahalar 27 Nisan 1906'da ayaklandılar fakat, hepsi tutuklanarak en ağır cezalara çarptırıldılar

27 Nisan 1922'de Yakut Avtanom Sovyet Sosyalist Respublikası (YASSR) resmen kuruldu.21 Ocak 1923'te bu Sovyet Muhtar Cumhuriyeti'nin hükümeti teşkil ettirildi. Devlet Başkanlığı vazifesine Sahalardan Platon Alekseyeviç Oyunskiy, başbakan olarak da yine Sahalardan I. N. Barahov seçildiler. Sovyetler Birliği'ndeki son yapılanmalar neticesinde 27 Eylül 1990 tarihinde "Yakut-Saha Sovyet Sosyalist

Cumhuriyeti Devlet Egemenlik Deklarasyonu" ilan edilmiş, 20 Aralık 1991'de de doğrudan başkanlık seçimi olmuştur. Cumhuriyetin adı önce "Yakut-Saha Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti", sonra 27 Aralık 1991'de "Saha Cumhuriyeti" oldu ve "Yakutya" kelimesi de parantez içinde verilmeye başlandı. Mevcut sistem bir başkanlık sistemi olup, 200 kişiden müteşekkil İl Tümen adlı bir de parlamento vardır. Hükümet cumhurbaşkanı, yardımcıları ve cumhurbaşkanının atadığı 14 bakandan oluşmaktadır. 2001 yılında cumhurbaşkanı Nikolay Nikolayeviç'in görev süresi dolmuş olup yerine önce Vyacheslav Anatolyeviç Shtyrov (2002 - 2010) sonra. Yegor Afanasyeviç Borisov (2010 - devam...) seçilmiştir.

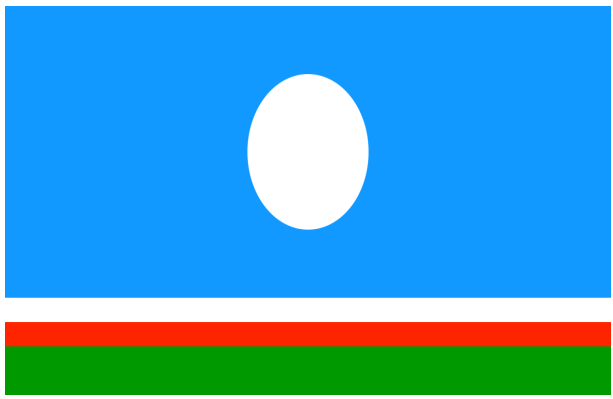

Saha Cumhuriyeti Devlet Bayrağı
https://tr.wikipedia.org/wiki/Yakutistan#/media/Dosya:Flag_of_Sakha.svg

Sosyal ve Ekonomik Yapı :

Yakutistan'ın yüzölçümü 3.062.100 kilometrekare olup, batıdan doğuya 2300 km, kuzeyden güneye 2000 km.'dir. Bu topraklar eski Sovyetler Birliği'nin % 14'ünü, Rusya Cumhuriyeti'nin %18'ini teşkil etmektedir. Ülkenin kuzeyinde Laptev denizi ve Kutup Denizi'ne doğru Novosibirsk adası, batıda Krasnoyarsk(Kızılyar), güneyde Çita ve Amur eyaletleri, güney-doğuda Habarovsk vilayeti ve doğuda Magadansk vilayeti yer almaktadır. YASSR.,32 rayona (idarî bölgeye) ayrılmıştır.7 şehri, 36 kasabası vardır. İdare merkezi Lena nehri üzerindeki 74.000 nüfuslu (1979) Yakutsk şehridir. Yakutsk'un Moskova'ya uzaklığı 8.468 km.'dir. Diğer şehirleri Aldan, Olekminsk, Sredne-Kolumsk, Tommot, Verkhoyansk ve Vilyuysk'tur. Yakutistan'ın 1979'daki nüfusu 851.840'dır. Bu nüfusun 313.917'si Sahadır. 2002 nüfus sayımına göre Sahaların sayısı 442.255 kişi olmuştur. Bugün ise nüfusun 1 milyon olduğu, Sahaların nüfusunun ise 460 000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.

(Vasilyev 2001:40). Nüfus yoğunluğu 1979 yılında 0.3'tür (Türk Yurtları 1990:31; Kruger 1962: 312-313; Devlet 1989:206)

https://millidusunce.com/yakutistan-turk-cumhuriyeti-maaslarin-en-yuksek-oldugu-ilk-on-bolge-arasina-girdi/

Saha Türkçesi:

Saha Türkçesi, bünyesinde bulundurduğu Moğolca ve Tunguzca unsurlardan dolayı Türk dili ailesi içinde özel bir yer teşkil etmektedir. R. R. Arat, Yakut (Saha) Türkçesinin Türk dilinin Ana Türkçe döneminde Çuvaşça ile birlikte ayrıldığını kabul etmektedir (Arat ve Temir 1976:319-320). T. Banguoğlu ise; Huncanın Batı Hun Lehçesindcn bugünkü Çuvaşçanın, Kuzey Hun Lehçesinden, bugünkü Yakutçanın, Doğu Hun Lehçesinden de Türk ve Tatar dilleri topluluğunun çıktığını söyler (Banguoğlu 1959:14-15). Poppe, Yakutçanın Türk dili ailesinin Kuzey grubuna girdiğini belirtir ve muhtemelen 14. yüzyılda Türk dillerinin bir grubundan -şimdiki Tuvacaya dayanan bir koldan- ayrıldığını belirtir (Poppe 1959:671).

Benzing, Yakutçayı Dolganca ile birlikle Kuzey Sibirya grubuna dahil etmiştir (Benzing: 1979:6-7). Menges, Yakutçayı Kuzeydoğu, Doğu Sibirya veya Yakut grubu olarak ele almış ve bu gruba Dolgan, Yakut tesirindeki Nganasan (Tavgu)-Samoyed lehçelerini de dahil etmiştir. Menges'e göre, Tuva grubu Abakan-Hakas grubuyla Yakut grubu arasında geçiş özellikleri göstermekledir (Mengez 1976:10-12). Ramstedt ve Ligeti, Yakutça'yı Çavuşça gibi ayrı bir Türk lehçesi olarak ele almışlardır (Arat ve Temir 1976:316). En son tasnif yapan araştırmacılardan Claus Schöning ise Sahaca'yı Halaççа ve Çuvaşça ile birlikte"Yaygın Türkçe Dışı Türk Dilleri" içinde ele almış özelde ise "Lena Grubu Türk Dilleri" içinde belirtmiştir(Schöning 2013:227 vd.).

Fotoğraf: Doğan Çolak

SES BiLGiSi (FONOLOGİYA)

ÜNLÜLER (AHAĞAS DORĞOON)

Sahacada ünlü sistemi diğer Türk lehçe ve şivelerinden biraz daha karışıktır. Sahaca diğer Türk lehçelerinde gördüğümüz sekiz kısa ünlünün yanısıra, Türkmence, Kırgızca ve Gagavuzca'da da gördüğümüz uzun ünlülere (aa, ee, ıı, ii, oo, öö, uu, üü) ve bunlara uygun ikiz ünlülere (ıa, ie, uo, üö) sahiptir. Diğer Türk lehçe ve şiveleri ile karşılaştırıldığı zaman, kısa ünlülerin Eski Türkçe (ET.) ünlülerine dayandığı görülmektedir :

ET. a > Sahaca (S.) a (ilkhece)
at > *at* "at", adak > *atax* "ayak", tart- > *tart-* "tartmak, çekmek".
ET. a > S. ı (ilkhece)
yat- > *sıt-*"yatmak, uzanmak", ay > *ıy* "ay", saç- > *ıs-*"saçmak".
ET. a > S. o
art- > *ort-* "artmak, çoğalmak", ocak > *ohox* "ocak, soba,
ot > *ot,* ok > *ox,* örtü > *orto* "orta", olur- >*olor-*"oturmak, yaşamak",
ET. ö > S. ö (ilk hece)
öl- > *öl-,* kör- > *kör-* "görmek", söz > *ös,*
ET. u > S. ı (ilk hece) bulut > *bılıt* "bulut"
ET. i > S. i
bil- > *bil-,* tik- > *tik-* "dikmek", kişi > *kihi,* iç- > *is-,* kiriş > *kiriş.*

Bugün Türk lehçe ve şivelerinin çoğunda kısa veya normal olan ünlülerin yanı sıra Sahacada Ana Türkçe (AT.) uzun ünlülerine dayanan uzun ünlü ve ikiz ünlüler vardır:

AT. aa > S. aa
aaç > *aas "aç",* baa- > *baay-*"bağlamak", taaş > *taas "taş,* aat > *aat* "isim".

AT. ee, ėė> S. ie

kėėçe > *kiehe* "gece", keep > *kiep* "kip, şekil", bėėr- > *bier-* "vermek".
AT. ıı > S. ıı
ııd- > ıı*t-* "göndermek", tııd- > *tııt-* "engel olmak", kıız > *kııs* "kız"
AT. ii > S. ii
biir > biir "bir", tiiş > *tiis* "diş", kiir- > *kiir-* "girmek", iil- > *iil-* "bağlamak".
AT. oo > S. uo (ilk hece)
bool- > *buol-* "olmak", yool > *suol* "yol", yook > *suox* "yok", oon > *uon* "on".
AT. öö > S.üö (ilk hece)
söök- > *üöx-* "sövmek", köök > *küöx* "gök", töört > *tüört* "dört", kööl > *küöl* "göl".
AT. uu > S. uu
suun- > *uun-* "sunmak", uur- > *uur-* "vurmak", buuz > *buus (muus)* "buz".
AT. üü > S. üü
küüd- > *küüt-* "beklemek", süüt > *üüt* "süt"

Aslî uzun ünlülerin dışında ses olaylarına dayanan diftonglar ve uzun ünlüler de vardır:

aġ > ıa
taġ> *tıa* "orman", yaġ > *sıa,* aġrıġ > *ıarıı* "ağrı, saġ- > *ıa-* "sağmak".
aġı > ıa
baġır > *bıar,* saġız > *ıas*
aġı, aġu > uo
aġuz > *uosax* "ilk süt", aġız > *uos* "dudak".
obu, oġu > uo
oġul > *uol,* boġuz > *buos* "boğaz", boġum > *buom.*
uġ, ub > uu
uruġ > *uruu* "nesil, soy", sub > *uu* "su", uluġ > *uluu.*
ıġ > ıı (nadiren ii)
sarıġ > *arıı* "yağ", aġrıġ > *ıarıı,* satıġ> *atıı* "satma, satış".
egi, igü > ie
tegir- > *tier-* "çevirmek, döndürmek", yigün > *sien* "yeğen".
eg > ii, iy
beg > *bii,* teg- > *tiy-* "değmek, ulaşmak".
ögü, öge > üö
tögen > *tüön* "döven", bögür > *büör,* öġren- > *üören-,*
üge, üg > üü
yügen > ügün > *üün* "dizgin", tüg > *tüü* "tüy", külüg > *külüü* "namlı".
igi, ig > ii
elig > *ilii* "el", tirilig > tirlig > *tillii* "canlı", siġik > *iik* "sidik".

Sahacada ünlü uyumu tamdır.
Bir kelimede ancak kalın veya ince ünlüler olabilir. Örnek : *Ohox* "ocak", *ohoxtor* "ocaklar", *ohoxçuttar* "ocakçılar" *cie* "ev", *cieleex* "ev sahibi", *cieleexpit* "ev sahibiyiz".

Fotoğraf: Doğan Çolak

ÜNSÜZLER (BÜTEY DORĞOON)

Saha Türkçesinde yabancı asıllı kelimelerde kullanılan f, j, ş, ts, şç, v, z ünsüzlerinin dışında Genel Türkçedeki bütün ünsüzlere sahiptir. Bu seslerden p-b, t-d, ç-c, x-ğ, k-g, s-h karşılıklı seslerdir.

Sahaca'nın ünsüz sistemi, diğer Türk lehçe ve şivelerinde ya hiç olmayan ya da seyrek bulunan bir kaç sesi gösterir. Bunlar ý, ń ve h'dir. Alfabede ý, y ile işaretlenmiştir. Ayrıca ķ ve k'nin ve ł ile l 'nin de tek işareti vardır. Bunlardan geniz y'si bir fonem olarak anlam farkı yapmasına rağmen sözlükte (y nosovoy) açıklamasıyla (y) ile gösterilmektedir:

ayıı "iş", *aý ıı* "suç, günah"

Orta damak ünsüzü h, ünlüler arasında ve s'den değişmiş olarak ortaya çıkar. Bu s, eskiden beri devam eden s olabileceği gibi; ç, ş, ve z'den değişen ikincil s de olabilir:

Kız > *kııs* ~ kııha "onun kızı",
Kış > *kıs* ~ kıhın "kışın, kışta",
bıç- > *bıs-* ~ bıhabın "kesiyorum".

Sahacada bir ünsüz uyumundan bahsedilemez. Sadece arka dil ünsüzlerinin geniş veya dar ünlülere bağımlılığından bahsedilebilir.

Arka damak ünsüzü x kelime başında sadece geniş ünlülerden (a, o) önce ortaya çıkar. Kelime sonunda -x birkaç geniş ünlüden (a, e, o, ö, ıa, uo, üö) sonra görülür. Kelime başında k-, e, i, ie, ö, u, ü, üö ünlülerinden önce bulunur. Buna karşılık -k, sadece dar ünlülerden (ı, i, u, ü) sonra bulunur. Bu ünsüzlerin Eski Türkçe'ye göre durumlarını aşağıdaki şekilde gösterebiliriz:

Kaaz > *xaas, K*oş- > *xos-;*
adak > *atax,* ok > *ox,* yook > *suox*;

tik-> *tik-,* yük- > *sük-* "toplamak, derlemek"; köök > *küöx, tök->tox-*

Kelime başı k-, kendini k- olarak korur.
iki ünlü arasındaki -x-,-ğ-'ya, -k- de -g-'ye dönüşür:
atax...atax+a > atağa "onun ayağı",
ox... ox+o > oğo "onun oku",
ık... ık-abın > ıgabın "sıkarım",
tik.. tik-ebin> tigebin "dikerim".

Ana Türkçedeki (d), Türkiye Türkçesindeki (y) sesleri Sahacada (t)'ye dönüşmüştür:
adak > *atax* "ayak", kuduruk> *kuturuk* "kuyruk", ked - > *ket-*"giymek".

Kelime başı s-'si önce Başkırtça'da olduğu gibi h-'ye dönmüş, sonra kaybolmuştur:
sen > *en,* saal > *aal,* suub > *uu,* sin- > *in-,* semiz > *emis.* Kelime sonu -ç,-ş ve -z'si, -s ile temsil edilmektedir:
aaç > *aas* "aç", kış > *kıs* "kış", küz > *küs* "güz". Eğer bu kelime sonu ünsüzleri, ünlü ile başlayan bir ekin getirilmesi sebebiyle kelime içinde kalırlarsa -s-, -h-'ye döner:
kııs… *kııha* "onun kızı", aas-- *aaha* "onun açlığı".

Kökün iç sesi veya ekin ilk sesi olan iki ünlü arasındaki -s-,-t- ile temsil edilir:
susat- > *uutat-,* ısıg > *itii* "sıcak", III. teklik şahıs iyelik eki -sı > *-ta,* III. teklik şahıs emir eki-sın > *-tın,* şart eki -sar > -tar.

İki veya üç heceli kelime köklerinde veya eklerde bulunan -ş ve -z, -t'ye dönmektedir:
Sıfat- fiil eki -mış > *-mıt,* otuz > *otut,* I. çokluk şahıs iyelik eki -mız > *-mıt,* II. çokluk şahıs iyelik eki -ñız > *-ğıt,* olumsuz geniş zaman eki-maz > *-bat.* İstisnası : kızar- > *kıtar-.*
Kelime başı ç- ve y- sesleri s- ile temsil edilir.
yol > col > çol > *suol* "yol", yağ > cağ > çağ > *sıa* "yağ".

Kelime sonu -ç'leri, -ş ve -s ile birleşmiştir ve -s ile temsil edilir. Bu ses, iki ünlü arasında -h- olur:
küç > *küüs,* baş > *bas,* aaç- > as- "açmak".

Çokluk Ekleri

Sahacada çokluk diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi -lar/-ler ekiyle yapılır. Fakat bu ek, eklendiği kelimenin son ünlü ve ünsüzüne göre 16 sekile girmektedir. Ek,
Ünlü, diftong ve -l'den sonra -lar, -ler, -lor, -lor şeklinde görülür:
ağalar "babalar", *kinigeler* "kitaplar", *oğolor* "çocuklar",

-p, -t, -k, -s, -x ünsüzlerinden sonra -tar, -ter, -tor, -tor şeklinde görülür:
attar "atlar", *tiister* "dişler", *ohoxtor* "ocaklar",
-y ve -r'den sonra -dar, -der, -dor, ːdör şeklinde görülür:
atıırdar "aygırlar", *öydör* "akıllar, idrâkler",
Nazal seslerden sonra -nar, -ner, -nor, -nör şeklinde görülür:
suorgannar "yorganlar", *çlenner* "üyeler", *connor* "halklar".

İyelik

Sahacada iyelik ekleri diğer Türk lehçe ve şivelerinden bazı fonetik farklarla ayrılmaktadır. Bu fark, iyelik eklerinin eklendikleri kelimenin son ünlü veya ünsüzüne göre kendini gösterir.

	Saha Türkçesi	Eski Türkçe
1. tk. şh.		-
m -m		
2. tk. şh.	-ñ	-ñ
3. tk. şh.	-A, -TA	-ı/-i,-sı/-si
1. çk. şh.	-BIt	-mIz
2. çk. şh.	-ÑIt	-ñIz
3. çk. şh.	-LArA	-ları/-leri

İyelik ekleri, kurallı eklenirlerse de, şüphesiz teklik ve çokluk şekillerde değişik biçimlere girerler.

1. tk. şh. *aatım* "adım", *üütüm* "sütüm", *töböm* "tepem".
2. tk. şh. *aatıñ* "adın", *üütüñ* "sütün", *töböñ* "tepen".
3. tk. şh. *ağata* "babası", *iyete* "annesi", *aata* "adı", *ete* "eti".
1. çk. şh. *uolbut* "oğlumuz", *iyebit* "annemiz", *kılaaspıt* "sınıfımız".
2. çk. şh. *iyeğit* "anneniz", *ubaygıt* "ahiniz", *ıskaapkıt* "dolabınız".
3. çk. şh. *cielere* "evleri", *tünnüktere* "pencereleri", *kötördörö* "kuşları".

Hâl

Yalın Hâl

Sahacada yalın hal eksizdir, ilgi hali ekinden ise sadece bazı izler kalmıştır. İlgi hali, isim tamlamalarında iyelik ekleri ile ifâde edilmektedir :

kihi ciete "adamın evi", *kolhoz ülelere* "çiftliğin işleri".

Yükleme Hâli

Yükleme hali Sahacada 8 şekildedir. Ünsüzlerden sonra -ı, -i, -u, -ü şeklinde eklenir :

xatını "kayını", *tiihi* "dişi (tiis "diş"), *ohoğu* "ocağı".

Ünlü ve diftonglardan sonra -nı, -ni, -nü, -nü şeklinde eklenir :

ağanı "babayı", *börönü* "kurdu", *kinigeni* "kitabı".

Yönelme Hâli

Eski Türkçedeki -Ëa/-ke, -ġa/-ge'den geldiği belli olan bu ekin asıl şekli -KA'dır. Ek, aynı zamanda bulunma fonksiyonu da ifâde eder. Bu ekin eklendiği kelimenin ünlü ve ünsüz durumlarında göre yirmi şekli vardır.

tıağa "ormana", ", *oğoğo* "çocuğa", *böröğö* "kurta", *ıalga* "komşuya", *sireyge* "yüze", *akka* "ata" (at), *tiiske* "dişe", *xosko* "odada", *ataxxa* "ayağa".

Bulunma Hâli

Eski Türkçedeki bulunma hali eki -ta/-te, Sahacada partitif "bir bütünün parçasını belirleyen kelime" fonksiyonundadır. Eski Türkçedeki bulunma/çıkma hali ekinin çıkma fonksiyonundan partitif fonksiyonu ortaya çıkmıştır. Bu partitif eki, genellikle "bir kaç, bazı, biraz" gibi mânâlar ifâde eder. Partitif eki, sadece emir şekliyle birlikte kullanılır:

Uuta < *subda* "sudan (biraz su)", *uuta ağal!* "su(dan biraz) getir !"; *çey-de is!* "biraz çay iç!".

Bulunma hali olarak sadece zamirlerde görülen -da eki vardır:

manna < manda "burada", *onno* < onda "orada".

Partitif eki de eklendiği kelimenin ünsüz ve ünlü durumlarına göre değişik şekillere girer:

kinigete "kitaptan", *oğoto* "çocuktan", *saxarda* "şekerden", *doğordo* "arkadaştan".

Çıkma Hâli

Saha Türkçesinde çıkma hali eki, ünlü ve diftonglardan sonra -ttan, -tten, -tton, -ttön şeklinde; ünsüzlerden sonra -tan, -ten, -ton, -ton şeklinde eklenir :

ağattan "babadan", *cietten* "evden", *böröttön* "kurttan"; *uoltan* "oğlandan", *ihitten* "tabaktan", elbiseden", *öytön* "akıldan".

Üstünlük/Karşılaştırma Hâli

Sahacada karşılaştırma ve nispet maksadıyla kullanılan özel bir hal eki de -TAAğAr'dır. Bu ekin -dan/-den, -dan/-den daha, -a/-e göre fonksiyonları vardır. Görüldüğü gibi bu ek, eşitlik ekinin bazı fonksiyonlarını üstlenmiştir.

ağataağar "babadan", *"etteeğer* "etten", *oğotooğor* "çocuktan", *caxtardaağar*"kadından", *kötördööğör*"kuştan", *aannaağar* "kapıdan".

Vasıta Hâli

Türkçedeki eski vasıta hali eki -n, zarflarda ve zaman isimlerinde yaşamaktadır : Kıhın "kışın". Yeni şekil -(I)nAn (özel isimlerde -lan, -len) ise, -lan şeklinden gelmektedir. Bu şeklin ile edatının -n vasıta hali ekiyle birleşmesinden ortaya çıktığı bellidir. Ek, ünlülerden sonra -nan, -nen, -non, -nön şeklinde gelir. Ünsüzlerden sonra ise, bağlayıcı ünlüleri alarak eklenir :

saanan "silahla", *iliinen* "elle", *oğonon* "çocukla", *börönön* "kurtla", *atınan* "atla", *etinen* "etle", *üütünen* "sütle".

Ortaklık Hâli

Saha Türkçesinde özel bir hal olan ortaklık hali ekseriya BatıAvrupa dillerinde bulunur.

Bu ekin ana şekli -Llln'dır.

kihiliin "adamla, *uolluun* "oğul ile", *ettiin* "etle", *ohoxtuun* "ocak ile", *saraydım* "ahırla", *çeydiin* "çayla", *ilimniin* "ağla", *xotınnuun* "kadınla".

Soru

Saha Türkçesinde soru, *kim* "kim" *tuox* "ne", *xas* "kaç" gibi soru zamirlerinin dışında *duu, duo* edatları ve -y, -ıy, -iy, -uy, -uy ekleriyle yapılır. Duu, çoğunlukla karşılaştırmalı soru cümlelerinde kullanılır.

***Baatur oloror duo* ?** "Batur oturuyor mu ? "

***Bu kılaaska xas tünnük baany* ?** " Bu sınıfta kaç pencere vardır?",

Tuox xannıgıy? "Ne nasıldır?'"

Bu oskuola ulaxan duu, kıra duu? "Bu okul büyük mü, küçük mü?",

İsimlerde Bildirme

Bugün Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Saha Türkçesinde de er- fiili isimleri fiilleştirdiği zaman düşer ve fonksiyonunu şahıs ekleri üstlenir. Yalnız 3. şahıslarda bildirme bazan eksiz, bazan da ***baar*** "var" kelimesiyle yapılır.

Şimdiki Zaman

l. tk. şh.

ağabın "babayım", ***oğohuppun*** "hemşireyim" (oğohut) ***türgemmin*** "hızlıyım" (türgen),

2. tk. şh.

ağağın "babasın", ***oğoğun*** "çocuksun", ***satıgın*** "yayasın".

3. tk. şh.

Bildirmenin 3. tk. şahsı **baar**"var" kelimesiyle yapılır veya eksizdir:

Bu aan baar "Bu kapıdır", ***Kini uçuutal*** "O öğretmendir".

l. çk. şh.

ederbit "genciz", ***udarnikpıt*** "işçiyiz", ***türgemmit*** "hızlıyız".

2. çk. şh.

eheğit "ninesiniz", ***üçügeygit*** "iyisiniz", S. çk. şh.

3. çk. şahıs da eksizdir. Yalnız çokluk eki eklenir:

Kiniler uçuutallar. "Onlar öğretmendirler"

Bildirmenin geçmiş zamanları e- yardımcı fiili ile yapılır. Şartı ise şart kipiyle yapılır.

Saha Türkçesinde sayılar da Türk Lehçeleriyle neredeyse aynıdır:

1	**biir**	9	**toğus**	80	**ağıs uon**
2	**ikki**	10	**uon**	90	**toğus uon**
3	**üs**	20	**süürbe**	100	**süüs**

4	**tüört**	30	**otut**	200	**ikki süüs**
5	**bies**	40	**tüört uon**	300	**üs süüs**
6	**alta**	50	**bies uon**	1000	arkaik **muñ**
7	**sette**	60	**alta uon**		(Rusça tıhıssa, tıhıınça)
8	**ağıs**	70	**sette**		**uon milion** (mölüyüön)
					milyard "milyar".

Şahıs Zamirleri de şu şekildedir:

Teklik I. şahıs **min** "ben"
2. şahıs **en** "sen"
3. şahıs **kini** "o"

Çokluk 1. şahıs **bisigi** (bihigi) "biz"
2. şahıs **ehiği** (ehigi) "siz"
3. şahıs **kiniler** "onlar"

(Bütün gramer bilgileri Kirişçioğlu 1999)

Fotoğraf: M. Fatih Kirişçioğlu

METİNLER VE TERCÜMELERİ

KILAASKA

Kılaaska biir ostuol, üs oloppos turar. Biir aan, ikki ohox, bies tünnük baar. İkki ıskaap baar. Kılaaska elbex paarta turar. Biir paartağa ikki kihi oloror. Ostuolga tüört kiniğe uonna biir xarandaas baar. Pavel Petroviç olopposko oloror. Biir uol turar uonna aağar.

Bu kılaaska xas tünnük baarıy? Bu kılaaska bies tünnük baar. Ol paartağa xas kihi olororuy? Ol paartağa biir kihi oloror. iti kıs tuğu gınar? iti kıs suruyar. Bu ıskaapka tuox baarıy? Bu ıskaapka kiniğe baar. Iskaapka kiniğe elbex duo? Iskaapka kiniğe elbex. Xarandaas xanna baarıy?

SINIFTA

Sınıfta bir masa, üç sandalye durmaktadır. Bir kapı, iki soba, beş pencere vardır, iki dolap vardır. Sınıfta pek çok sıra vardır. Bir sırada iki kişi oturur. Masada dört kitap ve bir kalem vardır. Pavel Petroviç sandalyede oturur. Bir oğlan ayağa kalkar ve okur.

Bu sınıfta kaç tane pencere vardır? Bu sınıfta beş tane pencere vardır. O sırada kaç kişi oturuyor? O sırada bir kişi oturuyor. O kız ne yapıyor? O kız yazı yazıyor. Bu dolapta ne vardır? Bu dolapta kitap vardır. Dolapta kitap çok mudur? Dolapta kitap çoktur. Kalem nerededir?

CİEĞE

Bu cie baar. Manna biir kergen oloror. Bu cieğe üs xos baar. İkki xosko oronnor turallar. Biir xosko ulaxan ostuol baar. Ostuolga laampa turar. Ostuol attıgar biir er kihi xahıat aağar. Biir caxtar kiniğe aağar. Kini attıgar ikki kıra oğo oloror. Biir eder kihi emie kiniğe aağar. Kini texnikumña üörener. Biir kıs suruyar. Kini oskuolağa üörener. Ohox attıgar kırcağas oğonńor oloror. Oroññ emeexsin sıtar.

EVDE

Bu evdir. Burada bir aile yaşar. Bu evde üç oda vardır, iki odada karyolalar dururlar. Bir odada büyük masa vardır. Masada bir lamba durmaktadır. Masada bir adam gazete okuyor. Bir bayan kitap okuyor. Onun yanında iki küçük çocuk oturuyor. Bir genç insan da kitap okuyor. O teknik okulda okur. Bir kız yazı yazıyor. O kız okula gider. Ocağın yanında yaşlı bir adam oturuyor. Yatakta yaşlı kadın yatıyor.

Kepsetii	Konuşma
-En eheñ, ebeñ baallar duo?	- Senin deden, ninen var mı?
- Baallar.	- Varlar.
- Kiniler kırcağastar duo?	- Onlar yaşlı mı?
- Kiniler kırcağastar.	- Onlar yaşlıdır.
- Kiniler üleliiller duo?	- Onlar çalışıyorlar mı?
- Ehem kırcağas da üleliir,	- Dedem yaşlıdır fakat çalışır,

- **ebem lalcar.**	- ninem hastadır.
- **Ağañ xanna üleliir?**	- Baban nerede çalışıyor?
- **Ağam kolxozka üleliir.**	- Babam çiftlikte çalışıyor.
- **İyeñ tuğu gınar?**	- Annen ne yapar?
- **İyem emie kolxozka üleliir.**	- Annem de çiftlikte çalışır.
- **En iyeñ aağar, suruyar duo?**	- Senin annen okur yazar mı?
- **Kini aağar dağanı, suruyar dağanı.**	- O okur da, yazar da.
- **Kini nuuççalıı biler duo?**	- O Rusça bilir mi?
- **Nuuççalıı emie biler.**	- Rusça da bilir.

MİN CONUM

Min conum elbexter. Miexe ağam, iyem, ehem, ebem, ubayım, ağahım baar. Uonna össö kıra bıraattar, balıstar baallar. Ulaxan con barı üleliiller. Ebem emeexsin üleleebet. Kini ıalcar. Ubayım oyoğo uonna agahım ere emie üleliiller. Oğolor üöreneller, kıra oğolor cieğe oonńuullar, ıllıllar. Ehem uonna ebem oğolorğo kepsiiller. Min conum nuuççalıı üçügeydik bileller. Oğonńottor uonna kıra oğolor nuuççalıı bilbetter. Min doğottorum uolattar, baltım doğottoro kırgıttar. Kiniler barı üörex oğoloro. Min biir atahım ubaya kuorakka üörener. Kini doğottoro nuuççalar.

BENİM AİLEM

Benim ailem kalabalıktır. Benim babam, annem, dedem, ninem, abim, ablam vardır. Ve ayrıca küçük erkek kardeşlerim, kız kardeşlerim vardır. Büyük akrabalarımın hepsi çalışırlar. Ninem, yaşlıdır çalışamaz. O hastadır. Abimin hanımı ve ablamın kocası da çalışırlar. Çocuklar okurlar. Küçük çocuklar evde oynarlar, şarkı söylerler. Dedem ve ninem çocuklara masal anlatırlar. Benim ailem Rusça'yı iyi bilir. Yaşlılar ve çocuklar Rusça bilmezler. Benim arkadaşlarım oğlanlar, kız kardeşimin arkadaşları kızlardır. Onların hepsi öğrenci çocuklardır. Benim bir arkadaşımın abisi şehirde okuyor. Onun arkadaşları Ruslardır.

KAYNAKÇA:

Akiner, Shirin. (1983). *Islamic Peoples of the Soviet Union*, London.

Arat, R. Rahmeti ve Temir, Ahmet. (1976). "Türk Şivelerinin Tasnifi", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, s. 305-327

Banguoğlu, Tahsin. (1959). *Türk Grameri*. Ankara.

Benzing, Johannes ve Menges, Karl H. (1979). "Türk Dillerinin Sınıflandırılması",(çev.Mehmet Akalın), *Tarihî Türk Şîveleri*, Ankara, 1979

Böhtlingk, Otto. (1851). *Über die Sprache der Jakuten*. St. Petersburg.

_____ (1964). *Über Die Sprache Der Jakuten*, Indiana. (2.Baskı)

Caferoğlu, Ahmed. (1988). *Türk Kavimleri*, İstanbul.

Crystal, David (2007). *Dillerin Katli* (Çev.Gökhan Cansız), İstanbul.

Devlet, Nadir. (1989). *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul
Efremov, N.N. (1983). "Priçastno-Padejnıe Konstruktsii i ih Ekvivalenti", *Issledovaniya Po Grammatike Yakutskogo Yazıka*, Yakutsk.
Eraslan, Kemal. (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*. İstanbul
Ercilasun, Ahmet, B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*. Ankara
Ergin, Muharrem. (1983) *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul.
Gabain, A.Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev.Mehmet Akalın). İstanbul.
Hacıeminoğlu, Necmettin. (1984). *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*, İstanbul
_____ (1984). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul.
Haritanov, L. N. (1951). *Saha Tılın Grammatikata-Morfologiya*, Yakutsk.
_____ (1954). *Tipi Glagolnoy osnovı v Yakutskom Yazıke*, Moskva, Leningrad.
Hayit, Baymirza. (1987). "Yakut(Saka)ların Menşei Meselesi". *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, İstanbul.s.42-59.
İnan, Abdulkadir. (1976). "Sibirya Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara
_____(1968) "Tuba (Urenha) Türkleri ". *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara.
_____ (1968). "Yakut (Saha) Türkleri". *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara.
John R.Kruger. (1962). *Yakut Manual*. Indiana.
Kafesoğlu, İbrahim. (1983). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul.
Kaluzinski, Stanislaw. (1961). *Mongolische Elemente in der Jakutischen Sprache*. Varşova.s.886-895.
Karl H.Menges. (1955). "The South-Siberian Turkic Languages I., *Central Asiatic Journal*, vol: I, Wiesbaden.s109-136.
_____ (1978). "Jakutisch und Tungusisch", *Central Asiatic Journal*, vol. I. Wiesbaden.s.245-262.
Kirişçioğlu, M. Fatih. (1997). "Sahalar (Yakutlar) ", *Yeni Türkiye: Türk Dünyası Özel Sayısı*, sayı 16, Ankara
_____ (1999). *Yakut (Saha) Türkçesi Grameri*. Ankara.
_____ (1992). "Yakut Türkçesi'nde Fiil", G.Ü.Sos.Bil.Enst., Ankara, Basılmamış Doktora Tezi
_____ (2004) "Kazan'ın İşgali Sonrası Sibirya'daki Dil Hareketleri", *Kazan'ın İşgali ve Türk Toplulukları Bilgi Şöleni*, Türk Dil Kurumu, 15.10.2002, Ankara (Baskı: Ankara 2004, s.37–45).
Korkina, E.İ. (1985). *Deepriçastiya v Yakutskom Yazıke*. Novosibirsk.
Korkina, E.İ.; Ubryatova, E.İ.; Haritanov, L.N. ve Petrov, N.E. (1982). *Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka-Fonetika i Morfologiy*a. Moskva
Ksenefontov, G.V. (1994). *Uraangxay Saxalar*. Yakutsk. (1.baskı İrkutsk 1937)
Okladnikov, A. P. (1970). *Yakutia/Before its incorporation into the Russian State*. London: Montreal
Ögel, Bahaeddin. (1984). *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara.
Pekarskiy, E.K. (1945). *Yakut Dili Sözlüğü*, İstanbul.
Petrova, T. İ. ve İzbekova, L. K. (1994). *Saxa Tıla*. Yakutsk

Popova, N. İ. (1983). "Zalogi v Yakutskih Priçastiyah", *Sovyetskaya Tyurkologiya*, Moskva, s.73-76.

Poppe, Nicolaus "Yakut Dili", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (TDAY)*, (çeviren İlhan Çenelli), Ankara.

_____ (1959). "Das Jakutische"**,** *Phiologiga Turcica Fundamenta (PhTF)*, c.I, Wiesbaden, s.671-684.

Radloff, Wiheim. (1908). *Die Jakutische Sprache*, St.Petersburg.

Claus Schönig (Çev. İsa Sarı) (2013) "Modern Türk Dillerinin Eş Zamanlı Tasnifi ve Tarihsel Yönleri" *Dil Araştırmaları*, Sayı: 12 Bahar 2013, 221-257 ss.Ankara.

Slepstova, P. A. (1972). *Yakutsko-Russkiy Slovar*. Moskva.

"Sovyet Nüfusunun Etnik Kompozisyonu" . (1990) *Türk Yurtları*, Ankara , S. 2, s31-32

Tekin, Talât (1988). *Orhun Yazıtları*. Ankara

Ubryatova, E.İ. (1972). "Kratkiy Grammatiçeskiy Oçerk, Yakutskogo Yazıke". *Yakutsko-Russkiy Slovar*. Moskva.s.571-605.

V.L.Seroşevskiy. (1896). *Yakutı-Opıt Etnografiçeskogo Issledovaniya*. Yakutsk.

Vasilyev, Yan. (2001). "Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti ", *Emel'imiz Kırım*, Ankara, sayı 35, s.31-32.

Vinokurova, U. A. (1992). *Bihigi Saxalar*. Yakutsk.

Yılmaz, Gülsüm Killi (2010). *Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklerinin Dil Durumu*. Ankara

http://www.wissenladen.de/maps/map.php?Russia%20(Norilsk)&id=184&ln=en

Kırgızca Eldik (I) 'halk, millet, kalabalık' ve Eldik (II) 'barış, uzlaşı, demokrat' Sözlerinin Yapısı Üzerine Artzamanlı Birkaç Not

Dr. Erdem Uçar*

Türk dillerindeki kelimelerin artzamanlı ve eşzamanlı olarak kısmen de olsa gösterildiği ilk çalışma Friedrich Wilhelm Radloff'un (1837-1918) *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* (1893-1911) ismiyle Almanca ve Rusça neşrettiği sözlük olmuştur. Radloff, dört ciltlik sözlüğünde Türk dillerine ait bütün sözleri almamış olsa da Eski Türkçeye ait kendi döneminde bilinebilen bütün sözleri kaydetmeyi başarmıştır. Radloff ile aynı gayeyle yola çıkan Sir Gerard Clauson (1891-1974) da Radloff'un sözlüğünden daha iyi ve geniş bir etimolojik sözlük yapmaya niyetlenmiş, ancak bu çalışmaya niyetlendikten 6 yıl sonra bunu yapamayacağını fark etmiştir (Clauson 1962: ıx-x). Buna rağmen, Clauson neşrettiği *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* başlıklı sözlüğünde Eski Türkçe tanığın Türk dillerinin hangisinde yaşadığını mümkün mertebe göstermeye çalışmıştır. Radloff'un Eski Türkçe ve modern Türk dillerindeki sözleri birleştirdiği yöntemi daha sonra Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* isimli eserinde (1969) ve Sevortyan başkanlığındaki heyet *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov I-III* isimli sözlükte de (1974-1980) uygulamıştır. Bu yöntem, Eski Türkçe bir sözlüğün nasıl olması gerektiğini göstermesi bakımından oldukça önemliydi, zira Türk dillerindeki bir sözün anlamının doğru olarak tespiti için onun tarih içinde ve farklı Türk coğrafyalarında geçirdiği evrelerin okuyucu tarafından bilinmesi gereklidir. Aynı şekilde Eski Türkçe kelimenin doğru okunması ve anlaşılması için de Türk dillerindeki yaşayan denkliklerinin tespiti büyük önem taşımaktadır.

Eski Türkçe *ulug* kelimesinin yapısı üzerinde dururken Kırgızca *eldik (I)* ve *eldik (II)*'in yapısı hakkında daha ayrıntılı duracağımı söylemiştim (2020: 30-31). Bu kısa makalemde, hem *eldik* hakkındaki daha önceki tespitimi düzeltmek hem de Kırgızcada eşyazılı ve eşsesli olarak görülen iki farklı sözlükbirim hakkında artzamanlı bazı dikkatlerimi paylaşmak istiyorum.

Eşyazılılık ve eşseslilik, araştırmacıya etimolojik araştırmada büyük zorluk çıkarabilir. Bu nedenle eşsesli ve eşyazılı kelimeleri incelerken azami dikkat gösterilmesi gerekmektedir.

Yudahin, Kırgızcada iki tane *eldik*'ten bahsetmektedir: *eldik (I)* 'halk, millet, kalabalık' ve *eldik (II)* 'barış, uzlaşı, demokrat' (1985/II: 447b). Eski Türkçe *él ~ el* kelimesinin anlamları ile Kırgızca iki *eldik* arasında bir ilişki var mıdır? Kırgızcadaki

* Friedrich-Schiller-Universität Jena (Almanya)

iki *eldik* Eski Türkçede aynı kaynağa mı dayanmaktadır? Kırgızca sözlükte bunlar iki ayrı sözlükbirim olarak neden gösterilmiştir? Şimdi bu sorulara cevap aramaya çalışalım.

eldik (I) 'halk, millet, kalabalık'

Eski Türkçe {+lXk} eki, Kırgızcada ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak, {+lXk}, {+dXk} ve {+tXk} olmak üzere on iki farklı varyantıyla kullanım sahasına çıkmaktadır (Hebert-Poppe 1963: 53-54). Buna göre, Kırgızca *eldik*'in yapısını el+dik < ellik ~ éllik < el+lik ~ él+lik şeklinde açıklamak mümkün gözükmektedir. Eski Türkçede **ellik* ~ **éllik* olarak yaşadığı tahmin edilen kelime ile sözlüklerin şimdiye değin *ellig* ~ *éllig* olarak kaydettiği kelimenin birbirine karışmış olabileceğinden şüpheleniyorum. Bu nedenle, Kırgızca *eldik*'in izini daha iyi sürmek adına Eski Türkçe *élig* üzerinde kısaca durmak faydalı olabilir.

Menges, Eski Türkçe *ilig*'in (sic!) 'hükümdar' tanıklanmamış **ili*- fiilinden {-(X)g} ile türetilmiş olabileceğini düşünmüştür. Menges, *ili*-'nin kökünü *il 'ön, ileri' olarak düşünmüştür (1953: 72). Doerfer, Menges'in köken önerisini reddeder, zira kelimenin başındaki ünlü /é/'lidir. Ona göre, kelime él+lĕg şeklinde tahlil edilmelidir. Doerfer, *élig*'in anlamını 'eyaletin idaresinden sorumlu yönetici' olarak göstermiştir (1965: 210-213). *Drevnetyurkskiy Slovar*'da *élig* 'yönetici, idareci' anlamında kaydedilmiştir (Nadelyayev et al. 1969: 170a). Räsänen, **ēl* 'halk' maddesinde, *élig* ~ *ilig* 'hükümdar' kelimesine de yer vermiş, ama kelimenin yapısı hakkında bir açıklama yapmamıştır (1969: 39b). Clauson, sözlüğünde kelimeyi *éllig* olarak maddeleştirmiş, ama Eski Türkçede kelimenin her zaman tek /l/ ile yazıldığına dikkat çekmiştir. Kelimenin asıl anlamının 'krallık, devlet' olduğunu, 'hükümdar' anlamını zaman içinde kazandığını ifade etmiştir. O, ayrıca *éllig*'in Kırgızcada *eldüü* 'meskûn', *eldik* (I) 'demokrat' ve *eldük* (II) 'halk' olarak yaşadığını belirtmiştir (1972: 141b-142a).

Kırgızca *eldüü* 'meskûn' (1985/II: 447b-448a) ise *eldüü* < *el+düü < *el+lüü < ellig ~ éllig şeklinde tahlil edilmelidir, zira Eski Türkçe {+lXg} eki Kırgızcada ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak, {+lUU}, {+dUU} ve {+tUUk} olmak üzere altı farklı varyant olarak kullanılmaktadır (Hebert-Poppe 1963: 53). Kırgızca *eldüü*'nün Eski Türkçe *ellig* ~ *éllig* ile birleştirilmesine bakarak, *eldik*'in Eski Türkçe kaynağının *éllig* değil, **ellik* ~ **éllik* olması gerektiği anlaşılmaktadır.

eldik (II) 'barış, uzlaşı, demokrat'

Kırgızca *eldik*'in yapısını el+dik < él+lik ~ el+lik şeklinde açıklamak mümkün gözükmektedir.

Eski Türkçede *él*'in 'barış, uzlaşma' anlamında olduğunu yanılmıyorsam ilk kez Doerfer ileri sürmüştür. O, Köl Tigin yazıtının doğu cephesinin ilk satırındaki cümleyi şöyle çevirmiştir: *türk bodunuŋ élin törüsin tuta bérmiş* "Türk halkının barışını ve kanunlarını korumuş". Doerfer'e göre, *él* kelimesi Eski Türkçede iki temel anlama sahipti: '1. barış, uzlaşı; 2. eyalet ('halk' anlamını buradan daha sonra

kazanmıştır)'. Ayrıca, *él* kelimesinin 'barış, uzlaşı' anlamı Türkçe ve Moğolcada ortaktır. Bununla beraber, *él*'in anlamsal gelişimini karşılaştırmak için Rusça *mir* '1. barış; 2. dünya' örneğini de vermiştir (1965: 194-201). Erdal, *él*'in 'barış, uzlaşı' anlamının Türkçe ve Moğolcada ortak olduğunu kabul etse de Türkçedeki 'barış, uzlaşı' anlamının Moğolca etkisiyle ortaya çıkmış olabileceğini düşünmüştür (1993: 81-99). Zimonyi de Türkçede *él*'in 'barış, uzlaşı' anlamının XI. yüzyıldan sonra görüldüğünü söylemiş ve *él*'in Eski Türkçede 'hâkim güç, kudret, hükümranlık' anlamında olabileceğini düşünmüştür (2003: 57-79).

Gerçekten de Moğolcada *el* 'uyuşma, uzlaşma, ittifak, barışıklık' (Lessing 1960: 306b) anlamına gelmektedir. O hâlde, Kırgızca *eldik (II)*'in 'barış, uzlaşı, demokrat' kökündeki *el*, Eski Türkçe 'ülke, halk' anlamındaki *el~él*'e mi yoksa 'uyuşma, uzlaşma, ittifak, barışıklık' anlamındaki Moğolca *el*'e mi dayanmaktadır? Aslında daha önce Erdal ve Zimonyi'nin dile getirdiği gibi Türkçede *él*'in 'barış, uzlaşı' anlamına Eski Türkçenin geç dönemlerinde ve Orta Türkçe döneminde rastlanmaktadır. Bu anlamın ortaya çıkmasında Moğolcanın etkisinin düşünülmesi gayet doğaldır.

Kırgızcada yaşayan *elde-* '1. uzlaşan halktan olmak; 2. uzlaşmak; 3. halk ve millet içinde yaşamak' (Yudahin 1985/II: 447b) fiili de yukarıda bahsettiğimiz 'barış, uzlaşma' anlamındaki *el*'den isimden fiil yapım eki {+dA-} (< {+lA-}) ile türetilmiştir. Clauson, Eski Türkçe *élle-*'nin 'uzlaşmak' Türk dillerinden sadece Kırgızcada *elde-* olarak yaşadığını ifade emiştir (1972: 126b). Onun Kırgızcada verdiği denklik ile Orhun yazıtlarındaki yer için verdiği anlam yanlıştır, zira kağanlık yazıtlarında *élle-* fiili açıkça 'ülke idare etmek, hükmetmek' anlamındadır. Erdal (1991: 437) da fiile bu anlamı vermiştir. Kırgızca *elde-*'nin Eski Türkçedeki karşılığı yanılmıyorsam şimdiye kadar tanıklanmayan 'mutabakata varmak' anlamındaki **elle-* (< el+le-) olmalıdır. Kelimenin işteş çatısı Eski Türkçede mevcuttur: *elleş-* 'antlaşmak' < el+le-ş- (Clauson 1972: 153b). Erdal 1991'de *elleş-* bulunmaz. Fiil kapalı /é/'li okunamaz, çünkü fiil *elig*'in 'el' kısalan biçimi olan *el*'e dayanmaktadır.

Sonuç

Kırgızca sözlükte iki tane *eldik*'ten bahsetmektedir: *eldik (I)* 'halk, millet, kalabalık' ve *eldik (II)* 'barış, uzlaşı, demokrat'. Bu iki *eldik*'in aynı kaynağa dayanıp dayanmadığı şüphelidir. Bununla ilgili bazı tahminler yürütmek mümkündür:

1. *eldik (I)* 'halk, millet, kalabalık' sözünün yapısı el+dik < el+lik ~ él+lik şeklinde açıklanabilir. Kırgızca *eldik (I)*'in 'halk, boy' anlamındaki Eski Türkçe *él ~ el*'e dayandığı nettir. Kırgızcaya ulaşan *eldik (I)*'teki eke bakılırsa Eski Türkçedeki aslının {+lXk} eki taşıdığı anlaşılmaktadır. Ancak, Clauson, *ellik*'i *eliglig*'in kısaltılmış biçimi olarak kaydetmiş ve kelimenin 'elli, el sahibi' anlamında göstermiştir (1972: 142a, 143b-144a). Kırgızca *eldik (I)*'in Clauson'un bahsettiği bu *ellik* ile birleştirmek anlamsal bakımdan ilk bakışta epey zor gözükmektedir. Bu nedenle Eski Türkçede belki şimdiye değin henüz tespit edilemeyen veya fark edilemeyen 'boy, halk' anlamına gelen bir **ellik*'in daha olduğu veya *ellig* ya da

ellik'in daha Eski Türkçe döneminde birbirine karıştığı tahmin edilebilir. Karahanlı Türkçesine kadar *élig*'in 'ülke, devlet' ve 'hükümdar' anlamı bilinirken, ancak Karahanlı Türkçesinden itibaren kelimenin *bodun*'un yerine geçerek 'halk, boy, topluluk' gibi anlamlara geldiği görülmektedir (Clauson 1972: 121b). Mesela, Altın Orda şairlerinden Qutb'un XIV. asırda Kıpçakça olarak yazdığı *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinde *éllig* 'ülkeye veya devlete mensup halk, topluluk' (İbatov 1974: 82) anlamındadır. Ancak şu unutulmamalıdır ki bu *Hüsrev ü Şirin*'deki tanık *éllik* şeklinde de okunabilir, zira kelimedeki ekin {+lXk} veya {+lXg} olduğu konusunda Arap harfli metinler bize net bir şey söylemez. Nitekim Kırgızca *eldüü* 'meskûn' kelimesi Eski Türkçe *éllig ~ ellig*'e (> ellüü > eldüü) dayanmaktadır. Sonuç olarak, Kırgızca *eldik (I)*'in Eski Türkçe *éllik ~ ellik*'e dayandığı tahmin edilebilir. Ayrıca, Orta Türkçe kaynaklarda *éllig ~ ellig* 'ülkeye veya devlete mensup halk, topluluk' olarak okunan kelimenin *éllik ~ ellik* şeklinde okunabileceği de hesaba katılmalıdır.

2. Kırgızca *eldik*'in yapısını el+dik < él+lik ~ el+lik şeklinde açıklamak mümkündür. Doerfer, Eski Türkçe *él*'in 'barış, uzlaşı' anlamının onun 'birlikte yaşayan halk, birliktelik' anlamından ortaya çıktığını düşünmektedir (1965: 195), ancak *él*'in bahsedilen bu anlamının *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ten önce görülmemesi oldukça düşündürücüdür. Poppe, Moğolca *el*'i 'dost, uzlaşı', Eski Türkçe *él ~ il* 'halk, devlet' ile birleştirmiştir (1960: 76). Aynı tespit daha sonra Altay dillerinin köken sözlüğünde de ortaya konmuştur. Altay dillerinin etimolojik sözlüğünde, İlk Tunguzca **pal* 'ilişki, dostluk' ile İlk Türkçe **ēl* > Eski Türkçe *eş* 'eş' denkleştirilmiş, ama İlk Tunguzca **elke* 'huzur' ve Moğolca **el* 'barış, huzur' ile İlk Türkçe **el* '1. barış; 2. ülke, halk' denkliği önerilmiştir. Buna göre, Türkçedeki *él*'in anlam gelişimi şu şekilde gerçekleşmiştir: *el* 'barış' → 'barışçıl halk' → 'ülke, devlet' (Starostin et al. 2003: 501, 1121). Tunguzca ve Moğolcada *el*'in 'barış, huzur' gibi anlamları görülürken, 'halk' veya 'devlet' anlamının görülmeyişi *el*'in bu diller arasındaki ortaklığına şüpheyle yaklaşılmasına neden olmaktadır.

Türkçe /ş/ ve Moğolca /l/ denkliği Altayistikte uzun zamandan beri bilinmektedir, mesela Türkçe *üşü-* ve Moğolca *ülü-*, vs. (Ramstedt 1957: 108-110). Eski Türkçe *éş ~ eş* 'eş, dost, arkadaş' ile Moğolca *el* 'uyuşma, uzlaşma, ittifak, barışıklık' denkliği Türkçe-Moğolca arasındaki seslik ortaklıklar bakımından uygun gözükmektedir. Ayrıca iki denklik arasındaki anlamsal uyum da dikkati çekiyor. Bu denklik hakkında son sözü Altayistlere bırakmak faydalı olabilir, ama bu denklik kabul edilirse, Eski Türkçenin geç döneminden itibaren görülen 'uyum, uzlaşı' anlamındaki *el*'in Moğolca kaynaklı olması oldukça muhtemel olacaktır. Ayrıca, Moğolcanın etimolojik sözlüğünde *el* 'uyuşma, uzlaşma, ittifak, barışıklık' kelimesinin kaynağı Eski Türkçe *el* 'ülke, halk' olarak gösterilmiştir (Sanceyev et al. 2015: 211). Sonuç olarak, Kırgızca *eldik*'in kaynağının Orta Türkçedeki él+lik ~ el+lik'e dayandığı tahmin edilebilir. Krş. Codex Cumanicus *ellik* 'barış, uzlaşı' (Grønbech 1942: 82).

KAYNAKÇA:

Clauson, Sir G. (1962). *Turkish and Mongol Studies,* London: Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.

Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenszeit II,* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Erdal, M. (1993). "Die türkisch-mongolischen Titel elxan und elçi", *Altaica Berolinensia: The concept of sovereignty in the Altaic World, Permanent International Ataistic Conference, 34th meeting, (Berlin 21-26 July, 1991)*, Ed. by B. Kellner-Heinkele, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden: 81-99.

Grønbech, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch: türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, København: Einar Munksgaard.

Hebert, J. R. & N. Poppe (1963). *Kirghiz Manual*, Bloomington: Indiana University Publications.

İbatov, A. (1974). Q*utbtıŋ Husav u Şirin Poezmasınıŋ Sözdigi (XIV. Gasır)*, Almaty: Qazaq SSR-nıŋ "Gılım" Baspası.

Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*, Bloomington-Indiana: The Mongolia Society.

Menges, K. H. (1953). "Titles and Organizational Terms of the Qytań (Liao) and Qara-Qytaj", *Rocznik Orientalistyczny*, 17: 68-79.

Nadelyayev, V. M. et al. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad: Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR.

Poppe, N. (1960). *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen, Teil 1: Vergleichende Lautlehre*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Ramstedt, G. J. (1957). *Einführung in die Altaische Sprachwissentschaft I: Lautlehre*, Bearbeitet und Herausgegeben von P. Aalto, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Sanceyev, G. D. et al. (2015). *Etimologiçeskiy Slovar' Mongolskix Yazıkov I: A-E*, Moskva: IV RAN.

Starostin, S. et al. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages I-III*, E. J. Brill: Leiden-Boston.

Uçar, E. (2020). "Eski Türkçe Ulug'un 'Büyük' Yapısı Üzerine". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2: 23-34.

Yudahin, K. K. (1985). *Kirgizsko-Russkiy Slovar' I-II*, Frunze: Glavnaıya Redaktsiya Kirgizskoy Sovyetskoy Entsiklopedii.

Zimonyi, İ. (2003). "Bodun und el im Frühmittelalter", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 56/1: 57-79.

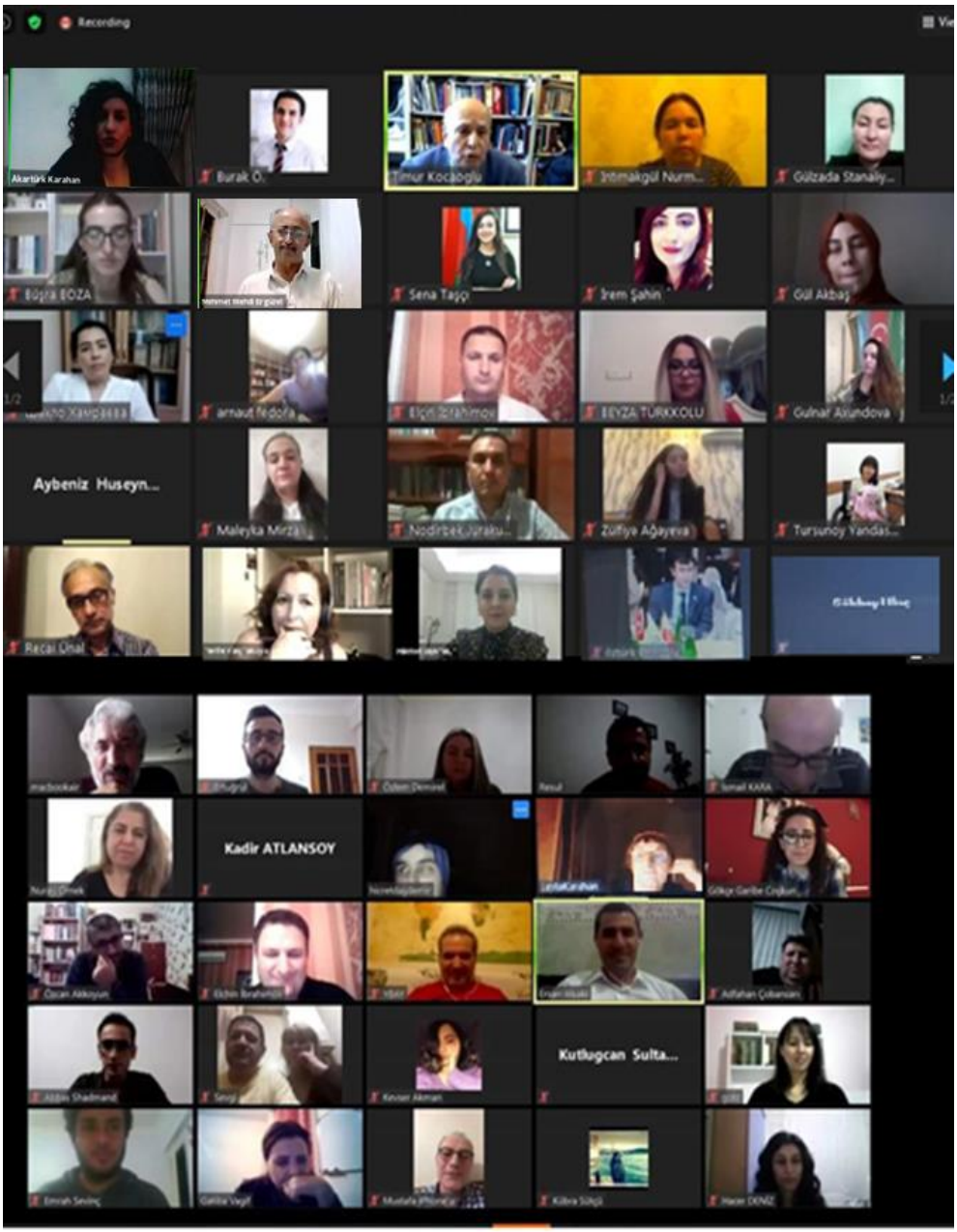

Zoom'da yapılan Türkbilim Sanaltaylarından birinde...

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Teknoloji Kullanımı

Doç. Dr. Mustafa Altun*

"Yaşam ileriye bakarak yaşanır,
Geriye bakarak anlaşılır."
Soren Kierkegaard

Giriş

Farklı dillere sahip olan insan toplulukları yüzyıllar boyunca birbirlerinin dillerini öğrenek anlaşmaya çalışmışlardır. Bu öğrenme süreci bir öğretim ortamını, bunu bağlı öğretim materyal ve teknolojilerini beraberinde getirmiştir. Örgün öğretimle basılı kitap ve sözlüklerle başlayan süreç zaman içinde iletişim imkânlarının gelişmesiyle mektupla, radyo, televizyon ile öğretime, ses ve görüntü kaydeden video kaset, CD, DVD gibi materyallerle öğretime evrilmiştir. Bilgisayar ve İnternet teknolojilerinin yaygınlaşması ile birlikte çevrimiçi (online) öğretim diğer dil öğretim teknolojilerinin önüne geçmiştir.

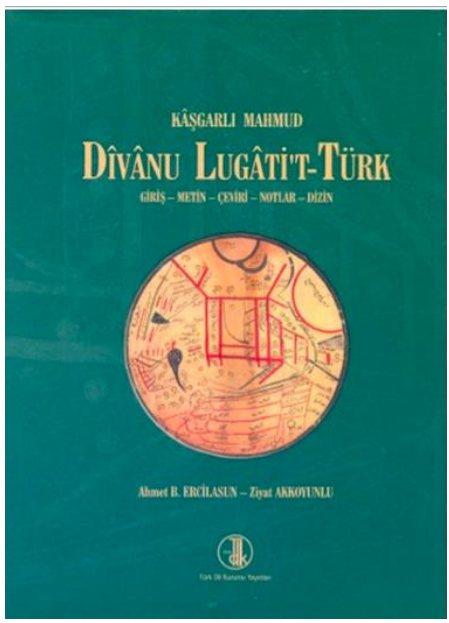

Resim 1. Araplara Türkçeyi öğretmek için Kâşgarlı Mahmud tarafından 1072-1074 tarihleri arasında yazılan Divânü Lugati't-Türk adlı eser yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde bir milat olarak kabul edilir. Bu kitap eserin Ahmet Bican

* Sakarya Üniversitesi

Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan ve 2014 yılında Türk Dil Kurumunca basılan yayınıdır.

Resim 2. Öğretim materyal ve ortamları. Sözlük, mektup, radyo ve televizyon

Resim 3. Öğretim materyal ve ortamları. Ses kaseti
ve CD (öğretim kitaplarıyla birlikte), DVD

Hülya Pilancı tarafından aktarılan aşağıdaki grafik yüz yüze eğitimden uzaktan eğitime evrilme sürecini gözlen önüne sermektedir. Karatahta ile başlayan süreç Web 3.0'a uzanmaktadır.

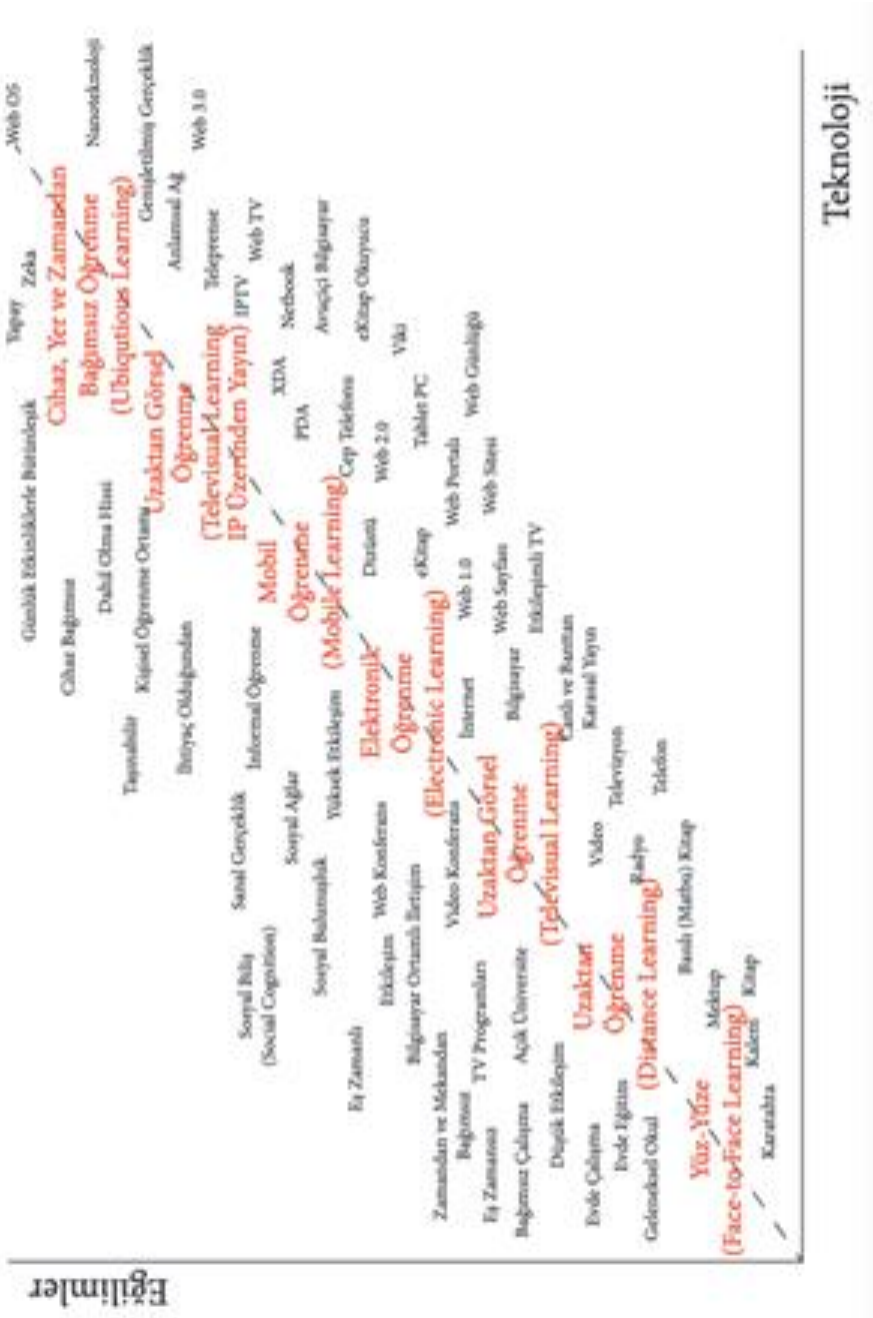

Grafik 1. Teknoloji ve Öğrenme Eğilimleri
(Yamamoto vd., 2010, Aktaran: Pilancı, 2019:4)

Dil öğretimindeki bu gelişmeleri dünyanın küreselleşmesinden ve kültürlerarası etkileşimin artmasından ayrı düşünmemek gerekir. Dünyanın farklı coğrafyalarından insanların sürekli yer değiştirmesi, eğitim görmek ya da bir işte

çalışmak için dilini bilmediği farklı bir ülkeye yerleşmesi yeni bir dil öğrenmek isteyenlerin sayısını artırmıştır. Çevrimiçi öğretim ortamları bu hızlı artışa yanıt verecek bir potansiyel barındırmaktadır.

1990'ların başında İnternet'in (Genel Ağ) kamuya açılması ile Mirc, İcq, Messenger gibi sohbet ve dosya paylaşım uygulamalarının yaygınlaşması bir bakıma dil öğretiminde bugün gelinen noktanın habercisi olmuştur. Daha sonra Skype, Whatsapp, Zoom gibi ücretsiz uygulamaların ortaya çıkışıyla dil öğretim ortamı bugünkü halini almıştır. Öğretmenler öğrencileriyle anlık ses ve görüntü aktarmanın yanı sıra mesela Zoom, Microsoft Teams, Adobe Connect, Perculus gibi uygulamaları kullanarak ekran paylaşımı yapabilmekte, öğrencinin ekranını görebilmektedir.

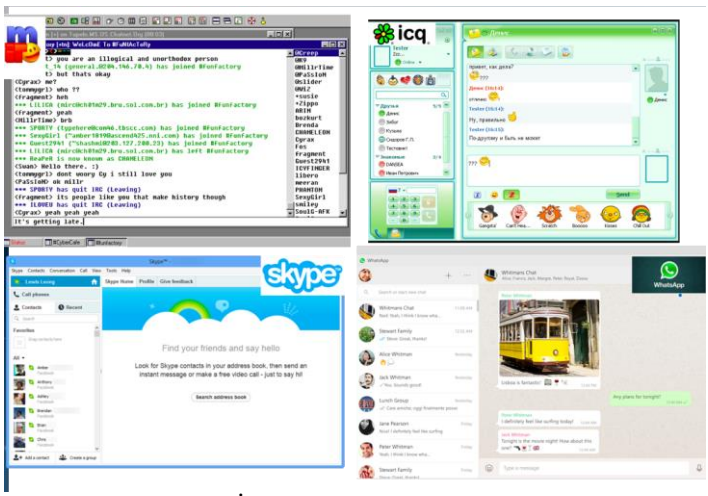

Resim 4. Mirc, İcq, Skype ve Whatsapp uygulamaları

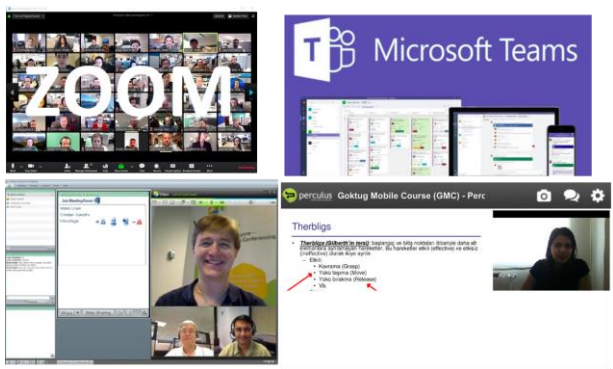

Resim 5. Zoom, Microsoft Teams, Adobe Connect ve Perculus uygulamaları

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Teknoloji Kullanımı

Yabancılara Türkçe öğretiminin geçmişi çok eskilere dayanmakla birlikte kurumsal anlamda Ankara Üniversitesi TÖMER'in 1984 yılında faaliyete geçmesi

bir milat olarak kabul edilebilir. Bu tarihten sonraki yıllarda diğer TÖMER ve dil merkezlerinin faaliyetlerine başlaması ve buna paralel olarak dil eğitim setlerinin yayımlanması materyal açısından seçenekleri artırmıştır. Bugün de hâlen örgün eğitimde en çok kullanılan materyal bu basılı kitap setleridir. Aşağıda 11 Haziran 2020 tarihinde yöneticisi olduğumuz Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Facebook Grubunda yaptığımız ankette üyelerimizin en çok kullandıkları 12 kitap seti listelenmiştir.

Resim 6. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Facebook Grubu üyelerinin en çok kullandıkları Türkçe öğretimi kitap setleri anket sonuçları. (Genel Ağ Kaynağı 1)

Resim 7. Ankette oylanan Türkçe öğretim setleri

Genel ağın yaygınlaşmasıyla birlikte hem akademisyenlerin hem de gönüllü bireylerin oluşturduğu genel ağ sayfalarının artışına tanık olduk. Bu sayfaların geneli kendi kendine Türkçe öğrenmeyi kolaylaştırıcı içerikler ve dil öğretim etkinlikleri içerse de nesnel bir ölçme ve değerlendirme aracından yoksundur. Bunlardan bazıları aşağıda ekran resimleriyle gösterilmiştir:

Resim 8. Manisa Turkish (Genel Ağ Kaynağı 2)

Resim 8. Turkish Learning (Genel Ağ Kaynağı 3)

2010 yılında tasarlamaya başladığımız Adım Adım Türkçe Öğreniyorum genel ağ sayfamız Türkçe öğretimi kitap setlerini öykünerek konuları ünitelere bölerek hazırladığımız bir çalışmaydı. Amacımız İnternet üzerinde Türkçeyi kendi kendilerine öğrenebilecekleri, özdeğerlendirme yapabilecekleri bir öğretim ortamı oluşturmaktı. Ancak yeterli zaman bulamadığımız için eksik kaldı.

Resim 9. Adım Adım Türkçe Öğreniyorum
Genel Ağ Sayfası (Genel Ağ Kaynağı 4)

Resim 10. Adım Adım Türkçe Öğreniyorum genel ağ sayfamızd
Kullandığımız sınav oluşturma uygulaması (Genel Ağ Kaynağı 5)

Türkiye'nin hem bölgesinde hem de dünya genelinde artan siyasi, ekonomik ve kültürel etkisi, Türk dizilerinin pekçok ülkede izlenir olması, yabancıların Türkiye'de öğrenim görmeye olan istekleri, artan yabancı öğrenci sayısı gibi etkenlerle birlikte örgün eğitimle gerçekleştirilen öğretim süreci İnternet ortamına taşındı, bizim Adım Adım Türkçe Öğreniyorum genel ağ sayfamızdan daha profesyonel çalışmalar ortaya çıktı.

Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları için hazırlanan 3 Dakikada Türkçe, Anadolu Üniversitesi'nin Ana-Dil Türkçe, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Altın Köprü, Yaşar Üniversitesi'nin Türkçe Öğreniyorum ve Yunus Emre Enstitüsü'nün Türkçe Öğretim Portalı öne çıkan genel ağ platformlarıdır.

Resim 11. 3 Dakikada Türkçe öğretim platformu (Genel Ağ Kaynağı 6)

Resim 12. Anadolu Üniversitesi Ana-Dil Türkçe öğretim platformu (Genel Ağ Kaynağı 7)

Resim 13. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Altın Köprü Türkçe öğretim platformu (Genel Ağ 8)

Resim 14. Yaşar Üniversitesi Türkçe Öğreniyorum öğretim platformu (Genel Ağ Kaynağı 9)

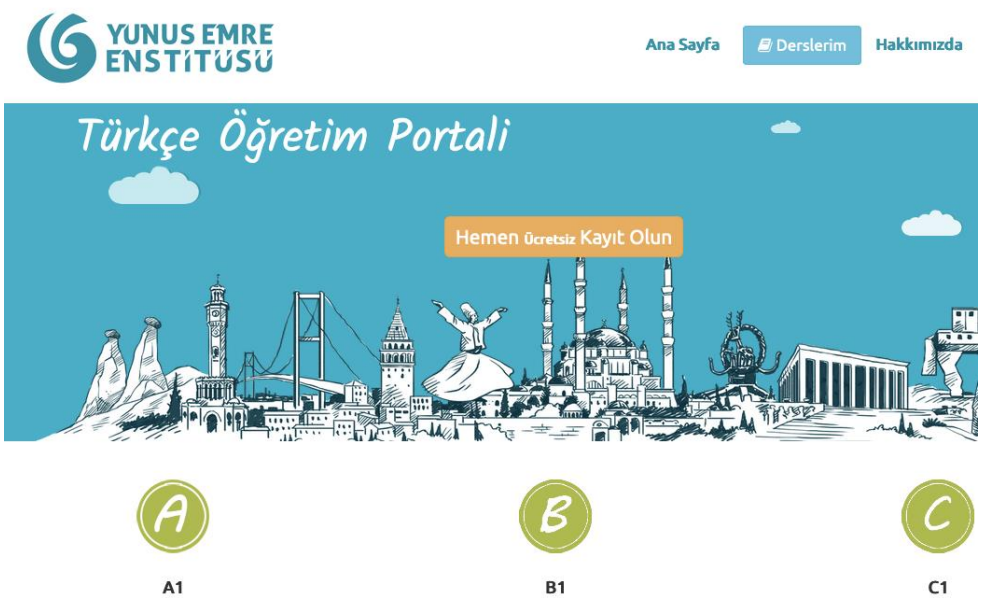

Resim 15. Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Portalı (Genel Ağ Kaynağı 10)

Türkiye merkezli bu Türkçe öğretim platformlarının yanı sıra Busuu ve Duolingo gibi uluslararası öğretim platformları da Türkçe öğretmektedir. Yine kendi kendine öğrenme uygulaması Rosetta Stone'un ürün yelpazesi içinde Türkçe de yer almaktadır. Italky, Preply, Online Education Center (Turqua Group), Udemy, Verbalplanet, Verbling gibi öğretim ortamları üzerinde de uzaktan sesli ve/ya da görüntülü birebir ücretli eğitimler verilmektedir. Adları yazılı uygulamalar ve öğretim ortamlarının bağlantı adreslerine ekran görüntüsüne verdiğimiz sayfadan erişilebilir.

Dil Bilimi Sitesi

Anasayfa

TÖMER VE DİL MERKEZLERİ/TOMER AN LANGUAGE LEARNING CENTER
Kurs Ücretleri (2018 yılı)/ Course Fee (2018)

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ (YURT DIŞI)/YUNUS EMRE INSTITUTE (ABROAD)

YURT DIŞINDAKİ KURUMLAR/ ABROAD INSTITUTES/PROGRAMS

ÖZEL KURSLAR/PRIVATE COURSES

ÇEVRİMİÇİ (ONLİNE) KURSLAR / ONLINE COURSES

WEB TABANLI / WEB BASE

1	3 Dakikada Türkçe	Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı-İDE
2	Adım Adım Türkçe Öğreniyorum	Mustafa Altun
3	Ana-dil Türkçe	Anadolu Üniversitesi
4	Altın Köprü	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
5	Busuu	
6	Duolingo	
7	Türkçe Öğreniyorum (Learn Turkish)	Yaşar Üniversitesi
8	Türkçe Öğretim Portalı	Yunus Emre Enstitüsü

SKYPE VE BENZERİ YAZILIM ÜZERİNDEN / VIA SKYPE ETC.

1	Italki	
2	Preply	
3	Online Education Center (Turqua Group)	
4	Udemy	
5	Verbalplanet	
6	Verbling	

Mustafa Altun © 2016-2020

Resim 15. Dil Bilimi genel ağında çevrimiçi kursların listesi
(Genel Ağ Kaynağı 11)

Koronavirüs salgını dolayısıyla Türkiye'deki pekçok TÖMER ve dil merkezi de Adobe Connect, Perculus, Zoom gibi genel ağ uygulamalarını kullanarak uzaktan Türkçe öğretimi vermeye başladı. Ancak bu öğretimin en önemli basamağı

olan uzaktan ölçme ve değerlendirme ile ilgili hâlâ alınacak çok mesafe var. Sınav güvenliği konusunda geliştirmeler hâlen devam ediyor. Konuya dair Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Facebook Grubunda yaptığımız anket sonuçları sınav uygulamalarında bir arayışın devam ettiğini gösteriyor.

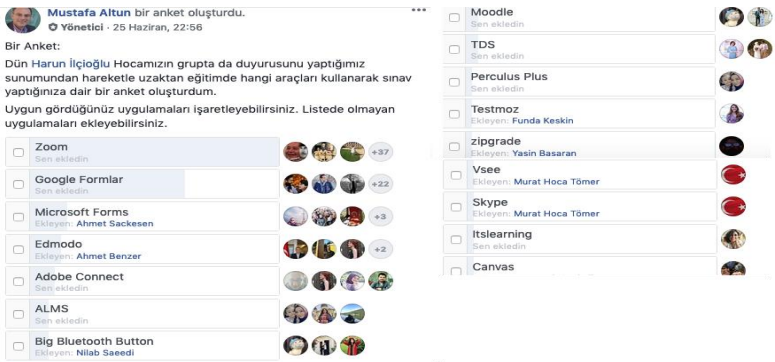

Resim 16. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Facebook Grubu üyelerinin uzaktan ölçme ve değerlendirmede en çok kullandıkları İnternet uygulamaları anketi sonuçları. (Genel Ağ Kaynağı 12)

Dil eğitiminde en çok kullanılan genel ağ tabanlı uygulamalarla ilgili Kerim Sarıgül'ün kendi adıyla yayımladığı bir genel ağ sayfası (Genel Ağ Kaynağı 13) ve Ahmet Benzer'in Dijital Çağda Öğretim Teknolojileri ile Türkçe Eğitimi adlı kitabı önemli kaynaklar arasında gösterilebilir. Ayrıca bu iki kaynakta yer alan uygulamalardan yararlanarak hazırladığımız aşağıda ekran görüntüsünü verdiğimiz listeye bakılabilir.

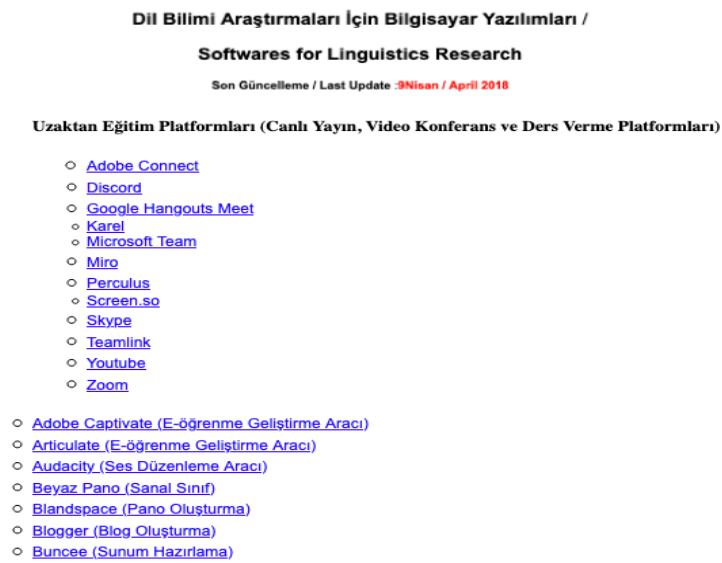

Resim 17. Dil Öğretiminde Sık Kullanılan Genel Ağ Tabanlı Uygulmalar Listesi (Genel Ağ Kaynağı 14)

Google'ın Android ve Apple'ın IOS uygulama platformlarında da dil öğretimine dair hatırı sayılır uygulama örneklerini rastlanmaktadır (Genel Ağ Kaynağı 15, Genel Ağ Kaynağı 16).

Resim 18. Google'ın Android platformunda Türkçe öğretimi ile ilgili uygulamalar

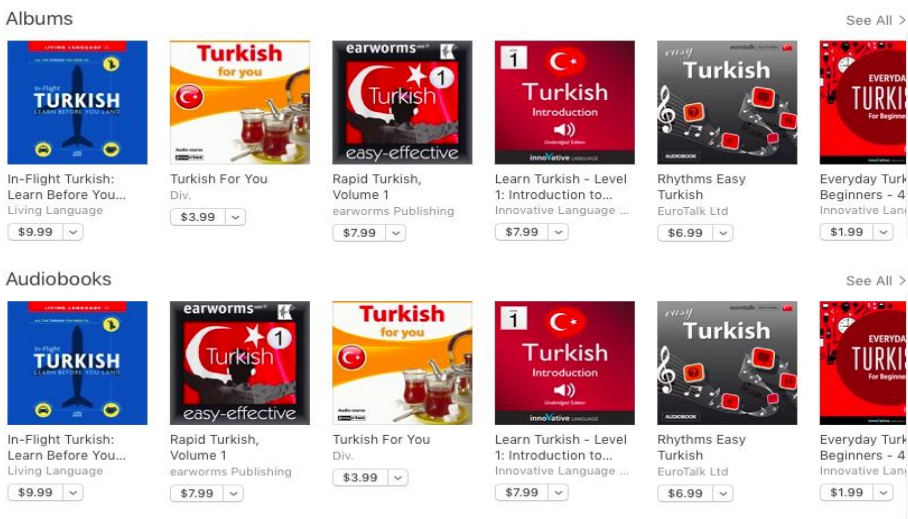

Resim 19. Apple IOS platformunda Türkçe öğretimi ile ilgili uygulamalar

Video paylaşım platformu Youtube, sosyal medya platformu Faecebook, fotoğraf ve kısa video paylaşım platformu Instagram'da da dil öğretimine dair çok sayıda kanal, sosyal medya grubu yer almaktadır. Youtube'da 3 Dakikada Türkçe, Ana-Dil Türkçe gibi öğretim platformlarının video kanalları mevcuttur. Dil öğretiminde kullanılebilecek videolarla ilgili listeye ekran görüntüsünü verdiğimiz genel ağ sayfamızdan erişilebilir. Facebook'ta yöneticiliğini yaptığımız Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi Grubu 19 Şubat 2013 tarihinden itibaren alandaki gelişmelere dair bilgilendirme faaliyeti yürütmektedir.

Resim 20. Genel Ağda Dil Öğretiminde Kullanılan Videolar Listesi.
(Genel Ağ Kaynağı, 17)

Resim 21. Facebook Sosyal Medya Platformunda Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi Grubu (Genel Ağ Kaynağı 18)

Yakın Gelecek Öngörüleri

Genel ağ tabanlı uygulamaların gelişiminin zaman içinde nasıl evrileceğine dair örnek bir uygulama Second Life'tır. Tasarladığınız ya da hazır olarak aldığınız sanal bedenler üzerinden yine sanal olarak tasarlanmış mekânlarda (ya da dünyalarda) dolaşmanız, diğer sanal bedenlerle iletişime geçmeniz hatta eğitim almanız mümkündür. Second Life'ta dil öğretimiyle ilgili örnek sanal dünyalar da mevcuttur. 2020 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Mehmet Yalçın Yılmaz'ın danışmanlığında bu uygulama ortamı kullanılarak Halil Karagülle tarafından hazırlanan 3 Boyutlu Sanal Gerçeklik Ortamlarında Konuşma Becerisinin Geliştirilmesi adlı bir yüksek lisans tezi mevcuttur.

Resim 22. Second Life Sanal Gerçeklik Platformu (Genel Ağ Kaynağı, 19)

Second Life belki bir ilk adımdır. National Geogpraphic tarafından hazırlanan Geleceğe Doğru belgeseli bizlere bunun ötesinde neler olacağına dair öngörüler sunmaktadır (Genel Ağ Kaynağı 20). Hem bu belgeselde hem de Ray Kurzweil'in İnsanlık 2.0 İnsanlık 2.0: Tekilliğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan kitabında insan ve makinenin birleşeceği bir Tekillik'ten söz edilmektedir. Beyin doğrudan genel ağa bağlanacak, insanlar istedikleri her bilgiye anında ulaşacaklardır. Bu, dil öğretiminde de çığır açan bir gelişme olacaktır. İnsanlar dil öğrenmek için uzun bir eğitim sürecine ihtiyaç duymayacaklardır.

Sınırlı bir biyolojik doğası olan insanın sınırlarını aşma, hatta Tekillik ile ölümsüzlüğe ulaşma çabası olarak görülen bu öngörüler tabii her kesim tarafından olumlu karşılanmamaktadır. Yapay Zekâ'nın insan türünün sonu olacağına dair uyarılar yapılmaktadır. Ancak bütün bu karamsar görüşlere rağmen genel ağa, akıllı telefonlara alışmış genç bir kuşak uzaktan eğitimin en önemli tüketicileri olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA:

Basılı Kaynaklar

Benzer, Ahmet (2017), *Dijital Çağda Öğretim Teknolojileri ile Türkçe Eğitimi*, TTGV İdeaport.

Karagülle, Halil (2020), *3 Boyutlu Sanal Gerçeklik Ortamlarında Konuşma Becerisinin Geliştirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Kurzweil, Ray (2016), *İnsanlık 2.0: Tekilliğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan*, Alfa Yayınları.

Pilancı, Hülya (2019), *Açık ve Uzaktan Türkçe Öğrenme Sistemleri İçin Ölçütler*, Pegem Akademi.

Genel Ağ Kaynakları

Genel Ağ Kaynağı 1, *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Facebook Grubu Anketi* e.t. 30.06.2020
https://www.facebook.com/groups/136389419711390/search/?query=anket&epa=SEARCH_BOX
Genel Ağ Kaynağı 2, *Manisa Turkish*, e.t. 30.06.2020
http://www.gravityturkish.com/manisa/
Genel Ağ Kaynağı 3. *Turkish Learning,* e.t. 30.06.2020
http://www.turkishclass.com/
Genel Ağ Kaynağı 4, *Adım Adım Türkçe Öğreniyorum*, e.t. 30.06.2020
http://www.dilbilimi.net/adim_adim_turkce_ogreniyorum_anasayfa.html
Genel Ağ Kaynağı 5, *Hot Potatoes* e.t. 30.06.2020 https://hotpot.uvic.ca/
Genel Ağ Kaynağı 6, *3 Dakikada Türkçe,* e.t. 30.06.2020
https://3dakikadaturkce.com/
Genel Ağ Kaynağı 7, *Anadolu Üniversitesi Ana-Dil Türkçe öğretim platformu,* e.t. 30.06.2020 https://turkce.anadolu.edu.tr/
Genel Ağ Kaynağı 8, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Altın Köprü Türkçe öğretim platformu,* e.t. 30.06.2020 http://altinkopru.manas.edu.kg/
Genel Ağ Kaynağı 9, *Yaşar Üniversitesi Türkçe Öğreniyorum öğretim platformu*, e.t. 30.06.2020 https://turkish.yasar.edu.tr/
Genel Ağ Kaynağı 10, *Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Portalı*, e.t. 30.06.2020 https://turkce.yee.org.tr/tr
Genel Ağ Kaynağı 11, *Dil Bilimi Genel Ağında Çevrimiçi Kursların Listesi,* e.t. 01.07.2020, http://www.dilbilimi.net/tomer_ve_dil_merkezleri.html
Genel Ağ Kaynağı 12, *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Facebook Grubu Anketi*
e.t. 30.06.2020
https://www.facebook.com/groups/136389419711390/search/?query=bir%20anket%3A&epa=SEARCH_BOX
Genel Ağ Kaynağı 13, *Kerim Sarıgül'ün Kişisel Genel Ağ Sayfası*, e.t. 30.06.2020, http://www.kerimsarigul.com/
Genel Ağ Kaynağı 14, *Dil Öğretiminde Sık Kullanılan Genel Ağ Tabanlı Uygulmalar Listesi*, e.t. 30.06.2020, http://www.dilbilimi.net/yazilim.htm
Genel Ağ Kaynağı, 15, *Google Android Platformu*,
https://play.google.com/store/apps?hl=tr
Genel Ağ Kaynağı 16, *Apple IOS Platformu*, e.t. 30.06.2020,
https://www.apple.com/tr/
Genel Ağ Kaynağı, 17, *Dil Öğretimiyle İlgili Videolar Listesi*, e.t. 30.06.2020, http://www.dilbilimi.net/adim_adim_turkce_ogreniyorum_video.htm
Genel Ağ Kaynağı 18, *Facebook Sosyal Medya Platformunda Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi Grubu*, e.t. 30.06.2020,
https://www.facebook.com/groups/136389419711390/
Genel Ağ Kaynağı 19, *Second Life Sanal Gerçeklik Platformu*, e.t. 30.06.2020, https://secondlife.com/
Genel Ağ Kaynağı 20, National Geographic'in Geleceğe Doğru Belgeseli, e.t. 30.06.2020, https://www.natgeotv.com/tr/belgeseller/natgeo/gelecege-dogru

TÜRKİYE'DE EN ESKİ TÜRKÇE KİTABE (Seyitgazi Kurd Abdal Vakfiyesi - 1369 yılı)

Drs. Mehmet Tütüncü*

1. Giriş

Kitabeler dayanıklı taş üzerine yazılmış ve umuma açık yerlere konularak halkı bilgilendirmeye yarayan yazılardır. Kitabelerin başka bir görevi de zamanın hükümdarları ve yöneticilerinin egemenlik sembolleri olmalıdır. Selçuklular zanaında Kullanılan Es-Sultani başklıklı kitabeler ve daha sonraki devirde Osmanlı sultanlarına ait tuğralar bunlara örnek gösterilebilir. Dayanıklı maddelere yazıldıkları için bengütaşlar olarakda anılan bu taşlardan Türk tarihi bakımından en meşhurları Orhun Abideleridir. Orhun abideleri gerek içerikleri gerekse yazıldıkları Türkçe ile Türk tarihi ve dilinin temel taşlarıdır. Orhun Anıtlarında kullanılan Türkçe aynı zamanda elimize geçen en eski Türkçe metinlerdir. Daha sonra

Türklerin İslamiyete girişinden itibaren kullanılan kitabe dili ise Arapça olmuştur. Böylece Orhun Yazıtlarının dili uzun yıllar kültür değişimi ve göçler nedeniyle unutulmuş ve kullanılan yazılar genelde Arapça veya Farsça olmuştur. Selçukluların yazdıkları bütün kitabeler Arapçadır. Keza Memluklüler ve başka Türk beylikleri de yine öyle. Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçe kullanma fermanı ise en azından kitabede kullanılan dil bakımından bir değişikliği yol açmamıştır. Anadolu'da ve tüm Türk coğrafyasında Türkçenin kullanılmaya başlanması, İstanbul fethinden sonra çoğalmış ve devam etmiştir. Anadoluda ilk Türkçe kitabe hangisidir? Hangi şartlarda yazılmıştır? Bunlar halâ tarihimizin bilinmezleri arasında yer almaktadır.

Beylikler devrinin yazılı kaynakları oldukça kısıtlıdır. Kitabeler bu yazılı kaynaklara ek olarak kullanılan ve çoğu zaman yazılı kaynaklarda bulunmayan bilgileri barındırmaları bakımından çok önemlidir. Özellikle Germiyanoğulları beyliği kitabeleri devrin kültür hayatı bakımından ve beyliğin silsilesini ve aile fertlerini ortaya koymaları bakımından kullanılmalıdır. Bahsedeceğimiz kitabede Anadolunun hem en eski Türkçe kitabesi olması bakımından hem de yazılı kaynaklarda bulunmayan bilgileri ihtiva etmesi bakımından iyi bir örnektir

2. Germiyan Beyliği Kitabeleri

Türk Beylikleri arasında, yeniden kitabelerde Türkçe kullanma geleneğini Germiyanoğulları başlatmıştır. Kütahya'da Germiyanoğlu Yakup Bey medresesinde bulunan ve 817 / 1414 tarihli taş vakfiye Türkçe olarak yazılmıştır. Bu uzun ve

* Başkan, SOTA Research Centre for Turkish and Arabic World, Haarlem, Hollanda.

muhteşem kitabe Orhun anıtlarına benzeyen bir üslupla yazılmıştır. Son Germiyan hükümdarı II. Yakup Çelebi tarafından yazdırılan bu kitabe Anadolu'da bulunan en eski Türkçe kitabe kabul edilmektedir.

II.Yakub Çelebi Külliyesi'ne (İmaret) ait, H.817/ M.1414 tarihli, dönemin Türkçesiyle yazılmış, hâlen bir tas vakfiye (kitabe) bulunmaktadır. Medrese yanındaki eyvan içinden 1935 yılında alınarak, imaret mescidinin giriş revakının güney duvarına yerleştirilen 39 satırlık vakfiyenin ancak 30 satırı okunabilmiş, diğer satırlar silinmiştir. kitabede, imaretin H. 814 / M.1411 yılında tamamlandığı, beş ay isledikten sonra Karamanoğlu işgali nedeniyle iki buçuk yıl muattal kaldığı ve Yakub Bey'in ülkesine sahip olması üzerine, tekrar hizmet vermeye başladığı kaydedilmektedir. Fakat gerek yazıdaki mükemmeliyet gerekse metnin uzunluğu bundan önce başka yazıtların olması ihtimalini gündeme getirmiştir. Anadoludaki bir kitabe envantermiz olmadığından kronoljik bir sıralama yapmak mümkün değildir.

3. En eski Kitabe'nin bulunuşu

Yapmış olduğumuz Kitabe araştırmalarında, Anadolu'daki en eski Kitabenin Yakub beyin Vakfiyesinin olmadığı bundan daha eski başka bir kitabe olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz.

Resim 1 Seyit Gazi Külliyesindeki kitabelerin bulundukları konum

Kitabeyle ilk tanışmamız 18 Ekim 2011 tarihinde oldu. Ortaçağ Kazıları için geldiğimiz Eskişehir'den Seyitgazi'ye hareket ederek uzun zamandır görmek istediğim Seyit Gazi Külliyesini inceledim. Daha önce yayınladığım Hacıbektaş Külliyesinin kitabeleri gibi Seyyitgazi külliyesinin kitabelerini de yayınlamak

istiyordum. Kitabelerin resimlerini çekmeye başladım. Camiye giriş kapısında bir korkuluk ve pencere duvarına inşa malzemesi olarak kullanılmış ve birbirine dikey olarak yerleştirilmiş yazılı iki taş dikkatimi çekti okumaya çalıştım. Taşların birinin üzerindeki yazı oldukça açık ve okunaklı yazılmıştı. Oldukça eski olduğu anlaşılan yazıyı okumaya çalıştım biraz bakınca kitabelerin Türkçe olduğunu anladım.

Daha önce yayınlanan Seyitgazi kitabelerinde hiçbir Türkçe kitabeye rastlamamıştım. İlginç bir kitabe olduğunu hemen hissettim. Ve eve dönünce kitabeyi tekrar inceledim. Yeni ve çok önemli bir şey bulduğumu anlamıştım. 2 gün sonra tekrar giderek kitabelerin daha iyi fotoğraflarını almaya gayret ettim.

4. Anadoludaki En Eski Kitabe Kurd Abdal Vakfiyesi (1369 yılı)

Kitabenin Bulunduğu yer Seyitgazi. Eskişehirin Seyitgazi İlçesi adını burada kurulan Seyid Battal Gazi külliyesinden almaktadır. Anadolu'da kurulan en eski külliyelerden olan bu külliye içerisinde birçok kitabede barındırmaktadır.

Seyyitgazi külliyesinin Mescidine girişte önce dış kapıdan geçilmekte. Buradan içeri girince kubbeli bir mekândan geçilerek ikinci bir kapı ve kapının iki yanındaki demir parmaklıklı düzenleme ve yarım duvar bulunmaktadır. Bu kapı ve duvar güneydeki diğer iki bölümden ayırmaktadır. Bu düzenlemenin kapısı üzerindeki kitabede; "Seyyid Sultan Gazi sevgisinin Türbedârı Miskin Dede bu kapıyı 921/1516-17 yılında yeniledi. Allah toprağını güzel eylesin" metni yazılıdır. Bu kapıyı geçince 2. Bir mekâna girilmektedir. Kitabeler ise bu mekânda yer almaktadır. Kitabeler (bkz. Resim 1 ve 2) demir parmaklıklı duvarın güney tarafının doğu kısmında köşede yer almaktadır. Kitabenin yanında bulunan bir kapıyla kubbe ile örtülü (türbedâr) zikir odasına geçilmektedir. Sofanın orta bölümünün batı duvarına açılmış bir kapıyla Mihaloğulları Türbesi'ne, güney bölümünün batı duvar eksenine açılmış bir kapıyla Seyyid Battal Gazi Türbesi'ne, güney duvar eksenine açılmış bir kapıyla camiye geçilmektedir. Güney bölümün, doğusunda, üst katı sivri kemerle eyvan biçiminde sofaya açılan iki katlı Kesikbaşlar Türbesi, orta bölümün doğusunda çilehane odaları yer almaktadır.

5. Fiziki Özellikler

Yazılar taş üzerine kabartma tekniği ile yazılmış ve Seyitgazi Külliyesi Camisinin giriş kapısının sol tarafında bir pencerenin yanına monte edilmişlerdir.

Taşın cinsi kalker taştır. Taşlar yer yer aşınmış olsada yazılar oldukça iyi korunmuş ve önemli kısımları hala gözle okunabilecek durumdadır.

Yazıda kullanılın hat Memlüklü neshi olarak bilinen ve 13-14. Yüzyılda Anadolu'da da çok kullanılan Nesih hatdır. Germiyanlılar ve Osmanlılarda bu hat oldukça sık kullanılmıştır. Satırlar oldukça kısa ve sık yazılmış ve harfler istiflenmiştir. İlk başlarda seyrek yazılan yazı ileriki satırlarda sıkışarak ve istiflenerek devam ediyor. Birinci taşın yazı alanı ikinci taştan daha geniştir. 1. Taşın 1. Satırında 14 harf varken 3. Satırda 26 harf bulunmaktadır.

Resim 2 Kitabelerin Genel konumları ve yerleştirildikleri mekân

2. taşta ise harfler satırlara daha eşitçe dağıtılmıştır. Satırlarda 10-14 harf sıkıştırılmıştır.

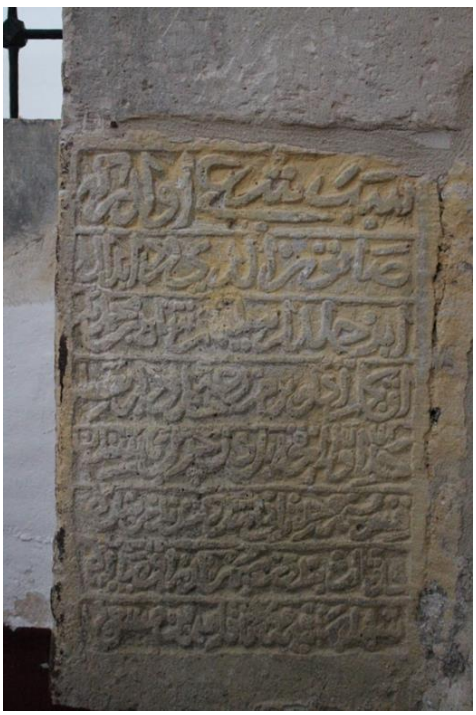

Resim 3 (1. Kitabe)

Resim 4 (2. Kitabe)

6. Metinler

Resim 5 (1. Kitabenin çizimi)
Mimar Mehmet Emin Yılmaz
Asır Proje tarafından yapılmıştır.

سبب شرعی اولدرکه

صاتون الدی قرد ابدال

ابن جهندار سلیمان شاه بن محمد بك

اقبکار ادلو بر مزرعي حددلری تعین

حد اول اقجه بلدر ریبشندن

صنردر حد ثانی اشجا بند نام بند ه

حد ثالث بند مزبوردان اق کار

شهد بی‌ما فیه مولانا قاسیم بن مسود

Kitabe 8 satırdan oluşuyor.

Metnin Transkripsiyonu:

1. **Sebeb-i şerʿ-i oldurki**
2. **ṣatūn aldı Ḳurd Abdāl**
3. **İbn Cihān-dār Süleymān Şāh ibn Meḥmed Beg**
4. **Aḳ buñar adlu bir mezraʿayı ḥudūdları taʿyīn**
5. **Ḥadd-i evvel Aḳçabel'dür, Çerībāşı'ndan**
6. **ṣınūrdır. Ḥadd-i sānī Aşçabend nām bende.**
7. **Ḥadd-i ṣāliş bend-i mezbūrdan Aḳbuňar'a.**
8. **Şehede bî mā fīhi Mevlānā Ḳāsım ibn Mesʿūd**

Bunun yazılmasının sebebi odur ki
Mehmed beğ oğlu Cihandar Süleyman Şah oğlu
Kurd Abdal satın aldı.
Akpınar adlı mezrayı Hududları şöyledir
Birinci Sınır akçabeldir, Çeribaşından
sınırdır. İkinci sırı Aşcabend adındaki bende kadardır.
Üçüncü sınır bu bendden Akpınara kadardır.
Mevlana Kasım ibn Mesud bunun içindekilerin hepsini tasdik etti.

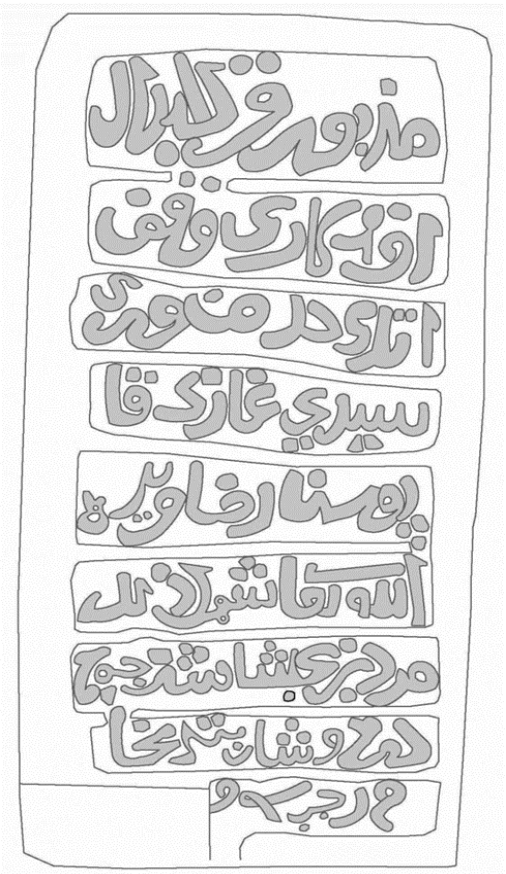

Resim 6 (2. Kitabenin çizimi) Mimar Mehmet Emin Yılmaz.
Asır Proje tarafından yapılmıştır.

1. **Mezbūr Ḳurd Abdāl**
2. **Aḳbuñar'ı vakf**
3. **İtdi ḥadd-ı şınūrla**
4. **Seydī Gāzī ka-**
5. **pusına. Rıżā vire**
6. **Allah Teʿāla. Şehede bi-zalike**
7. **Murād ibn Baḥşāyis**
8. **Cemī-i Dervīşān. Tāʿrīḫen**
9. **fī receb, sene sebʿīn ve [sebʿa māʿe] 770.**

İsmi yazılı olan Kurd Abdal Akpınar'ı Vakf etti
Seyyid Gazi kapısına. Allahu Teâla kabul etsin.
Murad ibn Bahşayiş ve bütün dervişler bunu
tasdiklediler (şahitlik ettiler). 770 yılının recep ayında.
[*1369 yılının Şubat/Mart ayında*]

7. AÇIKLAMALAR

Kitabenin İçeriği

İki ayrı taşa yazılmasına rağmen kitabeler bir bütündür. Kitabelerde iki hukuk işlemi yansıtılmış. Birinci kitabede Kurd Abdal'ın Akpınar adlı bir mezrayı satın aldığı ve 2. Kitabede ise bunu Seyid Gazi dergahına (kapısına) vakfettiği kaydediliyor.
Birinci kitabede satın alınan mezranın sınırları dikkatli bir şekilde belirtiliyor. Burada sınırlar tayin edilirken Hudud, had ve sınır kelimeleri yanyana kullanılıyor. Buda Türkçenin o yıllardaki kelime zenginliğine işaret eder. Akpınar'ın İlk sınırı Akça beldir İkinci sınır Aşcaband adındaki bir bend'dir. Üçüncü sınır ise Bu bendden Akpınar'a kadar olan çizgidir.
Bu satın alma işleminin Mevlana Kasım ibn Mesud adlı bir kadının huzurunda yapmıştır.

İkinci kitabe ise daha kısa ve daha özdür. Burada Kurd Abdal'ın Sınırları birinci kitabede belirtilen vakıf mallarını Seyid Gazi dergâhına vakfedilmiştir. Buradaki Bütün dervişler ve Murad bin Bahşayiş bunu tasdiklemişlerdir.

Tarih

Son satırda ise bu satın alma ve vakıf etme işlemin 770 yılının Recep ayında yapıldığı kaydolunmuştur. Kitabedeki tarih kısmını ve yüzler hanesini maalesef okumak mümkün değildir. Kitabenin bu kısmı büyükçe bir taşın (bkz Resim 1, 2 ve 4) arkasında kalmıştır ve muhtemelen kesilmiştir. Son satırda receb ayı ve sebʿīn yani 70 kelimesi okunmaktadır. Arapça seneler yazılırken 1'lerin rakamları ilkönce, onlar rakamı daha sonra ve yüzler rakamı ise en son olarak yazılmaktadır. Metinde 1 ler rakamı yazılmamıştır ve sadece onlar rakamı yazılmıştır. Yüzler rakamının yeri ise daha önce bahsettiğimiz sebebten okunamamaktadır. Fakat kitabede isimi anılan Kurd Abdal'ın babası Süleyman Şah Germiyan hükümdarı olarak (1361-1387 Miladi ve hicri olarak 762-788) yıllarında hüküm sürmüştür. Kitabe bu şekilde onun iktidarının 770 yılında yazılmıştır. Kitabeyi bu şekilde tarihlendirerek Aanadolu'daki en eski Türkçe kitabe ile karşılaşmaktayız.

Kitabede geçen insan isimleri

Kurd Abdal - Kitabeyi yazdıran kişi. Germiyan beyi Süleyman şahın oğlu. Başka kaynaklarda adı geçmiyor. Sadece bu kitabeden tesbit ediyoruz. Diğer kardeşileri Yakub, İlyas ve Hızır başka kaynaklardan biliniyor. Akpınar adlı mezrayı satın alarak gelirlerini Seyid gazi dergâhına vakfediyor.

Cihandar Süleyman Şah – Germiyan beyi 1361-1387 yıllarında Germiyan beyliğinin başında bulunan bey. Kurd Abdal'ın babası

Mehmed Beğ - 1340-1361 yıllarında Germiyan beyinin başında bulunan bey. Kurd Abdalın dedesi.

Mevlana Kasım ibn Mesud - Akpınar adlı mezranın alım ve satım işlemini gerçekleştiren kadı

Murad bin Bahşayiş – Akpınarın gelirlerinin Seyid Gazi dergâhına vakfedilmesi kaydını gerçekleştiren kadı.

Abdallar ve Dervişler – Seyid Gazi dergâhındaki dervişler vakıf işlemine şahitlik etmişler ve bu şekilde kitabeye de yazılmış.

Kitabede geçen Yer adları

Seyid Gazi Kapısı - Seyit Gazi dergâhı

Akbunar Eskişehir ile Seyitgazi arasında şimdi Eskişehir'in bir mahallesi olan mezra. Kurd Abdal tarafından satın alınarak Seyit gazi dergâhına vakfediliyor.
Akça bel yeri şimdilik tesbit edilemeyen ve Akbınarın sınırlarını belirleyen bir yer adı.
Aşcabend yeri şimdilik tesbit edilemeyen ve Akbınarın sınırlarını belirleyen bir yer adı.

Burada dikkat çeken husus Kurd Abdal ismidir. Kitabeden anlaşıldığına göre Kurd Abdal Süleyman Şah'ın oğludur. Bu bilgi ilk defa olarak bu kitabede ortaya çıkmaktadır.
Başka kaynaklarda Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın Kurd Abdal isminde bir çocuğu olduğu yazılı değildir. Süleyman Şahın bilinen oğulları Hızır Paşa, İlyas Paşa ve II. Yakub beylerdir.
Germiyanoğullarının silsilesine bakılırsa şöyle bir tablo ortaya çıkmakta

Yakub I (1300-1340)
|
Mehmed Bey (1340-1361)
|
Şüleyman Şah (1361-1387)
| \
Yakub II (1387-1421) Kurd Abdal ???
Taş Vakfiye (1414) Vakfiye (1369)

Kurd Abdal'ın dikkat çeken ikinci bir özelliği ise Kendisini Abdal olarak tanıtmasıdır. Buradaki abdal ismi şüphesiz Anadolu'daki Abdallar cemaati ile bir bağlantıya işaret ediyor.

8. Dil Özelliklieri

Muğla Üniversitesinden Prof. Dr. Ali Akara kiatbe metnini göndererek özellikleri hakkın fikirlerini sordum. Ali Akara tarafından tarafından belirtilen görüşler şöyledir.

“Metnin içeriğine gelince; Bu metin Eski Anadolu Türkçesinin karakterini yansıtıyor. Bunun en önemli belirtileri olarak; "satun" kelimesindeki "u"nun yuvarlak olması. Bu dönem metinlerinde yuvarlaklık karakteristiktir. "Kurd Abdal" tamlamasındaki "kurd" kelimesi önemli. Bu dönemdeki isimler Asya orijinli hayvan isimlerinden oluşabilir. Arslan, Tuğrul, Kurt gibi. Bu da önemli bir belirti. Bu kelimeyi "kürt" kelimesiyle karıştıranlar vardır. "Kürt" kelimesi "kef" ile yazılır. Burada açıkça "kaf" ile yazılmış. Metnin Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olduğunu gösteren bir diğer belirti "buñar" kelimesidir.

Bu kelime Anadolu sahasında kullanılmaya başlayan "p" ile değil de "b" ile yazılmış olması önemlidir. Zira, Anadolu'da yazılan ilk Türkçe metinlerde "b" kullanılmış, "p" daha sonradan Farslardan alınmıştır. "b"li metinler daha eskidir, bu da metnin eskiliğini gösteriyor.Bu iki husus yanında eklerdeki ünlü uyumunun bozuk olması da ilk dönemlere ait olduğunu gösterir: kapu-sı-, ol-dı, yüz-i, ad-lu (metinde ad-lı şeklinde çevrilmiş!).Evet, benim tespitlerim metnin Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini tam olarak yansıttığı yönündedir. Tabii, ben bir dil tarihçisi olarak metinden hareketle bu yargıya varıyorum. Son söz her zamanki gibi tarihçilerindir!.”

9. Sonuç

Burada yayınladığımız iki kitabe Anadolu’da ki en eski Türkçe kitabe olma özelliği bakımından olağanüstü önemlidir. Kitabe 1369 yılının Şubat/Mart aylarında yazılmıştır. İçindeki bilgiler bakımındanda Germiyanoğulları Beyliği tarihi için oldukça değerli başka kaynaklarda olmayan veriler sunmaktadır.

Germiyan beyi Süleyman Şahın başka kaynaklardan bilinmeyen Kurd Abdal adında bir oğlunun Seyit Gazi dergâhına yaptığı bir bağıştan sözedilmekte bunun yanında devrin önde gelen kadılarının isimleri de zikredilmiş ve tarihsel topografya için bazı yere isimleri ve hudud tayinleri yazılmıştır.

Kitabenin tüm sırlarının çözümlendiği söylenemez. Özellikle bazı kelimelerde ve yer isimlerinde yer yer okumada problemler vardır. Burada bizim verdiğimiz şüphesiz bir ilk okuma ve değerlendirmedir. Başka kaynaklardaki verilerle karşılaştırılarak kitabenin sırları ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA:

Altınsapan, Erol.1999 *Ortaçağ 'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı*. (1.Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi YayınlarıNO:1091.

Altınsapan, Erol ve Parla, Canan. *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları* (1.Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları NO:1548. 2004

Altun, Ara, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi bir deneme", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, İstanbulş 1981-1982 S. 288-304 özellikle s. 193-195

Balhasanoğlu, *Un Inscription Turque a Kütahja*, KSz, VI, Budapest 1905, s. 351-359

Çetin Varlık, Mustafa, *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974, s. 147-149

Gülensoy, Tuncer, "II. Yakup Bey'in Taş Vakfiyesinin Dil ve İmla Özellikleri ile Tarihi Açıdam Değerlendirilmesi", *VII: Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Ekim 1976, *Kongreye Sunulan Bidiriler II. Cilt* Ankara 1981, pp. 613-644

Halil Ethem Bey, "Al-i Germiyan Kitabeleri", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, yıl 1, (İstanbul, 1329-1911), s. 113-120

Jacob, Georg, "Sejjid Gazi", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*. 1912, Volume 26, Issue 1-3, Pages 240–248 Kitabenin tanıtımı

Küçükcan, İlyas, *Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi* (3.Baskı). Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları:2.

Küçükcan, İlyas, "Tarihsel Gelişim Sürecinde Seyitgazi". *ESKİyeni Dergisi*, Eskişehir 2010 sayı 19, 66-71.

Menzel, Theodor, "Das Bektāši-Kloster, Sejjid-i Ghâzi", *Mitteilungen des Seminars für rientalische Sprachen*, 28 (1925): pp. 92–125;

Parla, Canan, "Seyitgazi Külliyesi", *ESKİyeni Dergisi*, Eskişehir 2010 sayı 19, 59-65

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932 (s. 79-89)

Uzluk, Feridun Nafiz, "Germiyanoğlu Yakub II. Bey'in Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, C. VIII

Wulzinger, Karl, *Drei Bektaschi-Klöster Phrygiens*, Verlag Von Ernst Wasmuth, A.-G., Berlin 1913

Yenişehirlioğlu Filiz, 'The Tekke of Seyyid Battal Gazi". *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 2, 122–165, Ankara: AKVAD

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, "Seyit Gazi bölgesinin Bazı Önemli Abdideleri", *İslami Araştırmalrı Dergisi* sayı 3-4 1999 pp. 241-246

Yürekli, Zeynep *Architecture and Hagiography in the Ottoman Empire The Politics of Bektashi Shrines in the Classical Age*, Ashgate London 2012

Çağdaş Türkiye Türkçesi (Çtt) Dilbetimi Çalışmalarında Belirteç (Zarf)

Recai Ünal*

1. Giriş

Dilin çok önemli bir birimi olan sözcük birtakım türlere, bölütlere (kategorilere) ayrılır. Dil varlığındaki sözcük türlerinden ya da başka bir bakış açısıyla dizimsel bölütlerden (syntactic categories) biri de belirteçtir (zarf).

Belirteç çeşitli dillerin dildüzeneklerini betimleme çalışmalarında ve Çağdaş Türkiye Türkçesi (ÇTT) dildüzeneğini betimleme çalışmalarında üç işlevli olarak tanımı yapılan bir sözcüktür. Belirteç; bir eylemi (fiili), eylemsiyi (fiilimsiyi), yüklemi, bir sıfatı ve kendisi gibi bir belirteci belirten, niteleyen, açıklayan, renklendiren, sınırlayan,… bir sözcüktür (Karahan, 2014: 2-3; Kerimoğlu, 2017: 565-579). Bu tanım ve içeriğindeki üç işlev açıklaması bütünüyle sorunludur.

Bu üç işlev açıklaması gerçekte belirteç ya da zarf denen sözcüğün anlamsal-işlevsel kapsamı-nı, içeriğini belirsizleştirmekte, ÇTT'nin anadili olarak ve yabancı dil olarak eğitimi-öğretimi bağlamında öğretimini güçleştirmekte ya da öğretiminde sorunlar çıkarmaktadır. Belirtecin öğretimindeki bu güçlükleri ve sorunları ortadan kaldırabilmek için belirteç ya da zarf adı altında neredeyse bir torbaya tıkıştırılmış gibi bir izlenim veren ve gerçekte bambaşka sözcük türleri olan bölütler (kategoriler) ayırt edilip, ayrı ayrı ele alınarak adlandırılmalı, tanımlanmalı, sınıflanmalıdır.

Buna göre de bir eylemi, eylemsiyi, yüklemi, cümleyi çeşitli yönlerden açıklayıp onlarla ilgili çeşitli bilgileri (durum-nitelik, yer-yön, zaman, ölçü-nicelik, soru, kipsellik,…bg) belirten, niteleyen ya da soran sözcüklere belirteç adı verilmelidir. Örneğin:

1. Ahmet bize dikkatle baktı.
2. Onlar yarın geleceklermiş.

Bir sıfatı niteleyen sözcüklere sıfat niteleci denmelidir. Örneğin:

1. Aa, bak, burada daha güzel bir çanta var.
2. Evet, Ayten çok iyi bir kız olarak aklımda kalmış.

Bir belirteci niteleyen sözcüklere ise belirteç niteleci adı koyulmalıdır. Örneğin:

1. Olcay Hanım elindeki belgeleri çok ayrıntılı olarak inceliyordu.
2. Bana belgeleri ondan daha ayrıntılı inceleyen biri sanki bütün yeryüzünde bile bulunamaz gibi geliyordu.

* Dilmer Dil Okulu Müdürü, İstanbul.

2. Belirtecin Ne Olduğu Üzerine

2.A. Sözcük Nedir?

Sözcük tanımlanması kolay olmayan bir kavramdır. Çeşitli sözcük tanımlarına bakıldığında belirli bir bilgi ve görüş edinilebilir:

> Sözcük, her dilin kaynaşmış bir düşünce-ses birleşimi ve dildeki öteki öğelerle yakından ilişkili bir anlama ve anlatma birimidir. Bir toplumun, daha doğrusu bir dil birliğinin uyuşma ve anlaşmaya bağlı bir ürünü, aynı zamanda toplumsal bir değer taşıyan kültür servetidir (Aksan-Atabay-Kutluk-Özel, 1983: 20).

> Sözvarlığı denince akla ilk gelen, elbette sözcük (kelime; mot, word, Wort) olacaktır; bir dilin örgüsünü oluşturan sözcükler… Ancak hemen belirtelim ki, dilbilimciler sözcük yerine genellikle daha değişik terimler kullanmakta, onu yerine göre gösterge (belirti, simge) ya da söz öğesi (lexème, lexeme, Lexem) gibi değişik adlarla anmaktadırlar. (Aksan, 1982: 17).

> sözcük (Alm. Wort, Fr. mot, İng. word). Bir ya da birden çok sesbirimin oluşturduğu,yazıda iki boşluk arasında yer alan, çoğu kez anlamsal bir birim oluşturan, söylemde belli bir biçimsel birlik sunan, çeşitli dizimsel kullanımlarında biçimce ya hiç değişmeyen ya da -bükünlerde olduğu gibi- bir bölümüyle değişim gösteren eklemli ses ya da sesler öbeği (Vardar, 2007: 181).

2.B. Sözcük Türleri ya da Dizimsel Bölütler

Sözcük türleri, söz bölükleri (İng. word classes, parts of speech, Fr. catégories des mots, parties du discours, Alm. Wortkategorien, Wortarten) ya da üretimsel dilbilimine göre dizimsel bölütler (syntactic categories) dendiğinde özüllerini Eski Yunaneli dilbetimcisi Dionysios Th-rax'ın attığı, günümüzde sekiz (8) sözcük türünden veyâ dizimsel bölütten oluştuğu neredeyse kesinleşen bölümleme akla gelir (Aksan, 1980: 83, 86; Kerimoğlu, 2017: 565). Gerçekte sözkonusu dizimsel bölütlerin sayısının daha çok olduğu / olması gerektiği de düşünülebilir. Ancak bu çalışmanın asal konusu bu değildir.

Türkiye Türkçesi (TT) dilbetimi çalışmalarının târihinde sözcük türleri ya da dizimsel bölütler değerlendirmelerinde, bölümlemelerinde Arap ve Fransız dilbetimi çalışmalarından çok etki-lenme durumu gözlenmiş olsa da, Çağdaş Türkiye Türkçesi (ÇTT) dilbetimi kapsamındaki sözcük türleri / dizimsel bölütler çalışmalarında bu durumun büyük ölçüde aşıldığı görülür (Karahan, 2014: 4-5).

2.B.I. Eylem Soyundan Sözcükler

Genel olarak eylem (fiil) denen sözcük türü / dizimsel bölüt kapsamında yer alan sözcükler ey-lem soyundan sözcüklerdir.

2.B.II. Ad Soyundan Sözcükler

Genellikle ad (isim), sıfat (önad), belirteç (zarf), adıl (zamir), bağlaç, ilgeç (edat), ünlem, tike-cik (partikül, enklitik, parçacık, kelimecik, edat) denen sözcükler ad soyundan sözcükler olarak değerlendirilirler. Belirtecin ad soyundan bir sözcük olduğu görülür.

2.B.III. İşlev Sözcükleri

Sözcükler için sözkonusu olan başka bir ayırımın da kavram / içerik sözcükleri-işlev sözcükleri ayırımı olduğu bilinir. Genellikle Batı'daki dilbilimi-dilbetimi çalışmalarında işlev sözcükleri olarak bağlaç, ilgeç, ünlem, tikecik, tanımlık, yardımcı eylem denen sözcükler düşünülür (Kerimoğlu, 2017: 567).

2.B.IV. Kavram / İçerik Sözcükleri

Genellikle kavram / içerik sözcükleri olarak ise ad, eylem, sıfat, belirteç denen sözcükler değer-lendirilir (a.g.y., a.s.). Buna göre belirtecin bir kavram / içerik sözcüğü olduğu görülmektedir.

2.C. Belirtecin Tanımı

Belirteç genellikle eylemi, eylemsiyi, yüklemi, sıfatı ve başka belirteci belirten, niteleyen, açıklayan, renklendiren, bu sözcük ya da ögelerin anlamını belirginleştiren, sınırlayan,… bir sözcük olarak tanımlanır (Karahan, 2014: 2-3; Kerimoğlu, 2017: 572-573; Ünal, 2017: 454). Doğu, Batı, ÇTT dilbetimi çalışmaları geleneğinde bu tanımın değişmeden kaldığı söylenebilir (Kerimoğlu, 2017: 566-579; Karahan, 2014: 2-8). Tahsin Banguoğlu; belirteci ilkin sıfatın ve eylemin içeriğini açıklayan ya da değiştiren bir sözcük olarak tanımlar. Ancak aynı sayfada yer alan sonraki anlatımlarında belirtecin başka bir belirtecin anlamında da değişiklik yaptığından söz eder ve sonuç olarak o da üç işleve dayalı belirteç tanımını benimsemiş olur (1986: 371).

Bu tanım ve içerdiği üç işlev bütünüyle sorunludur. Yeni bir belirteç tanımına gereksinme vardır (Turan, 1998: 302). Ayrıca Eski Yunaneli dilbetimcisi Dionysios Thrax'a dayanan, yapısal dilbetimi anlayışına da yerleşen; belirteçlerin çekimsiz, çekime girmeyen sözcükler olarak değerlendirilmesi (Kerimoğlu, 2017: 566, 581-586) ÇTT dilbetimindeki belirteç betimlemesin-de, eğitimi-öğretiminde bir açmaza yol açmıştır. Bu da ayrı, büyük bir sorundur. Belirtecin çekime girmediği, girdiği anda belirteç olmaktan çıktığı anlayışının (Kerimoğlu, a.g.y., a.s.lar) ÇTT dilbetimindeki belirteç betimlemesine, eğitimi-öğretimine olumlu katkı sunması ya da her-hangi bir etkisinin olmaması şöyle dursun, anlamsızlığı, işe yaramazlığı ve sözkonusu süreçleri bozuculuğu apaçık ortadadır. Çekime giren belirteçlere bakıldığında ise hiç bir biçimde; artık ada dönüşmüş ve artık dolaylı tümleç ya da

yer tamlayıcısı işlevini taşımaya başlamış birimler görülmemektedir, yine de işlevce; genellikle eylemin, eylemsinin, yüklemin yerini-yönünü, za-manını, durumunu-niteliğini belirten, açıklayan belirteçler, belirteçlikler görülmektedir. Ayrı-ca ÇTT dilbetimi ile eğitimi-öğretimi çalışmalarında hem gereksiz, hem de kafa karıştırıcı olan dolaylı tümleç-belirteç (zarf) tümleci ya da yer tamlayıcısı-zarf (belirteç) ayrımı çok büyük çetinliklere yol açmaktadır. Sözgelimi Kapıya yöneldi cümlesindeki kapıya ögesini dolaylı tümleç ya da yer tamlayıcısı olarak saptadıktan sonra Kapıya doğru yöneldi cümlesindeki kapıya doğru ögesini belirteç / zarf tümleci ya da zarf olarak değerlendirmek aklın, mantığın kabul edeceği bir tutum değildir. Yine sözgelimi Ahmet dışarı çıktı cümlesindeki dışarı ögesini belirteç / zarf tümleci ya da zarf, Ahmet dışarıya çıktı cümlesindeki dışarıya ögesini ise dolaylı tümleç ya da yer tamlayıcısı olarak açıklamak, Ahmet saat beşte gelir cümlesindeki saat beşte ögesine de yer tamlayıcısı ya da dolaylı tümleç olarak bakmak işlevsel bir cümle çözümlemesinde doğru görülebilecek bir tutum olmasa gerektir. Dolayısıyla; ÇTT dilbetimi çalışmala-rına, eğitim-öğretim süreçlerine çok zararlı olan bu tutumlardan ve anlayıştan vazgeçilmelidir.

Ayrıca;
Yeni çıkacak kitabımızdan ötürü şimdiden çok heyecanlıyım;
Ben sana ne zaman geleceğimi önceden bildiririm;
Çocuk senin gittiğinin ayırdına sonradan vardı;
Şimdilerde gençler sık sık 'aynen, aynen'der oldular;
Bugünlerde işlerin yoğunluğu çok arttı örneklerindeki şimdiden, önceden, sonradan, şimdilerde, bugünlerde sözcüklerinin belirteç oluşları, nitelikleri, işlevleri tartışılmazdır.

Belirteç için şöyle bir tanım uygun olabilir: Bir eylemi, eylemsiyi, yüklemi, cümleyi türlü yönlerden açıklayıp onlarla ilgili çeşitli bilgileri (durum-nitelik, yer-yön, zaman, ölçü-nicelik, soru, kipsellik,…bg) belirten, niteleyen ya da soran sözcüklere belirteç adı verilir.

Kimi belirteçlerin cümlenin anlamına verdikleri kipsellik katkısı hiç bir zaman ve hiç bir biçimde göz ardı edilmemelidir.

Belirteç denen sözcük türü / dizimsel bölüt kapsamında ve işlevinde çok çeşitli sözcük türü / dizimsel bölüt temsilcisi birim yer alır: Asal belirteç, ad, sıfat, adıl, ad tamlaması, sıfat tamlaması, belirteç öbeği, ilgeç öbeği, ikileme, yineleme, ulaç,…bg (Aksan, Atabay, Kutluk ve Özel, 1983: 96-98; Banguoğlu, 1986: 380-385; Ediskun, 1988: 273-283; Korkmaz, 2009: 451-453; Karaağaç, 2012: 511; Deny, 2012: 233-283; Eker, 2009: 356; Toptaş, 2016: 279-294; Demirci, 2015: 119-126). Buna benzer bir değerlendirme de ünlü Fransız dilbilimci André Martinet'ye özgüdür: Geleneksel olarak 'belirteç' denilen olgu, oldukça değişik sınıflardan birimler içerir (1985, s.122).

ÇTT dilbetimi çalışmalarındaki geleneksel belirteç tanımında bulunan; sıfatı niteleme ile başka bir belirteci niteleme işlevinin kaynağı olarak Batı dilbetimi geleneği gösterilir ve Batı dilbetimi geleneğinde belirteçlerin sıfatlarla birlikte ele alındığının görüldüğü dile getirilir (Karahan, 2014: 5-6; Kerimoğlu, 2017: 568). ÇTT dilbetimi çalışmalarında belirteci eylemin sıfatı olarak, onu bir eylemin özellik adı konumunda değerlendiren araştırmacılar vardır (Karaağaç, 2012: 511; Karahan, 2014: 3-4).

Geleneksel ÇTT dilbetimi çalışmalarında belirtecin asal kullanım alanının bir eylemin anlamını etkilemek, değiştirmek olduğunun dile getirildiği görülür (Ergin, 1962: 244-245'ten akt. Karahan, 2014: 4; Korkmaz, 2009: 451; Karaağaç, 2012: 511; Hepçilingirler, 2013: 115; Ünal, 2017: 454).

Geleneksel belirteç tanımında yer alan; sıfatı niteleme ile başka bir belirteci niteleme işlevleri için yeni tanımlar geliştirilmelidir. Sözgelimi şöyle:

Bir sıfatı niteleyen sözcüğe sıfat niteleci denir. Örneğin:
Okulumuzun en güzel kızı Bengisu'ydu.
Evet, bu dile getirdiğiniz durum konumuz için çok uygun bir örnek.

Bir belirteci niteleyen sözcüğe belirteç niteleci adı verilir. Örneğin:
Aylin Hanım öyküyü inanılmaz güzel anlattı.
İbrahim babası gibi gerçekten son derece hızlı yürüyordu.
Bu durumda buradaki değiniler doğrultusunda; ÇTT dilbetimi çalışmalarında niteleç adlı bir sözcük türüne ya da dizimsel bölüte sözcük türü/dizimsel bölüt bölümlemelerde yer verilmeli, tanımı yapılmalıdır. Bu konu bu yazının asal konusu olmadığından burada daha ayrıntılı olarak ele alınmamıştır.

3. Belirtecin Türleri

3.A. Belirtecin Biçimce Türleri

Genel olarak ÇTT dilbetimi çalışmalarında belirteç biçimce;

1. Yalın,
2. Türemiş,
3. Birleşik belirteçler olmak üzere ayrılır. Kimi araştırmacılar belirteçlerin biçimce bölümlenişine ayrı bir tür olarak öbekleşmiş belirteçleri de eklerler (Ediskun, 1988: 273-282; Gencan, 2001: 447-449, 451, 453-455, 457-459, 461-468, 470-472; Turan, 1998: 303-305; Vardar, 2007: 36; Korkmaz, 2009: 455, 474-490; Karaağaç, 2012: 511; Demirci, 2015: 125; Aksan ve öbürleri, 1983: 115).

Doğallıkla belirteçleri biçimce; yalın, türemiş, birleşik, öbekleşmiş belirteçler olarak bölümle-mek uygundur. Örneğin:

Bekle, şimdi geliyorum. (Yalın)
Hadi çabuk hazırlan. (Yalın)
Metni lûtfen dikkatle okuyunuz. (Türemiş)

Kaybettiğin kolyeyi iyice ararız, merak etme. (Türemiş)
Bugün bize uğrayacak mısın? (Birleşik)
Adam enikonu çıldırmış, inan bana! (Birleşik)
Gel, sahilde yavaş yavaş yürüyelim. (Öbekleşmiş)
Az sonra oradayız; bekleyin. (Öbekleşmiş)

Gencan'da deyim biçiminde belirteçler (2001: 471-472), Ediskun'da deyimleşmiş zarflar (1988: 282) olmak üzere adlandırılan yapılar öbekleşmiş belirteçler kapsamında değerlendiril-melidir.

Burada şu da belirtilmelidir: Türkiye Türkçesi'nde başka kimi dillerde görülen gerçek anlamda belirteç eklerinin olmadığından söz etmek (Turan, 1998: 305) doğru değildir. Böyle bir yargıyı ilkin; Türkiye Türkçesi'ndeki -CA, -(y)lA, -lIklA,…bg biçimbirimlerinin varlığı yanlışlamakta-dır.

3.B. Belirtecin İşlevce Türleri

Genellikle ÇTT dilbetimi çalışmalarında belirteçler işlevce;

1. Durum-niteleme (ya da niteleme-durum, nitelik-durum, durum-nitelik),
2. Zaman,
3. Yer-yön (Yer yön),
4. Miktar, azlık-çokluk,
5. Soru,
6. Kiplik belirteçleri olarak bölümlenir.

Ancak kimi araştırmacılar çok daha kapsamlı ve ayrıntılı bölümlemeler yapmışlardır. İşlevce belirteç bölümlemelerinde Gencan durum belir-teçleri içine bir ara tür olarak gösterme ve tanıtma belirtecini (işte) alırken (2001: 455) Aksan ve öbürleri (1983: 113) ile Koç [(1996: 211)'den akt. Kerimoğlu, 2017: 574] ana bir tür olarak gösterme belirtecine yer verir (Aksan ve öbürlerinde işte; Koç'ta işte, ta,…bg). İşte, ta,…bg sözcüklere belirteç bölütünde yer vermek doğru ve yerindedir. Ancak bu tür sözcükler; içinde kullanıldıkları bağlama göre yalnızca belirteç olarak değil; ünlem, belirteç ve belirteç niteleci olarak değerlendirilmelidir.

ÇTT dilbetiminde belirtecin işlevce türlerinin genel olarak şöyle bölümlenmesi uygun olacaktır:

1. Durum-nitelik,
2. Zaman,
3. Yer-yön,
4. Ölçü-nicelik,
5. Soru belirteçleri,
6. Kipsel belirteçler. Örneğin:

Çocuklar kavga etmeyin, güzelce oynayın, tamam mı? (Durum-nitelik belirteci)

Ona her şeyi iyilikle, güzellikle anlatmalı, yaptırmalısınız. Bunu unutmayın. (Durum-nitelik belirteci)
Sen geldiğin zaman mevsim ilkbahardı. (Zaman belirteci)
Komşu, ne zamandır yoksunuz; neredeydiniz? (Zaman belirteci)
Çocuğum, buraya gel! (Yer-yön belirteci)
Zorunlu olmadıkça dışarı çıkmayın, evde kalın. (Yer-yön belirteci)
Bademden bana da azıcık verir misin? (Ölçü-nicelik belirteci)
Durum gerçekten o derece kötü mü? (Ölçü-nicelik belirteci)
Ayşeler ne zaman gelecekler? (Soru belirteci)
Sen New York'a nereden gideceksin? (Soru belirteci)
Onur sınavdan herhalde geçer. (Kipsel belirteç)
Umarım, bütün işlerin yolunda gider. (Kipsel belirteç)

3.B.1. Belirtecin İşlevce Adılsılığı

ÇTT'de belirteçler kimi kullanımlarında işlevce adılsı (zamirsi) bir görünüm sunabilmektedir. Bu bağlamda kökence adıllardan gelen belirteçler asal olarak belirteç işlevleri yanında ikincil olarak adılsı bir işlev de taşıyabilmektedir. Bu duruma belirtecin işlevce adılsılığı denebilir. Bu konuda Tahsin Banguoğlu şu yerinde açıklamaları yapmıştır:

> Zamirlerden gelen zarflar zamirsi zarflar (adverbe pronominal) ise adlarda olduğu gibi eski ve yeni isimçekimi hallerinden üremiş olmakla birlikte birçok değişiklikler gösterirler. Bunlar soru ve gösterme zamirlerinin yer yön halleriyle bazı dışçekim hallerinden doğmuşlardır (…) Yer yön halleri burada yer yön zarfları (Burada bekleyin), bilelik hali tarz zarfları (Böyle düşündük), görelik hali mikdar zarfları (O kadar göndermişler.) yapar. Bununla birlikte zamirlerden gelen zarflar bunlardan ibaret değildir. Zamirlerden, Ne zaman? Ne için? Ne türlü? Ne derece? gibi soruları karşılayan zaman, sebep, nitelik ve derece zarfları da üremiştir: o zaman bunun için şu türlü o derece gibi. Zamirlerden gelenler zarf işleyişinde olmakla birlikte zamir niteliğini korurlar. Yani herbirinin bir öncülü, yerini tuttuğu bir ad vardır. Meselâ "Buradan ayrılıyorum", dediğimiz zaman zarfın ardında Ankaradan, Cebeciden, bu evden gibi bir yer adı vardır. Bu sebeple sözdiziminde de (bkz § 460) farklı bir işleyişi olan bu zarfları zarffiiller gibi ayrı bir bölük sayarız ve onlara zamirsi zarflar adını veririz (Banguoğlu, 1986: 382-384).

Şu açıklamalar da bu konuda yapılan değerlendirmelere yardımcıdır:

> Zamirsel özellik gösteren türlerin en belirginleri soru kelimeleridir. Soru sormaya yarayan kelimelerden yalnız soru zamirleri ismin yerine geçmezler. Cümlede dilbilgisel görevi sıfat ve zarf olan kelimeler de soru sormak için kullanıldığında zamirsel özellik gösterir (Demirci, 2014: 78).
>
> Temelde soru için kullanılan ne kelimesi ismi nitelerse sıfat, ismin yerine geçerse zamir, 'niçin' anlamında fiili nitelerse zarf olur.
>
> Sen ne yana gidiyorsun? Sıfat
> Sen ne tarafı tutacaksın? Sıfat
> Bakkaldan benim için ne aldın? Zamir
> Çocuğun kulağına ne söyledin? Zamir
> Ne ağlarsın benim kara gözlüm? Zarf
> Ne bakıyorsun yüzüme öyle? Zarf
>
> (Demirci, 2015: 123).

4. Belirtecin Belirteçlik Kavramıyla İlgisi

4.A. Belirteçlik ve Onunla Anlamdaş Kimi Kavramlar

ÇTT dilbetimi çalışmalarında belirteçlik (Ünal, 2017) ile anlamdaş olarak çeşitli terimler önerilip kullanılmıştır: İsimleme (déterminant nominal, complément indirect), zarflama (déter-minant adverbial, complément circonstanciel) (Banguoğlu, 1986: 529-531), zarflık (Dilâçar, 1989: 93-94; Mehmedoğlu, 2006: 35-37; Özmen, 2013: XXII), belirtecimsi, belirteçlik (Lyons, 1983: 300), belirteç öbeği (a.g.y., s. 292), zarfımsı (Özmen, 2013, a.s.), zarfsal yapılar (adver-bial constructions) (Underhill, 1976: 377'den akt. Kerimoğlu, 2017: 577), zarf öbekleri (adver-bial phrases) (Kornfilt, 1997: 98'den akt. Kerimoğlu, a.y., a.s.), zarfsıl (adverbial), zarfsıl yapı-lar (adverbial constructions)(Göksel-Kerslake, 2005: 189-212'den akt. Kerimoğlu, a.y., s. 577-578).

Bu arada anlamdaş olan zarf ile belirteç terimleri arasına anlam ayrımı koyup zarf terimine; genel olarak kabul edilen belirteç anlamını, belirteç terimine ise 'belirteçlik (tümleç / tamla-yıcı)' anlamını veren araştırmacılar da vardır (Dallı, 2018: 18-19). Ancak terimleri bu biçimde yeniden anlamlandırmaya, onlara yeni anlamlar yüklemeye girişerek kavramların seçikliklerini ortadan kaldırmaya, zihinleri bulandırmaya, kafaları karıştırmaya hiç gerek yoktur.

4.B. Belirteç ile Belirteçlik

Açıkça dile getirmek gerekir, belirteçlik; belirteç denen sözcük türü ya da dizimsel bölütün temsilcisi olan sözcüğün veyâ sözcük öbeğinin cümle adı verilen dizim birimi içinde kullanılan dildüzeneksel-dizimdüzeneksel görev adıdır (Ünal, 2017: 454-455).

Belirtecin biçimce ve işlevce türleri tıpkısıyla belirteçlik için de geçerlidir.

5. Sonuç

Sonuç olarak gözlemler, değerlendirmeler, öneriler şöyle belirtilebilir:
ÇTT dilbetimi çalışmalarında belirteç (zarf) konusu oldukça karışık biçimde ele alınıp incelen-mektedir. Tanımda üçlü bir işlev açıklamasına yer verilmekte, ancak tam da bu üç işleve göre üç ayrı dizimsel bölüt ya da sözcük türünden söz edilmeliyken üç işlevli tek sözcük türünden ya da dizimsel bölütten söz edilmektedir. ÇTT dilbetimi çalışmalarında belirteçlerin ÇTT dildüzeneğinde çekimsiz, çekime girmeyen sözcükler olduğu kabulü çok yaygındır. ÇTT dilbe-timi çalışmalarında bununla oldukça yakından ilgili bir başka çok yaygın kabul de -DA (bulunma), -DAn (çıkma), -(y)A (yönelme) ad durumu ardıllarıyla çekime giren belirteçlerin adlaşıp belirteç olmaktan çıktıkları, cümlede görevlerinin artık belirteç tümleci (zarf tümleci, zarf) olmayıp dolaylı tümleç (yer tamlayıcısı) olduğu açıklamasıdır. Bunlar ÇTT dilbetimi çalışmalarında ve ÇTT'nin eğitimi-öğretiminde belirteç konusuna ilişkin son kertede kafa karıştırıcı, zihin bulandırıcı, işleri güçleştirici edimlerden, tutumlardan birkaçıdır.

Sonuç değerlendirmeleri ve önerileri olmak üzere;

1- ÇTT dilbetimi çalışmalarında şu anda belirteç (zarf) olarak adlandırılan dizimsel bö-lüt ya da sözcük türü ÇTT dildüzeneğindeki kullanımlarına, işlevlerine göre üç ayrı dizimsel bölüt olarak ele alınıp tanımlanmalıdır: 1.Belirteç (zarf), 2. Sıfat niteleci, 3. Belirteç niteleci.

2- ÇTT dildüzeneğinde belirteçlerin çekime girmediği, çekimsiz sözcükler olduğu yakla-şımı neredeyse bir boş inanç gibidir; işlevsel olarak böyle bir değerlendirmenin doğru olmadığı; inceleme-araştırma, eğitim-öğretim süreçlerini bozucu nitelikte olduğu apaçık görülmektedir.

3- Bir önceki maddeyle oldukça yakından ilgili bir değerlendirme ve öneri olarak; dolaylı tümleç (yer tamlayıcısı)-belirteç (zarf) tümleci (zarf) ayırımı son kertede gereksiz, işlevsiz, dahası bütünüyle işi-süreci bozucu niteliktedir. İvedilikle ortadan kaldırılması gerekir. Bu; yararlı olmak bir yana, tam olarak zararlı ayırım yerine tümü kapsayıcı, kuşatıcı belirteçlik terimi-kavramı kullanılmalıdır.

4- ÇTT dildüzeneğinde kimi belirteçlerin asal olarak değil, ikincil olarak adılsı (zamirsi) işlev taşımaları sözkonusudur. Bu durumun; belirteçlerin işlevce adılsılığı biçiminde adlandırılması uygun olacaktır.

5- ÇTT dilbetiminde belirteçlerin ve belirteçliklerin işlevce türlerinden olmak üzere; kipsel belirteçler ile kipsel belirteçliklere işlevsel bölümlemelerde kesinlikle yer verilmelidir.

6. KAYNAKÇA:

Aksan, Doğan (1980). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* 2. Ankara: TDK.

Aksan, Doğan (1982). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* 3. Ankara: TDK.

Aksan, Doğan, Atabay, Neşe, Kutluk, İbrahim ve Özel, Sevgi (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK.

Banguoğlu, Tahsin (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.

Demirci, Kerim (2015). *Kelime Bilgisi El Kitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Demirci, Kerim (2014). *Zamirler: Dilbilimsel Bir Yaklaşım* (2. bas.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Dallı, Hüseyin (2018). *Türkçede Söz Diziminin Yapı Birimleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi: Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*. (Çev. Elöve, Ali Ulvi) (Uyarl. Benzer, Ahmet). İstanbul: Kabalcı Yayınevi (Özgün yayın târihi 1921).

Dilâçar, Agop (1989). *Gramer: Tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971 (2. bas.), 83-145.

Ediskun, Haydar (1988). *Türk Dilbilgisi: Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi* (3. bas.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eker, Süer (2009). *Çağdaş Türk Dili* (5. bas.). Ankara: Grafiker Yayınları.

Gencan, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Hepçilingirler, Feyza (2013). *Türkçe Dilbilgisi Öğretme Kitabı* (8. bas.). İstanbul: Everest Yayınları.

Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karahan, Leyla (2014). Terimlerde kapsam sorunu: Zarf örneği. *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Bursa, 4-7 Aralık 2013), 931-937.

Kerimoğlu, Caner (2017). Zarf kategorisi üzerine. *Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı*, 565-593.

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi* (3. bas.). Ankara: TDK.

Lyons, John (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş*. (Çev. Kocaman, Ahmet). Ankara: TDK (Özgün yayın târihi 1968).

Martinet, André (1985). *İşlevsel Genel Dilbilim*. (Çev. Vardar, Berke). İstanbul: Birey ve Toplum Yayınları (Özgün yayın târihi 1960).

Mehmedoğlu, Alaeddin (2006). *Türkiye Türkçesinde Cümle Öğelerine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Değişim Yayınları.

Özmen, Mehmet (2013). *Türkçenin Sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.

Toptaş, Hüseyin (2016). *Türkçe Dersleri: 1. Kitap: İletişim ve Dil, Sözcük, Sözcüğün Anlamı, Sözcüğün Görevi, Sözcüğün Yapısı*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Turan, Fikret (1998). Türkçede zarflar üzerine. *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, 301-306.

Ünal, Recai (2017). Çağdaş Türkiye Türkçesinde (ÇTT'nde) cümle ögesi olarak belirteçlik (tümleç / tamlayıcı) üzerine. *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiriler Kitabı (Bükreş-Romanya, 25-28 Eylül 2017)*, 452-456.

Vardar, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (2. bas.). İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

2.

Kültür Varlığı Bölümü

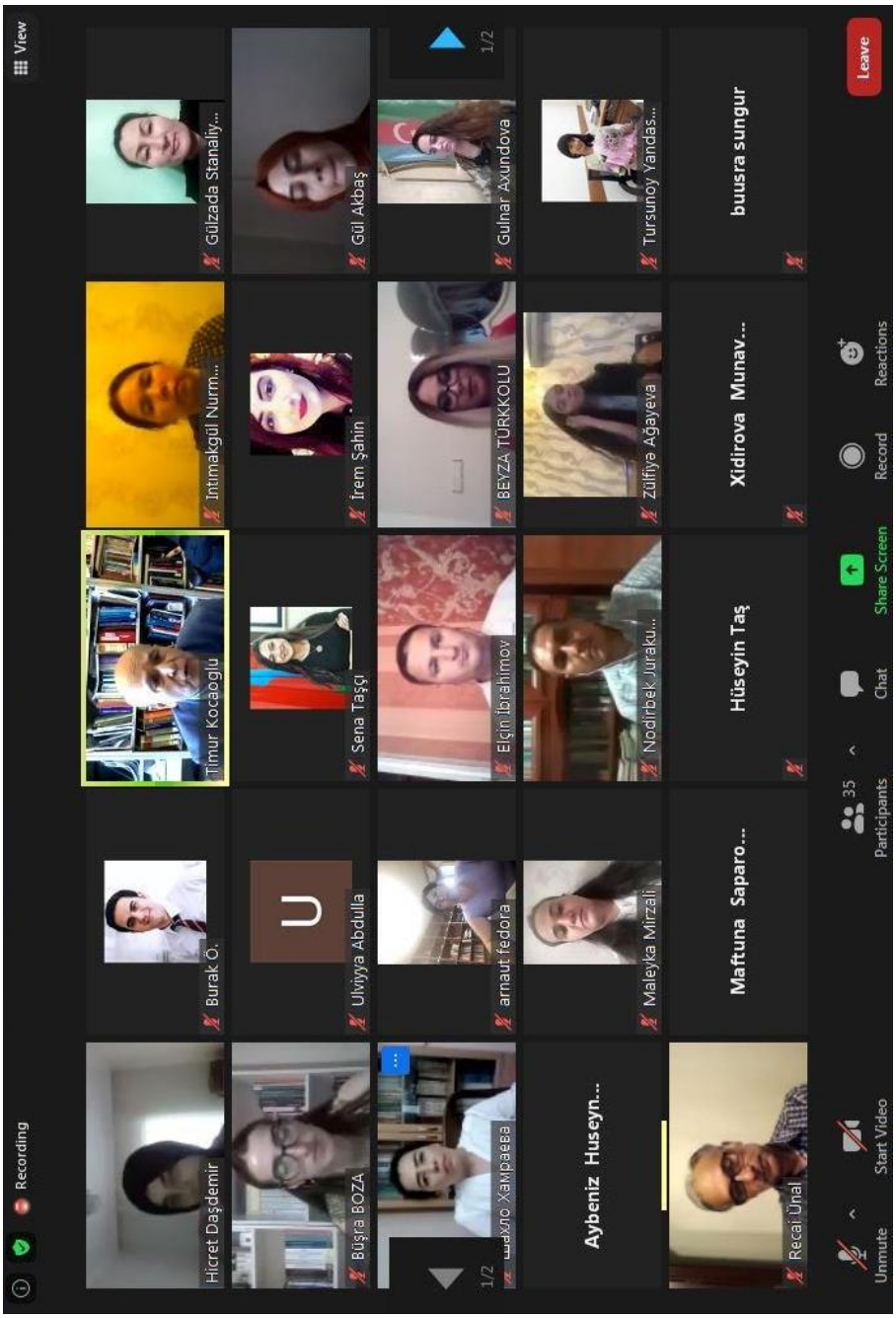

Zoom'lu Türkbilim Sanaltaylarından birinde...

Dedem Korkut'un Kitabı Üzerine Araştırmalar

Dr. Bayram Quliyev*

GİRİŞ

"Kitabi Dedem Korkut" üzerinde ilk araştırmalar onun kendisi ile ilgili olmamış, sadece Dede Korkut ve onun kimliği, mevcut olup-olmadığı tartışmaları üzerine gerçekleştirilmiştir. Edebi-tarihi abidenin kendisinin bilimsel araştırılması onun bilim dünyasında ilk bulunan Dresden elyazması üzerine olmuştur. Almanya`dan başlayan bu uzun yol daha sonradan Rusya`da, ardından da Türkiye ve Azerbaycan'da devam etmiştir. 20. yy. ortalarında Vatikan nüshası bulunmuş ve onun da üzerinde hem ayrıca, hem de Dresden ile birlikte karşılaştırmalı çalışmalar yapılmıştır. 2019 yılında "Kitabi Dedem Korkut"un yeni bir elyazması, Türkmen-Sahra elyazması bulundu ve yeni bulunmasına rağmen bu elyazmasının üzerinde çok sayıda araştırma yapıldı. Bu çalışmaya kronolojik olarak kitabımız üzerine yapılmış olan araştırmaların birçoğunu ekledik.

Makale araştırma coğrafyasına göre dört bölümü kapsamaktadır. İlk bölümde kitabımızın üzerine; Avrupa ve Rusya`da gerçekleştirilen araştırmalar, ikinci bölümde Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde yazılmış eserler, sonuncu bölümde ise Azerbaycan`da yapılmış çalışmalar yer almaktadır. Sonuncu bölüm tamamen yeni bulunan üçüncü elyazmanın araştırılmasını kapsamaktadır. Birinci bölüme ek olarak Dede Korkut`un şahsiyeti ile ilgili tarihi kaynaklarda yer alan bazı bilgiler de eklenmiştir.

AVRUPA VE RUSYA`DA "KİTÂB-İ DEDEM KORKUT"

"Kitâb-i Dedem Korkut"un araştırılmasına geçmeden önce Dede Korkut'un kimliği ile ilgili bilgilere göz atmanın önemli olduğu düşüncesindeyiz. Aslında Dede Korkut hakkında tarihi kaynaklarda birçok kayda rastlıyoruz. İlk bilgiler İlhanlı tarihçisi ***Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî***`ye aittir. Onun "Câmiü't-Tevârîh" eserinin ikinci kitabında Oğuzlarla ilgili bölümde "Korkut" adlı bir kişiden söz edilmektedir. Korkut Bayat boyundandır ve Tuman Han'a ad vermiş bilgedir. Korkut aynı zamanda halkı için önemli biridir ve onun sözleri her zaman önemli sayılmaktadır ve hatta "devletin direği" gibi unvana sahiptir. (Oğuz Destanı, 1982: s. 55-56). Dede Korkut hakkında sonraki bilgilere 17. yüzyılda rastlıyoruz. 1636-1637`li yıllarda Safevîler İmparatorluğu'nda bulunmuş olan ***Adam Olearius*** günlüğünde Derbent şehrinde Hz. Muhammed ile bir zamanlar arkadaş olmuş Korkut`un yaşlı bir kadın tarafından korunan kabrinin olduğunu söylemektedir. Onun bilgilerine göre Korkut kopuz çalarak Kafkasya'da İslam dinini yayıyormuş, bu nedenle de Kafkasyalı bir kafir tarafından öldürülmüş (Əliyarlı S. 2012: s.292-293). Aynı yüzyılda Derbent şehrinde bulunmuş büyük Türk gezgini ***Evliya Çelebi***

* Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Elm Tarixi İnstitutu, Bakü, Azerbaycan

de Seyâhatnâme'sinin 2. cildinde Dede Korkut hakkında bilgi vermektedir. E. Çelebi Korkut`un (Seyâhatnâme'de "Horhut" olarak geçmekte – B.Q.) kutsal biri olduğunu belirtmektedir (Çelebi, 2008: 359). Tarihi kaynaklardaki dağınık bilgileri toplayarak kaynaklarda bahsi geçen Dede Korkut ile edebi-tarihi abidemizde yer alan Dede Korkut'un aynı kişi olması sonucuna varmak mümkündür. Bir gerçek de şu ki, Dede Korkut bazı bilim adamlarının söylediği gibi hayali bir figür değil, gerçek bir tarihi şahsiyettir.

"Kitâb-i Dedem Korkut"un araştırılmasına 18. yüzyılın 60-70`li yıllarında Almanya'da başlandı. Bu, abidemizin bizim bildiğimiz en eski elyazmasının Almanya`nın Dresden Kütüphanesi'nde bulunması ile bağlantılıdır. ***Johann Jakob Reiske*** "Kitâb-i Dedem Korkut"un Dresden nüshası hakkında görüş bildiren ve yıllar sonra Dresden elyazmasına dokunan ilk bilgindi. Maalesef o ya bilgi eksikliğinden, yahut da elyazmayı inceleme fırsatı bulunmadığı için yanlışlıkla Dedemiz Korkut`un kitabının; Yavuz Sultan Selim'e karşı koyduğu için 1513 yılında öldürülen Osmanlı şehzadesi Korkut'un hayatını konu alan eser olduğunu söylemiştir. "Kitâb-i Dedem Korkut"u ilk akademik açıdan ilk yorumlayan, Kur'ân-ı Kerim'i de Almancaya çeviren bilgin ***Heinrich Leberecht Fleischer*** olmuştur. O; kitabımızın adını 1831 yılında hazırladığı *"Catalogus Codicum Manuscriptorum Orientalium Bibliothecae Regiae Dresdensis"* (Dresden Milli Kütüphanesi Doğu Elyazmaları Kataloğu") adlı kataloğa dahil etti. H. Fleischer mevcut el yazmasının 152 sayfadan oluştuğunu, İç ve Dış Oğuz kabilelerinin Hz. Muhammed (as) döneminde yaşadığını ve kitabın adının Korkut`un Oğuz'da ünlü bir kişi olduğu gerçeğinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Ama o kitabın Doğu Türkçesinde yazıldığını iddia ediyordu. Oysa Dedem Korkut'un Kitabı Batı Türkçesi ile yazılmıştır. (Cəmşidov, 1969: s. 3-4).

Heinrich Friedrich von Diez "Kitâb-i Dedem Korkut" elyazması üzerinde kapsamlı araştırmalar yapan ilk Avrupalı bilgindir. H. F. Von Diez Osmanlı İmparatorluğu'nda elçi olarak bulunduğu zaman Türkçeyi öğrenmiş, geri döndüğü zaman kendisi ile nadir elyazmalarını da alarak Prusya'ya götürmüştür. Dresden Kütüphanesi'nde "Kitâb-i Dedem Korkut" ile karşılaşan bilgin ömrünün sonlarına kadar "Kitâb-i Dedem Korkut" üzerinde çeşitli araştırmalar yapmış, kitabımızın Dresden nüshasını kendi elleriyle kopyalamış ve Berlin'deki Kraliyet Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Abidenin yazılma tarihini Osmanlı öncesinde değerlendiren H. F. Diez "Basatın Depegöz`ü öldürdüğü boy"u Almancaya çevirdi ve bu çeviriyi 1811'de "Denkwürdigkeiten von Asien" ("Asya Anıtları") adlı kitabına koydu. O "Kitâb-i Dedem Korkut"taki Depegöz/Tepegöz ile Homeros'un "Odysseia" eserindeki Polifem karakterlerini karşılaştırmalı tahlil etmiş, Yunanlıların bu motifi Doğu'dan aldığını vurgulamış, Depegöz karakterinin Türklere özgü olduğunu, Polifem`e benzemediğini belirtmiş, Depegöz'ün Polifem`den önce yaratıldığını ve Depegöz karakterinin Polifem`e nazaran daha orijinal olduğunu söylemiştir. (Diez von, 1811: s. 157-206). ***Wilhelm Grimm*** "Kitâb-i Dedem Korkut"un "Basatın Tepegözü öldürdüğü boy"un Heinrich Friedrich von Diez çevirisini 1857`de "Dünya Polifemleri Antolojisi"ne kattı ve yayımladı. Heinrich Friedrich von Diez`in Dede Korkut üzerine tüm araştırmaları bazıları

tıpkıçekim olmak üzere 2002`de bir yere toplandı. Prof. Dr. ***Achmed H. Schmiede*** ve Prof. Dr. ***Süləyman S. Əliyarlı*** tarafından "Kitâb-i Dedem Korkut Âşığı" adı ile neşredildi (Schmiede, A. H., Aliyarlı, S. S. 2002: bahsi geçen eser). H. Achmed Schmiede aynı zamanda 1958 ve 1995 yıllarında "Kitâb-i Dedem Korkut"u Almanca, 2000 yılındaysa Türkçede yayımlamış Alman bilginidir. Kitabımız üzerine birkaç araştırması da mevcuttur.

Theodor Nöldeke "Kitâb-i Dedem Korkut"un daha bir kopyasını hazırladı ve 1859'da onu Almancaya çevirmeye çalıştıysa da, başarılı olamadı. O, 1882 yılında kitabın kendisi tarafından hazırlanan kopyasını ve elindeki tüm kaynakları asistanı genç bilgin ***Wilhelm Barthold***`a verdi ve onu bu işi bitirmesi için cesaretlendirdi.

Türkçenin de dahil olduğu birçok Doğu dilini bilen ***Wilhelm Barthold***, 1926'da Bakü'de düzenlenen ilk Türkoloji Kongresi'nin kurucularından biriydi. "Kitâb-i Dedem Korkut"un tüm boylarını Rusçaya çevirmesine rağmen, kitabın tamamını yayımlayacak kadar şanslı olmadı. Onun Rusçaya çevirdiği kitap 1950 yılında Bakü'de ***H. Araslı*** ve ***M. Tahmasib*** tarafından yayımlandı (Книга моего деда Коркута, 1950: bahsi geçen neşir). Rus bilginin "Турецкий эпос и Кавказ" ("Türk Destanı ve Kafkasya") adlı makalesi "Kitâb-i Dedem Korkut"un araştırılmasında önemli bir yere sahiptir (Бартольд В. В.2002: s. 473-488). Ayrıca, onun "Книга моего деда Коркута. Огузский героический эпос" ("Dedem Korkut'un Kitabı. Oğuz Kahramanlık Destanı") araştırması bilim dünyası için çok değerlidir. Dedem Korkut`a dahil olan olayların ve şiir parçalarının edebi ağırlığının aynı olmadığını gerekçe gösteren ***W. Barthold*** abidenin birkaç yazarının olduğunu iddia ediyordu. Ayrıca o kitaptaki olayların Kafkasya'da gerçekleştiğini de vurgulamıştır (Бартольд В. В. 1968: s. 236-238).

İtalyan ***Ettore Rossi*** "Kitâb-i Dedem Korkut"un Vatikan elyazmasını bulan ve araştıran ilk bilgindir. O "Il Kitab-i Dede Qorqut. Racconti Epico-Cavallereschi dei Turchi Oguz Tradotti e Annotati" ("Dede Korkut Kitabı, Oğuz Türklerinin Destansı-Kahramanca Hikâyeleri") adlı 1951 yılında yayımladığı kitabına Dedem Korkut'un Kitabı hakkında çeşitli çalışmalarla birlikte, abidenin orijinal tıpkıçekimini de dahil etmiştir (Rossi, 1952: bahsi geçen eser).

Kitabımız üzerine araştırma yapan ***V. M. Jirmunski*** iki büyük Türk eseri olan "Kitâb-i Dedem Korkut" ile "Alpamış" destanlarını karşılaştırmalı olarak tahlil etmiştir. Onun 1962'de yayımlanan "Огузский Героический эпос и Книга Коркута" (Oğuzların Kahramanlık Destanı ve Dedem Korkut'un Kitabı") bilim dünyası için çok değerlidir. Bahsi geçen araştırmada "Kitâb-i Dedem Korkut"un boyları ve genel Türk folklor gelenekleri temelinde Oğuzların tarihini inceledi (Жирмунский В. М., 1974: bahsi geçen kitap). "Kitâb-i Dedem Korkut üzerine diğer Rus bilginlerinin de önemli çalışmaları mevcuttur. ***N. İ. İlminski*** araştırmalarında Korkut Ata efsanelerine atıfta bulundu. ***N. A. Kononov*** Dedem Korkut'un kitabının dil-üslup özellikleri ile ilgili araştırmalar yapmıştır. ***P. Q. Nikolayeviç*** "Kitâb-i Dedem Korkut"un Batı destanları üzerine etkisi hakkında

makaleler yazmıştır. ***V. V Radlov*** "Kitâb-i Dedem Korkut"ta şamanizmin izleri üzerine birkaç araştırma yaptı (Kitabi Dədə Qorqud Ensiklopediyası 2002: İlgili maddeler).

"Kitâb-i Dedem Korkut"un 15 dilde 24 adet çevirisi mevcuttur. Kitabımızın ilk İngilizce çevirisi 1972`de ***F. Sümer*** ve ***V. S. Walker*** tarafından gerçekleştirildi. Ondan iki yıl sonra, 1974`te ise ***Geoffrey Lewis*** kitabın bir İngilizce neşrini daha hazırladı. 1990 yılında ***Paul Mirable*** bir kez daha "Kitâb-i Dedem Korkut"u İngilizce yayımladı. Edebi abidenin Almanca, Fransızca, İtalyanca ve diğer Doğu ve Batı dillerinde çevirileri vardır. Kitabın diğer çevirileri hakkında daha geniş bilgi için "Dede Korkut Kitabı`nın Yabancı Dillere Çevirileri Üzerine Bir Değerlendirme" adlı makaleye başvurabilirsiniz (Küçükebe, H. D., 2015: 108-121).

"KİTÂB-İ DEDEM KORKUT" TÜRKİYE`DE VE ORTA ASYA`DA

"Kitâb-i Dedem Korkut"un Türkiye`de daha geniş kapsamlı ve birçok yönden araştırmaları gerçekleştirilmiş, çeşitli yayınları yapılmıştır. İlk defa olarak ***Kilisli Rıfat Bilge*** Türkoloji ve Türk tarihine iki büyük katkıda bulunmuştur. Bunlardan ilki Dedem Korkut'un Kitabı ile ilgilidir. O, 1914 yılında Kitâb-i Dedem Korkut'un Heinrich Friedrich von Diez tarafından kopyalanıp Berlin'deki Kraliyet Kütüphanesi'ne bağışlanan kopyasını İstanbul`da yayımladı. Onun Türk dünyasına katkıda bulunduğu ikinci eser ise ***Mahmut Kaşgarlı***'nın "Dîvânü Lûgâti't-Türk"üdür. Türkçenin ana kaynaklarından olan sözlük 1915-1917 yıllarında parça-parça yayımlandı (Kitabi Dədə Qorqud Ensiklopediyası, 2002: 159).

Orhan Şaik Gökyay 1938 ve 1972'de Türkiye'de kitabın diğer iki basımını yayımladı. O Vatikan ve Dresden kopyalarını tek bir metinde birleştirdi ve kitaba dair araştırmalarla birlikte neşrettirdi. "Dedem Korkut Kitabı" başlıklı geniş çaplı bir çalışmada O. Ş. Gökyay tarihi-edebi kaynağımızda kullanılan tüm kelimelerin dizinine ek olarak insan ve boy adları ve hayvan isimleri dizinini de eklemiştir. Sözcük dizininde sayfa ve satır sayıları netlikle gösterilmektedir (Gökyay, O. Ş., 2007). O "Kitâb-i Dedem Korkut"ta meydana gelen olayların gerçek tarihsel olaylara karşılık gelebileceğine inanıyordu. Yani, kitapta tasvir edilen herhangi bir olay, tarihsel bir olaya eşdeğer olabilir. Oğuzlar hakkındaki düşünceleri Zeki Velidi Togan'ın düşüncelerine çok benzemektedir.

Muharrem Ergin 1958'de "Kitâb-i Dedem Korkut"un sadece boyların olduğu bir neşrini daha yayımladı. 1964 yılında "Kitâb-i Dedem Korkut"un dilbilimsel ve üslubi özelliklerini, coğrafyasını ve orada gerçekleşen olayların çeşitli özelliklerini yeni bir kitabında yayımladı. Ek olarak kitapta yazıçevrimi, tıpkıçekim ve çağdaş Türkçeye uyarlama da yer alıyor. Daha sonraları her iki kitabın defalarca yayınları gerçekleştirildi (Ergin, M. 2018). Muharrem Ergin'in "Kitâb-i Dedem Korkut"la ilgili makaleleri, 1932-1934 yıllarında Ahmet Caferoğlu tarafından çıkarılan "Azerbaycan Yurt Bilgisi" dergisinin çeşitli sayılarında yayımlandı.

"Kitâb-i Dedem Korkut" üzerine yapılmış araştırmalar arasında ***Zeki Velidi Togan'ın*** eserleri önemli bir yere sahiptir. Onun bu yönde bir dizi değerli makaleleri mevcuttur. Onun Türkistan tarihi üzerine Dede Korkut hikâyeleri hakkındaki görüşleri Türkoloji için oldukça önemlidir. Bu görüşler, özellikle şu makalelerde yer alır: "Türkmenlerin Aslı", "İsmail Bey ve Türk Milli Kültür Birliği", "Rus Mahkûm Türklerin Kavmi Teşekkülü" ve diğerleri. Yazıcıoğlu Ali "Oğuznamesi"ni de Türkolojimize kazandıran Z. V. Togan'ın "Umumi Türk Tarihine Giriş" kitabı da oldukça değerli bir çalışmadır (Togan, Z. V., 1981).

İki ciltlik "Türk Mitolojisi" araştırması ile daha çok bilinen ***Bahaeddin Ögel****'in* "Kitâ-b-i Dedem Korkut" üzerine bir sıra araştırmaları mevcuttur. Onun "Dede Korkut Kitabının Yazılı Kaynakları Hakkında", "Dede Korkut Kahramanları Nerede Yaşadılar" ve diğer makaleleri Türkoloji için önemli araştırmalardır. Onun dokuz ciltlik "Türk Kültür Tarihine Giriş" kitabında da konumuzla ilgili bilgiler yer alıyor. Ünlü bir Türk yazar olan ***İbrahim Zeki Burdurlu*** aynı zamanda şairdir ve bir dizi şiirin yazarıdır. 1974 yılında "Dilbilim Açısından Yapımız" başlıklı araştırma toplusu yayımlandı. Bu toplu "Kitâb-i Dedem Korkut"un dilbilimsel ve üslûpsal özellikleri üzerine bir dizi makale içermektedir (Kitabi Dədə Qorqud Ensiklopediyası, 2002: 59).

Bundan başka ***Fahrettin Kırzıoğlu*** 1952 yılında Dedem Korkut'un bir neşrini daha gerçekleştirdi (Kırzıoğlu, M. F., 1952:). "Dede Korkut Oğuznameleri Işığında Karapapaklar" adlı araştırmasında Kafkasya'da toponimler konusu yer almaktadır (Kırzıoğlu, M. F., 1972). Dilci ***Naciye Yıldız*** ise "Manas" ve "Kitâb-i Dedem Korkut" kaynakları arasında çeşitli karşılaştırmalı analizler yapmıştır (Kitabi Dədə Qorqud Ensiklopediyası, 2002: 256).

Dedem Korkut Kitabı üzerine yapılan çalışmalar içerisinde ***Osman Fikri Sertkaya****'nın* araştırmaları ayrıca bir önem kesbetmektedir. Onun "İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış", "Göktürk Tarihinin Meseleleri", "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Düşünceler" adlı oldukça değerli araştırmaları vardır. O. F. Sertkaya'nın kitabımızın araştırılması üzerine yayımladığı "Dede Korkut Kitabı. Dresden Nüshasının "Giriş" Bölümü" adlı kitabı dört bölümden oluşur. Birinci bölümde Dede Korkut'un Dresden nüshasının üzerinde yapılan çalışmalar ve yayınlar değerlendirilir. İkinci bölümde Dresden nüshasının "Giriş bölümünün renkli tıpkıbasımı ile metnin yeni okunuşu verilir. Üçüncü bölümde "Giriş bölümünde geçen yetmişten fazla kelime ve şekil açıklanır. Dördüncü bölümde "Giriş bölümündeki dört soylama Türk şiir yapısı geleneğine göre incelenmekte ve hece vezni ile yazılan bu "soylamaların aslî yapıları" tahlil edilir. "Eser Dede Korkut Külliyatına giriş niteliğindedir" (Sertkaya, O. F., 2006) Bahsi geçən kitapla beraber o "Dede Korkut Kitabı"ndaki Manzum Parçalarda Dörtlük Türü ve Hece Vezni Var mı?" (Sertkaya, 1985), "Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Yazmasındaki Bazı Kelime ve Şekillerin İmlâ Özelliklerine Dayanılarak Yeniden Okunuşu ve Anlamlandırılışı Üzerine (Sertkaya, 1998), "Dirse Han Boyunda İşlenen Bir Yetmen Sinonimine Dair" (Sertkaya, 2011) ve diğer makalelerin müellifidir.

Çağdaş Türkiye tarihçiliğinde "Kitâb-i Dedem Korkut"un yeni baskıları yayımlanmış ve bu konuda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu konuda ***Semih Tezcan*** ve onun "Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar" adlı araştırmasını (Tezcan, S., 2018), ***Tufan Gündüz*** ve onun yeni Dedem Korkut yayınını (Gündüz, T., 2019), ***Hasan Erbay***`ın iki ciltlik Dedem Korkut üzerine çalışmasını (Erbay, H., 2015), ***Necati Demir*** ve onun "Dede Korkut Destanı" kitabı (Demir, N., 2019) ve diğer çalışmaları örnek göstermek mümkündür**.** ***Saadettin Özçelik*** "Dede Korkut Metinleri Üzerine Yeni Düzeltmeler" adlı makalesinde bu konu üzerine bazı çalışmalar yapsa da düzeltmeleri kapsayan bir makalenin yeterli ola bilmeyeceği kanaatindeyiz (Özçelik, 2005). ***Kürşat Efe****'nin* "Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Yeni Araştırmalar" adlı makalesinde 2019 yılında Dede Korkut Oğuznâmeleri üzerine yapılan yeni araştırmalar ve yayınlar ele alınıp tanıtılmıştır (Efe, 2019).

Teessüfle bildirmemiz gerekir ki, "Kitâb-i Dedem Korkut", Azerbaycan ve Türkiye'de olduğu gibi Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde geniş çapta incelenmemiştir. Mevcut araştırmaları bulmak oldukça zordur. Dede Korkut Kitabı hakkında bizim bildiğimiz ilk araştırmalar Türkmenistan'a aittir. Türkmenistan`da kitabımız hakkında ilk araştırma olarak 1942 yılında yayımlanan Ahmed Ahundov`un "Qorqud Atanın Kitabı" makalesini göstere- biliriz. Daha sonra 1945 yılında Mete Kosayev "Qorqud Ata Eposunun 10 Boyu"nu neşretti. Bu çalışma "Kitâb-i Dedem Korkut"un tamamını kapsamıyordu. Mete Kosayev ve Beymemmed Karrıyev 1948 yılında "Qorqud Ata. Türküm Versiyonu" kitabını hazırladı. Bu ağızdan-ağıza dolaşan efsanelerden uyarlanmıştı. 1951-1956 yılları arasında "zararlı edebiyat" diye kitabımız Azerbaycan`da ve diğer Sovyet Türk Cumhuriyetlerinde yasaklandı. Yasak sonrası Dede Korkut üzerine araştırmaların adresi yine Türkmenistan idi. Ata Rahimov 1964 yılında "Qorqud Ata" kitabını yeniden hazırlayıp yayımladı. Kazakistan`da 1986 yılında kitabımızın "Korkut Ata" adlı yayını E. Koniratbaev ve M. Baydıldayev tarafından hazırlandı (Korkıt Ata Kitabı. Orus Tilinen Audarğındır E. Koniratbaev ve M. Baydıldayev). Bununla birlikte Şakir İbrayev ve Abdımalik Nısanbayev`in Dede Korkut üzerine çalışmaları vardır. Maalesef, adını çektiğimiz çalışmaları görmediğimiz için onlar hakkında fikir bildirmek imkanından mahrum kaldık.

AZERBAYCAN`DA ARAŞTIRMALAR

Hiç kuşkusuz, "Kitâb-i Dedem Korkut"; anavatanında, olaylardan çoğunun yaşandığı Azerbaycan'da incelenmiş ve birçok yayını gerçekleştirilmiştir. Çoğunlukla Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan sonra incelenen kitabımız, Sovyetler'in etkisi altında tarihi yönden daha ziyade filolojik bir bakış açısıyla incelenmiş, onu tarihi bir kaynak gibi değil de, edebi bir destan gibi daha çok araştırmışlardır. Çünkü Türk kavramının kitaptaki tam bir tarihsel gerçeklik olarak tasviri, Sovyet ideolojisi ile çelişkiliydi.

20. yüzyılın 20`li yıllarında Azerbaycan'da "Kitâb-i Dedem Korkut" araştırılmaya başlandı. Bu konuda ***A. Mushanlı, İ. Hikmət*** ve ***E. Abid***`in makaleleri Türkoloji için önem kesbetmektedir. 30`lu yıllardan artık kitabımız üzerine

araştırmaların sayısı artmış ve Dedem Korkut'un ilk neşri gerçekleştirilmiştir. ***Həmid Araslı***, ***Məhəmməd Hüseyn Tahmasib***, ***Əli Sultanlı, Əzəl Dəmirçizadə*** Dedem Korkut kitabı üzerine çeşitli araştırmalar yaptılar.

Tanınmış filolog ***Həmid Araslı*** "Kitâb-i Dedem Korkut"un Azerbaycan`da araştırılmasında ve yayınlanmasında olağanüstü bir role sahiptir. O Dedem Korkut`u Azerbaycan`da ilk defa 1938'de Latin alfabesinde orijinal metni (Araslı, H., 1939) ve 1950'de W. Barthold'un Rusça çevirisini yayımlamış bilginimizdir. Lakin 50`li yıllarda diğer Türk eserleri gibi Dedem Korkut Kitabı da yasaklandı. Hatta Sovyetler Birliği'nde 1932 ile 1953 yılları arası Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist lideri Mir Cafer Bağırov kitabın zararlı olduğu ve Azerbaycan halkı ile hiçbir bağının olmadığı, bey ve hanların hayatını anlatan zararlı bir eser olarak söylediği zaman ona karşı çıkan yegâne insan, genç bilgin ***H. Araslı*** olmuştur. "Kitâb-i Dedem Korkut"un beraat verildikten sonra, "Komünist" gazetesinin 26 Mart 1957 sayısında "Kitâb-i Dedem Korkut" hakkında bir makale yayımlandı, ki bu makalenin yazarlarından biri de ***H. Araslı*** idi. Daha sonraları o, ***M. H. Tahmasib*** ile birlikte edebi-tarihi abidemizin 1962 ve 1977 yılı yayınlarını gerçekleştirdi. ***H. Araslı*** sadece Dresden elyazması üzerinde değil, Vatikan elyazması üzerinde de ilk araştırmaları yapan Azerbaycan bilginidir. O, 60'lı yıllarda kitabımızın Vatikan elyazması üzerine "Xalq Ədəbiyyatının Qiymətli Abidəsi – Dədə Qorqudun Yeni Nəşri" başlıklı bir makale yazdı (Dədə Qorqud Ensiklopediyası, 2002: 26-27).

Əzəl Dəmirçizadə "Kitabi Dədə Qorqud Dastanlarının Dili" adlı eserinde Sovyetler'in de baskısı altında Dedem Korkut`u sadece filolojik açıdan araştırmış, onun fonetik ve gramer özellikleri hakkında değerli bilgiler vermiştir (Dəmirçizadə Ə., 1999). 70`li yıllarda görkemli Azerbaycan filologları ***Mirəli Seyidov***, ***Şamil Cəmşidov*** ve ***Tofiq Hacıyev*** Dedem Korkut üzerine çeşitli araştırmalar yaptılar.

Ulu kitabımızın çeşitli yönlerden araştırılmasında ***Şamil Cəmşidov*** önemli bir yerdedir. Onun 1969 yılında yayımlanan "Kitabi Dədə Qorqudu Vərəqləyərək" adlı araştırmasında Dedem Korkut`un araştırılma tarihi, boyların özellikleri, kitapta bahsi geçen Oğuzların yaşam coğrafyası ve diğer önemli meseleler yer almaktadır (Cəmşidov Ş., 1969). O aynı zamanda "Kitâb-i Dedem Korkut"un Dresden nüshasının Azerbaycan'da 1977 ve 1988 baskılarını yayımlamıştır. ***Ş. Cəmşidov*** "Kitabi Dedem Korkut" 1980 yılında anlaşılır bir dilde çocuklar için tasarlamış ve neşrettirmiştir. Onun 1999 yılında "Kitâb-i Dedem Korkut" üzerine çeşitli araştırmaların ve Dresden elyazmasının yeniden değişikliklerle okunmuş transkripsiyonunun yer aldığı büyük bir (66 sayfalık) monografisi Türkolojide önemli bir yerdedir (Cəmşidov Ş., 1999).

80`li yılların sonunda Azerbaycan`da siyasi durum farklılaştı, Sovyetler Birliği dağıldı ve Azerbaycan bağımsızlığını kazandı. "Kitâb-i Dedem Korkut"un 1988 yılında ***Saməd Əlizadə*** ve ***Fərhad Zeynalov***`un birlikte hazırladıkları neşrini (Əlizadə, S.- Zeynalov, F., 1988) de hatırlamadan geçmek olmazdı. 90`lı yıllarda Sovyet korkusu olmadığı için "Kitâb-i Dedem Korkut" sadece filolojik açıdan değil,

aynı zamanda tarihi açıdan da araştırılmaya başlandı. Dedem Korkut`u tarihi kaynak olarak araştıran ilk tarihçi, merhum bilgemiz, benim üstadım (Dedem Korkut dahil birçok şeyi o bana öğretmişti) ***Süləyman Əliyarlı*** olmuştur. Onun kitabımız üzerine tarihsel açıdan yazmış olduğu "Kitabi Dedem Korkut ve Türk Tarih Öncesi", "Türk Türeyiş Efsanesi ve Kitabi Dedem Korkut" "Hakan Titulu Hakkında" ve diğer makalelerini göstermek mümkündür. 1996 yılında üniversite öğrencileri için Azerbaycan`da ilk milli "Azerbaycan tarihi" kitabını hazırlayan ***S. Əliyarlı***`nın makalelerinin bir kısmı "Tariximiz Açıqlanmamış Mövzüları İlə" adlı kitabında toplandı ve 2012 yılında neşredildi (Əliyarlı, 2012). Büyük alimimizin Azerbaycan halkının etnogenezi (bodunoluşumu) üzerinde de çeşitli araştırmaları vardır.

1998 yılında Azerbaycan'ın eski Cumhurbaşkanı ***Heydər Əliyev***'in "Kitâb-i Dedem Korkut" abidesinin 1300. yıldönümünün kutlanmasına yönelik kararnamesinden sonra 2000 yılında "Kitâb-i Dede Korkut Ansiklopedisi" yayımlandı. İki ciltlik ansiklopedinin ilk cildi sözlük, "Dresden" ve "Vatikan" elyazmalarının transkripsiyonu ve tıpkıçekimi, ikinci cilt ise çeşitli makaleler, fotoğraflar ve bibliyografiyi içermektedir (Kitabi Dədə Qorqud Ensiklopediyası, 2000:). Dede Korkut abidesinde Oğuzların İslam`a geçişi ve onu benimsemesi üzerine ***Nizami Ceferov*** küçük hacimli olmasının yanı sıra değerli bir araştırma yapmıştır (Cəfərov, 1999). Oğuz Türklerinin etnik-psikolojik durumunun özelliklerinin araştırılması üzerine ***Ekber Bayramov***'un "Kitabi-Dede Qorqud Dastanlannda Etnik-Psixoloji Xüsusiyyətlərin İnikası" adlı yayını farklı olduğu kadar da enteresandır (Bayramov, 2000).

Çağdaş Azerbaycan Türkoloji'sinde "Kitabi Dedem Korkut" üzerine yapılmış araştırmalar içerisinde ***Teyfik (Tofiq) Hacıyev***'in gerçekleştirdiği yayınlar akademik açıdan oldukça önemlidir. O, Dede Korkut'un transkripsiyon ve çağdaş Azerbaycan Türkçesine uyarlanmış versiyonlarını kendi yorumlaması ile kitap halinde yayımlamış, kitabın ansiklopedik sözlüğünü ve makaleler toplusunu hazırlamış ve üç kitap olarak neşretmiştir (Hacıyev, T., 2004). Azerbaycan`da 1999 yılında da ***Yaşar Qarayev*** ve ***Ağamusa Ahundov*** tarafından Dede Korkut üzerine yapılmış makaleler toplusu kitabı yanıtlanmıştır. Teessüfle bildirmemiz gerekir ki, 90`lı ve 2000`li yıllarda yazılmış olan birçok çalışmanın yer aldığı her iki makaleler toplusunda "Kitâb-i Dedem Korkut"un tarihsel açıdan araştırılmasına dair makaleler bulunmamaktadır. 2007 yılında ***Asif Hacıyev*** "Dədə Qorqud Kitabı. Oxunuşlar, Açımlar" adlı araştırmasında Dede Korkut'un transkripsiyonu üzerine eskiden beri var olan bazı tartışmalı bakış açılarını araştırmıştır. Dede Korkut üzerine yapılmış ilginç araştırmalardan biri de ***Behlil Abdulla***`ya aittir. Onun "Kitabi Dədə Qorqud`da Xanımlar" isimli araştırmasında Dede Korkut'taki kadın karakterler mercek altına alınmıştır (Abdulla, 2009).

2000`li yıllarda Azerbaycan`da "Kitâb-i Dedem Korkut"un sadece Dresden elyazması değil, Vatikan elyazması da yayımlanmıştır. 2018 yılında ***Terlan Quliyev***'in yayımladığı kitapta Vatikan elyazmasının tıpkıbasımı ile beraber yeni transkripsiyonu da yer almaktadır (Dədə Qorqud Kitabı. Vatikan Nüsxəsi, 2018).

TÜRKMEN-SAHRA ELYAZMASI ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

"Kitâb-i Dedem Korkut"un Türkmen-Sahra elyazması hakkında bilgiler ***Metin Ekici*** tarafından Nisan 2019'da düzenlenen "Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu"nda duyuruldu. Konferanstan kısa bir süre sonra makalenin iki farklı basımı yayımlandı. Bunlardan ilki ***Yusuf Azmun*** tarafından tıpkıbasım, transkripsiyon ve Anadolu Türkçesine uyarlanma şeklinde yayımlandı. Araştırmanın önsözünü yazan ***Timur Kocaoğlu*** Dede Korkut'un araştırma tarihine kısaca değinmiş ve Türkmen-Sahra elyazmasının bulunuş öyküsünü ilk ağızdan anlatarak bu yönde mevcut olan belirsizliğe son koymuştur. ***Yusuf Azmun***'un *Giriş* bölümünde Türkmen-Sahra elyazması üzerine notları gerçeği yansıtmakla beraber oldukça değerlidir. Lakin elyazmanın Türkiye Türkçesine uyarlanmasında orijinal metinle orantıda fazla kelime kullanılmıştır. ***Y. Azmun*** neşrini mevcut yayınlar içerisinde en iyi neşir olarak değerlendirmek mümkündür (Azmun, 2019). Türkmen-Sahra elyazması üzerine yapılmış ikinci araştırma ***Metin Ekici*** tarafından hazırlanmıştır ve birinci araştırmada olduğu gibi burada da tıpkıbasım, transkripsiyon ve Türkiye Türkçesine uyarlanma metinleri yer almaktadır. ***M. Ekici*** *Giriş* bölümündeki açıklama kısmında Türkmen-Sahra elyazmasında soylama ayrımı olmadığını vurgulasa da (bu doğru bir tespit) ilerideki sayfalarda elyazmasının transkripsiyonunda başlıklar şeklinde numaralanmış soylama sözcüklerinin artırıldığını görmekteyiz (Ekici, 2019). ***M. Ekici***'nin bu konu ile bağlantılı "Türkologiya" dergisinde yayımlanan "Dede Korkut 'Türkistan Nüshası' ve Yeni Bir Dede Korkut Boyu: Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" başlıklı bir makalesi de vardır. Ayrıca Türkiye`de üçüncü elyazma hakkında tıpkıbasım, Arap harfleriyle tashih, açıklamaları da içeren ***"Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması"*** adlı bir makale daha yayımlandı (Shahgoli N. K., Yaghoobi V., Aghatabai S., 2019). Üçüncü elyazmasının "Günbet" olarak adlandırılması yanlış bir seçimdi, çünkü İran`da "Günbet" diye bir şehir bulunmuyor ve Veli Muhammed Hoca'nın bulunduğu yer "Gonbad-i Kâvus" olarak adlandırılmaktadır. Türkiye`de yayınlanan bu üç araştırmadan sadece birinde M. Ekici neşrinde kaynakça neredeyse (sadece dört kitap adı) bulunmamaktadır. Ayrıca Yusuf Azmun yayınında tıpkıçekim, transkripsiyon ve Türkiye Türkçesine uyarlama ayrı ayrı bölümler halinde verildiği halde, Metin Ekici yayınında bir sayfa tıpkıbasım, diğer sayfa transkripsiyon olarak verilmiştir.

Aynı aylarda yaklaşık üç yayının çıkması "elyazmasını ilk kim aldı?" sorusunu gündeme getirdi ve söylentilere neden oldu. Tarihi veya edebi bir kaynak üzerinde çeşitli araştırma çalışmaları yazmak bilim dünyasında doğal bir süreçtir. Çünkü tarih boyu "Kitâb-i Dedem Korkut"un Vatikan ve Dresden elyazmaları üzerine Türkiye ve Azerbaycan'da onlarca basım yapmıştı. Örnek olarak Muharrem Ergin ve Orhan Şaik Gökyay veya Hemid Araslı ve Şamil Cemşidov yayınlarını gösterebiliriz. Aslında, birden fazla yayına sahip olmak, elyazması hakkında farklı düşünmemizi sağlar.

Üçüncü elyazması üzerine yapılan araştırmalardan biri de Ahmet Bican Ercilasun`a aittir. Onun 2019 yılında yayınlanan "Nehir Destan Oğuzname (Oğuz

bitig)" adlı kitabının son bölümüne "Türkmen-Sahra elyazması üzerine iki makale eklenmiştir. A. B. Ercilasun üçüncü elyazmasını "Günbet" olarak adlandırmış, onu gramer özelliğine göre Batı Türkçesine (Azerbaycan Türkçesine) ait etmiş, 17. veya 18. yüzyıla ait olabileceğini söylemiştir (Ercilasun, 2019: 656-663). Elyazmasının 18. yüzyıla ait olması imkânsız, ama 17. yüzyıla ait olabilir. Bunu metin dahili tarihi izler göstermektedir.

Türkmen-Sahra elyazmasının nüsha mı, elyazma mı, paralel metin mi olduğu hakkında ***Osman Fikri Sertkaya***'nın "Dede Korkut Kitabının Kaç Elyazma Nüshası Var?" başlıklı makalesinde üçünce elyazmanı hem Günbet hem de Türkmen-Sahra adlandırmıştır. ***O. F. Sertkaya*** haklı olarak belirtmiştir ki, Türkmen-Sahra/Günbet elyazması bir nüsha değildir, o bir paralel metin özelliğini taşımaktadır. (Sertkaya, O. F., 2019). ***Ali Duymaz*** sunuş niteliğinde "On Üçüncü Boy" adlı makalesinde maalesef elyazmasını adlandırmamıştır (Duymaz, 2019). Aynı zamanda ***Ekrem Barak Arıkoğlu*** ve ***Erdem Uçar***'ın çalışmalarını da hatırlamak gerekir.

Azerbaycan'da da "Türkmen-Sahra" elyazması üzerine bir dizi akademik çalışma yapılmıştır. Tarafımızca hazırlanan ve genellikle halkımıza yönelik ve bilgi niteliğinde yazılmış makale üçüncü elyazması üzerine Azerbaycan'da ilk yayımlanmış makaledir ve genel kitleye hitap etmesine rağmen makalede akademik referanslar kullanılmış ve fikirlerin doğruluğunun gösterilmesi için çeşitli atıflarda bulunulmuştur (Quliyev, 16-18 iyul 2019). Böylece Azerbaycan`da yeni elyazmasının "Kitâb-i Dedem Korkut"a ait olmadığını düşünenlerin aksine bu elyazma "Türkmen-Sahra" olarak adlandırılmış ve Dede Korkut`a ait olduğu örneklerle ispat edilmiştir. Bundan sadece bir ay sonra akademik çevre için bir makale hazırlansa da, Azerbaycan`da birkaç dergi elyazmasının Dedem Korkut`a ait olmayacağı gerekçesiyle makaleyi yayımlamaktan sakınmıştır. Buna rağmen Eylül-Ekim aylarında "Kitabi Dədəm Qorqud və Onun Üçüncü Əlyazması 'Türkmən Səhra' Nüsxəsinə Dair" başlıklı makale "Azərbaycan Dili və Ədəbiyyat Tədrisi" dergisinin 3 ve 4. sayılarında yayımlandı (Quliyev, 2019). Maalesef Azerbaycan`da gerçekleştirilen sonraki yayınlar Azerbaycan Milli Kütüphanesi'nin internet sitesinde herkese açık olmasına rağmen makaleleri görmezden geldiler. Aynı zamanda Bakü`de gerçekleştirilip de bir sonuca varılmayan bir toplantıda da faaliyetlerimiz gözükmedi.

Bu konuda araştırma yapan bilginlerden biri de ***Ramiz Asker***'dir. O da 2019`un Ekim ayında "Ədəbiyyat" gazetesinde bu konu üzerine bir makale yayımladı (Əskər R., 19 oktyabr 2019). ***R. Asker*** aynı zamanda üçüncü elyazmasını Azerbaycan`da yayımlayan ilk kişi. Kaynakçası bulunmayan "Kitabi-Dədə Qorqudun Üçüncü Əlyazması" başlıklı kitapta *Önsöz* ve *Giriş* yerine yazar daha önce yayımlanmış bir makalesini yerleştirmiş, transkripsiyon ve tıpkıçekim aynen ***Metin Ekici*** neşrinde olduğu gibi bir sayfa tıpkıçekim, bir sayfa transkripsiyon olmak üzere yer almaktadır. (Əskər R., 2019). "Türkologiya" dergisinde ***Ramazan Qafarlı*** ve ***Seyfəddin Rzasoy***`un birlikte yazarı oldukları makalede müellifler ne

kadar da "yeni bulunan yazma 'Kitâb-i Dedem Korkut'un üçüncü elyazması değildir" diye ısrar etseler de, bu yönde araştırma yapan bilginlerin çoğunluğu onun Dede Korkut`un üçüncü elyazması olduğunu söylemektedir (Qafarlı, R.- Rzasoy, S., 2019). Türkmen-Sahra elyazması bu araştırmacıların iddia ettiği gibi bağımsız bir Oğuzname değildir, "Kitabi Türkmen lisani" okunuşu yanlış bir okunuş, ki bu yazı elyazmasına sonradan ve tecrübesizce eklenmiştir, yazılışı "Kitâb-i Türkmenü's-sânî"dir. Bazen eski yazmalarda Arapçadaki belirleyici "el" ("ال") takısının "elif"i düşer. Türkmen-Sahra elyazmasının özelliklerinin birçoğu önceki elyazmalarında da mevcuttur. Maalesef yazarlar Türkiye`de yayımlanmış araştırmalara atıfta bulunurken Azerbaycan`da yayımlanmış makaleleri görmezden gelmişlerdir. 2019 yılının son Türkmen-Sahra yayını İran`dan geldi. Elyazması "Ozan" dergisinin 1. cilt 3-5. sayısında ***Alirza Sarrafi*** tarafından "Dedem Qorqudun Türkmənsəhra Kitabı" başlığı ile yayımlandı. Hem Arap harfleri, hem de Latin alfabesi ile yayımlanan araştırma R. Asker ve M. Ekici yayınları ile benzerlik teşkil etmektedir. Elyazmanın transkripsiyonunda geniz "n"si ("sağır nun") ("ng/nq") kullanılmamış, soylamalara ad verilmiştir, ki bu da metne müdaheledir. Bazı yayınlarda da gözlediğimiz soylamalara verilmiş adlar orijinal metinde mevcut değildir (Sarrafi, 2019).

2020 yılında Dedem Korkut'un Türkmen Sahra elyazması üzerine yeni bir yayın tarafımızdan gerçekleştirildi. ***" 'Kitabi Dədəm Qorqud' və Onun 'Türkmən Səhra' Nüsxəsi (Transliterasiya, Fotofaksimilə, Qeyd və Şərhlər)"*** adlı araştırmada ilk defa transkripsiyona (yayın hatası olmak üzere "transliterasyon" olarak neşredilmiş) yorum ve açıklamalar eklenmiş, Türkmen-Sahra'nın ilk defa kişi, yer adları dizinleri hazırlanmıştır (Quliyev, 2020). Kitap hakkında bir şey söylemenin doğru olmayacağı kanaatindeyim. Türkmen-Sahra elyazması hakkında ilk İngilizce değerlendirme ***Yusuf Azmun*** tarafından gerçekleştirilmiştir (Azmun, 2020). Maalesef ***Y. Azmun*** da Türkmen-Sahra elyazmasının tüm yayınlarına atıfta bulunmamıştır. 2020 yılında Türkmen-Sahra elyazmasının şimdilik son yayını ***İbrahim Refrefi*** tarafından gerçekleştirildi. Kitap hazırlanırken en son neşir olmasına rağmen ne ***Y. Azmun*** ve ***M. Ekici*** yayınları, ne de ***R. Asker*** ve ***B. Quliyev*** yayınları kullanılmamıştır (Rafrafi, 2020).

"Kitâb-i Dedem Korkut"un Türkmen-Sahra elyazması üzerine yayımlanmış tüm araştırmalarda kusurlar bulunmaktadır ve bu durum bu elyazması üzerine ileride tekrar yayın yapılmasını gerekli kılmaktadır.

SONUÇ

"Kitâb-i Dedem Korkut" üzerine yapılmış tüm çalışmaları bir makaleye sığdırmanın imkânsız olduğunu bilerek temel eserleri araştırmamıza dahil ettik. Lakin bu bile bize bu kitabımız üzerine yapılmış araştırmalar hakkında bilgi vermeye yeterli oldu. Eserleri inceleyerek şu sonuca varmak mümkündür ki, 18. ve 19. yüzyıllarda kitabımız üzerine Avrupa`da birçok çalışma yapılsa da 20. yüzyılda Avrupa`da bu yönde araştırma yapan parmakla sayılacak kadardır. Dedem Korkut daha çok Türkiye`de ve Azerbaycan`da araştırılırken Orta Asya Türk

cumhuriyetlerinde neredeyse yok denilecek seviyede veya yapılan çalışmalar hakkında bilgiler az sayıda. Sadece bu konuda Türkmenistan'ı takdir etmeğe değer. Gelecekteki araştırmacıların bu araştırmayı daha da derinleştirip kitap halinde kapsamlı eserler yazacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA:

Abdullah, B. (2009). *Kitabi Dədə Qorqudda Xanımlar*. Bakı, Elm.

Araslı, H. (1939). *Kitabi Dədə Qorqud*. Bakı, Azərnəşr.

Arıkoğlu, E. B. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Üçüncü Yazmasının Bulunuşu. *Milli Folklor*, 31/123, 23-30

Azmun, Y. (2019). *Dede Korkut`un Üçüncü Elyazması. Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası*. Metin, Çeviri, Sözlük ve Tıpkıbasım. İstanbul, Kutlu yayınevi

Azmun, Y. (2020). The New Dädä Qorqut Tales from the Recently-Found. Third Manuscript of the Book of Dädä Qorqut. *JOTS*. 4/1. 16-27

Bayramov, Ə. (2000). *Kitabi-Dada Qorqud Dastanlannda Etnik-Psixoloji Xüsusiyyətlərin İnikası*. Bakı, Elm.

Бартольд, В. В. (2002). Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. Москва, *«Восточная литература»* РАН.

Бартольд, В. В. (1968). *Сочинения*. В 9-х т. Т5. Москва, Наука.

Cəfərov, N. (1999). *Kitabi-Dədə Qorqud'da İslama Keçidin Poetikası*. Bakı, Yeni Nəşrlər Evi.

Cəmşidov, Ş. (1999). *Kitabi-Dədə Qorqud (Tarixi, Coğrafi, Tekstoloji Tədqiq və Drezden Əlyazmasının Dürüstləşdirilmiş Elmi Mətni*). Baki, Elm.

Cəmşidov, Ş. (1969). *Kitabi Dədə Qorqudu Vərəqləyərək*. Bakı, Gənclik.

Çelebi, E. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 2. Cilt, 2. Kitap. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Dədə Qorqud Kitabı. *Vatikan Nüsxəsi*. (2018). Hazr. T. Quliyev. Bakı, Xan Nəşriyyatı.

Demir, N. (2019). *Dede Korkut Destanı*. İstanbul, Ötüken.

Dəmirçizadə, Ə. (1999). *Kitabi Dədə Qorqud Dastanlarının Dili*, II. Nəşri. Bakı, Elm.

Diez, von H. F. (1811). *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften, Sitten, Gebräuchen und Alterthümern, Religion und Regierungsverfassung. Berlin, İn Commission der Nicolaischen Buchhandlung*.

Duymaz, A. (2019). On Üçüncü Boy. *Türkologiya*. 2. 99-101.

Efe, K. (2019). Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Yeni Araştırmalar. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8/19. 292-309.

Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı. Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası*. Salur Kazan`ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi. İstanbul, Ötüken.

Ekici, M. (2019). Dede Korkut "Türkistan Nüshası" ve Yeni Bir Dede Korkut Boyu: Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi. *Türkologiya*. 2. 83-90

Erbay, H. (2015). *Dede Korkut Kitabı*. 2 Cilt Takım. Cilt 1: Han'ım Hey. Cilt 2: Orijinal Nüshalar.. Ankara: TOBB.

Ercilasun, A. B. (2019). *Nehir Destan Oğuzname (Oğuz Bitig*). İstanbul, Dergah Yayınları.

Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı 1-2*. ciltler. Ankara: TDK Yayınları.

Əliyarlı, S. S. (2002). Epos ve Türk Tarih Öncesi. *Türkler Ansiklopedisi*. .3. 1470-1472

Əliyarlı S. S. (1991). "Kitabi-Dədəm Qorqud" Əlyazmaları Üzərində Çalışmalar. *Azərbaycan Filologiyası Məsələləri*. III Buraxılış. 13-26.

Əliyarlı, S. S. (2012*). Tariximiz Açıqlanmamış Mövzüları İlə*. Bakı, Mütərcim.

Əliyarlı, S. S. (2012). "Kağan" Titulu Haqqında. Tarix və Onun Problemləri (Akademik Z. M. Bünyadovun 90 İllik Yubileyinə Həsr Olunmuş Xüsusi Buraxılış). 10-17

Əlizadə, S.- Zeynalov, F. (1988). *Kitabi Dədə Qorqud*. Bakı, Yazıçı.

Əskər, R. (2019). Kitabi-Dədə Qorqudun Üçüncü Əlyazması. "*Ədəbiyyat*" qəzeti. 19 oktyabr,. 20-21.

Əskər, R. (2019). *Kitabi-Dədə Qorqudun Üçüncü Əlyazması*.. Bakı, Türksoy.

Gökyay, O. Ş. (2007). *Dedem Korkut'un Kitabı*. İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Gündüz, T. (2019). *Dede Korkut Destanları*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Hacıyev, A. (2017). *Dədə Qorqud Kitabı: Oxunuşlar, Açımlar*. Bakı, Elm.

Hacıyev, T. (2004). *Dədə Qorqud. Əsli və Sadələşmiş Mətnlər*. Bakı, Öndər.

Hacıyev, T. (2004). *Dədə Qorqud Dünyası. Məqalələr*. Bakı, Öndər

Hacıyev, T. (2004). *Dede Qorqud Kitabı. Esiklopedik Lüğət*. Bakı, Öndər.

İl Kitab-i Dede Qorqut. Racconti Epico-Cavallereschi dei Turchi Oguz Tradotti e Annotati (Città del Vaticano, 1952).

Жирмунский, В. М. (1974). *Тюркский героический эпос*. Ленинград, Наука.

Kitabi Dədə Qorqud (1962). Tərt. Ed. H. Araslı ; Red. M. Təhmasib. Bakı, Azərnəşr.

Kitabi Dədə Qorqud Ensiklopediyası (2002). İki Cilddə. II Cild. Bakı, Yeni Nəşrlər Evi.

Kitabi-Dədə Qorqud. (1999). Məqalələr Toplusu. Red. Y. Qarayev- A. Axundov. Bakı, Elm.

Kırzıoğlu, M. F. (1952). *Dede Korkut Hikâyeleri*: 2 Cilt, I. C., İstanbul, TDK Yayınları.

Kırzıoğlu, M. F. (1972). "Dede Korkut Oğuznameleri" Işığında Karapapaklar. *Türk Ocağı Erzurum Şubesi*. Sayı 1. Erzurum. 1-32.

Книга моего деда Коркута. (1950). Пер. В. В. Бартолда. Баку: «Восточная литература» РАН.

Küçükebe, H. D. (2015). Dede Korkut Kitabı`nın Yabancı Dillere Çevirileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Milli folklor*, 25 (107). 108-121.

Qafarlı, R.- Rzasoy, S. (2019). "Kitabi Dədə Qorqud"un Üçüncü Əlyazması Yoxsa "Kitabi Türkmən Lisanı" Oğuznamesi. 3., 94-109.

Quliyev, B. N. (2019). "Kitabi Dədəm Qorqud"un Üçüncü Əlyazması Tapıldı. "*Ədalət*" qəzeti. Sayı: 16 iyul, s. 6; 18 iyul, s. 5 (keçit).
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2019/iyul/664391.htm
Quliyev, B. N. (2019). "Kitabi Dədəm Qorqud" və Onun Üçüncü Əlyazması, "Türkmən Səhra" Nüsxəsinə Dair. *Azərbaycan Dili və Ədəbiyyat Tədrisi*. 3-4., 129-141.
Quliyev, B. N. (2020). "*Kitabi Dədəm Qorqud" və Onun "Türkmən Səhra" Nüsxəsi* (Transliterasiya, Fotofaksimilə, Qeyd və Şərhlər). Ankara, Türkkitab.Az.
Özçelik, S. (2005). Dede Korkut Metinleri Üzerine Yeni Düzeltmeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. VI. 1. 181-200.
Rafrafi, İ. (2020). *Yağsa Yağmur, Daşsa Çaylar* (Dədə Qorqud Ədəbiyyat Araşdırmaları). Türkmən Səhra Kitabı. Tehran.
Sarrafi, A. (2019). *Dədəm Qorqud`un Türkmənsəhra Kitabı*. Ozan. 1/3-5., 8-304.
Schmiede, A. H.-Əliyarlı, S. S. (2002). *Kitabi-Dədəm Qorqud Aşiqi Bakı*, Xəzər Universiteti Nəşriyyatı.
Sertkaya, O. F. (2006). *Dede Korkut Kitabı. Dresden Nüshasının "Giriş" Bölümü*. İstanbul, Ötüken Neşriyat.
Sertkaya, O. F. (1985). Dede Korkut Kitabı'ndaki Manzum Parçalarda Dörtlük Türü ve Hece Vezni Var mı? *Türk Dili*. 1/406. 155-163.
Sertkaya, O. F. (1998). "Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Yazmasındaki Bazı Kelime ve Şekillerin İmlâ Özelliklerine Dayanılarak Yeniden Okunuşu ve Anlamlandırılışı Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı,* 1. 131-152.
Sertkaya, O. F, (2011). Dirse Han Boyunda İşlenen Bir Yetmen Sinonimine Dair, *Dede Korkut, Elmi-Edəbi Toplu*., 1/38. . 3-11.
Sertkaya, O. F. (2019). Dede Korkut Kitabının Kaç Elyazma Nüshası Var? *Türkologiya*. 3. 86-93.
Shahgoli, N. K.-Yaghoobi, V.-Aghatabai, S. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 16 / 2. 147-379.
Tezcan, S. (2018). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul, Enderun Yayın Evi.
Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi*. Tercüme ve Tahlili. İstanbul, Enderun Kitap Evi.
The Book of Dedem Korkud (1974). Translated, with An Introduction and Notes, Geoffrey Lewis. London, Penguin Books.
Uçar, E. (2020). Dede Korkut Kitabı'ndaki Bir Soylama Üzerine. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 213-240.

Türk Mitolojisinde Anaerkil Dönem Üzerine Tespitler

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu*

Kadim Yunanda yaklaşık 2400 yıl önce icat edildiği günden beri kelime anlamı ve kavramsal içeriği en çok tartışılan kavram ve araştırma alanlarından birisi "mit" (myth) sözcüğüyle ifade edilir. Mitoloji alanının uzmanı olmayanların aşırı bir basitleştirmeyle "mit"i, bir "hikâye"(öykü) veya "efsane" (söylence) olarak tanımlaması, aslında konuyu daha da anlaşılmaz kılmaktan başka bir işe yaramaz. O kadar ki, "mit" anlatılan "hikâye"ler şeklinde ortaya çıkar ama sıradan bir sözlü edebiyat türü olan bir "hikâye" veya "efsane" değildir. Bu tür tanımlama yanlışlarının kaynağı "Mit" kelimesinin kökeninin, Yunanca'da "anlatı" veya "hikâye" anlamına gelen "mythos" olmasındandır. Ancak, "anlatı" (narrative) ve "hikâye" (story) gibi sözlü edebiyat kategorileri herhangi bir şekilde bir türü (genre) tanımlamanın çok ötesinde son derece geniş ve bu nedenle de bir tür tanımı yapmayı mümkün kılmayan bir muhtevaya sahiptirler. Sözel kültür üzerine çalışanlara da hemen hemen ele aldıkları bütün türlerin genel özelliklerinden başka hiçbir anlam ifade etmezler. Öte yandan, "mit"ler de, "masal" (folktale), "epik destan" (epics) ve "halk hikâyesi" (romance) gibi göreceli olarak daha sabit özelliklere sahip anlatılara nazaran çok daha değişken ve akışkan özelliklere sahiptirler ve söz konusu anlatı türleri gibi dış yapıya ait şekil özelliklerinden hareketle kolayca tanımlanıp benzemezlerinden ayrılamazlar[1].

Bu nedenle, mitler üzerine yazı yazan, araştırma yapan uzmanlardan, popüler anlamda merakını gidermek için bu konuya eğilen okuyuculara kadar hemen hemen herkes tarafından ilk sorulan sorulardan birisi, bu sözlü edebiyat türünün özelliklerini belirlemeye yönelik "mit nedir" şeklindeki soru olmalıdır. Bu bağlamda, bütün bilim adamlarının kabul edebileceği ve aynı zamanda da uzman olmayanlara da aşina gelebilecek bir mit tanımı bulmak güçtür. Bununla birlikte, Mircea Eliade'nin (1993: 12-13) en geniş kapsamlı bir mit tanımı olarak verdiği tanımı (Çobanoğlu 2001) işevuruk (operasyonel) olarak kullanabiliriz. Bu tanıma göre, mit kutsal bir öyküyü anlatır ve en eski zamanlarda "başlangıçtaki" zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Dahası, mit, "doğaüstü varlık"ların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, "kozmos" (kâinat) olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (meselâ bir dağ, ırmak, ada veya bir bitki türü, bir insan davranışı veya bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl oluştuğunu veya meydana geldiğini anlatır. Bu durum "mit"in en önemli özelliği olan, onun daima bir "yaratılış"ın öyküsü olduğunu ortaya koyar. Mitlerin bu "yaratılış"a dayanan tematik özellikleri onların köken ve işlevlerine dair bazı ikna edici açıklamaları da kendiliğinden getirir.

* Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölüm Başkanı, ozkul@hacettepe.edu.tr

[1] Evrensel olarak Halkbilimi çalışmalarında egemen olan "tür merkezli" (genre oriented) yaklaşımların Türk Halkbilimine yönelik yansıma ve tartışmaları hakkında bkz. (Çobanoğlu 2018).

Buna göre, mitlerin veya bu yaratılış öykülerinin evrensel olarak son derece yaygın kültürel bir olgu oluşunun da ipuçlarını bize, tematik özellikleri vermektedir. Öncelikle, insan tabiatından hareket ederek, günümüzde olduğu gibi tarihin eski dönemlerinde de, "İnsanlar arasında yaygın fakat üzerinde az durulan davranışlar arasında kendi dünyalarını anlamlı kılma çabaları gelir." (Mardin 1982: 110) şeklindeki hükmün geçerli olduğunu düşünmekteyiz. Bundan hareketle de yeryüzünde mekân tutmuş, vücut bulmuş olan bütün kültürlere mensup insanların, ister bir millet isterse kuramsal olarak, aralarında duygu ve düşünce iletişimi olan en az iki kişiden müteşekkil bir grup olarak hangi sosyal düzeyde olursa olsunlar, kendilerini içinde buldukları evreni ve bu evren içindeki yerlerini ve yaşam mücadelelerini anlamlı kılacak bir açıklama ihtiyacı içinde oldukları ileri sürülebilir. Bu bağlamda, mitlerin hipotetik olarak oluşumu, bir anlamda, dil ve düşünce birlikteliğinin birinin diğeriyle birlikte oluşumunun ve aynı zamanda insanoğlunun sosyal ve kültürel bir varlık çizgisine ulaşmasının da öyküsü gibidir. Sosyal bir varlık aşamasında olan ve dolayısıyla birbirleriyle duygu ve düşünce iletişiminde bulunan yani "konuşan" iki insanın biyo-kültürel gelişimlerinin -evvelsiz bir şekilde- bir anda bu hale ulaştıklarını varsayalım, kendi varlıkları dahil "bilinç"lerinin dışındaki her şey sonsuz bir kargaşa ve karanlıktan yani "kaos"tan ibarettir. Vücudumuzla birlikte fiziki varlığımızın da dahil olduğu dış dünyayı veya her şeyi içine alacak şekilde eşyayı "var kılar" ve yine var olduğunu var/saydığımız/inandığımız/bildiğimiz "varlık hususiyetlerine" göre sınıflayıp "tasnif" ederken "akıl" ve "dil"den başka hiçbir aracımız yoktur. Mitler işte böylesi bir dünyanın çocukları ve ilkel yahut ilksel veya arkaik eskilikteki zamanların yeryüzünde vücut bulan toplumlarının "kaosu kozmos'a" (kâinat) dönüştüren düşüncenin en önemli yaratmalarıdır.

Öte yandan, insanların toplumsal yaşamlarını belirleyen temel öğelerden biri, bu insanların içinde yaşadıkları toplumu ve dünyayı algılama şekilleridir. Bu bağlamda, her insan kendi toplumunun içindeki diğer kişilerle ve özellikle yakın olduğu gruplarla bir "toplum haritası" paylaşır. Bu toplum içindeki insanlar böyle bir temel haritadan hareket ettikleri için anlaşabilirler ve içinde yaşadıkları toplumun gereklerini yerine getirebilirler. Fakat belleğimizde taşıdığımız bu "toplum haritası" gerçek bir haritada olduğu gibi kesin çizgilerle çizilmemiştir. Bu nedenle de "harita"nın taşıdığı anlamlar esnektir ve "değişime" –az veya çok- açık bir "simge dağarcığı" yoluyla toplumdan insana, kuşaktan kuşağa geçer. En genel anlamda "kültür" denilen bu simge sisteminin çalışmasına (Mardin 1982: 16-17) yukarıda çizdiğimiz toplum profili ve mitler açısından bakıldığında, mitler veya topyekûn özellikleriyle birlikte ifade anlamında mitoloji bir toplumun en eski veya daha doğru bir ifadeyle bilinebilen en eski geleneksel "toplumsal harita"ları; insana, hayata ve tabiata dair asırlar ve nesiller boyunca işlenmiş "kültürel kodları"dır.

Bugün ulaştığı bilgi seviyesiyle insanlık, dünyayı ve yakın uzayı bir bakkal dükkanının raflarındaki nesnelerin varlığı ve tanzimi içinde bilmekte ve bu varlık bilgisi içine doğulan kültürün eğitim şartlarına göre nesillerden nesillere aktarılmaktadır. Bu varlık bilgisine doğru yola çıkışın ilk ürünleri mitlerdir. Dış

dünyamızda, etrafımızda var olan her şeyin adlandırılışı, sınıflandırılışı, anlamlandırılışı ve yüzyıllar hatta bin yıllar boyu devam eden tecrübelerin idrak edilmesiyle ve bunların aktarılmasıyla oluşan ilkel bilim ve din mitlerin temelini teşkil eder. Bu bağlamda, hiçbir şekilde dikkatimizden kaçmaması gereken husus, etrafımızdaki alemi sınıflandırmadan yaşamamızın mümkün olmadığıdır. Bir an için, bir orman içinde toplayıcılıkla geçinen ilkel veya arkaik bir topluluğun bulduğu mantarları yiyerek geçinen bir ferdini düşündüğümüzde, bu konu daha iyi anlaşılabilir. Bu fert yaşayabilmek için sadece mantar bulmak zorunda değildir. O aynı zamanda zehirsiz olan yani yenilebilen mantarı bulmak zorundadır.

Bu bağlamda "zehirli" ve "zehirsiz mantar" kategorilerinin oluşabilmesi için veya hangi mantarın zehirli olup olmadığının bilinebilmesi için ne kadar bir süre ve ne kadar "denek" insanın bu ölümcül deneyin, yaşama mücadelesinin kurbanı olduğunu düşünebilirsiniz. Bu örnekleri salt maddi boyutu olanlar için bile sonsuz sayıda çoğaltmak mümkündür. Bu örneklerin çağrıştırdığı anlamlar içinde önemli olan, insanlık tarihinin sosyal ve kültürel anlamda başlangıcında mitlerin ortaya çıkış zeminindeki psiko-kültürel ve hatta biyolojik gereklilik zeminin nasıl cebreden bir zorunluluk veya determinist özelliğe sahip olduğunun tartışmasız bir biçimde anlaşılmasıdır.

Kısaca, "zehirli", "zehirsiz", "iyi", "kötü" gibi bütün bu kelimeler dünyamızda birbirinden ayrılması çok zor olan olguların doğal karışıklığını bir sıraya koyar ve sınıflandırır. Böylelikle yaşanılan tecrübe onları anlaşılabilir birer olay haline getirirler ve bu olaylar kelimelerle "simge"leştirilirler. Yaşadığımız toplumda binlerce yaşayan ve sürekli kullanılan "hazır simge" vardır. Yaşamak bir anlamda bu simgeleri kullanmak demektir. Topluma, toplum tarafından aktarılmış ve dolayısıyla üretilmiş, kullanılmaya hazır olan bu simgeler arasında önemli, belki de en önemli türü "kelimeler"dir. "Dil" bir simge sistemi olarak bize dünyayı algılamayı mümkün kılıyor."(Mardin 1982: 98). Bu bağlamda, mitler belki de en eski "simge dağarcıklarıdır" denilebilir[2].

Dahası, mitler ifade ettikleri simgeler nedeniyle, içinde yaratıldıkları kültürün ideolojisini oluşturan ilkel din ve bilimin ifadesidir. Her kültür sahibi topluluk veya millet kendi varlığı da dahil içinde yaşadığı yakın çevreyi ve yaşam sonrası hayatının devam edeceği tasavvurî çevreyi anlamlandırıp oluşturduğunda, kültürel ideolojisi veya dünya görüşü anlamında mitlerini ve bunların toplam ifadesi olarak da mitolojisini oluşturmuş oluyordu. Buna göre, "Bir toplum için mitlerin ve mitolojinin en önemli yanlarından birisinin epistemolojik olarak onun mümkün olduğunca az "ithal" veya dünyayı "istila" eden mahiyetinin günümüzle göreceli olarak daha sınırlı olduğu bir toplumsal çevrenin ürünü olarak görülebilmesidir. Bir başka ifadeyle bir toplumun kâinat ve hayat karşısında aldığı olabildiğince yalın ve "kendi"ne ait düşüncelerini mitler içerir denilebilir." (Tuna 2000: 1-2) şeklindeki tespit son derece anlamlıdır. Dahası, mitlerle bir milletin varlık sahnesine çıkması ve

[2] Ural-Altay mitlerinin simgesel özellikleri ve arketipler hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Sagaliyev 2014).

ulusal kimliğini şekillendirmesi arasındaki ilişki bu bağlamda daha rahatça görülebilir.

Arkaik toplumlarda yaşandığı biçimiyle mit konusundan genel olarak şunlar söylenebilir: 1.) Mit, doğaüstü varlıkların eylemlerinin öyküsünü oluşturur; 2.) Bu öykü kesinlikle "gerçek" (çünkü gerçeklerle ilgilidir) ve "kutsal" (çünkü doğaüstü varlıklar tarafından yaratılmış) olarak kabul edilir; 3.) Mit her zaman için bir "yaratılış"la ilgilidir, bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini, ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır; işte bu nedenle de, mitler insana özgü her anlamlı eylemin örnek tiplerini veya modellerini oluştururlar; 4.) İnsan miti bilmekle nesnelerin "köken"ini de bilir, bu nedenle de, nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir; burada "dıştan", "soyut" bir bilgi değil de (mitin ya tören havası içinde anlatılması ya da kanıtını oluşturduğu ritüelin gerçekleştirilmesiyle) rit biçiminde "yaşanan" bir bilgi söz konusudur; ve 5.) Şu ya da bu biçimde, insan miti yeniden anımsatılan ve yeniden gerçekleşme aşamasına getirilen olayların kutsal, coşku verici gücünün etkisine girmek anlamında "yaşar."

Demek ki, mitleri "yaşamak", gerçek anlamda "dinsel" bir yaşantıyı kapsar; dinseldir çünkü sıradan yaşantıdan, gündelik yaşamdan farklılık gösterir. Bu yaşantının "tinselliği", mitolojiye özgü, coşturucu, anlamlı olayların yeniden gerçekleşme aşamasına getirilmesi, doğaüstü varlıkların yaratıcı eylemlerine yeniden tanık olunması olgusundan ileri gelir; her günkü dünyadaki yaşam kesintiye uğratılır; güzelleştirilmiş, parlak, "doğaüstü varlıklar"ın hazır bulunmasından derinlemesine etkilemiş bir dünyaya dalınır. Mitsel olayların değil ama bunların yinelenmesidir burada söz konusu olan. Mit kişileri var edilmişlerdir, insan da onlarla zamandaş duruma gelir. Bu durum kronolojik zamanda değil de en eski zamanda, olayın *"ilk olarak gerçekleştiği zamanda*" yaşandığı anlamına da gelir. İşte bu nedenlerle mitin "güçlü zaman"ından söz edilebilir. Bu "yeni, güçlü" ve "anlamlı" bir şeyin dolu dolu kendini gösterdiği andaki "kutsal" olağanüstü zamandır. Söz konusu zamanı yeniden yaşamak, ona elden geldiğince sık geri dönmek, tanrısal eylemler gösterisini yeniden izleyip buna tanık olmak, doğaüstü varlıkları yeniden bulmak ve onların yaratıcı derslerini yeniden öğrenmek, mitlerin rit biçimindeki bütün yinelenmelerinde, açıkça söylenmeyen, sezinlenebilecek bir istektir. Kısacası, mitler "Dünya'nın, insanın ve yaşamın doğaüstü bir kökeni ve öyküsü bulunduğunu, bu öykünün de anlamlı, değerli ve örnek gösterilecek nitelikte olduğunu ortaya koyar." (Eliade 1993: 23-24).

Sonuç olarak, toplumsal hayatı oluşturan iradenin ortaya çıkış sürecinde şekillenen mitlerin, toplum hayatı içinde dört önemli faaliyet sahasını mümkün kıldıklarını görüyoruz. Bunlar, dünyamızın içindeki nesneleri sınıflandırma, yaşadığımız toplulukta önemli tutulan değerlerin neler olduğunu hatırlatma ve onlara uymaya zorlama, bu değerleri güncel olaylara bağlayarak güncelleştirme ve içerme, bununla bağlantılı olarak bazı hislerimizi boşaltma ve açığa dökmedir. Bu bağlamda bir tek cümleyle ifade etmek gerekirse, mitleri çalışmak veya mitoloji,

tıpkı bir arkeolog gibi insan hafızasının derinliklerini ve ulusal kimliklerin kültürel kökenlerini araştırmaktır, denilebilir.

A.)Yaratılış Bağlamı ve Toplum Açısından Türk Mitolojisi

İnsan içine doğduğu sosyo-kültürel değerler doğrultusunda şartlanır ve dünya görüşünü oluştururken diğer yönüyle benimseyip taşıdığı bu değerler doğrultusunda toplumu oluşturan diğer bireylerin kültürlenme süreçlerinde onlara toplumca "istendik" olan söz konusu değerleri aktarır. Bu özellik mitler ve özellikle de onların yaratılış bağlamlarında düşünüldüğünde daha da belirginleşir. Öncelikle, bütün insanlar yaşamak için etraflarında olanları mantıklaştıran, tasnif eden veya kendi mantığı içinde tutarlı örnekler üzerinde kalıplaştıran ve bir anlam bütünlüğüne ulaştıran bir çerçeveye muhtaçtırlar. Bu çerçeve, en yalın haliyle kültürün kendini ifade ettiği dünya görüşüdür. Nitelikleri bakımından, "soyut ya da somut, kapsamlı ya da güdük, basit ya da incelikli" (Mardin 1982: 111) de olsa herhangi bir dünya görüşüne sahip olmayan kimse yoktur.[3]

O halde, en eski Türk dünya görüşünün oluştuğu ve kendini mitlerinde veya mitolojisinde dışa vurduğu felsefî zemini kültürel evrim modeli içinde ele alarak ve bu modeli tarihsel verilerle desteklemek suretiyle temel kavramlarını, ana kültür kalıplarını ve kültür kodlarını ortaya koyarak, yukarıda işaret edilen bir restorasyon denemesine girişmek mümkündür[4].

Geliştirilecek bir model etrafında böylesi bir restorasyon olmaksızın Türk mitolojisini anlayabilmek kolay değildir. Türk mitoloji metinlerinin verilerin dağınık niteliği çoğu kez tek motif bazına bile düşebilmektedir. Türk mitolojisi konusunda her geçen gün gelişip genişleyen ve Bahaeddin Ögel'in devasa iki ciltte bir kısmını bir araya getirdiği muhteşem korpusu veya malzeme yığınını oluştukları toplumsal katmanlaşmalara dikkat etmeden kolay kolay anlamak mümkün değildir. Türk epik destanlarının ve Türk dünyasından bugüne kadar derlenmiş ve derlenecekleriyle sözlü ve yazılı kaynaklardaki Sovyetler sonrası, içinde bulunduğumuz, Türk dünyasının verimlerine daha kolay erişme süreci bu korpusu daha

[3] Ancak, insanlar kendi tarihleri içinde yarattıklarına bugün varmış oldukları aşamadan baktıkları zaman tarihin bundan önceki devirlerinde "perspektif kısalığı" dolayısıyla göremedikleri hususları seçebilirler ve o zamanki durumlarını daha mükemmel şekilde değerlendirebilirler. Böylece, insan kendi tarihine bakarak tabiat ve toplum hakkında bir zamanlar beslediği veya beslenilen eksik ve yanlış düşünceleri zamanla düzeltme imkanına kavuşabilmektedir. Bu durumun başka bir biçimde değerlendirilmesi de şöyle yapılmaktadır: "İnsan us'u insanın içinde bulunduğu tarihsel şartları anlamasını sınırlandırmıştır. İnsan kendi durumunu ancak o andaki görüş imkanlarının sınırları içinde değerlendirebilir. Hegel buna "Weltanschaung" yani "dünya görüşü" (Mardin 1982: 27) demektedir.

[4] "Tarihçinin zihninde geçmişin yeniden-kuruluşu ampirik tanıklara bağlıdır. Fakat olay, sadece ampirik bir süreç olmadığından, olayların anlatışı ile yetinilemez. Aksine, yeniden-kurma süreci olguları seçmeyi ve yorumlamayı gerektirir." (Carr 1976: 22'den aktaran Divitçioğlu 1987: 26).

zenginleştirecektir. Ancak yukarıda işaret ettiğimiz gibi bu devasa malzeme yığınına sistematik bir model doğrultusunda eğilmediğimiz müddetçe ilk bakışta tenakuza bile düşülebilecek öğelerin yanyana durması bir yana bunları anlayıp izah etmek mevcut zorlukları çok daha aşacak bir boyuta ulaşacaktır. Bu nedenle Tür mitolojisinin felsefî zemini ve zihniyet temellerini anlayabilmek için onları bir model etrafında değerlendirmek kaçınılmaz olarak kendini dayatmaktadır.

Yapılmasını gerekli gördüğümüz bu restorasyon işine, yöntem bakımından bir anlamda Türk mitolojisinin oluşum ve gelişiminde tesiri altında kaldığı fizyolojik ve sosyo-kültürel etmenlerin psikolojik yönünü keşfetmeğe çalışarak ve bunu mevcut halkbilimsel, arkeolojik ve tarihi delillerle destekleyerek, Türk tarih ve kültürünü kökenleri itibariyle kavrama, anlama ve izah etme girişimi de denilebilir.

Ancak en başta ve peşinen söylenmesi gerekeni söylemekle işe başlamak en doğrusu olacaktır. Bir anlamda bizim Türk mitolojisi için yapmayı tasarladığımız restorasyon işini karşılaştırmalı olarak dünya mitleri üzerinde yapmayı deneyen Joseph Campbell'in mükemmel bir benzetmeyle mitleri, "dipsiz bir kuyuya" benzetir ve yine "ipimizi ne kadar derine salsak gene de daha derinlere uzan"dığına dikkati çeker.

Mevcut verilerden hareketle Türk mitolojisini ortaya çıkaran sosyo-kültürel toplumsal yapılanışın; Toplayıcı-Avcı, Avcı-Çoban ve Çoban-Tarımcı dönemlerinden geçmiştir. Bir başka ifadeyle, Taş devrinin anaerkil karakterli bahçe tarımı ve yerleşiklik yaşantısının ortaya çıkmasından sonra Tunç devrinde ataerkilliğe boy veya klan düzenine yöneliş olmuş ve bunu demir çağıyla birlikte ataerkil askeri bir demokrasi ve göçerevli hayat tarzının tesisi izlemiştir.[5]

B.) Tematik Yapısının Oluşum Çizgisi Bakımından Türk Mitolojisi

1) Toplayıcı-Avcılar Döneminde Türk Mitolojisinin Esasları: Türklerin anayurdu olan, Orta Asya'da, S. V. Kiselev ve S. S. Çernikov ile diğer bilim adamları tarafından yapılan arkeolojik araştırmalar M.Ö. iki binden daha önceki zamanlara ulaşan, Türk kültürünün tecelli zeminlerinden olan, Minusinsk bölgesindeki Afanasyevo kültürü (M.Ö. 2500-1700) ile özellikle aynı bölgedeki Adronovo kültürünün (M.Ö. 1700-1200) ortaya çıktığı bilinmektedir.

Ancak, bu kültürel odakların oluşumundan da önceki yapının Emel Esin'in (1985:1), A.D. Graç'tan aktardığı "Çevrenin doğusu hakkında araştırmalar şunu göstermektedir: Aslen ana etrafında teşekkül eden küçük çapta ekinci toplumlar[6], Milatdan önce ikinci bin yılın sonunda, hayat tarzlarını değiştirmişlerdi. Geçimlerini

[5] Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Gryaznov 1969).

[6] Bu toplulukların bir bölgede birkaç aileden oluşan küçük topluluklar olduğu yapılan mezarlık kazılarından anlaşılmıştır. Sonraki dönemlerde hayvancılıktan tekrar toprağa yerleşen topluluklarınbda yine on-onbeş haneden oluşan köyler kurduğu görülür. Daha fazla bilgi için bkz. (Gryazkov 1969: 48, 67).

çobanlık ve av ile sağlamağa başlamışlardı." şeklindeki bilgilerin gösterdiği gibi "anaerkil" ve "küçük çapta tarım"a dayalı bir yapıya sahiptir[7]. Bu yapılar ve onların aksettirdiği ekonomiye bağlı olarak, kültür ve toplumsal örgütlenme farklılıklarının sonucunda ortaya deney ve tarih farkı çıkmaktadır. "Ancak, göçebe avcılarla yerleşik tarımcılar arasında, bize farklılıklardan nihayetsiz derecede daha önemli olarak gözüken şu benzerlik sürmektedir: bu toplum cinslerinin her ikisi de kutsallaştırılmış bir evren içinde yaşamakta, hayvan dünyası kadar, bitki dünyasında da tezahür eden kozmik bir kutsallığa katılmaktadır." (Eliade 1991: XV).[8] Söz konusu kozmik kutsallık henüz tabiatın işleyiş mekanizmasını akılcı bir biçimde kavrayamamış insanın belki de ilk kavrama temrinlerinden birisi olarak kabul edilebilecek olan bireylerin mensup oldukları klanın toplu veya kollektif kimliği etrafında "kendi"ni idraki ve buna bağlı olarak dış dünyayı bir başka bütün şeklindeki algılayış halidir. Dış dünyaya karşı "biz" teşekkül etmiştir ve bireyler "biz" ve topyekün dış dünyayı temsil eden "onlar" arasındaki düalist bir algılayışı yaşamaktadırlar. "Onlar" olarak algılanan dış dünyadaki gerçek ve gerçeküstü herşey de kutsallığa sahiptir ve kendi içinde "iyi" ve "kötü" olarak alt gruplara ayrılmaktadır.

Böylesi bir bağlamda, söz konusu yapının daha da öncesinde yahut kökeninde, Morgan'ın hiç de hoş olmamakla birlikte toplumsal iş bölümü öncesi topluluk yapısının gerçeğini en iyi ifade eden terimiyle "ilkel sürü"den sosyal topluluk statüsüne geçişin yaşandığı dönem olan "Toplayıcı-avcılık" hayat tarzı, Türk mitolojisinin kökenlerinden birisini oluşturmuş olmalıdır. Buna göre aşağıda ele alacağımız gibi, "biz" kavramının teşekkülü, orman içinde etrafında barınılan ve gölgesinde "kutsal"ın yaşanması dolayısıyla en ilkel şekliyle de olsa ilk "tapınağın" oluştuğu "ağaç" (gölgeli kaba ağaç), bir toplanma, barınma ve kutsalı yaşama mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse Türk mitolojisinin en erken dönemi bitki kökenli bir mitolojik modele sahiptir ve ağaç-orman kültünü oluşturmuş ve pek çok iziyle rahatlıkla günümüzde bile yaşadığı söylenebilecek bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, bu olgunun başlangıcına döndüğümüzde, toplayıcının doğanın ortasında pasif bir rol oynamakta oluşundan kaynaklandığı açıktır. Doğal

[7] Anaerkillik konusuyla bitki yetiştiriciliği arasındaki evrensel ilişkiye dikkati çeken bir araştırmacı bu hususu, "Anaerkillik adı altında bilinen toplumsal olgu, gıda maddesi niteliğindeki bitkilerin kadın tarafından keşfedilmesine bağlanmaktadır." (Eliade 1991:123) şeklinde ifade etmektedir.

[8] Eliade'nin işaret ettiği söz konusu kültürel seviye anlamındaki "tarih farklılığı"nı şu tespitler son derece açık bir biçimde ortaya koyar; "Ormanlık yerlerdeki yalnızlıklarının ve başka işlenecek toprakların varolduğu kavramının yerleşmesine engel olduğu kapalı topluluklar olan kara ve göl avcılığı ile yetinen XII. asır Cürcet'leri, Çengiz Han'a kadar "orman Moğolları" gibi Baykal ve Amur civarındaki ormanlık bölgeye çakılı kalan Türk-Moğol aşiretlerinin iptidai kalması bulundukları çevrenin dışına çıkamamalarından ileri gelmektedir. Fakat hayvancılıkla meşgul olmalarından mecburen göçebe olan ve ot arayan sürünün peşindeki adam durumundaki bozkır Türk-Moğolları için durum böyle olmamıştır." (Grausset 1999: 15).

olarak, toplayıcının korunma ihtiyacı onu kendi klanı (biz) dışındakilere (onlar) karşı, yalvarıcı/duacı kılar. Dua edilip yalvarılacak muhatap ise kendi dışındaki her şeydir. Doğa ortasında yapayalnız, derleyip topladığı ile geçinmeye çalışan, doğada canlı cansız her şeyi kendisine benzer bir biliş haline sahip olarak düşünmekte yani onlara ruh izafe etmektedir. Literatürde yaygın olarak "animizm" şeklinde adlandırılan oluş halinin başlangıcı sıra ve nitelik itibariyle böyle olmalıdır. Zamanla, bu tür bir inanış beraberinde doğal olarak kimi öğelerin ve varlıkların diğerlerinden daha güçlü, olağanüstülü güçlere sahip olduğu inanışını ve bunları etkilemeye yönelik pratikler olarak da "büyü"yü getirmiştir. Totem fikri de anasoylu klanın kolektif kimliğinin (biz) ardında ve etrafında oluştuğu "totem"in, bizatihi kendisi en önemli koruyucu büyü işlevine sahip durumdadır. Bu durum, doğum ve âdet görme gibi olağanüstülükler nedeniyle çok daha önceden ön plana çıkan ve büyüsel gücü yalnızca kadınların ellerinde tuttuğu, "ana soylu"luğun oluştuğu, daha da ilkel dönemlerin bir devamıdır.

Türk mitolojisinin değişik dönemlere ve bölgelere göre çeşitlilik arz eden yaratılış mitleri arasında, yukarıda işaret edilen "toplayıcılık", "avcılık" ve "ilkel bahçe" tarımının hâkim hayat tarzı olduğu devirde oluşmuş olan "ağaçtan yaratılma" en eski yaratılış miti olmalıdır. Bir başka ifadeyle, "ağaçtan yaratılma" mitini Türk yaratılış mitleri arasında en eski "yaratılış miti" olarak var sayıyoruz ve onu diğer yaratılış mitlerinin proto-tipi olarak kabul ediyoruz. Bu kabulümüzün temelini de Türklerin tarih sahnesine çıkmazdan önceki devirlerde yaşadıkları kabul edilen bölgenin orman oluşu başta olmak üzere aşağıda ele alacağımız veçhile diğer kültler ve kültürel fenomenlerle olan ilişkilerindeki sistematik tamamlanış oluşturmaktadır.

Öte yandan, Mircae Eliade'nin "İnsanların toprak tarafından doğurulması evrensel olarak yaygınlığa sahip bir inançtır" (Eliade 1991:118) şeklinde ifade ettiği gibi "topraktan yaratılma"nın evrensel olarak yaygınlığına karşılık Türk mitolojisinde neredeyse yokluğu ve buna karşılık "ağaçtan yaratılma" mitine dair izlerin çokluğu da, söz konusu kabulümüzün nedenleri arasındadır.

Yaygın olarak bilindiği gibi, günümüzde bile, Türk kültür ekolojisi içinde tarihi-kültürel sürekliliğini göreceli olarak en homojen biçimde sürdüren Türk boylarının başında gelen Yakutlar arasında, ilk insanın, kozmik ağacın içinde, belinden yukarısı çıplak bir kadın tarafından beslendiğine inanılması, tarih boyunca, bunca din değiştirmeye rağmen günümüzde dahi Anadolu Türkleri arasında kesilen ağaçların içinden çıplak bir kadının çıktığı inancının yaşaması (Roux 2000a: 27) kanaatimizi güçlendiren en önemli delillerin başında yer almaktadır.

Bu inanışların bir başka varyantı da, Yakut Türkleri arasında "Er Sogotoh Destanı" adıyla bilinen metinde yer alan yaratılış mitinde, Er Sogotoh tıpkı Adem gibi yaratılmış ilk insandır ve yeryüzüne indirilir. Eşi olmadığı için çok zahmetler çeker. Burada, "çok büyük ve her şeyin anası olan, bütün varlığın kendisine bağlı olduğu, yerle göğü birbirine bağlayan Ağaç Hakan" (Ögel 1989: 98) motifi vardır. Her şeyin anası olarak nitelendirilme, orman-ağaç kültünün en eski şekillerinden

birinin izlerini barındırıyor olmalıdır. Bu nedenle, "ağaç-ana" inancı ve kadınların kamlık olgusunu başlatıp geliştirmeleri sürecinde, bir yanıyla mensubiyeti belirleyici klanın ortak sembolü olması ve totemleşmesini geliştirmiş diğer yandan da zaman içinde kozmik hayat ağacı ve buna dayalı kamların göklere yolculuğunda yer alan "taptık"larına basılarak "Gök tanrı"ya ve onun yarattığı diğer önemli "ruh"lara ulaşılan bir yapıya dönüşmüştür. Dahası bu dönemin eseri olarak kamlar sadece görevlerini ifa etmede ağaçla iç içe değildirler, onlar ölümlerinden sonra da ağaç kültü etrafında şekillenen pratiklerle muameleye tabi tutulurlar. Tıpkı, Katanov'un geçen yüzyılda tespit ettiği gibi "Kam öldüğü zaman ister yaz ister kış olsun, asla toprağa gömmezler. Baltayla ağacı oyup yontarlar, kamın cesedini içine koyup üzerini bir kapakla kapatırlar. Onu gömdükleri yere bir ağaç dikip o ağaca bütün eşyalarını asma"larından (Katanov 2000: 211) da anlaşılacağı gibi yatırların etrafındaki ağacın kutsanmasından, ağaçların dallarına çapıt, bez ve benzeri unsurları asarak onu kutsama ve dilek dilemenin bir anlamda proto-tipinin nasıl oluştuğuna dair fikir edinmek mümkündür.

Kutsal ağaç Türk mitolojisinde, yaratılış veya köken miti olarak "ana-ata", kozmik "hayat ağacı"na dayalı evren imajı (axis mundi), "beslenme", "barınma" ve tapınma mekânı "tapınak", ruhları bulunduran ve bu nedenle de kurban kesilen "sunak" ve bütün bu formların en mütekamil hali olan tanrı veya tanrısal ruhlarla iletişim kanalı olmak gibi son derece önemli işlevlere ve kavramsallaştırmalara sahip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ağaç-orman kültünün Türk mitolojisindeki bu önemli yeri ve yaratılış mitlerinin en yaygınlarından birisini oluşturmasının tarihsel dönemdeki kaynaklarda da son derece yaygın olduğu bilinmektedir. J.P. Roux'un (2000a: 27) tespitleriyle de, Uygurlar, Kıpçaklar ve Oğuzlar başta olmak üzere çok sayıda eski mit, büyük insanların doğumunda ağaca bir rol verir, onu babaları ya da anaları yapar. Bazen ağaç ve insan arasındaki akrabalık, onun çocuklarına verdiği öğütlerle vurgulanmaktadır.

Bu tür ağaçtan doğum veya yaratılış mitleri arasında en yaygın olarak bilinenlerinin başında "Uygur Yaratılış Destanı" adıyla da bilinen mit vardır. Bu mit kısaca şu şekilde özetlenebilir: Karakurum dağlarından çıkan Tuğla ve Selenka ırmaklarının birleştiği Kumlanço adında bir yer vardı. Burada iki ağaç bulunuyordu. Bunlardan birisi çam diğeri de kayın ağacıydı. Bu ağaçlar dağ kadar büyüdüler. Bunlardan musikiye benzeyen sesler çıkmaya başladı. O ağaçların üzerine her gece nur iniyordu. Günün birinde bir kapı açıldı. Kapının içinde çadıra benzeyen bir ev vardı. Bunların içinde de birer çocuk bulunuyordu. Ağızlarındaki boru ile süt içiyorlardı. İnsanlar bu hali görünce şaşırdı. En büyüğünden başlamak üzere beş çocuğa şu adları verdiler: Sungur Tekin, Kutur Tekin, Tukak Tekin, Or Tekin, Buğu Tekin. Uygurlar bu çocukların tanrı tarafından gönderildiğine inandılar ve en küçüğünü kendilerine başkan olarak seçtiler. (Uraz 1995: 130). Bu ağaçtan yaratılma veya köken mitinin 19. yüzyılda Katanof tarafından Altay-Yenisey'den derlenen bir metinde, "İlk başta Ülgen atamızdan türediğimiz zaman bu iki kayın ağacı Umay ana

ile beraber (gökten) inmiştir." (İnan 1976: 25,26) şeklindeki ifadelerde yakın zamanlara kadar Türk dünyasının çeşitli kısımlarında yaşadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Kaşgarlı Mahmut'un "Türkler büyük bir ağaç gibi göze büyük görünen her şeye Tengri (tanrı) adını verirler." şeklindeki naklinin kökenini aydınlatan ve Türk mitolojisinin oluşum ve gelişimini izah ediciliği daha iyi anlaşılabilir. Aynı şekilde, daha sonraki dönemlerdeki haliyle, İ. Kafesoğlu'nun kaynaklardan naklettiğine göre, "eski zamanlarda Başkurtlar tanımadıkları bir adama rastladıkları zaman, kuşunun ve ağacının ne olduklarını sor"malarına (Çoruhlu 1995: 53) neden olan "ağaç" olgusunun da nedeni ortaya çıkmaktadır.[9] Buna göre Türk mitolojisinindeki en eski köken mitlerinden birisi olan "ağaç-ana" zaman içinde totemleşip bir kandaş topluluğun veya klanın totemini veya kolektif üst kimliği anlamında "biz"ini oluşturmuştur. Zaman içinde de avcılıkla ilgili uygulamalar, "kuş ata" kültünü ortaya çıkardığında ikisinin sentezinden meydana gelen bir dünya görüşünün dışavurumu olarak kişilerin mensubiyeti büyük bir ihtimalle "ağaç-ana"nın temsil ettiği "anne soyu" ile babanın veya erkeğin temsil edildiği "kuş-ata"nın adlarının kimlik belirleyici unsurlar olarak kullanılmasının zaman içinde aldığı şekil olarak yorumlanabilir. Ancak bu tür totem veya kolektif bilinci oluşturan toplumsal büyü yahut sözel teknolojilerin geçirdiği değişim ve dönüşümlerin sosyal-kültürel hayatla ilişkili olarak geçim tarzının değişim ve dönüşümlerine daha yakından bakmak konuyu daha da açıklayıcı olacaktır.

Öncelikle, bitki toplayıcılığının ağır bastığı ve zamanla sebze ve diğer bitkileri toplamak kadar onları yetiştirmenin de mümkün olduğunun keşfi kadınları daha da üstün duruma getirir. Artık yalnız çocukları yapan veya doğuran değil yiyeceği üreten de onlardır. Bu durum ekonomik ve toplumsal güç ve prestijin kadınlarda toplanarak anaerkil yapının oluşmasını sağlamıştır. Türk kültüründe ateşin kullanılışının da kadınlar eliyle gerçekleşmesinin ve buna dayalı olarak oluşumu hızlanan ve pekişen anaerkil yapının pek çok izi, Türk mitolojisinin pek çok verisinde yaşamaktadır. Türk kültür tarihinde, söz konusu toprağa ilk bağlanmanın ateşle birlikte yaşanabilir ve korunabilir kılınan mağaralara yerleşme ve buna bağlı olarak gezici veya yarı göçebe toplayıcılığı ve bununla birlikte yapılan avcılığı ikinci plana iten karşı bir işlev oluşturduğu söylenebilir. Çünkü kadının veya ananın çocuklarıyla birlikte, "ocak ateşi"nin kutsallığının yanısıra sosyal ve kültürel bir kurumu, "aile ocağını" oluşturması ve bunun mahiyetini ele verir bir inanışın izleri günümüz Altay ve Hakas Türkleri arasında yaşamakta olan ocak ateşinin kadınlar eliyle sürdürülmesi söz konusudur. Altaylarda ateş ruhunun dişi olması ve bu ruhun "ot (od) ene" ismini taşıması başta olmak üzere (Hassan 1986:119), daha yakın ve ataerkil dönemde oluştuğu aşikâr olan "Kırgızlarda ve Kâşgar Türklerinde,

[9] Tarihsel dönemdeki varlığını bildiğimiz kutsal koruluk veya orman olarak, Ötüken ormanlarının (Ötüken Yış) başta Göktürkler, Uygurlar devrinde olmak üzere bütün Türklerce kutsal sayıldığı bilinmektedir. Daha önce de işaret edildiği gibi ağaç-orman kültü göreceli olarak diğer kültlerden daha eskidir ve toplayıcı-avcılık ile ilkel bahçe tarımı dönemlerinin eseridir. Ancak, Türk sosyo-kültürel yapısında meydana gelen değişme ve dönüşmelere rağmen tamamen ortadan kalkmamış ve pek çok unsurlarıyla günümüze kadar gelebilen bir süreklilik göstermiştir.

evin ocağında iki peri yaşar ki biri dişi, diğeri erkektir. Birincisine 'Od ana', ikincisine 'Od ata' adları"nın (Ziya Gökalp 1976: 36) verilmesi de ilk akla gelen örnekler arasındadır.[10] Ateşi kullanmazdan önce "ağaç-ana" miti etrafında, ağaçları kutsamaya dayanan ve belirli ağaçların toplanılan ve barınılan "kamp" ve "tapınak" olduğu ağaçların, ateşle birlikte ve muhtemelen İç Asya'nın maruz kaldığı son buzul döneminde, ana soylu klanlar şeklindeki örgütlenmelerin ateşten istifadeyle mağaraları, "ayı"lar başta olmak üzere diğer vahşi hayvanlardan temizleyip ele geçirmeyi ve oralara yerleşmeyi, daha da önemlisi savunmayı sağlayarak kalıcı kılmaları son derece önemlidir.

Yerleşik hayata geçen ve mağaralarda barınmaya başlayan, ana soyluluk esasına göre oluşan bu "kandaş" (Hassan 1986) birliklerin ruhani lideri de doğal olarak ilk kadın kamlar olacaktır ve kamlık dininin temelleri bu şekilde atılacaktır. Dahası, Türk mitolojisinde mağarada yaratılışı da içeren motif ve atalar kültüne tapınmayla yakın ilişkili mağara kültleri ve ritüellerinin kökenini bu dönem oluşturmuş olmalıdır. Aynı şekilde "ayı kültü" ve bununla ilgili pratikler de yine bu dönemin eseridir. Ormanın en güçlü ve yırtıcı hayvanı olan ayının bu özelliği nedeniyle tabulaştırılmasının ardından ateşe dayanarak ininden çıkarılması ve mağarasının daha önce de işaret edildiği gibi muhtemelen dönemin son buzul devrine de denk gelmesi nedeniyle pratik zorlamalarla barınak olarak elde edilmesi, "ağaç ana" kültü yanısıra "ayı-ata" kültünün de başlangıcını oluşturmuştur. Öldürülerek mağarası elinden alınan bir ayının postundan yapılan elbiselerden, mağaranın yeni sahiplerini eski ve diğer sahiplerden, daha iyi koruyucu ve meşruiyet sağlayıcı bir nesne ve belge bulabilmenin zorluğu da söz konusu durumu daha iyi açıklamaktadır. Bu nedenle de yakın zamanlara kadar yaşamakta olan Kuzey ve Güney Sibirya kamlarının "ayı-ata" elbiselerinin (Ögel 1989: 36) ilk köklerinin bu şekilde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda ilk tapınaklar olan belli ağaçların yerini mağaralar almıştır. Bununla birlikte ağaç-ana ve onun etrafında teşekkül eden inanış ve ritüeller yani yapılanış içinde de değişme ve dönüşmelere uğrasalar da yaşamaya devam etmiştir. Nitekim, doğrudan konumuzla ilgili olmamakla birlikte, tarihsel dönemlerde de yakın zamanlara kadar "uzaklık birimi" olarak kullanılan "ağaç" (yığaç) fikrinin oluşmasının yine ilk dönemlerde etraflarında ana soylu klanların oluştuğu "ağaç"lardan mülhem olduğu ve adeta bu klanların hinterlandlarını veya sınırlarını belirleme fikrinden kaynaklandığı rahatlıkla söylenebilir. Türk dünyasında, "Üç Kabaağaç", "Karaağaç", "Yalnız çam" gibi ağaçlardan hareketle yerleşim birimlerini adlandırmanın günümüzde bile son derece yaygın oluşu, söz konusu "ağaç" mesafe biriminin oluşumundaki mitolojik kökenleri anlaşılır kılmakta ve belki de ormanda kaybolmanın önüne geçici "kutsal ağacın" dallarıyla yapılan işaretlerin oluşumuna işaret etmektedir.

[10] Günümüzde bile, Türk kültüründe yeni bir evlilikle birlikte "ocak kazma" ve "aile ocağının yakılması" önemli bir rit olarak karşımıza çıkmakta ve ev kültü bunun etrafında şekillenmektedir. Bu konuda bkz. (Yetişen 1979; Çobanoğlu 2004).

Öte yandan, kamlık (şamanlık) dininin kökenlerini oluşturan kandaş toplum yapısındaki kadın egemenliğinin yol açtığı erken dönem buhran ve bunalımlardan birisi erkeklere daha çok özgürlük alanı tanıyan avcılığa yönelmeleri ve erkek dayanışmasına, bir anlamda derneğine yol açan avcı gruplarının oluşumudur. Bitki toplayıcılığından mağara civarındaki bahçelerde iptidai veya gelgeç tarıma geçen bitki yetiştiriciliği yapısı içinde beslenme kaynaklarını göreceli olarak daha düzenli hale getiren toplum yapısında kadın egemenliğinin tartışılmazlığını tartışmaya açan unsurlardan birisi de toplayıcı dönemden kadının bitkiyi evcilleştirmesine karşı, avcı erkeğin hayvanları evcilleştirmesidir.

Ancak, bu tartışmadan önce, "...Arkaik dünya 'dindışı' eylem diye bir şey bilmez; belirli anlamı olan her eylem –avlanma, balıkçılık, tarım; oyunlar, çatışmalar, cinsellik-, şu veya bu şekilde kutsal olana katılmaktadır. ...Dindışı olan tek eylem mitsel anlamı olmayan, yani örnek modellerden yoksun eylemlerdir. O halde diyebiliriz ki belirli bir amaca yönelik her sorunlu eylem arkaik dünya için bir ritüeldir." (Eliade 1994: 41) şeklindeki tespitin ortaya koyduğu ve bütün mitolojilerin olduğu gibi Türk mitolojisinin de kaynağını oluşturan din olgusu üzerinde durmak gereklidir.

Bugüne kadar eski Türk dini olan ve pek çok bakımdan günümüzde de hayatiyetini devam ettiren "Kamlık Dini", hakkında onun yapısal, işlevsel ve hatta tematik benzerlikler gösterdiği oluşumlardan hareketle yaygın bir adlandırmayla "şamanizm" üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. [11] Mevcut çalışmaları özetleyen bir ifadeyle söylemek gerekirse, "Orta Asya şamanlığı, bütün ilkel toplulukların inançlarıyla aynı temellere dayanan; uyguladığı "teknik"ler itibarıyla Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avustralya ve dünyanın bütün yönlerine yayılmış ilkel-kandaş topluluklardaki pratiklerle örtüşen; özel olarak *coğrafya* üretici gücü doğrultusunda oluşmuş bulunan; avcılığın geçim tarzıyla kökleşmiş; gelişimi itibarıyla avcılığın manevî mirasını devralmış olan Asya göçebeliğinin ayrılmaz bir parçası halinde olmuş; kandaşlığın *toplu eylem*ini simgeleştirerek bir *Tarih* gücü haline getirmiş temel inanç sistemidir." Ancak, "Kamlık Dini" veya "Şamanlık" inanç sistemi, kökeni ve temel özellikleriyle, tek tek kandaş topluluklar bakımından ve hayat tarzı olarak kandaş toplum bakımından arkaik bir temele dayanır; dünya gelişimi bakımından tarih öncesine aittir; yeryüzünde hiçbir uygarlığın (medeniyet, hazâret) mevcut olmadığı dönemin ürünüdür ve *societas*'la bütünleşir. Dahası, kamlık inanç sisteminin (şamanlığın) oluşum serüveni, takvimsel zaman bakımından, uygarlığın doğuşundan (Mezapotamya-Sümer) en az 20.000 ilâ 25.000 yıl öncesinden başlar. (Hassan 1986:71).

Böylesine eski ve köklü bir geçmişe sahip olan bu olgu, Ümit Hassan'ın (1986: 54-55) ifadesiyle "Şamanlık, dünyanın çeşitli yerlerinde ve değişik zamanlarda ayrı görünümlere bürünmüştür. Asıl olan bu biçimlerin gerisinde yatan

[11] Eski Türk dinin adlandırılmasıyla ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. (İnan 1976; Tanyu 1987; Eliade 1999; Roux 1998; Kafesoğlu 1999; Güngör 1998)

oluşumu kavramaktır." dediği gibi çoğunlukla benzerlikler üzerine kurulu genellemelerle ele alınmıştır. Dahası, bir hastalık biçimi olarak nitelendirilmekten ilkel bir sağlık servisi düzeyine varıncaya dek basite indirgenerek ele alınmaya çalışılmıştır. Söz konusu dönem içinde pek çok yazılı kültür ürünü ve "uygar" dini sistemlerin ortadan kalktığı göz ardı edilerek basite indirgenmeye çalışılan aslında bir inanç sistemi ve değişerek dönüşerek yaşamaya devam eden bir dünya görüşüdür.

Bir dünya görüşü ve inanç sistemi olarak "Şamanlık", Türklerdeki görünümüne "Kamlık" veya "Kamlık Dini" terimini kullanmayı yeğlediğimiz, özel bir dini anlayışa bürünmüştür. Kamlık, ananın oluşturucusu ve yöneticisi olduğu kandaş toplumun örgütselliğini açıklayan sosyal bir temeldir. Diğer bir ifadeyle, örgütsellik ile kutsal planındaki yansıması olan kamlık, karşılıklı ve kaçınılmaz bir ilişki içindedir. Kamlığın işleyişi yoluyla sürdürülen birliktelik ve kolektif eylem, toplumsal örgütlülüğün dayanağı olduğu gibi, bu örgütlülüğün sağladığı gelenek-görenek platformu da Kamlığın işlevselliğini sürdürebilmesini mümkün kılmıştır. Bunlardan daha da önemlisi, Türk kültüründeki özel adıyla Kamlığın eski kandaş toplum inancı olduğu ve soy (gens) kaynağına dayandığı, Güney Asya uygarlıkları ortaya çıkmazdan önce, güney coğrafyasının şamanî kültürlerin uygarlık dinlerinin oluşumundaki etkisinin ortaya çıkmakta oluşudur (Hassan 1986: 51).[12]

Yukarıda söz konusu ettiğimiz, toplumsal "işbölümü" öncesindeki (Morgan'ın "ilkel sürü" dediği) toplulukta filizlenen kamlık, biraz sonraki kabilesel kandaş toplumlarda meydana gelen işbölümüne uygun ve paralel olarak gelişir ve değişir. İşbölümünün çeşitli alanlardaki biçimlenmesinin ve kamusallık doğrultusunda işlemesinin de sosyal payandası olur. Bu demektir ki, toplum kutsallığının bütünlüğü içersinde, bu bütünlükten doğan ve onun eylem planında sürmesini sağlayan inanç sistemi, geçerliliğini işbölümünün evrelerinde gösterir. Kam da bütünlüğü devam ettiren bir uzmanlaşma ürünü olarak görünür. Buna göre de Türk mitolojisinde uygarlaştırıcı kahramanlar olarak kadınların "kam" kimlikleriyle en eski formu oluşturdukları söylenebilir. Kamlık, işbölümünün bir biçiminde hayatiyet kazanırken, kabile üyeliğinin olağan işlerini de sürdürür. Kam, her şeyden önce kabile üyesidir. Kutsallığın gerektirdiği kamusal işlere zamanlarının tamamını ayırmazlar. Hatta, görevlerini dikkate aldığımızda, kamların çalışmalarının küçük bir bölümünü toplum kutsallığının gerektirdiği işlere ayırdıklarını söylemek yanlış (Hassan 1986:84-85) olmayacaktır.

Bu toplumsal yapı içinde, kandaş örgütlenme üretimin ön şartıdır. Ayrı ayrı veya karışık ve katışık biçimlerdeki bütün toplayıcılık, devşiricilik –gelgeç tarım, avcılık ve daha sonraki aşamaları oluşturan ve aşağıda ele alacağımız, çobanlık ile tarımın bütün aşamalarının (ve tabiatıyla sonrasının) teknik gelişkinliğinin araştırılması "ilk kandaş örgütün ön şart oluşu" keyfiyetinin anlaşılmasıdır (Hassan

[12] "Buda dininin esasen şamanî kökenli olduğu hakkında daha XI. yüzyılda El Birunî tarafından ortaya atılan görüş, çağımızda W. Ruben'in (1943: 115-131) incelemeleriyle tasdik edilmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Hassan 1986: 50-60).

1986: 14). Kuşakların doğal bağlarla birbirine bağlanması ve başlangıçtan beri kandaşıyla cinsel ilişki kurma yasağı, üretimdeki emeği, ana soy çizgisi ve ana erki, erken dönemdeki anaerkil yapının oluşmasında en önemli rolü oynamış olmalıdır.

Bu oluşum çizgisi içinde, kadının büyüsel güç ve mucizelerinin evrenin kendisi kadar şaşırtıcı geliş nedenleri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kamlık dininin ortaya çıkışında, diğer benzerleri gibi bu yapıyı da etkileyip kuran bir mitolojik düşünce yapısı olarak "düş görme" düşünüldüğünde daha da belirginleşmiş olmalıdır. Nitekim kamlık dinine mensup pek çok kişinin de ileri sürdüğü gibi, en kuvvetli kamlar kadın kamlardır. Bundan daha başka pek çok delil de yine kamlığın esas itibariyle oluşum veya kökeninde kadınların bulunduğunu göstermektedir. Günümüzde kamlık dinine inanan Yakutlarda, erkek kamlar, özel cübbeleri bulunmadığı zaman, kadın entarisi ile âyin yaparlar. Ayrıca, özel kam cübbesinin göğsünde kadın memelerini temsil eden yuvarlak madenî unsurlar bulunur. Genellikle kamlar ve onların Müslümanlaşmış halleri olarak kabul edilen baksılar uzun saç bırakırlar. Kırgız-Kazakların şeriate uymayan âdetlerini tenkit eden Molla Gazi'nin "Kımız içkeç kızın giyer külâhını/Ateşe yağ döküp tapar ımdi." şeklindeki bir beytinden, ateş ruhuna yağ atan (saçı yapan) erkeklerin, kızların giydikleri külâhı başlarına geçirerek bu işi yaptıkları anlaşılmaktadır. (İnan 1986: 89, 90).

Bu bağlamda "rüya" olgusuna ve onun "kamlık"la ilişkisine dönecek olursak, günümüz geleneksel Türk kültüründe bile "uykunun kimi zaman 'geçici' ölüm sayılması ve de rüyanın ruhun serseri şekilde dolaşması veya başka bir ruhun ziyareti şeklinde kabul edilmesi dolayısıyla, rüya tabiri veya düş yorumu özünde" (Roux 1998: 71) kamlık dininin oluşumuyla yakından ilgili olduğu daha iyi anlaşılabilecektir. Nitekim, Manas destanında rüya ile geleceği keşfedenlerin çoğu kadınlardır. Bu destanda zikredilen iki kamdan birisi kadındır. Erkek kam (kara bakşı) ancak loğusaya yapılan bir törende görüldüğü halde, kadın kam bütün ülkede cereyan edecek ve eden olayları bilmektedir. Adı Karasaç olan bu kadın kam Müslüman kızıdır ve esir düştüğü "pis kokulu kâfir"lerin koynunda yatmamak için periye (ruhlara) dua eder ve kurtarılmasını diler. Duası kabul olunca bir doğan kuşu donuna girer ve dünyayı dolaşır. Kamlık dininin geleneklerini takip edenler arasında geleceği bildiren rüyaları daha çok kadınların gördükleri dikkati çekmektedir (İnan 1986: 90). Bütün bunları, kadınların Türk mitolojisinin oluşum döneminden kalan özel güçlerinin devam ede gelen tesirleri olduğunu düşünmekteyiz.

Rüyaların mitolojiyle ilişkisi olgusunu evrensel olarak gözleyen, J. Campbell'in (1992: 69), ifadesiyle, "Şafak ve düşler dünyasından uyanmak daima güneş ve onun doğuşuyla ilişkilendirilmiş olmalı. Gecenin korkuları ve büyüleri ışık tarafından dağıtılır. Işığın daima yukardan geldiği, kılavuzluk ve yer göstericilik yaptığı yaşanmıştır. O zaman karanlık ve ağırlık, yerçekimi ve dünyanın karanlık içi, cangıl veya denizler, bazı şiddetli korkular ve sevinçler; insan deneyiminde binlerce yıl boyunca, ölçülemez yüksekliğiyle dünyayı uyandıran güneşin ışıklandırıcı seyriyle tezat halinde güçlü bir sendrom oluşturmuş olmalıdır. Işık ve karanlık, yukarısı ve aşağısı, yer göstericilik ve kayboluş, güven ve korku kutuplaşmasının"

ortaya çıkardığı felsefî zemin, kamlık dinini ortaya çıkaran düşüncenin kurucu ilkelerinden biri olarak kabul edilmek zorundadır.[13]

Bu, gece ve gündüzün günlük değişiminin insan zihni üzerinde yaptığı etkiler doğal olarak, gecenin veya uykunun rüya deneyimine dalmasıyla, ışık dünyasının mantığından farklı olarak daha dramatik bir değere sahiptir. Bilindiği gibi, nesneler rüyada, dışardan ışık almadan, kendiliklerinden parlarlar; büyüsel ve hızlı değişim gibi tuhaf bir yetenek gösterirler, dehşete düşürücü etkiler ve mekanik olmayan hareketler yaratırlar. Bu bağlamda, mitler dünyasının düşlerle yoğunlaştığından veya insanın rüya gördüğünden şüphe duyulmaz. Dahası, J. Campbell'in (1992: 69) aktardığı Géza Roheim'in "rüya görmenin kültürel olarak koşullandırılmış birkaç tane yolu olamaz; uyumanın iki yolu olmadığı gibi." şeklindeki tespiti konunun evrenselliğini de ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, Türk mitolojisinin kozmogoni ile ilgili temalarının oluşumunda gece-gündüz farklılığı ve değişiminin bir uzantısı olarak da kabul edilecek bir başka doğal olgu olarak karşımıza, Ay ve gökyüzünün gece görüntüsü ile, yıldızlar ve Samanyolu çıkmaktadır. Nitekim, Türk mitolojisinin mevcut verileri arasında bu konularla ilgili pek çok örneğin olduğu görülmektedir.

Öncelikle, bu düalist anlayışın bir sonucu olarak, kâinatı oluşturan iki ana unsurdan, *yer* karanlık "kararıg", *gök* ise parlak "yaruk" olarak sıfatlandırılmıştı. Buna istinaden bütün mevcudat aynı şekilde "kararıg" ve "yaruk" olarak bir sınıflamaya tabi tutuluyordu. Ayrıca, "kararıg" ile "yaruk" umdelerinin, anaya ve ataya teşbih edilen şekilleri, sekiz yönden esen yeller ile taşınarak beş aslî unsurun doğduğuna inanılıyordu. Daha önce de işaret edildiği gibi, Ortadoğu ve Akdeniz havzasındaki kültürlerde "anasırı erbaa" "su, ateş, hava ve toprak" şeklindeki dört temel unsur olarak kabul edilişinin tersine erken dönem Türk kültüründe beş aslî unsur vardı. Bu beş aslî unsur; *su, ateş, ağaç, maden* ve *toprak*'tan ibaretti. Yeryüzündeki canlı ve cansız varlıkların tamamı bu beş unsurdan birine mensup addediliyor ve gök cisimlerinden biri ile irtibatlandırılıyordu. Türkler bu beş aslî unsuru ve bunların gökte ilişkilendirildikleri semavî cirmler muhtelif fasilelerin kökü sayıyor ve bunlara "kök, ruh" veya Türkçe "töz, oguş" veyahut da "kut" gibi isimler veriyordu. (Esin 2979: 4). Özellikle "kut" kavramı hayatın özünü oluşturmak ve başarılı olup yaşayabilmek için mutlaka elde edilmesi ve ondan sonra da "kaybetmemek" için sahip olunması gereken erdemlerle ilişkilendirilmişti ve toplumsal yansıması olan "töre" ile yapısal ve işlevsel süreklilikler içermekteydi.

Kâinatın, "gökyüzü", "yeryüzü" ve "yeraltı" olarak üçe taksim ve tasnif edildiği daha sonraki dönemlerde de, yeryüzünde olup biten ile gökyüzünün ilişkili olduğu ve birbiriyle sürekli iletişim içinde olduğuna inanılmaktaydı. Kağan da bu

[13] Bu bağlamda Türk mitolojisinde "karanlık-aydınlık" ve benzeri gördükleri nerdeyse her türlü düalist elementi, otomasyona bağlanmış bir davranış kalıbıyla, Maniheizm, Budizm ve hatta Avesta ile Zerdüştlüğe bağlayanların zihni sefalet ve ataletleri dikkat çekicidir.

ilişki ve iletişimi gerçekleştiren en yüksek şahsiyet olarak yerini almış ve erken dönemin kamlarını ikincil hatta daha da gerilere itmiş olarak karşımıza çıkmaktadır.[14]

Söz konusu unsurların ve irtibatlandırıldıkları gök cisimlerinin kâinat içindeki yerini göstermek üzere bozkıra çıkış ve daha sonraki dönemlerde pusulalar hazırlanmaktaydı. Türk kozmolojisini gösteren ve kuvvetle muhtemelen her biri değişik efsanelere sahip bu pusulalarda, yönler dört büyük yıldız grubuna göre sınıflandırılıyordu; Gök Ejder "Kök-luu" denilen yıldız grubu ve Ağaç Yıldızı "Igaç Yulduz" ile "Karakuş" denilen Müşteri Yıldızı ve Kuş Yıldızları Doğu yönünü temsil ediyorlar ve Ağaç unsuru ile ilişkilendiriliyorlardı. Kızıl Saksagan "Kızıl Sakızgan" denilen yıldız grubu ve Ateş Yıldızı "Oot Yultuz" denen Merih Yıldızı ve Sin Yıldızları, Güney yönünü temsil ediyorlar ve Ateş unsuru ile irtibatlandırılıyorlardı. Ak Pars "Ak Bars" denen yıldız grubu ile "Erklig" denilen Zühre Yıldızı ile Kara Alp Yıldızları Batı yönünü temsil ediyorlar ve Maden unsuru ile ilişkilendiriliyorlardı. Kara Yılan yıldız grubu ise Kuzey yönünü temsil ediyor ve Su unsuru ile ilişkili kabul ediliyordu. Bu dört yönü gösteren yıldız grupları ve irtibatlandıkları unsurlardan başka beşinci unsur olan "Toprak" unsuru merkez olarak kabul ediliyor ve Sarı Bayraklı "Sarıg orunlug" ve "Sekentir" de denilen Zuhâl Yıldızıyla (Esin 1979: 5) ilişkilendiriliyordu.

Bu yıldız grupları ayrıca doğuda gözüktüklerindeki mevsimin sembolü olarak da kabul edilmekteydiler. Bir başka ifadeyle mevsimlerin başlangıcını ve sonunu belirliyorlardı. Gök Ejder Yıldız grubu Bahar mevsiminin başında doğuda göründüğünde, Ak Pars batıda, Kızıl Saksağan güneyde, göğün zirvesindeydi ve inanca göre Kara Yılan seyrinin en aşağı noktasında bulunuyordu. Mevsimlerin birbirini takip edişi bu sıraya göre belirlenmekteydi. Bu yıldız gruplarına ilâveten takvimin belirlenişinde Kutup Yıldızı'nın etrafında dönmekte olan Yedi Hanlar "Yitiken" denilen Büyük Ayı yıldız grubu da yer alıyordu. (Esin 1979: 13,16). Türk kozmolojisinde yer alan yıldız gruplarının "ağaç", "kuş", "ayı" başta olmak üzere Türk mitolojisinin belli başlı kültlerinin adlarını taşımakta oluşu, erken döneminden itibaren çok varyantlı bir yapı üzerinde gelişen ve somuttan soyuta, basitten karmaşığa doğru gelişip şekilleniş sürecinde ilk formülasyonlarından itibaren sahip olduğu muhtevayı katmanlaşmalar halinde muhafaza ettiği görülmektedir.

Nitekim, aşağıda ele alacağımız, erkek egemen toplum yapısının oluşmasından ve ormandan bozkıra çıkış döneminde mütekâmil hale gelen, "Gök Tanrı" inancının easını oluşturan, 'Gök Tanrı'nın makamı olarak ise Demir kazık veya "Altın Kazık" gibi isimlendirmelerle Kutup Yıldızı kabul ediliyordu. Kutup Yıldızı'nın merkezini teşkil edecek şekilde dört ana ve dört ara yönlere ayrılarak her yönde bir sarayın olduğu taksime tabi tutulmuştu. (Esin 1979: 5, 13).

[14] Nitekim Orhun yazıtlarında kam kelimesinin yokluğu bir anlamda "kam" ve "kağan" kurumları arasındaki çekişmenin yansıması olarak da okunabilir. Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. (Çobanoğlu 2003b).

Gök Tanrı dünya görüşü döneminde ölümden sonra hayat inancının varlığını "balbal dikme" ve gömülen kişilerin zatî eşyasının da mezarlara konmasından bilmekteyiz. Ayrıca, "Kağan soyundan kimselerin ruhunun göğe veya Yitiken Yıldız manzumesine, yani Gök Tanrı'nın mekânı Kutup yıldızı cihetine uçtuğu sanılıyordu." (Esin 1979: 25). Nitekim, ölen kişilerin gökyüzüne ağıp, orda dirilmeleri fikrinin, daha sonraki yüzyıllarda yazılan Türkçe kitâbelerde, S. Divitçioğlu'nun dikkati çektiği gibi "emin" ve kati bir imanla "uçuverdiğiniz gökte dirildikçe" (Divitçioğlu 1987: 104) örneğindeki gibi yansıtıldığını görmekteyiz.

Bütün bu yıldızların Gök Tanrı'nın mekânı kabul edilen Kutup Yıldızı'nın etrafında döndüğü ve bu yıldızların bir Gök Çarkı tarafından taşıdığına inanılmaktaydı. Gök Çarkı ile ilgili bir başka inanç ise bu çarkı ve zamanı çeviren bir "evren"in varlığıydı. Bu, kışın "Yer-su"yun derinliklerinde yaşayan, baharda ise kanatlanıp uçan hem yer-su'ya ve hem göğe mensup efsanevî bir ruh olarak tasavvur edilmekteydi. (Esin 1979: 16, 32). [15] Türk mitolojisinde ve kültür tarihinde efsanevî kahramanlardan sonraki sırayı alan atların, göl, ırmak veya denizden çıkan efsanevî veya kozmik aygırdan kaynaklanmaları bu inanç ile ilişkili olmalıdır. Nitekim Türk kozmolojisindeki "İki Boz At", "Ak Aygır" ve "Arıktay" (Çobanoğlu 1997a) başta olmak üzere bir takım yıldız adları da bu fikri destekler mahiyettedir.

Başlangıcında uygarlaştırıcı kahraman olarak kadın kamların yer aldığı ve yukarıda işaret edildiği gibi gece-gündüz karşıtlığı içinde "rüya" olgusunun son derece önemli bir rol oynadığı bu oluşum zemini içinde anaerkil yapının ataerkile dönüşmesi ve toplayıcılıktan, mağaralara yakın orman içindeki adacıklarda iptidai "bahçe" veya "çapa" tarımına geçen ve avcılıkla desteklenen toplum yapısının, hayvanları evcilleştiren avcıların hayvancılığa ve avcı-çobanlığa geçmeleri Türk kültür ekolojisi ve mitolojisi için son derece önemli bir kültürel dönemeci oluşturur. Ancak hemen ekleyelim ve tekrar vurgulayalım ki, bu bir anda gerçekleşen bir kopuş ve ani bir oluşdan ziyade, kendi içinde süreklilikler taşıyan ve bunlar üzerinde katlanarak gelişip dönüşen bir evriliştir. Türk kozmolojisiyle ilgili tarihsel döneme ait yukarıda verdiğimiz tespitler hiç şüphesiz tarih öncesi ve Taş devri dönemini birebir yansıtmamaktadır.

Taş devri ve daha sonraki erken dönemle ilgili olarak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, toplayıcı doğanın ortasında pasif bir rol oynamaktadır. Toplayıcılıktan iptidai bahçe tarımına dayalı bitki yetiştiriciliğine geçiş, ateşle birlikte mağaralara yerleşmenin, kandaş bir topluluk olarak ortaya çıkan işbölümünün yarattığı güven duygusuna ve göreceli aktifliğe rağmen kadın etkinliği, erk kullanımının dünya görüşünü oluşturmada ve erkeği ikincil planda tutmadan kaynaklanan bu yapıdaki gerilim unsurlarını oluşturmuştur.

Toplayıcıdan, ilkel bahçe tarımına geçişte ve bitkileri evcilleştirmede, onları doğa karşısında göreceli olarak aktif hale getiren, güçlü kılan teknik ve aletlerdir. Bu

[15] Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Çobanoğlu 1997a).

bağlamda en güçlü teknoloji kaynakları olan taş, ateş ve demiri kutsamaya götürür. Yukarıda da işaret edildiği gibi mağaraları ısıtma, ayı başta olmak üzere yabani hayvanlara karşı korumada ateşe bağlı ocak ve onun etrafında şekillenen kandaş ailenin ve anaerkil yapının Türk mitolojisindeki izlerini görmek kolaydır.

Bu bağlamda, 19. yüzyılda derlenmiş olmakla birlikte yukarıda işaret ettiğimiz konulara dair izleri, ateşin bulunuşuna dair bir mitte ve onunla ilişkili olan bir kamın ateşe yaptığı duada görebiliyoruz. Söz konusu mit, "İlk insanlar ot ve meyveyle beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemeklerini emir ettikten sonra ateşe ihtiyaç ortaya çıktı. Ülgen, gökten, biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üstüne koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip "bu ateş atamın kudretinden taşa düşmüş ateştir" dedi (İnan 1986: 66) şeklindedir.

Ancak bundan daha da önemlisi, W. Radloff'un Proben'inde yer alan kam dualarından birinde ateşin ruhunun kutsanışı, Türk mitolojisinin yaratılış bağlamında geçirdiği ve yukarıda ele aldığımız, ormanda toplayıcı-avcı olarak yaşanan dönemin izlerini taşıması bakımından dikkat çekici olan ateşe edilen duadır. A. İnan'ın (1986: 68-70) naklettiği bu dua şu şekildedir: "Otuz dişli ateş anam, kırk dişli kayın anam, gündüzleri bizim için çalışıp çabalıyorsun, karanlık gecelerde bizi kötü ruhlardan koruyorsun; gelenlerin başındasın, gidenlerin arkasındasın! ... Orağa benzeyen hilâl değişiyor, eski yıl gidiyor, yeni yıl geliyor. Ben de senin kurumuş ağzını (saçılarla) ıslatmağa geldim. Sen karanlık gecelerde, genç kızlar gibi saçlarını dalgalandırarak oynuyorsun, kırmızı ipekli kumaşlar sallayarak genç al kısrak üzerinde geziyorsun, aydın gecelerde masum çocuk suretine giriyorsun! Ulusun koruyucusu, sürülerimizin bekçisisin! Altın yapraklı mukaddes kayın ağacının gölgesinde dinleniyorsun! Siyah yanaklı beyaz koç sana kurban olsun! Kuyruk yağının sağ yanından kesilip dokuz tane şişte kızartılmış yağlarla ağzını yağlıyorsun. Dokuz parça kırmızı beyaz şeritler, paçavralar seni süslüyor. Koyunun göğsü sana kurban olsun! Elbisen hakanlara mahsus zırhtır. Kızıl boya ile boyanmış kiş (bir hayvan) tırnakları sana süs olsun! Altmış tane saç örgüsü arkanda, elli tane saç örgüsü omuzlarındadır. Önünde Abakan ırmağı, arkanda Yenisey ırmağı kıvrıla kıvrıla akıyor. Eteklerinde sıra dağlar uzanıyor, damarlarında büyük ırmaklar akıyor. Yandığın yerde ot bitmez! Ülker yıldızı arkadaşın, bir tanrıdan fermanlısın!

Göklere doğru sivrilen dağların ilk defa yaratıldığı, kanatlı kuşlar uçmak için ilk defa kanatlarını açtığı, sert kayalar ilk defa meydana çıktığı, katı kara çelik ilk defa dövülmeğe başladığı zaman altı dallı otların başları yanmağa başladı, altı hemşire dünyayı dolaşmağa başladı. Kökleri altmış dal olan mukaddes kayın ağacının ilk bittiği günden beri sen, ateş anamız, açları doyurdun, üşüyenleri ısıttın, yemeklerimizi pişirmek için sacayaklarımızı kurdun, üzerinde dokuz kulplu tunç kazanımızı kaynattın! Göklerde yüzen ak bulutları ısıtıyorsun, kızartıyorsun! Umay anam, sana aş veriyorum, ye! Geceleri bizi koruyor, gündüzleri bizi bekliyorsun! Mukaddes ayın adını anarak beyaz ineğin sütüyle seni besliyorum. Ellerin, masum kızların elleri gibi temizdir, her gün seni takdis ediyoruz! Bizi sağ avucunda oynat,

sağ memenle besle! Beşik bağlarımızı berk eyle! Küçük büyük kardeşler çoğalsın! Başımızın altındaki yastıklarımız dağılmasın! Yakalarımızdaki düğmeler çözülmesin! Önümüzde ay parlasın, çevremizi güneş aydınlatsın: Köklerimizi şeytan koparmasın! Büyük yaradan yakarışımızı kabul etsin!

Ey ateş anamız, sen, dokuz ırmağın kavşağında dokuz köşeli bakır evde oturan ve ırmakların, denizlerin hatunu (melikesi) olan su tanrıçasıyla konuşuyorsun!

Altmış türlü ırmakların ilk defa aktıkları, mübarek kayın ağacının ilk defa kök salıverdiği, dokuz dağ sıralarında altın yapraklı kayın ağaçlarının ilk defa sallandıkları, temiz kurbanların sunulduğu, yağız yerin yedi kapısının ilk defa açıldığı yüksek Gök tanrının ilk defa gürlediği, yağız yer altmış türlü çiçekle ilk defa bezendiği, altmış türlü hayvan sürülerinin ilk defa kişnediği ve melediği zaman sen yaratıldın!

Irmakların ve denizlerin hâkimi olan ruhun bulunduğu yerde ak boz at üzerinde geziyorsun! Akar suyun yanında biten altın yapraklı mübarek kayın ağacını (senin şerefine) diktik, altı ayaklı altın masayı (kurban sunmak için) kuruyoruz; mübarek kayın ağacını dolaşıyor, kara yanaklı beyaz koçu kurban ediyoruz."

Aradan geçen binlerce yıla rağmen bu duaya yansıyan ve "mukaddes kayın ana" şeklinde dışa vurulan orman kültü ve Umayla özdeşleştirilen ateşin birlikteliği ancak yukarıdaki bir yaratılış bağlamının sonucu olmalıdır diye düşünüyoruz. Ayrıca, "ey ateş anamız" hitabıyla, "ateş"in ruhunun da dişi olarak tasavvur edilmekte oluşu ve erkek egemen bir toplum yapısında ve binlerce yıl sonra bunun sürmekte oluşu erken mitolojik dönemdeki yapılanışın ne kadar derin bir biçimde Türk kültürünü etkilediğinin ipuçları olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda, Kaç Türkleri arasında tespit edilen bir "ateş duası"nda, "Imay ana"nın "ateş ruhu" olarak zikredilmekte (İnan 1976: 26) olması da yaratıcı dişi ilah ve onun ateşle olan ilişkisini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Dahası, yaygın olarak Türk kültür ekolojisi içinde günümüzde bile uygulandığını gördüğümüz, ateşte yanmakta olan odunların çıkardığı ses ve renklerden hareketle bakılan, "ateş falı" yine söz konusu erken devirde ve anaerkil dönemde teşekkül etmiş olmalıdır. Yukarıdaki duada yer alan, demir ve çelikle ilgili unsurlar ve Gök tanrı ise, -aşağıda ele alacağımız- toplayıcı-avcılıktan daha sonraki dönemlerin ve erkek egemen bir toplum yapısının izleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Orman içindeki mağaralarda ve yakınlarındaki bahçelerdeki bu ilkel bitki yetiştirici dönemin uzantıları olarak sonradan gittikçe zayıfladığını göreceğimiz orman kültü, toprak ana anlayışı ve yine onun uzantısı olarak kabul edilebilecek olan mukaddes "yer ve sular" Türk kültüründe bu erken mitolojik dönemin eseri olarak düşünülmelidir.

Nitekim, "Yer-su"larla ilgili günümüzde yapılan çalışma ve değerlendirmelerden çıkan sonuçlar arasında yer alan şu iki tespit bu hükmümüzü

doğrular niteliktedir. Ümit Hassan'a (1986: 109) göre, Yer-su'lar bir anlamda hem tekil hem çoğul olarak düşünülmelidir. Zira, "yer-su" bir bütün olarak "e"dir, yani "sahip"tir. Orman, dağ, ırmak, göllerin adları yalnızca coğrafi isimler değillerdir. Bu adlar o yerlerin sahiplerini, koruyucularını gösterir. Belirli bir dağ veya tepe, ırmak, göl, pınar, ağaç hatta kaya, yer-su olarak kabul edilir. Konunun en büyük uzmanlarından birisi olan Abdülkadir İnan'a göre de "Dağlar, göller, ırmaklar (yer-su) hep canlı nesnelerdir. Takdis ettikleri Alaş, Tannau, Hangay, Altay dağları, Abakan, Kem (Yenisey), Katun, Bey, Sütgöl ırmak ve gölleri şamanistler için konuşan, duyan, evlenen, çoluk, çocuk sahibi varlıklardır. Bir şamanistin dağlardan ve ırmaklardan bahsettiğini dinlerken bunun gözle görülen dağlardan mı, yoksa bu coğrafi isimleri taşıyan insan oğullarından mı bahsettiğini fark etmek güçtür; ruh bizzat dağdır, dağ bizzat ruhtur. Şamanistlerin bu inanmalarında çok eski ve iptidai animizm devrinin hatıraları yaşamaktadır."

Aynı şekilde, varlığı ve mahiyeti hakkında uzun tartışmaların konusu olan ve Emel Esin'in (1985: 2), "Ana tanrıça" olarak adlandırdığı ve "tasavvurunun, ana etrafındaki önceki aile düzenin mirası olduğu sanıl"dığına işaret ettiği "umay"da kökeni itibariyle, bu döneme ait olmalıdır. Bu bağlamda, umay kültünde kadınlara has bir "umay töreni" olmalıdır. Kuvvetle muhtemelen, Kaşgarlı'nın naklettiği "Umayka tapılsa oğlan doğar." atasözü bu törenlere işaret etmektedir. Buna göre, "umay tapıncı" erkeklere kapalı bir gizli kadın derneğinin kalıntısı olmalıdır. Toplum yapısının, avcı-çobanlığa dönüşmesi ve soy esasına bağlılığın daha da genişleyerek boy birliklerinin ortaya çıktığı dönemde meydana gelen değişim ve dönüşümlerden birisi olduğunu düşündüğümüz "Gök Tanrı" oluşumu içinde ikincil ve hatta daha da geri konumlara düşmeye başlamış ve işlevlerinde meydana gelen daralmalara rağmen bu kültün ve ilahenin izleri günümüze kadar Türk kültüründe yaşayabilmiştir. Tarihsel dönemlerde "Umay ana" veya kısaca "umay" olarak rast geldiğimiz bu dişi ilâhe, erkek egemen toplum yapısı ve onun son derece üst düzey bir soyutlamaya uğramış olmasına rağmen, " " karakterden kurtulamamış "Gök Tanrı"sı oluşmazdan önce, yaratıcı, doğurucu ve yaşatıcı vasıflara sahip "büyük dişi tanrı" olduğunu hatıra getirmektedir. Ancak zamanla, toplumsal yapı ve hayat tarzı değiştikçe "umay"ın da hem panteondaki hiyerarşik yeri ve önemi azalır, gelenek çevresi daralırken, etrafında oluşan kült gizli kadın derneklerine dönüşmüş olmalıdır. Nitekim, Türk dünyasında günümüzde de yaygın olan "sarılık ocağı", "temriye ocağı", "arpacık ocağı", "yılancık ocağı" gibi "kadın ocaklarını"nın "umay ana" kültünün "Fatma ana" kültüyle örtüşerek sureta islâmileşmek ve "el vermek" suretiyle devam ettikleri görülmektedir.

Bu bağlamda, İslâm dinini kabul etmeyen Türk topluluklarında, geçen yüzyılda yapılan tespitler arasında, Altaylıların panteonunda "Umay"dan başka yine iki dişi tanrıça vardır. Birine, "Ana Maygıl", diğerine de "Akene" (Ak ana) derler. Akene'nin bugünkü hayatta herhangi bir rolü yoktur. "Bu dişi tanrı yaradılış efsanesinde zikrolunur. Efsaneye göre bu tanrı ruh yaratma kudretini ilham eden ruhtur. Erkek tanrı Ülgen yaratma kudretini ve ilhamını bu Akene'den almıştır. Ana Maygıl ise ulusu koruyan bir dişi ruhtur; buna "ulus anası" da denir." (İnan 1976:

27). Altay Türkleri arasındaki sözlü geleneklerden yapılan bu tespitlerde de yine Umay'ın anaerkil dönemdeki birincil rolünü ve özellikle "yaratmayı" ilham etmesi bakımından yaratıcı güçle-dişilik ve kadınlık arasında kurulan ilişkinin izlerinin devam etmekte olduğu görülmektedir.

Ancak, daha önce de işaret edildiği gibi erkek egemen yapının Umay inancının ve umay kültünün ortadan kalkması için büyük bir mücadele vermiş olduğu da Türk kültüründe pek çok veride rahatlıkla gözlenebilir bir olgu olduğu görülebilir. Bu tür göreceli olarak yeni ve erkek egemen yapıdaki oluşumlardan birisi de "al bastı" veya "alkızı"dır.

Türk kültür ekolojisinde, mitolojiden kaynaklanmış olan ve doğum geçiş töreniyle doğrudan alakalı bir ruh veya olağanüstü varlık olarak "albastı" günümüzde de yaşamakta ve pek çok ritin kaynağı olmaya devam etmektedir. İnanışa göre, "keçi", "pejmürde bir kocakarı" gibi çeşitli suretlerde görünmekle birlikte esas olarak albastı, bir "sarıkız"dır[16]. Bazı Türk boylarında "kara" ve "sarı" albastı olarak ikiye ayrılırlar. Yine bazı Türk boylarınca tekil bir ruh olarak tasavvur edilirken bazılarında "altı kız kardeş", Saha Türklerinceyse, "abası" denilen bir kötü ruh zümresi şeklinde var olduklarına inanılır. Sahaların "abası" adını verdikleri bu kötü ruhların özelliği insanın "kutu"nu (ruhu) alıp götürmeleridir. Diğer Türk boylarında "albastı" veya "alkarısı" olarak adlandırılan ve tekil bir kötü ruh olarak düşünülen bu varlık insanın özellikle doğum esnasında ve loğusalık dönemi olarak adlandırılan sonrasında ciğerini alıp götürdüğüne inanılır. Altay Türklerinin inancına göre, "almıs" kötü bir ruhtur ve Erlik'in hizmetçilerindendir.

Türk halk kültüründe daha sonraki devirlerin mirası olduğu düşünülen, "peri, cin, dev, şeytan" gibi olağanüstü varlıkların yanında yaşamaya devam eden bu olağanüstü varlık, kanaatimizce Türk mitolojisinde, kamların tamamen kadınlardan olduğu ve esas itibariyle anaerkil bir toplum yapısına sahip olduğuna yukarıda işaret ettiğimiz "toplayıcı-avcı" dönemden "avcı-çobanlık" döneminin başlangıcından itibaren şekillenen "erkek egemen" toplum yapısının anlam ve işlevini değiştirip dönüştürdüğü mitolojik dönemin eseri olmalıdır. Nitekim, Abdülkadir İnan'ın (1986: 171) verdiği bilgiye göre, Saha Türkçe'sinde yer alan ve söz konusu kötü ruhlarla ilgili olan "albas" kelimesinin aldatmak, hile ve kadın kamın büyüsü anlamlarında kullanılmakta oluşu da bu görüşümüzü destekler mahiyettedir.

Bir başka ifadeyle, "albastı" inanışının kökenleri, eski dünyanın neolitik, toprağa bağlı, anaerkil orman içi köylerinin toplum yapısının avcı-çobanlığa doğru dönüşüp, ormandan bozkıra çıkarak çevrelerindeki dünyanın yaşanabilir bölgelerini yavaş yavaş fethedip gücünü hissettirmeye başladığında ortaya çıkmış olması gereken erk ve inanç bunalımından kaynaklanmaktadır.

[16] Türkiye Türkleri arasındaki alkızı veya albastıyla ilgili memoratlara dair daha fazla bilgi için bkz. (Çobanoğlu 2003a).

Kadın egemenliğinden erkek egemenliğine geçiş sürecinde meydana gelen değişimlerde, genel olarak orman kültü, zamanla eski önemini kaybetmiş; "orman tanrıları" "kötü ruh"lara dönüşmüştür. Zamanla, avcılık ve toplayıcılığın önemini kaybetmesi, avcılığın çobanlığa ek bir geçim yoluna ve giderek sadece idman-spor'a dönüşmesi; geçimin geniş bozkırların çobanlığıyla ve savaş-işiyle, sonraları da tarımla sağlanır olması, orman kültünün erimesine yol açmış (Hassan 1986: 110) olması şeklinde belirlenebilir. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde daha önce de işaret ettiğimiz gibi anaerkil toplumda birincil konumda bulunan "Umay", "Gök Tanrı" karşısında ikincil konuma düşerken, anaerkilliğin güç kaynaklarından olan "ateş"in işe koşulup türetildiği metalurjik demir ve benzeri madenlerin işlenmesiyle erkek egemenliğini pekiştiren "demir" ve "demirci" kültlerini ortaya çıkarmıştır. Demircilere atfedilen sihirlilik veya olağanüstü güce sahip olma da, o güne kadar kadınların tekelinde olan, "kam"lığın erkekler tarafından da yapılabilir hale gelmesini sağlamış olmalıdır.

Albastı bu bağlamda, avcı-çoban toplum yapılanmasına direnen ormaniçi bölgelerin anaerkil kandaş soy topluluklarının kadın kamlarıyla özdeşleşen ve onları, ataerkil avcı-çoban kandaş boy topluluklarında yaşayan ve doğuran kadınların düşmanı olarak gösteren bir dönüşümün sonucu olmalıdır. Bir başka ifadeyle, kadının bu kötü kadın ruhlara karşı güçsüzlüğünün veya erkekten korkan bu kadın ruhlara karşı erkek üstünlüğünün meşruiyet zemininin felsefî kökenlerinden birisinin, belki dönemi itibariyle en önemlisinin oluşturulmasından başka bir şey değildir. Nitekim, Abdülkadir İnan'ın (1986: 170) verdiği bilgiye göre, "albastı"nın özellikle demircilerden ve ocaklılardan korkması ve demirci ustalarının ve ocaklıların bir mendil veya külahı "albastı"yı korkutmak için kâfi gelmesi ki, başında çocuk bile olsa bir erkeğin beklemesi durumunda emin olunan, yahut bıçak ve benzeri bir demir parçasıyla korumayı sağlayan loğusalık ritlerinin altında da bu değişim ve dönüşümün uzantılarını görmek mümkündür[17]. Bu bir anlamda daha önce de işaret edildiği gibi, kadın egemenliğinin başlangıcı olan ve kadını olağanüstü bir konuma getiren "doğum" ve "doğurma" konusunda bile, erkek kontrolünü geleneksel toplumsal yapılar düşünüldüğünde günümüzde dahi "mutlak" hale getiren bir düşünce zemininin ortaya çıkmasıdır. Türk mitolojisini ve ona ait metinleri, söz konusu yapısal dönüşümü anlamadan, onun neden olduğu tematik

[17] Albastı inancının ve bununla ilgili benzer veya aynı pratiklerin Türk dünyasındaki yaygınlığı konusunda A. İnan'ın "Kırgız-Kazaklar demirden kötü ruhların kaçtıklarına inanırlardı. Loğusa kadınlara musallat olduğuna inanılan kötü ruh 'al karısı', yahut 'albastı'nın çelikten korktuğuna dair Anadolu köylerinde bir inanç bulunduğu Dr. Şükrü Elçin tarafından tespit edilmiştir. Kazakların inancına göre al ruhu demirciden korkarmış, loğusanın yanında bir erkeğin demirciyi temsil ederek çekiçle bir demire vurduğunu bu satırları yazan, kazakların Argın ve Tungay-Kıpçak boylarında müşahede etmiştir. Başkurtlar ölünün göğsüne bıçak, makas, çekiç gibi bir şey korlar." (İnan 1989: 231) şeklindeki tespitleri son derece dikkat çekicidir.

değişim ve dönüşümleri, kolayca ve doğru bir biçimde okuyarak izah edip anlamak mümkün değildir.

Bu yaklaşımla, erkek egemen veya ataerkil yapının oluşması sürecine tekrar ve daha yakından bakabiliriz. Bu sürecin başlangıcında "dağ kültü" vardır. Bilindiği gibi, dağlar da Türk mitolojisinde özel bir yere sahip varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dağların Türk mitolojisi içinde, yaratılış ve köken mitine sahip olmalarının yanı sıra, kutsal kozmik dağ, tanrıya ulaşılan özel bir mekân, taş veya kayadan yaratılmayla birlikte taşların üst üste yığılmasıyla oluşturulan "oba" inancıyla birlikte geniş bir kült meydana getirdiği görülmektedir.

Bu bağlamda, Türk mitolojisinde yer alan köken ve yaratılış mitlerinin bir başkası da dağ mitleridir. Bu mitlere göre bazı dağlar belirli kabilelerin kökeni veya yaratıcısı, "tözü" sayılırlar. Böylece belli bir kabilenin kökeni yine belirli bir dağa bağlanmış olur. Aynı şekilde bazı büyük kamların kudretlerinin kökeni de yine belirli dağlara dayanır. Fakat bu inançlardan daha yaygın olanı, oymak veya boyların ataları olarak belli dağların anılmasıdır. Bu bazı boyların bazı dağları kökenlerinin kaynağı sayarak kutsamaları inancı geçen yüzyıla kadar da varlığını sürdürmüştür.

Değişik boyların veya kabilelerin belli bir dağı ilk ataları kabul ederek "kutsal töz"leri saymalarına örnek olarak, Katanov tarafından Sagay Türkleri arasından derlenen sözlü kaynakları Türkiye Türkçesine aktaran A. İnan'dan (1986: 52-54) hareketle nakledebiliriz. "Rivayet ederler ki İçege oymağı evvelce Sakçak dağının eteklerinde bulunurdu. Bu dağ Es ırmağının başlarındadır. İçege oymağının kadınları (gelinleri) bu dağa kayın babamız derler; başka türlü söylemezler. Bu dağ uzaktan göründüğü zaman başlarını örterler." Bu dağdan başka aynı inancın yaşadığı başka dağlar ve boylar vardır; Mıras suyu yakınlarındaki Kölin Dağı'na da "Dağ Kargası Oymağı" halkının "bizim törediğimizi dağ" diyerek, bu dağda kam ayinleri yaptıkları ve kurban kestikleri fakat oymağın kadınlarının ona "kayın babamız" demedikleri bilinmektedir. Dağ kargası oymağının kadınları Mıras suyunun karşısında bulunan ve Karatağ denilen ve kocalarının atalarının yaşadığı bu dağa "kayın babamız" derler (adını söylemezler). Bu dağda da kam ayinleri yapılır ve kam dualarında mutlaka ismi zikredilir. Sözlü olarak anlatılan efsanelere göre, Dağ Kargası oymağı mensupları bu dağda vaktiyle taştan yapılmış bir beşiğin olduğuna ve onun atalarının beşiği olduğuna inanırlar ve bunu "Ol tas pezik purungı pistiñ übekkilerdiñ pezigi pol tur." (O taş beşik bizim kadim atalarımızın beşiği imiş) diyerek ifade ederler. Aynı şekilde Karatağ'ın yakınlarında bulunan ve Taştıp ırmağı kıyısındaki Padın Dağı yamaçlarında yaşayan Sibicin oymağının kadınları da kocalarının atalarının yaşadığı bu dağa "kayınbabamız" derler ve kamlar da dualarında bu dağın adını zikrederler.

Dağ kültünün ve dağların köken olarak kabul edilmesi inancının erkek egemen bir yapının sonucu ortaya çıktığı yukarıdaki örneklerden çok kolaylıkla görülebilir. Kocalarının ataları olan dağlardan söz edilmesi gerektiğinde, söz konusu oymak veya kabilenin kadınlarının (gelinleri), o dağın adını anmamaları (Hassan

1986: 121), "kayınbabamız" diyerek geçiştirmeleri ve başlarını örterek ona saygı göstermeleri bu durumu göstermektedir. Nitekim günümüz Anadolu'su başta olmak üzere Türk dünyasında son derece yaygın bir davranış kalıbı olan gelinin kayınbabasının ve kocasının adını anmaması ve kayınbabasının yanında konuşmaması, ağzını baş örtüsünün ucuyla kapaması da bu inancın izlerini ve onun din değiştirmelere rağmen sosyo-kültürel yapıdaki sürekliliğini göstermektedir.

Türk mitolojisindeki dağ kültünün tarihsel olarak varlığına ve mahiyetine dair tespitlerin başında Çin kaynakları gelir. Çin kaynakları Göktürklerin kökenleri konusunda, onların kutsal dağlar ve onların ruhları adına çok muhteşem âyin ve törenler yaptıklarından bahsetmektedirler. Bazı Türk boyları arasında günümüzde de yaşamakta olan bu dağ ayinlerine, Kaç ve Beltir boylarında "tigir tayı", yani "gök kurbanı", Sagaylarda "tay tayanı" yani "dağ kurbanı" adı verilmektedir.

Sagay Türklerinin dağ kurbanı (tay tayanı) törenleri Katanov tarafından tespit ve tasvir edilmiştir. Katanov'a göre[18] Sagaylar her üç yılda bir bir dağ tepesinde tören yaparlar ve kurban keserler. Törende kesilen kurbanlıklar üç yaşını doldurmuş beyaz koçlar olmalıdır. Bu törene 100-150 civarında erkek katılır, kadınların törene katılması yasaktır. Yukarıda işaret edildiği gibi erkek egemen yapının ürünü olan dağ kültüne dair bu uygulamada kadınlarla ilgili bu yasak da ve bunun daha da keskinleştirilmiş bir başka ifadesi olan "törene katılan erkeklerin kısrak ata (dişi ata) binerek gelmelerinin yasak olması" ve bu törenlerin adeta bir gizli erkek derneği hükmünde oluşu, kadın egemenliğine karşı erkek egemenliğinin zaman içinde aldığı şekil olarak düşünülebilir. Ayrıca, kadın egemenliği döneminde yukarıda ele aldığımız orman ve yer-su kültlerine karşı avcı erkeklerin ruhani organizasyonlarının en eski formlarından birinin teşekkül zeminini dağ kültünün oluşturduğunu akla getirmektedir.

Bu şekilde, tabular ve töreler gereği tamamen erkeklerden müteşekkil topluluk mensupları evlerinde hazırladıkları rakıyı (arağı) getirir ve kesilen koçların eti az gelirse iki yaşını doldurmuş bir öküz de kurban edilir. Kurbanlar hazırlandıktan sonra kam töreni yapar. Kurbanlıkların boğazları kesilmez, karınları yarılır ve yürekleri çıkarılır, derileri, kemikleri ateşte yakılır. Kam cübbesini giyer, davulunu ve tokmağını eline alır. Üç kayın ağacına on dokuz parça beyaz, kara, mavi, kızıl şeritler asar; kayın ağaçlarını birbirine ipek iple bağlar. Kurban etlerini kayın ağaçlarından birinin altına koyup kam bu ağaçları doğudan batıya doğru dolaşmaya başlar. Törene, bazen da iki kam katılırsa da üç kam olmaz. Tören bitinceye kadar et de pişmiş olur. Et yemeden önce kam kayın ağaçlarına dokuz defa rakı serper. Bundan sonra et yenir, rakı içilir.

Dağ kültünün yaşamakta olduğu bir başka Türk boyu olan ve kamlık dinine inan Yenisey'de yaşamakta olan Beltirlilerin kutsal dağlarında yaptıkları kurban

[18] N. Katanov'dan tercüme edip aktaran Abdülkadir İnan (1986: 53,54).

töreni S. D. Maynagaşev (1916) tarafından[19] tespit edilmiştir. S. Maynagaşev'in tespitlerine göre, Teye Beltir'lerinde bu tören genel bir kabile bayramı şeklinde icra olunur. Her aile bugün için aragı (rakı) hazırlar. Bundan sonra sıraları gelen yedi veya dokuz aile birleşerek belli miktarda kurban olmaya uygun beyaz tüylü ve kara başlı koyun hazırlarlar. Bayramın arifesinde veya bayram günü sabahleyin her aile "üldürbe" yapar. Kurban törenine damgasını vuran erkek egemen unsurlardan birisi olan "üldürbe"yi, sadece erkekler yapabilir, kadınların buna dokunması bile yasaktır. Üldürbenin yapımı ise, âdet olduğu üzere aile reisi veya onun oğullarından biri kendirden bir ip büker; bu ipin uzunluğu şapkanın etrafını çevirecek derecede olur. Bu ipe kartal tüyleri, beyaz ve mavi renkteki kumaş parçaları bağlanılarak hazırlanmasına "üldürbe" denilir. Üldürbe tüyleri için kartal, Beltir'lerin kendileri tarafından öldürülmelidir. Beltirlerin inancına göre bu kartalı bizzat ruhlar gönderirler. Eğer, Beltirlerden kimse öldüremezse o zaman başka kabilelerden satın alırlar. Kartal tüyleri "üldürbe"ye ailede bulunan erkeklerin sayısına göre bağlanır. Ancak, tüylerin sayısı üçten az olmamalıdır. Eğer ailede erkek çocuğun doğması dilenirse, fazladan bir tüy bağlanabilir. Bu "üldürbe" törene katılacak olan erkeklerin şapkalarına bağlanır. Tüyler yukarıya doğru dik durur, kumaş parçaları ise aşağıya doğru sarkar. Üldürbe başa bağlandıktan sora "araçın-ardıç" ağacıyla tütsülerler. Erkekler özellikle çocuklar üldürbeli şapkayı törene giderken giyerler. Beltirlerde de kadınların ve kızların bu törene katılması yasaktır, onlar evde kalırlar ve erkeklerin töreni yapıp dönmelerini beklerler.

Törenin yapılacağı yere giderken takip edilen yolda, uzun ve oldukça dar Sarıkol (Sarıdere), Teye (tüü) nehrine sağ taraftan karışır. Beltirler, yaya veya atlı olarak, işte bu dereyi izleyerek yukarıya doğru çıkarlar. Başlarında üldürbeleri, heybelerinde rakıları, arabalarda tencere, kazan, su ve kurbanlık koyunlarla derenin çıkışındaki mezarlığa kadar gelirler. Mezarlığın karşısında birleşen yolcular, fincanlara rakı koyar ve yerden aldıkları otla mezarlığa ve etraftaki dağlara rakı serperek saçı yaparlar. Nezirlerinin kabul edilmelerini dileyip ölü akrabalarını ve dağ ruhlarını çağırırlar. Yolun yarısına geldikten sonra bu geçilen dağların ruhlarına yine rakı serpmek için dururlar. Burada, sol tarafta, yüksek bir dağ vardır. Beltirlere göre, daha önceden "tanrı"ya kurban töreni bu dağda yapılırmış.

Bu dağ Beltirlerce kutsal sayılırmış ve bunun tepesine "kadın ayağı basmamış"mış, ancak bu yasağa uymayan bir kadının bu dağın tepesine çıkmasından sonra bu dağın kutsiyeti kaybolmuştur. Bu olaydan sonra ihtiyar bir Beltir rüyasında kurban törenin diğer bir dağda yapılmasının gereğini keşfetmiştir. Bundan sonra eski dağ bırakılarak yeni dağda tören yapılmasına rağmen eski dağın yanından geçilirken ona karşı rakı saçısının yapılması devam etmiştir. Nehrin sol tarafındaki, yeni dağ ise, eski dağın yerine kutsal dağ olarak seçildikten sonra "Tigir Tayıcan" namını almış ve tepesine kadın ayağı basmamıştır. Bu dağın tepesinde mukaddes dört kayın ağacı ve biri "Ulug ot" (büyük ateş) diğeri "kiçi ot" (küçük ateş) adını taşıyan iki ocak yeri vardır. Ulug ot daha kutsal kabul edilir ve ondan öteye Beltirlerden

[19] Maynagaşev (1916) dan tercüme edip aktaran Abdülkadir İnan (1986: 55-59).

başkasının geçmesine izin verilmez. Burada ateş yakıldıktan sora Beltirler rakılarından etrafa serperler ve ateşe de birkaç damla damlatırlar. Üldürbeli şapkalarını çıkarıp toplarlar. Rakı tulumları bir araya toplanır ve başlarına özel bir bekçi dikilir. Kurbanlar kesilir ve kanlarını yere damlatmamak için özel bir itina gösterilir, bunlar büyük ateşte yakılacaktır. Kesilen diğer koyunların da etleri tencerelere konularak küçük ateşte pişirilmeye başlanılır.

Et pişerken Beltirler üldürbelerini alır ve bunları bu tören için özel olarak bükülen "çilipağ" adlı ipe bağlarlar ve bunu ardıç ağacı dumanıyla tütsüleyip ibadete başlarlar. Çilipağın bir ucunu dört kayın ağacının en doğuda olanına bağlarlar ve diğer ucunu da dua bilen bir adam tutar. O bunu havaya kaldırırken Beltirler de ellerini havaya kaldırıp yere doğru eğilmek suretiyle ilahiler ve dualar söyleyerek yönleri ve etraflarındaki yerleri takdis ederler. Bu ibadet bitince çilipağın boş olan ucu en batıdaki kayın ağacına bağlarlar. Verilen küçük bir aradan sonra pişmiş olan etleri ağaçtan yaptıkları tepsi içine koyarak yine ilahiler ve dualar eşliğinde şapkalarını çıkararak, ellerini yukarıya kaldırarak her tarafa eğilmek suretiyle güneş tarafına doğru iki daire yaparak devrederler. Bundan sonra kurbanlık etleri büyük ateşte yakılır. Et yandığında ateşe iki kaşık rakı serpip secde ederler. Ateşten çıkan dumanın durumuna göre kabileye iyilik veya fenalık geleceğinin işareti sayarlar. Bu ibadet de bitince küçük ateşte pişmiş olan etleri üç top halinde oturarak yerler, yemekten sonra rakı ikram olunur. Bu arada gelecek törende kimin kurban sunma sırası geldiği kararlaştırılır. Kurbanlardan artakalan her şeyi ateşte yakarlar. Bundan sonra törene katılanlar dağılırlar. Törenden artakalan rakıyı katılanlar özel bir önem vererek saklar ve kendileri içerler.

Türk mitolojisinde dağ kültüne bağlı olarak gelişmiş bir başka inanç unsuru da kendi sistematiği içindeki gelişmişliğine atfen "oba kültü" olarak adlandırılmaktadır. Oba bozkırlarda toprak, dağ geçitlerinde taş yığınlarından meydana getirilen yapay tepeler(höyük)dir. Bu obalar bozkırlarda, kutsal dağ ve tepelerin yerini tutarlar. Urenha'lar ibadet yaptıkları çadır ve alaçıklara bile "oba" derler ki bunlara göre oba tapınak demektir. Resmen Budist olan Urenhalar, obalarda yaptıkları törene "oba tağır" adını verirler, bu tören yapılışı ve taşıdığı pek çok özellik bakımından kamlık dininin özelliklerini gösterir[20]. Oba kültüne gelenek olarak Müslüman Türklerde de rastlanılmaktadır. Kırgız-Kazak boyları obalara karşı derin saygı gösterirler. Onlara göre obalar "arvagı" güçlü kahramanların mezardır. Tarihsel olarak oba kültünün izlerine dair, Baganalı-Nayman kabilesinin Ulutav dağındaki Edige obasını, İsil (işim) ırmağı boyundaki Atıgay-Argın kabilesi Barak Batır obasını ziyaret edip kurban kestikleri bilinir. Ayrıca, XIX. yüzyılın başlarında Kırım'da seyahat eden bir seyyah (İnan 1986: 61), Kırımlı ihtiyar Türklerin çevresinde kaba heykeller bulunan bir obanın yanına toplanıp gençlere nasihatte bulunduklarını anlatmaktadır. Öyle görünüyor ki, Türk mitolojisinde yukarıda gördüğümüz gibi özel bir öneme ve yere sahip olan yer-su kültünün gelenek

[20] Oba kültünün Budizmle ilişkilendirilme ve rahiplerce asimilasyon çalışmaları için bkz. (İnan 1986: 60-63).

çevresindeki daralma ve genişlemelere bağlı olarak obalar da Ümit Hassan'ın (1986: 108) işaret ettiği gibi "Yer-su'lar, adları üzerinde, yer ve su bulunan değişik mekanlardır. Bunlar öncelikle, tabiat'dır; yaşanacak ve geçim sağlayacak yerlerdir. Zamanla, adeta tabiatın parçası haline gelen, tabiatı ikame eden 'oba'lar da yer-su olmuşlardır." (Hassan 1986: 108), önce yer-su daha sonraları da "yatır" veya "ziyaret" olarak adlandırılmışlarsa da esas itibariyle işlevlerini yitirmemiştirler.

Dağ kültü, yukarıda da işaret edildiği gibi toplayıcılık ve ilkel bahçe tarımı döneminde oluşan anaerkillik karşısında toplayıcı-avcılıkla geçinen erkeklerin, mağarada şekillenen "ana ocağı" ve "kadın kampı"na karşı, "ata ocağı" ve "erkekler kampı"nı tesis ettikleri alternatif mekân olarak çıkmıştır. Kadınların "bitki kültüne" karşı burada bir yandan "hayvan kültü" oluşurken diğer yandan da dağ kültü etrafında şekillenen erkek derneğinin "atalar kültünü" ve "alplık derneğinin" ilk teşekkül zeminini oluşturmuştur. Türk mitolojisinde Kuzey Sibirya ve Altay bölgelerinde yakın zamanlara kadar yaşayan "kuş ata" (Ögel 1989: 37-39) kam elbiselerinin ve özellikle kartalla ilgili kültün, mağaralar çevresinde ilkel bahçe tarımı ve toplayıcılıkla geçinen kadın kamplarının önce "ağaç-ana" ve daha sonra da "ayı-ata/ana" kültüne karşılık bir anlamda erkeklerin ilk baş kaldırılarının dışa vurumu olarak tekevvün zemininin dağ kültüyle birlikte başladığı ve bunun da kuşları özellikle avcılıkta kullanılan avcı kuşları evcilleştirip kullanmaya başlama etkinliğine bağlı olduğu söylenilebilir.

Bir başka ifadeyle, paleotik ve neolitik dönemlerin kadın hakimiyetini devam ettiren ve hatta "ateş-ocak" kültüyle pekiştiren yalın "ateş" teknolojisine karşılık daha sonraki dönemlerde oluşan ve bir anlamda ateşin de katışık ve karışık olduğu "demire" bağlı kutsamanınsa erkek etkinliği olarak ağır basan avcılık kültürel gelişim çizgisinin ortaya çıkardığı ve onun da, hayvansal kaynakların kontrol altına alınması demek olan "çobanlık" ve buna dayalı göçerevlilik ve bozkıra çıkış safhasının ön hazırlığı mahiyetinde olduğu rahatlıkla kabul edilebilir

2) Avcı- Çobanlar Döneminde Türk Mitolojisinin Esasları: Uçsuz bucaksız ormanlar içinde acımasız bir doğayla karşı karşıya olan avcı, duadan da önce pratik nedenlerle büyüye ihtiyaç duyar. Ancak bu alan onun uzun zamanlar boyunca varlık gösteremediği, son derece güçlü olan kadına tabi olduğu bir alandır. Bu yapılanıştan çıkışta da bir ölçüde yine kadını taklit ettiğini söylemek mümkündür. Kendi gelişim çizgisi içinde kadın, bitki toplayıcılıktan onları evcilleştirip yetiştiriciliğe yönelmişse, erkek de hayvan avcılığından onları evcilleştirerek yetiştiriciliğine yönelmiştir. Bir başka ifadeyle, avcılık, doğada olanı toplayıp devşirme ve zamanla evcilleştirme pratiğinin bitkisel kökenlilerin yanı sıra hayvansal olanı da kapsaması sürecinden başka bir şey değildir. Cilalı taş devrinin sonlarına doğru başlayan hayvan evcilleştirmeleri ve hayvanların yününden, sütünden, etinden ve kemiğinden yararlanma yollarını öğrenip çeşitli teknikler geliştirmesi uzun bir zaman diliminde gelişmiş olmalıdır. Aynı şekilde hayvanların bakımı, yük taşımada, binek olarak ve hatta çift sürmede kullanılması da yine bu süreçte öğrenilen ve geliştirilen teknikler (Gryaznov 1969: 67) arasındadır. Aynı şekilde, kadınların "ateşi" kültür unsuru

haline getirmeleri veya evcilleştirip mağaraları onun sayesinde "ana ocağı"na çevirmesine karşılık, ateşte bakır ve demiri işleyerek yapılan silahlar sayesinde vahşi hayvanlara karşı kazanılan bir başka kalıcı zafer de, "demirci"nin şahsında kutsanmış ve erkeklerin de "kam" olabilme hakkını elde etmiş olmasıydı. Erkeklerin kam olmaya başlamalarıyla birlikte daha önceki "ayı-ata" ve "kuş-ata" cübbelerinin yanısıra "geyik-ata" cübbeleri ve buna bağlı kültün oluştuğunu düşünüyoruz. Bu fikrimizi destekleyen unsurlar arasında "geyik-ata" kültüne bağlı kam cübbelerinde ve bilhassa başlıklarında demirin yoğun olarak kullanılması ve çok daha sonraları tarih sahnesine çıkıldığında ve İslâm dininin kabul edilmesinden sonra bile "geyik-ata" kültünün izlerinin de diğer kültlerle birlikte Türk kültür ekolojisinde devam etmesidir.[21]

Bu bağlamda, R. Grousset'in (1999) O. Lattimore'den aktardığı "Sibirya ormanlarının ren geyiğinin yerine bozkır atının gelmesi veya geçmesi durumu, ki Pazırık mezarlarında kurban atların 'ren geyiği' şeklinde tebdil edilmesi (Tannu Tuva, Sibirya Altayı, M.Ö. 100 yılları) orman avcılığından hayvan yetiştirici göçebeliğe geçmekte olan bir aşireti gözler önüne sermektedir." (Lattimore 1938: 8) şeklindeki tespit de, kadın egemen (anaerkil) yapıdan erkek egemen (ataerkil) yapıya ve yerleşiklikten göçebeliğe, ormandan bozkıra çıkış şeklindeki oluşumu son derece çarpıcı bir biçimde ortaya koyar mahiyettedir.

Bu değişim ve dönüşümün yaşanmasında söz konusu olan kültlerle ilgili evrensel davranışların da "Ateşe söz geçirebilmesi" ve özellikle madenler üzerindeki sihirli güçleri yüzünden, demirciler her yerde korkulan ve çekinilen büyücüler olarak tanınmışlardır." (Eliade 1999: 514) tespitinde görüldüğü gibi demircileri sıradışı

[21] Bu bağlamda, B. Ögel'in "Kurt-ata" cüppesinin bulunmayışı ve "Kurt-ata"ya sahip kamların Kuzey Sibirya'da pek soylu sayılmamalarını "kurt-ata" inancının çok eskiliğine bağlamakta (1989: 37) ve bunun zamanla silinmiş olabileceğini düşünmektedir. Kanaatimizce, gerçek bunun tam tersidir. "Kurt-ata" veya "Bozkurt"tan yaratılış yahut köken mitleri ancak ormandan bozkıra çıkıştan sonra oluşmuştur ve çoban-avcılık döneminin özellikleri gereği kağanların yanında ikincil hatta çok daha gerilerde kalan kamların bu tür bir kültü yeterince geliştirememiş bile olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu kült doğrudan doğruya kağanların şeceresine hasredilmiş ve "Asena hanedanı"na dönüşmüştür. Kağanlar kan ve soy yönünü tekellerine aldıkları "kurt-ata/ana" kültünün kamlara geçmesine sıcak bakmadıkları gibi kağanlar karşısında gerçek anlamda ruhani liderliklerini dahi kaybederek toplumsal tabakalaşma da fiziki tabipliklerinin yanısıra psiko-sosyal ve kültürel tabipliği içeren bir ara veya asalak sınıf konumuna düşürülmüşlerdir. Zaman içinde meydana gelen kültür değişmeleri gereği bu konumları da meydana gelecek "otaçı" ve "ozan" gibi uzmanlaşmalarla iyice sarsılacaktır. Bu nedenlerle olsa gerek kamlar da aralarından "kurt ata/ana" inancıyla ortaya çıkanları haklı olarak pek iyi bilmiş olmaları gereken ve taşıdıkları sözlü gelenekten hareketle "soylu saymamaya" ve onları küçümsemeye devam ettiklerini düşünüyoruz. Ayrıca, bu dönemde kağanlar tarafından meydana getirilen bir soyutlamayla ulusun simgesi veya ortak üst totemi olarak ortaya çıkan tuğ ve bayrak kültlerinin de söz konusu "kurt ata/ana" kültünü geliştirememenin ve buna ait cüppeler meydana getirememe bağlamında karşı işlev durumunda olduğu kanaatindeyiz.

veya olağanüstü özelliklere sahip insanlar konumuna yükseltmiştir. Türk mitolojisindeki durumun da farklı olmadığı görülmektedir. Nitekim Yakutlar arasında yapılan bir çalışma sonucu ortaya çıkan, "Demircilik uğraşı önem bakımından şamanlık meslek ve görevinden hemen sonra gelir." Bu durumun muhtemelen bir başka nedeni de Türk kültür ekolojisinde son derece geniş kullanım alanına ve gelenek çevresine sahip olarak yaşamakta olan "kurşun dökme" ile ilgili kadın derneğinin veya ocağının kökenlerinin, erkeklerin bakır ve demiri eritmeyi başarmalarından çok daha önce, kadın kamlar tarafından bir büyü ve fal yöntemi olarak ortaya çıkmış olması ihtimalini düşündürmektedir. Bu ilk örnekten hareket eden erkeklerin zaman içinde demir ve demirci kültünün oluşumunu gerçekleştirdiklerini düşünüyoruz.

Konuyu bu bağlamda ele aldığımızda, bir Yakut atasözü "Demirciler ve şamanlar aynı yuvadan çıkar" (Us da oyun bir uyalah) der. Bir başkası da "şamanın karısının saygıya, demircininki ise tapılmaya lâyık olduğunu" söyler. "Demircilerde de hastalıkları iyileştirme, hatta geleceği bilme gücü vardır. ... Demirciler de kötü ruhların sürekli tehdidi altında ve düşman ruhları uzaklaştırmak için sürekli olarak çalışmak, ateşle oynamak, gürültü yapmak zorundadırlar." (Eliade 1999: 511-512) şeklindeki tespitler, demircilikle, erkeklerin anaerkil yapı ve onun idare ve idamecisi kadın kamlar karşısında, erkeklerin önce eşitliği ve daha sonra da üstünlüğü elde edecekleri sürecin nasıl başladığını ortaya koyar niteliktedir[22].

Esasen her iki süreç de birbirinden özü itibariyle ayrılmaz ve büyük ölçüde eş zamanlı olarak geliştiği düşünülebilir. Ancak başta fiziki ve ruhsal olanlar olmak üzere çeşitli nedenlerle avcılığın dominantlığı ki büyük ölçüde erkek faaliyeti biçiminde geliştiği düşünülebilir. Bununla birlikte kandaş toplumsal yapının mevzubahis ettiğimiz anaerkil karakterinin baskısı altında olan erkeğin kendisini ifade edebilmek başta olmak üzere avcılığı aynı zamanda bir hürriyet ortamı olarak da düşünmek mümkündür. Abdülkadir İnan başta olmak üzere kaynakların naklettiği ve "orman kültü"yle ilgili en önemli hususlardan birisi olan, orman ruhuna her avcının kurban sunabilmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Ormanda kamın aracılığına ihtiyaç yoktur. Bu bir cephesiyle, "orman kültü en eski devrin, işbölümünün şamanları dahi yaratmadığı dönemin kalıntısı" (Hassan 1986: 111) olarak düşünülebilir. Ancak diğer yandan da erkeklerin kamsız kurban sunabilmelerine bile imkân sağlayan ve bitki yetiştirici yapıya hâkim olan kadın kamların, kamlık yapma (kamlama) tekelinin kırılış çizgisinin başlangıç noktası olarak da yorumlanabilir.

Nitekim yakın yüzyıllarda derlenmiş olmakla beraber konuyu aydınlatıcı ipuçları bulunan bir belge sayılabilecek olan, A. İnan'ın naklettiği (1986: 63) Şor Türkleriyle ilgili bir örnek kanaatimizce son derece anlamlıdır. Son zamanlara kadar avcılıkla geçinen Şor Türkleri, orman ruhlarına çok önem verirler. Bu ruhlar, avcılar

[22] Türklerin tarih sahnesine Altay'ın efsanevi demircileri olarak çıkması da bu bağlamda son derece anlamlıdır.

avdan dönünceye kadar obada oyun, şakalaşma, eğlence yapılmasını istemezler; ancak ilginçtir ki, başkalarının şakalaşmalarından hazzetmemekle beraber, kendilerine hikayeler, masallar anlatılmasında pek hoşlanırlar. "Hele müstehcen hikayeler pek hoşlarına gider." Bundan ötürü, avcılar yanlarında bir usta hikayeci bulundururlar. Bu hikayeci avdan avcılar kadar hisse alır.

Bu uygulamanın Şor Türklerinden başka Kuzey Altay Türkleri ve Hakaslar arasında da kayçıları (destancıları) ava götürmek ve orada kayçının dua edip destan söylemesi ve bu yolla avın daha bereketli olacağı inancıyla günümüzde de devam etmekte olduğu görülmektedir. Kayçının destan okuması ve duasını duyan dağ iyesinin (tayga eezi) bundan memmun kalacağı ve av hayvanlarını avcıların olduğu yere süreceğine (Ergun 1998:26) günümüzde de inanılmaktadır.

Bu işlemlerdeki destancının (kayçı) üstlendiği ritüelistik işlevler bir yandan erken dönemin kadın kamlarından erkek kamların ortaya çıkış sürecinde oynadığı rolü göstermesi diğer yandan da günümüz destancılarının dahi, kamlıkla olan ilişki ve ilintilerini açığa vurması bakımından son derece önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu süreç aynı zamanda bize, erkek kültür kahramanlarının veya uygarlaştırıcı kahramanların -ki Dede Korkut bunların en tipik ve büyük olanıdır- (İbrayev 2000; Nisanbayev 2000) Türk mitolojisinde ortaya çıkış zeminin ip uçlarını da vermektedir.

Türk kültürünün henüz bir cenin halindeki bu erken döneminde avcıların hayvanları evcilleştirmeye başlamasıyla toplum yapısında meydana gelen değişikliğin mitlere ve onlara kaynaklık eden dünya görüşünü etkilememesi düşünülemez. Avcıların, kuşlar ve köpekle başlayan evcilleştirmeleri, bu nedenle olsa gerek Türk mitolojisinde ve komşu Moğol mitolojisinde oldukça geniş ve etkili kuş ve köpek kültlerinin oluşmasına neden olmuştur.

Köpeği takip eden evcilleştirmeler içinde yer alan keçi ve koyun gibi küçükbaş hayvanlar ve nihayet atın evcilleştirilmesiyle yeni oluşum neredeyse tamamlanır ve ormandan bozkıra yönelinir. Üretim araçlarında meydana gelen bu değişme kadının egemenliğine son veren veya daha doğru bir ifadeyle erkeğin önce eşitliğini daha sonra da meydana gelen başka toplumsal değişmeler neticesinde üstünlüğünü veya egemenliğini tesis edeceği bir süreci de başlatır. Bu süreci hızlandıran katalizör unsurların başında demir ile sembolize ettiğimiz metalurjik keşiflerin özel bir yeri olmalıdır. Bu keşifler bir yandan onlara kendilerini korumaları için daha mükemmel silahlar yapmalarını sağlarken diğer yandan da kadın egemenliği döneminin adeta sembolü olan mağaralara da bağımlı olmaktan kurtarıyordu.

Bu dönemde önce yeraltında inşa edilen evler ortaya çıkar ve daha sonraki dönemlerde toprak üstüne yapılan toprak ve ağaç kütüklerinden yapılan hayvan besleme nedeniyle genişliği 200 metrekare kadar olabilen evler takip eder. Besin stoku bakımından da bahçe tarımına dayalı bitki üreticiliğine nazaran daha geniş imkânlara sahip olan hayvancılık diğerine tercih edilir. Öte yandan, hayvancılığın

bozkır tipi üretim veya göçerevli kültür içinde de uygun yerlerde iptidai bahçe tarımı yakın zamanlara kadar süregelmesi düşünülürse bunun hiçbir zaman ciddi bir kayıp olarak toplumsal yapıya yansımadığı görülür. Bu husus da söz konusu değişimin gerçekleşmesini kolaylaştıran unsurlardan birisi olarak düşünülebilirse de yerleşiklerle göçebeler arasında başlayan yer-yurt çekişmelerine dayalı mücadeleler, ata soyuna bağlı boy bütünlüğünde örgütlenmeye başlayan silahlı göçebelerin zaferiyle (Gryaznov 1969) son bulur. Bir başka ifadeyle, demirle bir yandan silahlanan diğer yandan zırhlanan ve son derece dayanıklı araç ve gerece kavuşan kutsal bir kağanın önderliğinde soy esasına göre örgütlenip ortaya çıkan evcilleşmiş ata, deveye ve küçükbaş hayvan sürülerine sahip topluluk veya devletlerin ormanda barınabilmeleri yapısal olarak gittikçe güçleşmiştir ve bozkırın uçsuz bucaksız otlakları pek çok araştırmacının da ittifak ettiği gibi dünyanın hayvancılık yapmak için en ideal bölgesidir ve sürünün peşinde göçebilen mükemmel "üy" veya "çadır" biçimindeki göçerevlerden müteşekkil göçen şehir hatta devlet, bozkır tipi devletle birlikte Hunlar başta olmak üzere Türkler tarih sahnesine çıkacakları süreci bu şartlar altında başlatmışlardır.

Bitki yetiştiriciliğinden hayvancılığa geçiş oluşumunun, Ortadoğu kaynaklı tarımın gelişmesine yönelik bir tespitini yapan J. Campbell'e (1992: 149) göre gelişip yayılması, "Çok daha yetersiz beslenen avcı toplayıcı kültürlerin yerini alan hayvancılık ve tarımcılık, geniş alanlar halinde doğu ve batıya yayılarak, İÖ. 2500 civarında Asya'da Pasifik kıyısına, Avrupa ve Afrika'da Atlantik kıyısına ulaşmış" olarak kabul edilmektedir. Ancak, başka bir tartışma konusu olmakla birlikte, pekâlâ bu konuda da çok merkezli bir yaratma (polygenesis) söz konusu olabilir ve Orta Doğu kaynaklı bu oluşum ve yayılımın Orta Asya veya Güney Sibirya merkezli bir yaratmayla da örtüşmesi mümkündür. Orta Asya'yı da etkileyen son buzul döneminden sonra meydana gelen bu gelişmeler esnasında Kuzey'den Güney'e yönelen göçlerin veya ormandan bozkıra yönelişin altında avcı-toplayıcı-bitki yetiştiricilikten avcı-çobanlığa geçiş yer almaktadır.

Toplumsal yapıyı bitki yetiştiricilikten hayvancılığa doğru değiştiren avcıların da bu süreç içinde sayı, zihniyet veya dünya görüşü bakımından değişmesi kaçınılmazdır. J. Campbell'in (1992: 259) tespitlerine göre, "Paleotik avcı dünyasında gruplar görece küçük –kırk elli kişiden pek fazla değil"diler ve dolayısıyla da "toplumsal baskı olarak, daha sonraki daha büyük, farklılaşmış, sistematik olarak örgütlenmiş köy ve şehirlerinkine göre çok daha azdı." Dahası, grubun çıkarları dürtülerin bastırılmasından çok onu desteklemesindeydi. Bu bağlamda, Orta Asya'da Altay dağları ve Baykal gölü civarlarındaki ormanlarda toplayıcı-avcılıktan hayvancılığa geçen avcı-çobanların toplumsal yapısı içinde artık bir yandan zor avcılık maceraları diğer yandan beslenme ve döllenme kaynaklarında artan düzenliliğin getirdiği nüfus artışının yanısıra yeterli otlak için bozkıra yönelen ailelerin kandaş soy esasından daha da genişleyen bir biçim de soy/sülale birlikleri şeklinde örgütlenen boy esasına göre yeniden düzenlenmiştir. Bu da beraberinde "kut bulma"yla, kutsanan "kutsal kağan"ları ortaya çıkarmış ve kağanlar doğrudan iletişime geçtikleri gökteki biraz aylak gibi görünen "Gök Tanrı"nın yeryüzündeki

temsilcileri olarak kabul edilip algılanmaya başlamışlardır. Zaman içinde ve bozkırda teşekkül eden Gök Tanrı'ya ulaşan kutsal geçit "Ötüken ormanı" (Ötüken Yış) ve dağı ise kimin kontrolünde ise ancak o, Gök Tanrı'yla olan iletişim geçitini elinde tutması dolayısıyla muzaffer olabiliyordu.[23]

Yukarıda işaret edilen, demirin kullanılması ve kutsanmasıyla meydana gelen gelişmeler içinde, erkek kamların ortaya çıkışı da bir ölçüde kutsal demircilik mesleğiyle ilişkilidir. Toplumsal iş bölümünde kadınların yanı sıra erkek kamların ortaya çıkması ve bunun inanç sistemi içinde meşruiyet zeminine sahip olmasının bir açıklaması bu olabilir. Öte yandan, bitki merkezli ve "toprak ana" anlayışına sahip "ağaçları kutsayan" ve hatta "ağaç ana"ları olan anaerkil yapının yanında daha önce işaret edildiği gibi hayvan merkezli "hayvan ata" kültlerinin ortaya çıkışı da "kuş, ayı" ve "geyik" başta olmak üzere yine bu dönemin ürünleri olarak görülmelidir. Bu dişi olan yer unsuruna karşı eril olan gök unsurunun yüceltilmesi sürecidir ve hayvanlar da büyük ölçüde yer menşeli değil gök kökenli olarak düşünülmüş gibidir. Nitekim daha önce kısmen de olsa değindiğimiz gibi Türk kozmolojisindeki hayvan adı taşıyan yıldızlar tıpkı bitki adını taşıyan yıldızlar gibi bu değişim ve dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Dahası, yukarıda işaret edildiği gibi, uzun zamandan beri Türk mitolojisindeki bazı olguları açıklamada kullanılan, "totem" veya "ongun" gibi düşünce kalıpları ve bunların dışavurumlarını oluşturan anlatılar da köken bakımından yine bu dönemin eseridir ve söz konusu değişim nedeniyle yaşanan çekişmelerin sonucunda çeşitlenmelere uğramıştır. Bazı kaynaklarda bir bitki adıyla yer alan bir yıldızın başka kaynaklarda hayvan adını taşımakta oluşu sözünü ettiğimiz değişimi son derece net bir biçimde açıklar mahiyettedir.[24] Bitki ve ağaç kültünden hayvan kültlerine doğru yönelen ve

---

[23] Bu bağlamda, Göktürkler döneminde "Tanrı ve Kağanlık ilişkisi" sebebiyle "Kutlu Geçit" kabul edilen Ötüken'in (Yıldırım 1992a: 354) Gök Tanrı inancı döneminde otoritenin kaynağı olma bağlamında Türk kağanlarının hakimiyetlerini tesisteki rolü ve fonksiyonu açıktır. Ötüken'i veya diğer bir ifadeyle, Gök Tanrı'ya giden yolu, göğün kapısını elinde tutan, bir anlamda Gök Tanrı'yla münasebet kurmayı da tekeline almış oluyordu. Bu aynı zamanda "kut bulmuş" olmanın ve hakimiyetin kaynağının Gök tanrı tarafından tasdikiyle de eş anlamlı olmalıydı. Nitekim, bu bağlamda Ötüken'in önemi Göktürk Bengütaşlarında "Devlet kurulacak, baş şehir kurulacak yer" olarak açıkça vurgulanmıştır.

Ötüken'in Gök Tanrı'ya açılan "gök kapısı" olarak tarih boyunca "bir siyasî dinî odak" şeklindeki düşünüş, S. Divitçioğlu'nun, L.W. Moses'dan yaptığı, "Herhangi bir budun başkanı bütün gücünü toplayarak Moğolistan Yaylalarını denetlemek isterse, Ötüken'i denetlemelidir. Hâlâ bilemediğimiz sebeplerden ötürü, tarihî çağlardan beri Orhun öyle bir siyasî ve dinî odak olmuştur ki, onu ele geçiren budunun meşruluğundan hiç kuşku duyulmaz. Kökenleri İç Asya olan Hunlardan, Moğollara kadar ardışık gelen imparatorlukların istisnasız hepsi Orhun'da merkezleşmiştir." (Divitçioğlu 1987: 214) şeklindeki ifadede yer alan "bilinmeyen sebepleri" izah edecek bir açıklamanın nihaî sonucu değilse de en azından başlangıcıdır.

[24] Aşağı yukarı bütün dünya kozmolojilerinde olduğu gibi Türk kozmolojisinde de, yeryüzünden çıplak gözle görülüp hareket seyirleri ve özellikleri ayırt edilebilen yedi sekiz yıldızla ilgili olarak meydana gelen adlandırmalar toplandığında elimize oldukça hacimli

şekillenen hayvan kültlerinin ortaya çıkışı hayat tarzı ve yaşanan fiziki çevrenin ormandan bozkıra dönüşmesi sürecinde de kaçınılmaz bir biçimde yeniden şekillenmiştir.

Bunların başında da daha önceki dönemde yaşadıkları ormanda ve bilhassa mağara ve bahçelere verdiği zararlar itibariyle kutsanan ve kültleşen ormanın en güçlü ve yırtıcı hayvanı "ayı"nın yerine, bozkıra yönelen ve yeni bir yapılanışla bozkırı hayat sahası olarak seçen avcı-çoban kültüründe bozkırın "bozkurt"u kutsanır ve zaman içinde de yaratılıştaki "hayvan ata" veya "ana" yahut köken miti olmadan, yol gösteren ve kılavuz kabul edilen kutsal mitolojik kimliğine bürünür. Öte yandan, anaerkil yapıdan ataerkil yapıya dönüşen toplumsal hayat içinde "ana ocağı"nın, "ataocağı" etrafında toplanışı sürecinin birdenbire gerçekleştiği düşünülmemelidir. Bu bağlamda, avcı-çobanlığa geçenlerin oluşturdukları ve gittikçe genişleyen bu yüzden de ortaya çıkan otlak kavgaları ve sınır çatışmalarının zorunlu kıldığı soy esasına bağlı boy bütünleşmelerinin idarecisi statüsü yahut kağanlık, özellikle erken dönemlerinde anaerkil yapının henüz tamamen gücünü ve önemini yitirmediği bir döneminde, ana soyunu sıradan bir kadına bağlamak yerine olağanüstü ve kozmik bir biçimde yeni toteme, bozkurta bağlayarak izah etmek zorundaydı. Bu zorlamalar da beraberinde, "bozkurt-ana" yahut yaygın olarak bilinen adıyla "asena" veya "kurtarıcı" yahut "doğuran" dişi bozkurt-ana mitlerinin oluşup bozkurt kültünün kağanların geldiği hanedanın kutsallığını, yani otoritenin meşruiyetinin kaynağını oluşturmuşlardır[25].

Türk yaratılış mitlerinin ilahi yaratılış anlayışının dışında kalan mitleri gözden geçirildiğinde bunları iki temel kategoriye ayırmak mümkündür. Birinci grupta kaçırılan erkeklerle evlenen bozkurt ve benzeri hayvanlar vardır. İkinci gruptaysa kaçırılan kadınlarla evlenen hayvanlar vasıtasıyla soyun türemesiyle karşılaşmaktayız. Bu bağlamda, Türk mitolojisindeki bozkurttan üremeyle ilgili mitler olarak karşımıza çıkan ve tarihsel dönemde kaydedilmiş anlatılar şu şekilde sıralanabilir: "Wu-sunlar'ın kralına Kun-mo derler. İşittiğimize göre bu kralın babasının, Hunlar'ın batı sınırında küçük bir devleti varmış. Hun hükümdarı bu Wu-

bir liste çıkmaktadır. Bu listeyi özelliklerine göre tasnif ettiğimizde: "1.) Hayvanlarla ilgili isimler: Karakuş, Akaygır, Arıktay, Kuzu, Oglak, Öküz, Arslan, Kör Arslan, Çıyan, Balık, Küçük Ayı, Büyük Ayı, Yagırsığın, Karayılan, Kızılsaksağan, Kuş Yıldız, Akpars, İki Boz At. 2.) Bitkilerle ilgili isimler: Ağaç Yıldız, Bugday Başı, Koz, Samanyolu. 3.) Eşyalarla ilgili isimler: Demirkazık, Altınkazık, Direk, Yay, Ükek, Kök Çığrısı, Sata, Bakırsokum, Sarıbayraklı, Evren, Erentüz, Ülgü. 4.) Yansıma isimlendirmeler: Yaşık, Yalçık, Yaldrak, Yıldrık, Yaldırık. 5.) Soyut isimler: Kalık, Ülker, Tengri, Uçmak, Gök Yolu, Gök Ejder, Arzu-dilek, Sevit. 6.) Somut niteliklerle ilgili isimler: Kün, Kuyaş, Güneş, Yultuz, Ay. 7.) İnsanlarla ilgili isimler: Yedihanlar, Yedikardeşler, Karaalp, Erklig, Yediler." (Çobanoğlu 1997a) gibi isimler karşımıza çıkmaktadır. Bu tasnife göre isimlerin veya isimlendirmelerin dikkat çekici büyük bir çoğunluğunun hayvanlarla ilgili olması kaynaklarda Türk mitolojisinin oluşum veya başlangıç dönemine göre çok geç dönemlerde yer almasındandır. Konuyla ilgili kaynakça ve daha fazla bilgi için bkz. (Çobanoğlu 1997a).

[25] Kılavuz Bozkurt mitinin kültürel sürekliliği için bkz. (Çobanoğlu 1997b).

sun kralına taarruz etmiş ve Kun-mo'nun babası olan bu kralı öldürmüş. Kun-mo da o sıralarda çok küçükmüş. Hun hükümdarı ona kıyamamış. Çöle atılmasını ve ölümü ile kalımının kendi kaderine bırakılmasını emretmiş. Çocuk çölde emeklerken üzerinde bir karga dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti ona yavaşça yaklaşarak vermiş ve uzaklaşmış. Az sonra çocuğun etrafında bu sefer bir dişi kurt dolaşmaya başlamış. Kurt da çocuğa yanaşarak memesini çocuğun ağzına vermiş ve iyice emzirdikten sonra yine oradan uzaklaşmış. Bütün bu olan biten şeyleri Hun hükümdarı uzaktan seyretmiş. Bunları görünce çocuğun kutsal bir yavru olduğunu anlamış ve hemen alıp adamlarına vermiş. İyi bir bakımla da büyütülmesini emretmiş. Çocuk büyüyerek bir yiğit olmuş. Hun hükümdarı da onu ordularından birine komutan yapmış. Gittikçe gelişen ve başarı kazanan çocuğa gönül bağlayan Hun hükümdarı, babasının eski devletini ona vererek onu Wu-sun kralı yapmış." (Ögel 1989: 14). Bu anlatıda Türklerin kendi içlerinde bozkurtun kutsallığı dolayısıyla onun beslediğine gösterilen hürmet ifade edilmektedir.

Oysa, doğrudan doğruya bozkurttan türemeyle ilgili olan anlatılar daha yaygındır ve muhtemelen tarihsel olarak daha eski mitolojik inançların izlerini taşımaktadırlar. Bunlardan birisi olan ve Çin Sui Sülalesi'nin tarihinde geçen Türkler'in türeyiş efsanesi şöyledir: "Bazıları şöyle derler: Bir rivayete göre (Göktürkler'in) ilk ataları Hsi-Hai, yani Batı-Denizi'nin kıyısında oturuyorlardı. Lin adlı bir memleket tarafından onların kadınları, erkekleri (çocukları ile birlikte), büyüklü, küçüklü hepsi birden yok edilmişlerdi. (Türkler'in hepsini öldürdükleri halde sadece bir çocuğa acımışlar ve onu öldürmekten vazgeçmişlerdi. Bununla beraber onun da kol ve bacaklarını keserek kendisini Büyük-Bataklık içindeki otlar arasına atmışlardı. Bu sırada dişi bir kurt peyda olmuş ve ona hergün et ve yiyecek getirmişti. Çocuk da bunları yemek suretiyle kendine gelmiş ve ölmemişti. (Az zaman sonra), çocukla kurt karı-koca hayatı yaşamaya başlamışlar ve kurt da çocuktan gebe kalmıştı. (Türkler'in eski düşmanı Lin devleti çocuğun hâlâ yaşadığını duyunca) hemen adamlarını göndererek hem çocuğu hem de kurdu öldürmelerini emretmişti.

Askerler kurdu öldürmek için geldikleri zaman kurt onların gelişlerinden daha önce haberdar olmuş ve kaçmıştı. Çünkü kurdun kutsal ruhlarla ilgisi vardı ve (daha önce onlar vasıtası ile haber almıştı). Buradan kaçan kurt Batı-Denizi doğusundaki bir dağa gitmişti. Bu dağ Kao-ch'ang(Turfan)'ın kuzey-batısında bulunuyordu. Bu dağın altında da çok derin bir mağara vardı. (Kurt buraya gelince) hemen bu mağaranın içine girmişti. Bu mağaranın ortasında, büyük bir ova vardı. Bu ova baştanbaşa ot ve çayırlıklarla kaplı idi. Ovanın çevresi de aşağı yukarı 200 milden fazla idi. Kurt burada on tane erkek çocuk doğurdu. (Göktürk Devletini kuran) A-şi-na ailesi, bu çocuklardan birinin soyundan geliyordu. (Ögel 1989: 22-23). İçinde Ergenekon fikrini de barındıran bu türeyiş veya köken mitinde bozkurt-ana açık olarak yer almaktadır. Bu mitte dikkati çeken diğer hususların başında yukarıda ele aldığımız dağ kültlerinin ve bunların avcılıkla birlikte anaerkil yapıya direnişe geçen ilk erkek derneklerinin oluşmasındaki rollerini doğrular mahiyette dağ ve mağara kültlerinden de izler taşımalarıdır. Dahası, Göktürklerin

hakimiyetlerinin kaynağını veya kutsallıklarının dolayısıyla da hâkim oluşlarının esası saydıkları bu mitin çok daha eski zamanların izlerini taşıdığı açıktır.

Nitekim aynı mitin bir başka varyantı olan bir metinde onlar aynı zamanda ateşin de kâşifi olarak gösterilmektedirler. Dahası, Oğuz kağan'ın "yer" ve "gök"e ait iki kadınla evlenmesi fikrinin proto-tipini ve yada taşına sahip yağmur ve rüzgara hükmeden kutsal yadacı fikrini de barındıran ve bu nedenle diğer mitolojik unsurlarla birleşen bu köken miti şu şekildedir: "Göktürkler'in ataları Hunların kuzeyinde bulunan Sou ülkesinden çıkmışlardır. Onların kabilelerinin reisine A Pang-pu denirdi. Onun on yedi tane büyük ve küçük kardeşi vardı. Büyük kardeşlerden birinin adı da İ-ci-ni-si-tu idi. Bu çocuk kurttan doğmuştur. Bütün bu kardeşlerin yaratılış bakımından tabiatları biraz budalaca idi. Bu sebeple de devletleri düşmanlar tarafından süratle yok edildi.

Tabiat üstü bir kudrete ve özelliklere sahip olan İ-ci-ni-si-tu yağmurun yağması ve rüzgarın esmesi konusunda emirler verebiliyordu. Onun iki karısı vardı. Bunlara yaz ve kış tanrılarının kızları denirdi. Bu iki kadından birisi dört tane çocuk doğurdu. Bu çocuklardan birisi beyaz bir leylek oldu. İkinci çocuk A-fu ile Kem nehirleri arasında oturdu. Bunun adı da Çi-gu (Kırgız) idi. Üçüncü çocuk da Çu-cin suyunda yerleşti. Dördüncü çocuk ise Chien-su ve Şin dağlarında oturuyordu ve kardeşlerinin de en büyüğü idi. Bu dağlar üzerinde yıkılan eski devletin başkanı A Pang-pu'nun bir oymağı yaşıyordu. (Bu dağların çok soğuk olması nedeniyle), bu oymak da soğuktan çok ıstırap çekiyor (ve ısınmanın bir yolunu bulamıyordu). Dört çocuğun en büyüğü burada ateşi bulmuş ve onları ısıtarak beslemişti. Bu yolla da oymak halkı ölmeden yaşamanın yolunu bulmuştu. Bunun üzerine diğer üç kardeş de birleşerek büyük kardeşlerini başkan seçmişlerdi. Büyük kardeş başkan olunca da Türk unvanı verilmişti. Bu Türk'ün özel adı da Na Tu-liu idi. On tane karısı vardı. Bu kadınların doğurdukları erkek çocukların hepsi de soy adlarını annelerinin adlarından alıyorlardı. (Göktürk devletini kuran) Aşina ailesi ise (Türk'ün) küçük karısının soyundan geliyordu. Türk ölünce on ayrı anneden doğan çocuklarının hepsi toplandılar ve aralarından birisini başkan yapmak istediler. Hepsi bir arada büyük bir ağacın altına gittiler ve orada şöyle anlaştılar: - Ağaca doğru en çok kim yükseğe atlayabilirse, o başkan olacaktır. Aşina'nın oğlu diğerlerinin arasında en genç olmasına rağmen, en yükseğe atladı ve bunun üzerine başkan seçildi." (Ögel 1989: 27-28). Bu anlatıda yine soyu nedeniyle Aşina (Asena) oğullarının diğerlerine olan üstünlüğü dolayısıyla tarih boyunca görüldüğü gibi tipik şecerecilik hatta şecerenin temel işlevi olan hanedanı yüceltme ile karşılaşmaktayız. Kağanlık döneminde kağan soyunun dişisinin gizlenmesi veya daha doğru bir ifadeyle kozmik bir bozkurtla örtülmesi ve yüceltilmesi kanaatimizce, ataerkil yapıya geçişin bir göstergesi olmanın da ötesinde, yeni sosyal ve kültürel yapılanışın bir gereği olarak teşekkül etmiş olmalıdır.

Bütün bu sıraladıklarımıza ilaveten, bozkurt'un "kök böri" gökle olan ilişkisinin rengin ötesinde kökenine ilişkin açıklamalar sunması da son derece dikkat çekici ve anlamlıdır. Bu bağlamda, tarihsel zamanlardaki yorumlanışlarıyla farklı bir

anlam kazanan, Ergenekon destanının alegorik olarak daha eski dönemlerin "orman"dan "bozkır"a çıkışının izlerini taşıdığı bile söylenebilir[26]. Aynı şekilde, Oğuz Kağan Destanı'nın yukarıda sıraladığımız hususların ışığında Büyük Hun İmparatorluğuna varan alegorik bir hülasası olarak yorumlanabilmesini de mümkün kılması eklenebilir.

Avcı-çobanlığın ortaya çıkışıyla ve yukarıda işaret edilen boy esasına dayalı yapılanışın bozkırda belli bir sistematik üzerinde hayvancılık yapmanın, kendilerini, hayvanlarını ve otlaklarını korumaya dayalı bir dayatmanın veya zorunluluğun sonucu olarak ortaya çıkışı açıktır. Ancak bu bağlamda en önemli husus, töre esaslı olarak boyların barışına ve birleşikliğine dayanan "devlet"in ortaya çıkışıdır. Tarihte birden bire cihanülşumül bir imparatorluk olarak ortaya çıkan Hunların, bizim basite indirgeyerek birkaç çizgiyle ana hatlarını özetlediğimiz yüz binlerce yıllık geçmişlerinde yatan arka plan bu şekilde bir yapıya sahip olmalıdır. Türk mitolojisi de hiç şüphesiz böyle bir paleolitik, neolitik ile sonu demire varan metalurjik geçmişin ve tarihsel dönemlerde yer alan yapılanışların ürünü olarak görülmelidir.

Bu bağlamda, avcı-çobanlık veya göçerevli çobanlar ve avcı-toplayıcılar oldukça sık ve nispeten uzak mekanlar arasında yer değiştirir (Picon 2000: 341) ve bunda da atın evcilleştirilmesinin sağladığı imkanlar her şeyin üstündedir. Mitolojik dönemden başlayarak günümüze kadar "at"ın Türk kültür ekolojisi içindeki adeta kutsanan yerinin ve öneminin kökenini oluşturur. Dahası, Türk dünya görüşünün veya geleneksel anonim halk felsefesinin indirgenebileceği en temel kavram olan "hareket"in -ki, zamanla veya takvimle ilgili köken mitinin de temelini oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir- kaynağını da yine attan aldığı ve bu nedenle de olağanüstü kökene sahip at mitinin oluştuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Genel anlamda, göçebelik üstüne yapılan, "Avcı-toplayıcılar daha çok vahşi unsurları işlerken, çoban göçebeler doğa ile olan ilişkilerini dolaylı kılan evcil olanlar ile meşgul olurlar. Bu durumda göçebe toplumlar kendi aralarında iktisadi yapıları bakımından ayrılsalar da hepsi hareket etmeyen yeni yerleşik toplumların karşıtıdır." (Picon 2000: 341) şeklindeki tespitlerde, kadın egemen ilkel bahçe tarımı ve toplayıcılıktan sonra oluşan erkek-kadın eşitliğine ve daha sonra gelişen erkek egemenliğinin çerçevelediği sosyo-kültürel yapıların ürünü olan Türk mitolojisine ait maddeleri kültürel ve kurumsal bakımlardan içinde yer alıp yaratıldıkları bu bağlamsal çerçevede yeniden kurmak suretiyle değerlendirmeye geçebiliriz. Ancak bundan önce yukarıda işaret ettiğimiz şekilde bir yönüyle evrimleşerek göçerevli olarak gelişen yapının yanında göreceli olarak daha az değişen yapıların versiyonlarının yanyana yakın zamanlara kadar yaşamış olduğunu göz önünde bulundurarak Türk kültür tarihi ile ilgili tek çizgili bir hüküm vermenin ne kadar yanlış ve eksik olduğunu tekrarlamakta ve bu bağlamda birkaç örneği değerlendirmekte yarar vardır.

[26] Bu sürecin yaylak-kışlak çizgisinin gelişimini müteakip 5 asırı aldığı ve M.Ö. 8'lerde tamamlandığı (Gryaznov 1969:131) düşünülürse durum daha iyi anlaşılabilir.

Çoban için dua yeterlidir. O yiyecek kaynaklarını evcilleştirdiği hayvanlar sayesinde büyük ölçüde garanti altına almıştır. Kuraklık ve yaygın bulaşıcı hastalıklar dışında doğal afet korkusu azdır. Bunlar ve türevlerinin gerçekleşmemesi için dua etmek onun hayatını idame ettirmeye yeterlidir. O artık yarı yarıya (hayvansal yiyecek/içecek hatta giyecek ve barınak kaynakları düşünüldüğünde) doğa üzerinde modern anlamda hâkim duruma geçtiği söylenemese de, o içinde yer aldığı doğanın gerçek veya hayali neredeyse her unsuruna karşı tapınan çaresizliğini yenmiş, kendisi dışındaki nesnelerle arasını en azından eşitlemiştir. Statükonun oluşması ve devamı en büyük dileğidir. Yazla-kış, yaylakla-kışlak arasında yeri, zamanı, sınırları ve sosyo-kültürel konum ve rolleri belirlenmiş –töresi tutulup düzenlenivermiş- "göç" toplumsal hayatın en büyük ritüeli mahiyetindedir. Töre de esasen bu ihtiyaçtan doğmuş ve şekillenmiş olmalıdır.

Göçerevli terimiyle ifade edilen barınak biçimi olan çadır -ki gerçekte söz konusu olan göçen sadece evler değil zamanı geldiğinde topyekûn bir şehrin göçmesidir- etrafında dünyayı algılayışın biçimi de değişir. Bu yeni dünya ve kâinat imajına göre, Türkler birçok başka halklar gibi gök kubbeyi bir çadır (yurt) gibi tasarlar. Bu bağlamda, Türk mitolojisinin en mümtaz simalarından Oğuz Kağan'ın "Ben sizlere oldum Kağan; alalım yay ile kalkan; nişan olsun bize buyan; kurt olsun (bize) uran (savaş bağırışı); demir kargı olsun orman; av yerine yür(ü)sün kulan; daha deniz daha müren (ırmak); güneş bayrak, gök kurıkan, (çadır)" (Arat.....) deyişi, bir yandan Türk dünya görüşünün üniversalizme ve cihan hakimiyeti fikrine ulaşmasını[27] diğer yandan da söz konusu dünya imajında yer alan çadır şeklinde gök kubbe anlayışını ortaya koyması bakımlarından son derece önemlidir.

Kâinatı bu algılayış biçimi kendi içinde bir sistematiğe sahiptir ve "Samanyolu çadırın dikişyeri, yıldızlar da ışık gelsin diye açılmış deliklerdir. Yakutlara göre yıldızlar "dünyanın pencereleri"dir; Göğün çeşitli katlarının (genellikle 9, fakat kimi yerlerde 12, 5, 7 kat) havalandırılması için açılmış deliklerdir. Zaman zaman tanrılar çadırın bir yerini açıp içine bakarlar; göktaşları, akanyıldızlar (meteorlar) bunun belirtisidir. Gökkubbe ayrıca bir kapak gibi de tasarlanır; bazan bu kapağın kenarlarının dünyanın kenarına tam oturmadığı olur; o zaman aralıklarından içeri şiddetli rüzgârlar girer. Aynı şekilde kahramanlar ve kam olarak adlandırılan kimi ayrıcalıklı insanlar da bu dar aralıktan süzülüp Göğe girebilirler.

Göğün ortasında bu büyük çadırı bir orta direk gibi tutan Kutup Yıldızı parlar. Daha önce de işaret edildiği gibi, Türk mitolojisinde, Kutup Yıldızı bir Direk veya Kazık olarak tasarlanır. (Demirkazık). Tamamlayıcı bir mitsel imge de görünmez bir biçimde Kutup Yıldızına bağlı olan yıldızlar imgesidir. Bu yıldızları

[27] Türk kültür tarihinde cihan hakimiyeti ve üniversalizm konusunda daha fazla bilgi için bkz. (Turan 1976).

bir at sürüsü, Kutup Yıldızını (Dünyanın Direği) da bu atların bağlandığı kazık olarak (Eliade 1999: 292-93) tasavvur edilir.

Bu bağlamda, ağırlıklı olarak göçerevli geçmiş ve buna dayalı dünya görüşü üzerinde duran ve bunun evvelini sorgulamayan görüşler nedeniyle bir "Türk panteonu" yaratma veya bunun zıddı olarak böyle bir oluşumu muhtelif nedenlerle reddetmeyi bir apriori kabullenmek yerine, -kışları yerleşik yazları göçebe olmaları nedeniyle- göçerevliliğin en tekâmül etmiş formu olduğunu düşündüğümüz, göçebelik (nomad) olgusu konusundaki evrensel gözlemleri dikkate almayı daha uygun buluyoruz. Bu konuda, F. R. Picon'un "Hür, bireyci, hiçbir devlete ve zorbaya tabi olmayan" bu göçebe çobanlar için yapılmış "geleneksel, basmakalıp" tanımdır. Fakat bu aynı zamanda göçebelerin kendilerinden çıkan bir tanım olduğu sürece de nesnel bir veridir. Yerleşik toplumlarla olan sıkı temaslarda kendilerine yönelik bu bakış açısı aynı zamanda yerleşik ve göçebe ideolojileri arasındaki farkı da bilinçli bir şekilde doğrular niteliktedir.

Çoban göçebeler daha gerçekçi bir dünya görüşüne ve törenler açısından oldukça fakir bir hayata sahiptirler. Kahinlik konusunda zengin uygulamalara sahip olmalarına karşın büyücülük daha az yaygındır. Din, topluma nazaran birey üzerinde daha fazla merkezileşir ve nihayet çok sayıda kutsal figürü içeren bir panteon fikri çiftçilerde daha fazladır. (Picon 2000: 341) şeklindeki tespiti "panteon" varlığı veya yokluğu konusunda en azından aceleci veya ön yargılara istinaden kesin fikirli olunmaması gerektiğini ortaya koyar. Bundan daha da önemlisi, tarımcının duayı takvime bağlı ritüellere indirgemek zorunda olmasından kaynaklanan nedenlerle evrensel bazda yaygın bir fenomen olarak geliştirdiği "panteon" fikri ve uygulamasının aynen ve birebir olarak "avcı-çobanlar"da veya "göçerevli"lerde aranmasının yanlışlığını veya eksikliğini açıklar. Ancak bu durumun da sadece Türklere has olmadığının altı çizilmelidir.

Nitekim, bu konuda diğer evrensel örnekler üzerinde yapılan araştırmaların neticesi olarak, avcı-toplayıcı toplumların mitolojisinin de önemli benzerlikler gösterdiği (Picon 2000) sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, toplumun kökenini anlatan mitler, genel itibariyle evrenseldir ve neredeyse aynı kalıptan çıkmış gibidir. Bu toplumlara ait mitlerde de kültürel kahramanlar insanları ve geleneklerini yaratır, ateşi evcilleştirir, insana sanat ve teknikleri öğretir, çevreyi ve hayvanları tanzim eder.

Bu yapısal ve işlevsel benzerliklerin neden olduğu ve konumuzla ilgili olan en önemli tespit ise, Türk mitolojisinde "panteon" meselesini izah edecek mahiyette görünen, Türk kozmolojisinde ruhlar tanrı değildir. Kültürel kahramanlar ya da yaratıcı ruhlar, insanların işlerine karışmazlar ve bu sebeple de onlara kült adanmaz. Bunun kuralcı ideolojiyle değil varoluşsal ideolojiyle ilgisi vardır. Toplumda özellikle bireylerin vurgulanması gibi ruhlar dünyası da son derece bireyselleştirilmiştir. Gruptaki eşitlikçi yapı ruhlar arasında da hiyerarşi yokluğuna tekabül eder. Sonuçta aslolan bireydir ve doğa üstüyle doğrudan temas kuran odur.

Otacı (tabip-kam) ayrı tutulursa uzmanlaşmış kişilerin aracılığı yoktur. İnsanları yarattıktan sonra onlara dünyayı bahşeden kültürel tanrı, sadece göçebe toplumlara özgü değildir. Ancak bu toplumlarda en belirgin özellik eşitlikçi yapının ve ideolojinin varoluşçu görünümünün baskın oluşudur: Bazı otorite önderleri ile belirli bir iktidar tipinin olmayışı kimi tanrısal figürlerin yokluğuna neden olur. Diğer taraftan avcı-göçebeler doğrudan kendi etkileri altında bulunmayan şeylere daha az ilgi duymaktadırlar (Picon 2000: 341) şeklindeki tespittir. Bu tespitten hareketle, Türk mitolojisinden toprağa yerleşik çiftçiler arasında gelişmiş örneklerden yola çıkarak bir "panteon" arama-kurma veya hiçbir suretle bunun imkansızlığını ileri sürmenin doğru olmadığını düşünüyoruz[28]. Türk mitolojisi çalışmalarının bin yıllık ihmal edilmişliğinden kaynaklanan eksiklikleri "yok" diye kestirip atmak yerine kaybedilen zamanı telafi etmek amacıyla çok daha geniş kadro ve imkanların işe koşulmasıyla "gerçeğe" ulaşmamız hızlanır.

Sonuç

Sonuç olarak, günümüzde "Türk Dünyası" olarak adlandırılan en geniş anlamıyla "Uluğ Türkeli" (Uluğ Türkistan) gerçeği nevi şahsına münhasır bir olgu olan Türk kültür ekolojisi üzerinde var olur. Türk kültür ekolojisinin de varlık temeli ve nedeniyse Türk mitolojisidir. Bu nedenle de Türk dünyasının dini inanç ve gelenekleri başta olmak üzere, bütün sosyal ve kültürel boyutlarıyla Türk medeniyetini anlayabilmenin ve onun insana ve tabiata karşı duruşunu, tavır alışını ve kozmostan kâinata dönüşüm çizgisinde kendini idrak edişini kavrayabilmenin ana kaynağının Türk mitolojisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle yaygın olarak tekrarlananların ötesinde Türk kültürünün ortaya çıkış ve oluşum sürecinin tarih öncesinde Güey Sibirya Ormanlarından başlayıp sonradan bozkıra yönelmesi, toplayıcılık, avcılık ve hatta ilkel bahçe tarımından sonra hayvancılık ağırlıklı göçerevli yaşam tarzlarının Türk mitolojisindeki kalıcı izler taşıdığı çalışmamızda yapılan tahlillerde açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA:

Abdurrezzak, Ali Osman.(2018).*Türk Destanlarından Kalevala Destanına: Karşılaştırmalı Bir Mitoloji Araştırması,* Ankara: Karakum Yayınları.

Arat, R. Rahmeti.(1987). "Oğuz Kağan Destanı." *Makaleler I,* (Ed. O.F. Sertkaya), C I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 605-72.

Atalay, Besim.(1985). *Divanü Lugat-it Türk Tercümesi,* c.I, II, III, IV. Ankara: T.D.K. Yayınları.

[28] Konuyla ilgili tartışmalar hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Yıldırım 1991; 1992, Bayram 2017; Yıldız 2020)

Bayram, Bülent.(2017).“Türkiye’de Çuvaş Folklor Araştırmaları Örneğinde Mitoloji Araştırmalaında Kaynak ve metin Sorunları Üzerine.“ *Prof.Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı,* Istanbul: Türk Edebiyatı Yayınları, s.647-658.

Bidney, David.(1965).”The Concept of Myth.” *A Folklore Reader*.(ed. K. ve M. Clarke), New York: A.S. Barnes Co., s. 89-100.

Boyle, A. John.(1979). “The Owl and the Hare in the Popular Beliefs of the Medieval Mongols.” *Central Asiatic Journal,* C. XXIII, s. 65-71

Chadwick, N.K.(1936). “Shamanism among the Tatars of Central Asia.” *Journal of the Royal Anthropological Institute,* C. LXVI, s.75-112.

Champbell, Joseph.(1992). *İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri.* Ankara: İmge Kitabevi.

Champbell, Joseph.(1994).*Yaratıcı Mitoloji.*(ÇevK. Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi.

Cichocki, Dariusz.(1985).”Türk Mitolojisinde Kurt-Ana Sembolüne Dair*.” Türk Dünyası Araştırmaları,* S. 37, s.117-130.

Clauson, Sir G.(1964a). “Turks and Wolwes.” *Studia Orientalia*, C. XXVIII, S. 2, s.3-22.

Clauson, Sir Gerard.(1964b)."Early Turkish Astronomical Terms." *Ural-Altaische Jahrbücher* volume 35/XXXV, s.132-150 (350-368).

Çobanoğlu, Özkul.(1997a). “Türk Kozmolojisinde Değişme ve Süreklilik Dinamikleri Üzerine Tespitler.” *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* S.8, s. 33-63.

Çobanoğlu, Özkul.(1997b).”Kılavuz Bozkurt Motifinin Tarihsel Bağlamlarda ve Günümüz Alevi-Bektaşi Tarikatlerindeki Yapısal ve İşlevsel Sürekliliği Üzerine Tespitler.” *Kadri Eroğan: Hacı Bektaş Veli Armağanı,* Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay. s.165-173.

Çobanoğlu, Özkul.(1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Özkul.(2001).”Türk Mitolojisi”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi,* Ankara: AKM Yayınları, C.I, s. 1-479.

Çobanoğlu, Özkul.(2003a). *Türk Halk Kültüründe Memorat Türü.* Ankara: Akçağ Yayınları

Çobanoğlu, Özkul.(2003b).”Kağanlık ve Kamlık Kurumları Arasındaki Çekişmenin Türk Mitolojisine Yansıması Problemeatiğinde Yöntem Sorunları “ *Bilig Dergisi,* S.27, s.19-49.

Çobanoğlu, Özkul.(2004).”Türk Halk Kültüründe -Tör/Başköşe- Kavramı ve Anlam Yaratmadaki Simgesel Sürekliliği” *Türkbilig Dergisi,* S.7, s.33-44.

Çobanoğlu, Özkul.(2010).”Kültürel Güvenlik ve Kültürel Diplomasi Kavramsallaşmaları Bağlamında Dil ve Ekonomi İlişkisi Üzerine Tespitler”, *9. Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları, s.51-56.

Çobanoğlu, Özkul.(2017a).”Türk ve Boşnak Âşık Tarzı Edebiyat Gelenekleri“, *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası, Ord.Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı, s*.LXXV, s.389-406.

Çobanoğlu, Özkul.(2017b).”Aydın ve Halk Kaynaşması Bağlamında Sıvas Halk şairleri Bayramı.” *Prof.Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*, Istanbul: Türk Edebiyatı Yayınları, s.639-646.

Çobanoğlu, Özkul.(2017c).Türk ve Ermeni Sözlü Edebiyat Gelenekleri Arasındaki Etkileşimler”, *Türk Dünyasının Ulu Çınarı Mertol Tulum Kitabı,* İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, s.293-312.

Çobanoğlu, Sacide F.(2018).*Sözlü Edebiyat ve Anlatım Tutumu*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Erginer, Gürbüz.(1997). Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri. Istanbul: YKY.

Çoruhlu, Yaşar.(1998). *Türk Mitolojisinin ABC'si.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

De Vries, Jan.(1984). “Theories Concerning ‘Nature Myths.” *Sacred Narratives: Readings in the Theory of Myth.* (ed. A. Dundes), Los Angeles: University of California Press. s. 30-40.

Divitçioğlu, Sencer.(1987). *Kök Türkler: Kut, Küç ve Ülüg*. İstanbul: Ada Yayınları.

Dundes, Alan.(1984). *Sacred Narratives: Readings in the Theory of Myth.* Los Angeles: University of California Press.

Eberhard, Wolfram.(1942). *Çin'in Şimâl Komşuları*. Ankara: TTK Yayınları.

Eberhard, Wolfram.(1944)"Eski Çin Kültürü ve Türkler."(Çevİ. Berk), *D.T.C.F. Dergisi,* c.I, S. 4, s.11-23.

Eliade, Mircea.(1972). *Shamanism: Archaic Techniques of Ectasy*. Princeton: Princeton University Press.

Eliade, Mircae.(1990).*Dinin Anlamı ve Sosyal Fonsiyonu.(Çev. M. Aydın),* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eliade, Mircea.(1991).*Kutsal ve Dindışı.* (Çev. M. Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları.

Eliade, Mircea.(1993).*Mitlerin Özellikleri.* (Çev S. Rıfat), İstanbul: Simavi Yayınları.

Eliade, Mircea.(1994a).*Ebedi Dönüş Mitosu.*(Çev. Ü. Altuğu), Ankara: İmge Kitabevi.

Eliade, Mircae.(1994b). “Sözlü Yazın”, (Çev.M.Rifat), *Kuram Dergisi,* Eylül, s.68-72

Eliade, Mircea.(1999). *Şamanizm.* (Çev. İ. Berkan) Ankara: İmge Yayınları.

Emiroğlu, Öztürk.(2000). “Malgorzata Labeska-Koecherova'nın Türk Halkları Mitolojisi.” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,* S. 9, s. 202-205.

Erhat, Azra.(1972). Mitoloji Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ergin, Muharrem.(1980).Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Erginer, Gürbüz.(1997). Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri. Istanbul: YKY.

Ergun, Metin.(1998). Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı: Alıp Manaş. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Esin, Emel.(1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş.* İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları.
Esin, Emel.(1979). *Türk Kozmolojisi.* İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları.
Esin, Emel.(1985).*Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhaları.* Ankara: AKM Yayınları.
Frumkin, Gregoire. (1970). *Archaeology in Soviet Central Asia.* Leiden: E.J. Brill.
Grousset, René.(1999). *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur.* (Çev. R. Uzmen), İstanbul: Ötüken Yayınları.
Gryaznov, L. Mikhail.(1969). *The Ancient Civilization of South Siberia.* (Çev.J. Hogarth). London: Barrie&Rockliff.
Gummere, B. Francis.(1965).”The Epic.” *A Folklore Reader*.(ed. K. ve M. Clarke), New York: A.S. Barnes Co., s. 296-307.
Günay, Umay.(1990). "Ritüeller ve Hıdrellez." *Millî Kültür Dergisi*, S.72, s. 10-12.
Güngör, Harun.(1998). *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları.* Kayseri: Kıvılcım Yayınları.
Hamilton, Edith.(2000). *Mitologya.* (Çev. Ü. Tamer), İstanbul: Varlık Yayınları.
Hassan, Ümit.(1986). *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler.* Ankara: V Yayınları.
Hoppal, Mihaly.(2010).*Avrasya'da Şamanizm, (*Çev.B. Bayram), İstanbul: YKY.
Honko, Lauri.(1984).”The Problem of Defining Myth.” *Sacred Narratives: Readings in the Theory of Myth.* (ed. A. Dundes), Los Angeles: University of California Press. s.41-52.
Hook, S. H.(1993.) *Ortadoğu Mitleri.* (Çev. A. Şener), İstanbul: İmge Yayınevi.
İbrayev, Şâkir. (2000).“Şaman Korkut.” *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: AKM Yayınları, s. 215-219.
İnan, Abdülkadir.(1976). *Eski Türk Dini Tarihi.* Ankara: K. B. Yay.
İnan, Abdülkadir.(1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar.* Ankara: TTK Yayınları.
İnan, Abdülkadir.(1987). *Makaleler ve İncelemeler I.* Ankara: TTK Yayınları.
İnan, Abdülkadir.(1991). *Makaleler ve İncelemeler II.* Ankara: TTK Yayınları.
Kafesoğlu, İbrahim.(1999). *Türk Millî Kültürü.* İstanbul: Ötüken Yay.
Katanov, N. F.(2000). *Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri.* Ankara: Türksoy Yayınları.
Kaskabasov, Seit.(1994).“Ölümsüzlük Arayışı: Dede Korkut Efsanelerinin Mitolojik Anlamı.” (çev. H. Barlas), *Türk Halk Kültürü Araştırmaları,* Ankara: Kültür Bak. Yay. s. 93-104.
Kirk, G.S.(1970). *Myth: Its Meanings and Functions in Ancident and Other Cultures.* Los Angeles: University of California Press.
Koecherova, L. Malgorzata.(1998). *Mitologia Ludow Tureckich.* Warsawa: Wydawnitwo Academickie Dialog.
Lattimore, Owen.(1938).”The Geographical Factor in Mongol History*.” The Geographical Journal*, C. XCI, S.1, s.
Lévy-Bruhl, Lucien.(2006).*İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler.* (Çev. O. Aldanır), Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
McCants, William F.(2012).*Kültür Mitleri.* (Çev.M. Tabur), İstanbul: İthaki Yayınları.

Malinowski, B.(1955). "Myth in Primitive Pschology." *Magic, Science and Religion.* New York: Paul Rac.

Malinowski, B.1998. (çev. H. Portakal) *İlkel Toplum.* Ankara: Öteki Yayınevi.

Mardin, Şerif.1982. *İdeoloji.* Ankara: Turhan Kitabevi.

Maynagaşev, S.D.1916. "Sbornik Muzaya." *Antropologii i Etnografi*, tom III, s. 91-120.

Nerimanoğlu, K. V. ve A. Acalov.2000."Azerbaycan Türk Mifologiyası" *AKM: Türk Edebiyatı Tarihi Ansiklopedisi, (Baskıda).*

Nisanbayev, Addilmalik.(2000)."Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata." *Kazakistan'da Dede Korkut* (ed. A. Nisanbayev), Ankara: AKM Yayınları, s.1-13

Numazawa, K.(1984). "The Cultural-Historical Background of Myths on the Seperation of Sky and Earth." *Sacred Narratives: Readings in the Theory of Myth.* (ed. A. Dundes), Los Angeles: University of California Press. s. 182-192.

Okladnikov, A.P. (1970).*Yakutia: Before Its Incorporation Into The Russian State.* Montreal: McGill-Queen's University Press.

Ong, J. Walter.(1995). *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi.* (Çev. S. P. Banon), İstanbul: Metis Yayınları.

Ögel, Bahaeddin.(1989). *Türk Mitolojisi I.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, Baheddin.(1995).*Türk Mitolojisi II.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Picon, F. Réne.(2000). "Göçebelik: Göçebe Düşünce ve Dinsel Olgu", *Mitolojiler Sözlüğü I.,* (Çev. Y. K.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 340-341.

Roux, Jean-Paul.(1998).*Türklerin ve Moğolların Eski Dini.* (Çev. A. Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları.

Roux, Jean-Paul.(1999.) *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm.* (Çev. A. Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Roux, Jean-Paul.(2000a)."Ağaç: Türklerde ve Moğollarda Hayat Ağacı ve Kozmik Eksen. " *Mitolojiler Sözlüğü I, II.* (Yay. haz. L. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 27,28

Roux, Jean-Paul.(2000b)."Gök: Gök-Tengri ve Türkler ile Moğollarda Yıldızlar. " *Mitolojiler Sözlüğü I, II.* (Yay. haz. L. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 342-343

Roux, Jean-Paul.(2000c)."Hayvanlar: Türk ve Moğol Dinlerinde Öncelikleri. Kavimsel Mitler ve Av Ritleri " *Mitolojiler Sözlüğü I, II.* (Yay. haz. L. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 377-378

Roux, Jean-Paul.(2000d)."Şamanizm: Türklerde ve Moğollarda." *Mitolojiler Sözlüğü I, II.* (Yay. haz. L. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 1032-1033

Ruben, Walter.(1947). *Budizm Tarihi.* (Terc.Abidin İdil). Ankara: A.Ü. DTCF Hindoloji Serisi.

Sagalayev, A. Markoviç.(2017).*Ural Altay Mitolojisinde Arketipler ve Semboller.* (Çev.A. Toraman), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

Sayılı, Adnan.(1982). *Mısırlılarda ve Mezapotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp.* Ankara: TTK Yayınları.

Seyidoğlu, Bilge.(1992). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller.* Erzurum: A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Schmidt, P. Wilhelm.(1964)."Eski Türklerin Dini." *İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* c.XIII, s.75-90.

Schmidt, P. Wilhelm.(1966). "Tukue'lerin Dini." *İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c.XV,* s.63-80.

Strzygowski, J. (1935).“Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi.” *Türkiyat Mecmuası,* s. 1-81.

Tanyu, Hikmet.(1975). “Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar.” *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı,* s. 120-135.

Tanyu, Hikmet.(1987). *Türklerin Dini Tarihçesi.* Ankara: T. K. Yay.

Tarcan, Halûk.(1998). *Ön-Türk Tarihi.* İstanbul: Kaynak Yayınları.

Tokel, Dursun A.(2000). *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Tryjarski, Edward.(1979). “The Dog in the Turkic Area: An Ethnolingusitic Study.” *Central Asiatic Journal,* C. XXIII, s. 297-319.

Tuna, Korkut. (2000). *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine.* Ankara: TDV Yayınları.

Tural, Sadık.(1999). *Kazak Türklüğünü Aydınlatanlara Nisanbayev’in Bakışı.* Ankara: AKM Yayınları.

Turan, Osman.(1976). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefküresi Tarihi I-II,* İstanbul: Nakışlar Yayınevi.

Uraz, Murat.(1994). *Türk Mitolojisi.* İstanbul: Düşünen Adam Yay.

Yetişen, Rıza.(1979). “Naldöken Tahtacıları.” *Türk Folklor Araştırmaları,* C.18, S. 360, s. 8712-8713

Yıldırım, Dursun.(1991)."Köktürklerde Kağanlık Süreci; Kaldırma, Kötürme ve Oturma." *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Bas., s.519-530.

Yıldırım, Dursun.(1992)."Köktürk Çağında Tanrı Mı Tanrılar Mı Vardı." *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri,* C.II, Ankara: Kültür Bak. Yay., s.351-361.

Yıldız, A. Kübra, (2020). *Atalar Kültü*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Yılmaz, Levent. (2000). “Mitolojiler Sözlüğü’nün Türkçesini Sunarken.” *Mitolojiler Sözlüğü I, II.* (yay. haz. L. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. XI-XVIII.

Ziya Gökalp.(1976). *Türk Töresi.* Ankara: K.B. Yayınları.

Çuvaş Mitolojisi Üzerine Birkaç Söz

Ertuğrul Zorlu*

Giriş

Rusya Federasyonuna bağlı özerk bir Cumhuriyet olan Çuvaşistan Cumhuriyeti ve çevre ülkelerde yaşayan Çuvaşlar yaklaşık olarak 1.6 milyon gibi bir nüfusa sahiptirler. Türk halkları içerisinde yer alan Çuvaşlar, barındırdıkları kendine has özellikler ile dil açısından diğer Türk halklarından ayrılırlar ve –r- grubu Türk lehçelerinin yaşayan tek temsilcileridirler.

Dilsel olarak sahip oldukları eşsiz özelliklerin yanında Orta Asya bozkırlarından İdil boylarına uzanan bir coğrafyada oluşan tarihleri ve kültürleri de bazı farklılıklar göstermektedir. Geniş bir coğrafyanın kaçınılmaz sonucu olan çevre haklar ile etkileşim onların dil ile kültürlerinde önemli etkiye sahip olmuştur. Bulgarların devamı olarak kabul edilen Çuvaşların ataları Antole Klyosov'a göre Altay-Sibirya kökenlidir (Sarı, 2017). Bu bölgeden Maveraünnehr bölgesine göç etmişlerdir. Endülüslü Bekrî Bulgarların Türk kavimleri içinde en güçlüsü olup Kûsân ve etrafındaki şehirlerin sahipleri olduklarını söyler. Şâş, Fergana, Huttal'ın sahibi olduklarını, Semerkand ile Buhara arasında Soğd'da oturduklarını da yazar, ayrıca Hazar ülkesine komşu olan Bulgar ülkesinden de bahseder (Karatay, 2018; Şeşen, 2017).

1. Çuvaş Dünyası (Ressam: Vladimir Petroviç Galoşev, https://atner.livejournal.com/80106.html

* Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans öğrencisi. El-mek: e_zorlu2014@hotmail.com

Sibirya ve Altay bölgesindeki Türk ve Türk olmayan halklar ile etkileşimde bulunan Çuvaş Türklerinin atalarının Maverünnehir bölgesi dolaylarına geldiklerinde İranî halklarla etkileşimde bulunması kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu bölgeden ise Kuzey Kafkasya'ya göçerek yeni etkileşim çevresine girmişlerdir. Buradan sonra ise İdil boylarına göçmüşler ve bu bölgedeki Fin-Ugor halkları başta olmak üzere diğer komşu halklar ile etkileşimde bulunmuşlardır.

İdil Bulgarlarının Müslüman olması ile Arap dilinin ve kültürünün etkisi de bu kültür zincirinde bir halka olarak yer edinmiş ve onların Müslüman olmayan mirasçıları Çuvaşları iki yönden de etkilemiştir. Devam eden süreçte Moğol, Kıpçak ardından da Rus etkisi de kendini göstermiş, Hristiyanlaştırma faaliyetleri ile yeni bir katman oluşmuştur.

Bütün bu etkileşimsel boyutların izlerini Çuvaşların mitolojilerinde daha doğrusu inançlarında görmek mümkündür. Türk kültürünün temelinde oluşmuş olan bu mitolojik sitem içeriğinde işlevsel ve adlandırma boyutunda diğer kültürlerinde izlerini taşımaktadır. Mitolojilerin de genel olarak yapılarına bakıldığında tıpkı dil gibi derin ve yüzey yapıdan oluştuğunu görmekmümkündür. Derin yapıda insan düşünce ve mantığının benzerliğine koşut olarak bir temelde birleşen dünya mitleri, yüzey yapıda yaşanılan coğrafya, tarihî süreçler, kültürel etkileşimler vb. boyutlarda farklılaşmaktadır.

Türk halkları içerisinde özel ve önemli bir yere sahip olan Çuvaşlar, Türklerin dili, kültürü ve tarihi gibi konuların aydınlatılmasında araştırmacılar tarafından çokça yeğlenmiş ve odak noktası olmuştur. Bu çalışmada da Çuvaş mitolojisinde yer alan bazı unsurlar değerlendirilip ortaklıklar, farklılıklar, işlevsel katmanlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Turĭ

Tanrı kelimesinin Çuvaş Türkçesindeki biçimidir. Yukarıdaki dünyada yaşar, can veren, yaratan, var eden bir güç olarak kabul edilir. Eski Türk inancındaki Tanrı biçiminin bir devamıdır. Tanrı'nın yani Turĭ'nın tek olduğu kabul edilir. Turĭ her şeyin var edicisidir. Dünya sona erdiğinde yeni insanlar ve yeni dünyalar yaratır (Mészáros, 2000).

Turĭ tıpkı Gök Tanrı ve Kayra Han gibi gökte oturmakta ve dünyayı buradan idare etmektedir. Turĭ bazı formlarda yeryüzüne inebilir. Bütün insanların kaderini yazan odur, rızkı da o verir. Çuvaşlar Turĭ'ya çeşitli dönemlerde kurban sunarlar. Annesine Turri Amiśi denir. Babası ise Hırpan olarak ya da Turri Aśśi olarak adlandırılır (Arık, 2005). Hırpan kelimesi kurban ile bağlantılıdır.

1. Bogatur (Ressam: Valdimir Petroviç Galoşev
https://atner.livejournal.com/80106.html)

Turĭ'nın gökte oturması, yeryüzünü buradan idare etmesi Eski Türk inancının bir devamı niteliğindedir. Eski Türk inancında gök kutsal olup Tanrı'nın yaşadığı yerdi. Çuvaşların yılın belirli dönemlerinde Turĭ'ya sundukları kurbanların içinde beyaz kısrak da yer almaktadır (Mészáros, 2000). Celal Beydili "Eski Türkler ilahî varlıklarla yakınlık kurabileceklerine inanarak, ruhlar için kurbanlar verirlerdi. En büyük kurban ise göçebe ruhlu Türkün, kutsal bir duyguyla sarıldığı atı olmuştur. At kurbanı kanlı kurbanların en önemlisi olmuştur." (Beydili, 2005) şeklinde bir açıklama vererek Türk inancında at kurban etmenin yerini belirtmiştir. Çuvaşlarda da Turĭ'ya at kurban edilmesi bu inancın bir parçasıdır.

Turĭ'nın şekil değiştirmesi ise yine eski Türk inancı ile ilişkilendirilebilecek bir durumdur. Türeyiş destanında Tanrının kurt kılığına girip yeryüzüne inmesi bu durumun bir örneğidir. Yine şekil değiştirme kamlar, veliler içinde kabul edilen bir olgudur. Bunların bir temelde birleştiğini kabul etmek yanlış olmayacaktır.

Bütün bunlarla beraber Turĭ'nın babası olarak adlandırılan Hırpan, kurban kelimesinden gelmektedir. Kurban kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup bu dilde ḳurbān biçimindedir. Eski Türk inancında Gök Tanrı'nın ya da Kayra Han'ın anne ve babası bulunmamaktadır. Ancak ikinci bir tanrı figürü olarak ortaya çıkan Bay Ülgen'in çeşitli anlatılarda Kayra Han'ın oğlu olduğu ifade edilir. Ancak Çuvaş inancında Tanrı doğmamış ve doğurmamıştır, bu ifadeler dualarda görülmektedir (Bayram, 2010). Bülent Bayram'a göre bu Hristiyanlık düşüncesinin bir tesiridir.

Kepe

Meleklerin başı olan Kepe Turï'nın yardımcısıdır. Yeryüzü ile gök arasında bir aracı görevi görür. Tanrının iradesini insanlara ulaştırır (Mészáros, 2000). Bazı yerlerde dişi bazı yerlerde erkek olarak tasvir edilmiştir. Cemalettin Yavuz, Kepe'yi Umay Ana kültü ile bağlantılı saymıştır (Yavuz, 2019). Bu isabetli tespitin yanında adlandırma olarak da bu iki unsur bir biri ile bağlantılıdır.

Kepe, Türk-Yakut mitolojisindeki Kübey Hatun ile de özdeşleşmektedir. Bazı yerlerde Kepe Tanrı'nın karısı olarak tasvir edilmiş ve ikinci sırada yer almıştır (Yavuz, 2019). Bu yönüyle de Kübey Hatun ile benzerlik taşır. Kübey, Kepe ve Umay adları ortak bir adlandırmadan gelmelidir. Umay adı İran mitolojisinde görülen Hümā / Humāy ile bağlantılıdır. Hüma'nın Anadolu sahsında Hümay biçiminin de olduğunun vurgulamak gerekir. Hüma'nın cennet kuşu olarak tasvir edilmesine koşut olarak Kübey Hatun'un kuş biçimine girdiği de bilinmektedir. Hüma adlandırmasının doğrudan Umay adlandırmasından değil de onun arketipi olan bir adlandırmadan gelmesi daha muhtemeldir. Bu biçimin kelime başındaki /h/ sesinden hareketle /k/'li biçimde olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı adlandırma Kübey adı ile de ilgili görülmektedir. Genel Türklerden ayrılan Saha ve Çuvaş Türklerinde /k/'li yapının korunduğu gözlenmektedir.

Kâbe adı ile bağlantısının olduğu ileri sürülse de doğrudan bir ilişki olmadığı ancak bu unsurların Kibele'den evrilebileceği çıkarımı yapılabilir.

Kepe işlevsel açıdan Umay ve Kübey'in işlevlerinden farklı işlevler de kazanmıştır. Bunda İslam'ın, Hristiyanlığın ve diğer etkileşim çevresindeki kültürlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Umay kültünün işlevleri de görülmektedir. Bu yönü ile çok eski bir inanışın Umay, Hüma ve Kübey ile beraber devamıdır.

Pülĭhşĭ

Tanrının yardımcılarındandır. İnsanlar ve Tanrı arasında bağı sağlar. Tanrıya en yakın ruhtur. Eğer birine kızarsa onun duasının Tanrıya ulaşmasını engeller, bundan dolayı insanlar ona da kurban keserler. Çocukları, evleri kötü ruhlardan korur. Kötü şeylerin olmasına izin vermez. (Arık, 2005).

Dağıtıcı anlamına gelen Pülĭhşĭ Altay–Sibirya mitlerindeki Yayık'ın Çuvaşlardaki biçimidir. Yayık da tıpkı Pülĭhşĭ ile benzer işlevlere sahiptir. İnsanları kötülüklerden korur, kötü şeylere müsaade etmez. Aynı zamanda Tanrı Ülgen ve insanlar arasında bir aracı görevi görür (Çoruhlu, 2015). Celal Beydili de Yayık'ın temel görevini insanla Ülgen arasında aracı rolü oynamak olarak saymış ve Ülgen'in onu, insanoğlunu her türlü beladan, şerden kurtarsın ve yeryüzündeki her şeye hayat versin diye bizzat yere göndermiştir şeklinde bir açıklama yapmıştır (Beydili, 2005).

İşlevsel olarak bu özelliklerinin örtüşmesinin yanında adlandırma olarak da yakın anlamlara gelmektedirler. Yayık adı yaymak eylemi ile ilgili olmalıdır. Pülĭhşĭ'nin de yayıcı, dağıtıcı anlamlarına geldiğini vurgulamak gerekir.

Pirĭşti

Pirĭşti bir çeşit melektir. Kötülükleri ve sevapları yazar. Farsça ferişte kelimesinden gelir. Sayıları çokçadır. Her evde bulunurlar. Ev içinde ocakta yaşarlar. Omuzda bulundukları da söylenir. Mészáros Pirĭşti'nin insanları her yerde takip ettiğini ancak meyhanelere girmeyip onları kapıda beklediğini de ifade etmiştir (Mészáros, 2000).

Ölümden kırk gün sonra bu melekler ölen kişiye dünyada yaptıkları iyilik ve kötülükleri gösterirler (Mészáros, 2000). Bu özelliklerin İslam'ın etkisiyle kazanıldığı açıktır. Münkir ve Nekir ile benzerlikler gösterir.

Ocakta yaşamasından dolayı da Yakut mitolojisindeki Aan Darhan Toyon ile benzerlik göstermektedir. Ocak, ateş kültü ile alakalıdır. Ayrıca yine kültür çevresinde bulanan Hirt-Surt ile de ortak özellikler taşır.

Fars mitolojisindeki Ferişte isim olarak yer almış, işlevleri ise Türk ve Arap mitolojileri çerçevesinde oluşmuştur. Bu biçimde Türk ocak-ateş kültü, Müslümanlıktaki Münker – Nekir inanışı ve Fars mitolojisindeki ferişte (peri) figürü katmanlarından oluşur.

Pihambar

Pihambar İslam'ın etkisi ile girmiş bir kavramdır. Peygamber kelimesinden gelir. Pihambar ad itibari ile Fars asıllı İslamî bir köke dayansa da işlevinden ötürü olgu olarak daha eski bir inanışın devamı olmalıdır. Köpeklerin ve kurtların sahibi olduğuna inanılır.

Sahipsiz bir köpek veya kırda bir kurt gören Çuvaşlar «Пихампар, йыттăна чар!» "Pihambar itini tut." derlerler (Mészáros, 2000). Pihambar'ın cennette yaşadığına inanılır (Mészáros, 2000).

Anadolu da Hızır'ın kurt kılığına girmesi ve koyunları yemesi inancına benzemektedir. Bu inanışı Celal Beydili şöyle açıklamaktadır: "Anadolu Kızılbaş ve Bektaşileri arasında yaygın olan bir İnanca göre, koyun sürüsüne kurt girerse, bunu berekete yormak gerekir. Çünkü aslında o kurdun "Hızır" olduğuna inanılırdı ." (Beydili, 2005). Beydili bu motifi İslam'a kadarki çağların kalıntısı olarak saymaktadır. Buradan hareketle Fars kökenli bir adlandırmaya sahip olan Pihambar da bu eski inanışın bir devamı olmalıdır, yine bunu iye kültüne bağlamak da mümkündür.

Hĭrt-Surt

İyi ruhlardandır, evin içinde ocakta yaşar. Türk inancındaki ev iyesi ile koşuttur. Evin koruyucusu olup, ev sahibine yardım eder. Eve bereket verir ve kötülükleri önler. Kavga ve dargınlıkları sevmez. Bazen atların yelesini ördüğüne inanılır (Mészáros, 2000). At yelesi örme Türklerde ortak olarak görülen bir figür olup genellikle kötü bir ruh olarak kabul edilen Alkarısı'yla ilişkilendirilir.

Ev içerisinde ocakta yaşayan Hĭrt-Surt'a evde pişen yemekler sunulur. Aynı zamanda Mészáros yulaf lapası sunulduğunu da ifade eder. Yakut-Türk Mitolojisindeki Aan Darhan Toyon ile ortak özellikler gösterir. O da ocakta yaşar ve kendisine evde sunulan yiyeceklerden ikram edilir. Bunlar birer saçı örneğidirler. Pirĭşti ile de ortak işlevlere sahiptir. Bunların ocak-aile kültü ile ilişkili iye olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

2. Kiremet (Ressam: Annatoliy İvanoviç Mittov, https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%8C

Kiremet

Atalar kültü ile yakından bağlantısı olan bir inanışın devamıdır. Ölmüş ataların ruhlarının yaşadığı yer, kötü ruh gibi anlamlara gelir. Kiremet Güney Sibirya bölgesindeki Körmös inancıyla ortak bir kökene gitmektedir.

Ölmüş ataların ruhlarının ya da başka ruhların yeryüzüne bağlı kalması neticesinde oluşan Körmöslerin de Kiremetler gibi bazen iyilik, yardım bazen de felaket, hastalık getirdiğine inanılır.

Bununla beraber saçı sunma her iki figür için de önemlidir. Saçılar onların felaketlerini önlemek, savurmak için sunulur. Bu geleneği Anadolu sahsında farklı bir biçimde görmek mümkündür. Ölen akrabaların ruhlarının belirli zamanlarda yeryüzüne çıkıp ocağının bulunduğu yerde akrabalarından kendi adlarına hayır, sadaka beklemeleri anlatılar arasında yer alır. Bununda bir biçim saçı olduğunu kabul edilmelidir.Bununla birlikte Yaşar Çoruhlu İbn-i Fadlan'ın seyahatnamesinde yer verdiği ifadesi "Oğuzlar büyüklerine rab der." İfadesini atalar kültü ile ilişkilendirmiştir. Bunun tam anlamı ile bu anlamda kullanılmadığını da ifade etmek gerekir.

Kiremet'e yılın belirli dönemlerinde kurban sunulur. Bu ayinlerin yapıldığı yerlerde Kiremet olarak adlandırılır. Kiremet'in nerede olduğunu yabancılardan saklanır. Bu yerler genellikle dere kenarları veya ormanlardır (Bayram, 2010).

Şuyttan

İslam ile Çuvaş kültürüne girmiş ve Türk kültüründeki Erlik Han'ın yerini almıştır. Birçok yönü ile Semitik mitolojide ve semavî dinlerdeki şeytan karakteri ile ortak özellikler taşır.

Uzun saçlı çıplak bir ruh biçiminde görünür. Göllerin dibinde veya su değirmenlerinde yaşadığına inanılır ve kurbanını da buraya çeker. Yine bundan başka ormanlar, uçurumlar, nehirler, banyolar şeytanın mekânıdır, banyolara bu nedenle Çuvaşlar yalnız girmezler, yıkanmak için birçok kişi birlikte banyoya girer (Mészáros, 2000). Bu biçimin farklı bir boyutunu Anadolu ve diğer Türk sahlarında görmek mümkündür. Anadolu'da da banyo kötü huylu cinlerin yaşadığı yer olarak kabul edilir ve özellikle çarşamba ve cumartesi akşamları banyo yapmamaya özen gösterilir.

4. Karanlık Güçler, (Ressam: Vladimir Petroviç Galoşev, https://atner.livejournal.com/80106.html)

İnsanları yoldan çıkarır ve hasta eder. Çuvaşlar kasırgayı şeytanın çıkardığına inanırlar. İki zamanın kesiştiği «öğle, gece yarısı, yıl dönümü gibi» noktalarda çoğalırlar (Mészáros, 2000). Anadolu'daki ters ayaklı kadın ya da adam mitiyle çok yakından benzerlik gösterir. Kurbanı yalnızken bir gece yarısı kapısını çalar ve kandırıp dere, göl kenarına götürüp boğar.

Burada Eski Türk inancındaki kötü ruhların özelliklerinin de Semitik dinlerdeki şeytan algısıyla birleştiği görülür. Bundan başka Şeytan ve Turî arasında

bir savaş olması, iyilik ve kötülüğün mücadelesi de İran dini Zerdüştlük ile ilişkilendirilmiştir.

Türklerin ve İranlıların uzun yıllar boyunca yakın coğrafyalarda yaşamasından ötürü ortak unsurların görülmesinin doğal olabileceği gibi iyi-kötü mücadelesinin evrensel bir inanış olduğunu, bunun birçok kültürde yer edindiğini de söylemek gerekir.

5.Alpasta (Ressam: Vladimir Petroviç Galoşev, https://atner.livejournal.com/80106.html)

Esrel

Ölüm meleği Azrail'in Çuvaşlar arasındaki biçimidir. Esrel Semitik kökene dayanan bir figürdür. İslam'ın etkisi ile oluşmuştur. Adlandırma olarak Arapçadaki 'azrā'il biçiminden gelmektedir. Mezarlıkta yaşar ve mezarlık başı (masar puşĭ) olarak adlandırılır. Zayıf, pörtlek gözlü, uzun saçlı elinde bıçağı ile tasvir edilir. Genellikle o mezarlığa gömülmüş ilk kişi olarak tasvir edilir. Ölüme yakın insanın boğazını bıçağı ile kesip canını alır (Mészáros, 2000).

Mészáros'un aktardığına göre Azrail her yeni ölen kişiye köyde ölüme yakın birinin olup olmadığını sorar. Bundan dolayı ölünün gözleri, ağzı, burun delikleri ve kulakları ipek ile kapatılır (Mészáros, 2000).

Arap kültürü ve İslam inancı ile diğer Semitik dinlerdeki ölüm meleği Azrail'in yerel inanışlardaki figürlerle karışması neticesinde oluşmuştur.

3. Vladimir Petroviç Galoşev, https://atner.livejournal.com/80106.html

Arşuri

Orman iyesidir. Türk halklarının çoğunda görülür. Yolunu kaybeden insanları Ormana getirir ve ölünceye dek gıdıklarlar. Tatarlar arasında Şurele olarak bilinir. Mészáros Arşuri'nin yarım erkek anlamına geldiğini söyleyip bütün vücudunun kıllarla kaplı olan yalnızca cinsel bölgesi görünen çıplak kadın biçiminde olduğunu ifade eder. Sarkan büyük göğüslere sahiptir, onları omuzlarının üstüne atar. Biçimsel olarak bu tasvir al karısına benzer, Alkarısı şu şekilde betimlenmiştir: "Saçları pörsük pörsük, çok iri göğüslü ve ellerinin parmakları çuvaldıza benzeyen çok çirkin bir kadın gözükür… göğsünün birini bir omuzuna, diğerini de bir omuzuna atar, çuvaldıza benzeyen ellerini uzatarak…" (Şimşek, 2017; Kara, 1993). Betimsel bu ortaklık dikkat çekici seviyededir.

Beydili Şürele'yi şu şekilde tanımlar: "Volga boyu Türklerinin demonolojik inanışlarında, tek gözlü, tek ayaklı ve tek kollu betimlenen hetonik bir şeytan. Adının eksik anlamı da bundan kaynaklanır. Başkurtlar arasında anlatılan hikâyelere göre, O bir orman iyesi ve orman ruhudur. Demonolojik inanışlara göre onun vücudu kılla kaplıdır ve uzun parmaklan vardır." (Beydili, 2005).

Bir inanışa göre evlilik dışı bir ilişkiden gelmiş çocuğun ormana bırakılmasıyla oluşmuştur. Buna koşut olarak Mészáros Arşuri'nin genç bir kızdan doğup boğulmuş olan bir bebek olduğunu söyler (Mészáros, 2000). Tepegöz anlatısıyla da bu yönüyle ortaklık barındırır. Tuyluluk da bununla ilgilidir. Nitekim bu Beydili'de de Şürele için benzer görüş mevcuttur: "Yarımtık", 'Tepegöz" ve benzer mitolojik varlıktan da diğer mitolojik sistemlerden iyi tanıdığımız "Siklop" motiflerine yakınlaştırır. Bu çeşit motifler ise Türk ve Moğol mitolojilerinde oldukça geniş yer tutmuştur." (Beydili, 2005). Nitekim yukarıda Arşuri ile ilişkilendirilen Alkarısı, Tepegöz ile de ortak özellikler taşır. Esma Şimşek bu benzerliklere dikkat çekmiştir. Alkarısı'nın annesi de tıpkı tepegöz gibi periler âlemindendir, ayrıca Tepgöz'ün de her gün belirli sayıda hayvan yemesi de Alkarısı ile ortak özelliğidir (Şimşek, 2017). Bütün bunlar ışığında Arşuri, Tepegöz ve Alkarısı'nın ortak işlevler barındırmasını işlevleri içinde yer alan bir katmanın eskicil bir inanıştan kaynaklandığını göstermektedir. İdil boyu halklarında görülen bu orman iyesinin, Bulgar Türklerinde görülen ölüm nemesi Alp Sureli (Beydili, 2005) ile alakalı olduğu da açıktır. İçinde birçok katmanı barındıran bu figür orman iyesi ile alakalıdır.

Vĭrĭşĭlen

Çuvaş anlatılarında yılan korkunç, insanlara zarar veren bir yaratık olarak yer alır. İbn-i Fadlan'ın seyahatnamesinde Bulgar ülkesi ile ilgi şu ibare yer alır: Onların ülkesinde çok sayıda yılan gördüm. Hatta ağacın bir dalında 10 veya daha fazla yılanın dolandığı görülür (Şeşen, 2019).

Yılanın birçok başı ve formu olabilir. Bu yılanın kılık değiştirme gibi bir özelliği vardır. Hem dişisi, hem erkeği olup Erböke ve İş Büke-Yılan Ana figürleri ile benzerlik taşır. Yerin gediğinde yaşayan yılan bunların en büyüğüdür. İnsan soyunu yok etmek isterle

Vupĭr

Geceleri insanlar uykudayken gelir. Ve geldiği insana baskı uygular, ağırlık verir. Kadınları erkek, erkekleri kadın kılığına girer. İnsana rüyasında musallat olur. Eğer kurbanı uyanıp bağırırsa kaçar (Mészáros, 2000). Karabasan figürüyle ve Albastı ile yakından birçok açıdan benzerlik gösterir. Bu yönü ile Türk mitolojisindeki zararlı, kötü bir şeytanî unsurdur. Vupĭr kelimesinin obur kelimesiyle birlikte şaşırtıcı bir biçimde vampir kelimesi ile de benzerliği vardır. İşlevsel olarak bazı noktalarda benzemektedirler.

Mészáros bu kötü yaratığın geldiği bir insanın yakını bunu fark edip "Пĕсмĕлле, ку çынна мĕн пулнă?" "Bismillah bu adama ne olmuş?" derse Vupĭr'ın korkup kaçacağını söyler (Mészáros, 2000). Burada ilginç olan Müslüman olmayan Çuvaşlardaki *pĭsmĭllе* "bismillah" ifadesidir. Bu da diğer İslamî motifler gibi inanışın içinde yer edinmiş, Müslüman Bulgar Türkleri yolu ile gelmiş olmalıdır.

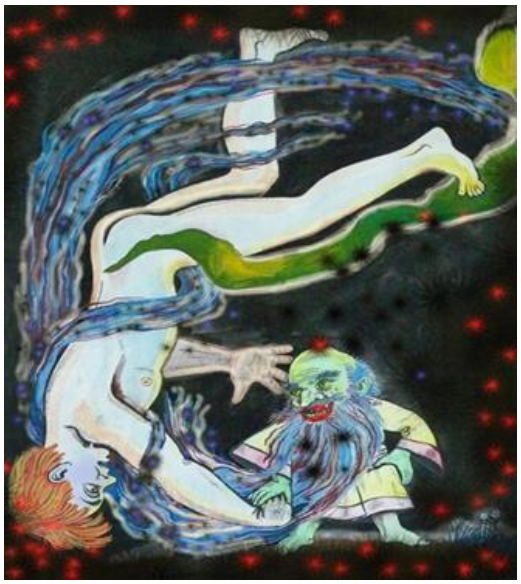

7.Starik s Lokotok (Vladimir Petroviç Galoşev, https://atner.livejournal.com/80106.html

Diğer İyeler

İye sözcüğü Türkçede sahip anlamına gelmektedir. Türk lehçelerinde de benzer formlarda bulunmaktadır. Beydili İye'nin tanımını şöyle vermektedir: "Eski Türk dinî-mitolojik düşüncesindeki gizli doğa güçlerine olan inana anlatan, belli doğal objelerin koruyucuları veya sahipleri sayılan varlıkların genel adı. Kısacası koruyucu ruhlar (Beydili, 2005).

İye figürleri iyi ve kötü işlevlerde bulunabilmektedirler, bazen her iki işlevi birlikte barındırdıkları da görülmektedir. İyeler daha çok doğal ortamları insanlardan korurlar. Çuvaşlar arasında da diğer Türk toplumlarında görülen bu inanışın çeşitli şekilleri yer almaktadır.

Mészáros iyelerin çocuklara zara veren kötü ruhlar olduğunu söyler. Gözle görülmezler ve epilepsi hastalığı gibi kötü hastalıklara neden olabilirler (Mészáros, 2000).

Bu işlevinin yanında diğer Türk toplumlarında iye adı ile bilinen figürlerin değişik adlarda ancak bezer işlevlerde olduğu görülür. Bunlara örnek olarak Vutĭş gösterilebilir. Su iyesidir. Su kenarlarında yaşar. Suları korur, suya zarar verenlere bela getirir. İyeler Semitik inanış ve Türk inanışının işlevsel olarak özelliklerini barındırırlar.

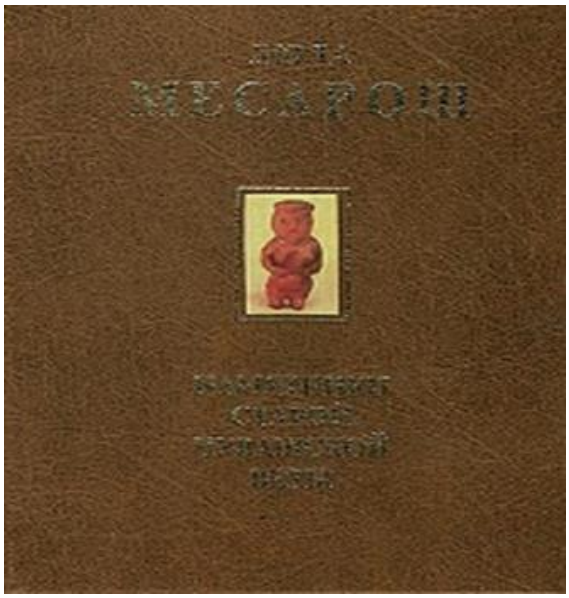

8 Месарош Д. "Памятники старой чувашской веры"

Sonuç

Çuvaş mitolojisi biçimsel olarak Altay ve Yakut mitolojik figürleri ile ortaklıklar taşır. Bu da Güney Sibirya dolaylarından geldiklerine işaret eder. Diğer Türk toplumları ile de ortak figürler barındırırlar. Genel Türk inanç ve mitolojisinin ana hat olarak nerede ise incelenen mitsel figürlerde ana hat olduğu görülmektedir.

Bulgarların 920'li yıllarda Müslüman olması çok yakınlarında bulunan Çuvaşların atalarını da etkilenmiş ve Çuvaş mitolojisine bu koldan yeni kavramlar ve unsurlar girmiştir. Bunun yanında ticarette çok ileriye giden bu toplumun Müslüman haklar ile de yakından ilişkileri olmuştur. Bunun sonucunda İslami figürlerin Müslüman olmayan Çuvaşlara Müslüman olan Bulgarlar yolu ile geldiğini kabul etmek gerekir. İslam'ın etkisi bazı figürlerde ad olarak bazılarında ise işlevsel olarak görülmektedir. Ancak azımsanmayacak derecede bir etkinin olduğu görülür.

İran unsurlarının ise Bulgar Türklerinin bir dönem İran halkları ile yakın coğrafyada yaşaması ve ticaret ile uğraşan Müslüman Bulgarların aracılığı ile girdiği de kabul edilebilir. Yine Çuvaş mitoloji ve kültüründe Alan, Avar, Hazar gibi tarihî kavimlerinden de etkisi olmalıdır.

Çuvaşların uzunca yıllar birlikte yaşadığı Fin-Ugor kavimlerinin etkisi de mitoloji de mevcuttur. Birçok açıdan kaynaşmış olan bu kavimler iki yönlü olarak birbirlerini etkilemişlerdir. Bununla beraber Rus ve Hristiyan etkisinden de söz

etmek gerekir. Ruslarla olan çeşitli ilişkilerine Hristiyanlaştırma faaliyetleri de eklenince ikinci bir Semitik etki de bu yolla girmiştir.

KAYNAKÇA:

Arık, D. (2012). *Hıristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*. Ankara: Barkan Yayınevi.

Bayram, B. (2010). *Çuvaş Türklerinin kahramanlık anlatıları*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü

Beydili, C. (2005). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. Ankara: Yurt Kitap Yayıncılık.

Borotav, P. N. (2012). Türk *mitolojisi: Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Çoruhlu, Y. (2015). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

İnan A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. İstanbul: MEB.

Karatay, O. (2018). *Bulgarlar yitik bir Türk kavmi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ögel B. (2010). *Türk mitolojisi* (I). Ankara: TTK Yayınları.

Ögel B. (2010). *Türk mitolojisi* (II). Ankara: TTK Yayınları.

Sarı, İ. (2017). *Orta Asya Türk Tarihi*. Antalya: Nokta E-Book Publishing-Net Medya Yayıncılık.

Şeşen, R. (2017). *İslâm coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Şeşen, R. (2019). *İbn Fadlan seyahatnamesi*. İstanbul: YeditepeYayınevi.

Şimşek, E. (2017). *Türk kültüründe "Alkarısı" inancı ve bu inanca bağlı olarak anlatılan efsaneler. Akra Uluslararası Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 5*, s. 12,

Uraz M. (1994). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

Yavuz C. (2019). *Çuvaş Mitleri ve Efsaneleri Üzerinde Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitütüsü.

Месарош, Д. (2000). *Памятники старой чувашской веры*. Чебоксары: ЧГИГН.

Kara R. (1993). *Erzincan efsaneleri üzerine bir araştırma*, Ankara: Şenkal Basımevi.

https://atner.livejournal.com/80106.html, 17.18.2020, 14:20 tarihinde alıntılanmıştır.

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%8C, 17.18.2020, 15:00 tarihinde alıntılanmıştır.

Rus Prensilikleri
İdil Bulgarları
Macar Krallığı
Karadeniz
Doğu Roma İmp.
Anadolu Selçuklu Devleti
Oğuzlar
Oğuzlar
Akdeniz

Moğol İstilasından Günümüze Kumanlık Ve Kıpçakça

Doç. Dr. Atilla Jorma*

Göçler, sınırları belirsiz devletler dönemi ile özellikle on dokuzuncu yüzyılda başlayan sınırları belirli ulus devletlerin ortaya çıkışından sonraki çağda olanlar diye ikiye ayrılabilir. Türk boylarının eski dönem göç hareketlerinin başlıca dört ara yönde sürdüğü görülebilir; güneydoğu yönüne (Uygurlar), kuzeydoğu yönüne (Saxalar), kuzeybatı yönüne (Oğurlar, Kıpçaklar), güneybatı yönüne (Oğuzlar, Kıpçaklar) vs. Karadeniz'in hem kuzeyinden hem güneyinden Doğu Avrupa'ya yüzyıllarca süren göçler olmuştur. İlkin beşinci yüzyılda Ogur Türklerince Doğu Avrupa'ya başlatılan göçler Hazar ve Karadeniz'in kuzeyinden Peçenek, Oğuz ve en son Kuman Kıpçak Türkleri akınlarıyla, onbirinci yüzyılda Hazar ve Karadeniz'in güneyinden de sürmüştür. Osmanlı devleti göçlerle başlamış ve sonunda 1878-1918 yıllarında Rumeli'den Anadolu'ya olan göçlerle son bulmuştur. Bu devletin kuruluş döneminde asıl gücü Rumeli'de toplanmış, Rumeli'nin çöküşü ise Osmanlı Devletinin sonunu getirmiştir.

Doğu Avrupa'da ilkin Oğurların siyasi oluşumları olmuş; Avarlardan sonra Karadeniz kuzeyindeki Büyük Bulgaristan Hazarların baskısıyla dağılınca Bulgarların bir bölüğü İdil boyuna, bir bölüğü de aşağı Tuna'ya doğru göçmeye başlamıştı. Böylece Tuna Bulgaristan'ı ve İdil Bulgaristan'ı diye iki ayrı devlet oluşuyordu. İlk dönem göçleri bugünkü Avrupa'nın etnik temellerini oluşturarak kültürlerini de belirlemiş; nitekim Balkanlarda konuşulan Türk dilini buraya göçen Türkler getirmiştir. Büyük Bulgaristan'dan Bulgar Türkleriyle Bulgar Türkçesi İdil Bulgaristan'ına ve Tuna Bulgaristan'ına göçmüştür; Hazar devletinden de Bulgar Türkçesini Macarlar Karpat havzasına taşımışlardır.

Oğuzların ardından İdil nehrini geçen Kıpçaklar, kısa zamanda Tuna'ya kadar Batı bozkırını doldurur ve iki asır, Moğol istilasına kadar buranın tek hâkimleri olmuşlardır. Altaylar'dan Tuna boylarına uzanan uçsuz bucaksız bir alan içinde doğuda Kimek, ortada Kıpçak, batıda ise Kuman adlanan bu boylardan Doğu Türk bengü taşlarında söz edilmez. Irtış boyu Kimek-Kıpçak boy birliğinden söz edilmeyişini A.B. Ercilasun Doğu [Gök] Türklerinin kendilerinin Kıpçak oluşuna bağlar. Onlar kendilerinden Kıpçak olarak değil 'Türk' olarak söz etmişlerdir ve 'Türk' kavramını Oğuzları da içine alacak biçimde daha geniş bir anlamda kullanmışlar; tıpkı sonralar Kölemen devletinde olduğu gibi.

Karadeniz kuzeyine en son gelen Türk boylar birliği, Altaylardan Tuna boylarına yayılan bozkır kuşağında iki yüz yıl kadar egemen olan Kuman Kıpçaklar öncekine benzer bir biçimde Moğollardan kaçtıklarında İdil ve Tuna boylarına geçmişlerdir. Moğol istilası bütün önceki oluşumları altüst etmiş olsa da sözü geçen

* International Vision University, Gostivar, North Macedonia.

iki Bulgar oluşumunun ikisine de çok sayıda Kuman Kıpçak sığınmıştı. Çağdaş Kazan Tatarları, Kumanların Bulgarları, dillerini dahil, özümseme sürecinin sonucunda ortaya çıkmışlardır. Kumanlar İdil Bulgarları özümsedikleri gibi Tuna Bulgar devletinde de benzer bir süreç olmuştu. Bulgar Türklerinden sonra Balkanlara Peçeneklerle Oğuzlar akın etmiş; nihayet 1237'den sonra Kumanlar toplu halde Moğollardan kaçıp kitleler halinde Balkanlar'ın çeşitli bölgelerine yerleşirler. Köten Han yönetimindeki Kumanlar ise 1239'da Macaristan'a sığınırlar. 1243'de sıra Türkiye Selçuklularına gelir, Moğollar Selçukluları yenerek otoritesi olmayan kukla bir hanedan gibi bırakırlar. Türkmen adlandırılan Oğuzlar Anadolu'nun Batı ucuna yığılıp buradan Balkanlar'a geçerler.

Eski dünya tarihinde büyük bir sarsıntı yaratan Moğol istilası, Cengiz Han'ın oğul ve torunlarının Altın Orda ve İlhanlılar sürecini başlatmaları ve sonrasında Altın Orda'nın varisi olan Rusya'nın imparatorluk haline gelerek Sovyetler Birliğine dönüşümüyle tamamlanmıştır. Sovyetler birliği en geniş etkinlik döneminde bütün Ural-Altay halk ve toplulukları bünyesinde toplamış oldu. İlhanlı devleti de Altın Orda'ya benzer bir biçimde Osmanlı imparatorluğunun gelişmesine neden olmuştur.

G. Doerfer, Bugünkü Türk dillerinin dilbilimi açısından dört ana kol: Oğuzca, Kıpçakça, Uygurca (Yeni Uygurca ile Özbekçe), Güney Sibirce ve dört yan kol: Halaççça, Çuvaşça, Yakutça, Sarı Uygurca olmak üzere ayrılabileceğini söyler. Güney Sibir ve Kıpçak dilleri yerine Sibirya'dan Doğu Avrupa'ya uzanan bir lehçe sürerliğinden söz etmek daha uygun olsa gerektir. Doğudan batıya Altay (yazılı), Kırgız, geçiş bölgesindeki Kazak, Karakalpak, Özbekçenin Harezm Kıpçak diyalektleri ile Nogay, batı göç alanında Başkırt, Tatar, Kumuk, Karaçay - Balkar, Kırım Tatarcası, Karayca (yazı dilleri). Karayca dışındaki bütün Kıpçak yazı dilleri Sovyet döneminde oluşturulmuş, eski Kıpçak yazı geleneğini yalnızca konuşur sayısı çok azalmış olan Karayca günümüze kadar sürdürebilmiştir. A.B. Ercilasun'un da belirttiği gibi, yerleşmiş bir terim olduğu için Kıpçak Türkçesi teriminin kullanılması sürdürülebilir. Ancak bu terim dolayısıyla, Kıpçak Türkçesi denilen yazı dilinin, Kıpçak ağzından doğmuş bir yazı dili olduğu düşünülmemeli; böyle bir yazı dili gelişmemiş, Çağatayca yani Doğu Türk yazı dili ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar Türkistan'da olduğu gibi bugün Kıpçak denilen grupta ortak yazı dili idi.

Beşinci yüzyılda konuşulan Türk dilinin iki ayrı lehçesinin yaşadığı gerçeklenmiştir; Bulgar (bir "r" ve "l" lehçesi) ve Türkçe veya "Türki" (bir "z" ve "ş" lehçesi)dir. Bunlara Ogur ve Oguz tipi dil de denilebilir. N. Baskakov, Türk dilleri sınıflandırılmasında Doğu Avrupa'ya Karadeniz'in hem kuzeyinden hem güneyinden yüzyıllarca sürmüş olan göçleri göz önünde tutmuştur; onun "Batı Hun" dalının Bulgar, Oğuz ve Kıpçak gruplarından Bulgar [Oğur] grubuna eski dillerden Bulgarca, Hazarca, Avarca ve Sabirce (Suvarca), çağdaş dillerden ise Çuvaşça girer. Oğuz grubuna (güneybatı göç alanı) Oğuz Türkmen, Oğuz Bulgar ve Oğuz Selçuk alt grupları girer. Oğuz Türkmen alt grubuna eski dillerden [Ana] Oğuzca, çağdaş dillerden Türkmence girer. Oğuz Bulgar alt grubuna eski dillerden Peçenekçe,

Oğuzların (Uz-Karakalpakların) ve Kumanların dili, çağdaş dillerden Gagauz ve Balkan Türklerinin dil ve lehçeleri girer. Oğuz Selçuk alt grubuna eski dillerden Selçuk Türkçesi, eski Horasan Türkçesi, çağdaş dillerden Azerbaycan ve Türkiye Türkçeleri girer. Güneybatı ve kuzeybatı göç alanındaki Oğuz-Bulgar ile Kıpçak-Bulgar alt gruplarının özünde adlarından da anlaşıldığı gibi bir Bulgar çekirdeği - Tuna ve İdil Bulgarlığı - bulunmaktadır.

Karadeniz kuzeyindeki Büyük Bulgaristan dağıldığında İdil ve Tuna Bulgar Devletleri kurulmuştu. Bulgar Türkçesi de Bulgar Türkleriyle bu ülkelere göçürülmüş oldu; Hazar devletinden de Bulgar Türkçesini Macarların Karpat havzasına göçürülmüş olmaları düşünülmektedir.
Zeynalov'un Bulgar grubuna (Heyete göre daha doğru ifadeyle) "Bulgar-Kıpçak-Oğuz" grubuna Kazan, Başkırt, Karaçay-Balkar, Kumuk, Karay dilleri girer. Baskakov'un Kıpçak grubuna (kuzeybatı göç alanı) giren Kıpçak-Bulgar ve Kıpçak-Kuman alt gruplarından Kıpçak-Bulgar alt grubuna eski dillerden "Batı Altın Orda" dili, çağdaş dillerden Tatarca ve Başkurtça, Kıpçak-Kuman alt grubuna ise eski dillerden Kumanca = Kıpçakça, çağdaş dillerden Karayca, Kumukça, Karaçay-Balkarca ve Kırım Tatarcası girer. Kumukça başlıca Dağıstan'da konuşulur. 'Dağlı'lar, Karaçaylılar Karaçay - Çerkes, Balkarlılar Kabardin - Balkar Özerk Cumhuriyetinde yaşarlar. Kumuk - Karaçaylı - Malkarlı grubunda Moğol etkisi görece az, ancak öte yandan komşu Kafkas halkları etkisi çokçadır. Kumukça eskiden Kuzey Kafkasya'nın geçer dili durumunda idi, konuşulduğu alan ise eski Hazar topraklarıdır. Karluk grubuna (güneydoğu göç alanı) Karluk-Uygur ve Karluk – Harezm alt grupları girer. Karluk-Uygur alt grubuna eski dillerden Karahanlı ve Karahanlı sonrası Uygurcası, Karluk – Harezm alt grubuna eski dillerden Karluk – Harezm, Doğu Altın Orda ve Çağatay; çağdaş dillerden Yeni Uygurca ile Özbekçe girer.

Bugünkü Oğuz Türkçesi ilkin doğu ve batı olmak üzere iki lehçe grubuna ayrılır: Doğu, yani Türkmence, Harezm Oğuz Lehçesi ve Horasan Türkçesi; batıda ise üç lehçe grubunu veya kuşağını ayırt edebiliriz; İstanbul Türkçesinin yani ölçünlü Türkiye Türkçesinin temeli olan Doğu Rumeli lehçe grubu merkez grubudur, ikinci kuşak ise bunun doğusundaki, Osmanlı dışındaki beyliklerin Türkçesidir. Bu grubun doğu sınırı ise Anadolu'da kabaca Fırat Nehri hattıdır. Anadolu'ya iki büyük Türk göçünün ilki onbirinci yüzyılda Doğu ve İç Anadolu'ya; ikincisi ve daha kalabalık olanı onüçüncü yüzyılda Moğol istilası sonucu Marmara ve Ege bölgesine olmuş, Batı Anadolu Beylikleri bunun sonucunda kurulmuştur. Üçüncü grup veya kuşak doğu ve kuzeydoğu grubu Anadolu ağızlarından, Azerbaycan ve Horasan lehçelerinden, Batıda ise Batı Rumeli ağızlarından ibarettir. Doğu ve Batı Rumeli lehçeleri sınırı keskindir. Yat-sınırı diye anılan sınır güney Slavcayı belirgin olarak iki lehçeye, doğu veya Bulgar ve batı veya Makedon lehçesine ayırdığı gibi konuşulan Türkçeyi de aynı coğrafi sınır belirgin olarak farklı iki lehçeye ayırır; buradaki lehçe farkının oluşması da yerleşim tarihi ile ilgilidir.

Mefkûre Mollova'ya göre, Rumeli ağız bölgeleri: a) merkez bölge: Trakya'da, doğusunda da batısında da, Bulgaristan'da, Romanya'da Türkçenin konuşulduğu yerlerde, Gagauz yerinde b) merkez bölgenin bir altbölümü olarak, Batı Trakya'nın kuzeyine de uzanan Doğu Rodoplar ağız bölgesi, c) periferik batı ağızları olarak belirlenebilir. Doğu Rodop ağızlarının belirgin özelliği artünlülü sözlerin başındaki k- > g- değişimi. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde /k/ yanındaki ünlülere göre ön ve artdamaksıl değişkeleri bulunan bir sestir. Azerbaycan Türkçesinde ise artdamaksıl /k/ sözbaşında kurallı olarak /g/ (yazımda <q>) olur: qal- /gal-/, qol /gol/; söziçinde k > x: yıxıl- çıxış; k ikizleştiği takdirde korunur: doqquz /dokguz/; Çokheceli sözcüklerin <q> ile gösterilen sonsesi söylenişte /x/ olur: otaq /otax/; doğu ağızlarında ise söz sonu patlamalı ötümlüleşir: otaq /otağ/. Ölçünlü söylenişte her iki türlüsü kabul edilir. Türkiye Türkçesinde ve gagauzcada /e/ sesbirimi değişkeleri bulunan bir fonemdir. Azerbaycan Türkçesinde ise kökenden e:ä karşıtlığı korunmuştur: äl 'el' el 'el, il'.

Oğuz Türkçesi, salt fonetik bakış açısıyla sözbaşı /k/ sesinin gelişmesiyle birincil uzun ünlülerin durumunu ölçüt, *qāl- fiilini açar sözcük alarak dört altgruba bölüştürülebilir. Harezm Oğuz diyalektleri (qāl-); Stavropol Türkmencesi ve Horasan Türkçesi ile Türkmen yazı dili (gāl-); İran, Irak ve Doğu Anadolu'daki ağızlarıyla Azerbaycan Türkçesi yazı dili. (gal-); Türkiye Türkçesiyle Gagauz yazı dilleri (kal-). Mefkure Mollova da söz konusu fonetik ölçütü kullanarak önseste süreksiz ötümsüz /k/ ünsüzünün kullanıldığı kal- ağızları ve önseste süreksiz ötümlü g ünsüzünün kullanıldığı gal- ağızları olmak üzere Oğuzcayı iki kümede toplayıp bunu demografik gelişmelere bağlar. kal-, 'Oğuz-Bulgar', Balkan veya Avrupa Oğuz ağızları grubuna Gagauzcayı, periferik batı bölgesini ve merkez ağız bölge ağızlarını, yani Balkanlara Osmanlı öncesi kuzey göç yoluyla gelenlerin ağızlarını dahil eder, gal-, Asya Oğuz ağızları grubuna Balkanlardaki Osmanlı Türklerinin ağızları olarak değerlendirdiği Doğu Rodop bölge ağızlarını, Anadolu, Azerbaycan ve Türkmen ağızlarını dahil eder. Yörük vs. gruplar da güneyden gelmiş olsa da dil özellikleri bakımından kuzey yoluyla gelen özellikler baskın olmaktadır.

Onüçüncü yüzyıla kadar iki çeşit Türkçenin yazılı geleneğinin bulunduğu, yine aynı çağda iki ayrı yazılı geleneğin oluşup devam ettiği bilinmektedir. Birine itibari olarak Doğu Türkçesi, diğerine Batı Türkçesi denilmektedir. Oğur Türkçesine göç yollarına bakılarak Batı Türkçesi de denilmiştir. Bu durumda diğer grupların tümü Doğu Türkçesi olarak adlandırılır. Nitekim doğu yönüne yayılan "Göktürk" lerin adı da aslında doğudaki Türk anlamına gelir. Doğu Türkçesi ile sürekliliği olan, tek bir gelenek kastedilir, Batı Türkçesi ile ise iki ayrı, birbirinden bağımsız yazı geleneği düşünülür. Batı Türkçesi adı hem Oğur Türkçesinin Altın Orda egemenliği alanında ondördüncü yüzyıla kadar devam etmiş Oğur Türkçesinin yazılı türü için hem de İlhanlılar egemenliği alanında ilk yazılı ürünleri Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'da yani güney göç yolu boyunca ortaya çıkan Oğuz Türkçesinin yazılı türü için kullanılmıştır.

Yazı dilinin temeli alfabeye dayanır. Oğur veya Bulgar tipi r-li Türkçenin z-li yani Oğuz tipi dilinden daha önce yazıya geçirildiği farz edilmiş olsa da bir yazı dilinin oluşmasında ve gelişmesinde bir siyasi gücün olmasının da önemi vardır. "Köktürk" oyma yazısının ve yazı dilinin arkasında Göktürk hanedanı vardı, ancak ağır araç ve gereçlerle ve zahmetli bir şekilde yazıldığı için bu alfabenin yaygınlaşması mümkün olmamış, toplumun ancak dar bir kesimince kullanılabilmiştir; nitekim İdil Bulgarları erkenden Arap alfabesine geçmişlerdir. Yazı dili için üç esas şart gereklidir: konuşma dilindeki söz varlığı, alfabenin olması ve alfabedeki harflerin sesleri karşılaması. Oğur Türkçesinin yazı dili haline gelmesi için Tuna Bulgar hanlığında gerekli siyasi güç ve konuşma dilindeki söz varlığı bulunurdu, alfabe uygulamaları da denenmişti. Ancak kaderin bir cilvesi olarak yazılaşma süreci değişik bir biçimde sonuçlandı. Onüçüncü asırdan sonra ilk yazılı eserleri Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'da yani güney göç yolu boyunca ortaya çıkan Oğuz Türkçesine de batı Türkçesi denilmiştir. Eski Oğuz Türkçesi, ilkin Horasan'da Oğuzlar tarafından kendi ağızlarına dayalı olarak oluşturdukları yeni bir yazı dilidir. Oğur Türkleri ardınca göçeri Kıpçakların, Oğuzların, Türkmenlerin yazı ile pek ilgileri olmamış; oyma yazıyı ne kadar bilip bilmedikleri bilinmemektedir. Bozkır kuşağında bir devlet kurmayan Kıpçak oymak birliğinin Doğu Türk kağanlığının bazı siyasi ve kültürel geleneklerinin varisi olduğu halde, genel olarak okuma yazması olmayan bir toplum olduğu göz önünde bulundurulmalı.

Onbirinci yüzyıldan başlayarak kitle halinde güneydoğu yönünce göçen Oğuz boyları için de böyle bir durum söz konusudur. Türkçenin yazılı kullanımı Azerbaycan'da ancak Selçukluların hâkimiyetini kıran Moğolların devrinde başlamış; Moğol istilası ile Farsçanın hâkimiyeti son bulmuş ve bu çevrede Türkçe kullanılmağa başlamıştır. Onbirinci yüzyıl sonlarıyla onikinci yüzyılda Selçukluların önderliğinde Bizans'a doğru göçen Oğuzlar, hem sayıca az, hem de Haçlı ordularıyla savaşmak zorundaydılar. Onüçüncü yüzyıl başlarında ise Moğol yayılması sonucunda çok sayıda Türkmen kaçmak zorunda kaldı; sayıları onbirinci ve onikinci yüzyıllarda göçe katılanların toplam sayısının birkaç katı olmalıdır. Selçuklu yönetimi dalga dalga gelen Oğuzları Doğu Roma ile olan sınır bölgelerine yöneltiyordu. Bu göç dalgası yalnız göçebe Türkleri değil, Türkistan şehirlerinde yaşayan pek çok yerleşik Türkü de Küçük Asya'ya getirmişti. Türkmen beylerinin uçlarda kendi adlarına hüküm sürmeye başladıktan sonra Türk yazı dilinde de yapıt niceliği yönünde bir artış görülebilir. Bu beylerin tanımış oldukları ve öykündükleri tek Müslüman hanedanı Selçuklular idi; ancak beyler genellikle Türkçeden başka dil bilmezlerdi, ona göre de onlar adına yazılan kitapların Türkçe olması gerekirdi.

Ortaçağda kullanılan dili değil, fakat alfabeyi din belirlerdi. İdil Bulgar hanı çok erken çağda, onuncu yüzyılın başlarında İslam'ı kabul etmişti. Arap alfabesi daha eski Bulgar döneminde oyma yazının yerini almıştır. İlk Müslüman Oğuz hanedanı olan Selçukluların devrinde idari ve edebi dil Farsça idi. Selçuklular - Moğolların daha sonra Uygurları kullandıkları gibi - hazır İran bürokrasisini ve Türkçe bilmeyen memurları, Oğuzlar yerine ücretli askerleri kullanmaya yönelip Fars edebiyatı koruyuculuğunu üstlendiler. Onüçüncü yüzyılın ikinci yarısından

itibaren yaygınlaşan medreseler de Türkçenin yazı sisteminin olmayışından dolayı Türkçeye kapalı idi. Yazı dili için sözlü dilin sözvarlığı ile alfabeden başka alfabedeki harflerin sesleri karşılar halde olması, yani imla gereklidir.

Onüçüncü yüzyılda en büyük sorun, Arap alfabesindeki harflerin Türkçedeki seslere uygulanması olmuştur. Oğur Türkleri hem Orhun hem Arap alfabesinden istifade etmişlerdir. Horasan'a geçen ve o zamana kadar yazı yazmakla ilgileri pek olmamış Oğuzlar ise İran'da uygulanan Arap alfabesini kendi dillerine uygulayarak ve Kuran imlâsını örnek alarak bir yazı dili geleneği oluşturmuşlardır. Eski Oğuzca böylece Oğuzlarca kendi ağızlarına dayalı olarak oluşturdukları bir yazı dilidir. Eski Oğuz Türkçesi edebi dilinin oluşmasında ve gelişmesinde herhangi bir devlet kurumu doğrudan doğruya etkili olmamıştır. Edebi dil halkın genel dili esası üzerinde şekillenip gelişmiştir. Bu dilin, Uygur ve Karahanlı yazı dilleri ile organik bağını düşünmek için elde sağlam veriler yoktur. Dolayısıyla bütün Türkçe için eski, orta, yeni gibi tasnifler yapmak doğru değildir; her yazı dili kendi içinde tasnif edilmelidir.

Eski Oğuz Türkçesi, yazılı [yeni] Batı Türkçesinin ilk döneminin adıdır. Eski Oğuz Türkçesi dönemi onüçüncü yüzyılda başlar ve onaltıncı yüzyıl başlarına dek sürer. Kuzey ve Güney Azerbaycan, Küçük Asya ile Irak ve Suriye Eski Oğuz Türkçesinin kullanıldığı alanlardır. Bu yazı dili ondördüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlar'da da kullanılmıştır. Sözün gelişi ilk Oğuzca Gülistan çevirisinin Üsküp'te yazılmış olduğu bilinmektedir. Eski Oğuz Türkçesi siyasi olarak Türkiye Selçukluları, beylikler, Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemleriyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemini içine alır.

Eski Oğuz Türkçesi, Azerbaycan, Anadolu ve ondördüncü yüzyılın ortalarından sonra Balkanların ortak yazı dili idi. Ancak onüçüncü, ondördüncü ve nispeten onbeşinci yüzyıllardaki Batı Türk yazı dili, oturmuş bir yazı dili değildi. Aynı işlev için farklı morfo-fonolojik biçimler gibi yazardan yazara değişebilen biçimler de kullanılabiliyordu. Oğuz Türkçesinin gelişme evresinde Azerbaycan ve Osmanlı Türkçesinin ortaya çıkmasındaki başlıca etkenler Azerbaycan Türkçesinin oluşmasında Oğuz lehçesinden başka Kıpçak ve Uygur lehçeleri, bir dereceye kadar Moğolca ve yerel lehçeler Osmanlıdakinden daha fazla rol oynamış olması ile Fars dilinin ve edebiyatının Azerbaycan Türkçesinin özellikle edebi diline etkisi daha çok olmuştur.

İlhanlı ve büyük beylikler dönemlerinde Osmanlı ve Azerbaycan Türkçesi ile yazılan Türkçe eserlerin bir birinden farkı ilk bakışta ayırt edilemeyecek kadar azdır. Oğuz edebi Türkçesi Selçuklu Türklerinin İran'a ve Türkiye'ye gelmesinden iki yüzyıl sonra meydana geldi. Selçuklular idari ve edebi dil olarak Farsçayı seçtiler. Ana dili Türkçe olan şairler de eserlerini Arapça ve Farsça yazıyorlardı. İlhanlılar çağında da İlhanlıların İslam'ı benimsemesinden sonra Farsça yayıldı. Bununla birlikte Moğolların gelişi ile Uygur kâtipleri Uygur alfabesi ile İran'a geldiler. Divanda ve yönetimde Moğolcaya paralel olarak yayılan Türkçe ise onbirinci

yüzyıldan itibaren Doğu Türkistan'da zengin bir edebiyata sahip olan Uygur Türkçesi yani Doğu Türk lehçesi idi.

Türk ülkelerinde medreselerde eğitim yüzyıllarca Türkçe yapıla gelmişti, ancak Türkçe doğrudan öğretilmez, Arapça ve Farsça öğretilirdi. Bu yine de yazılı Türkçenin kuralları yoktu anlamına gelmez, ancak böyle kurallar sözün gelişi Arapça ve Farsçanınki kadar kesinleşip kayda geçirilmiş değildi. Türkçe bedii eser yazanlar kendilerinden öncekilerinin yazdıklarını okuyarak yazmayı öğrenirlerdi. Yazı dilinin sözvarlığında ise yüzyıllar geçtikçe gitgide yabancı öğeler artıp birikirdi. Moğol istilası ile onüçüncü yüzyıldan başlayarak Horasan'dan gelen Türk şairleri klasik denilen Türk edebiyatını başlatmışlardır. Klasik edebiyat ise genellikle manzumdur. Bu yüzden edebi dilin temelini şiir dili teşkil etti. Yazılı Oğuz Türkçesinin tarihi Hasanoğlu ve Hoca Dehhani gibi Horasanlı şairlerin şiirleri ile başlar.

İdil Bulgar hanı çok erken çağda, onuncu yüzyılın başlarında İslam'ı kabul etmişti. Oğuzlara gelince, Selçuklu devletinin kurulduğu yer olan Horasan, siyasi, iktisadi ve idari yönlerden olduğu gibi, dini bakımdan da büyük rol oynamıştır. Oğuzların İslamlaşması Tuna Bulgarlarında olduğu gibi pragmatik bir biçimde olmuştur; dönemin tarihçisi Abul Faraç bir söylentiyi aktarır: "Selçuk, kabilesiyle birlikte Turan yani Türk diyarından İran diyarına çobanlık etmek bahanesiyle geçti. Bunlar İranlıların Müslüman olduklarını görerek... 'Biz içinde yaşamak istediğimiz bu memleket halkının dinini kabul etmez ve onların törelerine uymazsak bir kimse bize iltifat etmez ve biz tek başımıza yaşamaya hükümlü bir azınlık durumunda kalırız' dediler ve Müslüman olmaya karar verdiler." Başta okuma yazma bilmeyen, kurumlaşmış bir dine mensup olmayan istilacı Moğollar ise doğuda Lamaist Budizm'i, batıda İslami benimsemişlerdir. Hâkimiyetleri altındaki Kıpçaklar da bu sürece dâhildi. Onüçüncü yüzyıldan başlayarak Altın Orda ve İlhanlılar devletlerinin yönetici (Özbeg Han 1313-41, Gazan Han 1295'te) ve tebaalarının İslamlaşması ve Türkleşmesi sürecinde Moğol Tatar unsuru tamamen eriyip yitmiştir.

İdil Bulgar Tatarları, oyma yazı kullanmış olduklarını sonra Arap yazısına geçtiklerini beyan ederken bunda çok haklılar; bunu belirtirken de hem Kıpçakların, hem kadim Bulgar medeniyetinin varisleri olduklarını hatırlatmak isterler. Türkçenin yazımı için kullanılmış oyma yazının ilkin Oğurlarca r-li Türkçenin yazımında kullanılmış olduğu daha sonra z-li Türkçeye uygulanmış olduğu bile varsayılmıştır. Tatarların diğer kurucu öğesi olan Kıpçakların ise Göktürk İmparatorluğu'nun birleşimine dahil oldukları sanılmaktadır. "Göktürkçe"nin sonraki Oğuz Kıpçak diyalektlerine Uygur diyalektinden daha yakın olduğu söylenebilirse de, yazı dili geleneğinde bir süreklilik yoktur.

Buna karşılık Uygurca, Harezm Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve nihayet günümüz Tatar yazı diline kadar açıkça bir süreklilik görülebilir. Göktürk yazıtları ile çağdaş Tuna Bulgar oyma yazılı belge günümüze az kalmış; İdil Bulgar Hanlığı zamanından kalma herhangi oyma yazılı bir belge bulunmaz ise de İdil Bulgarcasının bölgede onbeşinci yüzyıla kadar konuşulmuş olduğu anlaşılır. Moğollar, İdil Bulgar

devletini 1236 yılında yıkmıştır. Bundan sonraki dönem 1481 yılına kadar Altın Orda Devletinin ve halefi Tatar hanlıklarının dönemidir. Bulgarca dil malzemesi çok geniş bir alanda bulunan yüz kadar Arap harfli mezar yazıtından ibarettir. Bunların tümü Altın Orda hâkimiyeti devrinden kalma, en eskisi 1281, en sonuncusu 1357 tarihlidir. Bu yazıtlardan da İdil Bulgarcasının Tuna Bulgarcası ile akraba ve halefi bugünkü Çuvaşça gibi bir r- ve l- dili olduğu anlaşılır. İdil Bulgar kitabelerinin çoğu 'Bulgar kufisi' denilen değişik yazı türü ile Arap ortografisine uygun olarak yazılmış; kısa ünlüler sadece hareke ile gösterilir; uzun ünlüler ise Arap alfabesindeki uzatma harfleri, yani elif, vav ve ye ile yazılmıştır.

İlhanlılar hâkimiyeti zamanında doğmuş Oğuz yazı diline karşılık Altın Orda halkının çoğunluğunu teşkil eden Kıpçakların diline dayalı bir Kıpçak yazı dili gelişmemiştir. Genellikle Altın Orda'ya dâhil olan Harezm vilayeti edebi çalışmaların kaynak bölgesi olmuştur. Harezm-Altın Orda Türkçesi bir geçiş dönemi olarak görülebilir; Doğu Türk yazı dili veya kendi deyişleri ile sadece "Türki" ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar Türkistan'da olduğu gibi bugün Kıpçak adlandırılan grubun ortak yazı dili idi. Altın Orda'da eski İdil medeniyet geleneklerine göre böylece bir süreklilik göstermek güç olmaktadır. 1250-1400 yılları arası dil değişme süreci gereğince araştırılmamıştır.

Altınorda hâkimiyeti devrinde Bulgar bölgesinde başta Arap alfabesi ile Bulgar Türkçesi yazılıyordu. Aynı zamanda saraydaki hana sunulan eserler Harezm Türkçesi ile yazılmıştı. Örneğin Altınorda sahasında yazıldığı bilinen ilk bedii eser Genceli Nizami'nin Hüsrev ü Şirin eserinin Kutb adlı şair tarafından Türkçeye çevrildiği ve babası Özbek hanın ölümünden sonra 1341 yılında Altın Orda tahtına geçip ve 1342 yılında öldürülen Tını Beğ Han ile eşi Melike hatun adına sunulan mesnevi birçok yönden önemli bir dil yadigârıdır. Sonraki yüzyıllarda ise Eski Bulgar bölgesi dâhil, sadece Arap alfabesi ile yazılan Çağatay Türkçesi kullanıldı. İdil Ural Türkçesinin karakteristik ünlü değişimlerini izlemek böylece alfabe yetersizliğinden dolayı da güç olmaktadır. Ondokuzuncu yüzyıla değin klasik Çağataycayı yazı dili olarak kullanan Tatar topluluklarının sözlü dilleri, Çarlık Rusyası'nın son dönemleri ve Sovyetler Birliği'nin ilanının ardından uygulanan dil politikaları ile bağımsız yazı dilleri hâline getirilmiştir.

Onüçüncü yüzyıl Moğol istilası bir dönüm noktası olmuş; kuzeydeki Kuman Kıpçaklar, güneydeki Oğuzlar ilerleyen Moğollar önünden kaçıp Balkanlar'a ve Batı Anadolu'ya yığılmış, geriye kalanlar ya öldürülmüş yahut yeni Moğol-Tatar devletleri bünyesinde yer almışlardır. Onüçüncü yüzyıl Moğol istilası Batı Anadolu'da ve Balkanlar'daki Türklerin sayısını çoğaltmakla dolaylı olarak Osmanlı imparatorluğunun doğmasına da sebebiyet vermiştir. Osmanlı imparatorluğunun dili ise başından beri Türkçe olmuştur.

Kuman Kıpçaklardan kalan dil yadigârları ve edebiyat gelenekçe üç bölümde; Codeks Cumanicus, Memluk Kıpçakçası ve "Ermeni" Kıpçakçası şeklinde anlatıla gelmiştir. Tümüyle yanlış olmasa da çok eksik bir açıklama; bilindiği üzere

Moğol istilası sırasında kaçamamış Kuman-Kıpçakların çoğu yaşamını yitirmiş, geride kalanlar da Moğol hâkimiyetine girerek Altın Orda devletinin temellerini oluşturmuşlar. Böyle olmakla beraber ağırlıkları, dil koruyuculuğu yukarıda gördüğümüz İdil ve Tuna boylarına kaçabilmiş Kumanlarda olmuştur. Ayrıca, Moğol istilası öncesinde Kıpçak bozkırından bir takım göç hareketleri olmuştur.

Ruslarla savaşırken ölmüş olan Başbuğ Saruhan'ın oğlu Atrak / Ötrek halkıyla birlikte, güveyi Gürcü kralı İkinci David'e sığınmıştır. Atrak kendisi daha sonra bozkıra dönmüş olduğu halde Kumanların çoğu Gürcistan'da kalmış, yerleşenlerin bir kısmı Gürcüleşmiş, Türk kimliğini koruyanlar ise daha sonra Müslüman olmuş ki, bugün Çıldır gölü çevresindeki "yerli" Türkler onların torunlarıdır. Selçuklu hanedanın önderliğinde güçlü bir siyasi oluşum haline gelen Oğuzların bir bölüğü başta Azerbaycan olmak üzere İran'ın şehirlerinde ve köylerinde iskân edilirken bir bölüğü de göçer yaşantısını sürdürdü. Melikşah zamanında Gence, Hoy, Urmiye ve Hemedan Türkmenlerle doluştu. Oğuzlardan başka Kıpçak Türkleri de Azerbaycan'a göç ettiler. Kıpçak boylarının önemli bir bölümü Hazar kuzeyinden geçip Kafkasya'ya geldi. Tebriz halkının oluşumunda Kıpçak unsurunun önemli bir payı vardır.

İstila öncesinde başlamış bir diğer hareket sonucu, Kölemen /Memluk/ kökenli Dehli ile Mısır Sultanlığının oluşmasıdır. Moğollar her iki sultanlığa saldırmış iseler de alamadan geri çekilmişlerdir. Her iki gelenek günümüze kadar devam etmiştir. Mısır krallığında son zamanlara kadar Türkçe konuşulmuştur. Hindistan'da ise Kölemen kökenli Balaban han zamanında Emir Hüsrev bir sufi şiir ve musiki geleneğini başlatmış; Babürlüler zamanında bu gelenek daha da yücelmiştir. Babürlüler sarayında şehzadelere her zaman Türkçe öğretilmiş, Mısırda olduğu gibi sözlük-gramerler hazırlanmıştır. Bunlar başka çalışmaların konusu olacaktır.

KAYNAKÇA:

Yazı karantina döneminde, kütüphanelerin kapalı olduğu sırada hazırlandığı için dipnotlarda sayfa numaralarını göstermek mümkün olmamıştır.

Açıkgöz, Halil (ed.) 1991, *Türk Dünyası Edebiyatı*, I, İstanbul.

Akalın, Mehmet (ed.) 1988, *Tarihi Türk Şiveleri*, Ankara. Tarihi Türk Şiveleri(Çev. Mehmet Akalın), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.:73, Seri:IV, Sayı:A.21, Ankara 1988

Ayan, Ergin 2015, *Plano Carpini'nin Moğolistan seyahatnamesi (1245-1247)*, İstanbul.

B. Szabo, Janos, 2007, *A tatarjaras, A mongol hoditas es Magyarorszag*, Budapest.

Barlas, İ. Bihter (çev.) 2016, Pachymeres, Geoges, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, İstanbul.

Bartha, Julia, 2007 *Nagykunsagi néprajzi tanulmanyok*, Karcag.

Baski, İmre 2007, Csagırcsa, *Török es magyar nevtani tanulmanyok 1981-2006*, Karcag.
Caferoğlu, A. 1974. *Türk Dili Tarihi II*.
Ercilasun. A. B. *Makaleler*, Ankara.
Ercilasun, A.B. *Türk Dili Ta*rihi, Ankara.
Ercilasun, A.B., *Kars İli A*ğızları, İstanbul.
Eckmann, J. Kıpçak Edebiyatı. in Açıkgöz 1991, s. 38-72. *A. Harezm ve Altın Ordu Edebiyatla*rı, s. 38-63. B. Memluk Kıpçak Edebiyatı, s. 63-72.
Gabain, A. von, Codex Cumanicus'un Dili, in Akalın 1988, s. 67-109.
Gabain, A. von, Kuman Edebiyatı, in Açıkgöz 1991, s. 9-19.
Harva, U. *Altain suvun uskonto 1933*, Porvoo, Helsinki.
Hupchic, D.P. and Cox, H.E. 2001, *Historical Atlas of the Balkans*.
İnalcık, H. 1993 Türkler ve Balkanlar, in Balkanlar, *OBİV*, Eren, 1993. s. 9-32.
Karadeniz, H. Basri 2015, *Osmanlılar ve Rumeli Uç Beyleri*, İstanbul.
Karatay, Osman 2017, *İlk Oğu*zlar, Istanbul.
Karatay, Osman 2018, *Bulgarla*r, Istanbul.
Karatay, Osman 2019, *Hazarlar, Yahudi Türkler, Türk Yahudiler ve Ötekiler*, Ankara.
Karpat, Kemal H., 2010, *Osmanlı'dan Günümüzde Etnik Yapılanma ve Göçler,* İstanbul.
Kerimov Rauf. Geleneksel Hint Müzigi Üzerine Bir Derleme www.idildergisi.com
Kocaoğlu, T. 1985, Bugüne Kadar Az Tanınan Harezm Dili ve Özellikleri.
Kocaoğlu, T. 1997. Türk Diline Sosyopolitik Bir Bakış.
Korpela, J. 1999, *İtä-Euroopan historia keskiajalta 1700-luvulle*, Helsinki.
Ocak, Ahmet Yaşar 2016, *Sarı Saltuk*, İstanbul.
Peremeci, Osman Nuri 2012, *Tuna Boyu Tarihi*. Edirne.
Pritsak, Omeljan, Ermeni Kıpçakçası, in Akalın 1988, s.111-112.
Pritsak, Omeljan, Kıpçakça, in Akalın 1988, 67-109.
Selmeczi Laszlo 2011, *Kötöny Népe Magyarorszagon*, Karcag
Stoyanov Valeri Bulgar Tarihinde Kumanlar XII-XIV. Yüzyıllar, in *Türkler*, Cilt: 2 Sayfa: 798-809.
Tibor, B; Örşi J. 1996, *A Jaszkunsag Összefogasa, Tanulmanyok a Jaszkunsag törteneteböl* Karçag.
Tacmen, A. 1995, *Türk, Fin Uğor, Moğol-Mançu Toplulukları İnanışları Zemininde Bulgaristan Türkleri İnanışları veya Türk Kimliği*, Ankara.
Tekin, Talat 1987, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara.
Tekin, Talat, Ölmez, M. 1995, *Türk Dilleri*, Ankara.
Tekin, Ş. 2002, *Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu*.
Türkmen, Erkan 1989, *Emir Hüsrev-i Dihlevi'nin hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti*. Ankara.
Vasary, Istvan 2015, *Kumanlar ve Tatarlar 1185-1365*. İstanbul.
Vécsey 2010, *Az Arpad-Hazi Kiralyok*

Türk Dünyasında Alfabe Tartışmaları

Dr. Elçin İbrahimov[-]

I. Giriş

Orta Asya'nın yerli halkı olan Türkler'in en eski yazısı konusunda henüz yeterince bilgi yoktur. Türkler tarih içinde değişken bir yaşam sürmüşlerdir. Yer değiştirmiş, din değiştirmiş ve yazı değiştirmişlerdir. Değişik on kadar yazı kullanmışlardır (Anday, 1978: 2). Türkçenin bilinen en eski yazısı konusu hala dilbilimciler arasında bir tartışma konusu olarak kalmaktadır. Bize ulaşan ve dilbilimcilerin de kabul ettiği en eski Türk yazılı belgeleri, ikinci Göktürk hanedanı döneminden, VII. ve VIII. yüzyıllardan kalmadır (Şimşir, 1992: 1). Bunların en eskisi, 688-692 yılları arasında yazıldığı sanılan, doğu Gobi yöresindeki Çoyren yazıtıdır. Bu tarihlerden elli yıl kadar sonra, 732 ve 733 yıllarında, tanınmış Orhun anıtları dikilmiştir (Tezcan, 1978: 278-279). Ayrıca Türkçenin en eski örneklerini VII. yüzyıl ortalarından başlayarak Yenisey ve Talas bölgelerinde dikilmiş taş anıtlar üzerinde, mezar taşları üzerinde ve başkaca yazıtlarda da buluyoruz. Bu dile Göktürkçe, bu en eski Türk yazısına da Göktürk yazısı diyoruz (Banguoğlu, 1986: 16).

Tarihin ilk dönemlerinde aynı dilde konuşan Türk kabileleri ve toplulukları tarih geliştikçe büyük alana yayıldıkları için daha sonraki dönemlerde aynı dili konuşan topluluklar farklı ağızlarda konuşmalara başladılar. Zaman geçtikçe bu kabileler ve topluluklar geniş arazilerde birer birer devlet oldular, özellikle bu etkiler aynı dili konuşan toplulukları farklı lehçelerde konuşmasına neden oldu.

Tarihen çok az halkın kendi alfabesi olmuştur. Alfabesi olmayan halklar medeni gelişmenin belirli dönemlerinde mevcut alfabeler esasında kendi alfabelerini yaratmışlar. Türkçenin binlerce yıllık geçmişinde birçok alfabe kullanılmış ve bu alfabeler üzerinde değişiklikler yaşanmıştır. Aynı dilde konuşan Türk kabileleri ve toplulukları tarihî süreçte büyük alana yayıldıkları için daha sonraki dönemlerde aynı dili konuşan topluluklar farklı ağızlarda konuşmaya başladılar. Zaman geçtikçe bu kabileler ve topluluklar geniş arazilerde birer birer devlet oldular, özellikle bu etkiler aynı dili konuşan toplulukların farklı lehçelerde konuşmasına neden oldu. Buna rağmen Türkler, yakın dönemler içinde bazen birden çok alfabeyi birlikte kullanmışlardır. Bu durumun sonucunda da edebiyat ve dil çevresinde değişiklikler ortaya çıkmış ve farklı gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur.

Rus Türkolog N. Baskakov'un belirttiği gibi "Türki (Türkçe) Kaşgar'dan İstanbul'a kadar arazide (bu arazi Çin Seddinden Dunay nehirine kadar) kullanılan ve anlaşılan edebi dil olmuştur" (Baskakov 1960: 28).

[-] Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Bakü

"Dilde, fikirde, işte birlik"in sağlanması düşüncesini dile getiren ünlü Türkolog Gaspıralı İsmail Bey'in büyük ülküsünün günümüzde gerçekleştirilmesi için siyasi, kültürel ve teknolojik şartlar her zaman olduğundan daha iyi durumdadır. Ortak iletişim dilinin oluşturulması bütün Türk topluluklarınca anlaşılabilen tek bir dil aracılığıyla sağlanabilir (Ercilasun 1992:358).

Günümüzde Türkler için en güncel sorun olan ortak konuşma dili hususunda öne çıkan bir başka mevzu ise alfabe meselesidir. Türk topluluklarının geçmişte birbirlerini anlamaları şimdikinden daha kolay olmuştur. Hatta Rus İmparatorluğu Türkler arasındaki konuşma ve anlaşmayı planlı olarak bozmak için çaba sarf etmiştir. XIX. yüzyılda bu durum şimdikinden daha kolay ve olanaklıydı. En az bin yıl süresince Türk lehçelerinin birbirine yakın olmasını ve Türkler'in birbirini okuyup anlayabilmesini sağlayan etkenlerin başında ortak alfabe ve aynı imla kurallarının kullanılması olmuştur. Bahsi geçen süreçte Doğu, Batı ve Volga nehri kenarındaki bütün Müslüman Türkler Arap alfabesini ve onun imla prensiplerini kullanmışlardı. Onun için A. Yesevi, Y. Emre, İ. Nesimi, M. Fuzuli gibi isimler, hatta daha Türk lehçelerinin arasında farklar oluşmaya başladığı zamanlarda (XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başları) İstanbul'da yazan Namık Kemal, Şamahı'da yazan Mirze Alekber Sabir, Kazan'da yazan A. Tukay gibi isimler, hem Anadolu'da hem Bakü'de, hem Kazan'da, hem de Taşkent'te rahatlıkla okunuyordu (Hacıyev 2013: 208).

Bahçesaray'da basılan Tercüman gazetesi, Tiflis'te çıkan Molla Nasreddin dergisi, Volga nehrinde, Türkistan'da, Kafkasya'da, Anadolu'da, Kırım'da ve başka Türk coğrafyalarında elden ele gezmiştir. Büyük Azerbaycan edibi, Molla Nasreddin dergisinin kurucusu Celil Memmedguluzade bu konu hakkında şunları söylemiştir:

"... bizim dilcilerimiz edebî, akademik dil arayışında oldukları zamanlarda bile "Molla Nasreddin" dergisi açık ve basit Türkçesiyle kısa zamanda herkes tarafında beğenilen ve okunan bir dergi olmakla kalmadı, Kür ve Araz nehirlerini geçerek Hazar ve Karadeniz'e de vurup Türkiye'ye ve Türkistan'a, oradan da uçarak Kafkas dağlarını aşarak Kırım'a ve diğer Türk ülkelerine geçti..." (İbrahimov 2017: 107).

II. Molla Nesreddin Dergisinde Ortak Alfabe Meselesi

Molla Nesreddin dergisinin 7 Nisan 1906'daki ilk sayısında derginin editörü Celil Memmedquluzade bu çalışmada üzerinde durulan meselelerle ilgili şunları ifade etmektedir: "Birlikte Kafkas Türkleri için genelde bir dil konusunda anlaşmaya varmamışlardır. Peki Osmanlı Türkleri, peki Kırım ve Kazan Tatarları, peki Türkistan Türkleri ve Özbekistan, peki İran'da yaşayan Azeriler? Peki biz bunu itiraf ediyoruz ki evvel ve sonda ilelebet Türkler için edebî dile ve imlaya, alfabeye çok büyük gerek vardır. Tüm varlığımızla inanıyoruz ki, ortak bir alfabe esasında ortak konuşma dili vücuda gelecektir" (Hacıyev 2013: 208).

Rus Çarlığı'nın baskıcı politikalarının olduğu bir dönemde onun zulmü altında sıkışan ve ezilen bir Türk edibinin 1906 senesinde Türkler için ortak bir konuşma dilinin var olacağına inanması son derece dikkat çekicidir.

Günümüzde Türk dünyası için büyük sorun olan alfabe birliği meselesinin, alfabe sistemlerinden birinin seçilmesiyle ortadan kalkmayacağı da açıktır. Mesela, bugün Kiril alfabesini bırakan Türkler'in hepsi Latin alfabesini kabul etmiştir. Ancak bu alfabelerin tamamı birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Ortak bir alfabeden bahsedebilmek için aynı ses için aynı harfin kullanılması gereklidir. Bu bakımdan yeni geçilen Latin alfabeleri Sovyetler dönemindeki Kiril alfabesi ortaklığına benzemektedir. Yani alfabe sistemi ortak, ama sesleri temsil eden harflerin bazılarında önemli farklılıklar mevcuttur.

III. Bakü Türkoloji Kongresi'nde Ortak Alfabe

1926 yılının 26 Şubat-6 Mart tarihleri arasında Bakü'de Birinci Türkoloji Kongresi'nin yapılması dönem için büyük Türkoloji bir olay idi. Kurultayın 14. Oturumunda "Türkler için edebi dil ve ortak edebi dil sorunu" adı altında gerçekleştirilen oturumda dönemin büyük dilbilimcisi F.Köprülünün "Türk halklarında edebi dilin gelişimi" konulu bildirisinde Türkler için ortak alfabe ve ortak edebi dil konuları detaylı tartışıldı. Kurultay'da alfabe konusu belki de en uzun devam eden tartışma konusu oldu. Kurultay'a katılan ve tartışmalarda yakından iştirak eden Özbek asıllı Azerbaycanlı türkolog Halit Sait Hocayev, büyük dilbilimci Bekir Çobanzade gibi önde gelen bilim adamları da Türk topluluklarının Latin alfabesine geçmesini isterken, başta Galimcan Şeref ve diğer Tataristan'dan katılan delegelerin bir bölümü Arap alfabesinin devamından yana idi. Yakovlev ve Jirkov gibi delegeler Rus/Kiril alfabesinin kabul edilmesini önerirken Kazakistan delegesi Kasım Tınıstanov da kendisi tarafından hazırlanan yeni ve farklı bir alfabenin kabulünü istiyordu (Buran, 2009:439).

Kurultay'da uzun süren tartışmalardan sonra Latin kaynaklı bir alfabenin benimsenmesi ve buna birleştirilmiş Türk alfabesi adı verilmesi, Türk toplulukları için yeni bir alfabe sürecini başlatmıştır. Kongre'den sonra Türkler "Birleştirilmiş Türk Alfabesi"ni (Yanalif) kabul etmişler. 1928 yılından itibaren "Birleştirilmiş Türk Alfabesi" aşamalı olarak Sovyetler'deki Türk cumhuriyetlerince kullanılmaya başlanmıştır. 1928'de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, en büyük atılımlarından birini gerçekleştirerek Türkiye'nin de Latin alfabesine geçmesine olanak sağlamış ve böylece tekrar alfabe birliği sağlanmıştır.

1930'ların başında neredeyse bütün Türk dünyasında aynı kaynaklı ortak yazı kullanılmaktaydı. Bu durum bu şekilde devam etseydi, belki de Sovyetlerdeki Türk topluluklarının birbirleriyle anlaşması ve iletişim kurması daha kolay olacaktı. Ancak Stalin'in 1930'larda başlattığı kıyım sırasında Sovyetlerdeki Türk topluluklarının Latin yazısını kullanmalarına son verildi. Böylelikle Türkler arasındaki tarihî bağların kopma dönemi başlamış oldu. 1940 yılında Türk

toplulukları yeniden Kiril alfabesine geçtiler ve böylece Türklerin ikinci dönemi (Kiril alfabesi dönemi) de başlamış oldu.

Özbek asıllı Azerbaycanlı türkolog Halit Sait Hocayev'in 1928'de Birleştirilmiş Türk Alfabesi'yle basılan kitabı

IV. Bağımsızlık Dönemi Alfabe Konuları

1991'de Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Türk cumhuriyetleri de bağımsızlığına kavuştu. Bunun sonucunda beş bağımsız Türk cumhuriyeti ortaya çıkmış oldu: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan. Dünyanın değişik bölgelerinde heyecan ve ilgiyle izlenen bu gelişmeler, Türkiye'yi de yakından ilgilendiriyordu. İlişkilerin hangi çizgide yürütüleceği ilk başlarda tam olarak belli değildi. Milliyetçi çevrelerde daha baskın olmakla birlikte Türkiye'de büyük çoğunluk, yıllarca esir Türklerin bu esaretten kurtulmasını dillendiriyordu. Ancak esir Türkler bağımsız olunca neler yapılacağı ve bunların nasıl yapılacağı üzerinde fazla durulmuyordu. Çünkü Türk yurtlarının büyük bir kısmının bu kadar kısa sürede bağımsız olmasına ihtimal verilmiyordu. Bağımsızlık; yeni ordu, yeni

bayrak, yeni para birimi gibi birçok "yeni"yi beraberinde getiriyordu. Bu hareketlilik içerisinde Türk dünyasının kültür birliği gündeme gelmeye başladı. Kültür birliğinin sağlanmasında alfabe birliği önemli olduğu için Kiril'den Latin alfabesine geçişle ilgili tartışmalar da gündemdeki yerini aldı.

1991 ve hemen sonrasındaki yıllarda dil alanında Türkiye ve Türk cumhuriyetlerinde önemli görüşmeler ve heyecanlı tartışmalar yapılıyordu. Bu çerçevede 18-20 Kasım 1991 tarihinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu" düzenlenmiştir. Bu sempozyuma katılan delegeler, Türk lehçeleri için tavsiye edilen 34 harfli ortak alfabeye imza atmışlardır. Bu alfabe, Türkiye Türkçesinde kullanılan Latin temelli alfabeye beş harfin ilave edilmesiyle oluşturulmuştur. İlave edilen harfler şunlardır: "ä", "ñ", "x", "q", "w". Bu toplantı ve tartışmalar, meyvesini vermeye başlamış ve değişik zamanlarda Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan kademeli olarak Latin alfabesine geçmeyi kararlaştırmışlardır.

Azerbaycan, 25 Aralık 1991'de Kiril alfabesini bırakıp Latin alfabesine geçme kararı almıştır. Ancak "ə" harfi yerine "ä"yi kabul eder. Buna rağmen söz konusu ortak alfabeyi en doğru ve yüksek düzeyde kullanan Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur. Bu alfabenin Türkiye'de yürürlükte olan alfabede bulunmayan karakterleri şunlardır: "ə", "q" ve "x". Yeni Azerbaycan alfabesiyle yazılmış bir metin, kod farklılaşması olmadığı için Latin temelli alfabe kullanan Türkiye Türkleri tarafından kelimelerin rahat anlaşılmasında büyük kolaylıklar sağlamış oldu. 12 Nisan 1993'te Türkmenistan, 2 Eylül 1993'te de Özbekistan Latin alfabesini kabul etmiştir. Bu iki Türk cumhuriyetinin kabul ettikleri alfabede 34 harfli ortak alfabeden sapma epeyce fazladır. Türkmenistan, farklı kodları benimseyerek, kabul edilen 34 harfli Türk alfabesinin biraz dışına çıkmış oldu ve "ı" yerine "y", "y" yerine "ý", "c" yerine de "j"yi kabul etti. Örnek olarak dizgici veya "ürün toplayıcı" anlamlarına gelen yıgıcı kelimesi, ýygyjy şeklinde yazılınca, bu kelimenin yaşadığı bir başka lehçenin konuşurları için ilk andaki hızlı çağrışım yok edilmiş oldu.. Özbekistan bir yandan "ş", "ç" gibi harflerin İngilizcedeki yazılışları olan "sh" ve "ch"yi esas alırken bir yandan da yuvarlaklaşan "a" ile "o"nun tek kodla gösterilmesini kabul ederek iki farklı sesi birleştirmiş oldu. Latin temelli alfabeyi kullanan Türkler tarafından çiçek kelimesi chichek şeklinde yazıldığı takdirde, ilk bakışta farklı kod seçimini bilmeyenlerce bu kelimenin İngilizce sanılması kaçınılmazdır. Çocuk çok nazlı bir çiçektir cümlesi Chocuk chok nazlı bir chichektir biçiminde yazıldığında bütün kelimeleri çok iyi bilinen Türkçe bir cümle bile neredeyse anlaşılmaz bir şekle sahipken içinde Özbek Türkçesine özgü kelimelerin de yer alacağı bir metnin böyle bir tercihle ne kadar uzaklaşacağı ortadadır. Bu yaklaşımların bir sonucu olarak kelimeyi anlamak için harcanması gereken ilk gayret, alfabeyi çözmeye ayrılmaktadır.

Azerbaycanlılar'ın ve Türkmenler'in alfabe değişikliğini hızlıca benimseyip hayata geçirmelerinde uzun yıllardır Latin alfabesi kullanan Türkiye Türkleri'nin Oğuz soyundan gelmeleri etkili olmuş olabilir. Bu konuyla ilgili olarak Erdal Şahin

şöyle der: "Türkiye Türkçesi ile birlikte Oğuz grubu içinde yer alan, dil bilgisi kuralları ve söz varlığı bakımlarından birbirlerine çok yakın olan Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinin Latin alfabesiyle yazılmaya başlanmasıyla yazı birliği, en azından Türk dilinin Oğuz grubunda daha 90'lı yıllarda sağlanmış bulunmaktadır" (Şahin 2013: 454).

Sovyetler tarafından uygulanan ve 1940 yılında kullanılmaya başlanan Kiril alfabeleri her cumhuriyet için ayrı ayrı karakterler göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Bu, Ruslar'ın özel tercihine dayanıyordu. Paralel karakterler kullanılmış olsaydı, o zaman Türk boylarının değişik lehçelerde yazılmış metinleri, en azından ortak öğeler söz konusu olduğunda, çok kolay anlaşılabilirdi. Ancak alfabedeki farklılık, şuuraltındaki hızlı çağrışıma engel oluyordu. Kiril alfabesi, ayrıca Türkçe için gerekmeyen "е", "ё", "я", "ю" (sırasıyla "ye", "yo", "ya", "yu") gibi ses grubunu gösteren harflere sahipti. Bu şekilde yapılan tercihler, aynı milletin çocuklarını birbirinden uzaklaştırmayı amaçlayan özel bir tasarımın ürünü ve planlanmış bir politikanın devamı ve uygulamasıydı. Türk cumhuriyetlerinin yetkilileri bağımsızlığa kansız/acısız kavuşmuşken Rusya'nın yapmaya çalıştığı şekilde bir tercihle hareket etmekten kaçınmaları daha sağlıklı sonuçları ortaya çıkarabilirdi. Yani, Latin alfabesine geçiş sağlanırken ihtiyaç duyulan birkaç harf 34 harfli alfabeden ilave edilerek aynı karakterleri kullanma yoluyla şuuraltını harekete geçirip dilde yakınlaşmayı doğurabilecek paralel kodların kullanılmasına özen gösterilebilirdi. Ne yazık ki Sovyetler'in dağılmasıyla özgürlüğüne kavuşan Türk cumhuriyetleri, alfabe meselesinde yeteri kadar duyarlı ve gerektiği şekilde hareket edemedi. Azerbaycan'dan başka hiçbir ülkede alfabe reformları yapılmadı.

V. Günümüzde Ortak Alfabe Sorunu

Son dönemlerde Türk dünyasında özellikle Kazakistan'da uygulanan yeni alfabe kararlarını da bu çalışma dâhilinde ele almak gerekir. Kazakistan'da son zamanlarda Latin alfabesinin kabulüyle ilgili somut adımlar atılmaktadır. Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev 27 Ekim 2017 tarihinde Latin alfabesine geçilmesi için devletin hazırlıklar yapması kararını vermiştir.

Alfabe değişimi hakkında bu kararı N. Nazarbayev Egemen Kazakistan gazetesinde yazdığı makalesinde beyan etmiştir. Cumhurbaşkanı, 2017 yılının sonuna kadar Kazak Türkçesinin Latin alfabesiyle yazılması için bir standart belirlenmesini beklediğini ifade etmiştir (İbrahimov 2017: 47).

Uluslararası Türk Akademisi'nin bilgilerine göre, 34 harften oluşan proje alfabe, Azerbaycan'da ve Türkiye'de kullanılmakta olan alfabe esasında hazırlanacak ve kabul edildiği takdirde ilk aşamada kısıtlı düzeyde kullanılsa da, belirli bir süreçte tüm Türk topluluklarının kullanması için tavsiye edilecektir.

Kazakistan'da 2025 yılına kadar Latin alfabesine geçmekle ilgili tüm hazırlıklar devam etmektedir. Ancak şu anda alfabe üzerinde çalışan kurumların hazırladıkları alfabe projesi yukarıda belirttiklerimizin tam aksinedir. Şu anda kabul

edilen Kazak Latin alfabesi, diğer Türkler'in günümüzde kullandıkları alfabelerden çok farklıdır.

Bugün Kazakistan'ın elinde Türk dünyasının da ortak kullanabileceği bir alfabeyi kabul etme şansı ve imkânı vardır. Kazakistan bu konuda dikkatli hareket etmelidir. Özellikle Türk dünyasının konuyla ilgili dilcilerinin (Ahmet Bican Ercilasun, Firudin Celilov, Mustafa Argunşah, Ahmet Buran vd.) Kazakistan'da kullanılması öngörülen alfabeye kesin ve detaylı ilmi itirazları ve buna esaslı delilleri varken bu itirazlar Kazakistanlı alimler tarafından dikkate alınmalıdır.

Kazakistan; hem politik, hem ekonomik, hem de ilmi açıdan günümüzde tüm Türk devletleri ile en üst düzeyde ilişkiler kurmaktadır. Kazakistan, kabul edeceği alfabedeki unsurları göz önünde bulundurup daha kolay yazılabilen ve diğer ülkelerde de kullanılan bir alfabe kabul ettiği takdirde bu durum gelecekte de Türk dünyası için çok faydalı olacaktır.

SONUÇ

Sonuç olarak Türk dünyasında günümüzde de en büyük sorunlardan biri olan ortak alfabeyle ilgili neler yapılabileceği konusunda şunlar sıralanabilir:

- İlk olarak Latin alfabesini sık kullanmayan veya Kiril alfabesiyle eş zamanlı kullanan ülkelerin (Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan) kesin olarak Latin alfabesine geçmesi lazımdır.

- Yapılması gereken en önemli işlerden biri de, tüm Türk devletlerinde ortak alfabe çalışmalarına bir an evvel başlanmalıdır.

- Oluşturulacak ortak Latin alfabesinde Türk lehçelerindeki ortak sesler için ortak harfler kullanılmalıdır. Bu alfabe, mümkün olduğu kadar pratik ve kolay olmalıdır.

- Ortak alfabenin tüm Türk topluluklarına öğretilmesi ve bu alfabenin kullanılması için dilcilere de önemli görevler düşmektedir. Türk dünyası ortak edebiyatının kaynak eserleri olan destanlar, masallar, ninniler, atasözleri her cumhuriyette ayrı ayrı yayımlanmalıdır. Bu edebi eserlerin bütün Türk dünyasının ortak ürünleri olduğu bilinci yaygınlaştırılmalıdır (KTLS 1991: 1124).

- Bu alfabede bütün Türk toplulukları için gerekli işaretlerin tamamı belirtilmelidir.

- Ortak alfabeyle ilgili araştırmalar yapmak üzere Türk cumhuriyetlerindeki dil enstitülerinin, dil kurumlarının desteğiyle uluslararası araştırma enstitüsü kurulmalıdır. Bu enstitüde Türk dünyası ortak iletişim dili oluşturulmalı; ortak alfabe, ortak imla, ortak söz varlığı, ortak terimler üzerine çalışmalar öncelikli olarak yürütülmelidir (Gökdağ 2015: 177).

- Yeni oluşturulacak ortak alfabenin ve gelecekte oluşturulacak ortak iletişim dilinin (ortak Türkçe) siyasi dairelerde büyük oranda kullanılması gerekliliği göz önünde tutularak konunun Türk cumhuriyetlerinin hükûmetleri düzeyinde ortaya atılması net sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır.

- Türk toplulukları arasında ortak alfabenin oluşturulması için her yıl bir Türk cumhuriyetinde sürekli dil kurultayları, sempozyumları düzenlenmelidir. Kurultaylarda ortak alfabenin oluşturulması şartları tüm incelikleri ile ele alınmalı, gelişmeler izlenmeli, sorunlar çözülmelidir. Bu kurultaylarda zaman içerisinde ortaya çıkabilecek durumlarla ilgili ortak çözüm yolları, devlete bağlı kuruluşlara teklif şeklinde gönderilmeli ve her ülkede yürürlüğe konulmalıdır.

Yukarıda belirtilen önerilerin hemen hemen hepsinin çözümü alfabeye bağlıdır. Bugün Türk dünyasının dilde birliğinin temel anahtarı, alfabedir. Alfabede birlik sağlanamazsa ortak konuşma (iletişim) dilinin de ortaya çıkması gecikecektir. Yapılacak bu çalışmalarla ortak iletişim dilinin oluşturulması alfabe birliğinin ve söz varlığının etkisi ile sağlanacak ve ortak iletişim dilinin temelini oluşturacaktır.

KAYNAKÇA:

Anday, Melih Cevdet (1978), "Türk Abecesi", *Cumhuriyet Gazetesi*, Tarih: 18.08.1978 (8 Ağustos 1978).

Banguoğlu, Tahsin, (1986), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Baskakov, Nikolay, (1960), *İstoriko-Tipologiçeskaya Fonologiya Tyurkskix Yazıkov*, Moskva: İzdatelstvo "Nauka".

Buran, Ahmet, (2009), *Sovyet Türkolojisi Ve Birinci Türkoloji Kurultayı*, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 4/3 Spring.

Gökdağ, Bilgehan Atsız, (2015), *Türklerin Dünyası*, 1. Baskı, İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi.

Ercılasun, Ahmet, Bican, (1992), "İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri", *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ Yay.

Şahın, Erdal, (2013), "Türk Dünyasında Yazı Birliği: Latin Alfabesi Temelinde Yeni Türk Alfabeleri" Ankara: *Yeni Türkiye*, S 53, 2013, 449-457.

Hacıyev, Tofiq, (2013), *Türklər Üçün Ortaq Ünsiyyət Dili*, Bakı: Təhsil.

İbrahimov, Elçin, (2017), *Türk Xalqlarının Ortaq Əlifba*, İmla Və Ünsiyyət Dili, Bakı: Mütərcim.

Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, (1991) (Ktls), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu, (1992) (Mçtas) 18-20 Kasım 1991, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay.

Şimşir, Bilal, (1992), *Türk Yazı Devrimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tezcan, Semih, (1978), *En Eski Türk Dili Ve Yazını, Bilim Kültür Ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kazakistan'da Tarihî Metinler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kutlugjon Sultanbek*

Giriş

Kazaklar günümüze kadar olan süreçte çeşitli alfabeler kullanmışlardır. Kazakların İslamiyeti kabul etmesinden itibaren 1929 yılına kadar Arap alfabesi, 1929-1940 yılları arasında Latin alfabesi, 1940 yılından bugüne kadar Kiril alfabesini kullanmaya devam etmektedir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Nazarbayev'in önceki yıllarda Astana'da yaptığı açıklamalara göre Kazakistan Devleti 2023 yılına kadar olan süreçte Latin alfabesine geçme kararı almıştır. Günümüzde ise konu ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır ve bir sonuca bağlanmak üzeredir.

Kazak Türkologları Tarihî Dönemleri ayırmada çeşitli adları kullanmaktadırlar. Dönemlerin adlandırılması farklı olup aslında birbirine benzerlik göstermektedir. Nemat Kelimbetov diğer Türkologların Tarihî Dönemleri nasıl böldüklerini gösterip kendisi aşağıdaki gibi bölümlemektedir:

- VI-IX. Eski Türk Edebiyatı Dönemi; (Türk Bengü Taşları);
- X-XIII. İslam Dönemi Edebiyatı; (Karahanlı Dönemi);
- XIII-XIV. Altın Ordu Kıpçak Dönemi;
- XV-XVII. Kazak Hanlığı Dönemi;
- XVIII-XIX. Kazak Edebiyatı Dönemi;
- XX. Kazak Edebiyatı;
- Kazak Sovyet Dönemi Edebiyatı;
- Modern Kazak Edebiyatı (bkz. Kelimbetov, 1991: 10-11).

Eski Türkçe Çalışmaları (Göktürk, Yenisey, Talas Yazıtları)

AYDAROV, Ğubaydulla, QURIŞJANOV, Äbjan, TOMANOV**, Marhabat, (1971),** ***Köne Türki Jazba Yeskertkişteriniñ Tili,*** Mektep Baspası, Almatı**.**

272 sayfadan oluşan bu kapsamlı çalışmada Eski Türkçeden başlayıp Karahanlı, Çağatay dönemleri işlenmiştir. Çalışmada Göktürk, Uygur, Karahanlı ve Kıpçak alanındaki eserlerin dili hakkında ayrıntılı bilgiler verildi. Ancak Çağatay dönemi ayrıntılı bir şekilde işlenmemiştir. Çağatayca hakkında genel bilgiler verilmiş ve dönemin temsilcileri açıklanmıştır.

*El Farabi Üniversitesi'nde (ALMATI) Türksoy bölümünde Öğr. Görevlisi ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi doktora öğrencisi.

ÖMİRÄLİYEV, Qulmat, (1985), ***VIII – XII. Ğasırlardağı Köne Türki Ädebiyeti Yeskertlişteri***, Mektep Baspası, Almatı.

Üniversite öğrencileri için hazırlanan bu çalışmada Köktürk Dönemi eserleri ve Oğuz Kağan Destanı'nın Kazakça aktarması yer almaktadır. 130 sayfadan oluşan bu çalışmada Bilge Tonuquq Sabı, Türik Bilge Qağan Sabı, Kültegin Batır Turalı Söz gibi Köktürk metinlerinin transkripsiyonu ve Kazakça aktarması verilmiştir.

AYDAROV, Ğubaydulla, (1991), ***Köne Uyğır Jazba Yeskertkişteriniñ Tili,*** Rawan, Almatı.

Üniversite ve Enstitü öğrencilerine yönelik yapılan bu çalışma 136 sayfadan oluşup Eski Uygurcanın tarihi, ses bilgisi, şekil bilgisi ve sentaksı hakkında bilgi vermektedir. Dört bölümden oluşup ilk bölümünde ses, ikinci bölümünde söz varlığı, üçüncü bölümünde şekil bilgisi ve dördüncü bölümünde de sentaksı yer almaktadır.

YEÑSEGENULI, Toqbolat, (2007), ***Köne Türki Runa Jazba Poyeziyası***, Bilim, Almatı.

Monografi çalışması olup üniversite öğrencilerine yönelik yapılmıştır. Yenisey yazıtları, Irk Bitig, Talas yazıtlarının transkripsiyonu, Kazakça aktarması ve felsefî düşüncelerine yer verilen çalışma 344 sayfadan oluşmaktadır. 2008 yılında da ikinci kitabı basılmış ve Orhan yazıtları yer almaktadır. 409 sayfadan oluşmuş ve orijinal metne de yer vermiştir.

SARTKOJAULI, Qarjawbay, (2012), ***Orhon Muraları***, Abzal-ay Baspası, Almatı.

Moğolistan'da bulunan taşlar üzerine yazılan yazıları okumuş, orijinal metnini, transkripsiyonunu ve aktarmasını vermiştir. 328 sayfadan oluşmuş ve ilk bölümü incelenme tarihine, ikinci bölümü Türk Kağanlığı dönemi metinlerine ve son bölüm de Moğolistan'da bulunan yazıtlara ayrılmıştır.

SARTKOJAULI, Qarjawbay, (2018), ***Записки казахского тюрколога* / The Kazakh Turkologist's Notes / *Kazak Türkoloğun Notları***, Arıs Baspası, Almatı.

Çalışmanın ilk bölümü Rusça, ikinci bölümü İngilizce ve son bölümü de Türkiye Türkçesi iledir (bkz. Kabadayı, 2019: 240-244).

Karahanlı Dönemi Eserleri

Kutadgu Bilig

"*Kutadgu Bilig*, İslami Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseridir. 6645 beyitten oluşan manzum bir siyasetnamedir.11. yüzyılda Türkçenin bilim dili olarak kullanıldığını gösteren en büyük tanıktır. Kutadgu Bilig'in kelime anlamı mutlu olma bilgisi, terim anlamı siyaset bilgisidir. "Siyaset bilgisi" anlamı eserin ön sözünde de vurgulanmıştır. Buna göre: "(Kitaba) Çinliler edebü'l-mülük adını verdiler. Mâçin hükümdarlarının bilgileri âyi-nü'l - memleke dediler. Maşrıklılar

zînetü'l-ümera diye ad koydular. İranlılar şahname-i Türkî adını vermişler; bazıları ise pendname-i mülûk demişler. Turanlılar *Kutadgu Bilig* diye söylemişler". "Hükümdarların Terbiyesi", "Memleketin Aynası", "Emirlerin (beylerin) ziyneti"... anlamlarına gelen bütün bu adlandırmalar bugünkü "siyaset bilimi" kavramını ifade etmektedir" (Ercilasun, 2015: 293).

*Kutadgu Bilig'*in günümüze üç nüshası ulaşmıştır. Bunlar, Herat, Kahire, Fergana nüshası olarak bilinmektedir. *Kutadgu Bilig* ile ilgili Kazakistan'da yapılan ilk yayın A. Yegewbayev tarafından 1986 yılında yapılmıştır:

Yegewbayev, Asqar, 1986, *Quttı Bilik*, Jazuwşı, Almatı.

Asqar Egevbayev tarafından Kazakçaya aktarılan bu kitap 1989 yılında Pekin şehrinde Halklar Yayınevinde (Ұлттар баспасы) Arap alfabesi ile ikinci defa yayımlanmıştır.

"Çevirinin Kazakça adı **"قۇتتى بيليك** *Quttı Bilik".* Yine Yusuf Has Hacib'in adı da Kazakça söyleyişe uygun olarak *Cusup Balasagun* olarak yazılmıştır. Uygurca çevirinin aksine, Kazakça çeviri küçük boyda yayımlanmıştır. Ayrıca Latin harfli yazı çevirimine de yer verilmemiş, doğrudan Kazakça çeviriye geçilmiştir.

Asqar Yegewbayev'in Kiril Harfli Kazakça çevirisi 616 sayfadan ibarettir. Mazmunu başlığı altında içindekiler şu şekilde sıralanır:

s.5: Jaksınıñ atı, galımnıñ hatı ölmeydi (algı söz) "Yahşının adı, alimin hatı ölmez, yani, iyinin adı, bilginin bilimi ve sanatı ölmez (önsöz)" başlığı altında çevirmenin uzunca bir sunuşu yer almakta;

s.38: I. Kirispe (kara sözben cazılgan) "1. Giriş (düzyazı ile yazılmıştır)";

s.40: II. Kirispe (öleñmen cazılgan) "2. Giriş (koşuk halinde yazılmıştır)";

s.46: III. Takırıptarı "konusu";

s.50: Quttı Bilik;

s.606: Tüsinikter "düşünceler, yani, açıklamalar" bulunur Ölmez, 2004: 116).

A. Yegewbayev'in Kiril Harfli Kazakça çevirisi 2007 yılında Taymas Yayınevi tarafından yeniden yayımlanmıştır.

B.

Kazakistan'da *Kutadgu Bilig*'i, söz varlığı ve üslup açısından değerlendiren bir çalışma da yayımlanmıştır. Tuğlukcan Talibov, *Kutadğu Bilikve Uniñ Leksika-Stilistikilik Alahidilikliri*, Almata 1996. Çalışma bir Uygur bilim adamı tarafından yapılmıştır ve bugünkü Uygur Türkçesiyledir.

Kutadgu Bilig diğer Türkologlar tarafından da Kazakçaya aktarılmıştır. Biri Berikbay Sağındıkov diğeri ise Äbjan Qurışjanov'tur. Berikbay Sağındıkov'un Kazakçaya aktarılan metnini Alma Qıravbayeva kendisinin "Ежелгі Дәуір Әдебиеті" yani "Eski Dönem Edebiyatı" adlı kitabında yer vermektedir. Berikbay Sağındıkov *Kutadgu Bilig*'in transkripsiyonunu ve aktarmasını

yapmıştır. Günümüzde 20 ciltli olan "Ädebiy jädigerler" kitabında A. Yegewbayev'in yaptığı çalışmasına yer vermiştir.

Qurışjanov, Äbjan, 2004, ***Kutadgu Bilik***, Turan Baspahanası, Türkistan.

Bu çalışma Kazakçaya aktarılmıştır. 494 sayfadan ibaret olan bu kitapta sadece Kazakçaya aktarması yer almıştır.

Kutadgu Bilig çalışmalarının kronolojik kaynakçası hakkında ayrıntılı çalışma yapılmıştır (bkz. Nurimanov – Mamyt, 2019: 30-50).

Divânu Lugâti't-Türk

"Divânu Lugâti't-Türk, Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. Kaşgarlı Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed tarafından 1072 Ocağında yazılmaya başlanmış, 1077 Ocağında bitirilmiştir. Mahmud eserini, Abbasi halifesi Muhammedü'l-Muktedi bi-Emrillah'ın oğlu Ebü'l-Kasım Abdullah'a sunmuştur. Eserin malzemesi Türk dünyasından toplanmış, Bağdat'ta kitap haline getirilmiştir. Eserin tam adı "Kitabü Divanı Lügati't-Türk'tür; "Türk dillerini toplayan kitap" demektir. Kaşgarlı Mahmud, dönemin ölçünlü (standart) dilinin sözlüğünü yazmakla birlikte çeşitli Türk boylarının ağızlarına da yer vermiştir. Bu bakımdan eserine "Türk lügati (Türk dili)" yerine "Türk lügâti (Türk dilleri)" demiştir. Buradaki "diller" den maksat ağızlardır: Oğuzların dili, Kıpçakların dili, Arguların dili. "Dil" kelimesi bugün de bu anlamda kullanılmaktadır: İstanbul'un dili, Muğla'nın dili, Erzurum'un dili. Hatta farklı kullanım ve üslûp özelliklerini de belirtmek üzere Peyami Safa'nın dili, Tanpınar'ın dili gibi anlatımlara da başvurulur. İşte Kâşgarlı Mahmud'un "lügât (diller)" terimini tercih etmesinin sebebi budur. Nitekim Amerika'daki yayınında da eserin adı "Compendium of Turkic Dialekts (Türk Şiveleri Lügati)" olarak verilmiştir" (Ercilasun, 2015: 314).

Kazakistan'da *Divânu Lugâti't-Türk* ile ilgili yapılan çalışmalar şu şekildedir:

Nemat Kelimbetov, *Divânu Lugâti't-Türk* hakkında yapılan çalışmalardan genel olarak söz etmiştir. Onun kitabında kimlerin bu kitap hakkında çalışma yaptıkları hakkında bilgi verilmiştir. Kitabında:"Mahmut Kaşgari sözlüğünü Kazakçaya aktaran – A. Yegewbay" diye belirtmektedir (1991: 178).

A. Yegewbayev *Divânu Lugâti't-Türk*'ü Kazakçaya 1997 yılında aktarmıştır. Kitap 3 ciltten oluşmaktadır. 1997 yılında 2 cildini bitirmiştir. 3.cildini ise 1998 yılında yayımlamıştır. Kitabın adı Kazakça ile Махмут ҚАШҚАРИ "Түрік Сөздігі" şeklindedir. 1. cildi 590 sayfadan, 2. cildi ise 528 sayfadan ve 3. cildi de 603 sayfadan oluşmaktadır.

- Yegewbay, Asqar, Qurmaşulı, 1997, ***Türik Sözdigi***, Hant, Almatı, I. cilt.
- Yegewbay, Asqar, Qurmaşulı, 1997, ***Türik Sözdigi***, Hant, Almatı, II. cilt.
- Yegewbay, Asqar, Qurmaşulı, 1998, ***Türik Sözdigi***, Hant, Almatı, III. cilt.

Mazmunı başlığı altında içindekiler şu şekilde sıralanmıştır: 5. sayfada Cumhurbaşkanımız Nursultan Abişulı Nazarbayev'in sözü verilmiştir. Bu sayfada N. Nazarbayev Jolıñ bolsın Jädiger "Yolun açık olsun Jädiger", yani bu kitabı yayına

hazırlayanlar adına bir teşekkür sözünü yazmıştır. Mazmunı ana başlığından sonra 3 alt başlık verilmiştir. Bunlar, *Divânu Lugât-it-Türk*, Hamza kitabı ve Salim kitabı alt başlıklarıdır. Kitabın her 3 cildinin sonunda harita verilmiştir. A. Yegewbay *Divânu Lugâti't-Türk'ün* dizinini yapmamıştır.

Divânu Lugât-it-Türk'e de aynı şekilde 20 ciltli Ädebiy Jädigerler kitabının 2, 3, 4. ciltlerinde yer verilmiştir.

Yegewbay, Asqar, Qurmaşulı, 2007, ***Türik Sözdigi***, Taymas, Almatı, 592 sayfa, II. cilt.

Yegewbay, Asqar, Qurmaşulı, 2007, ***Türik Sözdigi***, Taymas, Almatı, 532 sayfa, III. cilt.

Yegewbay, Asqar, Qurmaşulı, 2007, ***Türik Sözdigi***, Taymas, Almatı, 608 sayfa, IV. cilt.

Divânu Lugâti't-Türk ile ilgili yine kapsamlı bir çalışma da Zifa-Alva Avezova'ya aittir.

Avezova, Zifa-Alwa, 2005, ***Divan Lugât at-Türk***, Dayk-Press, Almatı.

Bu çalışma eserin tıpkı basımından Rusçaya çevirilen ilk kapsamlı bir çalışmasıdır. Çeviri yapıldıktan sonra dizin de verilmiştir.

Bu aktarmalar dışında *Divânu Lugât-it-Türk* ile ilgili çalışmalar şu şekilde sıralanabilir.

Beketayev, K., İbatov A., 1993, **Mahmud Kaşkari *Tübi bir Türki tili (Divani Lugât it-Türk)***, Ana Tili, Almatı.

Aljan, K., U., 2005, ***M. Kaşkari keñistigi jäne onıñ düniyetanımdık bağdarları***, FSİ kompyuterlik baspa ortalığı, Almatı.

Divânu Lugât-it-Türk ile ilgili de çalışmalar devam etmektedir. Kazakistan'da *Divânu Lugât-it-Türk* ile ilgili yapılan çalışmaları gösteren bir yayın yapılmıştır (bkz. Çetin, 2020:409-424).

Atebetü'l-Hakayık

"Atebetü'l-Hakayık, Yüknekli Edib Ahmed bin Mahmud tarafından tahminen 12. yüzyılda yazılmış manzum bir öğüt ve ahlak kitabıdır. Ulu emir, Türk ve Acem meliki, milletlerin efendisi Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'e sunulmuştur.

*Atebetü'l-Hakayık'*ın dört yazması bugüne ulaşmıştır. Semerkant nüshası, Temür'ün oğlu Şahruh döneminde, 1444'te Semerkant'ta, hattat Zeynelâbidin tarafından istinsah edilmiştir. Düzgün bir hatla, Uygur harfleriyle yazılmıştır. Şimdi İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde Ayasofya bölümündedir. Ayasofya nüshası, 1480'de İstanbul'da Şeyhzade Abdürrezzak Bahşı tarafından düzenlenmiştir. Üst satırları Uygur, alt satırları Arap harflidir. Topkapı Müzesi nishası Fatih veya 2. Beyazıt döneminde, İstanbul'da istinsah edilmiş olmalıdır; Arap harflidir. Ankara Seyid Ali nüshası Arap harflidir; baştan, ortadan, sondan eksiktir. Eserin yazmalarının Semerkant ve İstanbul'da istinsah edilmesi, Herat'ta yaşayan Nevayi'nin eserinde Edib Ahmed'in uzunca yer alması, esere ait bir dörtlüğün, Uygur harfli olarak Turfan yazmaları arasında bulunması, bütün Türk dünyasında 15. yüzyılın sonlarına dek ne kadar yaygın olduğunu gösterir" (Ercilasun, 2015: 326-331).

Qurışjanov, Ä., Sağındıkov, B., 1985, ***Ahmet Yükneki – Akikat Sıyı***, Gılım, Almatı.

Berikbay Sağındıqulı bu eserin Kiril Harfli transkripsiyonunu yapmıştır, Kazakçaya aktarmada ise Äbjan Qurışjanov ta katılmıştır. Bu aktarmada transkripsiyon ile birlikte asıl metin de verilmiştir:

Sağındıqulı, B., 2002, ***Hibat-ul-Hakayık, XII ğasır yeskertkişi***, Kazak Universiteti, Almatı.

Sağındıqulı, B., 2008, ***Hibat-ul-Hakayık, XII ğasır yeskertkişi***, Taymas, Almatı.

Sağındıqulı'nın bu çalışması en kapsamlı bir çalışma olarak bilinmektedir. Bu aktarması "Ädebiy jädigerler" kitabının 6.cildinde yer almaktadır. Burada tıpkı basımı, transkripsiyonu ve aktarmasına yer verilmektedir.

Divân-ı Hikmet

"Ahmed Yesevi'nin şiirleri "hikmet"ler halinde söylenmiş ve bunlar daha sonra birleştirilerek *Divân-ı Hikmet* adlı eser meydana getirilmiştir. Yesevi'nin hikmetleri, halk arasında çok sevildiği için zaman içinde değişik şahıslar tarafından Yesevi adı ve "hikmet" tarzı kullanılarak tıpkı Yunus Emre gibi taklit edilmiştir. Bu arada, Ahmed Yesevi'ye ait olanlar ile başkalarına ait olanlar birbirine karıştırılmıştır.

"Hikmet"ler dörtlüklerle ve genellikle hecenin 4+4+4=12 kalıbıyla yazılmıştır. Gazel tarzında yazılan hikmetlerde ölçü 8+8=16 olmaktadır.

*Divân-ı Hikmet'*in dili hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ahmet Caferoğlu ve Fuat Köprülü Karahanlı Türkçesine dâhil ederlerken Kemal Eraslan, Çağatay yazı diline ait bir eser olduğu görüşünü savunmaktadır" (Akar, 2005: 155).

Mirhaldarov, M., 1992, ***Hoca Ahmad Yassaviy, Şacarayi saodat. Karamatlari. Hikmatlari,*** Çimkent. M. Mirhaldarov *Divân-ı Hikmet'*i Özbekçeye aktarmıştır.

Jarmuhamedulı, M., Davütulı, S., Şafiği, M., 1993, **Koja Ahmet Yasavi Divanı Hikmet (Akıl Kitabı)"**, Murattas Ortalığı, Almatı.

Jarmuhamedulı, M., Davütulı, S., Şafiği, M., 1998, **Koja Ahmet Yasavi. Hikmet-jinak**, Jalın, Almatı.

Bu kitapta eserin ilk olarak Kazakçaya aktarması yer almıştır. Kiril Harfli okunuşu ise, aktarmadan sonra gelmiştir. Sonunda ise Arap yazısı ile "Hikmet"ler verilmiştir. Kitabın ilk sayfalarında Yesevi hakkında bilgi verilmiştir. 656 sayfadan oluşmaktadır.

Jarmuhamedulı, M., 1999, **Koja Ahmet Yasavi jane Türkistan**, Gılım, Almatı.
İbatov, M., A., Jandarbek, Z., Nurmanova, Ş., A., 2000, **Koja Ahmet Yasavi, Hikmetter**, Almatı.

Jarmuhamedulı, M., Şafiği, M., Kariyeva, J., 2002, **Haziret Sultan Yasaviy. Hikmet**, Jalın, Almatı.

"Divân-ı Hikmet" Kazakçaya 1990'lı yıllardan itibaren başlayıp 17 defa yayımlanmıştır. Bu aktarmalar içinde Prof. M. Jarmuhamedulı, S. Davütov ve M. Şafiği'nin yaptığı aktarmalar en kaliteli yapılanlarıdır diyebiliriz. İşte bunların aktarması "Ädebiy jädigerler" kitabının 6. cildinde yer almıştır. Yayına hazırlayan A. Alibekulı.

Süleyman Bakırgani (XII. yüzyıl)

Hakim Ata (doğum yılı meçhul – 1186'da vefat etti) tasavvuf ve didaktik muhtevadaki edebiyatın temelini atanlardan biri, İslam dininin "Cehriyye" (Yesevilik) olarak adlandırılan akımını Kıpçak bozkırlarında vaaz edip yayan önemli din bilginidir. Geleceğin şairi bugünkü Karakalpakistan'a bağlı Konırat şehrine yakın bir yerdeki eski kale şehir Bakırgan'da doğdu. Türk dünyasının ilim ve sanat merkezleri İsficap (Sayram), Farab (Otrar) ve Yassı (Türkistan) şehirlerinde uzun yıllar eğitim gördü, İslam ilminin çok önemli bilginlerinden ders aldı.

Bir zamanlar hocaların hocası olarak adlandırılan "ulu şeyh" derecesine ulaşan büyük alim Ahmet Yesevi'nin en yetenekli öğrencisi ve aynı zamanda kendisinin halefi oldu.

Kazakistan'da Süleyman Bakırgani'nin eserleri ili ilgili çalışmalar:
Sağındıkov, Berikbay, 1991, **Süleymen Bakırğani / "Bakırğan kitabı" // Yejelgi davir ädebiyeti**, Yayına hazırlayan A. Qıravbayeva, Ana Tili, Almatı.

Töreali, Kıdır, 2008, Süleyman Bakırgani / ***Aqırzaman,*** Taymas Baspa Üyi, Almatı.

Bu aktarma Kazakistan Cumhuriyeti Ulttık Kütüphanesindeki Nadir Kitaplar ve Elyazmalar bölümünde bulunan *Bakırgani kitabı*olarak bilinen elyazması esas alınarak Kazakçaya çevrilmiştir.

Harezm Türkçesi

Kısasu'l-Enbiya

"Kısasu'l-Enbiya, "peygamber kıssalarası" demektir; Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında özel bir yere sahiptir. Peygamberlerin hayat hikâyeleri ve mucizelerini, sahabenin ve dört halifenin menkıbelerini anlatır. Yaratılıştan Hz. Hasan ve Hüseyin'e kadar gelir. Eser içinde toplam 484 mısra tutan 43 şiir vardır. Harezm Türkçesiyle yazılmış *Kısasu'l-Enbiya'*nın yazarı Nâsireddin bin Burhaneddin Rabguzî'dir; eserinde kendisini "Bu kitâbnı tüzgen Ribat Oguzlug Burhân oglı Kazi Nasır" olarak tanıtır; kısaca Rabguzî diye tanınmıştır. Rabguzî, görüldüğü gibi Ribât-ı Oguzî'den kısalmıştır; yazarın Oğuz ribâtından (kasabasından) ve büyük bir ihtimalle bir Oğuz Türkü olduğunu gösterir. Faruk Sümer'e göre, Seyhun boylarında, Cend yakınlarında Ribatat adlı bir şehir vardı.

Rabguzî'nin Oğuz oluşunun dil tarihimiz açısından özel bir anlamı vardır. Türkistan bölgesinde yaşayan bir Türk, hangi boydan olursa olsun eserini, döneminin ortak yazı diliyle yazmaktadır. Rabguzî de eserini, dönemin Türkistan ve Altın Ordu'daki ortak yazı dili olan Harezm Türkçesiyle yazmıştır" (Ercilasun, 2015: 371).

*Kısasu'l-Enbiya'*nın pek çok nüshası vardır. Bilim dünyasında en çok bilinen ve işlenen nüsha, 15. yüzyılda istinsah edildiği tahmin edilen Londra nüshasıdır. Bu nüshayı Kazakçaya aktaran Töreali Kıdır. En kapsamlı çalışma olarak bilinmektedir. Aşağıda verilen kitapta Kazakçaya aktarması verilmektedir.
Töreali, Kıdır, 2008, ***Paygambarlar qissası,*** **Taymas baspa üyi**, Almatı

Mu'inü'l-Mürid

"Eser, 713 yılı Ramazan ayında (Kasım 1313) Harezm'de İslâm [veya Ürgençli Şeyh Şerif Hoca] adlı bir müellif tarafından yazılmıştır. Bilinen tek nüshası Bursa Orhan Kütüphanesi'nde çeşitli risaleler bulunan bir mecmuanın içindedir. Eseri, bilim dünyasına A. Zeki Velidi [Togan] tanıtmıştır. Müellifin adının Şeyh Şerif Hoca olduğunu, Ebulgazi Bahadır Han *Şecere-i Terakime* adlı eserinde belirtir.

Mu'inü'l-Mürid, İslâmı yani öğrenenler için yardımcı olmak amacıyla yazılmış yaklaşık 900 beytlik bir risaledir. Eser, Allah ve peygamberi bilmek, yıkanmak, namaz, zekât, avcılık, kurban, tasavvuf konularını işler" (Akar, 2005: 163).

Eser üzerinde Kazakistan'da Töreali Kıdır çalışmıştır. Transkripsiyonunu ve Kazakçaya aktarmasını yapmıştır:
Töreali, Kıdır, 2011, ***Müridke kömekşi,*** **Nurlı Älem**, Almatı.

Muhabbetname

"754 (1353) te Harizmî tarafından Muhammed Hacı Beg'in Sıgnak'daki sarayında yazılmıştır. Eserin iki nüshası vardır. Birincisi Uygur harfleriyle 835 (1432) te Emîr Celaleddin Firuz Şah adına Mansur Bahşı tarafından yazılmıştır (Brit. Mus. Or. 8193). Londra'da bulunan Arap harfli nüsha 16. yüzyılda istinsah edilmiştir. Uygur harfli nüsha Oğuz-Kıpçak özelliklerini taşırken, Arap harfli nüsha geç dönemde istinsah edildiğinden dolayı geniş ölçüde Çağataycanın etkisi altında kalmıştır"(Akar, 2005: 164).

Bu eser üzerinde Kıdır Töreali çalışmıştır. Kazakçaya aktarması yer almamıştır. Sadece metin ile transkripsiyonu yapılmıştır.
Töreali, Kıdır, 2010, ***Mahabbatnama,*** Turan, Türkistan.

Nehcü'l-Feradis

"Kırk hadis türünde mensur ve hacimli (Yeni Cami Nüshası 444 sayfa) bir eserdir. Dört bab ve kırk fasıldan oluşur. Her fasıl bir hadisle başlar. Hadisin Türkçesi verildikten sonra "tanınmış İslam alimlerinin eserlerinden o hadisin manasını aydınlatacak mahiyette mütalaalar ve hikayeler" nakledilir; başka hadis ve ayetlerle de konu açıklanmaya çalışır. Birinci bab, Hz. Muhammed'in faziletleri ve hayatıyla ilgilidir. Vahiy, Medine'ye göç, miraç ve peygamberin ölümü bu babda yer alır. İkinci bab; dört halife, ehl-i beyt (Hz. Fatıma, Hasan, Hüseyin) ve dört mezhep

imamı hakkındadır. Üçüncü bab, Allah'a yaklaştıracak ameller hakkındadır. Namaz, zekat, oruç, hac, anne babaya hizmet, helal yemek, sabır vb., iyi işler bu babda anlatılır. Dördüncü bab, Allah'tan uzaklaştıran kötü ameller hakkındadır. Haksız olarak kan dökmek, zina, içki, tekebbür, yalan, dünyayı sevmek, riya, kin ve haset, gurur ve gaflet gibi kötü işler bu bab içinde yer alır.

Eserin Türkçe adı Uştmahlarnıñ Açuk Yolı'dır; "Cennetlerin Açık Yolı" anlamına gelmektedir. Bu isim eserin yazılış amacını da göstermektedir"(Ercilasun, 2015: 376-377).

Kazakçada ise "Jumaktardıñ aşıq jolı" anlamını vermektedir.

Töreali, Kıdır, 2011, ***Jumaqtardıñ aşıq jolı,*** **Nurlı Älem**, Kazakistan / Almatı.

Bu çalışmada Kıdır Töreali *Nehcü'l-Feradis* eserinin transkripsiyonunu ve aktarmasını yapmıştır. Yapılan çalışma 2011 yılında "Taymas" yayınevinde yine basılmıştır ve "Ädebiy Jädigerler" kitabında yer verilmiştir.

Çağatayca

Ali Şir Nevâyî

"Ali Şir Nevâyî: Çağatay Türkçesinin en büyük şair ve yazarıdır. Yalnız Çağatay edebiyatının değil bütün Türk edebiyatının en büyük şairleinden biridir. 9 Şubat 1441'de Herat'ta doğmuş, 3 Ocak 1501'de yine Herat'ta vefat etmiştir. Temürlü sarayının hizmetinde bulunan bir ailedendir. Babası Gıyaseddin Kiçkine Bahadır, Uygur asıllı idi. Temürlü şehzadesi Hüseyin Baykara ile birlikte tahsil görmüş, Hüseyin Baykara 1469'da Horasan tahtına otururnca onun hizmetine girmiş; Herat'ta Baykara'nın mühürdarı, nedimi, divan beyi olmuştur. Hüseyin Baykara'nın yakın dostu olan, devamlı onunla birlikte bulunan Nevâyî bir ara Baykara'nın naipliğini de yapmıştır. Ancak 1478 yılında Herat'tan uzaklaştırılan Nevâyî 1478-1488 arasında Esterâbâd'da valilik görevinde bulunmuştur. 1490'dan itibaren Nevâyî sadece hükümdarın nedimi olmuştur"(Ercilasun, 2015: 407).

A. Nevâyî eserleri Kazakçaya ilk kez 1948 yılında *Tañdamalı Şığarmalar*, yani *Seçmeli Eserler* adıyla M. Avezov tarafından aktarılmıştır. 220 sayfadan oluşmaktadır. 1965 yılında *Gazeller* kitabı basılmıştır. 2008 yılında aktarılan *Yeskendir qorğanı'*nda ise destan ile birlikte Qalijan Bekhojin aktaran gazellere de yer verilmiştir. A. Nevâyî'nin şiirlerini A. Tajibayev, K. Bekhojin, Ö. Turmanjanov, K. Şañğıtbayev, J. Sızdıqov, G. Qayırbekov, S. Jiyenbayev, K. Mırzaliyev ve K. Jumağaliyev gibi şairler Kazakçaya aktarmıştır.

Avezov, Muhtar, 1948, ***Alişer Navayi, Tañdamalı şığarmalar***, Almatı.

Berdibay, Rahmanqul, 2005, ***Alişerdiñ asqaq armanı*****, Bes tomdıq tañdamalı şığarmalar jinağı**, 4. tom, Almatı.

Kümisbayev, Ö., 1994, ***Alişer Navayi, Tereñ tamırlar***, Almatı.

Zahîrüddin Muhammed Bâbür

"Bâbür Şah Temür sülâlesinden Ömer Şeyh Mirza'nın oğlu olan Gazi Zahîrüddin Muhammed Bâbür; Afganistan, Pakistan ve Hindistan'da 1858'e dek hüküm süren Bâbürlü İmparatorluğunun kurucusudur. Hindistan fatihi Bâbür Şah tarihin en büyük hükümdarlarından biridir. 1483'te Fergana'da doğmuş, babasının 1494'te ölümü üzerine 12 yaşında Fergana tahtına oturmuştur. Hanedan kavgaları yüzünden zayıf düşen Temürlüler, kuzeyden gelen Şiban han önderliğindeki Özbek-Kıpçak unsuruna dayanamamışlardır. Şiban Han'la yapılan savaşta mağlup olunca Bâbür, 1504'te Kâbil'e gitti ve orada Bâbürlü hanedanını kurdu. 1519'da Pencap'ı, 1526'da Delhi ve Agra'yı, 1528'de Luknov'u aldı, 1530'da vefat etti. Öldüğü sırada arkasında koca bir imparatorluk bırakmıştı.

En önemli eseri Bâbürnâme olarak tanınmış olan Vekayiidir. Sade ve samimî bir dille yazılmış olan bu eser Türk hatıra edebiyatının ve Çağatay nesrinin şaheseridir. Devrinin olayları hakkındaki en önemli tarih kaynaklarından biridir. Dönemin sadece siyasî olaylarını değil, sosyal ve kültürel hayatını ve dünya görüşünü de bu eserden anlamak mümkündür" (Ercilasun, 2015: 419). Eser Kazakistan'da Bayuzak Kojabekulı tarafından günümüz Kazakçaya aktarılmıştır: Kojabekulı, B., 1993, ***Babırnama,*** Atatek, Almatı.

Aktarmanın sonunda bazı kelimelerin açıklamalarını vermiştir. Kitap üç bölüme ayrılmıştır. Fergana, Kabul, Hindistan olarak verilmiştir. Daha sonra 2011 tarihinde yeni yaımı yapılmıştır:
Kojabekov, B., Korabay, S., 2011, ***Babırnama,*** **Taymas baspa üyi**, Almatı.

Bâbürnâme'nin Almatı'da yayımlanan Kazakça Çevirisinin Kapağı

Babur'un gazelleri de Kazakçaya aktarılmıştır. Burada orijinal metin ve Kazakçaya aktarması yer almıştır: Korabay, S., Kıdır, T., Öteniyazov, S., 2013, ***Gazaldar***, Taymas Baspa Üyi, Almatı.

SONUÇ

Kazakistan'da tarihî metinler üzerine çalışmalar SSCB döneminde başlamıştır. Fakat bu çalışmaların çok sayıda olduğu görülmektedir. Bağımsızlık vesilesiyle uzmanların sayısının artması ve Türklük Bilimi'ne olan ilginin artması ile birlikte çoğalmıştır ve çoğalmaktadır. Kazakistan'da son yıllarda Arap harfli metinlerle ilgili çalışmaların gelişmekte olduğu görülmektedir. Bu alanda çalışabilecek uzmanların sayısı da artmaktadır.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbaev, tarihî eserlere önem vererek "Mädeni Mura" (Tarihî Miras) projesi kapsamında 20 ciltlik "Ädebiy jädigerler'in" serisinin yayımlanmasına bizzat kendisi destek göstermiştir. Bu eserleri sırasıyla gösterecek olursak:

1. cilt *Köne dävirdegi ädebiy yeskertkişter* (Eski Dönemlerdeki Edebi Eserler)
2. 2, 3, 4. ciltler *Divânu Lugâti't-Türk*
5. cilt *Kutadgu Bilig*
6. cilt *Atebetü'l-Hakayık* ile *Divân-ı Hikmet*
7. cilt Süleymen Bakırgani'nın *Akırzaman*
8. cilt *Kısasu'l-enbiya*
9. cilt *Gülistan Tercümesi*
10. cilt *Nehcü'l-Feradis*
11. cilt *Tezkire-i Buğra han* ve *Muhabbetname*
12. cilt *Şecere-i Türk*
13. cilt Muhammed Haydar Dulati'nin *Jahanname* destanı
14. cilt *Babür-nâme*
15. cilt *Altın Orda dävirindegi dini-didaktikalık şığarmalar* (*Mu'inü'l-Mürid (Muridke Kömekşi), Kesikbas kitabı (orijinal metin), İslamnıñ şırağı)* Altın Ordu Döneminde Yazılmış Dinî Eserler
16. cilt *Hüsrev Şirin*
17. cilt Atayi'nin *Divan'*ı
18. cilt Zahireddin Muhammed Babürşah'ın *Şariğat Tüsinikteri* (Şeriat Kavramları)
19. cilt Zahireddin Muhammed Babürşah'ın *Gazelleri ve Şejireler Jinağı* (Gazeller ve Şecereleri)
20. cilt ise *Dana Hikar hikayesi* ve Halid Qurbanäli'nin *Tevarih Hamsa* eseri.

Günümüzde gerek yeni yayınlar gerek yeni bulunmakta olan yazıtlar ve Çağatayca üzerine de yoğun bir ilginin olduğu görülmektedir. Kütüphane, müze vs. gibi yerlerde bulunmakta olan eserlerin kataloğu yapılmaya başlanmıştır. Aynı

zamanda metin yayımlama işi de gelişmektedir. Daha önce yapılan metin çalışmalarının edebi yönde olduğu görülmektedir. Şimdi ise hem edebi yönde hem orijinal metne bağlı olarak yayımlama işi de gelişmektedir. Bu metinlerin aslına bağlı kalarak yayımlanmasında yarar olduğu kanısındayım. Çünkü eserlerin aslını koruyarak yayımlar isek Türklerin hepsi okur ve anlayabileceklerdir. Yapılmakta olan çalışmaların bazıları da Latin alfabesi iledir.

Bu çalışma bir bibliyografya çalışması olmayıp Kazakistan'da tarihî metinler üzerine yapılan çalışmalar hakkında tanıtıcı bir bilgi vermektir. İlk çalışmaların Sovyetler döneminde başladığını görmüş olduk. Sayılarının pek fazla olmadığı da görülmektedir. Günümüzde ise çeşitli eserleri yayımlanmakta ve hızlı şekilde ilerlemektedir.

KAYNAKÇA:

AKAR, Ali, (2005), *Türk Dili Tarihi*, Ötüken, İstanbul.

ÄBİLQASIMOV, Babaş, (1991), *Türik Şejiresi*, Ana Tili, Almatı.

Ädebiy Jädigerler, (2007), Almatı.

BAYUZAQULI, Qojabek, (1993), *Babırnama*, Atatek, Almatı.

ÇETİN, Halil, Kazakistan'da Kâşgarlı Mahmud ve Divânü Lügâti't-Türk ile İlgili Yapılan Çalışmalar, folk/ed. Derg, 2020; 26(2): 409-424, DOI: 10.22559 / folklor.1144.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2015), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları 603, Ankara.

KABADAYI, Osman, (2019), Tanıtma Yazısı, SARTKOJAULI, K., *Записки казахского тюрколога* / *The Kazakh Turkologist's Notes* / *Kazak Türkoloğun Notları*, Arıs Yayınevi, Almatı, 2018, ss. 475, ISBN: 978-601-291-402-3, *JOTS*, 3/1, 2019: 240-244.

KELİMBETOV, Nemat, (1991), *Yejelgi Däwir Ädebiyeti*, Ana Tili, Almatı.

QIDIR, Töreäli – MUSTAFAYEVA, K., (2010), *Diwani Hikmet*, Turan Baspahanası, Türkistan.

QURIŞJANOV, Äbjan – SAĞINDIQOV, Berikbay, (1985), *Aqiyqat Sıyı*, Ğılım Baspahanası, Almatı.

QURIŞJANULI, Äbjan, (2004), *Qutadğu Bilik*, Turan Baspahanası, Türkistan.

QIRAWBAYEVA, Alma, (2013), *Yejelgi DäwirÄdebiyeti*, Ana Tili Baspası, Almatı.

NURİMANOV, Bekarys – Mamyt Amangeldi, Kazakistan'da Yapılmış Kutadgu Bilig Çalışmalarının Kronolojik Kaynakçası Hakkında Bir Deneme, *Millî Folklor* 124 (Kış 2019): 30-50.

ÖLMEZ, Mehmet, (2004), Çağdaş Türk Dillerinde Kutadgu Bilig Çevirileri, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi 14,* İstanbul, s. 103-126.

YEGEWBAYEV, Asqar, (1986), *Quttı Bilik*, Jazuwşı, Almatı.

YEGEWBAY, Asqar, (1997), *Türik Sözdigi*, Almatı.

İnternet Sitesi:

http://old.adebiportal.kz//l-sher-nauai-09-02-1441-03-01-1501.page

KAFKASYA TÜRKMENLERİ

Hicret Daşdemir*

Giriş

Kafkasya Türkmenleri günümüzde tehlikedeki Türk Dilleri içerisinde yer almaktadır. Bu tehlikenin asıl nedeni, lehçenin konuşur sayısının azlığı değil; lehçe konuşurlarında anadilin azlığıdır. Bir başka deyişle bugün için Stavrapol'da, Krasnodar'da ve Astrahan düzlüklerinde yaşayan 18-28 bin kadar Türkmenden söz edilirken bunların az bir kısmı anadilini bilmektedir. İsa Sarı, 2013'de "Tehlikedeki Türk Dilleri" projesi kapsamında oluşturduğu listede Kafkasya Türkmencesini "Ölüm Derecesinde" yer alan diller içerisinde yer vermiştir (Sarı, 2013). Listenin ayrıntısı aşağıda verilmiştir:

RİSK ALTINDA	KRİTİK EŞİKTE	ÖLÜM DERECESİNDE	ÖLÜ
Ahıska Türkçesi	Afşar Dili	Çulım Türkçesi	Kumanca
Başkurtça	Çalkanca	Dayı Dili	Soyotça
Çuvaşça	Dolganca	Duha Dili	
Hakasça	Gagauzca	Horasan Dili	
Kırım Tatarcası	Halaççа	Fu-yü Kırgızcası	
Nogayca	Kumandı Türkçesi	Kırımçakça	
Tuvaca	Pamir Kırgızcası	Karayca	
Yakutça	Sibirya Tatarcası	Lopnor Türkçesi	
	Şorca	Salarca	
	Telengitçe	Sarı Uygurca	
	Teleütçe	Sungur Türkçesi	
	Tofaca	Truhmence	
	Tuba Dili	Urumca	

Kafkasya Türkmenlerinin Adlandırılması

Türkoloji literatüründe Kafkasya Türkmenleri için birçok ad kullanılmıştır. Bunların bazıları coğrafyaya dayalı adlar olurken bazıları da dil-lehçe ayrımına dayalı adlardır. Kafkasya Türkmenleri için verilen adlardan bazılarını aşağıda veriyoruz:

Truhmen/Truhmence: Bu isim Kafkasya Türkmenlerine Rus araştırmacılar tarafından verilmiştir. Kanımızca, bu isim onların Kafkasya'ya gelişleri sonrasında lehçelerinin Tatar, Nogay gibi halklarla karışması dolayısıyla onları Türkmenlerden ayırmak için verilen bir isimdir. Oysaki gerek ses ve şekil özellikleri, sözdizimi gerekse söz varlığına bakıldığında Kafkasya'da yaşayan bu halkın Türkmen olduğu görülmektedir.

* Yüksek lisanslı Dilmer okutmanı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Stavrapol/Stavropol Türkmenleri: Kafkasya Türkmenlerine Ruslar tarafından verilmiş bir başka isim de Stavrapol/stavropol Türkmenleri adıdır ancak bu ad daha sonra Türk araştırmacılar tarafından da kullanılmıştır. Bu adlandırma, adından da anlaşıldığı gibi coğrafyaya dayanır. Burada sözcüğün üçüncü hecesindeki -a-/-o- yazımı Rusça yazının telaffuzuyla ilgilidir. Biz burada Stavrapol biçimini tercih ediyoruz. Diğer yandan bu terim Astrahan Türkmenlerini dışarda bıraktığı için eksik olarak değerlendirilebilir.

Kafkasya Oğuzları: Kafkasya Türkmenleri hakkında ilk müstakil çalışmayı yapan Sapar Kürenov tarafından ortaya atılan terim daha sonra devam ettirilememiştir. Terim Türkçe olmasına rağmen "Oğuz" sözcüğü dolayısıyla geniş kapsamlıdır. Çünkü Kafkasya Oğuzlarının içerisine orada yaşayan Azerbaycan Türkleri ve diğer Türk halkları da girmektedir.

Kuzey Kafkasya ve Astrahan Türkmenleri: En azından ilk defa Savaş Şahin tarafından kullanıldığını bildiğimiz bu adlandırma, Kafkasya'da yaşayan Türkmenlerin tamamını içine almaktadır. Ancak kullanılan adın uzun olması dolayısıyla unutulabileceği kanısındayız.
Kafkasya Türkmenleri: Bu başlık altında değineceğimiz son adlandırma "Kafkasya Türkmenleri" adlandırmasıdır. Bu isim tıpkı yukarıda sözünü ettiğimiz diğer isimler gibi coğrafyaya dayanmaktadır üstelik Kafkasya'daki Türkmenlerin tamamını içine alır. Bu yüzden de yazı içerisinde biz Kafkasya Türkmenleri adını tercih edeceğiz.

Kafkasya Türkmenleri Tarihi

Kafkasya Türkmenlerinin bölgeye gelişleri hakkında birçok görüş söz konusudur. Bunlar arasından ulaşabildiklerimize aşağıda yer vereceğiz. Her ne olursa olsun; bölgeye Türkmen nüfusunun gelişi ve yerleşimi son derece ilgi çekicidir.

17. Yüzyılda ağabeyi İsfendiyar ile aralarında çıkan anlaşmazlık sonucu kovulan Ebulgazi Bahadır Han, Harezme hâkim olmuştur. Bunun üzerine bölgede yaşayan Türkmenler üzerinde baskı kurmuştur. Hatta bu baskıların dozu o kadar artmıştır ki belki de izleri bugüne kadar devam eden Türkmen göçlerine ve ölümlere yol açmıştır. Ebulgazi, kendisine karşı ağabeyini destekleyen Türkmenlere saldırmış, saldırılardan Ahal ve Tecen'e kaçan Türkmenleri takip ettirmiş ve öldürmüştür. (Duymaz, 2015) En önemli eserlerinden biri olan Şecere-i Terakeme'nin giriş kısmında Ebulgazi bu durumu ayrıntılı anlatmış, eserini de Türkmenlerden özür dilemek amacıyla yazdığını belirtmiştir. Bu baskılar üzerine yaşadıkları yer olan Mangışlak'tan kaçan Türkmenlerin bir kısmı güneye gitmiş, bir kısmı da Kalmık himayesine girmiştir; kısacası dağılmıştır.

Şüphesiz, Türkmenlerin dağılma sonrası durumları hiç de iç açıcı olmamıştır. Bir yandan Kalmık, bir yandan Kazak saldırılarıyla sıkışan Türkmenler her ne kadar istemeseler de Ruslara yanaşmak zorunda kalmışlardır. (Şahin, 2015) Nihayet 1653'te Rus çarının izin vermesiyle 1663'te Kafkas topraklarına Türkmen göçü

başlamıştır ve bu göçler zamanla 90 bine kadar ulaşmıştır. Adlarını bugün Kafkasya Türkmenleri olarak andığımız Türklerin atalarının ortaya çıkışını bu şekilde özetledikten sonra tarihi süreç ve Kafkasya Türkmenlerinin sonraki durumlarını anlatmaya çalışalım:

Kafkasya Türkmenleri, her ne kadar bu göç sonucu rahat edeceklerini düşünseler de durum bekledikleri gibi olmamış, aksine hayatları daha da zorlaşmıştır. Üstelik Rusların çıkardığı kargaşalar sonucu gerek Kafkasya'nın diğer halklarıyla gerekse kendi aşiretleri arasında yaşadıkları çatışmalar Türkmenlerin ekonomisini zayıflatmış, bu durum da bölgeyi terk eden Türkmen sayısını artırmıştır. (Çobanoğlu, 1983) Ayrıca bölgedeki ağır kış şartlarıyla birlikte bölgedeki Türkmenlerin göçer bir hayat sürmesi bulaşıcı hastalıkların artmasına sebep olmuş; hastalıklar sonucu Türkmen ölümleri artmış, Kafkasya'da Türkmen nüfus azalmıştır. Hatta 1917'de yapılan nüfus sayımında sadece Stavrapol'da 20 bin Türkmen kalmıştır.

Bugün için Kafkasya'da Stavrapol ve Krasnodar Krayı'nda, Astrahan düzlüklerinde yaşayan 15-18 bin kadar Türkmenden söz edilebilir ancak bu bilgi kaynaklara göre değişmekte, bölge Türkmenlerine dair kesin bir nüfus sayısına ulaşılamamaktadır. (Aslan, 2013) Bölgenin Rus hâkimiyetinde olması işleri daha da zorlaştırmaktadır.

Stavrapol'daki durumlarını bildiğimiz Kafkasya Türkmenleri, burada 20 köye yerleşmiştir. Bu köyler: *Tomusstavka, Çur, Maştakgulak, Sarıgamış, Yaguz, Sağan, Edelbay, Başanla, Yusupgulak, Başağıl, Damak ağıl, Deşikli, Çelal, Kapkaç, Kençe-Gulak, Mırzağa, Mahmıtmektep, Abdul Gazze, Özek-Suat, Kok-babas, Anaç-aul, Ullubiyurt* olarak bilinir. Bunlardan Başağıl'ın etimolojisi hakkında verilen bilgiye göre burası Türkmenlerin ilk yerleşim yeri olduğundan bu ismi alır. Kafkasya'da yaşayan Türkmenler, yaşadıkları yerde nüfus çoğunluğuna sahip olsalar da gerek bölgenin diğer halkları ve gerekse Ruslar tarafından azınlık olarak gösterilmekte, bu da hayatlarını zorlaştırmakta, konuştukları lehçeyi "Tehlikedeki Diller" içerisine sokmaktadır.

Harita 1

Kafkasya'da yaşayan üç Türkmen aşireti vardır. Bu aşiretler Çovdurlar, İğdirler ve Söyüncacılar'dır ancak bölgedeki Türkmenlerin aşiretlere göre dağılımı bilgimiz dışındadır. Bölgenin durumu Harita 1 ve 2'de görülmektedir.

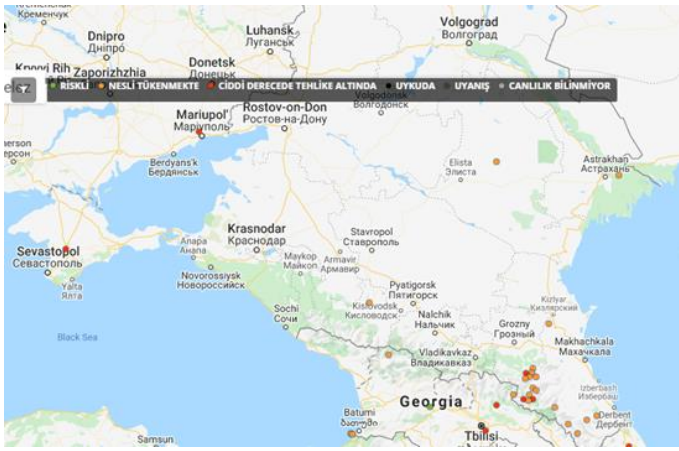

Harita 2

Kafkasya Türkmenlerinde Kültür, Dil Ve Edebiyat

Kafkasya Türkmenlerinde de tıpkı Türkmenistan'daki Türkmenler gibi edebiyatı sözlü ve yazılı olmak üzere iki unsur belirler. Tıpkı Türkmenistan Türkmenleri gibi Kafkasya Türkmenleri de sözlü edebiyata sahiptir ve bu durum onları Türkmenistan'a yakınlaştırır.

Kafkasya Türkmen sözlü edebiyat ürünlerinde de Türkmenistan ile benzer olarak ertegi (masal; nakıl (atasözü) ve aytım (türkü)) türlerinden söz etmek mümkündür fakat bu ürünler Türkmenistan'dakilerle aynı değildir; kültüre ve coğrafyaya göre değişiklik göstermiştir. Özellikle dessanlardaki varyantlaşma göze çarpar. Kimi zaman Türkmenistan'da olmayan varyantlar bulunurken kimi zaman da her iki tarafta da olmasına rağmen, gerek kahramanların gerekse anlatılan varyantların değiştiği örnekler bulunmaktadır. Şasenem Garıp, Bayatlı Hemra, Leyli Mecnun her iki bölgenin ortak destanlarıdır ancak Hüyrlukga-Hemra ise sadece Kafkasya Türkmenleri tarafından bilinir (Duymaz, 2002).

Kafkasya Türkmen yazılı edebiyatını ise Mahtumgulu oluşturur (Şahin, 2013). Tıpkı Türkmenistan yazılı edebiyatında olduğu gibi Kafkasya Türkmen yazılı edebiyatında da Mahtumgulu çok önemli bir şair olarak bilinir. Hatta şair o kadar önemsenmiştir ki halk kahramanı haline getirilmiş, divanının farklı varyantlar içeren nüshaları Stavrapol'da bulunmuştur. Konuyla ilgili yapılmış müstakil bir çalışmada şairin divanlarının Kafkasya ve Türkmenistan'daki nüshalarının ne derece farklı olduğu ayrıntılı anlatılmıştır (Şahin, 2013). Bu da Şairin şiirlerinin Kafkasya'da önemsendiği için ezberlendiğinin ve yazıya geçirilirken farklı değişkelerin ortaya çıktığının belirtisidir.

Kafkasya Türkmenlerinin resmi dili Rusça olmasına rağmen kendi aralarında konuştukları Türkçe Türkmenistan'daki Türkçeye son derece yakındır (Kürenov, 1995) bu durum da yukarıda sözünü ettiğimiz gibi halkın lehçesini tehlikeye sokmaktadır.

1994'ten itibaren Türkmenistan'da resmi dile bağlı olarak Latin Alfabesi kullanılırken bütün Kafkasya'da olduğu gibi Türkmenlerde de Kiril Alfabesi 1940'dan itibaren kullanılmıştır. Bu şekilde de Kafkasya Türkmenleri ile Türkmenistan arasındaki bağın koparılması hedeflenmektedir. Bütün Kuzey Kafkasya halklarında olduğu gibi Kafkasya Türkmenlerinde de eğitim dili resmi dilde olduğu gibi Rusçadır, yalnız ilk ve ortaokullarda 4 saat Türkmence dersi verilir (Duymaz, 2002). Bu statü de 1991'de bölgede kurulan "Vatan" isimli dernek aracılığıyla verilmiştir.

Kafkasya Türkmen kültüründe güreş ve at üzerinde oynanan oyunlar önemli yer tutar ve yöresel çalgılar da festivallerin bir parçasıdır. Bak. Fotoğraf 1-11.

Kafkasya Türkmenleri Ve Dilleri Hakkında Yapılan Çalışmalar

Kafkasya Türkmenlerine ait ilk tarihi çalışmalar Rus Türkologlara aittir. Ancak bu çalışmalar, onlara ait bağımsız çalışmalar değildir (Arslan, 2013). Bölge halkıyla ilgili yapılan çalışmalarda Kafkasya Türkmenleri Kuzey Kafkasya'da yaşayan diğer halklar olan Nogay, Tatar vb. ile karıştırılmış ya da yayınlar bölgenin tarihinden ve halkın iki dilliliğinden bahsetmekten ibaret kalmıştır.

Kafkasya Türkmenlerine ait rastladığımız ilk çalışma 1908 yılında yapılmıştır. Bu yılda A. A. Vodin'in "Turhmenskaya Step'i Turkhmenı İz Turkhmenskoy Poezii" isimli çalışması Tiflis'te yayımlanmıştır. (Vodin, 1908) Bu çalışmayı İ. L. Şçeglov'un Stavropol 'da, 1910'da yayımladığı "Turhmeni i Nogaystky Stavropolskoy Gubernii" isimli çalışması takip eder. (Şçeglov, 1910) Bu çalışmada da önceki çalışmada olduğu gibi Kafkasya-Stavrapol Türkmenleri, Nogaylarla birlikte değerlendirilmiştir. S. V. Farfarovsky 1911'de Kazan'da "Turhmeni Stavropolskoy Guberny" isimli bir çalışma yapar ve diğer araştırmacıların aksine Kafkasya-Stavrapol Türkmenlerini ayrı değerlendirir. (Farfarovsky, 1911)

Dil alanındaki çalışmalarıyla özellikle de lehçe tasnifleriyle adını sıkça duyuran Samoyloviç 1913'te Petersburg'ta "Seredi Stavropolskih Turkmenov i Nogaytsev i u Krımskih Tatari" ismiyle bir çalışma yapar ve o da kendinden önceki araştırmaları takip ederek bölge Türkmenlerini Kırım Tatarları ve Nogaylarla birlikte işler. (Samoyloviç, 1913) Samoyloviç'in bu çalışmasını 1949'da N. A. Baskakov'un Moskova-Leningrad'da yaptığı "Obosobennostyah Govora Severo-Kavkazskih Turkmen" isimli çalışması izler. (Baskakov, 1949) Bu çalışmanın kayda değer yanı, içerisinde Kafkasya Türkmenlerinin lehçe özelliklerini barındırmasıdır.

Kafkasya Türkmencesine ait belki de en önemli ve ilk çalışma Türkmen Türkologlarından Sapar Kürenov'a aittir. Kürenov, 1957-1958 yıllarında Aşkabat'tan Kafkasya'ya gelmiş ve burada Türkiye Türkçesine "Stavrapol Türkmenlerinin Kültürel Zenginlikleri" adıyla çevirebileceğimiz "Stavropol Türkmenleri Hem Medeni Baylığı" isimli eserini yayımlamıştır. Eserde bölge Türkmenlerine dair dil malzemesi, atasözleri, bilmeceler, şiirler vb. içeren derlemeler bulunmaktadır. (Kürenov, 1958) 1983'te Türkiye'de yazılan bir yazı, Kafkasya Türkmenlerinin tarihini farklı bir yöne çekmektedir. Özkul Çobanoğlu'nun "Bizim Ocak" dergisinin ilk sayısında yazdığı yazıda Tahtacı Türkmenlerinin kökeninden söz edilirken Kafkasya Türkmenlerinden de söz edilir. (Çobanoğlu, 1983)

Yine Kürenov, 1995'te "Kafkasya Oğuzları veya Türkmenler" adıyla Türkiye Türkçesine aktarılan eserini yayımlamıştır. (Kürenov, 1995) Eser, yazarın yukarıda sözünü ettiğimiz tezinin özeti hükmündedir. Çalışma Ali Duymaz tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. 2009'da Gromokova, Stavrapol Türkmenleri üzerine yazdığı makalede onların iki dilli yaşantısını ele almıştır. (Gromokova, 2009) 2002 yılında esaslı olarak Türkiye'de Kafkasya Türkleri ilk defa incelenmiştir. Bu tarihte Türkler Ansiklopedisinde Ali Duymaz tarafından bağımsız bir madde yazılmıştır. (Duymaz, 2002). 2013'te Sema Aslan Tehlikedeki Türk Dilleri dergisinde yazdığı "Truhmen: Kuzey Kafkasya'da Tarihi Bir Diaspora Değişkesi" isimli makalesinde Kafkasya Türkmenlerinin dil özelliklerini incelemiştir. (Aslan, 2013) Savaş Şahin, 2013'teki yazısında daha da konuyu derinleştirerek biçimbilim farklarını ele alır. (Şahin, 2013)

2015'te Yeni Türkiye dergisinin Kafkaslar özel sayısında üç ayrı yazı vardır. Bunlardan Ali Duymaz "Kuzey Kafkasya (Stavropol) ve Astrahan Türkmenleri" isimli, (Duymaz, 2015) Savaş Şahin "Stavropol Türkmenlerinin Tarih, Kültür, Dil ve Edebiyatları Hakkında" isimli (Şahin, 2015) ve Sema Aslan Demir "Stavropol ve Astrahan Türkmenlerinin Dil ve Kültürleri Üzerine Notlar" isimli (Aslan Demir, 2015) bir yazı yayımlamışlardır. 2018'de Savaş Şahin 'in Sutad'da yazdığı makale, Kafkasya Türkmenlerinde Mahtumgulu'nun yeri üzerinedir. (Şahin, 2018)

Kafkasya Türkmencesinin Standart Türkmenceden Farklı Özellikleri

Kafkasya Türkmenleri, daha önce de söz ettiğimiz gibi Türkmenistan'daki Türkmenlere yakın hatta onlarla aynı Türkçeyi konuşurlar. Bununla birlikte bölgedeki halklarla olan kültürel iletişimden ve boy farklılığından kaynaklanan ağız özellikleri dikkati çeker.

Sapar Kürenov'un yukarıda sözünü ettiğimiz 1995 yılında yayınlanan eserindeki görüşü bu kanımızı güçlendirmektedir. Kürenov'un görüşünü aynen aktarıyoruz:

"Stavropol Türkmenlerinin dili bazı fonetik, gramer ve kelime hazinesi dışında günümüz Türkmen şivesinden temelde bir farklılık göstermez, Onların dili

bugünkü Türkmenistan'da yaşayan Çovdur boyunun diline benzemektedir. Türkmen edebi diliyle Stavropol Türkmenlerinin lehçesi arasındaki fark ise oldukça fazladır ve kendine has özellikler taşımaktadır. Bu özellikler öncelikle Stavrapol Türkmenlerini kendine has ayırıcı vasıflarıdır. Diğer yandan bu özelliklerin çoğu bu Türkmenlerin başından geçen olaylarla ve komşu halklarla olan ilişkileriyle ilgilidir" (Kürenov, 1995:80-81)

Kürenov'un burada değinmek istediği asıl mesele, Kafkasya Türkmencesi ile ölçümlü Türkmence arasındaki farkın yazı dilinden kaynaklandığıdır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgiyi bir başka yazımızda verdiğimiz için burada vermeyi uygun görmedik.

Bütün bunların ardından Kafkasya Türkmencesinin ölçümlü Türkmenceden farklı ses ve şekil özelliklerini aşağıdaki gibidir:

1. Türkmen Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri de Saha(Yakut) Türkçesiyle birlikte asli uzun ünlüleri korumasıdır. Kafkasya Türkmen Türkçesi de bu konuda Türkmen Türkçesi ile birleşir.
2. Türkmen Türkçesinde söz sonunda geniş düz ünlü barındıran bazı fiillerin Kafkasya Türkmencesinde dar ünlülü olduğu görülür.
3. Standart Türkmen Türkçesinde özellikle ilk hecede yuvarlak-dar ünlülü olan sözcüklerin Kafkasya Türkmencesinde düzleştiği görülmektedir.
4. İzlerine Kıpçak lehçelerinde rastladığımız Türkmen Türkçesinde de konuşma dilinde görülen ö>ü arasındaki çapraz değişim, Kafkasya Türkmencesinde de görülür.
5. Türkmen Türkçesinin karakteristik ses özelliklerinden biri de peltek s ve Z seslerini barındırmasıdır, bu sesler Kafkasya Türkmen Türkçesinde bulunmaz.
6. Bütün Oğuz lehçelerinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de Eski Türkçedeki söz başı t- ve k-ler, d ve g- olarak devam eder. Kafkasya Türkmencesinde bunun aksi söz konusudur.
7. Türkmen Türkçesindeki söz başı q- sesleri Kafkasya Türkmencesinde h- olarak devam eder.
8. Kafkasya Türk lehçelerinin özellikle İran ve Azerbaycan Türk lehçelerinin tipik özelliklerinden biri olan söz başı h- türemesi Kafkasya Türkmencesinde de görülür.
9. Türkmen Türkçesinde söz başı b-'ler Kafkasya Türkmencesinde m-'ye gelişmiştir.
10. Türkmen Türkçesinde gördüğümüz –y- ünsüzü Kafkasya Türkmencesinde –x- ünsüzüdür.
11. İlgi hali eki Kafkasya Türkmencesinde de standart Türkmen Türkçesinde olduğu gibi –(n)Xñ'dir ancak Kafkasya Türkmencesinde de bu ek ünsüzle biten sözcüklere gelir.
12. Yönelme eki –ga ve –ge'dir.
13. Belirtme eki –I ve -nI şeklinde verilmiştir.

14. Kafkasya Türkmencesinde Türkmen Türkçesinin aksine bulunma hali n ile biten sözcüklere geldiğinde ekin ünsüzünde gerileyici benzeşme görülür.
15. Aynı durum ayrılma hali için de söz konusudur.
16. Belirli geçmiş zaman eki Türkmen Türkçesi ile aynı olarak -dI ile yapılır ve Türkmen Türkçesinde olduğu gibi ünsüz uyumuna girmez.
17. Türkmen Türkçesinin belirsiz geçmiş zaman eki -IptIr'dır Fakat Kafkasya Türkmen Türkçesinde bu zaman -gAn ekiyle yapılır.
18. Genel Türkmen Türkçesinin şimdiki zaman eki –ya:r ekiyle yapılırken Kafkasya Türkmen Türkçesinde bu ek Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi -adur yapısıyla ifade edilir.
19. Gelecek zaman eki Türkmen Türkçesiyle aynı olmasına rağmen olumsuz çekim de:l ile değil, -mA ile yapılır.
20. Kafkasya Türkmen Türkçesinde gelecek zaman eki genellikle Çağatay Türkçesinde olduğu gibi -gAy'dır.

Kafkasya Türkmenlerinin Atasözlerinden Örnekler:

Aç towuk düyşünde darı görer : Aç tavuk düşünde darı görür.
Bayın işi perman bilen, yarim işi arman bilen : Zenginin işi fermanla aşığın işi hayalle.
Çopana uki haram : Çobana uyku haram.
Deşiği suw tapar, suwı- deşik : Deliği su bulur, suyu da delik.
Eyesiz eşeği möjek iyer : Sahipsiz eşeği kurt yer
Enesiz oğlan oynamaz : Anasız oğlan oynamaz.
Gapıdan akan suwun gadri yok : Kapıdan akan suyun değeri yok
Her kişinin yüreği özüninki, Yagşmıh yüreği ilinki : Herkesin yüreği kendinin, iyinin yüreği elin (başkasının).
İkinnin oturan iki öylini bozar : İkindi vakti oturan iki evi karıştırır.
İki pıçak bir gına sığmaz : İki bıçak bir kına sığmaz.
İt doyan yerinde galar, ar doğan yerinde galar : İt doyduğu yerde kalır, er doğduğu yerde kalır.
Közi ilki özüne bas, ötmese- kesekâ : Közü önce kendine bas, geçmezse başkasına.
Keçâni kim bassa, şonun çigni agrar : Keçeyi kim basarsa onun omzu ağırır.
Mollası köp bolsa, toklusu haram öler : Hocası çok olanın toğlusu haram ölür.
Oglı yamanın atasını düye üstünde it gapar : Oğlu kötü olanın babasını deve üstünde it kapar.
Oğul iyer, öre gider, giz iyer, gıra gider : Oğul yer civara gider, kız yer dışarı gider.
Öte Eşiden öy yıkar : Çok işiten ev yıkar.
Pulsuz bazara barandan, köpünsiz göre bar : Parasız pazara gireceğine kefensiz mezara gir.
Sırını aytma dostna, dostunn dostı bardır, oda aydar dostuna : Sırrını verme dostuna, onun da dostu vardır o da verir dostuna.
Suw akar, daş galar : Su akar taş kalır.
Tıg yarası biter, dil yarası bitmez : Kılıç yarası biter, dil yarası bitmez.

Töwekgel daş yarar, daş yarmasa, baş yarar : İrade taş yarar taş yarmazsa baş yarar.
Ussa işlemez, Guran işlâr, guransız barmagın dişlâr : Usta çalışmaz alet işler, aletsiz, parmağını ısırır.
Üyrebilmedik it öyüne gonak getirer : Ürüyemeyen it evine misafir getirir.
Yabınm gerimi bolmaz, mollanın-berimi : Beygirin taşıma gücü, hocanın verişi olmaz.
Yagmır bilen yer yaşar, alkış bilen ar yaşar : Yağmurla yer canlanır, dua ve alkışla er canlanır.
Zer gadrini zergâr biler : Altının değerini sarraf bilir.

KAYNAKÇA:

Aslan, Sema (2013). "Truhmen: Kuzey Kafkasya'da Tarihi Bir Türkmen Diaspora Değişkesi". *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2/2, s. 75-87.

Baskakov, N. A. (1949). *Obosobennostyah Govora Severo-Kavkazskih Turkmen*. Moskova-Leningrad.

Coene, F. (2010). *The Caucasus: An introduction*. London and New York: Routledge.

Comrie, B. (1981). *The languages of the Soviet Union*. Cambride: Cambridge University Press.

Çobanoğlu, Özkul. (1983). "Tahtacı Türkmenlerinin Menşei Meselesi ve Anadolu'nun Türkleşmesinde Rolleri". *Bizim Ocak*, S.1, s.10-12.

Dangatarova, B.M. (2008). *Turkmenskoe soobshchestvo na Stavropol'e:tendentsiya etnokul'turnogo razvitiy*a. S:1, s. 76-84.

Duymaz, A. (2002). "Kuzey Kafkasya Türkmenleri", *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. C.20. s. 539-548.

Farfarovsky, S. V. (1911). *Turhmeni Stavropolskoy Guberny*. Kazan.

Kara, Mehmet (2000). *Türkmence*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Kara, Mehmet (2001). *Türkmence* (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük). Ankara: Akçağ Yay.

Kürenov, Sapar (1995). *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri*. (Çev. Duymaz, Ali). İstanbul: Ötüken Yay.

Kürenov, Sapar. (1958). *Stavropol Türkmenleri Hem Medeni Baylığı*. Aşkabat: Magarif Y.

Peler, G. Y. Abdurrazak (2013). "Kafkasya'da Türk Lehçelerinin Fonksiyonları". *Karadeniz Araştırmaları*, S:36, s. 163-188.

Samoyloviç, A. N. (1913). *Seredi Stavropolskih Turkmenov i Nogaytsev i u Krımskih Tatari*. Petersburg.

Şahin, Savaş (2018). *Kuzey Kafkasya* (Stavropol) Türkmen Edebiyatında Mahtumkulu. Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi, S:44, s. 93-113.

Şahin, Savaş (2018). *Kuzey Kafkasya (Stavropol) Türkmenlerine Ait Bir Köroğlu Destan Parçasının Belli Başlı Dil Özellikleri*. TÜRÜK, S:12, s. 145-170.

Şçeglov, İ. L. (1910). *Turhmeni i Nogaystky Stavropolskoy Gubernii*. Stavropol.

Vodin, A. A. (1908). *Turhmenskaya Step'i Turkhmenı İz Turkhmenskoy Poezii*. Tiflis.

Gromakova, O. N. ve Djumayeva, D. X. (2009). "Turkmensko, Russkiy Bilingvizim Turkmen Stavropolskogo Kraya". (http://conf.stavsu.ru/_WordDocs/809.doc) (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2019)

Sufirad, Abdulgahhar "Türkmen Dili (Fonetika-Qrafika-Orfoqrafya)". 4 Nisan 2017, https://turuz.com/book/title/Turkmen+Dili-Fonetika-Qrafika-k%C3%B6%C3%A7%C3%BCren-Orfoqrafya-Abdulqahhar+Sufiyerad-Turkmence-Ebced-163s (Erişim tarihi: 29 Ağustos 2019)

http://www.endangeredlanguages.com/#/4/50.416/109.350/0/100000/0/low/mid/high/dormant (Erişim Tarihi 19.04.2020)

file:///C:/Users/Samsung/Desktop/Hicret%20Da%C5%9Fdemir/Tehlikedeki%20T%C3%BCrk%20Dilleri%20Listesi%20_%20Son%20Sesler%20_%20Last%20Voices.html (Erişim Tarihi 19.04.2020)

https://www.ayu.edu.tr//static/kitaplar/TTD_cilt_3.pdf (Erişim Tarihi: 17.06.2020)

Harita 3 Kafkasya'nın idari bölgeleri

Resimler:

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

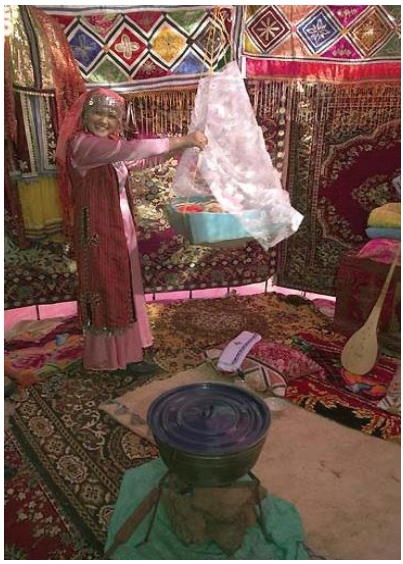

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

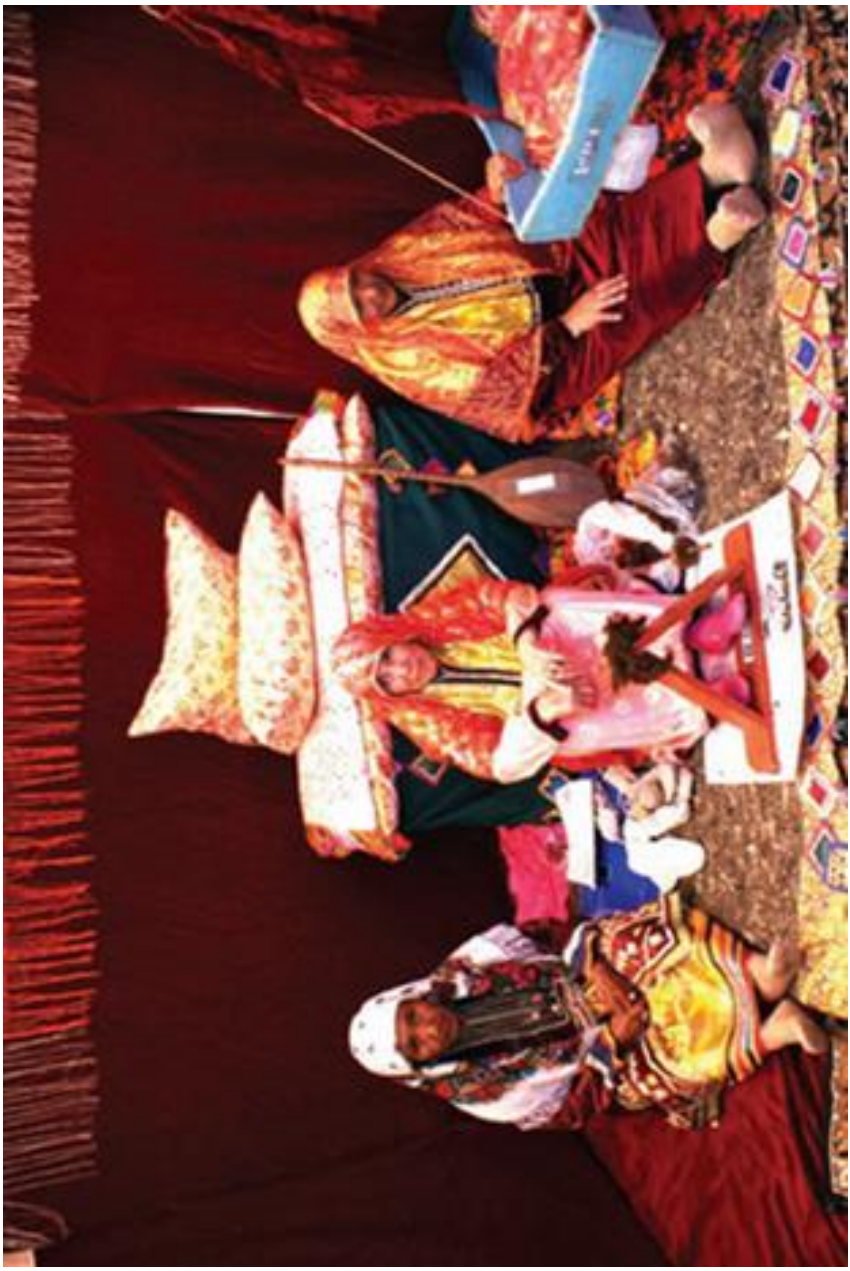

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11 © Aleksandr Tsviguna (stapravda.com)

3.
Kutadğu Bilig
Özel Bölümü

30 Mayıs 2020'de yapılan 35 Yıllık Kutadgu Bilig Buşuşması Sanaltayı'nın Afişi: 1985-1989 arasında Timur Kocaoğlu Yard. Doç. Olarak Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde görev yaparken Gülden Sağol (Yüksekkaya) ile Mesut Şen Yüksek Lisan öğrencileri idiler, 35 yıl sonra üçü aynı oturumda birleştiler...

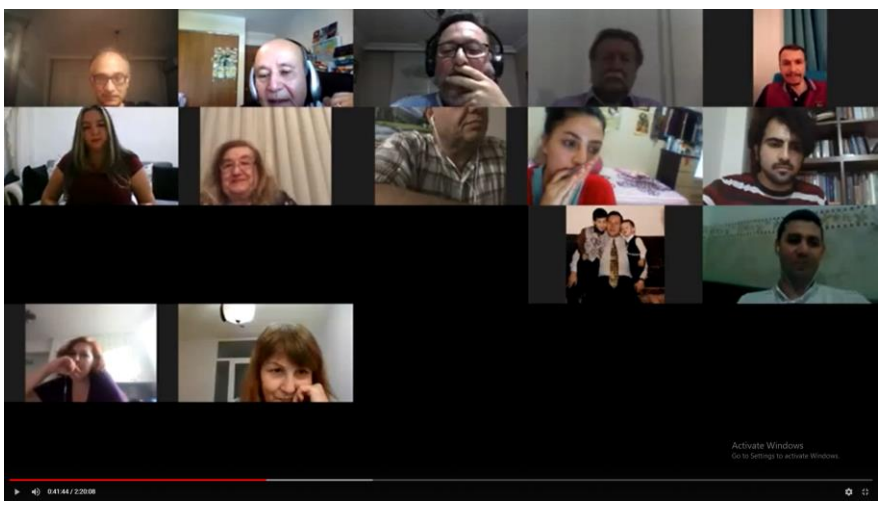

Türkbilim Sanaltaylarının bir özelliği 3. Saatten sonraki 4. saatte bile tartışmalar sürebiliyor, işte 30 Mayıs'ta yapılan Kutadgu Bilig özel toplantısından sonra 4. saatte kalanlardan bir görüntü...

R. R. Arat'ın *Kutadgu Bilig*'in Tenkitli Metnindeki Tercihleri[*]

Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA[**]

R. R. Arat'ın çalışmalarına yapılacak katkı, hem onu hem de Yusuf'u dolayısıyla Kutadgu Bilig'i biraz daha yüceltir, eserin daha iyi anlaşılmasını sağlayıp değerine değer katar.
Semih Tezcan, 2011

Türk dili ve edebiyatının olduğu kadar Türk kültür tarihinin de en önemli eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig*'in keşfi, XIX. yüzyılın ilk yarısına rastlar ve eserin yazıldığı tarihten asırlar sonra istinsah edilen üç nüshası bulunur.

Telif eserlerin müellif nüshası araştırmacılar için önemli bir hareket noktasıdır. Müellif nüshası bulunmayan bir eser üzerinde çalışacak araştırmacı, eldeki diğer nüshalara başvurarak nüshaların soyağacını çıkarmak durumunda kalır ve farklı yazımlar, tutarsızlıklar, müstensih hataları, fazla nüshası olan eserlerde zincirleme hatalar, değişmiş dil unsurları vb. ile karşı karşıya kalır. Tenkitli neşirde amaç, kusursuz ve mükemmel bir nüsha oluşturmak olmayıp müellif nüshasına en yakın nüshayı ortaya koymaktır,[1] ama *Kutadgu Bilig*'in elimizdeki nüshaları müellif nüshasına ulaşmayı mümkün kılacak durumda değildir.

Nüshalar arasındaki ilişkiyi fark eden R. R. Arat, üç nüshanın da *Kutadgu Bilig*'in üçüncü tedvinine ait olduğunu, bu yüzden çok değişikliğe uğradıklarını, eski ve yeni biçimlerin bir arada bulunduğunu, müstensihlerin de çeşitli ilaveler yaptıklarını belirtmiştir (Arat 1947: XXXI). R. R. Arat nüshalar arasındaki ilişkiyi fark etmekle birlikte, üç nüshaya da eşit mesafeden yaklaşmış, elindeki en eski nüsha olan muhtemelen XIII. veya XIV. yüzyılda istinsah edilen Fergana nüshasından hareket edip diğer nüshaların verilerini de dikkate alarak XIII-XIV. yüzyıldaki örnek metni oluşturmak yerine müellif nüshasını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Tabii R. R. Arat'ın tenkitli metnindeki doğru tercihleri saymakla bitmez, ama Karahanlı Türkçesi ile ilgili bilgilerin büyük oranda *Kutadgu Bilig*'e dayandığı göz önünde tutulunca Arat'ın tercihlerinin saha ile ilgili çalışmaları çok etkilediği de tartışılmaz

[*] Bu makale, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi tarafından 29 Nisan 2019'da düzenlenen "Yazınca Sabittir Söz, Dünyayı Dolaşır/Kutadgu Bilig" Sempozyumunda aynı adla sunulan bildirinin genişletilmiş biçimidir.

[**] Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye.

[1] Tenkitli neşrin prensipleri ile ilgili olarak bk. Ateş 1940-42, Tulum 1983, Kortantamer 1993, Tulum 2000, Özçelik 2017, Maas 2011, vd.

bir gerçektir.[2]

Bu çalışmada R. R. Arat'ın *Kutadgu Bilig'*in tenkitli metnini oluştururken kusursuz ve mükemmel bir nüsha elde etmek için nüshaların özelliklerini göz ardı eden, beğendiği biçimi tercih eden, Karahanlıcanın nasıl olması gerektiği hususundaki düşüncelerinden hareketle tercihlerde bulunan, hatta bu konuda *Divanu Lugati't-Türk'*teki verileri bile dikkate almayan, nüshalarda bulunmayan biçimleri ihdas eden, vezin, kafiye vb. bakımdan herhangi bir değişiklik gerektirmeyen durumlarda bile nüshalardaki biçimleri aparata indirip zihnindeki tahminî biçimleri metne dâhil eden tercihlerinden örnekler verilecektir.[3]

1.

tamu kelimesinin *tamug* biçimi daha sonra ortaya çıkmıştır, *Kutadgu Bilig'*in elimizdeki nüshalarının istinsah tarihleri göz önüne alındığında kelimenin söz konusu biçiminin bulunması normaldir.

Aşağıdaki beyitte Arat, C nüshasındaki *tamug'*u alıp da söz konusu kelimeyi *tamu'*ya dönüştürmek yerine B nüshasındaki *kamug'*u tercih etmeliydi.

• 3223: *bilig birle yakgıl bayat tapgınga / bilig tamga bolur <u>tamu</u> kapgınga* (Arat 1947: 328)
A –
B 237: *kamug*
C 186: *tamug*

6307. beyit sadece C nüshasında bulunduğuna göre notlara indirilmeli, tenkitli metne dâhil edilmemeliydi. Ama Arat tenkitli metni kurarken mevcut üç nüshaya da eşit mesafeden yaklaştığı için sadece A veya sadece C nüshasında bulunan beyitleri de metne dâhil etmiştir, bu durumda C nüshasındaki *tamug* ile karşılaştığında, dipnotta kelimenin beklenen biçiminin *tamug* değil *tamu* olduğunu belirtmekle yetinmeliydi.

• 6307: *bu kaḍgu üçün birsü tengri muyan / bayattın sewinç bul <u>tamudın</u> aman* (Arat 1947)
A B –

---

[2] R. R. Arat da hazırladığı tenkitli metnin giriş kısmında diğer filolojilere nispetle yeni bir bilim dalı olan Türkoloji sahasında birtakım çalışmalar yapılmakla birlikte bu araştırmaların neticelerine yer veren el kitaplarının henüz oluşturulmadığını, Türkolojinin hem kendi alanları hem de bu alanlarla alakalı disiplinler arasında sıkı işbirliğinin kurulamadığını, vb. belirtmiştir (Arat 1947: VII-VIII). Arat'ın bu sözlerinin eleştirisi için bk. Ateş 1949.

[3] R. R. Arat'ın tenkitli metnindeki tercihlerini örneklendirirken sadece üzerinde durduğumuz kelimenin okunuşuna değindik, beyitlerin okunuşu üzerinde herhangi bir değişiklik yapma yoluna gitmedik.

Arat'ın tenkitli metnindeki tercihleri ile ilgili olarak ayrıca bk. Ateş 1949, Nadelyaev 1969, Clauson 1972, Dankoff 2015, Tezcan 1981 ve 2011, Doerfer 1983, Tekin 1988, Erdal 2011, Taş 2009, Uçar 2012, Sağol Yüksekkaya 2016a, 2016b.

Arat'ın nüshalardaki sözcükleri aparata indirip bambaşka sözcükler ihdas etmesiyle ilgili olarak tarafımdan TDK tarafından 26-28 Eylül 2019'da düzenlenen Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayında "Bir Münekkit Nüshası Örneği: Kutadgu Bilig" adlı bir bildiri sunulmuştur.

C 375: *tamugdın*

2.

Arat yabancı asıllı kelimelerin okunuşunda ayrı bir zaruret bulunmadıkça Türklerin bu günkü söyleşini tercih ettiğini, bu tür kelimelerin XI. yüzyıldaki telaffuzlarına bağlı kalmak yerine metinden mümkün olduğu kadar geniş bir okuyucu zümresinin kolayca istifade etmesi maksadını göz önünde tuttuğunu belirtmiştir. Hâlbuki tenkitli metnin hedef kitlesi geniş okuyucu kitlesi değildir, böyle bir amaç ancak sadeleştirilmiş, günümüze uyarlanmış nüshalarda bulunabilir.

• 6317: *mungar mengzer emdi bu beytig okı / okıp keḍ köngülke alıngıl takı* (Arat 1947)

A B –

C 375: *baytıg*

Diğer örnekler için bk. 2046, 3479, vd.

Diğer taraftan mensur mukaddime A 31. satır *'adilka,* A 32. satır *devletka,* 391. beyit *'acizlıkım,* vd. örneklerin yanısıra *ahir* söyleyişi yerine *ahır* "son, nihayet", vd.

3.

Arat'ın gereksiz müdahalelerinin büyük kısmı sadece A veya C nüshasından aldığı beyitlerde görülmektedir. 6258. beyit sadece A nüshasında geçmektedir ve Arat nüshadaki *kedin'*i aparata indirip metne *kiḍin'*i dâhil etmiştir. Her ne kadar *Divanu Lugati't-Türk'*te kelime *kidin / kiḍin* biçiminde ise de Eski Uygurcada kelimenin *kedin* biçimi geçmektedir.

• 6258: *neçe kılsa ahır öz ölgü turur / ölümde kiḍin ming öküngü turur*

A 178: kedin

B C –

4.

Arat nüshalarda karşımıza çıkan ilk hecedeki *e* yerine *y,* hatta C ve az da olsa B nüshasındaki ىَ yazılışını tenkitli metne taşımamış, i ile okuduğu biçimleri de çoğunlukla notlara indirmiş, hatta aynı kelime üç nüshada da y ile yazıldığında bile nüshaların dışına çıkarak e ile okumayı tercih etmiştir:

• *2068: öküş il tutayın tise ay ilig / üç iş kılgu ötrü yetilse elig* (Arat 1947)

A 83: *işig*

B 158, C 107: *élig*

• 2777: *negü tir eşitgil bagırsak kişi / sakış birle bek tutgu işçi işi* (Arat 1947)

A –

B 206, C 156: *négü*

négü yerine *negü* okuyuşu için ayrıca bk. 2805, 2809, 2818, 2823, XXXVI, 2838, 2863, 2874, 2892, vd.

• 3293: *elig aldı ewke kigürdi bata / orun birdi oldurdı elgin tuta* (Arat 1947)

A –

B 242, C 191: *éwke*

• 3331: *bu kaḍgu mini ewde yatgurmadı / sakınç kaḍgu birle özüm umadı* (Arat 1947)

A –

B 244, C 193: *éwde*

• 6350: *sanga tegdi kaç kün bu kaḍgu sakınç / tegümeding işke işing ne erinç* (Arat 1947)
A B –
C 377: *tégümeding*

Ayrıca bk. 3437, vd. Dizinde nüshalardaki t*ég- / tig-*, *négü / nigü, éw / iw* vb. bulunmamaktadır.

5.

Nüshalarda *yahşı* biçimi bulunmakla birlikte Arat tenkitli metinde bunları hep *yakşı* okumayı tercih etmiştir. Hâlbuki *Divanu Lugati't-Türk*'te de kelime *yaḫşı* biçiminde geçmektedir (Dankoff-Kelly III 1985: 220).

• 6342: *iḍi yakşı aymış buḍun başlar er / bilig birle il kün işin işler er* (Arat 1947)
A B –
C 377: *yahşı*

Ayrıca bk. mensur mukaddime A 12. satır, 433, vd.

6.

Arat tenkitli metninde çoğunlukla *manga,* nadiren de *mangar* biçimine yer vermiştir. Üstelik de aşağıdaki örnekte *manga* biçimi vezne de uygun düşmemektedir.

• 4026: *manga aygıl emdi törüni neçe / tokularnı sayu atayu biçe* (Arat 1947)
A 115, C 236 –
B 290: *mangar*

3698. beytin ikinci mısraının (A 106 *mangga,* B 269 *mangar,* C 216 *manga*) ve 3699. beytin birinci mısraının (A 106 *mangga,* B 269 *mangar,* C 217 *manga*) ilk kelimeleri *manga / mangar* biçimindedir, Arat 3698'de *mangar,* 3699'da ise üstelik de vezni bozduğu halde *manga* biçimini tercih etmiştir.

7.

Arat *ünde-* kelimesinin değişikliğe uğramış biçimi olan *inde-*'i metne dâhil etmemiştir. *Divanu Lugati't-Türk*'te *ünde-* şeklinde olan kelimenin daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan *inde-* biçimini notlara indirip *ünde-*'i metne dâhil etmek yerine beklenen biçimin *ünde-* olduğu aparatta belirtmeliydi:

• 3895: *negü sözlegü erse sözle tilin / anı ündegil sen manga bir alın* (Arat 1947)
A 111: *inde kelsün*
B 281: *indegil sen*
C 229: *keldürü bérgil*

8.

Arat yuvarlaklaşmış örnekleri çoğunlukla dipnota indirmiştir. Nüshalardaki *tapun-, tokun-, sewün-, sewüglüg, sewügli* gibi biçimleri tenkitli metne aktarmamıştır, ama *sewüg* ve *sewül-* biçimlerine yer vermiştir. Ayrıca nüshalardaki *yapul-, umunç* ve *mün-* vb. kelimeyi bazen *yapıl-, umınç, min-*, vb. biçimine dönüştürüp tenkitli metne alırken bazen de olduğu gibi

bırakarak *yapul-, umunç, mün-* biçiminde almayı tercih etmiştir. Hâlbuki *sewün-, tapun-, tokun-, umunç, yapul-, mün-* vb. biçimler *Divanu Lugati't-Türk*'te de mevcuttur (Ercilasun-Akkoyunlu 2015).

- 1894: *yana aydı ilig ay ögdülmiş ay / sewiglig nişanı negü ermiş ay* (Arat 1947)
  A 73: *sevüglüg*
  B 145, C 95: *sewüglüg*
- 2138. beyit: *kayu beg er atnı sewindürmese / kılıç kında çıkmaz anıngda basa* (Arat 1947)
  A 85: *sevündürmese*
  B 162, C 112: *sewündürmese*
- 2585: *bütün çın sewigli bagırsak kişi / yakın yortsa begke küḍezse başı* (Arat 1947)
  A 95: *sevügli*
  B 192, C 142: *sewügli*
- 2951: *iligke ötündüm tapugçı yolı / negü teg tapıngu beginge kulı* (Arat 1947)
  A –
  B 218, C 168: *tapungu*
- 2952: *yime bilgü begler tapugçı kulın / negü teg açıngu tapınsa yılın* (Arat 1947)
  A –
  B 218, C 168: *tapunsa*. Nüshalardaki *tapun-* yerine Arat'ın *tapın-* okuyuşu için ayrıca bk. 529, 2974, 3256, vd.
- 6292: *ünün sıgtadı eştip ögdülmişe / urundı tokındı akıttı yaşa* (Arat 1947)
  A 179: *tokundı*
  B C –
- 4003: *negü teg kılur men begingke tapug / yapılmış turur kör manga bu kapug* (Arat 1947)
  A 114: *tuturmış*
  B 288, C 235: *yapulmış*
- 2812: *sözin kıysa begler umınç kötrülür / umınç kitti erse nenging kotrulur* (Arat 1947)
  A –
  B 208: *umunç / umunç*
  C 158: *umınç / umunç*
- 3282: *atın mindi ewke yüz urdı turup / kelip tüşti kirdi yaka kur yörüp* (Arat 1947)
  A –
  B 241, C 190: *mündi*. Ayrıca bk. 3386, 3835, vd.
- 3037: *sarandın kaçar barça erdemlig er / akıka yumıtur tilek arzu yir* (Arat 1947)
  A –
  B 224, C 174: *erdemlüg*. Ayrıca bk. 3420, vd.

9.

Arat aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere tenkitli metninde nüshalardaki biçimleri dikkate almaksızın ünsüz uyumunu işletmiştir. Arat'ın bu tasarrufu onun müellif nüshasından da öte kusursuzluk arayışı içinde olduğunu göstermektedir.

• 3109: *ay ilig üç <u>iştin</u> tegir küç basınç / biri beg usal bolsa tegse irinç* (Arat 1947)
A –
B 229, C 179: *işdin*

• 3177: *tilin sözleyin men tükel türlügün / biligdin <u>ukuştın</u> söz öḍrüp ögün* (Arat 1947)
A –
B 234, C 183: *ukuşdın*

• 3208: *<u>kadaştın</u> kadaşka asıglar bolur / asıg birle yalnguk tatıglar bulur* (Arat 1947)
A –
B 236, C 185: *kadaşdın*

• 5072: *ilig aydı begke iḍi keḍ yawuz / tilin <u>sözlemiştin</u> yana yansa öz* (Arat 1947)
A 143: *sözlemişte*
B 365, C 301: *sözlemişdin*

Ayrıca bk. 3231 *(halktın/halkdın),* 3353 *(bayattın / bayatdın),* 3632 *(bulganuktın / bulganukdın),* 3686 *(iştin / işdin),* 4792 *(halktın / halkka-halkdın)*

• 3210: *kayuda yaraşıklık erse yakın / ol <u>işte</u> bolur asgı könglün bakın* (Arat 1947)
A –
B 236, C 185: *işde*

Arat'ın nüshalardaki ünsüz uyumuna aykırı kullanılan *+de*'yi *–te*'ye dönüştürmesiyle ilgili olarak ayrıca bk. 3546 *(üçte / üçde)*

10.

Kutadgu Bilig nüshalarında ayrılma hâli *+DA, +DIn* ve nadiren *+dEn* ile kurulmaktadır. Tabii olarak *+dEn*, *Kutadgu Bilig'*in yazılış tarihi göz önüne alındığında beklenen biçim olmamakla birlikte nüshaların istinsah tarihleri göz önüne alındığında *+dEn* ile karşılaşmak şaşırtıcı değildir. Aşağıdaki beyitler sadece A veya sadece C nüshasından alınmış beyitlerdir. Arat bu nüshalardaki beyitleri tenkitli metne dâhil edince vezin açısından gerekmediği yerlerde bile *+dEn* biçimini *+DE'*ye dönüştürmek durumunda kalmıştır. Bu beyitler metne dâhil edilmeseydi ortaya böyle bir problem de çıkmayacaktı.

• 6318: *<u>seningde</u> ozakı ölügli minge / birür pend ayur uş manga kör manga* (Arat 1947)
A B –
C 375: *seningden*

• 6327: *sunup aldı rekve kör ögdülmişe / köngül bertti <u>közde</u> yuwuldı yaşa* (Arat 1947)

A B –
C 376: *közden*

• 6333: *öküşlük ne asgı ölümde kiḍin / anı yigli sewnür seningde aḍın* (Arat 1947)
A B –
C 376: *ölümden / seningden*

• 6258: *neçe kılsa ahır öz ölgü turur / ölümde kiḍin ming öküngü turur* (Arat 1947)
A 178: *ölümden*
B C –

R. R. Arat bütün nüshalara eşit mesafeden yaklaştığı ve tek nüshada bulunan beyitleri de tenkitli metne dâhil ettiğine göre yukarıdaki örnekler onun müellif nüshasına ulaşmak için yaptığı değişiklikler olarak kabul edilebilir, ama aşağıdaki örneklerde üstelik vezin açısından da gerekmediği hâlde *+din*'i *+de'*ye dönüştürmüştür. Hâlbuki bu beyitte A nüshasındaki *özindin* biçimi tercih edilmeliydi.

• 4041: *özinde ulugka tapug kılsa öz / tilin beklese keḍ katıg tutsa söz* (Arat 1947)
A 116: *özindin*
B 291: *özüngde*
C 238: *özinden*

Aşağıdaki beyitte A nüshasındaki *seningdin* biçimi tercih edilmeliydi.

• 4116: *seningde ulugrak sözin sözlese / sözüg barça koḍgu anı tınglasa* (Arat 1947)
A 118: *seningdin*
B 296: *özüngde*
C 242: *seningden*

• 6273: *ilig aydı tengri bu künde naru / manga birsü tevfik kılayın törü* (Arat 1947)
A 179: *kündin*
B C –

11.

R. R. Arat aşağıdaki göçüşme örneklerini metne dâhil etmemiştir:

• Mensur metin 6. satır: *yalnguk* (Arat 1947)
A 8, B 3: *yangluk*
C 8: *adem oglı*

Ayrıca bk. 682, 905, 1528, vd.

• 3076. beyit:

ajun feylesufı nengi bolmasa / neçe tıldam erse kişedi tilig (Arat 1947)
A –
B 226, C 177: *felyesufı*

12.

Kutadgu Bilig nüshalarında üçüncü şahıs iyelik ekiyle hâl ekleri arasında zamir n'sinin türemediği -Harezm Türkçesinde tek tük örneğinin bulunduğu- az da olsa görülür. Ama Arat aşağıdaki örnekte B ve C nüshasındaki *şerridin* ve *hayrıdın* biçimlerini, üstelik vezne de uygun olduğu hâlde, zamir *n'*sini ilave ederek *şerrindin* ve *hayrındın*'a dönüştürmüştür:

• 5062: *kiçig bolsa imin ulug <u>şerrindin</u> / selamet bolunsa umup <u>hayrındın</u>* (Arat 1947)
A 143: *şeringe / hayrınga*
B 364, C 301: *şerridin / hayrıdın*
Arat, aşağıdaki örnekte B ve C nüshalarında *tilide* şeklindeki çekimi *tilinde* olarak düzelterek muhtemelen imaleyi de önlemek istemiştir:
• 3428: *köngülde kiterse kör öç keklerin / <u>tilinde</u> yorıtsa köngülde barın* (Arat 1947)
A –
B 251, C 199: *tilide*

13.

Arat'ın tercihlerini her zaman vezni göz önünde tutarak yaptığı söylenemez (bk. 9. madde), ama aşağıdaki örneklerde olduğu gibi zaman zaman bu yönde değişiklik yapmıştır. 3874. beyitte hem vezin gereği, hem de B ve C nüshasında aynı biçim bulunduğu göz önüne alınıp bu nüshalardaki *igi* biçimi tercih edilmeliydi. Ancak birinci mısrada *igle-* biçimi geçtiği için Arat muhtemelen B ve C nüshasındaki *igi* biçimi yerine A nüshasındaki *kem* biçimini tercih etmiş, vezne uydurmak için de buna iyelik eki ilave etmiştir. Arat tenkitli metinde beyitleri oluştururken kelime tekrarını önlemek için zaman zaman bu türden değişiklikler yapmıştır (Mes. sadece A nüshasında bulunan 6356. beyitte her iki mısrada da *özi* kelimesi bulunmaktadır. Arat tekrarı önlemek için birinci mısradaki *özi*'yi *sözi* okumuştur).

3645. beyitte ise B ve C nüshasında *müni* olduğu hâlde imaleyi önlemek için *münin* şekline dönüştürmüştür.

5001. beyitte vezin gereği B nüshasındaki *me'*yi tercih etmesi gerektiği hâlde A ve C nüshalarındaki *men'*i tercih etmiştir:
• 3874: *köngül arzu birle kalı iglese / tilek bulsa onglur <u>kemi</u> belgülüg* (Arat 1947)
A 111: *kem*
B 280, C 227: *igi*

Ayrıca bk. 3645: *munukı bu yanglıg turur bu ajun / <u>münin</u> barça aydım sen ukgıl özün* (Arat 1947)
A 104: *muyan*
B 266, C 213: *müni*

5001: *agırlar <u>men</u> emdi ilig yarlıgın / ziyaret kılur men bolur men yakın* (Arat 1947)
A 140, C 297: *men*
B 359: *me*

14.

Arat 1646. beyit hariç düzenli olarak nüshalardaki *munung* biçimini *munıng'*a dönüştürmüştür:
• 1966: *seza beg bolur bu buḍunka ulug / <u>munıngdın</u> kelir ötrü eḍgü urug* (Arat 1947)
A 75, B 151, C 100: *munungdın*
• 1138: *mungar mengzetü aydı şa'ir sözi / <u>munıng</u> ma'nisi uksa açlur közi* (Arat 1947)
A 48, B 93, C 49 : *munung*

• 2209: *kılınçı köni bolsa kılkı ongay / munıngdın tegir halkka eḍgü yıl ay* (Arat 1947)
A 79: *munung*
B 167, C 116: *munungdın*
• 3118: *tegürdüng manga sen kamug eḍgülük / munıng şükri boynum öze boldı yük* (Arat 1947)
A –
B 229, C 179: *munung*
Nüshalardaki *munung* yerine Arat'ın *munıng* okuyuşu için ayrıca bk. 1033, 3058, 3228, 3537, 4070, 4147, 4205, 4236, 4315, 4376, 4419, 4439, 4657, 4876, 4980, 4993, vd.
4503. beyitte ise vezin açısından da gerekmediği hâlde nüshalardaki *munung teg'*i Arat dipnota indirip metne *munı teg* biçiminde almıştır.

15.

Arat vezin veya bağlam açısından bile gerekmediği hâlde nüshalardaki biçimler üzerinde değişiklik yapmıştır:
4150: *agırlık tilese özüngke tuçı / agırla kişig sen aya koptaçı*
A 119, B 298, C 244: *tileseng*

16.

*Kutadgu Bilig'*de teklik birinci şahıs emir-istek eki asıl olarak *–AyIn / -yIn'*dır. Ama B ve C nüshasında *–AyI/-yI* ve *–Ay'*a, A nüshasında *–eyim'*e de rastlanmaktadır (Ercilasun 1984: 140). Aşağıdaki örnekte Arat ekin kısalmış biçimi yerine nüshalarda bulunmayan *–eyin* biçimini metne dâhil edince vezni sağlamak için *tép'*i çıkarmıştır, hâlbuki B ve C nüshasındaki *yéyey tép* hem vezne hem bağlama uygundur.
• 2033: *uzun il yiyeyin tise ay bügü / törü tüz yorıtgu buḍunug kügü* (Arat 1947)
A 82: *tapın tep yese*
B 155: *yéyey tép tése*
C 105: *yéyey tép tése*[4]

17.

Aşağıdaki örnekte Arat, tek nüshada geçen *yakkıl* biçimini dipnota indirip metne *yakgıl* şeklinde almayı tercih etmiştir. Kâşgarlı Mahmud her ne kadar kelimenin sonunda *gayın* varsa ekin *kaf'*lı olacağını ifade etse de (Kâş 289) *Divanu Lugati't-Türk'*te teklik ikinci şahısta emir ifadesini kuvvetlendirmek üzere *bakkıl, yakkıl,* vb. örnekler bulunmaktadır.
• 3223. beyit: *bilig birle yakgıl bayat tapgınga / bilig tamga bolur tamu kapgınga* (Arat 1947: 328)
A –
B 237: *ögren*
C 186: *yakkıl*

[4] Arat'ın yise okuyuşu, tése şeklinde düzeltilmelidir.

18.

Arat yine tek nüshada bulunan bir beyti tenkitli metne dâhil etmiştir, ancak bağlama da uygun düşmesine rağmen nüshadaki *tutsa* biçimini *tutsu'*ya dönüştürmüştür:

6268: *ölür özke tegmez meger eḍgü at / bu atın tirig tutsu erklig bayat* (Arat 1947)
A 179: *tutsa*
B C –

19.

Arat *Divanu Lugati't-Türk'*te geniş zamanın menfisi için çoğunlukla *–mAs* kullanılmış olmasına rağmen nüshalardaki *–mAs* biçimini dipnota indirip söz konusu eki metne *–mAz* şeklinde almıştır:

• 4593: *boguzka bulun bolma bogzı ulug / boguzka bulun bolsa bolmaz yulug* (Arat 1947)
A C –
B 331: *bolmas*

• 6309. beyit: *seningdin yaramaz bu yanglıg kılık / ukuşlug yorımaz bu yolça yorık* (Arat 1947)
A B –
C 375: *yaramas*

• 2753. beyit: *közi tok kişiler nenging eḍlemez / bütün çın kişiler özin yiglemez* (Arat 1947)
A –
B204: *eḍlemes / yéglemes*
C 154: *edlemes / yéglemes*

• 3195: *törütmezde aşnu yorıttı kaza / kazaka tapı bol boyun eg uḍa* (Arat 1947)
A –
B 235: *törütmeste*
C 184: *törütmesde*

Nüshalardaki *-mAs* yerine Arat'ın *–mAz* okuyuşu için ayrıca bk. 2119 *(buzulmaz / buzulmas)*, 2859 *(tüzümez / tüzülmes-tüzümes)*, 3423 *(sözlemez / sözlemes)*, 3443 *(bulmaz / bulmas)*, 4364 *(unamaz / unamız – unamas)*, 4724 *(bilümez / bulumaz-bilümes)*, 4737 *(toḍmaz / ermez-toḍmas)*, vd.

20.

Arat *–GAy* ekinin yıpranmış biçimi olan *–GA'*yı metne dâhil etmek istememiş, nüshalardaki *–GA'*yı dipnota indirmiştir. Kâşgarlı Mahmud da gelecek zaman için *–GAy, -KAy* ekini vermiş, *-GA* biçiminden söz etmemiştir, ama örneklerde *–GA* biçimi geçmektedir (Kâş. 301). *–GAy / -GA* arasında bu dönemde fonksiyon farkı yoktur:

• 2760: *köni boldung erse kutaḍgay kününg / selamet tirilgil sewinçin kutun* (Arat 1947)
A –
B 204: *kutaḍga*

C 155: *kutaḍgu*

• 3378: *kalı bolsa isiz ulıtgay sini / özüng ölse terkin unıtgay sini* (Arat 1947)
A –
B 248, C 196: *ulıtga / unıtga*

• 6324:*ilig me kötürsü kumaru birin / kutaḍgay bu kün hem tusulgay yarın* (Arat 1947)
A B –
C 376: *kutaḍga*

• 4117: *köni sözle sözni kızartgay enging / sözüg sözlemegil meger öz tenging* (Arat 1947)
A 118: *kızartsa*
B 296: *kızartga*
C 242: *kızarga*

• 4541: *sewering eşitgey elig tutmagay / sini sewmegüçi küle tınmagay* (Arat 1947)
A 129: *éşitge tutmaga / tinmekke*
B 327: *éşitge*[5] *tutmaga / tınmaga*
C 270: *eşitge ... / tınmaga*

Ayrıca bk. 4285 *(açılgay / açılga-açıga),* 4528 *(ayıtgay / ayıtsa-ayıtga),* 4551 *(açılgay / açılga),* 4586 *(ahsumlagay / ahsumlaga) (agrıgay / agrıga),* vd.

21.

Arat 4827. beyitte nüshalardaki *yomkı* biçimini *yumgı* olarak değiştirmiştir. Söz konusu kelime *Divanu Lugati't-Türk*'te de *yomgı* biçimindedir, ama nüshaların tarihi düşünüldüğünde *yomkı* biçimi şaşırtıcı değildir:

4827: *öküş ming usalıg ölüm basmış ol / telim yumgılarıg ölüm saçmış ol* (Arat 1947)
A 136, B 347, C 286: *yomkılarıg*

22.

Arat bağlam açısından gerekmediği hâlde kelimelerin yerini değiştirebilmektedir:

• 2374: *ınanur erig kılgıl öngdün kiḍin / ongungdın solungdın bir ança aḍın* (Arat 1947)
A 88: *solungdın ongungdın*
B 178, C 127: *ikingdin solungdın*

23.

Arat pek çok kez nüshalardaki *ayt*-'ı dipnota indirip kelimeyi *ay*- şeklinde okumayı tercih etmiştir. Ama "söylemek, demek" anlamıyla *ayt*- okuduğu yerler de vardır.

• XXXV. başlık
ay- (Arat 1947)
A –
B 203, C 153: *ayt*-

[5] éşitge : éşinge

• XXXIX. başlık:
Kün Togdı ilig Oḍgurmışka bitig bitip ıḍmışın ayur (Arat 1947)
A –
B 234: *aytur*
C 184: -

24.

Arat nüshalardaki *menggü* yazılışını dipnota indirip kelimeyi hep *mengü* şeklinde okumuştur, dizinde de *menggü* mevcut değildir. Her ne kadar kelimenin daha önceki dönemde *mengü* şekli de bulunmakla birlikte *Divanu Lugati't-Türk*'te kelime hep *menggü* okunacak şekilde yazılmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 763).

• 2993: *tapugçı bayusa beg atı bolur / bu atı du'a birle mengü kalur* (Arat 1947)
A –
B 220, C 171: *menggü*
• 2756: *könilik mün ol barça eḍgü asıg / bu asgı bile buldı mengü tatıg* (Arat 1947)
A –
B 204, C 154: *menggü*
• 2757: *köni bolsa yalnguk küni eḍgü ol / küni eḍgü bolsa kutı mengü ol* (Arat 1947)
A –
B 204, C 154: *menggü*
• 3055: *neteg tapnugay men bu ol çın sözüm / aya mengü mungsuz bu munglug özüm* (Arat 1947)
A –
B 225, C 175: *menggü*

25.

Arat kök veya gövdedeki yuvarlak ünsüzler sebebiyle düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı olarak eklenen ekleri aparata indirmeyi tercih etmiştir:

4536: *ewing barkıngı keḍargı tut silig / sanga kelge devlet akı king elig* (Arat 1947)
A 129: *evüng*
B 327: *éwüng* C 270: *ewüng*

KAYNAKÇA:

Arat, Reşid Rahmeti (1947), *Kutadgu Bilig: Metin,* I, Ankara: TDK.

Arat, Reşid Rahmeti (1951), Edib Ahmed. b. Mahmud Yüknekî, *Atebetü'l-Hakayı*k, İstanbul: TDK.

Arat, Reşid Rahmeti (1959), *Kutadgu Bilig: Çeviri,* II, Ankara: TTK.

Arat, Reşid Rahmeti (1979): *Kutadgu Bilig: İnd*eks. III. Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Arat, Reşid Rahmeti (1986), "Kutadgu Bilig", *İslam Ansiklopedisi*, 6, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1038-1047.

Ateş, Ahmed (1949), "[Yusuf Hâs Hâcib] Kutadgu Bilig. [Neşreden] Reşid Rahmeti Arat. İstanbul 1947 = T.D.K. yayınlarından, c. II, 29", *Türk Tarih Kurumu Belleten,* XIII/49, 157-163.

Ateş, Ahmed (1940-42), "Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı tevârîh-i mülûk-i âl-i Osman münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası,* VII-VIII, 1, 253-267.

Clauson, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford*.

Dankoff, Robert (2015). "Kutadgu Bilig'in Metin Sorunları", çev. Erdem Uçar, *Dil Araştırmala*rı, 16, Bahar, s. 269-286.

Dankoff, Robert ve James Kelly, haz. (1982-1985), *Mahmûd al-Kâşgarî. Compendium of the Turkic Dialects (Dîwân Lugât at-Turk) = Türk Şiveleri Lügatı,* I-III, Harvard University: Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources.

Dankoff, Robert (1983), *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig), A Turko-Islamic Mirror for Princes,* The University of Chicago Press, Chicago and London.

Doerfer, Gerhard (1983), "Türkolojide Eleştiri Sorunları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1980-81, 87-99.

Ercilasun, Ahmet B., Ziyat Akkoyunlu, haz. (2015), *Kâşgarlı Mahmud-Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 2. baskı, Ankara: TDK.

Erdal, Marcel (2011). "Kutadgu Bilig Metni", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009),* Haz. Musa Duman, Ankara: TDK, 201-208.

Erdal, Marcel (1985). "Kutadgu Bilig'de Değişkin Ekler ve Kelimeler", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1985), Tebliğler* I. Türk Dili, C. 1, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, 89-94.

Gürsoy-Naskali, Emine (1992). "Kutadgu Bilig: Clauson's Observations on the Origin Extant Mss" *Altaic Religious Beliefs and Practices, Proceedings of the 33rd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Budapest, June 24-29, 199*0, Edited by Géza Bethlenfalvy, Ágnes Birtalan, Alice Sárkozi, Judit Vinkovics, Research Group for Altaic Studies, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 157-160.

[Kâşgarlı Mahmud] (1941), *Divanü Lûgati't-Türk Tıpkıbasımı "Faksimil*e". Ankara: TDK.

Kavakçı, Y. Ziya (t.y.), *İslam Araştırmalarında Us*ul, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Kortantamer, Tunca (1993), "Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlışları", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi Amil Çelebioğlu Armağan*ı, VII, 337-368.

Maas, Paul, Barbara Bordalejo, Jan Just Witkam (2011), *Stemmatik Tenkitli Metin Neşrinde Soy-Ağacı Yaklaşı*mı, Derleme ve Tercüme: Murteza Bedir, İstanbul: Küre yayınları.

Mahdum, Abid Nazar (2011). "Kutadgu Bilig'de Vezin ve Kafiye Kullanımı Üzerine", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26–27 Ekim 2009)*. Haz. Musa Duman, Ankara: TDK, 379-390.

Nadelyaev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak (1969), *Drevnetyurkskiy slovar*, Leningrad: Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya.

Özçelik, Sadettin (2017), "Sözlü Edebiyat Ürünü Yazmaların Edisyon Kritik Yöntemi ile Okunması: Dede Korkut Örneği", *TDAY Belleten*, 65/1, 91-104.

Radloff, W. (1898), "Über eine in Kairo aufgefundene zweite Handschrift des Kutadku Bilik*", Izv'stiya Imperatorskoy Akademiy Nauk'* (Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg), Tom. IX/4, 309–319.

Radloff, W. (1900), *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun. Theil II, Text und Übersetzung nach den Handschriften von Wien und Kairo*, I. Lieferung: p. 2-95 der Wiener Handschrift, St. Petersburg.

Radloff, W. (1910), *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun. Theil II, Text und Übersetzung nach den Handschriften von Wien und Kairo*, II. Lieferung: p. 96-185 der Wiener Handschrift, St. Petersburg.

Sağol Yüksekkaya, Gülden (2016a), "Kutadgu Bilig'in Tenkitli Metni Üzerine Notlar I", *Cusup Balasagın Cana Anın Ölbös-Öçpös Emgegi Kutadgu Bilik"-Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig*, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 52-62.

Sağol Yüksekkaya, Gülden (2016b), "Kutadgu Bilig'in Tenkitli Metni Üzerine Notlar II", Yûsuf Has Hâcib'in *Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler 18-20 Kasım 2016*, İstanbul, 212-223.

Taş, İbrahim (2009), *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, Ankara: TDK.

Tekin, Talât (1967), "Determination of Middle-Turkic Long Vowels Through 'Arūḍ", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XX/2, 151-170.

Tekin, Talat (1991), "Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig), A Turko-Islamic Mirror for Princes. By YUSUF KHASS HAJIB translated with an introduction and notes by Robert Dankoff. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1983. Pp. 281.", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 197-200.

Tekin, Talat (1988), "Türkçe /ş/, Çuvaşça /ş/ ve Moğolca /ç/", çev. Mehmet Ölmez, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1986*, 71-75.

Tezcan, Semih (1981), "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 45, 23-78.

Tezcan, Semih (2011), "Kutadgu Bilig'de Yeni Düzeltmeler", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009)*, Haz. Musa Duman, Ankara: TDK, 523-534.

Tulum, Mertol (1983), "Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkitler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27, 1-8.

Tulum, Mertol (2000), *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul/Menâkıbu'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme*, İstanbul, Deniz Kitabevi.

Uçar, Erdem (*2012), "Kutadgu Bilig'in Kahire Nüshası Üzerine Notlar I",* Turkish Studies, 7/3, 2491-2504.

Vámbėry, Hermann (1870), *Uigurische Sprachdenkmäler und das Kudatku Bilik. Uigurischer Text mit Transcription und Übersetzung nebst einem uigurisch-deutschen Wörte*rbuch und lithographierten Facsimile aus dem Originaltext des Kudatku Bilik, İnnsbruck.

Yusuf Has Hâcib (2015), *İslâmî Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım, Kahire Nüshas*ı, Haz. Emek Üşenmez, Erdem Uçar, İstanbul: Akademik Kitaplar.

Yusuf Has Hâcib (2014), *İslâmî Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım, Herat (Viyana-Avusturya) Nüshası*, Haz. Emek Üşenmez, İstanbul: Akademik Kitaplar.

Yusuf Has Hâcib (2013): *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım, Nemengan/Özbekistan Fergana Nüshası*, Haz. Emek Üşenmez, İstanbul: Akademik Kitaplar.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК УНИВЕРСИТЕТИ

«ҚУТАДҒУ БИЛИГ» СЎЗЛИГИ

Т у з у в ч и:
ҚОСИМЖОН СОДИҚОВ

Тошкент
«Akademnashr»
2020

Kutadğu Bilig konusunda önemli bir yayın:
Prof. Qosimjon Sodiqov, *Qutadğu Bilig Sözligi*.
Taşkent: Akademnaşr, 2020 (Aralık ayında)

Kutadgu Bilig'de Bazı Kişi Adlarının Köken ve Anlam Bilimi Açısından Değerlendirilmesi

Prof. Dr. Mesut Şen*

Kutadgu Bilig için alegorik bir eserdir diyoruz. Alegori edebiyatta bir varlığı tek bir kavramla temsil etme sanatıdır. Sembolde ise bir varlık birden fazla kavramla temsil edilir. Meselâ Ahmet Hâşim, "Merdiven" adlı şiirinin hayatı temsil ettiğini söyleyenlere sinirlenmiştir. Ona göre bunu söyleyenler sembolizm akımının ne anlama geldiğini bilmeyenlerdir. Sembolizm akımında bir kelime tek bir kavramı sembolize etmez. Bu şiirde de merdiven kelimesi sadece hayatı değil, bunun yanı sıra aşkı, ölümü, idealizmi, öğrenim hayatını ve daha bir çok kavramı sembolize edebilir (Urgan 2017, 209). İşte alegorik eser bu yönüyle sembolik eserden ayrılır. *Kutadgu Bilig*'de dört ana kavram dört kişi tarafından temsil edilmektedir. Yani bir kişi sadece bir kavramı temsil etmektedir. Bu yönüyle *Kutadgu Bilig* tipik bir alegorik eserdir.

Kutadgu Bilig'de geçen ana kavramlar şunlardır: *köni törü* 'doğru kanun, adalet', *ḳut* 'mutluluk, devlet', *uḳuş* 'anlayış, akıl' ve *ḳanaʿat* ve *ʿāḳıbat* 'kanaat ve âkıbet'. *Kutadgu Bilig*'de söz konusu kavramlar ile bu kavramları temsil eden kişiler ve onlara verilen isimler rastgele belirlenmemiştir. Çünkü şair eserinin kurgusunu bu dört ana kavram üzerine hazırlamış, bu kavramlara uygun olarak kişileri ve onların adlarını tasarlamıştır. Dolayısıyla kavramla bulduğu kişi adı arasında hem etimolojik hem de semantik açıdan bir ilişki ve uyum söz konusudur.

Eserde *köni törü* 'doğru kanun, adalet' kavramını *Kün Toġdı* isimli hakan temsil etmektedir. Doğru kanun, yani adalet kavramı İslâm inancında olduğu gibi, İslâm öncesi Türk toplumunda da bulunmaktadır. *Kül Tigin* ve *Bilge Kağan* yazıtlarında *törü* kelimesi 23 kez geçmektedir. Kök Türkçedeki *törü* kelimesinin 'yazılı olmayan hukuk' manasına geldiği düşünülmektedir. Türk Kağanlığında tahta geçme *törü*'ye, yani yazılı olmayan kurallara, teamüllere göre yapılmaktadır. Yazılı olmayan yasaları, teamülleri sadece Tanrı ve onun seçtiği kağanlar belirlemektedir. Belki bu yüzden *Tonyukuk* yazıtında *törü* kelimesi bulunmamaktadır. *Kül Tigin ve Bilge Kağan* yazıtlarında *törü* kavramı çoklukla *il* 'devlet' kavramıyla birlikte geçmektedir: *Ḳanım ḳaġan ança ilig törüg ḳazġanıp uça barmış.* "Babam kağan öylece ülkeyi töreyi kazanıp (yani devlet teşkilâtını kurup, teamülleri belirleyip) ölmüş." (KT-D 15-16). *Bilge Kağan* yazıtının bir yerinde *ağır törü* tâbiri geçmektedir: *Bödke özüm olurup bunça ağır törüg tört buluŋdakı* "Bu devirde kendim tahta oturup bunca ağır yasayı dört taraftaki…" (BK-D 2). Bu tâbirdeki *törü* kelimesinin önünde geçen *ağır* kelimesi benim görüşüme göre 'lütuf ve ihsanda bulunan, kerem sahibi, cömert' anlamında bir kelime olmalıdır. Çünkü günümüz

* Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi öğretim üyesi.

Türkçesindeki *ağırlamak* ‘cömertlik göstermek, izzeti ikramda bulunmak’ fiilinde biz bu anlamı hâlâ görebiliyoruz. Yine Hakaniye Türkçesine çevrilmiş satır altı *Kur’an* tercümelerinde, Tanrı’nın *ekrem* ‘daha büyük kerem sahibi, daha cömert’ sıfatının da *ağırlığraḳ* kelimesiyle karşılandığını görmekteyiz: *Oḳıġıl, seniŋ iḏiŋ ağırlığraḳ turur*. “Oku, senin rabbin daha cömert olandır.” (Kur’an 96/3). Bu sebeple metindeki *törü* kavramının kağanlar tarafından belirlenen, toplumda adaleti, huzuru sağlayan, topluma mutluluk veren değerli bir kavram olduğunu anlatmak maksadıyla *ağır* kelimesiyle pekiştirildiğini düşünmekteyim. Şu hâlde *törü* İslâmiyet’ten önce de Türk toplumunda bulunan lütuf, ihsan ve cömertlik kavramlarını çağrıştıran bir kelimedir. Türkler bu dönemde *törü*’yü, yani hukuku *ağır* sıfatı ile nitelendirmekle belki de onun adil bir şekilde huzuru temin edici rolünden dolayı toplumsal hayata lütuf ve ihsanda bulunduğunu anlatmak istiyorlardı.

Kutadgu Bilig’de *köni törü* ‘doğru kanun, adalet’ kavramı *ilig* ‘ülkeyi hâkimiyeti altında tutan, ülke sahibi, yani hakan’ *Kün Toġdı* tarafından temsil edilmektedir. *Kün Toġdı* ismi ‘gün, yani güneş doğdu’ anlamına gelmektedir. Buna göre *köni törü* ‘adalet’ kavramı bir hükümdarın şahsında temsil edilmeli, gücünün kaynağı kendinden olmalı ve halkı bir güneş gibi cömertçe aydınlatmalıdır. Işığından zengin fakir kimseyi mahrum bırakmamalıdır. Şair, adalet kavramını temsil eden kişi için *Kün Toġdı* ismini bu yüzden seçmiştir. *Kün Toġdı* isminde geçen *-dı* sıfat-fiil eki ile Türkçede kalıcı özel adlar yapılabilmektedir. Şair, *Ay Toldı* ismini de böyle bir yapıyla türetmiştir. Türk dilinde *Turdı* ismi yaygın isimlerdendir. Osmanlı tarihinde de Osman Gazi’nin kardeşi Gündüz Bey’in *Ay Dogdı* adında bir oğlu bulunmaktadır. Şu hâlde adalet kavramına *Kün Toġdı* ismi verilerek adalet’in bir ülkede hükümdarın şahsında bir güneş gibi doğduğuna işaret edilmektedir. Bu isimle adalet kavramının güneş gibi sürekli ve sabit kavram olması gerektiği vurgulanmaktadır. Şair, hükümdara bu nedenle *Kün Toġdı* ismini vermiştir. Bir topluluk ülke kurmuş, devlet düzenine geçmişse o ülkede düzensizlik sona ermiş, bir hakan başa geçmiş ve adalet oluşmuş demektir.

Kutadgu Bilig’in mukaddimesinde eserin Türkçe dışındaki adı *Edebü’l-mülūk, ʿĀyinü’l-memleke, Zīnetü’l-ümerā, Pendnāme-i Mülūk* olarak geçmektedir. Bu adlandırmalardan hareketle eserin edebî tür olarak bir *siyasetnâme* olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zaten kitabın Tavgaç Buğra Han’a hediye olarak sunulması da onun bir *siyasetnâme* olduğunu göstermektedir. Ancak Turanlıların, yani Türklerin kitaba *Ḳutaḏġu Bilig* adını vermesi ilginçtir. Acaba eserin Türkçe isminde *Ḳutaḏġu Bilig* adı niçin tercih edilmiş olabilir? Diğer bir deyişle kitaba isim olarak seçilen ‘mutluluk bilgisi’ kavramı nereden esinlenilmiş olabilir? Yûsuf Hâs Hâcib, eserine *Ḳutaḏġu Bilig* adını seçerken Eski Yunan düşünürlerinden esinlenmiş olabilir mi? Fuad Köprülü, Karahanlılar döneminde Türkler arasında hayli geniş bir muhitte sanatsal ve fikrî faaliyetlerin olduğunu söylemektedir (Köprülü 1980, 155). Yine Fuad Köprülü, Otto Albert’e dayanarak Yûsuf Hâs Hâcib’in İbn Sînâ’nın talebesi olduğunu ileri sürmektedir. İbn Sînâ gibi Yûsuf da eserinin emin bir yerde saklanmasını, ehliyetsizlere verilmemesini okuyucularından istemekte, tıpkı İbn Sînâ gibi eserinde misal verme usulüne başvurmaktadır. Yine Yûsuf Hâs Hâcib, İbn

Sînâ gibi *hayır* 'iyilik' kavramının *ahlâkî haz* ile uyumlu olmasını, mutlu bir hayat için bu iki şartın bulunması gerektiğini düşünmektedir, ki bu düşünüş tarzı esasen Aristo'dan gelmektedir (Köprülü 1980, 169). İbn Sînâ'dan önce yaşamış olan Fârâbî de mutluluk kavramından söz etmektedir. Onun *Tenbîh-i Alâ Sebîlis'-saâde* 'mutluluk yoluna yöneltme' adlı eserine göre mutluluk her insanın arzuladığı bir amaçtır. İnsanlar onda bir *kemal* 'olgunluk, yetkinlik' olmasından dolayı mutluluğa yönelir. İnsanın arzuladığı *kemal* 'yetkinlik', içinde *hayır* 'iyilik' kavramı olduğu için arzulanır. Mutluluk da bu yüzden tercih edilir. Platon sadece zenginleri kayıran, zenginler arasında adalet sağlayan devlet yönetimine oligarşi adını vermekte, devlet için demokrasiyi savunmaktadır (Platon 1999, 276). Ancak Platon'un idealize ettiği devlette adaletin hükümdar tarafından temsil edilmesi gerektiği düşüncesi bulunmamaktadır. İslâmiyet'ten önceki *törü* kavramı da dikkate alındığında, eserde geçen *köni törü* kavramının Türk düşüncesinden çıkma bir kavram olduğunu söyleyebiliriz.

Kutadgu Bilig'de geçen *ḳut* 'mutluluk' kavramını vezir *Ay Toldı* temsil etmektedir. *Ay Toldı* ismi 'ay doldu, yani tam ay oldu, dolunay oldu' manasına gelmektedir. Mutluluk Aristo'ya göre 'en üstün iyi'dir. İyi'yi, doğru olanı, kötü'den, eğri olandan ayırt etme gücüdür. Bunu başarabilen her insan mutlu insandır. *Ḳut*, yani mutluluk kavramı *Kutadgu Bilig*'in yazılma sebebidir. Ve ideal devletteki ikinci adam, yani vezir tarafından temsil edilmektedir. Adalet hükümdarın elinde olacak ve cömertliğini herkese gösterecektir. Onun adaleti toplumu bir güneş gibi aydınlatacaktır. Mutluluk ise kaynağını adaletten alacaktır, yani ayın ışığını güneşten alması gibi. Bilindiği üzere ayın, kendiliğinden gelen bir ışık kaynağı yoktur, o ışığını güneşten alarak karanlıkları aydınlatır. Bu göksel olay İslâm dünyasında bilinmektedir. Alî Şîr Nevâ'î'nin *Garâibü's-sıgâr* isimli divanındaki bir gazelinde geçen beyitte bu olay çok güzel ifade edilmektedir:

Revşen durur ki mihr yüzüŋdin alur ṣafā
Yoḳsa ne vech ile ḳamer andın tapar żıyā

Âdil olmayan toplumların mutlu olması mümkün değildir. Mutluluk yumuşak huyludur. Ancak bütün bey ve büyüklere giden yollar da mutluluktan geçer. Her arzu mutluluğun elinin altındadır. Huzur ve sevinç ondadır, sıkıntı ve üzüntü mutluluktan kaçar gider. Eski Yunan düşünürlerinde geçen ahlâkî haz kavramı *Kutadgu Bilig*'de de açıkça kendisini göstermektedir. Mamafih mutluluk top gibidir, vefasız ve dönektir; yürürken uçmağa başlar, ayağı kaygandır. İnsanlar bu yüzden bazen mutluluğun dönekliğini görerek ona iftiralarda bulunurlar. Oysa mutluluğun dönekliği kendini her daim yenilemek içindir (KB 657-689). Kanımca şairin mutluluğu temsil eden vezire *Ay Toldı* ismini vermesi de dolunayın top gibi yuvarlak olmasından dolayıdır. *Ay Toldı*'nın eserde beklenmedik bir şekilde ölümü de bu yüzdendir, mutluluğun vefasızlığı gibi vezirin hayatı da birden son bulmuştur.

Kutadgu Bilig'deki üçüncü kavram *uḳuş* 'akıl, anlayış' kavramıdır. Vezir *Ay Toldı*'nın oğlu *Ögdülmiş* tarafından temsil edilmektedir. İnsanı yükselten *uḳuş*'tur (KB 356). *Uḳuş* kelimesi Hakaniye Türkçesinde 'anlamak' manasına gelen *uḳ-*

fiilinin türevidir: *uḳ-u-ş* ‘anlayış, akıl’. Akıl kavramı da Eski Yunan düşünürlerinde geçen önemli bir kavramdır. Platon’a göre akıllı olmak baştakilerin sözlerini dinlemektir; kendisi başta ise içkide, yemekte, sevgide kendisini dizginlemesini bilmektir (Platon 1999, 79). *Kutadgu Bilig*’de aklı temsil eden *Ögdülmiş* isminin anlamı ‘övdürülmüş’ demektir. Kelimenin çözümlemesi şöyle olmalıdır: *ög-ü-t-ü-l-miş.* Uygur metinlerinde ‘övdürmek’ anlamında *ögüt-* fiili geçmektedir (Clauson 1972, 103-104). Türkçede *-mış/-miş* sıfat-fiil eki fiil tabanlarından özel isimler türetmeye elverişli bir ektir. Türk kültüründe Kök Türkler döneminden itibaren bu şekilde türetilmiş isimlere rastlamaktayız: *Ozmış, İl Tutmış, Turmış, Kut Almış* gibi. Eserde geçen *Oḏġurmış, Küsemiş* isimleri de aynı biçimde türetilmiştir. Övdürülmüş isminin İslâm peygamberinin adı olan Arapça *Muḥammed* ile aynı anlama gelmesi ilginç bir benzerlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Biraz sonra bu benzerliğin sebebine değineceğim. *Ay Toldı*’nın oğlu *Ögdülmiş* soyu temiz, huyu temiz, güzel yüzlü bir çocuktur (KB 1159). *Ay Toldı* ona sürekli öğütler verir, daima iyilik yapmasını ister, dünyanın gelip geçiciliğini anlatır. Bu yönüyle dünya vefasızdır. İnsana mal lâzım değildir, insana iyi huy lâzımdır. Sonra oğlundan kadını başıboş bırakmamasını, kapıyı kapalı tutmasını ister (KB 1278-1305). Bu noktalarda *Kutadgu Bilig*’in yazarı Eski Yunan düşünürlerinden ayrılmaktadır. Meselâ Platon, ideal devletinde, kadınlar da dâhil, herkesin gücü ve yeteneği oranında çalışarak devlete katkı sunmasını istemektedir (Platon 1999, 152-158). Platon kadınların da gücü oranında devlete katkı sunmasını isterken, Yûsuf Hâs Hâcib’in oğlundan, kadınların eve kapatılması, asla başka bir erkeğe gösterilmemesi ve dışarıda çalıştırılmamasını istemesinin sebebinin İslâmiyet’e sonraki dönemlerde girmiş düşünce akımlarının etkisinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. İslâm toplumları, peygamberin ölümünden sonra hemen her dönemde kadınları fitnenin kaynağı olarak görmeyi tercih etmişlerdir.

Kutadgu Bilig’de dördüncü kavram *ḳanaʿat* ve *āḳıbat* ‘kanaat ve âkıbet’ kavramlarıdır. Bu kavram Vezir *Ay Toldı*’nın akrabası *Oḏġurmış* tarafından temsil edilmektedir. *Oḏġurmış* ismi de ‘uyarmış, uyandırmış’ manasına gelmektedir: **od-gur-mış* > *oḏgur-mış* > *oyar-mış* > *uyar-mış* ‘uyandırmış’.

Eserde *Oḏġurmış*’ın kişiliğinde ilk kez bir ismin iki kavramı, hatta üç kavramı birden temsil edip etmediği problemi ile karşı karşıya kalmaktayız. Alegorik eserlerde bir kelimenin yalnızca bir kavramı ifade ettiğini belirtmiştik. Burada ise *Oḏġurmış* isminin bazılarınca sadece kanaat, bazılarınca kanaat’in yanı sıra afiyet, bazılarınca sadece âkıbet kavramını temsil ettiği, bazılarına göre de kanaat ve âkıbet kavramlarının ikisini birden karşıladığı iddia edilmektedir. 77 beyitlik manzum mukaddimede Yûsuf Hâs Hâcib’in kanaat kavramını *Oḏġurmış* adlı kişi ile karşıladığı belirtilmektedir: *Ḳanaʿatḳa Oḏġurmış atı birür / Muŋar ma vezīrniŋ yaġuḳı tiyür* “Kanate *Oḏġurmış* adını verir / Buna da vezirin yakını der.” (KB 71). Yine aynı mukaddimede bulunan *Üçünçi ḫırad ol uluġluḳ bile / Törtünçi ḳanaʿat ve ʿafyat bile* “Üçüncüsü akıldır ululuk ile / Dördüncüsü kanaat ve afiyet ile” (KB 66) beytinde ise kanaat ve afiyet kelimelerinin dördüncü kavramı oluşturduğu ifade edilmektedir. Reşit Rahmeti Arat manzum mukaddimede geçen bu ifadeleri yanlış

okuma olarak değerlendirmektedir (Arat 1947, xxx). Çünkü eserin mukaddimeleri eserden çok sonra yazılmıştır. Meselâ eserin aslında geçen *uḳuş* kelimesi de manzum mukaddimede Farsça *ḫırad* kelimesi ile karşılanmaktadır (Arat 1947, xxxi). Demek ki mukaddime Yûsuf Hâs Hâcib'in yaşadığı dönemden çok sonra yazıldığı için bu dönemde *uḳuş* kelimesi artık unutulmağa başlanmıştır. Dolayısıyla Arat, mukaddimede geçen bu yanlış okumanın *Kutadgu Bilig*'de çok önemli bir motif olan *âkıbet* kavramının gözden kaçmasına sebep olduğunu ifade etmektedir (Arat 1947, xxx). Reşit Rahmeti Arat'a göre, *Anıŋda basası bu Oḏġurmış ol / Munı ʿāḳıbat tip özüm yörmiş ol* "Ondan sonrası bu *Oḏġurmış*'tır / Kendim bunu âkibet diye yorumladım." beytinde de belirtildiği üzere *Oḏġurmış* ismi âkıbet kavramını temsil etmektedir. Tabiî eserde *âkıbet* kavramı da sadece bir beyitte geçmektedir, ancak özellikle *Oḏġurmış*'tan bahsedilen beyitlerde hayatın sonu kavramının sık bir şekilde dile getirildiğini söylememiz gerekir.

Saadet Çağatay ise "Kutadgu Bilig'de Odgurmış'ın Kişiliği" adlı makalesinde *Oḏġurmış*'ın kanaat kavramını temsil ettiğini özellikle vurgulamakta, Arat'ın 1947 yılında yayımladığı *Kutadgu Bilig*'in tenkitli metin neşrinin ön sözünde *Oḏġurmış*'ın âkıbeti temsil ettiğini ispatlamağa çalıştığını söylemektedir. Zira Çağatay *Oḏġurmış* isimli kişi etrafında kümelenen davranış biçiminin her ne kadar zaman zaman İslâmî formatta görünse de aslında Budizm inancından kaynaklandığını ifade etmektedir. Çağatay'a göre eserde *Oḏġurmış*'ın ağzından İslâmiyet'e dair bazı cümleler söyletilse de onun sözleri silsile ile takip edildiği zaman bu sözlerde, dünyanın bir zahmet yeri, hatta bir düşman olduğu, nefse ve hevese kapılmamak gerektiği, insan nefse ve hevese kapıldığı takdirde din işini tam yapamayacağı, yine zevk ve safa peşinde koşmanın da cezasının çok ağır olduğu, ihtirasın insanı kul ettiği, çocuğun düşman olduğu, vücudun önemsizliği, zira vücut doyar ve kanarsa, onun deve aygırı gibi olacağı, her varlığa merhametli olmak gerektiği, malı dağıtmanın ve cömert olmanın önemi, ölümsüz hayat arzusu gibi fikirler belirgin şekilde öne çıkmaktadır. *Oḏġurmış*'ın sarf ettiği bu sözler, esasında Budizm'in temel emirlerini yansıtmaktadır. Saadet Çağatay *Oḏġurmış*'taki bu düşünce silsilesinden hareketle haklı olarak şu soruyu sormaktadır: "Acaba *Oḏġurmış* bu düşünceleri ile Budist Uygurları mı temsil etmektedir?" Tarihî gelişmelerden bilinmektedir ki Budist Uygurlar Moğol istilâsına kadar Müslüman olmayı reddetmişlerdir. Kâşgarlı Mahmûd da ünlü eserinde Müslüman Türklerin Budist Uygurlarla girdiği mücadeleleri anlatmaktadır (Çağatay 1967, 40-49).

Gerek kanaat ve gerekse âkıbet kavramları şüphesiz İslâmiyet'te de bulunmaktadır. Kanaat, iki dünyayı da dikkate alan bir öğretinin zihinlerde oluşturduğu bir kavramdır. Bir insan sadece bu dünyada değil, öbür dünyada da mutlu olmayı amaçlamalıdır. Memlekete seçilecek yöneticilerde de bu ilke gözetilmelidir. Kanaatkâr, züht ve takva sahibi insanlar bir memlekette yönetici olursa hükümdarlar da bundan rahat eder, ülke yönetiminde işleri kolaylaşır. *Ögdülmiş* akrabası *Oḏġurmış*'ı bu maksatla hükümdara tavsiye eder. *Oḏġurmış* fazilet ve takva sahibidir, elinden her türlü iş gelir. Ancak o, bu dünyadan yüzünü çevirmiş, bir dağda inzivaya çekilmiş, Tanrı'ya ibadetle meşguldür. *Ögdülmiş,*

Oḏġurmış'ın faziletinin kendisinden yüz misli fazla olduğunu hükümdara bildirir. *Oḏġurmış* halkın en ileri geleni ve seçkinidir. Burada *Ögdülmiş*'in aklı, *Oḏġurmış*'ın da kanaati ve hayatın sonunu temsil ettiğini unutmayalım. Kanaat sahibi olmak, hayatın sonunu düşünerek arınmak akıllı olmaktan daha yüce bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak *Oḏġurmış* dünyayı tümüyle reddetmekte, sadece ibadetle meşgul olmakta, kimseyle görüşmemekte, âdeta bir Budist keşiş gibi hayat sürmeyi amaçlamaktadır. Hükümdar, *Ögdülmiş*'in tavsiyesi üzerine, *Oḏġurmış*'a bir mektup yazarak bunun sebebini öğrenmek ister. *Ögdülmiş* de *Oḏġurmış*'ı tekrar hayatın içine sokmak istemektedir. Eserde geçen *Ögdülmiş* ile *Oḏġurmış*'ın diyalogları akıl ile kanaat kavramlarının birbirleriyle mücadelesi şeklinde geçer (KB 3147-3645). *Oḏġurmış* kanaatkârlık yanında züht ve takva ile ahiret hayatının kazanılacağını iddia ederken *Ögdülmiş* dünya vasıtası ile de ahiretin kazanılabileceğini savunmaktadır (KB 3646-3712).

Şair Yûsuf Hâs Hâcib, kanaatkârlık ile (mal mülkü dağıtıp, hattâ çocuğu dahi düşman görüp) dünya hayatını reddetmek ve züht ve takva ile de ahiret hayatını kazanmak gerekir tezini savunan kişiye *Oḏġurmış* adını vermiştir. Biraz önce ifade ettiğimiz gibi *Oḏġurmış* 'uyandırmış' anlamına gelmektedir. Çünkü dünya yalandır, gerçek hayat öldükten sonradır. Bu gerçeği gördüğü için *Oḏġurmış,* insanlar dünyanın yalanlarına kanmasınlar diye onları uyarmak istemekte, bir Budist keşiş gibi tek başına bir hayat sürmeyi önermektedir. Buna karşı *Ögdülmiş* aklı temsil etmektedir. Zira Budizm'in tersine İslâmiyet bir orta yol dinidir. İnsanın hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için yarın ölecekmiş gibi de ahiret için yaşamasını arzulamaktadır. Her ne kadar ahiret hayatı dünya hayatından daha hayırlı ise de bir Müslüman, Budist keşiş gibi dünyayı terk edemez. Şair bu yüzden bence bilinçli olarak aklı temsil eden kişiye *Ögdülmiş* ismini koymuştur. *Ögdülmiş* 'övdürülmüş' demektir. Kelimenin türetiliş biçimine baktığımızda *Ögdülmiş*'in Muhammed isminin Türkçe çevirisinden başka bir şey olmadığını görürüz. Zaten eserde *Ögdülmiş*'in soyu temiz, huyu temiz, güzel yüzlü bir çocuk olarak gösterilmesi de buna işaret etmektedir (KB 1159). Bu bakımdan *Ögdülmiş* ile *Oḏġurmış* arasındaki mücadeleyi İslâmiyet ile Budizm'in mücadelesi olarak değerlendirmek gerekir. Saadet Çağatay, "Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş" isimli makalesinde, *Oḏġurmış* hakkındaki yazısı yayımlandıktan sonra arkadaşım dediği Prof. Dr. Johannes Benzing'in kendisine *Oḏġurmış* için yazdıklarının isabetli olduğunu, *Ögdülmiş*'in de Hz. Muhammed'i temsil edebileceğini kendisine ifade ettiğini söylemektedir (Çağatay 1970, 95-111). Benim kanaatime göre de şairin aklı temsil eden kişiye *Ögdülmiş* ismini vermesinin sebebi onu *Muḥammed* ismiyle karşılamayı düşündüğü içindir. Bu da şairin bazı isimleri kavramlara göre türettiğini bir kez daha kanıtlamaktadır.

Burada Yûsuf Hâs Hâcib'in *Ögdülmiş* ismini, aklı temsil ettiği için Eski Türkçede 'akıl' anlamına gelen *ög*'den türetmiş olabileceğini düşünmek asla doğru olmaz. Zira şair zaten böyle bir şey düşünseydi akıl kelimesi ile ilgili olarak *Öglenmiş* gibi bir isim türetirdi. Metinde *öglen-* fiili bulunmakta ve 'akıllanmak' anlamına gelmektedir (KB 1819). *Ögdülmiş* kelimesini 'akıl' anlamındaki *ög*

kelimesinden türetildiğini düşünürsek kelimeyi **ögi-/*ögü-* 'akıllı olmak' gibi fiilden getirmek ve ona 'akıllatılmış' gibi bir anlam vermek gerekecektir. Hâlbuki Eski Türkçede 'övdürmek' anlamında *ögüt-* fiili vardır. *Kutadgu Bilig*'de *ögdil-* fiili de 'övdürülmek, övülmek' anlamına gelmektedir (KB 177). Su hâlde *ögdülmiş* kelimesinin 'övdürülmüş' anlamına geldiği ve *Muḥammed* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak özellikle türetildiği, *Ögdülmiş* ve *Odgurmış*'ın kişiliklerinde İslâm düşüncesi ile Budizm düşüncesinin çarpışmasını da göz önünde bulundurduğumuzda böyle bir yargıya varmanın doğru olduğu açıkça görülmektedir.

İslâm inancına göre bir insan bu dünyada ne yaparsa öbür dünyada bunun karşılığını alacaktır. Dolayısıyla eylemlerinde sadece bu dünyayı esas alamaz, her sergilediği davranış ve eylem ahirette sorgulanacaktır. Bu yüzden *Kutadgu Bilig*'de sadece Budizm etkisinden değil, İslâm inancının bir gereği olarak da hayatın sonu önemli bir öge olarak kendisini göstermektedir. Eski Yunan düşünürleri arasında *kanaat* kavramı bulunmamaktadır. Ancak Platon'da "hayatın sonu" kavramı vardır: "Doğruyu eğriyi ölümlerinden sonra bekleyen karşılıklar yanında bütün bunlar sayıca da, önemce de hiç kalır. Şimdi bu ölüm sonrasını anlatalım ki her ikisi tam payını alsın. Anlat dinlemeğe can atıyorum ölüm sonrasını." Bundan sonra eserde ölen bir gencin daha sonra dirilerek anlattıklarından yola çıkılarak öteki dünya tasviri yapılmakta ve gencin ağzından öteki dünyada iyi ruhların ödüllendirildiği kötü ruhların da cezalandırıldığı anlatılmaktadır. Dolayısıyla bu eserde de ruhun sonsuzluğu fikri işlenmektedir (Platon 1999, 353-361).

Kutadgu Bilig'de dört ana kavram kişileştirilerek ele alınırken devlet yönetimi ve insan eğitimi bağlamında değişik başlıklarla devletin sıfatı, adaletin vasfı, dilin fazileti, mutluluğun vefasızlığı ve dönekliği, Ay Toldı'nın vasiyeti, *Ögdülmiş*'in hükümdarın hizmetine girmesi, aklın tarifi, beyliğe lâyık kişinin nitelikleri, beylere vezir olacak kişilerin özellikleri, hükümdara hizmet edecek komutan, hâcip, kapıcı başı, elçi, kâtip, hazinedar, aşçı başı, içkici başının nitelikleri, hizmetkârların beyler üzerindeki hakları, dünyanın kusurları, dünya vasıtasıyla ahiretin kazanılması, beylerle, hizmetlilerle, avamla nasıl ilişki kurmak gerektiği, âlimler, tabipler, efsuncular, müneccimler, şairler, çiftçiler, zanaat erbabı, fakirler ile ilişkiler anlatılmaktadır. Bunun yanında nasıl evlenileceği, çocukların nasıl eğitileceği, ziyafete gitmek adabı hususlarına da temas edilmektedir. Bütün bu ele alınan hususlar dört kişinin etrafında *Kutadgu Bilig*'in devlet yönetiminden çocuk yetiştirmeğe kadar hemen her konuda öneride bulunan geniş hacimli bir *siyasetnâme* olduğunu göstermektedir.

Kısaltmalar

Arat 1947	*Kutadgu Bilig I: Metin*
BK-D	*Bilge Kağan Yazıtı* doğu yönü
Clauson 1972	*An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*
Çağatay 1967	"Kutadgu Bilig'de Oḏgurmış'ın Kişiliği"
Çağatay 1970	"Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş"
KB	*Kutadgu Bilig*
KT-D	*Kül Tigin Yazıtı* doğu yönü
Köprülü 1980	*Türk Edebiyatı Tarihi*

Platon 1999 *Devlet*
Urgan 2017 *Bir Dinazor'un Anıları*

KAYNAKÇA:

Akıncı, Mehmet (2014), *Tozlu Raflardan Günümüze Kutadgu Bilig: Siyaset ve Yönetim,* Ankara: Nobel yayınları.

Arat, Reşit Rahmeti (1947), *Yûsuf Hâs Hâcib, Kutadgu Bilig I: Metin,* Ankara: TDK yayını.

Arat, Reşit Rahmeti (1974), *Yûsuf Hâs Hâcib, Kutadgu Bilig II: Çeviri,* Ankara: TTK yayını.

Arat, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III: İndeks,* yayımlayanlar Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya ve Nuri Yüce, İstanbul: TKAE yayınları.

Arseven, Tülin (2019), "Odgurmış'ta Kanaat/Akıbet İkilemi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED),* 64, 233-251.

Atalay, Besim (1985-1986), *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi,* Ankara: TDK yayınları.

Barthold, W. (1925), "Kutadku Bilig'in Zikrettiği Bugra Han Kimdir?", çeviren Ragıp Hulûsi, *Türkiyat Mecmuası,* 1, 221-226.

Barutçu Özönder, Sema (2018), "Kutadgu Bilig II: Kutadgu Bilig'in Metin Türü ve Tarihsel Diyalektoloji için Değeri", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi,* 3/2, 179-253.

Clauson, Gerard (1972), *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,* Oxford: Oxford Üniversitesi yayınları.

Çağatay, Saadet (1967), "Kutadgu Bilig'de Od̲gurmış'ın Kişiliği", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (TDAY Belleten),* 39-49.

Çağatay, Saadet (1970), "Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş", *Türk Kültürü,* 95-111.

Çetin, Halis (2012), *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu,* İstanbul: İletişim yayınları.

Dilaçar, A. (1988), *900. Yıldönümü Doloyısıyle Kutadgu Bilig İncelemesi.* TDK yayınları.

Diyanet İşleri Başkanlığı (1986), *Kar'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı,* Ankara: DİB yayınları.

Ebû Nasr El-Fârâbî (2012), *Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdiü'l-Mevcûdât,* çevirenler Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, İstanbul: Büyüyenay yayınları.

Ergene, Oğuz (2017), "Kutadgu Bilig'de Özel Adlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED),* 58, 245-288.

Köprülü, M. Fuad (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul: Ötüken yayınları.

Platon (1999), *Devlet,* çeviren Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası yayınları.

Starr, S. Frederick (2019), *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı,* çeviren Selman İnanç, İstanbul: Kronik yayınları.

Tekin, Talât (2008), *Orhon Yazıtları,* İstanbul: TDK yayınları.

Urgan, Mina (2017), *Bir Dinazorun Anıları: Yaşantı,* İstanbul: YKY yayınları.

Abdurauf Fıtrat'ın Türkbilimde Gözden Uzakta Kalmış "Kutadğu Bilig" Metin Çalışması (1928)

Timur Kocaoğlu*

Giriş:

Özbek Türkbilimcisi (Türkoloğu) Abdurauf Fıtrat (1886-1928) 1927 yılında yayımlanan *Eng Éski Türk Ädäbiyati Nämunäläri* adlı yapıtında Mahmud Kaşgari'nin *Divanu lugati't-Türk*'teki çeşitli edebiyat örneklerini ve 1928'de yayımlanan *Özbek Ädäbiyati Nämunäläri* adlı çalışmasında ise, eski Türk destanları ve Orhun yaztılarından *Baburname*'ye kadar olan Türk edebiyatı örnekleri arasında, *Kutadğu Bilig*'ten de 80 beytin 1923-1928 yılları arasında Özbekistan'da kullanılan "Yengalif" (Yeni Alfabe) adlı Özbek dili söyleyişine (telaffuzuna) uyarlanmış Arap alfabesiyle sesçevrimini (transkripsiyonunu) yayımladı. "Yangalif" alfabesinin en önemli özelliği Özbekçedeki 9 ünlü sesi karşılayan 8 harfin bulunmasıdır (Bu durum biraz aşağıdak ünlü harfler çizelgesinde açıklanıyor).Fıtrat'ın *Özbek Ädäbiyati Nämunäläri* hakkında pek çok makale ve kitapta bilgi verilmiş olsa da, bu antolojideki Qutadğu Bilig'in metni üzerinde çalışan alimler, nedense Fıtrat'ın bu 80 beyitlik Kutadğu Bilig metni üzerinde durmamışlar. Oysa Fıtrat'ın 1928'deki metin çalışması, bazı yönlerden ondan önceki H.Vambery ve V. Radlov ve ondan sonraki R. R. Arat (1947) ve S. E. Malov'un (1948, 1951) metin çalışmalarından bugün için daha başarılıdır. Bugüne kadar kimse Fıtrat'ın bu 92 yıl önceki metin çalışmasını diğerleri ile karşılaştırmadı. İlk kez bu yazıda Fıtrat'ın Qutadğu Bilig'den çalıştığı 80 beytin yalnızca 10'u Radlov (1910), Arat (1947), Malov (1951) ve Karimov (1971)'un metin yayımlarıyla karşılaştırılıyor.

Fıtrat kendi metin çalışmasında Kutadğu Bilig'in yalnızca Taşkent (Fergana) el yazmasını kullandı, onu Viyana ve Kahire elyazmalarıyla karşılaştırmadı. Bu nedenle, her beyit için, önce Taşkent el yazmasındaki beyti, sonra sırasıyla Fıtrat'ın *Özbek Ädäbiyati Nämunäläri*'ndeki Arapça transkripsiyon metninin resimleri, onların altında sağda Fıtrat metninin sesçevrimi, onun solunda Arat (1947) ve altta da Karimov (1971) metin yayımlarının resimleri yer alacaktır.

Her beytin altındaki "Yorumlar" bölümünde, bu karşılaştırmayla ilgili açıklamalar yapılacaktır. Bu yazıdaki sesçevrim alfabesi Özbek Türkoloğu Qosimjon Sodiqov'un Herat'taki Qutadgu Bilig'in 2010 sesçevriminden bazı harflerde ayrılır (Sodiqjon 2010, s. 29-74).

Aşağıdaki çizelgede, Fıtrat tarafından kullanılan Arap alfabesindeki ünlülerin hangi Latin harflerine denk olduğu gösterilmektedir (ي harfi "y" ünsüzüne denk geldiği için buraya eklendi):

* Prof. Dr., Michigan State University (ABD) öğretim üyesi.

Arap harfleri	**Latin harfleriyle**	**Açıklamalar**
ا ortada/sonda ئا başta	**a**	*Damak / art düz geniş kalın*
ه	**ä** (ə)	*Geniş e / dudak ön düz geniş ince*
ې ortada/sonda ئې başta	**é** (e)	*Kapalı e / dudak ön düz dar*
ى	**ı - i**	*ı (ï - ы) / damak art dar kalın* *i dudak ön dar ince*
ي	**y**	*yanyana iki noktalı* **y** *ünsüzü*
و ortada/sonda او başta	**o**	*Damak art yuvarlak geniş kalın*
ئو ortada/sonda ائو başta	**ö**	*Dudak ön yuvarlak geniş ince*
ۇ ortada/sonda اۇ başta	**u**	*Damak / art yuvarlak dar kalın*
ئۇ ortada/sonda ائۇ başta	**ü**	*Dudak / ön yuvarlak dar ince*

Fıtrat *Qutadğu Bilig*'deki **ذ** (zel) harfini olduğu gibi almış:

Kutadğu Bilig'te	Fıtrat'ta	Latin sesçevrimde
ذ	**ذ**	**z̲**

ئۇزبېكستان دەۋلەت علمى كېڭەشى

ئۇزبېك ئەدەبىياتى نەمۇنەلەرى

I بنچى جىلد

تۇزگەنى: فىترەت

ئۇزنەشر
تاشكەنت 1928 يل سەمەرقەند

Abdurauf Fıtrat *Özbek Ädäbiyati Nämunäläri*, Taşkent-Semerkand, 1928.

Karşılaştırma: Fıtrat'ın *Özbek Ädäbiyati Nämunäläri* çalışmasındaki 80 beyitin ilk 10'unun analizi

(1)

Taşkent el yazmasında: 9b / 10

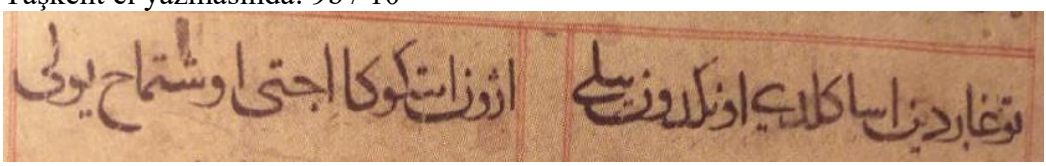

Radlov, 1910, s. 17:

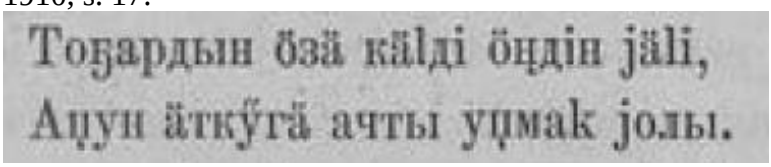

Fıtrat 1928, s. 79

تۇغاردىن ئەسە كەلدى ئوڭدۇن يىلى
ئاڑۇن ئىتكوگە ئاچتى ئوشتماخ يولى

Fıtrat (Sesçevriminin aktarımı)	Arat 1947, s. 23
Tuğardın* ésä käldi* öñdün yéli ajun étgüka[3] açtı uştmax yolı	63 toğardın ese keldi öngdün yili ajun itgüke açtı uştmaḫ yolı

Karimov (1971, s. 72)

62 Туғардын эсә кэлди өңдүн йэли
Ажун этгүкә ачты уштмаҳ йолы

Açıklamalar:

* Fıtrat (1928) bu sözü **tuğardın** diye doğru yazmış olsa da, Arat (1947) ise Radlov (1910) etkisinde kalarak **toğardın** diye okumuş. Karimov (1971) Fıtrat izleyerek **tuğardın** diye kabul etmiş.

kéldi KB Taşkent elyazmasında: bu söz **كلدى** diye yazılmış. Fıtrat ilk seslemde (hecede) kapalı e ünlüsü için **كېلدى** (kéld) yazma yerine كه لدى käldi diye geniş e “ ä” ile yazmış olsa da, daha sonraki 0273 sayılı beyitte ise **kapalı** é ile yazmış: **كېلدى kéldi** diye:

مەسەل كېلدى تۇركچە مۇڭار مىڭزەتۇر

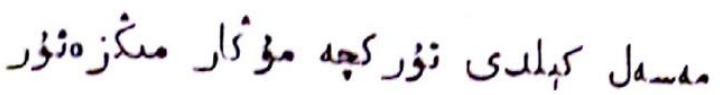

“mesel kéldi (كېلدى) türkçe muñar meñzetür”

Bu beyitteki **كه لدى** (käldi) yazımı basımdaki bir dizim yanlışı olabilir? 1928’lerdeki basımevlerinde ustalar harf damgalarını elle tek tek ekliyorlardı. Karimov (1971) ise, metin yayımında bu sözde kapalı é’yi doğru yazmış..

Fıtrat metin sesçeviriminde (çeviri yazısında) kapalı **é**’leri alt alta iki noktalı y (ي) ile gösterse de, Arat, kapalı é’leri genel olarak kabul etmediğinden, kendi *Kutadğu Bilig* metim sesçevriminde kapalı é yerine geniş **e** veya **i** ünlü ses harflerini kullanmıştır: **e**se [**e**sä/ **é**se], k**e**ldi [k**é**ldi], y**i**li [y**é**li], **i**tgüke [**é**tgüke/**e**tgükä] (köşeli ayraç içinde olması gereken yazımlar verildi). Eski ve çağdaş bütün Türk yazı dillerinin büyük çoğunluğunda var olan kapalı **é** ünlü sesi sesçevrim metinlerinde göstermemek kuşkusuz doğru olmaz.

Bu dil önü kapalı é konusunda Radlov ile Malov da kendi sesçevrim metinlerinde kapalı e [**é**] yerine geniş **ä** harfini kullandılar:

Radlov, 1910, s. 17:

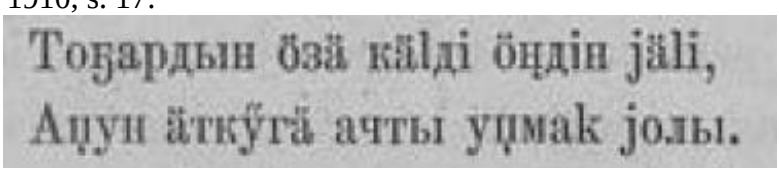

Тоҕардын öзä кälді öңдін jäli,
Аңун äткӱгä ачты уңмаk jолы.

S. E. Malov, 1951, s. 240:

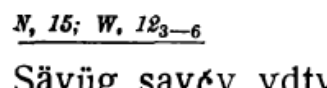

N, 15; W, 12₃—₆

Sävüg savćy ydty baγyrsaq ädi [10],
Budunda talusy,[11] kišidä kädi!

Fıtrat ise, Göktürk yazıtları, Karahanlı ve Çağatay dönemleri eserleri üzerine 1923 -1932 yılları arasında yayımladığı metin çalışmalarında bu kapalı é'leri göstermeye çalışmıştır. Bu da Fıtrat'ın 1928 yıldagi *Kutadğu Bilig*'den 80 beyit üzewrine yaptığı çalışmasının Türkbilim bakımından nice önemli olduğunu kanıtlamaktadır.

(2)

Taşkent elyazmasında: 9b /11

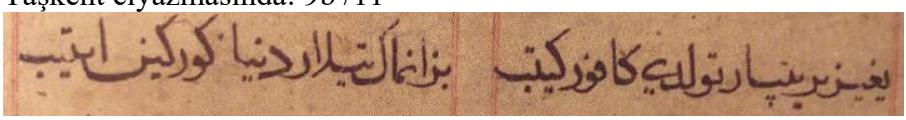

Fıtrat 1928, s. 79

ياغىز يېر يىپار تولدى كافۇر كېتىب
بەزەنمەك تىلەر دۇنيا ئوركىن ئىتىب

Fıtrat (Sesçevriminin aktarımı)

yağız yér yıpar toldı kafur kétib
bezänmäk tilär dunya körkin[1] étib

Arat 1947, s. 24

64 **yağız yir yıpar toldı kafur kitip**
bezenmek tiler dünya körkin itip

Karimov (1971, s. 72):

63 Йағыз йэр йыпар толды кафур кэтиб
Бэзэнмэк тиләр дунйа көркин этиб

Açıklamalar:

Arat'ın bütün kapalı **e** [**é**]'ler yerine kimi geniş **e** [**ä**] kimi de dudak dar ince **i** sesçevrim harflarini kullanması hem *Qutadğu Bilig* metni hemde genel Karahanlılar dönemi Türk dilinin sesbilimine uygun değildir. Bu yüzden Arat sesçevrim çalışmasındaki bu yanlışlıklar onun sesbirimlerin (fonemlerin) seslerini değil, yalnızca *Kutadğu Bilig*'in Arap ve Uygur alfabelerindeki harflerin bugünkü Latin alfabemizle aktarılması oluyor, bu da *yir, kitip, itip* örneklerinde olduğu gibi sesçevrim (Transliterasyon) değil, harfçevrim (transliterasyon) olmaktadır (Ercilasun 2019, s. 679-680).

Arat sesçevriminde Karahanlı yazı dilinde **b** ünsüz sesiyle yazılan **-ib** biçimindeki ulacı (zarf-fiili / gerundiumu) bugünkü Anadolu Türkçesinde olduğu gibi **-ip** diye **p** ünsüzüyle sürekli yazmıştır: *kitip, itip* gibi. Bu **-b** / **-p** ulacı konusunda, Vambery (1870) **b**'li biçimi, Radloff (1910) **p**'li biçimi seçmişler. Arat (1947) kendisinden önceki Radloff (1910)'a, Malov (1951) da Radloff ile Arat'a uymuştur.

Özbekistan'da önce Fıtrat (1928), sonra da Karimov (1971) ve başkalar ise, bunları ister 1920'lerki Arap ve Latin, 1940'tan sonraki Kiril alfabeli Özbekçede doğru olarak **b**'li yazmışlardır: **كېتب kétib**, **ئىتب étib** (Fıtrat, 1928) / **кэтиб, этиб** (Karimov, 1971).
Demek, Özbek dilcileri Vamberi (1870)'nin görüşünü uygun görmekteler. Bugünkü Özbek yazı dilinde de bu ulaç –**ıb** olarak yazılmakta ve söylenmektdir.

(3)

Taşkent elyazmasında: 9b /12

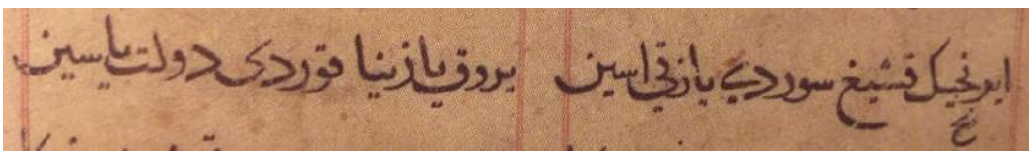

Fıtrat 1928, s. 79

ئىرىنجىك قىشىغ سۈردى يازقى ئەسىن
ياروق ياز يانا قوردى دەولەت ياسىن

Fıtrat (Sesçevriminin aktarımı):

érinçig kışığ sürdi yazqı äsin
yaruq yaz yana qurdı dävlät yasın

Arat 1947, s. 24

65 irinçig ḳışıġ sürdi yazḳı esin
yaruḳ yaz yana ḳurdı devlet yasın

Karimov (1971, s. 72):

64 Эринчиг қышығ сурди йазқы эсин
Йаруқ йаз йана қурды давлат йасын

Açıklamalar:

Fıtrat bu ilk dize sonundaki sözü kapalı e (é) ile **ئېسىن** (ésin) diye yazması gerekirken, **äsin ئەسىن** olarak geniş e (ä) ile göstermiş. Daha yukarıdaki (1) sayılı bölümün "Açıklama"sında belirtildiği gibi, bu 1928'deki basımdaki bir dizim yanlışı olabilir mi?

(4)

Taşkent qo'l yozmasida: 9b /13

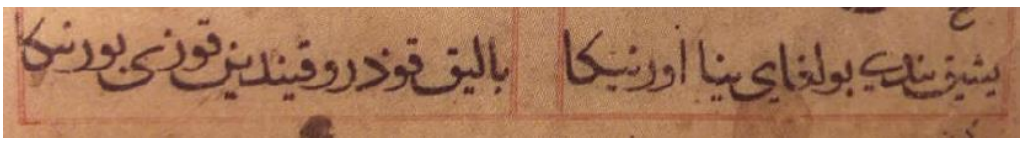

Fıtrat 1928, s. 79

Fıtrat (Sesçevriminin aktarımı)

yaşıq yandı bolğay yana ornığa
balıq qudruqındın quzı burnığa

Arat 1947, s. 24

66 **yaşıḳ yandı bolġay yana ornınga**
balıḳ ḳuḍruḳındın ḳozı burnınga

Karimov (1971, s. 72):

65 Йашық йанды болғай йана орныка
Балық куйруқындын қозы бурныка

Açıklamalar:

Arat dize sonundaki **ornınga** va **burnınga** sözlarini yanlış yazmış bu sözleri Fıtrat **ornığa / burnığa** diye doğru göstermiş. Ancak Arat'ın doğru yazdığı **qozı** sözü Fıtrat'ta **quzı** diye yanlış yazılmış. Karimov (1971)'da **qozı** diye doğrudur.

(5)

Taşkent elyazmasında: 10a /1

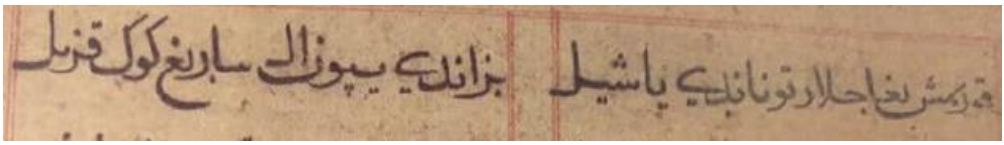

Fıtrat 1928, s. 79

قۇرىمىش ياغاجلار تۈناندى ياشىل
بەزەندى يىپۈن، ئال، سارىغ، كوك، قىزىل،

Fıtrat (Sesçevriminin aktarımı)

qurımış yağaçlar tunandı yaşıl
bäzändi yipün al sarığ, kök, qızıl

Arat 1947, s. 24

67 **ḳurımış yıġaçlar tonandı yaşıl**
bezendi yipün al sarıġ kök ḳızıl

Karimov (1971, s. 72):

10*a* 66 Қурымыш йығачлар тонанды йашыл
Бәзәнди йапун ал сарығ көк қызыл

Açıklamalar:

Arat'ta **yığaç** olan söz, Fıtrat'ta doğru olarak **yağaç** diye yazılı. Bu sözün söyleyişi **yığaç** olsaydı, *Qutadğu Bilig* yazmalarında bu söz çift "**yy**" harfi ile yazılırdı. Yine Fıtrat'ın **بەزەندى bäzändi** / Arat'ın **bezendi** diye ilk seslemde (hecede) geniş e (ä**) ile** yazmaları yanlıştır. Fıtrat'ın bunu **بېزەندى** diye yazması doğru olurdu. Karimov (1971) **bəzəndi** (bézändi) olarak doğru sesçevrim (transkripsiyon) yapmış.

(6)

Taşkent elyazmasında: 10a /2

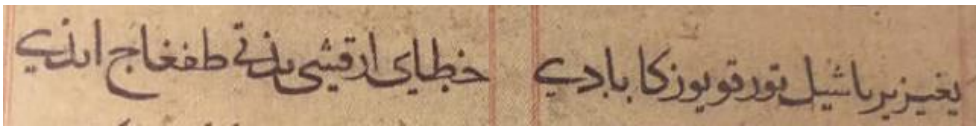

Fıtrat 1928, s. 79

ياغمز يەر ياشىل تورقۇ يوزگە يادى
خىتاى ئارقىشى ياذتى تافغاج ئىدى

Fıtrat (Sesçevriminin aktarımı)	Arat 1947, s. 24
yağız yér yaşıl torqu yüzkä badı xıtay arqışı yaz̲tı tafğaç éz̲i	68 yaġız yir yaşıl torḳu yüzke badı ḫıṭay arḳışı yaḍtı tavġaç eḍi

Karimov (1971, s. 72):

67 Йағыз йэр йашыл торқу йүзкэ бады
Хытай арқышы йадты тавғач иди

Açıklamalar:

İkinci dize Arapça ف f harfli sözü Fıtrat **tafğaç** diye yanlış, Arat ise dudaksı olmayan w (v̈) harfi ile **tawğaç** diye doğru yazmış. Fıtrat'ın ikinci dizedeki **yaz̲tı** sesçevrimi ise doğrudur. Buna karşılık, Fıtrat'ta **éz̲i** diye başta kapalı é ve **z̲** ile yazması doğrudur. Arat bunu geniş **e** ve **ḍ** ile **eḍi** (äḍi) olarak yazmış. Burada Fıtrat ile Arat arasında **z̲** ile **ḍ** sesçevrim ayrılığı var. Karimov (1971) da Arat (1947) gibi **ḍ** harfini yeğlemiş.

(7)

Taşkent elyazmasında: 10a /3

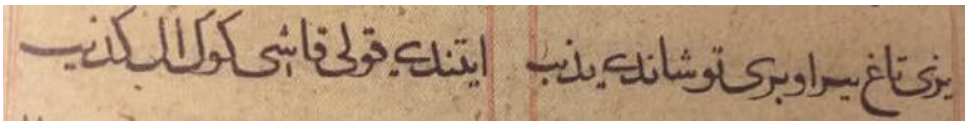

Fıtrat 1928, s. 80

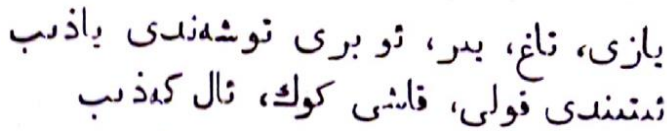

Fıtrat (Sesçevriminin aktarımı)

yazı, tağ, yér, oprı töşändi yaẕıb
étindi qolı, qaşı kök, al käẕib

Arat 1947, s. 24

69 yazı taġ ḳır oprı töşendi yaḍıp
itindi ḳolı ḳaşı kök al keḍip

Karimov (1971, s. 72):

68 Йазы тағ йэр обры төшәнди йаḍыб
Этинди қолы қашы көк ал кэḍиб

Açıklamalar:

Arat Taşkent (Fergana) elyazmasında **yér** diye okunması gereken sözü, Herat ve Kahire elyazmalarına göre **kır** diye yazmış, Fıtrat **étindi** diye kapalı é'yi belirtmiş, Arat onu i harfiyle **itindi** diye yazmış. Ancak Fıtrat ikinci dize sonundaki sözü geniş e ile كه ذ ىب (käẕib) olarak yazması yanlıştır. Burada Fıtrat ile Arat arasında **ẕ** ile **ḍ** sesçevrim ayrılığı var. Karimov (1971) da Arat (1947) gibi **ḍ** harfini yeğlemiş.

(8)

Taşkent elyazmasında: 10a /4

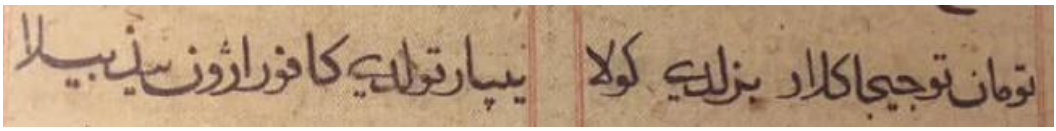

Fıtrat 1928, s. 80

تۈمان تۈ، چېچەكلەر يەزىلدى كولە
يىپار تولدى كافور ئاژون يىنبىلە

Fıtrat (Sesçevriminin aktarımı)

tümän tü, çéçäklär yazıldı külä
yıpar toldı kafur ajun yıẕ bilä

Arat 1947, s. 24

70 **tümen tü çiçekler yazıldı küle**
yıpar toldı kafur ajun yıḍ bile

Karimov (1971, s. 72):

69 Тумән тү чәчәкләр йазылды күлә
Йыпар толды кафур ажун йыḍ билә

Açıklamalar:

Yine burada Fıtrat ile Arat arasında **ẕ** ile **ḍ** sesçevrim ayrılığı var. Karimov (1971) da Arat (1947) gibi **ḍ** harfini yeğlemiş. Fıtrat'ta kapalı é ile **çéçäk** olan söz, Arat'ta Türkiye Türkçesi gibi **çiçek** diye **i** ünlü sesiyle yazılmış.

(9)

Taşkent elyazmasında: 10a /5

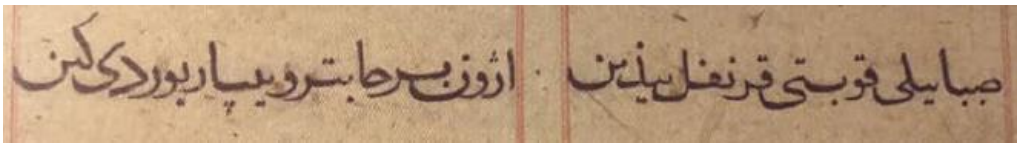

Fıtrat 1928, s. 80

سەبا يېيلى قوبتى قارانغۇل يىغدىن
ئاژون بارچا باتروپىپار بوردى كىن

Fıtrat (Sesçevriminin aktarımı)	Arat 1947, s. 24
saba yéli qobtı qaranful yıdın	71 **şaba yili ḳoptı ḳaranfil yıḍın**
ajun barça bütrü yıpar burdı kin	**ajun barça bütrü yıpar burdı kin**

Karimov (1971, s. 72):

70 Саба йэли қопты қаранфул йыдын
Ажун барча бутру йыпар бурды кин

Açıklamalar:

Fıtrat'ın Orta Asya Türkçesi söyleyişiyle "qaranful" diye belirlediği sözü, Arat **qaranfil** olarak Anadolu Türkçesi söyleyişine uygun yazmış. Yine Arat qob- fiilini Anadolu Türkçesine uygun "**p**" ile **qop-** yazarken, Türkçede bile yel denilen **yél** sözünü ise **yil** diye yanlış yazmıştır yazmalarda **y** harfi var diye. Karimov (1971) Fıtrat'a uygun olarak **qaranful** yazsa da, Fıtrat'ın **qob-** diye yazdığını Arat (1947) gibi "**p**" ile **qop-** diye belirlemiş.

(10)

Taşkent elyazmasında: 10a /6

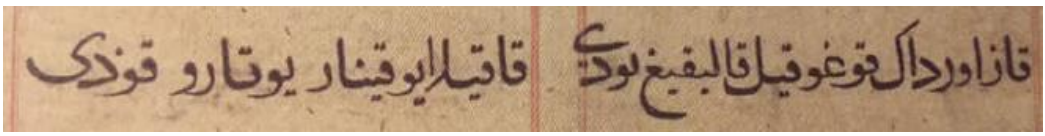

Fıtrat 1928, s. 80

قاز، ئوردەك، قۇغۇ، قىل، قالىقىغ بودى
قاقىلا يوقىنار يوقارى قۇذى

Fıtrat (Sesçevriminin aktarımı)	Arat 1947, s. 24
Qaz, ördäk, quğu, qıl qalıqığ budı qaqılayu qaynar yoqaru quẓı	72 ḳaz ördek ḳuğu ḳıl ḳalıḳığ tudı ḳaḳılayu ḳaynar yoḳaru ḳoḍı

Karimov (1971, s. 74):

71 Қаз ӛрдӛк қуғу қыл қалықығ туды
Қақылайу қайнар йуқару қуды

Açıklamalar:

Fıtrat ilk satır sonundaki sözü yanlışlıkla "budı" diye yazmış, Buna neden Taşkent elyazmasındaki Arap yazısında ت t harfinin iki noktası soldaki ى harfinin altına yazılmış olmasıdır. Arat (1947) ile Karimov (1971) ise, bunu doğru olarak "**tudı**" yazmışlar.

İkinci dize sonundaki قوذى sözünü Fıtrat **quẓı** (Türkçe **kuzu**) diye, ancak Arat ise peltek **ḍ** ile ve **u** yerine **o** ile **ḳoḍı** diye sesçevrinini yapmıştır. Karimov (1971) ise, **u** ile **quḍı** yazmış. Bu üçünden en doğrusu Karimov'un қуды (**ḳuḍı**) diye yaptığı sesçevrimidir: Bugünkü Özbekçede de **kuyu** sözü "aşağı, alçak, dip" anlamlarındadır.

SONUÇ

Bu yazıdaki ana amaç 1928 yılında Özbek dilcisi Abdurauf Fıtrat tarafından yapılmış olan Kutadğu Bilig'ten bu 80 beytin sesçevriminden bugüne dek bilgisi olmayan Türkbilimcilere tanıtmaktır. Fıtrat'ın bu çalışması 92 yıl önce yayımlanmış olsa da, bu ilk Özbek dilcisinin 1938'de Sovyet rejimince kurşuna dizilerek öldürülmüş, adı ve çalışmaları uzun yıllar yasaklanmıştı. 52 yaşında öldürülen Fıtrat yaşasaydı ve o yıllardaki korkunç yasaklar olmasaydı, o belki Kutadğu Bilig'in bütününü yayımlardı. Yalnızca Taşkent elyazmasından 80 beyit üzerindeki bu çalışması bile, onun 1928 gibi oldukça erken bir dönemde daha az yanlışlarla çok daha iyi ve bilimsel bir yapıt ortaya koyabildiğini göstermektedir.

Fıtrat'ın *Özbek Ädäbiyati Nämunäläri* adlı bu kitabını ben İstanbul Üniversitesi'nin Laleli yokuşundaki Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün Kütüphanesinde sanırım 1967 veya 1968 yılında görerek incelemiştim. Onun mikrofilmini de Türkiyat Enstitüsü fotoğrafçısı çekip bana vermişti. Sonra, 1972'de ABD'ye doktora için gittiğimde bu mikrofilimden büyük boy fotokopiye New York'taki bir iş yerinde yaptırtmıştım. Ancak çok yakın zamanlara kadar da Fıtrat'ın bu kitabında yapmış olduğu bu 80 beytin sesçevrimine yeterli önem vermemiştim. Bu çalışmanın Türkbilim bakımından nice büyük önem taşıdığını 2020'de birkaç ay önce anladım. Oysa Fıtrat'ın Türkoloji'de bilinmeyen eserlerini 1982'deki İstanbul Üniversitesi Uluslararası Türkoloji Kurultayı'ında bildiri olarak sunmuş ve bu bildirim TDK TDAY Belleten'nin 1982-1983 sayısı olarak 1983'te yayımlanmıştı.

TDEB "Türk Dili Semineri Kütüphanesi"nde 3273 numarada saklanan Fıtrat'ın *Özbek Ädäbiyati Nämunäläri* adlı kitabın kayıt bilgisinde, bu kitabın kütüphanede kayıt altına alınma tarihi 22.12.1947 olarak gösteriliyor (bakın ekteki: Tıpkıbasım 7).

Reşit Rahmeti Arat'ın *Kutadgu Bilig I: Metin* adlı çalışması da 1947'de yayımlandığı için ve o zamanlar kitap yayımı en az 6 ay veya 1 yıl sürdüğü için, demek Arat bu kitabı görmemiş, ancak kendi eseri yayımlandıktan sonra görmüştür. Bu yüzden Arat, Kutadğu Bilig'in "tenkitli neşri" (eleştirel yayımı) üzerinde çalışırken, Fıtrat'ın doğru okuduğu bir çok söz ve kapalı é ünlü sesini doğru belirlemesini göremedi. Ancak Arat *Kutadgu Bilig II: Tercüme* (1959) adlı ikinci kitabının önsözünde ve Kutadğu Bilig üzerine başka çalışmalarında da Fıtrat'ın bu 80 beyitlik sesçevriminden söz etmemiştir. Bu yazıda Fıtrat'ın 80 beyitlik çalışmasından yalnızca 10 beyitlik bölümü ondan önceki ve sonra Türkbilimcilerin çalışmalarıyla karşılaştırmalı olarak ele alındı. Geriye kalan 70 beyitle birlikte Fıtrat'ın *Kutadğu Bilig* sesçevriminin bütünü bir başka çalışmada verilecektir.

Bu yazımdan sonra bundan 50 yıl önce son sınıf Türkbilim öğrencisiyken 1970'te yayımlanmış yazımı bu Kutadğu Bilig Özel Bölümüne ekliyorum.

KAYNAKÇA:

Arat, Reşit Rahmeti. *Kutadgu Bilig I: Metin*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947.

Boltaboev, Hamidulla. *Fıtrat va jadidchilik*. Taşkent: O'zbekiston Milliy Kutubxonasi Nashriyoti, 2007.

Ercilasun, Ahmet Bican. *Nehir Destan Oğuzname (Oğuz Bitig)*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2019.

Fıtrat, Abdurauf. *Özbek ädäbiyatı nämunäläri*, I. cild. Taşkent-Samarqand: Öznashr, 1928. [Bu Arap harfleriyle olan 1928 yayımı 2013'te Arzigul Hamroeva tarafından Özbek Kiril alfabesine aktarılarak yayımlandı: *O'zbek adabiyoti namunalari* Taşkent: Mumtoz Söz, 2013].

Karimov, Qayum. *Qutadğu Bilig (Soadatga yo'llovchi bilim)*. Taşkent: O'zbekiston SSR Fan Nashriyoti, 1971.

Kocaoğlu, Timur. "Kutadgu Bilig'in Bugüne Dek Yapılmış Metin Yayımlarında Görülen Okuma Yanlışlıkları ve Yeni Bir Kutadgu Bilig Metin Yayımı Tasarısı" *TDK Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019 Bildiriler)*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020; s. 771-779.

Kocaoğlu, Timur. "Türkistanlı Bilgin Abdurrauf Fıtrat'ın Türkoloji Sahasındaki Unutulmuş Eserleri" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1982-1983*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1983; s. 101-112.

Merhan, Aziz. "Özbek Bilgin Abdurrauf Fitret'in Kutadgu Bilig Yazısı". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Cilt: 62, Sayı 2. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2014; s. 277-296

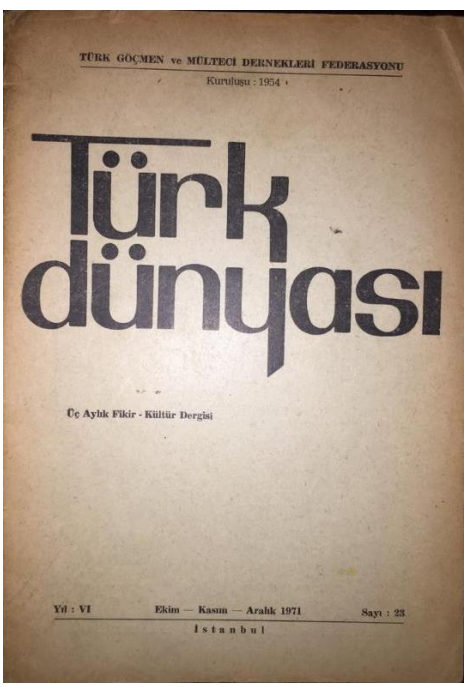

Bir sonraki yazının yayımlandığı dergi 1970

Timur Kocaoğlu, "Kutadgu Bilig'de Pişmanlık Duygusu I-II", *Türk Dünyası* (İstanbul), Cilt 4, Sayı: 16 (1970), s. 20-21; Sayı: 17 (1970), s. 34-38.

Kutadgu Bilig'de Pişmanlık Duygusu

Timur Kocaoğlu*

Bir sanat eserinin değeri sadece neyi anlattığıyla değil, anlatılmak istenileni nasıl sunduğuyla ölçülür. Bu yüzden bazı pendnâme, siyâsetnâme ve felsefi eser yazarları eserlerine canlılık vermek için öğüt ve düşüncelerini ya birer fıkra, küçük hikâye biçiminde (Bostan, Gülistan gibi), ya da sembol (remz) yoluyla (Hayy bin Yekzan, Mantıku't-Tayr gibi) anlatma usulünü kullanmışlardır. Kelile ve Dimne, Ezop, La Fonten hikâyeleri, Hayy bin Yekzan ve Mantıku't-Tayr gibi eserlerde hem hikâye hem de sembol vardır. Hikâye yerine diyalog ve hareketlerin ağır bastığı Kutadgu Bilig'de dört sembolik kişi görülür: 1. Adalet'i temsil eden hükümdar Kün-Toğdı; 2. Saadet'i temsil eden vezir Ay-Toldı; 3. Akıl'ı temsil eden vezir Öğdülmiş; 4. Akıbet'i temsil eden derviş Odgurmış. Ayrıca bu kişilerden ilk üçü (Kün-Toldı ve Öğdilmiş) amel'i, Odgurmuş ise iman'ı temsil ederler. Bu yazıda, Kutadgu Bilig'in, başka öğüt verici eserlerden ayrılan özelliği, yani belirli temalarla düşüncelerin nasıl sunulduğu üzerinde durulacaktır.

Kutadgu Bilig'i, ahlak, din, ideal hayat, ideal insan, devlet teşkilatı ve fertlerin toplum içindeki yerleriyle ödevlerini belirtme konularında kuru bir öğüt kitabı olmaktan kurtaran, eserin bütününe hâkim pişmanlık duygusudur. Bu pişmanlık duygusu, boşa harcanmış gençlikten, yaklaşan ölümden ve iman ile âmel arasındaki karşıtlıktan (tezattan) doğuyor. Yusuf Has Hâcib'in başarısı, pişmanlığı trajik bir ruh hali olarak işlemesidir. Bu duygunun doğmasında, Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'i elli ile altmış yaşları arasında yazmış olmasının kuşkusuz büyük bir etkisi vardır:

365 **tegürdi manga elgin elig yaşım**
kugu kıldı kuzgun tüsi teg başım
(değdirdi bana elini elli yaşım
kuğu yaptı kuzgun tüyü gibi başımı)

366 **okır emdi altmış mangar kel tiyü**
bosug bolmasa bardım emdi naru
(çağırır şimdi altmış bana gel diye
ecel pususu olmazsa gideceğim şimdi oraya)

* Bu yazıyı bundan 50 yıl önce 1970'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde lisans öğrencisiyken yazmıştım; bu benim Türkbilim (Türkoloji)'deki ilk yazım sayılır. Bu yazı 1969'da daktilo makinesinde yazılarak Türk Dünyası (İstanbul) dergisine gönderilmişti, bende onun elektronik dosyası yoktu. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi öğrencisi Kübra Çolak yazıyı dergiden Word'a aktardı ve Öğretim Üyesi Doç. Dr. Akartürk Karahan onu kontrol etti, kendilerine sağolun derim!

Yusuf, "Kitabın adını, manasını ve kendisinin ihtiyarlığını söyler" babı ile eserin sonundaki "Gençliğine acıyarak, ihtiyarlığını söyler" ek parçasında gençliğin çok çabuk geçtiğinden yakınır:

6522 **isizim yigitlik isizim yigitlik**
tuta bilmedim men sini terk kaçıttım
(yaramaz gençliğim yaramaz gençliğim
tutamadım ben seni çabuk kaçırdım)

Gençliğin birden bire geçip yerine yaşlılığın gelivermesi eserin kuruluşunda da önemli bir yer tutar. 462 ile 580 numaralı beyitler arasında Ay-Toldı adlı bir genci tanır ve onun hükümdar Kün-Toğdı'nın hizmetine girişini görürüz. 581'den 1044. beyite kadar Kün-Toğdı ile Ay-Toldı arasındaki konuşmalar yer alır. Ay-Toldı 1045. beyitte birdenbire yaşlanır:

1045 **tükel buldı Ay-Toldı arzu tilek**
kıvı kut karıp yıktı arka yürek
(hepsini bulduğunda Ay-Toldı arzu ve dileklerinin
süreksiz saadet yaşlanarak yıktı arka ve desteklerini)

Ay-Toldı'nın oğlu Öğdülmiş de akrabası Odgurmış ile buluştuktan sonra yaşlanır. Kün-Toğdı'nın yaşı belli değildir. Ancak eserin sonlarına doğru yaşlılıktan yakınmaya başlar. Odgurmış ise sahneye çıktığında zaten yaşlıdır. Bu bakımdan Kutadgu Bilig (1069-1070) ile İbni Sina (980-1037)'nın "Hayy bin Yekzan" adlı eseri ve şiirleri arasında benzerlik görülüyor. Faal Akılı temsil eden Hayy bin Yekzan (Uyanıkoğlu diri) da yaşlıdır. İbni Sina kendisini vaktinden önce yaşlı sanmış ve bunu şiirlerinde acı acı anlatmıştır. (Şair Tabîbler, s.26):

"İhtiyarlık sabahı senin sakalına doğdu, sakalını ağarttı.
Ve onun gecesinin karanlığı geldi, çöktü. Artık delikanlılığın hükmü kalmadı…"

"Buna ihtiyarlık derler; elbette saça, sakala kır düşecektir.
İstersen saçını, sakalını kes, istersen boya.. İstersen ört.
Sen; gençliğin fidanı yapraklı iken ne kadar mutlu günler geçirmiştin.
Elbette bir gün gelip böyle aşağıya inmek ve düşmek olacaktı."

"İhtiyarlık bana korkunç haberler veriyor. Emeller ise beni aldatıyor, avutuyorlar. İnsan avunur, aldanır, Günler ise durmadan geçer ilerler."

"Solan gençlik sana açık surette ölümün geldiğini haber veriyor.
İşte dünya dediğin budur: Kenetlenmesi kırılmak ve yapılması yıkılmak içindir."

İbni Sina'daki pişmanlığın, geçirdiği sıkıntılı hayat, cinsel ilişkilere düşkünlük, çokça çalışma ve gençliğini iyi bir şekilde geçirmemekten ileri geldiği anlaşılıyor. Yusuf Has Hâcib de gençliğini iyi geçirmediğinden pişmandır:

6521 **yorıglı bulıt teg yiğitlikni ıdtım**
tüpi yil keçer teg tiriglik tükettim
(geçen bulut gibi gençliğimi geçirdim
fırtına eser gibi ömrü tükettim)

6530 **yıparsıg kara başka kafur aşudum**
tolun teg tolu yüz kayuka ilettim
(Misk gibi kara başa kâfur örttüm
dolun ay gibi dolgun yüzü nereye götürdüm)

6531 **yaruk yaz teg erdim tümen tü çiçeklig**
hazanmu tüşüttüm kamugnı kurıttım
(parlak bahar gibi idim rengarenk çiçeklerle dolu
hazana mı uğrattım hepsini kuruttum)

6534 **kiçiglik keçürdüm yigitlik yitüddüm**
künüm çeliledin özümni çökittim
(çocukluğu geçirdim gençliği kaybettim
günümü kararttım kendimi çökerttim)

6546 **sevinç keçti emgek yime keçgey erdi**
yava boldı kün ay ökünçke basıktım
(huzur geçti, zahmet de geçecek idi
heder oldu gün ay, pişmanlığa düştüm)

Kutadgu Bilig'in pişmanlıkla yakınan parçalarıyla Hz. Eyub'un şikayetleri arasında uzaktan uzağa bir benzerlik görülebilir. (Eski Ahit, Eyub, Bâb 30):

«...Şerefimi yel gibi kovmaktalar
Ve saadetim bulut gibi geçip gitti»
«Beni yelin üzerine bindirip kaldırıyorsun
Ve fırtına içinde eritip bitirmektesin
Çünkü bilirim beni ölüme Ve bütün yaşayanların
toplanacağı eve götüreceksin
Ben ışık umarken karanlık geldi
yüreğim kaynıyor ve rahatı yok
Düşkünlük günleri karşıma çıktılar
Yaslı gezinmekteyim, güneş yo... »

Yalnız Hz. Eyub'daki Tanrıya başkaldıran deyiş Yusuf Has Hâcib'de yoktur.

Kutadgu Bilig'deki kişilerin dördü de pişmandır. Ay-Toldı'nın yaşlanmasıyla başlayan pişmanlık eserin sonuna doğru gittikçe güçlenir. Yusuf Has Hâcib'in kendi yaşlılığından yakındığı parçalar ile eserdeki kişilerin kendi duygularını belirttikleri parçalar hemen hemen aynıdır. Bütün kişiler aynı benzetmeleri ve kelimeleri kullanırlar. Bu parçalarda artık tek bir kişi vardır: O da Yusuf Has Hâcib'in kendisidir. Bu parçalar dışında, Yusuf Has Hâcib'in büyük bir ustalıkla Öğdülmiş'in ruh hallerini imajlar ve sembollerle anlattığı bölümler, Kutadgu Bilig'in en ilgi çekici şiir parçalarıdır. Dikkat edilirse, eserde en çok Öğdülmiş'in hayatı üzerinde durulmuştur. Öğdülmiş'in bir gecelik yaşayışı şöyle tasvir ediliyor:

5668 **ilel tip turup çıktı Öğdülmişe**
evinge kelip tüşti yazdı koşa
(başüstüne diyerek kalkıp çıktı Öğdülmiş
evine gelerek indi sevinç içinde)

5669 **ajun kırtışı boldı altun öngi**
yaşık za'feran kıldı yakut öngi
(dünya yüzü altın rengine girdi
güneş safrana çevirdi yakut rengini)

5670 **kalık tügdi kaşın tünertti yüzin**
tutup badı barça kişiler közin
(gök çattı kaşlarını, kararttı yüzünü
tutup bağladı bütün insanların gözünü

5671 **namaz kıldı yattı töşekke kirip**
bir anca udıdı ol anca irip
(namaz kıldı, yattı döşeğe girerek
biraz uyudu, bir müddet düşündükten sonra)

5672 **bir anca udıdı bir anca odug**
kopa keldi saknu toga keldi tug
(biraz uyudu, biraz uyanık yattı
peş peşe düşünceler geldi, tekrar kalktı)

5673 **töşek koldı yattı udıdı uzun**
belinglep odundı özi yalnguzun
(yummadı bir daha iki gözünü
ürkerek uyandı kendi kendine)

5674 **yumulmadı yandru ikile közi**
odug yattı saknu irikti özi
(yummadı bie daha iki gözünü
uyanık yattı düşüncelerle, yalnız hissetti kendisini)

5675 **baka kördi öngdün kara kuş togup**
kopa keldi yirdin yalın teg bolup
(dikkat etti önce müşteri yıldızı çıkarak
yükselmeye başladı yerden alev gibi olarak

5676 **yarudı basa yıldırık adgır bile**
tizildi erentir özin belgüle
(sonra Aygır ve Yıldırık yıldızları parladı
erentir de katıldı, bunları kendine işaret bil)

5677 **sükiç koptı örlep kalıkka agıp**
ünün sumlıdı suri 'ibri okıp
(seher kuşu kalktı göğe doğru yükseldi
mezamir okır gibi yabancı bir dilde öttü)

5678 **kötürdi yaşık baktı meşrik tapa**
körür ağdı yirdin yokaru kopa
(kaldırdı başını baktı doğuya doğru
güneşin yerden koparak yükseldiğini gördü)

5679 **butıklandı yirde yokaru sıta**
kalık mengzi boldı yalın teg ota
(budaklandı yerden yukarıya doğru mızraklar
gök yüzü ateş ve haline geldi)

5680 **sevüg kelçirer teg yarudı ajun**
sakınç kısga boldı sevinçler uzun
(sevgilinin gülümsemesi gibi parladı dünya
kederler kısa oldu sevinçler uzun)

5681 **yana turdı yundı namazın kılıp**
atın mindi tagka yüz urdı yilip
(öğdülmiş yerinden kalktı, yıkandı, namazını kıldı
atına binip koşturarak dağa doğru koyuldu)

Yukarıdaki şiir parçasını, sadece gece ve sabahın tasvirlerinden ibaret sanmamalıyız. Yusuf Has Hâcib'in anlatmak istediği, gecenin karanlığı, yıldızların durumu veya sabahın doğuşu değil, Öğdülmiş'in ruh halidir. Öğdülmiş yalnız bu dünya için çalıştığından ve öbür dünyayı boşlamış olduğundan dolayı kendisini suçlu hissetmektedir. Bunun azabını da en çok geceleri duyuyor. Uykusu kaçmıştır; gece boyunca sıkıntıyla dönüp durur ve düşünceler bir türlü yakasını bırakmazlar. Öğdülmiş'in bu huzursuz hali dış dünyaya ait imajlarla açıklanıyor. Gece üzüntünün, sabah ise sevincin sembolüdür. Gökyüzü bir insan yüzü biçiminde tasvir ediliyor. Bunu, çeşitli bölümlerden örnekler alarak daha iyice görebiliriz:

Öğdülmiş'in üzüntülü olduğunu belirten parçalar:

3286 **belinglep odundı kötürdi başın**
kara zengi kılmış yüzini ışın
(birden silkinerek uyandı, başını kaldırdı
kara zenci yapmıştı gökyüzünü sis)

4884 **yaşık badı yüzke kara yüz bagı**
ajun toldı bütrü kara yir togı
(güneş yüzüne kara peçe örttü
dünya toz duman rengiyle doldu)

6215 **yüzin kizledi yirke rumi kızı**
ajun mengzi boldı zengi yüzi
(yüzünü yere gizledi rumi kızı
dünyanın rengi oldu bu zenci yüzü)

5824 **kodı ıdtı kesme yaruk yüz tudı**
kalık tul tonı kedti bilin badı
(zülfünü dağıtıp parlak yüzünü kapadı
gök dul elbisesini giydi, belini bağladı)

Öğdülmiş'in kederlerinin dağılıp sevinç duyması şöyle belirtiliyor:

3288 **tuma torku kalkan kötürdi uşın**
yaruk yüz küler teg yarudı ajun
(yüzünü örten ipek kalkan sıyrıldı
gülen parlak yüz gibi aydınlandı dünya)

4967 **küle baktı örlep talu kız yüzi**
Yarudı bu dünya iri hem kuzı
(gülerek baktı yükselen güzel kız yüzü
Işıklara boğuldu dünyanın her tarafı)

5680 **sevüg külçirer teg yarudı ajun**
Sakınç kısga boldı sevinçler uzun
(sevgilinin gülümsemesi gibi parladı dünya
Kederler kısa oldu sevinçler uzun)

Ruh hallerinin dış dünyaya ait imajlarla belirtilmesi ancak modern yazarlarda görülebilir. Yusuf Has Hâcib'in şiir gücü ve büyüklüğü biraz da bu tasvirlerden ileri gelir.

Kutadgu Bilig'de dikkati çeken noktalardan biri de şudur: Yusuf, dünyanın kötü inanlarla dolup taştığından çok yakındığı halde eserine kötülüğün sembolü

olacak bir kişi sokmamıştır. Eserdeki kişilerin hepsi iyidir. Ancak, kişilerin dördü de Yusuf'un düşündüğü olgun (mütekamil) insan değildir. Her birisinin eksik bir yanı vadır. Kün togdı (adalet), Ay-toldı (saadet) ve Öğdülmiş (akıl) bu dünyadaki seçkin insanlardan oldukları halde, yalnız bu dünyaya önem verdiklerinden ideal insan sayılmazlar. Odgurmış (akıbet) ise bu dünyayı boşlayıp öteki dünya (ahiret) için çalıştığından o da yarım insandır. Kişiler kendi eksikliklerinin bilincindedirler. İşte bu sebepten huzursuzluk ve pişmanlık doğuyor. Ancak bu dördünün iyi yanlarını içinde birleştirebilecek, yani amel ile iman arasında bir denge kurabilecek biri olgun insan olabilir. Bu yüzden Kutadgu Bilig'de kişiler kendilerini değil, «yeni değer»leri ortaya koyarlar.

Amel ile iman arasında bir denge kuramadıklarından eserdeki şahısların ruhu bir çatışma içerisindedir. Ne amel imandan, ne de iman amelden daha iyi veya üstündür. Yusuf Has Hâcib ve kişileri bu iki şey (neng) arasında bocalarlar. Alessio Bombaci bu noktayı şöyle açıklıyor:

«Bu Türk manzumesinin tefekkür nesci, dini hissiyatı daima rencide eden bir problemden örülmüştür: iman ile amel arasındaki tezat. Yusuf bu meseleyi ta içinden duyuyor ve antitezi bir taraftan amelin müdafii olan Öğdülmiş, öte yandan iman kahramanı Odgurmış ile şahıslandırıyor. O, herhangi bir neticeye varılamayacağına tamamiyle vakıftır; her iki şahsiyet şüphelerde sallanıyorlar. Şiddetli bir mücadelenin sonunda ikisinden hangisinin daha haklı olduğu sezilmiyor. Tek bir netice şudur ki iki yoldan temayül ve istidatlara uygun olan yol şayanı takiptir » (Fuad Köprülü Armağanı, s.73).

İbni Sina'nın sık sık insan aklının noksanlığı üzerinde durduğu biliniyor (İslamda Felsefe Tarihi, s.96). Belki Bombaci'nin ileri sürdüğü gibi Yusuf'da sentez yapabilecek bir insanın var olabileceğine inanmıyor. Ama bu sonuç bizi Kutadgu Bilig'in esas teminden uzaklaştırır. Yusuf Has Hâcib, kesin kararı ağzıyla söylemiyor ama, çeşitli vesilelerle şunu duyuruyor: İmansız amel boştur. İbni Sina da imanın akıl yanında tamamlayıcı bir görevi olduğunu kabul eder (İslam Düşüncesi, s.280). Yukarıda İbni Sina'nın «Hayy bin Yekzan» adlı eseri ile Kutadgu Bilig arasındaki benzerlik gösterilmişti. Ancak Kutadgu Bilig'in bu eserden ayrıldığı bir yanı vardır: «Hayy bin Yekzan»ın sonuna doğru iki yol açılır; batıya giden madde ve şer, diğeri de doğuya giden maddenin hiç karışamayacağı akla uygun biçimler (formlar) yoludur. Eserdeki kişiler doğuya gider ve ilahi hikmet, ebedi gençlik kaynağına ulaşırlar (İslâmda Felsefe Tarihi, s.101). Kutadgu Bilig'in sonu ise acı ve üzüntüyle biter. Eserin son sayfasını kapattığımızda karşımıza cevaplandırmamız gereken bir soru çıkar: İman ve amelden hangisini seçmeli? Yani Kutadgu Bilig'in bitişi bu soru iledir. Daha doğrusu o bitmez, kafamızın içinde bu soru ile devam eder.

Yusuf Has Hâcib'in hedefinin, eserindeki dört kişi değil bu dört kişinin üstünde bir olgun insan olduğu söylenmişti. Nietzsche (1844-1900) de bu görüşü paylaşır:

«Hedef, her şeyin ona alet olduğu hedefse insanlık değil, insan olan insan, ÜBERMESCH, üstün insan, büyük çapta yaratıcılar, trajik insanlardır.» (Nietzsche ve İnsan, s. 121-122)

Bu bakımdan Kutadgu Bilig'deki pişmanlık, sadece bir yakınma, kuru bir avunma değil, «yeni değerler» yaratma ruhudur. Yusuf Has Hâcib'in yarattığı kişiler acı çeken insanlardır. Acı çekme, bir hesaplaşma ve düşünme sonucudur. Nietzsche acı çeken insana yaratıcı insan diyor ve şöyle ekliyor:

«Her yaratıcı kişi, hep yeni baştan geçmişle ve kendisiyle hesaplaşarak kendi varlık şartlarını, kendi erdemini (faziletini) bulmak, kendi eserini ortaya koymak zorundadır.» (Nietzsche ve İnsan, s.121).

Pişmanlık duygusu, mutasavvıflarda oldukça yaygındır. Şiirlerinde pişmanlıkla yakınmayan tasavvuf şairine rastlamak güçtür. Çünkü pişmanlık bir arınma (tem'izleme) vesilesidir. Hâce Ahmed Yesevi (XI.yy.) bir şiirinde tanrıya şöyle yalvarır: «ilahi batıl işlerdin minga birgil peşimanlıg». Mutasavvıf, pişmanlık duygusunun insanı olgunlaştıracağına inanır. Çünkü bu duygu, kişiyi insan hayatının anlamını tahlil etmeye götürür. Reşid Rahmeti Arat'ın pek haklı olarak öne sürdüğü «Yusuf'un Kutadgu Bilig'i ne gibi saiklerin tesiriyle kaleme almış olduğu» sorusuna sanırım, açıklanmaya çalışılan pişmanlık duygusu ile bunun arkasında gizlenmiş olan olgun insan hedefi iyi bir cevap olabilir. Zaten bu yazının amacı, Kutadgu Bilig'in yazılmasına sebep olan ruh halinden eserin esas probleminin doğduğunu göstermekti.

KAYNAKÇA:

Arat, Reşit Rahmeti. *Kutadgu Bilig I Metin*, İstanbul, 194.

Arat, Reşit Rahmeti. *Kutadgu Bilig II Tercüme,* Ankara, 1959.

Boer, T.J. de. *İslamda Felsefe Tarihi*, (çev. Yaşar Kutluay), İstanbul, 1960.

Bombacı, Alessio. "Kutadgu Bilig hakkında bazı mülahazalar", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953; s.65-75.

Eski Ahit, "Eyub" maddesi, *Kitabı Mukaddes*, İstanbul, 1958; s.500-540.

Kuçuradi, İonna. *Nietzsche ve İnsan*, İstanbul, 1967.

Behçet Kurdoğlu, *Şair Tabîbler*, V. İstanbul, 1967.

Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, İstanbul 1946.

Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası (1825-2020)

Dr. Erdem Uçar*

Reşit Rahmeti Arat'ın İslâm Ansiklopedisi için kaleme aldığı *Kutadgu Bilig* maddesinde de belirtildiği üzere, *Kutadgu Bilig* hakkındaki ilk çalışma 1825'te yayımlanan Fransız şarkiyatçı Pierre Amédée Jaubert'in *Notice d'un manuscrit turc en caractères ouigoures, envoyé par M. de Hammer, à M. Abel-Rémusat* başlıklı makalesidir.[1] Jaubert'in çalışmasının üzerinden tam 195 yıl geçmiştir. Bu zaman zarfında, *Kutadgu Bilig* hakkında pek çok çalışma yayımlanmıştır. Bu çalışmalar, daha önce birkaç kaynakça ile listelenmiştir. *Kutadgu Bilig* üzerine çalışmalar her geçen gün artmakta ve bu durum da bu tür 'tematik' kaynakçaların güncellenmesini zorunlu kılmaktadır. Hazırladığım *Kutadgu Bilig* kaynakçasının ilk iki verisyonunu 2015'te neşretmiş ve 2019'da kaynakçayı iki versiyonla daha genişletmiştim.[2] Bunlardan Uçar 2019b diğer üçünden farklıdır, zira orada kaynakçanın bir kısmı yer almakta olup kaynakça Yeni Uygurca olarak neşredilmiştir. Yayımladığım şimdiki versiyonda son beş yılda çıkan çalışmaları ve daha önceki versiyonlardaki eksikleri tamamlamaya çalıştım. UNESCO, 2019 yılını *Kutadgu Bilig* yılı ilan etmiştir. Bu sevindirici kararın ardından 2019 ve 2020 yılında eser hakkında pek çok yeni çalışma çıkmıştır. Tespit edebildiğim kadarıyla bu çalışmaları kaynakçama almaya çalıştım.

Kaynakçanın yeni versiyonunda öncekilerinden farklı olarak yazar adları dizininin olduğu görülecektir. Dizini ekleme fikri ile dizinin yapılması tamamen Prof. Dr. Timur Kocaoğlu hocama attir. Kendisine teşekkür ederim. Her kaynakça çalışması eksiksiz olma iddiası ile yola çıkar, ama bu her zaman mümkün olmaz. Sunduğumu Kutadgu Bilig kaynakçasının son halinin de de eksiksiz olduğu iddiasında değilim. İlerleyen zamanlarda güncellemelerle kaynakçadaki eksiklerin azalacağını tahmin ediyorum.

* Öğrteim üyesi, Friedrich-Schiller-Universität Jena (Almanya)

[1] Ölmez 2004: 103'te Kutadgu Bilig hakkındaki ilk çalışma olarak şu eser gösterilmiştir: "*KLAPROTH, Heinrich Julius (1820). Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren. Nebst einem Wörterverzeichnisse und anderen uigurischen Sprachproben, aus dem Kaiserlichen Übersetzungshofe zu Peking. Paris*".

[2] Uçar, E. (2015a). Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası Hakkında Bir Deneme. *Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 4: 62-100; Uçar, E. (2015b). Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası (1825-2016) [Tekmilleştirilmiş Versiyon]. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. 2015/6: 6-47; Uçar, E. (2019a). Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası (1825-2018). *Journal of Old Turkic Studies*. 3/1: 139-239; Uçar, E. (2019b). Kutadgu Bilig'ning Yıllarga Köre Bibliyografiyası (1825-2019). *İzdiniş*. 3-4/8: 75-84.

1825

1. Jaubert, P. A. Notice d'un manuscrit turc en caractères ouigoures, envoyé par M. de Hammer, à M. Abel-Rémusat. Journal Asiatique. 6: 39-52, 78-95.

1857

2. Berezin, I. N. Turetskaya Hrestomatiya I. Kazan.

1861-1862

3. İlminskiy, N. İ. Vstupitalnoe Çtenie v Kurs Turetsko-Tatarskogo Yazıka, s Prilojeniyami. Uçente Zpisk. Kazan: Kazans Universtetaza.

1867

4. Flügel, G. Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien. Dritter Band. Wien: Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei.

5. Vámbéry, H. Eine Kasîde in Ujgurischer Schrift und Sprache. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. 21: 638-651.

1870

6. Vámbéry, H. Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Uigurischer Text mit Transscription und Übersetzung nebst einem uigurisch-deutschen Wörterbuche und lithografirten Facsimile aus dem Originaltexte des Kudatku Bilik. Innsbruck: Druck der Wagner'schen Universitäts-Buchdruckerei. [Tanıtması için bk. Schott 1871; Courteille 1873]

1871

7. Schott, W. "H. Vámbéry: Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Uigurischer Text mit Transscription und Übersetzung nebst einem uigurisch-deutschen Wörterbuche und lithografirten Facsimile aus dem Originaltexte des Kudatku Bilik. Innsbruck, Wagnersche Druckerei. In Commission bei F. A. Brockhaus in Leipzig 1870. 260 Seiten. 4.". Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. 25: 288-294. (Tanıtma)

1873

8. Abel Pavet de Courteille. "Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik, uigurischer Text mit Transscription und Uebersetzung nebst einem uigurisch-deutschen Wörterbuche und lithografirten Facsimile, aus dem Originaltexte des Kudatku Bilik, von Hermann Vambéry". Journal Asiatique. Septième Série. Tome Premier: 377-412. (Tanıtma)

1890

9. Radloff, W. Kudatku Bilik: Facsimile der uigurischen Handschrift der K. K. Hofbibliothek in Wien. St. Petersburg: Glasunof und Eggers.

1891

10. Radloff, W. Das Kutatku Bilig des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun. Theil I: der Text in Transscription. St. Petersburg: Commissionaire der kaiserlichen Akademie der Wissenschten.

1893

11. Radloff, W. Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I. St. Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk'.

1897

12. Alberts, O. Zur Textkritik des Kudatku Bilik. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. 51: 715-717.

1898

13. Clermont, G. Note sur un passage du Kudatku Bilik. Journal Asiatique. 9/11: 334-335.

14. Radloff, W. Über eine in Kairo aufgefundene zweite Handschrift des Kudatku Bilik. Izv'stiya Imperatorskoy Akademiy Nauk'. 9/4: 309-319.

15. Radloff, W. Zum Kudatku Bilik. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. 52: 152.

16. Radloff, W. Zum Kudatku Bilik: aus einem Briefe des Herrn W. Radloff in St. Petersburg. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. 52: 289.

1899

17. Radloff, W. Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte II. St. Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk'.

1900

18. Alberts, O. Aristotelische Philosophie in der türkischer Literatur de XI. Jahrhundert. Archiv für Geschichte der Philosophie. 13/4: 319-336.

19. Bartold', V. Turkestan' v' Epohu Mmongol'skago Naşestviya. Çast Vtoraya: Izsl'dovaniye. St. Peter'burg': Tipografiya V. Kirşvauma Drovtsovaya Ploş. D. M-va Finansov'. [İngilizce tercümesi için bk. Barthold 1958]

20. Grenard, M. F. La Légende de Satok Boghra Khân et l'histoire. Journal Asiatique. 15: 5-79.

21. Melioranskiy, P. M. O Kudatku Bilike Çingiz Hana. Zapiski Vostoç. 13: 15-23. [Tercümesi için bk. Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I. 1942: 121-123]

22. Radloff, W. Das Kutatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun. Theil II: Text und Übersetzung nach den Handschriften von Wien und Kairo. I. Lieferung: p. 2-95 der Wiener Handschrift. St. Petersburg: Commissionaire der kaiserlichen Akademie der Wissenschten.

1901

23. Alberts, O. Der Dichter des in uigurisch-türkischem Dialect geschriebenen Kudatku Bilik (1069-1070 p. Chr.) ein Schüler des Avicenna. Archiv für Geschichte der Philosophie. 14/3: 319-336. [Tercümesi için bk. Alberts 1984: 217-230]

24. Thomsen, V. Sur le système des Consonnes dans le Langue Ouigoure. Keleti Szemle [Revue Orientale]. 2: 241-259. [Tercümesi için bk. Rahmi 1935]

1902

25. Hartmann, M. Zur metrischen Form des Kutadku Bilik. Keleti Szemle [Revue Orientale]. 3: 141-153. [Tercümesi için bk. Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I (1942). Viyana Nüshası: 124-126]

26. Hartmann, M. Die metrische Form des Qutadgu Bilik. Orientalistische Literaturzeitung. 5: 349-351. [Tercümesi için bk. Hartmann 1921: 3-4]

1903

27. Thury, J. Török Nyelvemlékek a XIV. Század Végéig. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. [Tercümesi için bk. Thury 1912: 81-133]

1905

28. Radloff, W. Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte III. St. Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk'.

1910

29. Radloff, W. Das Kutatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun. Theil II: Text und Übersetzung nach den Handschriften von Wien und Kairo. [II. Lieferung: p. 95-185 der Wiener Handschrift]. St. Petersburg: Commissionaire der kaiserlichen Akademie der Wissenschten.

1911

30. Radloff, W. Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte IV. St. Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk'.

31. Samoyloviç, A. N. Sredneaziatsko-Turetskiye Nadpisi na Glinyanom Kuvşine iz Sarayçika. Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya Imp. Russkogo Arheologiçeskogo Obşestva. 21/1: 38-47. [Ayrıca bk. Samoyloviç 2005: 184-190]

1912

32. Thury, J. Ondördüncü Asır Sonlarına Kadar Türk Dili Yadigârları. Çev. R. Hulusi. Milli Tetebbular Mecmuası. 2/4: 81-133.

1915

33. Validov, A. Z. Vostoçniya Rukopisi v' Ferganskoy Oblasti. Zapiski Vostoçnago Otd'leniya Imperatorskago Russkago Arheologiçeskago Obşestva. 22/3-4: 303-320.

1920

34. Brockelmann, C. Alttürkestanische Volksweisheit. Ostasiatische Zeitschrift. 8: 50-73.

1921

35. Hartmann, M. Kutadgu Bilig'in Vezni. Çev. İ. Necmi. Yarın Mecmuası. 5: 3-4.

1923

36. Barthold, M. The Bughra Khan Mentioned in the Qudatqu Bilik. Bulletin of the School of Oriental Studies. 3/1: 151-158. [Tercümesi için bk. Barthold 1925: 221-226]

1924

37. Samoyloviç, A. N. Iz Popravok k Izdaniyu i Perevodi Kutadgu Bilig. Dokladı Rossiyskoy Akademii Nauk SSSR. 1: 148-151. [Ayrıca bk. Samoyloviç 2005: 176-180]

1925

38. Barthold, W. Kutadgu Bilig'in Zikrettiği Buğra Han Kimdir? Çev. R. Hulusi. Türkiyat Mecmuası. 1: 221-226.

39. Fıtrat, A. Kutadgu Bilig. Ma'arif ve Oqutguçı. 2: 68-74. [Almanca tercümesi için bk. Fıtrat 1926: 154-158; Özbekçe makalenin Türkçe özeti için bk. Türkiyât Haberleri 1925: 343-347; Türkçe özetin yazıçevrimi ve aktarımı için bk. Merhan 2014: 277-296; Yusuf Has Hacib 2015: 7-11]

40. Türkiyât Haberleri. Türkistan'da. Türkiyât Mecmuası. 1: 343-347.

1926

41. Fıtrat, A. Qutadgu Bilig. Übersetzung: Rachmeti. Ungarische Jahrbücher. 6/1-2: 154-158. [Ayrıca bk. Arat 1987: 703-708]

42. Köprülüzade, M. F. Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Millî Matbaa.

43. Malov, S. E. Obraztsı Drevneturetskoy Pismennosti s Predisloviem i Slovorem. Taşkent.

1928

44. Fıtrat, A. Özbek Edebiyatı Numuneleri. Semerkand-Taşkent: Şark Neşriyatı.

45. Müsaxanlı, A. Kudatkubilik ve Kitabi-Dede Qorqut. Edebiyyatdan İş Kitabı. Haz. A. Zéynallı et al. Bakı: 105-110.

46. Samoyloviç, A. N. Dopolnenniye k Predlocennım V. V. Ralovım i V. Tomsenom Perevodam Odnogostiha Kutadgu Bilig. Dokladı Rossiyskoy Akademii Nauk SSSR. 2: 23-25. [Ayrıca bk. Samoyloviç 2005: 181-183]

1929

47. Malov, S. E. Iz Tret'ey Rukopisi Kutadgu Bilig. Izvestiya Akademii Nauk Soyuza Sovetskih Socialistiçeskih Respublik. Otdelenie Gumanitarnych Nauk. 9: 737-754.

1930

48. Rachmeti. "Malov, S. E. Iz Tret'ej Rukopisi Kutadgu Bilig. (aus der dritten Handschrift Qutadgu Bilig). Bulletin der Akad. d. Wiss SSSR. 1929. S. 737-754". Ungarische Jahrbücher. 10/4: 455-456. (Tanıtma) [Ayrıca bk. Arat 1987: 709-710]

1933

49. Bonelli, L. Del Kudatku Bilik: Poema Turco dell XI sec. Annali del R. Istituto Orientale di Napoli. 6: 3-38.

1934

50. Brockelmann, C. Yūsuf Khāṣṣ Ḥādjib. The Encyclopaedia of Islām. 4: 1277.

1935

51. Rahmi, M. Uygur Dilinde Sâmitler Sistemi. İstanbul Üniversitesi. Türkiyat Enstitüsü. İstanbul. [Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi]

1936

52. Arat, R. R. Kutadgu Bilig'de Tabibler ve Efsuncularla Münasebet Hakkında Parçalar. Ülkü Halkevleri Dergisi. 8/46: 285-294. [Ayrıca bk. Arat 1987: 711-720]

53. Ünver, S. A. 10 Asır Evvel Türk Hekimlerinin Kıymeti ve Kutadgu Bilig. Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi. 6/23: 163-169.

1938

54. Fındıkoğlu, Z. F. XI. Asırda Bir Türk Mütefekkiri ve Ahlakî Düşünceleri. Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

1940

55. Orkun, H. N. Kutadgu Bilig Hakkında. Varlık. 117: 196-197.

1942

56. Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I: Viyana Nüshası. İstanbul: Alâeddin Kıral Basımevi. [Tanıtması için bk. Malov 1948]

57. Kutadgu Bilig Tıpkıbasım II: Fergana Nüshası. İstanbul: Alâeddin Kıral Basımevi.

1943

58. Caferoğlu, A. Türk Dili Tarihi Notları. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.

59. Elöve, A. U. Kutadgu Bilig. Uludağ. 55: 17-19.

60. Elöve, A. U. Kutadgu Bilig. Uludağ. 56-57: 6-8.

61. Elöve, A. U. Kutadgu Bilig. Uludağ. 58: 13-15.

62. Kutadgu Bilig Tıpkıbasım III: Mısır Nüshası. İstanbul: Alâeddin Kıral Basımevi.

63. Valitova, A. A. K Voprosu o Klassovoy Prirode Karaxanidiskogo Gosudarstva. Frunze: Trudi Kırgızskogo Filiala Akademii Nauk SSR.

1944

64. Aran, M. S. Türk'ün Altın Kitabı: Kutadgu Bilig. İstanbul.

65. Bertels, E. E. Uygurskaya Poema Kutadgu Bilig i Ego Znaçeniye. Şark Hakikati. 1/2: 14-15.

1945

66. Bertels, E. E. Podgotovka k Izdaniyu Vamanganskoy Rukopisi Kutadgu Bilig. Literaturnaya Gazeta. 10 Mart. Moskva.

1947

67. Arat, R. R. Kutadgu Bilig I: Metin. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. [Tanıtması için bk. Dizdaroğlu 1948; Ateş 1949; Brockelmann 1949; Ergin 1965a]

68. Arsal, S. M. Kutadgu Bilig. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. 13/2: 657-683.

69. Arsal, S. M. Türk Tarihi ve Hukuk. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

70. Bertels, E. E. K Voprosu o Traditsii v Geroiçekem Epose Tyurskih Narodov. Sovyetskoye Vostokovedeniye. 4: 73-79.

1948

71. Adıvar, H. E. Kutlu Bilgi: Kutadgu Bilig. Akşam Gazetesi. No: 10769 (6 Ekim).

72. Adıvar, H. E. Kutadgu Bilig'in Kuvvetli Tarafı. Akşam Gazetesi. No: 10776 (12 Ekim).

73. Adıvar, H. E. Plutark'tan Kutadgu Bilig'e. Akşam Gazetesi. No: 10762 (29 Eylül, 6 ve 13 Ekim).

74. Dizdaroğlu, H. "Kutadgu Bilig". Ülkü Halkevleri Dergisi. 2/14: 38-39. (Tanıtma)

75. Malov, S. E. "Kutadgu Bilig-Faksimile". Sovyetskoye Vostokovedeniye. 5: 327-328. (Tanıtma)

1949

76. Ateş, A. "[Yusuf Has Hâcib]: Kutadgu Bilig. [Neşreden] Reşid Rahmeti Arat. İstanbul 1947 = T.D.K. Yayınlarından, C. II. 29". Türk Tarih Kurumu Belleten. 13/49-50-51-52: 157-163. (Tanıtma)

77. Brockelmann, C. "Kutadgu Bilig. I. Metin. Reşid Rahmeti Arat (= Türk Dil Kurumu C. II. 29) İstanbul, Milli Eğitim Basimevi 1947. LIX, 656 S.". Oriens. 2/1: 144-146. (Tanıtma)

1950

78. Çağatay, S. Türk Lehçeleri Örnekleri I: VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

1951

79. Le Genissel, A. Deux Moments de l'inspiration poetique turque. Beyrouth: l'imprimerie Catholique.

80. Malov, S. E. Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti, Tekst' i Issledovaniya. Moskva-Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

1952

81. Valitova, A. A. Yusuf Balasagunskiy i Ego Kutadgu Bilig. Kratkiye Soobsceniya Inst. Vostokovedeniya. 4: 56-63.

1953

82. Bombaci, A. Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülahazalar. 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı (Mélanges Fuad Köprülü). Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları. İstanbul: 65-76.

83. Németh, J. "Carl Brockelmann, Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens, 1. Lfg. Leiden, 1951". Orientalistische Literaturzeitung. 48: 265-269. (Tanıtma)

1954

84. Brockelmann, C. Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatursprachen Mittelasiens. Leiden: E. J. Brill. [Tanıtması için bk. Németh 1953 ve 1956]

1955

85. Arat, R R. "Kutadgu Bilig" Maddesi. İslam Ansiklopedisi. Millî Eğitim Basımevi. İstanbul. 6: 1038a-1047a.

86. Pritsak, O. "Kara-Hanlılar" Maddesi. İslâm Ansiklopedisi. Millî Eğitim Basımevi. İstanbul. 6: 251a-273a.

1956

87. Bombaci, A. Storia della Letteratura Turca: dall'antico Impero di Mongolia all'odierna Turchia. Milano: Sansoni Nuova Accademia.

88. Németh, J. "Carl Brockelmann, Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens, 2-6. Lfg. Leiden, 1951-1954". Orientalistische Literaturzeitung. 51: 444-446. (Tanıtma)

1957

89. Eckmann, J. Zur Charakteristik der islamischen mittelasiatisch-türkischen Literatursprache. Studia Altaica: Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957. Ed. by O. Pritsak. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden: 51-59.

90. Gandjeï, T. Überblick über den vor- und frühislamischen türkischen Versbau. Der Islam. 33/1-2: 142-156.

91. Mansuroğlu, M. Das geschlossene e im karachanidischen Türkisch. Übersetzung: B. Flemming. Ural-Altaische Jahrbücher. 29: 215-223.

1958

92. Ateş, A. Şark Türkçesi ile Eski Bir Şiir ve Risale. Jean Deny Armağanı. Haz. J. Eckmann et al. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 25-30+ IV.

93. Barthold, W. Turkestan Down to the Mongol Invasion (with corrections and additions). London: Luzac. [Türkçe tercümesi için bk. Barthold 1990]

94. Valitova, A. A. K voprosu o folklornıx motivax v poeme Kutadgu Bilig. Sovyetskoye Vostokovedeniye. 5: 88-102.

1959

95. Arat, R. R. Kutadgu Bilig II: Tercüme. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. [Tanıtması için bk. Ergin 1965b]

96. Mansuroğlu, M. Das Karakhanidische. Philologiae Turcicae Fundamenta. Ediderunt J. Deny et al. Tomus Primus. Franz Steiner Verlag. Wiesbaden: 87-112.

1960

97. Valitova, A. A. O Nekotoryx Poetiçeskix Osobennostiax Qutadgu Bilig. XXV. International Congress of Orientalists. Papers Presented by the USSR Delegation. Ed. A. I. Levkovski. Moskva.

1961

98. Devereux, R. Yūsuf Khāṣṣ Ḥādjib and the Kutadgu Bilig. Muslim World. 51/4: 299-310.

99. Şerbak, A. M. Grammatiçeskiy Oçerk Yazıka Tyurskih Tekstov X-XIII vv. iz Vostoçnogo Türkestana. Moskva-Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

100. Tunabaş, Ö. H. Kutadgu Bilig ve İdare Tarihi. Türk İdare Dergisi. 31/272: 9-25.

1963

101. Doerfer, G. Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenszeit I. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

102. Karamanlıoğlu, A. F. Yusuf Hâs Hâcib'den Osman Gazi'ye. Türk Kültürü. 3: 4-16.1964

103. Clauson, Sir G. Early Turkish Astronomical Terms. Ural Altaische Jahrbücher. 35: 350-368.

104. Valitova, A. A. Etnonimy v Tyurkoyazıçnom Pamyatnike XI v. Kutadgu Bilig. Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".

1965

105. Asanaliyev, Ü. & K. Aşiraliyev. Kutadgu Bilig Esteliginin Tildik Özgöçölüktöri. Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası.

106. Asanaliyev, Ü. & K. Aşiraliyev. Yazıkoviye Osobennosti Pamyatnika Kutadgu Bilig. Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası.

107. Bombaci, A. The Turkic Literatures Introductory Notes on the History and Style. Philologiae Turcicae Fundamenta. Ediderunt L. Bazin et al. Tomum Secundum. Curavit et auxit. Indices Adiecit P. N. Boratav. Franz Steiner Verlag. Wiesbaden: XI-LXXII.

108. Bombaci, A. Qutlug bolzun! A Contribution to the History of the Concept of 'Fortune' Among the Turks I. Ural-Altaische Jahrbücher. 36: 284-291.

109. Caferoğlu, A. La Littirature Turque de l'epoque des Karakhanides. Philologiae Turcicae Fundamenta. Ediderunt L. Bazin et al. Tomum Secundum. Curavit et auxit. Indices Adiecit P. N. Boratav. Franz Steiner Verlag. Wiesbaden: 267-275.

110. Doerfer, G. Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenszeit II. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

111. Ergin, M. "Reşit Rahmeti Arat'ın Bazı Eserleri: Kutadgu Bilig I". Türk Kültürü. 27: 74-75. (Tanıtma)

112. Ergin, M. "Reşit Rahmeti Arat'ın Bazı Eserleri: Kutadgu Bilig II: Tercüme". Türk Kültürü. 27: 78-79. (Tanıtma)

1966

113. Bombaci, A. Qutlug bolzun! A Contribution to the History of the Concept of 'Fortune' Among the Turks II. Ural-Altaische Jahrbücher. 38: 13-43, 181.

114. İnalcık, H. Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri. Reşid Rahmeti Arat İçin. Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. Ankara: 259-271. [İngilizce tercümesi için bk. İnalcık 1993: 1-18]

1967

115. Abdurahmonov, G. A. Issledovaniye Po Starotyurkskomu Sintaksisu (XI vek.). Moskva: Izdatel'stvo "Nauka".

116. Altay, F. Y. Kutadgu Bilig ve Tarama Sözlüğündeki Bazı Kelime Teşkilleri. Ankara Üniversitesi. Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Ankara. [Yayımlanmamış Lisans Tezi]

117. Çağatay, S. Kutadgu Bilig'de Odgurmuş'un Kişiliği. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1967: 39-49.

118. Doerfer, G. Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenszeit III. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

119. Karamanlıoğlu, A. F. Kutadgu Bilig ve Kumandan. Türk Kültürü. 5/58: 741-744.

120. Pekolcay, N. Karahanlılar Devrinde İslâmi Eserler. İslâm Medeniyeti. 1/3: 33-34.

121. Pekolcay, N. Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakayık'ın Karşılaştırılması. İslâm Medeniyeti. 1/4: 33-34.

122. Süyinşaliyev, H. Kazak Edebiyetinin Kalıptasu Kezenderi. Almatı: Kazakstan Baspası.

123. Tekin, T. Determination of Middle-Turkic-Long Vowels through ‘arūḍ’. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. 20/2: 151-170.
124. Uluçay, C. Kutadgu Bilig’in İki Beyiti Hakkında. İslâm Medeniyeti. 1/3: 37-38.

1968

125. Clauson, G. Some Old Turkish Words Connected with Hunting. Die Jagd bei den altaischen Völkern: Vorträge der 8. Permanent International Altaistic Conference vom 30.8. bis 4.9.1965 in Schloß Auel. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden: 9-17.
126. Çağatay, S. Türkçede Dinî Tabirler. Necati Lugal Armağanı. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara: 191-198.
127. Konukseven, M. Kutadgu Bilig ve Mahmut Kaşgari’ye Göre Devlet İdaresinin Esas Prensipleri. İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi. Tarih Bölümü. İstanbul. [Yayımlanmamış Lisans Tezi]

1969

128. Altuğ, Y. Modern Hukuk ve Kutadgu Bilig. Türk Dünyası. 3/13: 15-16.
129. Bilge, N. Yusuf Has Hacip: Saadet Veren Bilgi, Kutadgu Bilig. Önasya. 4: 15.
130. Dilaçar, A. Kutadgu Bilig’in 900.Yıldönümü (1069-1969) ve Balasagun’lu Yusuf. Türk Dili. 211: 7-17.
131. Levend, A. S. “Yazılışının 900. Yıldönümünde Basından Yankılar: Kutadgu Bilig”. Türk Dili. 211: 1-6. (Tanıtma)
132. Nadelyayev, V. M. et al. Drevnetyurkskiy Slovar’. Leningrad: Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR.

1970

133. Abilov, S. Kutadgu Bilig v Bulgarotataskoy Literature. Sovyetskaya Turkologiya. 6: 77-89.
134. Arat, R. R. Kutadgu Bilig’de Türklük Bilgisi. Türk Kültürü. 98: 70-90.
135. Aslanov, V. İ. O Leksiçeskih Parallelyah v Kutadgu Bilig i v Azerbaydcanskom Yazıke. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 43-47.
136. Baskakov, N. A. Rol’ Uyguro-Karlukskogo Literaturnogo Yazıka Karahanidskogo Gosudarstva v Razvitii Literaturnih Tyurkskih Yazıkov Srednevyekov’ya. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 13-19.
137. Binark, N. Kutadgu Bilig’de Evlenme, Aile ve Çocuk Terbiyesi. Türk Kültürü. 98: 174-178.

138. Blagova, G. F. Kutadgu Bilig Babur-Name a Metodika Istoriko-Lingvistiçeskogo Sopostavlspiya. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 32-42.
139. Çağatay, S. Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş. Türk Kültürü. 98: 95-111.
140. Dilaçar, A. Bize Mânevî Cihazlanmayı Öğreten: Kutadgu Bilig. Ankara: Manevî Cihazlanma Cemiyeti.
141. Fazılov, E. İ. Leksika Kutadgu Bilig v Drevtyurkskom Slovare. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 48-56.
142. Gülensoy, T. Kutadgu Bilig'ten Hikmetler. Türk Kültürü. 98: 157-173.
143. Hıdırov, M. N. Otnoşsniye Türkmenskogo Yazıka k Yazıku Kutadgu Bilig. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 40-42.
144. İnan, A. Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar. Türk Kültürü. 98: 112-126.
145. Kafesoğlu, İ. Yazılışının 900. Yılı Münasebetiyle Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri. Tarih Enstitüsü Dergisi. 1: 1-38.
146. Karamanlıoğlu, A. F. Kutadgu Bilig'in Diline ve Adına Dair. Türk Kültürü. 98: 127-131.
147. Kocaoğlu, T. Kutadgu Bilig'de Pişmanlık Duygusu I. Türk Dünyası. 4/16: 20-21.
148. Kocaoğlu, T. Kutadgu Bilig'de Pişmanlık Duygusu II. Türk Dünyası. 4/17: 34-38.
149. Kononov, A. N. Slovo o Jusufe iz Balasaguna i Ego Poeme Kutadgu Bilig. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 3-12.
150. Koroglı, H. Alp Tonga i Afrasiyab po Yusufu Balasaguni, Mahmudu Kaşgari i Drugim Avtoram. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 108-115.
151. Stebleva, I. V. Poetika Kutadgu Bilig. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 94-108.
152. Stebleva, I. V. Rifma v Tyurkoyazıçnoy Poezii XI Veka. Sovyetskaya Turkologiya. 1: 93-122.
153. Şerbak, A. M. O Fonetiçeskih Osobennostyah Yazıka Kutadgu Bilig i Drevneyuygurskom Konsonantizme. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 20-23.
154. Tenişev, E. R. Kutadgu Bilig i Altun Yaruk. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 24-31. [Tercümesi için bk. Tenişev 2002: 221-230]
155. Ülkütaşır, M. Ş. Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Üzerine Küçük Bir Araştırma. Türk Kültürü. 98: 91-99.
156. Valitova, A. A. Osnovnıye Prinsipı Publikasii Poemı Yusufa Balasaganskogo Kutadgu Bilig. Moskva: Issledovaniya Po Uygurskomu Yazıku.

1971

157. Aydarov, G. et al. Orta Gasır Eskertkişteri, Köne Türki Cazba Eskertkişterinin Tili. Mektep Baspası. Almatı: 16-19.
158. Banarlı, N. S. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı yayınları.

159. Eglar, Z. & P. J. Magnarella. A View of Social Classes in the Eleventh Century Karakhanid State. Anthropos. 66: 1/2: 232-238.
160. Karimov, K. Yusuf Hos Xacib: Kutadgu Bilig (Saodatga Yullovçi Bilim), Transkriptsiya va Xozirgi Üzbek Tiliga Tavsif. Taşkent: Üzbekistan SSR "Fan" Naşriyeti. [Tanıtması için bk. Nadcip 1972]
161. Sertkaya, O. F. Yusuf Has Hacib'in 'Kutadgu Bilig'i. Bilgi. 24/285: 19-22.
162. Stebleva, I. V. Razvitiye Tyurskix Poetiçeskix Form v XI Veke. Moskva: Institut Vostokovedeniyja Moskva.

1972

163. Clauson, Sir G. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford: Oxford University Press.
164. Dilaçar, A. 990. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [Tanıtması için bk. Dizdaroğlu 1972]
165. Dizdaroğlu, H. "Bir Türk Hümanizmacısı ve Yapıtı [A. Dilâçar: Kutadgu Bilig İncelemesi]". Türk Dili. 250: 362-365. (Tanıtma)
166. İbragimov, S. K. & M. Asamuddınova. Otrajenie Professionalnoyo Terminologii v i Kutadgu Bilig. Sovyetskaya Turkologiya. 1: 114-122.
167. İnan, M. R. Eğitim ve Kültür Tarihimizden Üç Anıt (Kutatgu Bilig, Kitab-ı Tarihü'l-Edeb ve Ma'rifetname Adlı Eserler Hakkında). Eğitim Hareketleri. 18/202-203: 14-25.
168. Nadcip, E. N. "Namanganskiy Spisok Kutadgu Bilig (v Svyazi s Vıhodom v Svet Taşkentskogo İzdaniya)". Sovyetskaya Turkologiya. 3: 108-113. (Tanıtma)

1973

169. Gülensoy, T. Kutadgu Bilig Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. Bibliyografya Kitap Haberleri Bülteni. 4: 109-116.
170. Karimov, K. Nekotorıye Voprosı Kompozitsii Metra i Canra Kutadgu Bilig. Sovyetskaya Turkologiya. 2: 100-104.
171. Nigmatov, H. G. Printsipı Opisaniya Morfologii Vostoçno-Tyurkskogo Yazıka XI-XII vv. Sovyetskaya Turkologiya. 6: 27-35.
172. Valitova, A. A. Tipologya Vostoçnoi Poemı. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 31-42.

1974

173. Gülensoy, T. Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar. Türkoloji Dergisi. 6/1: 235-259.

174. Karahan, A. Les caracteristiques essentiels de la litterature del'epoque des Karahanides et Kutadgu Bilig. Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker: Protokollband der 12. Tagung der Permanent International Altaistic Conference 1969 in Berlin. Hrsg. G. Hazai. Akademie Verlag. Berlin: 291-296.

175. Nadcip, E. N. Sravnitel'nıy Analiz Tekstov Namanganskogo i Kairskogo Spiskov Kutadgu Bilig. Sovyetskaya Turkologiya. 6: 75-85.

176. Nasilov, V. M. Jazık Tyurkskix Pamjatnikov Uygurskogo Pis'ma XI-XV vv. Moskva: Izdatel'stvo "Nauka" Glavnaya Pedaktsiya Vostoçnoy Literatur'.

177. Oda, J. Qutadgu Bilig to İsuramu Juyō [Qutadgu Bilig ve Türklerin İslamiyet'i Kabulü ve Qutadgu Bilig]. Toruko Minzoku To İsuramu Ni Kansuru Kyōdō Kenkyū Hōkoku [Türk Halkları ve İslamiyet Üzerine Ortak Araştırma Bildiri Kitabı]. 1974: 14-33.

178. Ünlü, Ş. Kutadgu Bilig. İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. İstanbul. [Yayımlanmamış Lisans Tezi]

1975

179. Doerfer, G. Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenszeit IV. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

180. Kavcar, C. "Kutadgu Bilig" Maddesi. Türk Ansiklopedisi. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Ankara. 22: 387-389.

181. Nigmatov, H. G. Sootnoşeniye Çastey Reçi v Vostoçno-Tyurkskom Yazıke XI-XII vv. Sovyetskaya Turkologiya. 1: 41-56.

182. Nigmatov, H. G. Semantiçeskaya i Sintaksiçeskaya Funktsii Padecey v Yazıkey Vostoçno-Tyurkskih Pamyatnikov XI-XII Vekov. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 23-36.

183. Nigmatov, H. G. Sintaksiçeskaya Sutsnost' Form Prinadlecnosti v Yazıkey Vostoçno-Tyurkskih Pamyatnikov XI-XII vv. Sovyetskaya Turkologiya. 5: 21-26.

184. Tümer, Y. Kutadgu Bilig. İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi. Sosyoloji Bölümü. İstanbul. [Yayımlanmamış Lisans Tezi]

1976

185. Karamanlıoğlu, A. F. Über kölük und külük/külik. Ural-Altaische Jahrbücher. 48: 124-126.

186. Özcan, A. O. Kutadgu Bilig'de Dünya Görüşü. Kubbealtı Akademisi Mecmuası. 5/2: 56-80.

1977

187. Arat, R. R. Uygurlar. Türk Kültürünü Araştırmaları. XVI/1-2: 89-112.
188. Berdibayev, R. Gasırlar Tolğavı. Makalalar Men Zerttevler. Cazuşı Baspası. Almatı: 37-41.
189. Dankoff, R. Animal Traits in the Army Commander. Journal of Turkish Studies. 1: 95-112.
190. Koca, S. Kutadgu Bilig'e Göre Türklerde Seçkin İnsan Anlayışı. Milli Kültür. 6: 60-65.
191. Nigmatov, H. G. Sootnoşeniye Kategoriy Padeca i Prinadlecnosti v Yazıkey Tyurkskih Pamyatnikov XI-XII Vekov. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 16-24.
192. Sertkaya, O. F. İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış. Bochum.

1978

193. Esin, E. İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

1979

194. Arat, R. R. Kutadgu Bilig III: İndeks. İndeksi Neşre Haz. K. Eraslan et al. İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları. [Tanıtması için bk. Dankoff 1979; Çeneli 1981]
195. Dankoff, R. "Reşid Rahmeti Arat. Kutadgu Bilig III: İndeks. (İndeksi Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan-Osman Fikri Sertkaya-Nuri Yüce). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV, Sayı: A 12. İstanbul - 1979, XV + 565 pp. 500 TL.". Journal of Turkish Studies. 3: 461-464. (Tanıtma)
196. Dankoff, R. Textual Problems in Kutadgu Bilig. Journal of Turkish Studies. 3: 89-99. [Tercümesi için bk. Dankoff 2015: 158-169]
197. Mahpirov, V. U. Onomastika: Antroponimı v Divanu Lugat-it-Türk i Kutadgu Bilig. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 22-28.
198. Maksudoğlu, M. Kutadgu Bilig Üzerine Bir İnceleme. Ankara Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi. Ankara. [Yayımlanmamış Lisans Tezi]
199. Yüncü, A. Kutadgu Bilig'e Göre Türklerde Ferd Ahlakı. Ankara Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi. İslam Felsefesi Anabilim Dalı. Ankara. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1980

200. Külekçi, N. Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig. İstanbul: Toker Yayınları.

1981

201. Coşkun, A. O. Kut Kelimesi ve Kutadgu Bilig Adı. Milli Eğitim ve Kültür. 3/12: 58-64.

202. Çağatay, S. Bedeutungs-Übertragungen im Kutadgu Bilig. Scholia: Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde: Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern. Hrsg. K. Röhrborn & H. W. Brands. Otto Harrossowitz Verlag. Wiesbaden: 38-46.

203. Çay, A. M. Türkler'de Devlet Siyasetini Öğreten Eser Kutadgu Bilig. Yeni Çığ. Kasım: 18-24.

204. Çeneli, İ. "Reşit Rahmeti Arat. Kutadgu Bilig III-İndeks". Türk Kültürü. 220: 63-64. (Tanıtma)

205. Dankoff, R. Inner Asian Wisdom Traditions in the Pre-Mongol Period. Journal of the American Oriental Society. 101/1: 87-95.

206. Dankoff, R. On Nature in Karakhanid Literature. Journal of Turkish Studies. 4: 27-32.

207. Ersoylu, H. Kutadgu Bilig'de Kur'an-ı Kerim Ayetlerinden İlhamlar. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. 15: 17-41.

208. Esin, E. The Religious Terminology of Qutadghu-bilig (The Blissful Sapience: A Turkish versified allegory dated in h. 462/1070). Sprache und Erkenntnis im Mittelalter Akten ses VI. Internatiıonalen Kongresses für Mittelalterliche Philosophie der Société Internationale pour l'étude de la Philosophie Médiévale (29. August-3. September 1977, in Bonn). Hrgs. von J. P. Beckmann. Walter de Gruyter. Berlin-New York. II: 831-837.

209. Genç, R. Karahanlı Devlet Teşkilatı (XI. Yüzyıl Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

210. Karayev, K. O Terminah i Nazvaniyah v Poeme Kutadgu Bilig. Sovyetskaya Turkologiya. 3: 86-90.

211. Sultanov, B. H. Arabsko-Persidskiye Zaimstvovaniya v Kutadgu Bilig Yusufa Balasaguni. Sovyetskaya Turkologiya. 4: 14-19.

212. Tezcan, S. Kutadgu Bilig Dizini Üzerine. Türk Tarih Kurumu Belleten. 178: 23-78.

213. Tomanov, M. Kazak Tilinin Tarihi Grammatikası. Almatı: Mektep Baspası.

1982

214. Liu, Z. Shi Dai Ju Bian De Chan Wu: Tan Wei Wu Er Zu Gu Dian Chang Shi Fu Le Zhi Hui De Shi Dai Bei Jing [Dönemsel Çalkantıların Ürünü: Uygurların Klasik Destanı Kutadgu Bilig'in Dönemsel Arka Planı]. Xin Jiang She Hui Ke Xue [Şincang Sosyal Bilimler Dergisi]. 1: 91-96.

215. Öztürk, Y. Kutadgu Bilig'de İlim. İstanbul Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

216. Togan, Z. V. Zentralasiatische türkische Literaturen II: die islamische Zeit. Handbuch der Orientalistik. Band 5: Altaistik. Hrgs. von B. Spuler. E. J. Brill. Leiden-Köln: 229-249.

217. Wei, S. Wei Wu Er Zu Gu Dian Wen Xue Ming Zhu Fu Le Zhi Hui. [Uygurların Klasik Edebiyatındaki Meşhur Eser Kutadgu Bilig]. Zhong Yang Min Zu-Da Xue Xue Bao [Merkezi Milletler İlmi Dergisi]. 4: 80-84.

218. Zhang, K. & C. Xizhong. Fu Le Zhi Hui De Jing Ji Sixiang. [Kutadgu Bilig'teki Ekonomi ile İlgili Düşünceler]. Zhong Yang Min Zu Da Xue Xue Bao [Merkezî Milletler İlmi Dergisi]. 1: 52-55.

1983

219. Coşkun, A. O. Kutadgu Bilig'in Dili ve Şiir. Milli Kültür. 41: 14-16.

220. Dankoff, R. Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): a Turko-Islamic Mirror for Princes. Chicago and London: University of Chicago Press. [Tanıtması için bk. Bulliet 1985; Devereux 1985; Esen 1988; Schimmel 1985; Tekin 1989]

221. Doerfer, G. Türkolojide Eleştiri Sorunları. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981: 87-99.

222. Ersoylu, H. Kutadgu Bilig'deki Arapça ve Farsça Asıllı Kelimeler. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. 27: 121-138.

223. Gülensoy, T. Kutadgu Bilig'den Hikmetler. Türk Dünyası Araştırmaları. 22: 157-174.

224. Türkay, K. Kutadgu Bilig'de Terimler. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

225. Yusuf Balasagunskiy. Blagodatnoye Znaniye. [Çev.] S. N. İvanov. Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".

1984

226. Alberts, O. Bir Türk Lehçesi Olan Uygurca ile Yazılmış Kutadgu Bilig'in (1069-70) Şairi: İbn Sina'nın Bir Öğrencisi. Çev. M. Türker-Küyel. Erdem. 1/1: 217-230.

227. Arziyev, R. Kutadgu Bilik ve Uvnin Leksika-Stilistikilik Alahidilikliri. Almata: Gılım.

228. Ercilasun, A. B. Kutadgu Bilig Grameri: Fiil. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları. [Tanıtması için bk. Uğurlu 1985; Akiner 1988; Hecht 1989]

229. Gülensoy, T. Dîvânu Lügâti't Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca Kelimeler Üzerine. Türk Kültürü Araştırmaları (Necati Akder Armağanı). 22/1-2: 90-103.

230. Ötkür, A. & E. Ziyayi. Yusup Has Hâcib Kutadku Bilik. Şincang: Milletler Neşriyatı.

231. Yusup Has Hajip. Kutadgu Bilik. [Haz.] A. Turdi et al. Şincang İçtimaiy Penler Akademiyesi Edebiyat Tetkikat İnistituti. Pekin: Milletler Neşriyati. [Tanıtması için bk. Baldauf 1990: 17-19]

1985

232. Beslen, K. Kutadgu Bilig'de Eğitim. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

233. Bulliet, W. R. "Yūsuf Khāṣṣ Ḥājib, Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes, trans. Robert Dankoff. (Publications of the Center for Middle Eastern Studies, 16.) Chicago and London: University of Chicago Press, 1983. p. x+281. $22". Speculum. 60/3: 743-744. (Tanıtma)

234. Devereux, R. "Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes by Yusuf Khass Hajib, Robert Dankoff". International Journal of Middle East Studies. 17/4: 577-579. (Tanıtma)

235. Ercilasun, A. B. Başlangıcından XIII. Yüzyıla Kadar Türk Nazım ve Nesri. Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri. İstanbul. 1: 37-184.

236. Erdal, M. Kutadgu Bilig'de Değişken Ekler ve Kelimeler. 5. Milletler Arası Türkoloji Kongresi. Tebliğler (İstanbul 23-28 Eylül 1985). I. Türk Dili. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi. İstanbul. 1: 89-94.

237. Ömiralyev, K. VIII-XII Gasırlardağı Köne Türki Adebi Eskertkişteri. Almatı.

238. Schimmel, A. "Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig) by Yūsuf Khāṣṣ Hājib A Turco-Islamic Mirror for Princes by Robert Dankoff, Yūsuf Khāṣṣ Hājib". Journal of the American Oriental Society. 105/2: 356-357. (Tanıtma)

239. Uğurlu, M. "Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri-Fiil". Türk Kültürü. 261: 59-61. (Tanıtma)

240. Uyar, M. A. Karahanlı Türkçesi Fiilleri İle Türkiye Türkçesi Fiilleri Arasında Fonetik ve Semantik Bakımlardan Bir Karşılaştırma. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı. Ankara. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

241. Zeren, M. Kutadgu Bilig'de Eğitim. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

242. Zhang, K. Fu Le Zhi Hui De Hun Yin Jia Ting Guan [Kutadgu Bilig'de Nikâh ve Aile Anlayışı]. Min Zu Yan Jiu [Etnikler Üzerinde Araştırmalar]. 5: 31, 44-49.

1986

243. Bihua, S. Wai Lai Wen Hua Dui Fu Le Zhi Hui Lun Li Guan De Ying Xiang [Yabancı Kültürlerin Kutadgu Bilig'in Etik Anlayışı Üzerindeki Etkileri]. Gansu Sosyal Bilimler Dergisi. 6: 23-27.

244. Kelimbetov, N. Kazak Adebiyetinin Ecelgi Dauiri. Almatı: Mektep Baspası.

245. Bodrogligeti, A. J. E. Kutadghu Bilig. The Encyclopaedia of Islam: New Edition. Leiden. 5: 538a-539a.

246. Changnian, W. Lun Fu Le Zhi Hui De Zheng Zhi Fa Lu Si Xiang [Kutadgu Bilig'de Siyaset ve Hukuk İle İlgili Düşünceler]. Xin Jiang She Hui Ke Xue [Şincang Sosyal Bilimler Dergisi]. 2: 47-50, 59.

247. Chi-Huei, H. Kutadgu Bilig ve Çin Asker Taktiği. 5. Milletler Arası Türkoloji Kongresi. Tebliğler (İstanbul 23-28 Eylül 1985). I. Türk Tarihi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi. İstanbul. 1: 296-302.

248. Egeybayev, A. Kuttı Bilik: Köne Türki Tilinen Audargan Jane Algısözi Men Tüsinikterinjasgan. Almatı: Jazuşı.

249. Eraslan, K. "Yusuf Hâs Hâcib" Maddesi. İslâm Ansiklopedisi. Millî Eğitim Basımevi. İstanbul. 13: 438a-440a.

250. Erdal, M. Constraints on Poetic Licence in the Qutadgu Bilig: the Converb and Aorist Vowels. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. 24: 205-214.

251. Gyarmati, İ. Die Gesterinnamen des Zodiakus in den Türkischen Sprachen. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. 40/1: 53-106.

252. Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I: Viyana Nüshası. Ürümçi: Şincang Helk Neşiriyatı.

253. Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım II: Fergana Nüshası. Ürümçi: Şincang Helk Neşiriyatı.

254. Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım III: Mısır Nüshası. Ürümçi: Şincang Helk Neşiriyatı.

255. Qi, L. Guo-Ji-Xue-Shu-Jie-Yan-Jiu-Fu-Le-Zhi-Hui-Gai-Guang [Uluslararası Bilim Dünyasının Kutadgu Bilig Üzerindeki Araştırmalarının Durumu]. Xin-Jiang-She-Hui-Ke-Xue [Şincang Sosyal Bilimler Dergisi]. 4: 113-118.

256. Re-Yi-Han [Reyhan]. Guan-Yu-Fu-Le-Zhi-Hui-Yan-Jiu-De-Jian-Shu [Kutadgu Bilig İle İlgili Araştırmaların Kısaca Beyanı]. Min-Zu-Wen-Xue-Yan-Jiu [Etnik Edebiyat Araştırmaları]. 2: 27-30, 9.

257. Sheng, L. Shi-Lun-Fu-Le-Zhi-Hui-De-Zhi-Shi-Guan [Kutadgu Bilig'deki Bilgi Anlayışı Üzerine]. Xin-Jiang-She-Hui-Ke-Xue-Yan-Jiu [Şincang Sosyal Bilimler Araştırmaları]. 22: 13-19.
258. Tekin, T. Karahanlı Dönemi Türk Şiiri. Türk Dili. 409: 81-157.
259. Ying, L. Shi-Lun-Fu-Le-Zhi-Hui-De-Fo-Jiao-Si-Xiang [Kutadgu Bilig'de Budizmle İlgili Düşünceler Üzerine]. Xin-Jiang-She-Hui-Ke-Xue [Şincang Sosyal Bilimler Dergisi]. 1: 84-90.
260. Ying, L. Shi-Lun-Fu-Le-Zhi-Hui-De-Wen-Hua-Jie-Gou [Kutadgu Bilig'in Kültürel Yapısı Üzerine]. Xin-Jiang-She-Hui-Ke-Xue [Şincang Sosyal Bilimler Dergisi]. 6: 85-92.
261. Ying, L. Yi-Bu-Jie-Chu-De-Wei-Wu-Er-Zu-Gu-Dian-Shi-Ju [Harika Bir Uygur Klasik Şiiri Draması]. Min-Zu-Wen-Xue-Yan-Jiu [Etnik Edebiyat Araştırmaları]. 2: 10-16.

1987

262. Açıkgöz, H. "Kutadgu Bilig ve Bir Çalışma". Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. 46: 237-240. (Tanıtma)
263. Arat, R. R. Makaleler I. Haz. O. F. Sertkaya. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
264. Arslan, M. Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
265. Arslan, M. İslam'da Devlet Düşüncesi ve Kutadgu Bilig. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi. 13 (1983/1987): 67-108.
266. Cilacı, O. Kutadgu Bilig'de Sosyal ve Dinî Motifler. Milli Kültür. 57: 10-18.
267. Fengwu, Z. Shi-Lun-Fu-Le-Zhi-Hui-De-Zhong-Guo-Wen-Hua-Bei-Jing [Kutadgu Bilig'de Çin Kültürü Görünümü Üzerine]. Kuzeybatı Pedagoji Enstitüsü İlmi Dergisi. 4: 75-83, 101.
268. Ge, L. Yu-Su-Pu-Ha-Si-Ha-Ji-Pu-Sheng-Huo-De-Shi-Dai [Yusuf Has Hacib'in Yaşadığı Dönem]. Şincang Tarih Araştırmaları. 2: 21-26.
269. Jun, Y. Fu-Le-Zhi-Hui-De-Mei-Xue-Te-Zheng [Kutadgu Bilig'in Estetik Özelliği]. Xin-Jiang-She-Hui-Ke-Xue [Şincang Sosyal Bilimler Dergisi]. 6: 46-53.
270. Kandır, M. Kutadgu Bilig'e Göre Devlet İdaresi. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı. Konya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]
271. Lizhong, C. Fu-Le-Zhi-Hui-De-Zhe-Xue-Jia-Zhi [Kutadgu Bilig'in Felsefi Değeri]. Ka-Shi-Shi-Fan-Xue-Yuan-Xue-Bao [Kaşgar Pedagoji Enstitüsü İlmî Dergisi]. 1: 6-11, 5.
272. Özkan, F. Tarihî Miras Kutadgu Bilig Hekkide Bayan I. Türk Kültürü. 292: 505-508.

273. Sarıca, B. Kutadgu Bilig'de İsim Yapım ve Çekim Ekleri. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı. Van. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

274. Sertkaya, O. F. Ord. Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat (15 Mayıs 1900-29 Kasım 1964) ve Eserleri -Ölümünün 20. Yıl Dönümü Dolayısı İle-. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1984: 305-313.

275. Vásáry, I. Bemerkungen zum uigurischen Schrifttum in der Goldenen Horde und bei den Timuriden. Ural-Altaische Jahrbucher. 7: 15-126.

276. Ying, L. Shi-Lun-Fu-Le-Zhi-Hui-De-Duo-Ceng-Ci-Wen-Hua-Jie-Gou. [Kutadgu Bilig'in Çok Katmanlı Kültürel Yapısı Üzerine Bir Deneme]. Zhong-Yang-Min-Zu-Da-Xue-Xue-Bao [Merkezî Milletler Enstitüsü İlmî Dergisi]. 1: 91-96.

1988

277. Akgün, N. Kutadgu Bilig'in Türkiye Türkçesinden Uygurcaya İndeksi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

278. Akiner, S. "Kutadgu Bilig Grameri: Fiil by Ahmet B. Ercilasun". Bulletin British Society for Middle Eastern Studies. 15: 1/2: 189. (Tanıtma)

279. Donuk, A. Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

280. Esen, N. "Kutadgu Bilig'in İngilizce Çevirisi". Erdem. 10: 255-258. (Tanıtma)

281. Özcan, A. O. Kutadgu Bilig'de Eğitim Anlayışı. Türk Yurdu. 9/18: 31-37.

1989

282. Egebayev, A. Cusıp Balasagun: Kuttı Bilik. Ulttar Baspası.

283. Hecht, E. F. "Kutadgu Bilig Grameri-Fiil by Ahmet B. Ercilasun". Estudios de Asia y Africa. 24/3: 505-511. (Tanıtma)

284. Mahmudov, K. Qutodgu Bilig va Adabiy Til. Özbekiston Adabiyoti va Sanati. 4 Ağustos 1989.

285. Nadcip, E. N. İssledovaniya po İstorii Tyurskix Yazıkov XI-XIV vv. Moskva: Nauka.

286. Nazarov, B. Kutadgu Bilig: One of the First Written Monuments of the Aesthetic Thought of the Turkic People. Bulletin of the Association for the Advancement of Central Asian Research. Ed. by H. Paksoy. 2/1: 5-9.

287. Sertkaya, O. F. "Türkolojide Eleştiri Sorunları" Üzerine. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1985: 137-189.

288. Sofuoğlu, M. C. Kur'ân ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'teki İzleri. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 5: 127-180.

289. Tekin, T. "Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes. By Yusuf Khass Hajib. Translated with an introduction and notes by Robert Dankoff. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1983. p. 281". Journal of Near Eastern Studies. 48/1: 68-70 (Tanıtma). [Tercümesi için bk. Tekin 1991: 197-200]

290. Üstüner, A. Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa Hikâyeler. Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

291. Zhang, H. Tan-Fu-Le-Zhi-Hui-De-Yi-Shu-Te-Se [Kutadgu Bilig'in Sanatsal Özelliği Üzerine]. Xin-Jiang-She-Hui-Ke-Xue [Şincang Sosyal Bilimler Dergisi]. 6: 55-60.

1990

292. Baldauf, I. Perspektiven der Turkologie in Xinjiang. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. 140/1: 17-19.

293. Barthold, V. V. Moğol İstilasına Kadar Türkistan. Çev. H. D. Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

294. Başer, S. Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. [Tez hâlinin tanıtması için bk. Açıkgöz 1987]

295. Cemiloğlu, İ. Kutadgu Bilig'de Gençlik, İhtiyarlık ve Ölüm Fikri. Türk Kültürü. 330: 617-621.

296. Fomkin M. S. O Sufiiskix Motivax v Blagodatnom Znanii Yusufa Balasaguni. Sovyetskaya Turkologiya. 5: 68-74.

297. Hengfu, C. Fu-Le-Zhi-Hu-Yu-Zu-Guo-Chuan-Tong-Wen-Hua [Kutadgu Bilig ve Vatanımızın Geleneksel Kültürü]. Xin-Jiang-She-Hui-Ke-Xue [Şincang Sosyal Bilimler Dergisi]. 4: 108-122, 123.

298. Hotamışlı, Z. Yusuf Has Hacib'de Bilgi ve Ahlak Anlayışı. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

299. Krorani, K. V. Kutadghu Biliktiki Bayat Dégen Nam Hékkide Mulahize. Bulak: Uyghur Kilassik Edibiyati Mecmu'esi. 31: 105-109.

300. Lizhong, C. Lun-Fu-Le-Zhi-Hui-Zhong-Tian-Wen-Xue-Zhı-Shi-De-Yi-Yi I [Kutadgu Bilig'deki Astronomi Bilgilerinin Ehemmiyeti Üzerine I]. Ka-Shi-Shi-Fan-Xue-Yuan-Xue-Bao [Kaşgar Pedagoji Enstitüsü İlmî Dergisi]. 1: 1-9.

301. Lizhong, C. Lun-Fu-Le-Zhi-Hui-Zhong-Tian-Wen-Xue-Zhı-Shi-De-Yi-Yi II [Kutadgu Bilig'deki Astronomi Bilgilerinin Ehemmiyeti Üzerine II]. Ka-Shi-Shi-Fan-Xue-Yuan-Xue-Bao [Kaşgar Pedagoji Enstitüsü İlmî Dergisi]. 2: 45-50.

302. Mahmudov, K. XII-XIV Asr Türkiy Yezma Obidalar Tiliniŋ Fonetik Sisteması. Taşkent: Uzbekistan SSR "Fan" Naşriyeti.

303. Nazarov, B. The Qutadghu Bilig as one of the Earliest Examples of Aesthetic Thought Among of the Turkic-Speaking Peoples. Aspects of Altaic Civilization 3. Proceedings of the Thirtieth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference. Indiana University. Bloomington, Indiana. June 19-25, 1987. Ed. by D. Sinor. Indiana University. Bloomington: 167-175.

304. Türker-Küyel, M. Kutadgu Bilig ve Fârâbî. Uluslararası İbn Türk, Harezmî, Farabî, Beyruni ve İbn Sina Sempozyumu Bildirileri (9-12 Eylül 1985, Ankara). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Ankara: 219-230.

305. Yusuf Has Hacip. Kutadgu Bilig. [Haz.] B. Tuhliyev. Taşkent: Yolduzça.

1991

306. Arziyev, R. U. Leksiko-Stilistiçeskiye Osobennosti Yazıka Poemı Kutadgu Bilig Yusufa Has Hadciyeva. Kazakistan Bilimler Akademisi. Uygur Araştırmaları Enstitüsü. Almatı. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

307. Bayraktar, F. S. Kutadgu Bilig'deki İsim ve Zamir Çekimi. Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

308. Büyükdüvenci, S. Kutadgu Bilig'de Eğitim Mesajı. Türk Yurdu. 11/44: 46-48.

309. Canjin, C. Fu-Le-Zhi-Hui-Si-Wei-Fang-Shi-De-Ruo-Gan-Te-Se [Kutadgu Bilig'deki Düşünce Tarzının Bazı Özellikleri]. Xi-Bei-Min-Zu-Xue-Yuan-Xue-Bao [Kuzeybatı Milletler Enstitüsü İlmî Dergisi]. 3: 11-16, 84.

310. Erdal, M. Old Turkic Word Formation, a functional approach to the lexicon. Vol. 1-2. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

311. Gülay, N. Kutadgu Bilig'de Devlet Anlayışı, Sosyal ve Kültürel Hayat. Milli Kültür. 89: 58-61.

312. Kara, M. Kutadgu Bilig'de Aile. Türk Aile Ansiklopedisi. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. 1: 64-68.

313. Kara, M. Kutadgu Bilig'de Kur'an ve Hadisin Tesiri. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. 72: 49-85.

314. Konıratbayev, A. & T. Konıratbayev. Köne Madeniyet Cazbaları. Kazak Üniversiteti Baspası. Almatı: 67-76.

315. Mahmudov, K. Abu Rayhon Beruniyniŋ Burjlar Haqidagi Ta'limoti Kutadgu Biligda Aks Etişi. Adabiy Meros. 56/2: 35-38.

316. Palabıyık, A. Hadis Açısından İlk Devir İslami Türk Edebiyatı Eserleri Üzerinde Bir İnceleme. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

317. Sağındıkov, B. Cüsip Balasaguni. Ecelgi Davir Adebiyeti. Ders Kitabı. Haz. A. Kıravbayeva. Ana Tili. Almatı: 92-112.

318. Sheli, Y. Fu-Le-Zhi-Hui-De-Ai-De-Gu-Yu-Lun-Yu-Ren-De-Yi-Zhi-Xing [Kutadgu Bilig'deki Aydoğdu ile 'Lunyu'deki 'Ren' Arasındaki

Benzerlikler]. Xin-Jiang-Da-Xue-Xue-Bao [Şincang Üniversitesi İlmi Dergisi]. 1: 71-76.

319. Tekin, T. "Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes. By YUSUF KHASS HAJIB translated with an introduction and notes by Robert Dankoff. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1983. Pp. 281". Çev. M. Ölmez. Türk Dilleri Araştırmaları. 1: 197-200. (Tanıtma)

320. Türker-Küyel, M. Fârâbî, Hikmet ve Kutadgu Bilig. Erdem. 7/20: 375-470.

321. Uyguroviç, A. R. Leksiko-Stilistiçeskiye Osovennosti Yazıka Poemı Kutadgu Bilik Yusuf Has Haciba. Ministerstvo Naradnogo Obrazovaniya Kazaxskoy SSR Kazaxskiy Ordena Trudovogo Krasnogo Znameni Gosudartvennıy Pedagogiçeskiy Universitet İmeni Abaya. Almatı. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

322. Üstüner, A. Kutadgu Bilig'te Atasözleri. Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi. 5/1: 391-428. [Ayrıca krş. Üstüner 1989]

323. Yiğitbaşı, H. Kutadgu Bilig'deki İsim ve Zamir Çekimleri. Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

324. Yu-Su-Pu-Jiang [Yusufcan]. Qian-Shi-Fu-Le-Zhi-Hui-De-Zhe-Xue-Si-Xiang [Kutadgu Bilig'deki Felsefî Fikirler Üzerine]. Xi-Bei-Min-Zu-Xue-Yuan-Xue-Bao [Kuzeybatı Milletler Enstitüsü İlmî Dergisi]. 1: 22-26.

325. Yüsüp Has Hacip. Kutadgu Bilig: Hazırki Zaman Uygur Tilidiki Nesri Yeşimsi. [Haz.] A. Turdı & K. Ekber. Şincang: Şincang İçtamayi Penler Akademisi.

1992

326. Aneer, G. Kingship Ideology and Muslim Identity in the 11th Century as Reflected in the Siyāsatnāma by Nizām al-Mulk and in the Kutadgu Bilig by Yūsuf Khass Ḥādjib. The Middle East Viewed from the North. Papers from the First Nordic Conference on Middle Eastern Studies, Uppsala 26-29. January 1989. Ed. Bo Utas & Knut S. Vikør. Uppsala: 38-48.

327. Arslan, M. İslam'da Devlet Düşüncesi ve Kutadgu Bilig. Türkeli. 3: 131-166.

328. Arslan, M. Kutadgu Bilig Üzerine Sosyolojik Düşünceler. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi. 3: 131-166.

329. Canjin, C. Fu Le Zhi Hui Zhong De Ping Deng Si Xiang Yu Deng Ji Guan Nian [Kutadgu Bilig'de Eşitlik Düşüncesi ve Statü Anlayışı]. Xin Jiang Da Xue Xue Bao [Şincang Üniversitesi İlmi Dergisi]. 2: 25-29, 33.

330. Dankoff, R. Qarakhanid Literature and the Beginnings of Turco-Islamic Culture. Central Asian Monuments. Ed. by H. B. Paksoy. The Isıs Press. İstanbul: 73-80.

331. Ersoylu, H. Kutadgu Bilig'de İki Ayrı Biçimde Transkripsiyonlanmış Arapça ve Farsça Kökenli Kelimelerin Birleştirilmesi. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1987: 165-172.

332. Lang, Y. Kutadgu Bilig ve Doğu Batı Kültürü. Urimçi: Şincang Halk Neşriyatı.

333. Leiming, X. Fu-Le-Zhi-Hui-Yu-Gu-Dai-Wei-Wu-Er-Yi-Xue [Kutadgu Bilig ve Eski Uygur Tebabeti]. Shi-Bei-Shi-Di [Kuzeybatı Tarih-Coğrafya Dergisi]. 4: 47-57.

334. Naskali, E. G. Kutadgu Bilig: Clauson's Observations on the Origin of Extant Mss. Altaic Religious Beliefs and Practices. Proceedings of the 33rd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference (Budapest June 24-29, 1990). Ed. by G. Bethlenfalvy et al. Budapest: 157-160.

335. Okay, L. C. Kutadgu Bilig ile Çin Felsefesi Arasındaki İlişki Konusunda Bir Görüş. Doğu Dilleri Dergisi. 5/1: 255-265.

336. Okay, L. C. Kutadgu Bilig ile Lun Yün Arasında Karşılaştırma. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. [Doktora Tezi][29]

1993

337. Ata, A. Kutadgu Bilig Üzerinde Bir Düzeltme Denemesi: Kör mü? Kür mü? Türkoloji Dergisi. 11: 301-308.

338. Günay, U. Kutadgu Bilig ve Kültür Değişmesi. Türk Kültürü. 363: 1-12.

339. İnalcık, H. Turkish and Iranian Political Theories and Traditions in Kutadgu Bilig. Trans. D. A. Howard. The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society. Ed. by. İ. Başgöz. Indiana University: Bloomington: 1-18.

340. İslami, Y. E. Kutadgu Bilig ve Kanun. Şincang: Şincang Helk Neşriyati.

341. Kozubekov, T. Cusup Balasagun: Kuttuu Bilim. Moskva: "NİK".

342. Lang, Y. Kutadgu Bilik ve Xerk-Cerp Medeniyiti, Ürümçi: Şincang Helk Neşriyati.

343. Mırzahmetov M. Abay'dın Adamgerşilik Murattarı: Ulı Akınnın 150 Cıldığına. Rauan Baspası. Almatı: 103-112.

344. Münirov, K. Kutadgu Bilig'in Taşkent Nüshası. Akt. E. Yaman. Türk Kültürü. 357: 39-42.

345. Önler, Z. Kutadgu Bilig'de Ekçek Kelimesi Üzerine. Türk Dili. 497: 342-344.

346. Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig (Kahire Nüshası). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

[29] Hazırlanan tez, savunmada reddedilmiştir. Tezin bundan sonraki akibeti bilinmemektedir.

347. Yüsüpcan, E. İ. Kutadgu Bilig ve Kanun. Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı.

1994

348. Abenova, K. A. Kazak Tili Leksikasının XI.-XII. Cazba Adebi Eskertkişterine Katısı, Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakayik Eskertkişterindegi Bir Tübiler Boyınşa. Almatı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

349. Bodrogligeti, A. J. E. The Role of Classical Central Asian Turkic Literature in the Understanding of the Cultural Heritage of the Central Asian Turks. Eurasian Studies Yearbook. 66: 5-31.

350. Çetin, İ. Kutadgu Bilig'in Hikâyecilik Bakımından İncelenmesi. Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na 55. Yıl Armağanı. Haz. A. B. Alptekin. Bizim Gençlik Yayınları. Kayseri: 250-258.

351. İnayet, A. Kutadgu Bilig ile Çin Felsefesi Arasındaki İlişki Üzerine. Türk Dili. 514: 284-290.

352. Sertkaya, O. F. Türk Şiirinde Dörtlük Tarzının Doğuşu ve Gelişmesi. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1991: 89-95.

353. Ying, Lang. Kutatgu Bilig ve Şerk Gerp Medeniyiti. Şincang: Şincang Halk Neşriyeti.

354. Yusif Balasaqunlu. Qutadqu Bilik. Xoşbehtliye Aparan Elmi Tercüme: K. Veliyev & R. Asker. Bakü: Azer Neşriyat.

1995

355. Arık, F. Ş. Eski Türk Hukukuna Dair Notlar. Tarih Araştırmaları Dergisi. 17/28: 1-50.

356. Aşgın, S. Kutadgu Bilig'e Göre Yönetici. Yeni Türkiye. 4: 597-601.

357. Başer, S. Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre'den Sevgi Toplumuna. İstanbul: Seyran Kitap.

358. Cunbur, M. Yunus Emre'ye Göre Akıl ve Kutadgu Bilig İle Karşılaştırılması. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (7-10 Ekim 1991). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 421-442

359. Çağıran, L. Kutadgu Bilig'de Eğitim ve Öğretim. Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

360. Kamberi, D. The Study of Medieval Uyghur Drama and Telated Cultural Phenomena from "Maitrisimit" to "Qutadghu Bilik" ca. 767-1069 A.D. Colombia University. USA. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

361. Scharlipp, W.-E. Türkische Sprache Arabische Schrift: ein Beispiel schrifthistorischer Akkulturation. Budapest: Akadimiai Kiadó.

362. Töhliyev, B. Kutadgu Bilig'de Sinav Mativi. Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. 3: 141-150.

363. Türker-Küyel, M. Kutadgu Bilig'de Aile Kavramı. Bilge. 3: 7-13.

1996

364. Akgün, M. Kutadgu Bilig'de Tanrı Âlem İlişkisi. Felsefe Dünyası. 24: 20-31.
365. Akgün, M. Türklük Dünyasının 11. Asırdaki Abide Eseri Kutadgu Bilig'de Akıl ve Bilgi. Felsefe Dünyası. 19: 81-98.
366. Amancolov, A. Türki Filologyası Cane Cazu Tarihi. Almatı.
367. Arslanoğlu, İ. Kutadgu Bilig'de Eğitim, Bilim, Akıl. Yeni Forum Dergisi. 17/331: 43-48.
368. Arzuyev, R. Kutadgu Bilig va Uniŋ Leksika-Stilistikalık Alahidilikliri. Kazakistan Bilimler Akademisi. G. Sadvakasov Adına Uygurbilim Enstitüsü. Almatı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]
369. Eliphanov, M. Yusuf Balasagun'un Kutadgu Bilig Mesnevisinde Kişilik ve Kemale Erme Meselesi. Çev. H. Arslan & Ş. Aulbekova. Bilig. 2: 147-148.
370. Hacıeminoğlu, N. Karahanlı Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
371. Kaplan, A. Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig'in Yeni Bir Gözle Tahlili. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]
372. Osman, H. Uygur Klassik Edebiyatinin Kiskiçe Tarihi I-II. Ürümçi: Şincang Maarip Neşriyati.
373. Türker-Küyel, M. Kutadgu Bilig ile Kenzü'l-Küberâ Arasında Bir Karşılaştırma. Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 175-188.
374. Türker-Küyel, M. Kutadgu Bilig'de Toplumdan Kaçış ve Topluma Dönüş Fikri. Erdem 9/26: 793-807.
375. Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig: Günümüz Türkçesi ile. Günümüz Türkçesine Uyarlayan: F. Silahdaroğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

1997

376. Abdurahmonov, G. Kutadgu Biligniŋ İlmii-Tahkidin Matnini Tüziş Hakida. Üzbek Tili va Adabiyeti. 1: 25-35.
377. Akgün, M. Kutadgu Bilig'de Tanrı-Âlem İlişkisi. Felsefe Dünyası. 24: 20-31.
378. Akgün, M. Kutadgu Bilig'te Ahlak. Felsefe Dünyası. 23: 99-144.
379. Akgün, M. Kutadgu Bilig'te Din. Felsefe Dünyası. 26: 38-53.
380. Akgün, M. Kutadgu Bilig'te İnsan ve Kamil İnsan. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 3: 1-10.
381. Aktan, C. C. Politikada Likayat Üzerine Kutadgu Bilig ve Koçi Bey Risalesinden Öğreneceklerimiz. Yeni Türkiye. 14: 1389-1392.

382. Arzıyev, R. "Kutadgu Bilik" ve Unıŋ Leksika-Stilistiklik Alahidilikliri. Almıta: "Gılım" Paspası.
383. Erdoğan, R. Yusuf Has Hacib: Kutadgu Bilig'ten Seçmeler. İstanbul: Marmara Kitabevi Yayınları.
384. Li, Y.-S. Kutadgu Bilig'de Gözden Kaçan İki Sontakı: Körü ve Sayu Üzerine. Türk Dilleri Araştırmaları. 7: 233-260.
385. Odacı, H. Eski Türklerde Eğitim ve Kutadgu Bilig'in Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi. Milli Eğitim.134: 36-38.
386. Ölmez, Z. K. Kutadgu Bilig'de İkilemeler (1). Türk Dilleri Araştırmaları. 7: 19-40.
387. Şahin, H. Kutadgu Bilig'de Şimdiki Zaman. Türk Dili. 545: 464-471.
388. Şener, İ. Kutadgu Bilig'de Felsefi Kavramlar. Akdeniz Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Antalya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]
389. Yakubov, A. Kutadgu Biligda Davlatçilik Koncepcijasi. Taşkent: Abdulla Kodirij Nomidagi Halk Merosi Naşriyati.
390. Yakup, A. Fu-Le-Zhi-Hui-Yu-Yan-Ming-Ci-De-Xing-Tai-Xi-Tong-Gai-Shu [On the Nominal Morphology of Kutadgu Bilig]. Tu-Jue-Yu-Yan-Yu-Wen-Hua-Yan-Jiu [Papers on the Turkic Languages and Culture]. Pekin. 2: 156-169.

1998

391. Aliphan, M. Balasagun Men Abay Arasındagı Sıgarmaşılık Sabaktastık Maselesi. El Farabi Kazak Milli Üniversitesi. Almatı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]
392. Davidovich, E. A. The Karakhanids. History of Civilizations of Central Asia. The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the Fifteenth Century. Part One: The Historical, Social and Economic Setting. Eds. M. S. Asimov & C. E. Bosworth. Unesco Publishing. Paris. 4/1: 119-143.
393. Egeubayev, A. Kisilik Kitabı (gılımi esse). Almatı: Ana Tili.
394. Kara, M. Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
395. Köşerbayeva A. N. Cüsip Balasagun'nın Pedagogikalık Murasındağı Gumanistik İdealardın Damuı: Adisnaması, Teoriyası, Praktikası. Almatı: Kazak UPU.
396. Madencioğlu, N. Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacip. Ana Dili. 9: 28-30.
397. Ölmez, Z. K. Kutadgu Bilig'de İkilemeler (2). Bahşi Ögdisi: 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı. Yayıma Haz. J. P. Laut & M. Ölmez. Simurg. Freiburg/İstanbul: 235-260.
398. Ünal, M. Kutadgu Bilig ve Divanü Lügat-it Türk'deki Halk İnanışlarına Fenomenolojik Bir Bakış. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. 114: 215-224.

399. Yıldırım, T. Kutadgu Bilig'de İsim Çekim ve Yapım Ekleri. Niğde Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı. Niğde. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

400. Yusif Balasagunlu. Qutadqu Bilig. Tercüme: H. R. Ulutürk. Bakü: Kençlik.

401. Yūsuf Khass-Hājib. Beneficent Knowledge. Translated into English by W. May. Moskova-Bişkek: Kyrgyz Branch of the International Centre "Traditional Cultures and Environments".

1999

402. Abdurehim, K. Ahmet Ziyaî ve Yusuf Has Hacip. Şincang İctimaî Penler Tetkikati.

403. Abdüşükür, M. et al. Kutadgu Bilig Hazinesi. Ürümçi: Şincang Universiteti Neşriyati.

404. Akgün, M. Kutadgu Bilig'te Ahlak. Felsefe Dünyası. 23: 99-144.

405. Artıkbayev, K. Cusup Balasagın Cana Mahmud Kaşkardın Murastarı. Bişkek: Okuu Kuralı.

406. Balcı, C. Destanlardan Kutadgu Bilig'te Türk Devlet Geleneği. İnönü Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Malatya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

407. Bergil, M. S. Kutadgu Bilig'deki Hint Etkisi [1]. Bilim ve Ütopya. 55: 64-65.

408. Bergil, M. S. Kutadgu Bilig'deki Hint Etkisi [2]: Akıbet ile Durga-Kali. Bilim ve Ütopya. 59: 58-59.

409. Bergil, M. S. Kutadgu Bilig'deki Hint Etkisi [3]: Köni Olan Törü ile Uma ya da Şakti Bütünlüğü. Bilim ve Ütopya. 61: 54-55.

410. Durgut, H. Karahanlı ve Harezm Türkçesi Eserlerinde İsmin Hâlleri. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Çanakkale. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

411. Ekber, K. Kutadgu Bilik Tetkikatiga Dair İkki Egiz Gep. Ulug Abide Kutadgu Bilik. Ürümçi: Şincang Helk Neşriyati.

412. Ergüzel, M. Kutadgu Bilig'de Medeni Hayata Yönlendirmeler [I]. Türk Edebiyatı Dergisi. 309: 49-51.

413. Ergüzel, M. Kutadgu Bilig'de Medeni Hayata Yönlendirmeler ve Eğitim Unsurları II. Türk Edebiyatı Dergisi. 313: 37-39.

414. Erşidin, T. Kutadgu Bilik'tiki Tebiiy Penge Dair Bilimler. Ürümçi: Şincang Helk Neşriyati.

415. Hewir, S. Yüsüp Has Hacipniŋ Dunya Karişi. Ürümçi: Şincang Helk Neşriyati.

416. Memtimin, Y. et al. Ulug İlmi Abide Kutadgu Bilig (Bildiriler). Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı.

417. Nalbant, B. Ö. Kutadgu Bilig'deki Özne ve Nesnelerin Yapısal İncelemesi. Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Denizli. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

418. Nalbant, M. V. Kutadgu Bilig'de Zarf Tamlayanları ve Bunların Derin Yapısı. Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Denizli. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

419. Ömer, A. & İ. Tömür. Kutadgu Bilik'tiki Rubailar. Ürümçi: Şincang Helk Neşriyati.

420. Önler, Z. Kutadgu Bilig'de Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler. 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 841-862.

421. Önler, Z. Kutadgu Bilig'de Yer Alan Deyimler. Türk Dilleri Araştırmaları. 9: 119-187.

422. Önler, Z. Türkçede Bügü-Bilge, Ârif-Âlim, Bilge-Bilgin Kavramları. Türk Dili. 571: 595-601.

423. Tahircan, M. Kutadgu Bilik Tetkikati Hekkide Umumi Bayan. Ulug Abide Kutadgu Bilik. Ürümçi: Şincang Helk Neşriyati.

424. Tohliyev, B. Kutadgu Bilig Poetikası (Kızıl Renk Remzine Dair). 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1151-1156.

425. Yakup, A. Fu-Le-Zhi-Hui-Yu-Yan-De-Yu-Yin-Xi-Tong-Gai-Shu [Kutadgu Bilig'in Sesbilgisi]. Geng Shimin Xian-Sheng Qi-Shi-Zhou-Sui-Ji-Nian-Lun-Wenji [Prof. Geng Shimin'in 70. Doğum Yılına Armağan]. Pekin: 44-60.

2000

426. Abduşükür, M. E. Kutadgu Bilik Hezinisi. Ürümçi: Şincang Ünivirsititi Neşriyati.

427. Deniz, S. Kutadgu Bilig ve Türk Mesnevî Edebiyatındaki Yeri. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi. 1: 23-38.

428. Eraliyev, Z. Yusup Balasagun: Okuu Kuraly. Bişkek: Kyrgyz Mamlekettik Uluttuk Universiteti.

429. Gülensoy, T. Kutadgu Bilig Bibliyografyası. Türk Dili. 586: 371-377.

430. Kavuncu, M. Kutadgu Bilig'de Toplum Felsefesi. Türk Kültürü. 444: 229-238.

431. Kayumov, A. Literature of the Turkic Peoples. History of Civilizations of Central Asia. The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the Fifteenth Century. Part Two: The Achievements. Eds. M. S. Asimov & C. E. Bosworth. Unesco Publishing. Paris. 4/2: 379-382.

432. Kayumov, A. Qadimgi Yazma Yadgorliklar: Avesto, Zand Kitoblari, Sugd Falsafiy-Ahlokiy Yazma Yadgorliklari, Turkiy Matnnavislik Tarihi. Taşkent: Yazuvçi.

433. Kazmaz, S. Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig (Kutadgu Bilig Üzerine Hukuki Bir İnceleme). Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.

434. Kula, O. B. Kutadgu Bilig'de Hukuk Devleti ve Sosyal Devletin Olası Düşünsel Kökleri. Sosyal Demokrat Değişimi. 17: 57-70.

435. Kutlar, F. S. Mesnevî Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevî Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi. Türkbilig. 1: 102-157.

2001

436. Amrebayeva, J. Balasagunlu Yusuf'un Kutadgu Bilig'inin Dünya Edebiyatındaki Önemi. El Farabi Kazak Milli Üniversitesi. Almatı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

437. Arslan, A. et al. Kutadgu Bilik İstilistikisi. Ürümçi: Şincang Universiteti Neşriyati. [Tanıtması için bk. Goca 2004]

438. Çağbayır, Y. Kutadgu Bilig (Mutluluk Bilgisi)-Günümüz Türkçesi ile. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

439. Çetinkaya, B. Kutadgu Bilig'deki Deyimlerin Semantik ve Sentaktik İncelemesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Afyonkarahisar. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

440. Kıraubayeva, A. Ecelgi Adebiyet. Astana: Elorda.

441. Şahin, H. Kutadgu Bilig'de Tasviri Fiiller. Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi. 2: 95-105.

442. Yılmaz, G. Kutadgu Bilig'de ve Kutadgu Bilig Öncesinde Devlet Düşüncesi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

2002

443. Akyüz, H. Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem. Erzurum: Eser Ofset. [Tanıtması için bk. Sönmez 2004]

444. Asker, R. Kutadgu Bilig Poemasının Leksikası. Dede Qorqud Toplusu. 2/4: 34-36.

445. Asker, R. Qutadgu Bilig Poemasının Orta Asiya'da, Azerbaycan'da ve Çin'de Tetkiki Tarihinden. Filologiya Meselelerine Dair Tematik Toplu. 3-4/22-23: 95-100.

446. Asker, R. Qutadgu Bilig'de Adlar. Şarkşinaslığın Aktüel Problemleri. Prof. Vasim Memmedaliyevin Yubileyine Hesr Edilmiş Respublika Elmi Konfransının Materialları. Bakü: 136-139.

447. Asker, R. Qutadgu Bilig'de İsmin Hal Kategoriyası. Qafqaz Universitetinin Elmi Eserleri. 10: 31-41.
448. Asker, R. Qutadgu Bilig'de İsmin Kemiyyet Kategoriyası. Bakı Universitetinin Elmi Eserleri. 4: 28-32.
449. Bilgin, A. İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Medeniyet: Karahanlılar (840-1212). Yeni Türkiye. 43: 445-453.
450. Caner, C. Kutadgu Bilig'de Türk Yönetim Felsefesi. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. 137: 139-14.
451. Dankoff, R. Yūsuf Khāss Hadjib. The Encyclopaedia of Islam: New Edition. Leiden. 11: 359a-360a.
452. Doğan, N. Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi I. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 12: 127-158.
453. Doğan, N. Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi II. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 13: 77-94.
454. Filiz, Ş. Kutadgu Bilig Etiğinde İnsan: Eleştirel bir Yaklaşım. Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi. 14: 251-270.
455. Kaçalin, M. "Kutadgu Bilig" Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara. 26: 478a-480b. [Arat 1955'in gözden geçirilmiş hâli]
456. Kandır, M. Kutadgu Bilig'e Göre Türklerde Devlet Yönetimi. Yeni Türkiye. 45: 7-18. [Ayrıca krş. Kandır 1987]
457. Mert, O. Kutadgu Bilig'de Hâl Kategorisi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı. Erzurum. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]
458. Nalbant, M. V. Kutadgu Bilig'de Kısaltma Grupları. Türkbilig. 3: 53-62.
459. Oda, J. Hangisi Karahanlıların Kökeni, Uygurlar mı Yoksa Karluklar mı? Türkler. Ed. H. C. Güzel et al. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. 2: 255-259.
460. Önler, Z. Kutadgu Bilig'de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı. Türkler. Ed. H. C. Güzel et al. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. 5: 174-186.
461. Özden, H. Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Deontoloji Anabilim Dalı. Eskişehir. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]
462. Pekolcay, N. Kutadgu Bilig Işığında Türk Düşüncesi. Yeni Türkiye. 46: 9-15.
463. Scharlipp, W.-E. Moderne uigurische Bearbeitungen einiger karachanidischer und tschagataïscher Werke: 'Divan Lugat at-Turk', 'Kutadgu Bilig' und 'Baburname'. Central Asiatic Journal. 46/1: 128-137.
464. Şener, H. İ. Karahanlılarda Dil ve Edebiyat. Türkler. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. 5: 784-792.
465. Temizsoylu, Y. Ş. Kutadgu Bilig'de İsim Yapımı. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı. Ankara. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]
466. Tenişev, E. R. Kutadgu Bilig ve Altun Yaruk. Çev. H. Hacıoğlu. İlmi Araştırmalar. 14: 221-230.

467. Törebayev, O. C. Balasagun'nun Alevmettik Filosofiyası. El Farabi Kazak Milli Üniversitesi. Almatı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

468. Türker, S. Fikrî Muhtevâsı İçerisinde Kutadgu Bilig'in Kültür ve Medeniyet Tarihimizdeki Yeri. Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi. 1: 14-28.

469. Umay-Türkeş, G. Türk Kültürünün Değerlendirilmesi ile İlgili Bir Öneri ve Kültür Değiştirme Alanında Önemli Bir Örnek: Kutadgu Bilig. Türkler. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. 3: 811-818.

470. Yakut, E. Eski Türklerde Hukuk. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. 1/3: 401-426.

471. Yılmaz, G. Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Hakkında Ön Bilgi. Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi. 1: 8-13.

472. Yurdakök, M. Kutadgu Bilig'de Sağlık ile İlgili Bilgiler. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Bilgisi. 45: 290-292.

2003

473. Abik, D. Kutadgu Bilig'de Zamirlerin Ayrılma Hali. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003 Mustafa Canpolat Armağanı. Haz. A. Ata & M. Ölmez. Sanat Kitabevi. Ankara: 25-39.

474. Ahmetov, T. A. Cüsip Balasagunidin Talim-Tarbiyelik İdeaları. El Farabi Kazak Milli Üniversitesi. Almatı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

475. Asker, R. Kutadgu Bilig (Araştırma-Monografi). Bakü: Elm Neşriyat.

476. Asker, R. Kutadgu Bilig. Bakü: Elm Neşriyatı.

477. Asker, R. Kutadgu Bilig'in Dili ve Kelime Hazinesi Üzerine. Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi. 4: 283-298.

478. Asker, R. Kutadgu Bilig'le İlgili Yanlış Yorumlar. Prof. Dr. Mehmet Saray'a Armağan. İstanbul: 117-123.

479. Asker, R. Gutadgu Bilig: Türk Edebiyyatındaki Mövkeyi. Dede Qorqud Jurnalı. 2/7: 96-102.

480. Asker, R. Qutadgu Bilig'de Evezlik [Zamirler] (Kitabi-Dede Qorqud'la Mükayesede). Heyder Aliyev ve Azerbaycan Filologiyası. BDU Neşriyat. Bakü: 239-248.

481. Asker, R. Qutadgu Bilig'de Sıfat. Tetkikler 2. AMEA Nesimi adına Dilçilik İnstitutu. Bakü: 117-124.331.

482. Asker, R. Kutadgu Bilig'de Devlet Yöneticileri. Beynelxalq Konfransın Materialları. Bakı: 288-291.

483. Bayaliyeva, G. XI.-XII. Gasırlardagı Cazba Adebiy Eskertişter Tilindegi Sın Esimder, Kutadgu Bilig pen Atebetü'l-Hakayik Cadigerlikteri Boyınşa. El Farabi Kazak Milli Üniversitesi. Almatı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

484. Bayraktar, S. Kutadgu Bilig'de Bulunma Hâli Ekinin Fonksiyonları. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1999: 9-25. [Ayrıca krş. Bayraktar 1991]

485. Durmuş, O. Karahanlı, Harezm ve Kıpçak Türkçesinde Arapça Öğeler. Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı. Edirne. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

486. Fu-Le-Zhi-Hui [Kutadgu Bilig]. [Çev.] H. Guanzhong et al. Pekin: Milletler Neşriyatı.

487. Günşen, A. Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati't-Türk'te Rüşvet. Diriözler Armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı. Haz. M. F. Köksal & A. N. Baykoca. Bizim Büro Basımevi. Ankara: 185-194.

488. Gyarmati, İ. An Enigmatic Turkic Planet Name. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. 56/1: 81-86.

489. Kaşğarlı, M. Karahanlı Devri Türk-İslam Edebiyatının Ünlü Temsilcisi Yusuf Has Hacip ve Onun Kutadgu Bilig Adlı Eseri. Türk Kültürü. 483-484: 294-312.

490. Kazmaz, S. Kutadgu Bilig ve Dünya Medeniyeti. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni. 50: 61-72.

491. Oda, J. Karahanchō no kigen wa Karurukuzoku ka Uiguruzoku ka [Hangisi Karahanlıların Kökeni, Uygurlar mı Yoksa Karluklar mı?]. Aidai Shigaku. 12: 1-41. [Türkçe versiyonu için bk. Oda 2002]

492. Önler, Z. Kutadgu Bilig'de Ög ve Ukuş Kavramları. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003 Mustafa Canpolat Armağanı. Haz. A. Ata & M. Ölmez. Sanat Kitabevi. Ankara: 153-160.

493. Reyhan, K. Kutadgu Bilig ve Uygur Kültürü. Hohut: İç Moğul Halk Neşriyatı.

494. Sadıkov, K. Kutadgu Bilig'de Geçen Bayat Adı Birle Kelime Öbeği Üzerine. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 21: 19-24.

495. Zieme, P. Indische Wörter in nichtbuddhistischen alttürkischen Texten. Indien und Zentralasien: Sprach und Kulturkontakt. Vorträge des Göttinger Symposions vom 7. bis 10. Mai 2001. Ed. by S. Bretfeld & J. Wilkens. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden: 153-163.

2004

496. Anıl, A. Y. Kutadgu Bilig'de Kadın. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi. 32: 91-99.

497. Asker, R. Yusif Balasagunlu'nun Qutadgu Bilig Poemasında Adlar (Azerbaycan Dili ile Mukayesede). Bakü Devlet Üniversitesi. Bakü. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

498. Ata, A. Karahanlı Türkçesinin İlk Eseri. Türk Dilleri Araştırmaları. 14: 95-102.

499. Balasaguni Yusuf Uluk Has Hacib. Kutadgu Bilik: Kut Akeletin Bilim. Çev. A. Kuruşcanov. Türkistan: Turan.

500. Canpolat, M. Günümüzde Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't-Türk. Türk Dilleri Araştırmaları. 14: 31-34.

501. Demirtaş, A. Kutadgu Bilig'deki Hükümdar Küntogdı Tipine Göstergebilimsel Açıdan Bir Yaklaşım Denemesi. Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi. 15: 161-174.

502. Elçioğlu, Ö. & H. Özden. Common Thoughts of Socrates and Yusuf Khass Hajib on Wisdom and Virtue. The International Society for the History of Islamic Medicine. 3: 20-25.

503. Erdal, M. A Grammar of Old Turkic. Leiden-Boston: E. J. Brill.

504. Goca, A. "Arslan, A. et al. Kutadgu Bilik İstilistikisi. Ürümçi: Şincang Universiteti Neşriyati". Türk Dilleri Araştırmaları. 14: 203-206. (Tanıtma)

505. Isakov, K. Kutadgu Bilig'deki Estetik Düşünceler. Bilge Dergisi. 41: 79-82.

506. Ölmez, M. Çağdaş Türk Dillerinde Kutadgu Bilig Çevirileri. Türk Dilleri Araştırmaları. 14: 103-126.

507. Önler, Z. Kutadgu Bilig Üzerine Notlar. Türk Dilleri Araştırmaları. 14: 79-94.

508. Özçelik, D. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Siyasetnamelerin Yeri ve Önemi (Kutadgu Bilig ve Siyerü'l-Müluk Örnekleri). Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İlköğretim Anabilim Dalı. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı. Konya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

509. Özmen, M. Divanü Lügati't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de Aymak Fiiliyle Kurulan Dolaysız Anlatım Cümleleri Üzerine. Türk Dilleri Araştırmaları. 14: 67-77.

510. Sertkaya, O. F. Kutadgu Bilig'deki Dörtlükler Üzerine. Türk Dilleri Araştırmaları. 14: 57-66.

511. Sönmez, S. Kutadgu Bilig'de Sosyopedagojik ve Siyasal Söylem Adlı Eser Münasebetiyle. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 11/24: 267-278.

512. Toparlı, R. XI.-XII. Yüzyıl. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı. Türk Dünyası Edebiyat Tarihi. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Ankara. 4: 154-165.

513. Tuhliyev, B. Voprosı Poetiki Kutadgu Bilig Yusufa Has Haciba. Taşkent: Asr Matbuot.

514. Türk, V. Kutadgu Bilig Örneği ile Türkçede Ana Yardımcı Fiil er-. 5. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 2004. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara. 2: 2993-3006.

515. Yılmaz, B. Kutadgu Bilig'ten Seçmeler. İstanbul: Karanfil Yayınları.

2005

516. Abik, D. Kutadgu Bilig'deki Çergüçi ve Çergüle- Üzerine. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 14/2: 1-12.

517. Altınöz, Y. Yûsuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'i ve Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâsetnâme'si Işığında Türk Hâkimiyet Anlayışı. Fırat Üniversitesi.

İlahiyat Fakültesi. İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı. Elazığ. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

518. Asker, R. Yusif Balasagunlu'nun Qutadgu Bilig Eseri. Türkologiya Kafedrasının Magistr Pillesi İçin Fenn Programları. Bakü Üniversiteti Neşri. Bakü: 139-143.

519. Bayraktar, F. S. Kutadgu Bilig'de İkilemeler. Alatoo Üniversitesi "Yusuf Has Hacib ve Fikirleri" Sempozyumu. Kırgızistan-Bişkek.

520. Demirbilek, S. Kutadgu Bilig'de At Kültürü. Milli Folklor. 68: 134-138.

521. Doğan, L. Kutadgu Bilig'den Hareketle Çağdaş Türk Lehçelerinde Arapça Alıntı Kelimeler Üzerine Bir Karşılaştırma. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 7/2: 46-72.

522. Feyzioğlu, N. Geçiş Döneminin Kutadgu Bilig'deki Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme. Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi. 12: 151-165.

523. Güzel, A. Birey, Toplum, Devlet İlişkisi ve Kutadgu Bilig. Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı. İzmir: 357-362.

524. Kaşgarlı, M. Karahanlı Devresi Türk-İslam Edebiyatının Ünlü Temsilcisi Yusuf Has Hacib ve Onun Kutadgu Bilig Adlı Eseri. TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (31 Mayıs-4 Haziran 2004, Kırım-Ukrayna). Haz. İ. Aydoğan & Z. Yüksel. Simferepol: 155-163.

525. Öztürk, F. Kutadgu Bilig'de Bitki Adları. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. VI/1: 201-208.

526. Samoyloviç, A. N. Tyurkskoye Yazıkoznaniye: Filologiya Runika. Sost. i otv. red. G. F. Blagova. Moskva: Izdatyel'skaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN.

527. Sertkaya, O. F. Kutadgu Bilig (Knowledge Befitting a Ruler) of Yusuf of Balasagun. Turks: a Journey of a Thousand Years, 600-1600. London: 384-385.

528. Tang, L. A History of Uighur Religious Conversions (5th-16th Centuries). Asia Research Institute Working Paper Series, No. 44.

529. Toprak, F. Türklerde Kozmoloji Bilgisi ve İslam Sonrası Metinlerde Geçen Yıldız-Gezegen İsimlerinin Etimolojisi. TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (31 Mayıs-4 Haziran 2004, Kırım-Ukrayna). İ. Aydoğan & Z. Yüksel. Simferepol: 20-28.

530. Yıldız, M. Kutadgu Biligde Ḳıl- Yardımcı Fiilinin Fiil+Fiil Şeklinde Kurulan Birleşik Fiil Yapılarındaki Kullanımı Üzerine. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 13: 419-423.

2006

531. Acındı, Ö. Siyasetname ve Kutadgu Biligde Halk Anlayışı. Niğde Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Niğde. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

532. Aygün, V. Kaşgarlı Mahmud, Balasagunlu Yusuf ve Nizamü'l-Mülk'e Göre Türk Ordusu. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

533. Boz, E. Kutadgu Bilig'de Kü. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. 6/2: 289-296.

534. Durmaz, G. Kutadgu Bilig'de Zahid. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. 11: 191-211.

535. Eker, S. Kutadgu Bilig'de (teñri 'azze ve celle ögdisin ayur) Türkçe İslami Terimlerin Kaynakları Üzerine. Bilig. 38: 155-174.

536. Eker, S. Yusuf Has Hacib: Kutadgu Bilig (1069). Türk Edebiyatı Tarihi. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara. 1: 193-199

537. Gülsevin, G. Kutadgu Bilig Türkçesinden Anadolu Ağızlarına. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 20: 109-121.

538. Jüsip Has Balasagun. Kutty Bilik: Köne Türk Tilinen Avdargan, Algısözi Men Gılımi Tüsinikterin Jasıp, Baspaga Dajnındagan Akın, Edebiyet Sınşısı Askar Kurmaşulı Yegevbay. Almatı: Ölke.

539. Kasiyeva, A. Antroph-Amorphous Metafor in "Kutadgu Bilig" and Peculiarities of its Translation into English. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 8/15: 139-153.

540. Kocasavaş, Y. Kutadgu Bilig'de Eğitim ve Öğretim Anlayışı. Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi. 3/2: 53-66.

541. Nalbant, M. V. Türkçede Tarihi Türk Dili Alanında Fonksiyon Değiştirmeye Bir Örnek: Tut- Fiili. Bilig. 38: 137-148.

542. Nazir, B. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Osmanlı Devlet Adamlarından Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın Nesayihü'l-Vüzera'sında Devlet Adamları Tiplemeleri: Hükümdar ve Vezir. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 12: 117-124.

543. Önler, Z. Divânü Lügâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Tıp Terimleri. Kebikeç. 22: 135-150.

544. Öztürk, F. Kutadgu Bilig'de Bitki Adları. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. 6: 201-208.

545. Paçacıoğlu, B. VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı. Ankara: Bizim Büro Yayınları.

546. Sarı, M. Karahanlı Türkçesinde Büyüklük ve Küçüklüğün Dile Yansımaları. I. Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri (26-27 Eylül 2006, Bilkent Üniversitesi). Ankara: 393-399.

547. Taş, İ. Kutadgu Bilig'de Z'leşme. Selçuk Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi. Edebiyat Dergisi. 16: 103-116.

548. Turdubayeva, N. Balasagın Cana Anın Kutadgu Bilig Dastanı (Dastandın İzildenişi Cana Kotormoloru). Bişkek: Biyiktik.

549. Yılmaz, G. Kutadgu Bilig'de Devlet Fikri. Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi. 9: 75-98.

550. Yusuf Balasaqunlu. Qutadğu Bilig: Xöşbextliye Aparan Élm. Türkiye ve Özbek Türkçesinden İstifade Étmekle Xaqaniyye Türkcesindən Çevirenler: K. Veliyév & R. Esker. Bakı: Avrasiya Press.

551. Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig. Çev. R. R. Arat. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

552. Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig. Haz. D. Elkatip & H. Develi. İstanbul: Alkım Yayınevi.

553. Yusup Has Hajip. Kutadgu Bilik: Hazirqi Zaman Uygur Tilidiki Neşriy Yeşmisi. Pekin: Milletler Neşriyati.

2007

554. Ata, A. Türk Dilinde Esma-yı Hüsna. IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 2000. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara. 1: 131-153.

555. Bağdatlı, Ö. Kutadgu Bilig'de Devlet ve Adalet İlişkisi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe Anabilim Dalı. İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

556. Bozkaplan, Ş. A. Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme. Turkish Studies. 2/4: 1110-1118.

557. Cunbur, M. Yusuf Has Hacib. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Sözlüğü. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara. 7: 665a-b.

558. Çetin, E. Kutadgu Bilig'de Ne Soru Sözcüğü ve Kullanımları. Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri. Almatı: 437-444.

559. Egevbayev, A. K. Edebi Cedigerler, Cirma Tomdık, 5. Tom: Cusip Balasagun, Kuttı Bilik, Almatı: "Taymas" Baspa Üyi.

560. Gülsevin, G. Kutadgu Bilig'in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: Denk Çiftler. Turkish Studies. 2/2: 276-299.

561. İnayet, A. Divanü Lûğat it Türk'te Geçen Çin ve Maçin Adı Üzerine. Turkish Studies. 2/4: 1174-1184.

562. Kartal, A. Eski Türk Edebiyatında Mesnevî. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 5/10: 353-432.

563. Özden, H. Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı. Ankara: Ötüken Neşriyat. [Ayrıca krş. Özden 2001]

564. Şahin, M. Sirâcu'l-Mülûk, Ahkâmü's Sultaniyye, Siyâset-Nâme ve Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdar Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması. Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Tokat. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

565. Tahir, T. Y. Kutadgu Bilik Tetkikati. Ürümçi: Şincang Uniwversiteti Neşriyati.

566. Taş, İ. Kutadgu Bilig'in Söz Varlığından Örnekler. Akademik Araştırmalar Dergisi. 4: 231-244.

567. Teres, E. Karahanlı Türkçesinde Askerlikle İlgili Bazı Terimler Üzerine (2). Turkish Studies. 2/4: 1185-1192.

568. Tohliyev, B. Adabiy Durdanalar, Yusuf Hos Hajib, Qutadgu Bilig "Saodatga Eltuvçi Bilim". Taşkent: Çolpan Nomidagi Neşriyot-Matbaa İcadiy Uyi.

569. Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig: (el-İlmi'l-Mübarek). Terceme: M. K. Emin [Türkistani]. Mekke: Matabiu Bahadır.

2008

570. Abdikarimulı, B. &, K. Sarbasova. Cüsüp Balasaguni Pedagogikası: Oku Kuralı. Karagandı. KarMU.

571. Abdirazakov, A. Cusup Balasagın Cana Anın Kutadgu Bilig Dastanı: Okuu Kuralı. Bişkek: Cusup Balasagın Atın, Kırg. Ulut, Un-Ti.

572. Bağdatlı, Ö. Kutadgu Bilig Bibliyografyası. Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi. 14: 157-183.

573. Bağdatlı, Ö. Kutadgu Bilig'de Devlet ve Devletin Amacı. Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi. 13: 43-64.

574. Canaydarov, O. Cusup Balasaguni, İstoriya, Liçnost', Vremya. Almatı: Aruna.

575. Chen, Q. Fu-Le-Zhi-Hui: Gu-Wei-Wu-Er-Ren-De-Jian-Kang-Zhi-Hui. Pekin: She-Hui-Ke-Xue-Chu-Ban-She.

576. Çevik, Z. Atatürk'ün Devlet Adamlığı Özelliklerinde Kutadgu Bilig'den İzler. Turkish Studies. 3/2: 209-118.

577. Durmaz, G. & Ercan, Ö. Patient, Illnes and Physician in Kutadgu Bilig. Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine. 6-7: 75-80.

578. Durmaz, G. Kutadgu Bilig'de ve Bağdatlı Ruhi Divanı'nda Zahid. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. 14: 189-214.

579. Ekrem, E. Çin'de Divânü Lügât-it Türk İle İlgili Araştırmalar. Türkbilig. 15: 53-63.

580. Eliphan, M. Kuttı Biliktegi Kut Dep Bakıt Sırı. Tyurkologiya. 5-6 [37-38]: 33-40.

581. Gözütok, A. Yusuf Has Hacip ve Kutadgu Bilig. Ekev Akademi Dergisi. 34: 357-371.

582. Güner, G. Karahanlı Türkçesinde Fiil. Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Türk Dili Bilim Dalı. Kayseri. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

583. Kaçalin, M. S. Yûsuf Hâs Hâcib: Kutadgu Bilig Metin. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. [E Kitap].

584. Kamçiyeva, M. Kutadgu Bilig'e Göre Devlet ve Halk İlişkisi. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

585. Kulzhanova, B. Kâşgarlı Mahmud'un Divânü Lugâti'tTürk ve Yusuf Balasagunî'nin Kutadgu Bilig Eserlerindeki Öğüt Verici Sözler. Rize Üniversitesi Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri (17-19 Ekim 2008, Rize). Rize Üniversitesi Yayınları. Rize: 103-109.

586. Kut, G. Divan Edebiyatında "Adl ve Adalet" Üzerine Klişeler. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 1: 191-204.

587. Önler, Z. Kutadgu Bilig'de Toplumsal Kabul ve Geleneklerden Yansımalar. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. 15: 441-455.

588. Özden, H. & Ö. Elçioğlu. Sample from 11th Century: Kutadgu Bilig and the Four Principles of Bioethics. Iranian J Publ Health. 37/2: 112-119. [Ayrıca krş. Özden 2001]

589. Sarıca, B. Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 15/37: 87-105.

590. Taş, İ. Ana Altayca Gövdesonu Ünlülerinin Kutadgu Bilig'deki İzleri. Turkish Studies. 3/1: 355-366.

591. Tuğral, O. Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Devlet Anlayışı. Niğde Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Bölümü. Tarih Anabilim Dalı. Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı. Niğde. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

592. Üşenmez, E. Karahanlı Eserlerinde Yazım Farklılıkları Hakkında. Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Türklük Bilgisi Dergisi. 9: 82-88.

593. Üşenmez, E. Karahanlı Eserlerindeki Sözvarlığı Hakkında. Akademik İncelemeler Dergisi. 3/1: 247-253.

2009

594. Abik, A. D. Kutadgu Bilig ile Yunus Emre Divan'ında ked > key Kelimesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. I. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildiri Kitabı (8-10 Ekim 2008). Haz. N. Sağlam et al. Aksaray Üniversitesi Yayınları. Aksaray: 63-73.

595. Abik, D. Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları. Journal of Turkish Studies. 33/1: 1-32.

596. Ayazbekova, A. Kutadgu Bilig'deki Birleşik Fiiller ile Karşılaştırılması. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türkoloji Anabilim Dalı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

597. Berbercan, M. T. Kür Kelimesi Üzerine Yapı ve Anlam Bilgisi Yönünden Görüşler. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 25: 171-182.

598. Böler, T. Kutadgu Bilig'de Ahlaklılık, Soyluluk ve Seçkinlik İfade Eden Sözler. Turkish Studies. 4/3: 397-418.

599. Çavuşoğlu, A. Kıyafet İlmi ve Kutadgu Bilig'de Kıyafet İlmi/Fizyonomi İzleri. Bilimname. 17: 293-302.

600. Dilçin, C. XI. Yüzyıl Türk Şiiri ve Aruz. II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri (28-30 Mayıs 2008, Ankara), Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 129-140.

601. Egewbayev, A. Eski Türk Edebiyatı Mirasındaki Mitolojik ve Halk Kültürleri ile İlgili Akımlar, Tarihî ve Toponomik Efsaneler, Adlandırmalar. II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi (28-30 Mayıs 2008, Ankara). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 62-71.

602. Göksu, E. Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2/6: 266-281.

603. Gülsevin, G. XII. Yüzyıla Kadarki Ortak Türk Yazı Dili. Ahmet Yesevi Üniversitesi III. Uluslararası Türkoloji Kongresi (18-20 Nisan 2009), Ortak Dil, Tarih ve Alfabe Oluşturma Sürecinde Geçmişten Geleceği Türkolojinin Meseleleri. Türkistan: 78-84.

604. Güner, G. Karahanlı Türkçesinin Tasvir Fiillerine Genel Bir Bakış. Akademik Araştırmalar Dergisi. 39: 218-238.

605. Güneş, C. D. Kutadgu Bilig'de Yüz ve Etik İlişkisi. Türk Yurdu. 265: 58-61.

606. Hebibulla, N. İctimaiy Tilşunaslık Nuktısıdın 'Kutadgu Bilik' Üstide Deslepki İzdiniş. Sincang İctimaiy Penleri. 4: 133-140.

607. Karabeyoğlu, A. R. Divânü Lugâti't-Türk'ün Söz Varlığının Semantik Mukayesesi Üzerine. Akademik Araştırmalar Dergisi. 39: 157-165.

608. Karimov, K. Kadimgi Turkiy Til Lugati (X-XII asrlar): Devonu Lugoti-t-turk, Kutadgu Bilig va Hibatu-l-hakoyik Asarlari. Taşkent: Mumtoz Söz.

609. Kaymaz, Z. Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye'de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme. Turkish Studies. 4/3: 1408-1422.

610. Korkmaz, F. Kutadgu Bilig'de Ur- Fiili Üzerine. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. 41: 13-24.

611. Merhan, A. Deskriptive Hilfsverben im Werk Kutadgu Bilig. 30. Deutscher Orientalistentag Freiburg, 24.-28. September 2007. Hrsg. Rainer Brunner, Jens Peter Laut und Maurus Reinkowski. [Online Yayın]

612. Mermer, A. Orta Asya'da İslâmi Dönem ve İlk İslâmi Eserler. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi.

613. Ohlander, E. Enacting Justice, Ensuring Salvation: The Trope of the 'Just Ruler' in Some Medieval Islamic Mirrors for Princes. The Muslim World. 99: 237-252.

614. Okay, B. Lun Yü ve Kutadgu Bilig'de Devlet Yönetimi. 38. ICANAS Bildirileri (2007). Doğubilim Çalışmaları. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. Ankara. 3: 307-315.

615. Portlakkaya, T. Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig'in Türk Devlet Yönetimindeki Yeri ve Önemi. Dumlupınar Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Kütahya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

616. Şeker, F. M. Tanrı Tasavvuru Açısından Kutadgu Bilig Nasıl Okunabilir? Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 37: 73-92.

617. Tanrıverdi, E. Qedim Türk Menbelerinde Yaşayan Şehs Adları: Orxon-Yenisey Abideeri, Dede Qorqud Kitabı, Manas, Mahmud Kaşğari Divanü Lüğat-it-Türk, Balasağunlu Yusif Xas Hacib Qutadğu Bilig, Alpamış, Defteri-Müfesseli-Eyaleti-Tiflis. Bakı: Nurlan.

618. Taş, İ. Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

619. Teres, E. Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacip Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. İstanbul: Ürün Yayınları.

620. Teres, E. Karahanlı Türkçesinde Askerlikle İlgili Bazı Terimler Üzerine (1). Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan 2007, Erzurum). Erzurum: 1055-1061.

621. Toker, İ. Renk Simgeciliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50/2: 93-112.

622. Üşenmez, E. Özbekistan Yazma Eserler Kütüphanesi. Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi. 6/2: 682-689.

623. Yavuz, K. Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig. İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. 36: 137-180.

2010

624. Argunşah, M. et al. Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakca Dersleri. İstanbul: Kesit Yayınları.

625. Aydemir, A. Kutadgu Bilig ve Divanü Lugat-it Türk'te Atasözleri ve Özdeyişler. Balıkesir: Liva Yayınları.

626. Baş, M. K. Kutadgu Bilig'de Ölüm Anlayışı ve Ahiret İnancı. EKEV Akademi Dergisi. 42: 11-12.

627. Clark, L. The Turkic Script and the Kutadgu Bilig. Turcology in Mainz. Ed. by H. Boeschoten & J. Rentzsch. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden: 89-106.

628. Çelik, H. S. Kutadgu Bilig'de Halk-Devlet İlişkileri: Karşılaştırmalı Bir Bakış. Türk Dünyası Araştırmaları. 188: 37-51.

629. Çetin, A. Kutadgu Bilig'de Türk Aile Kültüründe Bir Babanın Oğul İmajı ya da Süregiden Bellek/Kültür. Milli Folklor. 11/85: 122-132.

630. Dinar, T. Kül Tigin Abidesi ve Kutadgu Bilig'deki Ortak Fiillerin Tamlayıcı İlişkisi Açısından İncelenmesi. Turkish Studies. 5/3: 1044-1091.

631. Gönen, S. Kutadgu Bilig'den Bir Pencere Aralayabilmek. Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi. 386: 14.

632. Hunkan, Ö. S. "Tamgaç Uluğ Buğra Han" Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara. 39: 558.

633. Önler, Z. Karahanlı Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. 16: 187-197.

634. Palabıyık, A. Düşünce Dünyamızı Aydınlatan Hadisler (Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakayik Örneği). İzmir: Tibyan Yayıncılık. [Ayrıca krş. Palabıyık 1991]

635. Parlak, H. Artgönderim Unsurlarından Gönderge Yinelenmesinin Kutadgu Bilig'deki Kahramanlar Açısından Değerlendirilmesi. Dil Araştırmaları. 7: 87-106.

636. Parlak, H. Metindilbilimsel Açıdan Kutadgu Bilig'in İncelenmesi. Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi. 2010/2: 281-305.

637. Sadıkov, K. Kutadgu Bilig'de Gök Bilimiyle İlgili Tespitler. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 42: 33-39.

638. Sadıkov, K. Kutadgu Biligniŋ Uygur Yozuvlı Hirot Nushasi. Taşkent: Taşkent Davlat Şarkşunoslık Instituti.

639. Savaran, H. Kutadgu Bilig'de Tanrı ve Özellikleri. İstanbul: Roza Yayınevi.

640. Sertkaya, O. F. Kelime Dağarcığımızdan: Lavaş Sözü Nereden Geliyor? Türk Dili. 703: 39-41.

641. Şeker, F. M. Kutadgu Bilig Tasavvufî Açıdan Nasıl Okunabilir? İslam Araştırmaları Dergisi. 24: 25-62.

642. Şeker, F. M. Mistik Bir Coğrafyanın Rasyonelleşme/İslamlaşma Süreci Açısından Kutadgu Bilig Nasıl Okunabilir? Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi. 18: 365-381.

643. Teres, E. Karahanlı Türkçesi ve Eserleri. İstanbul: Ürün Yayınları.

644. Ünal, O. Kutadgu Bilig'de Geçen Yaŋsaguçı Kelimesi Üzerine. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 28: 159-170.

645. Üşenmez, E. Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü. İstanbul: Doğu Kitabevi.

646. Vural, H. Kutadgu Bilig'de Dilin Felsefesine Dair Unsurlar. İstanbul Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi. 43: 131-142.

647. Yavuzarslan, P. Türk Dilinin Tarihi Söz Varlığından Örnekler II (Eyermek < Éd̲ermek). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi. 17/1: 159-176.

648. Yüsüp Has Hajip. Kutadgu Biliktin Ünçiler 1. Qeşqer: Qeşqer Uygur Neşriyati.

649. Zal, Ü. Kutadgu Bilig Ve Makalat'taki Bazı Ortak Temel Kavramlar Üzerine. Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaşi Veli. Ed. F. Kılıç. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Ankara: 389-420.

2011

650. Abik, D. Kutadgu Bilig'in Mısır Nüshasında İki Yazım Özelliği. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 25-29.

651. Adalıoğlu, H. H. Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 31-44.

652. Akar, H. Kutadgu Bilig üzerine Bazı Düşünceler. Yesevi. 212: 34-35.

653. Argunşah, M. Karahanlı Türkçesindeki Emir Ekleri Üzerine. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 45-60.

654. Arslan, M. Dünya ve Batı Edebiyatı Karşısında Kutadgu Bilig. Sosyoloji Dergisi. 22: 573-581.

655. Ata, H. Kutadgu Bilig'deki Til Erdemin Günümüz Türkçesinde Yansıması. 3. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (16-18 Aralık 2010, İzmir). Ed. İ. Yazar. İzmir: 110-115.

656. Awgaliy, E. Türkler Çinlilere Neden Tabgaç Derler? Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 69-77.

657. Aydın, M. Kutadgu Bilig'deki Ay-, Ayıt-, Sözle- ve Ti- Fiilleri Bağlamında Eş Anlamlılık Sorunu. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 79-85.

658. Bayar, O. C. Kutadgu Bilig'de Âyet ve Hadisler. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi. 1/1: 105-118.

659. Bayat, F. Kutadgu Bilig'de Orta Çağ Dünya Modeli. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 87-96.

660. Bıçak, A. Kutadgu Bilig'in Teorik Yapısı. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 97-136.

661. Biçer, N. Kutadgu Bilig'deki Farsça Kelimeler Üzerine. 3. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK 2010). Ed. Ö. Ceylan. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları. İstanbul: 1505-1515.

662. Bläsing, U. Qıl Adına Namaz: Bir Gün Adının Tarihçesi. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 137-172.

663. Corga, E. Kutadgu Bilig'de Addan Türemiş Eylemlerin Sözcüksel Görünüşlerinin İncelenmesi. Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Türk Dili Bilim Dalı. Eskişehir. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

664. Çiftçi, S. Fundemental Principles of State and Management in Kutadgu Bilig, a Turkish Political Treatise. Euroean Journal ofi Socieal Sciences. 21: 573-583.

665. Çot, D. Kutadgu Bilig'de Mitoloji. Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Halk Bilim (Folklor) Bilim Dalı. Denizli. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

666. Demirbilek, S. Türklerde Kut Kavramı (Kutadgu Bilig Merkezli). Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 181-197.

667. Dönmez, Ö. D. Divanü Lügat'it-Türk ve Kutadgu Bilig'de Geçen İntikam Kelimeleri. Acta Turcica. 5: 234-241.

668. Duman, M. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

669. Eraslan, K. Toplum Bilimci Olarak Yusuf Has Hacib. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 199-200.

670. Erdal, M. Kutadgu Bilig Metni. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 201-208.

671. Ergin, N. Kutadgu Bilig'de Allah İle İlgili Kavram İşaretleri. 3. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK 2010). Ed. Ö. Ceylan. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları. İstanbul: 1493-1504.

672. Ersoy, F. Kutadgu Bilig'in Çuvaşçaya Aktarılan Beyitleri. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 209-227.

673. Erten, M. Kutadgu Bilig ve Diğer Orta Türkçe Metinlerde Utru Kelimesinin Kullanımları Üzerine. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 229-235.

674. Gül, E. Köktürk Ötüken-Uygur'dan Divânü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig'e Anlam Değişmeleri. 3. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK 2010). Ed. Ö. Ceylan. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları. İstanbul: 1517-1520.

675. Güner, G. Kutadgu Bilig'de Geçen Simiş Kelimesi Üzerine Düşünceler. Turkish Studies. 6/2: 467-472.

676. Hamrayeva, D. Kutadgu Bilig'de Uzlet. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 237-244.

677. Hunkan, Ö. S. Kutadgu Bilig'in Yazıldığı Ortam: Turan ve İran Rekabeti. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 245-251.

678. İmin, T. Çin'de Kutadgu Bilig Araştırmaları. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 253-259.

679. İmin, T. Fu Le Zhi Hu: Hui Hu Wen He La Te Chao Ben Yan Jiu [Kutadgu Bilig'in Uygur Harfli Herat Nüshası Hakkında Araştırma]. Zhong Yang Min Zu Da Xue. [Merkezi Milletler Üniversitesi, Uygur Dili ve Edebiyatı Fakültesi]. Pekin. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

680. İncetahtacı, N. Kutadgu Bilig'deki Alıntı Sözlerin İncelemesi. Gaziantep Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Gaziantep. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

681. İsabekova, U. Orta Ğasırdağı Türki Tilderinin Damu Tarihı. Astana: Sarıarka.

682. Jamal, G. Jusup Balasagındın Kuttuu Bilim Dastanının Kıtayda İzildenişi. Bişkek: Biyiktik.

683. Kaçalin, M. S. Kutadgu Bilig'de Bilge. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 261-266.

684. Karagöz, İ. Kutadgu Bilig'in Sözvarlığındaki (Bazı) Hapax Legomenon (Tek Kullanımlık)lar. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 267-273.

685. Karahan, A. Kaşgarlı Mahmut ve Yusuf Has Hacib'in Eserlerinden Hareketle Karahanlı Devleti Siyasi Üslubuna Bir Bakış. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 275-285.

686. Karahan, L. Kutadgu Bilig'in Fergana Nüshasındaki Satıraltı Notlara Dair. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 287-296.

687. Kartallıoğlu, Y. Kutadgu Bilig'teki Uzunluklar. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 297-306.

688. Kasiyeva, A. Kutadgu Bilig'de Baş ile İlgili Metaforların Leksik-Semantik İncelenmesi ve Bunların Türkçe ve İngilizceye Çevirileri. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 307-316.

689. Kasiyeva, A. Stylistic Devices in the Kutadgu Bilig and the Adequacy of their Translation into English (On the Material of English Translation Made by W. May). 38. ICANAS Bildirileri. Dilbilim, Dilbilgisi ve Dil Eğitimi. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. Ankara. 4: 957-976.

690. Kaya, C. Kutadgu Bilig'den Kaynaklanan Okan Adı Hakkında. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 317-324.

691. King, A. Eastern Islamic Rulers and the Trade with Eastern and Inner Asia in the 10th-11th Centuries. Bulletin of the Asia Institute New Series. 25: 175-185

692. Köroğlu, A. Y. Kutadgu Bilig'de İsim Tamlamalarının İncelenmesi. Gaziantep Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Gaziantep. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

693. Kuljanova, B. Eski Türk Anıtlarındaki Halk Birliği ve Memleket Bütünlüğü Ülküsü ("Orhon" ve "Kutadgu Bilig" Eserlerine Göre). "Orhun Yazıtlarının

Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl" Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (26-29 Mayıs 2010) Bildiriler Kitabı. Ed. Ü. Ç. Şavk. Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Ankara. 2: 519-522.

694. Kulzhanova, B. Dede Korkud Öğütleriyle Kutadgu Bilig Benzerliği. Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu. Ed. Y. Yeşil. Ankara: 367-374.

695. Kulzhanova, B. R. Kutadgu Bilig'in Esas Aldığı Kaynaklar. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 326-333. [Ayrıca krş. Kulzhanova 2012]

696. Küçüker, M. Kutadgu Bilig'de Geçen Muhasebe Terimlerinin Günümüz Muhasebe Terminolojisi Açısından Analizi. Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İşletme Anabilim Dalı. Muhasebe Finansman Bilim Dalı. Sakarya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

697. Mahdum, A. N. Kutadgu Bilig'de Vezin ve Kafiye Kullanımı Üzerine. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 379-390.

698. Merhan, A. Kutadgu Bilig'de Yeterlilik Eylemleri. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 391-397.

699. Ölmez, M. Kutadgu Bilig'in Sözvarlığı ve Adakşu 'Birlikte, Beraber, Yanyana' Üzerine. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 399-406.

700. Ölmez, Z. Karahanlı Türkçesi'nin Dil Bilgisi Üzerine Notlar. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 407-413.

701. Önal, S. Kutadgu Bilig ve Mutluluk Ahlakı. Türk Kültürü. 4/2: 193-202.

702. Önler, Z. Kutadgu Bilig'de Toplumsal Kabul ve Geleneklerden Yansımalar. 38. ICANAS Bildirileri. Dilbilim, Dilbilgisi ve Dil Eğitimi. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. Ankara. 4: 1293-1306.

703. Öz, Ş. Kutadgu Bilig'de Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. 1/1: 19 -35.

704. Özcan, C. Kutadgu Bilig. 3. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK 2010). Ed. Ö. Ceylan. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları. İstanbul: 1463-1465.

705. Özçelik, S. Kutadgu Bilig ve Dede Korkut'ta Ortak Bir Kelime ve Dizinlerde İşlenişi Üzerine. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 425-432.

706. Özkan, N. Kutadgu Bilig'den Günümüze Türkçe Kelimelerde Anlam Olayları. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig

Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 433-460.

707. Öztürk, R. Kutadgu Bilig'de Geçen Bayat Kelimesinin Anlamı ve Kavram Alanı. Dil Araştırmaları. 9: 23-34.

708. Sartekin, E. A. Yüsüf Has Hajib: Kutadgu Biliktin Cewherler. Ürümçi: Şinjang Güzel Senetfot Süret Neşriyati.

709. Savaş, R. Kutatgu Bilig'de Hz. Muhammed. Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed: Uluslararası Sempozyum (Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar, 7-8 Mart 2009). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Adapazarı-Sakarya. 1: 19-25.

710. Sertkaya, A. Kutadgu Bilig'in İngilizce Çevirileri. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 461-470.

711. Sugahara, M. Kutadgu Bilig'in Herat (Viyana) Nüshası ve XV. Yüzyıl Türk Dili. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 471-478.

712. Şeker, M. F. Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig. İstanbul: Dergâh Yayınları.

713. Şen, S. Kutadgu Bilig'de Geçen Çomak 'Müslüman' Sözü Üzerine. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 479-483.

714. Tabaklar, Ö. Kutadgu Bilig İndeksi'nde Bazı Düzeltme Önerileri. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 485-492.

715. Taş, İ. Kutadgu Bilig'de İndeks'te Yer Almayan İki Sözcük Üzerine. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 493-504.

716. Taş, İ. Ögdülmiş ve Odgurmış'ın Dünya Görüşünde Öne Çıkan İyelik Sorunu. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 505-521.

717. Tezcan, S. Kutadgu Bilig'de Yeni Düzeltmeler. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 523-534.

718. Tilavov, A. Özbekistan'da Kutadgu Bilig Çalışmaları. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 535-539.

719. Tor, G. Yusuf Has Hacib'in Gözüyle Kızlar ve Kadınlar. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 541-552.

720. Turan, F. Kutadgu Bilig'de Sunulan Dünya Görüşünün Kaynakları. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 553-563.

721. Türk, V. Orhun Yazıtlarından Kutadgu Bilig'e Din Dili. Türk Yurdu. 283: 77-82.

722. Üşenmez, E. Kutadgu Bilig (Nemengan/Fergana/Özbekistan) Nüshası. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 565-579.

723. Vardar, K. F. Kutadgu Bilig'de Yer Alan Renk Kavramları. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 581-606.

724. Yakup, A. Kutadgu Bilig'den Satır Arası Kur'an Çevirisine: Karahanlı Türkçesinin Söz Varlığının Art Zamanlı Yansımaları Üzerine Bazı Notlar. İngilizceden Çev. E. Uçar. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 607-614.

725. Yavuz, K. Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 615-632.

726. Yaylagül, Ö. Kutadgu Bilig'deki Odgurmış-Ögdülmiş Söylemlerinin Pragmatik Gücü. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 633-639.

727. Yerimbertova, A. Kh. The Linguistic Nature of the Relic (XI): Kutadgu Bilig of Yusuf Balasagun. I. Uluslararası Asya Dilleri ve Edebiyatları Sempozyumu (5-6 Mayıs 2011) Bildiri Kitabı. Eds. A. Küçükler & E. Erinç. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. Kayseri: 317-319.

728. Yıldızlı, M. E. Kutadgu Bilig'de Dünya Metaforu. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Türk Dili Bilim Dalı. Ankara. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

729. Yiğitoğlu, Ö. Uygur Harfli Kutadgu Bilig'de h'nin Gösterimi. Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler (29-30 Mayıs 2007, Eskişehir). Bildiriler. Haz. M. Ölmez & F. Yıldırım. İstanbul: 85-108.

730. Zeidi, M. Kutadgu Bilik Nüshiliridiki Perkler Hem Hazirki Zaman Uygurçe Nezmiy Yeşmisi. Til ve Tercime. 1: 2-15.

731. Zieme, P. Kutadgu Bilig'de Yazıl- Fiili İle Şekillenmiş Deyimler Hakkında. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009). Haz. M. Duman. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 641-646.

732. Zunun-Okya, M. Qutadghu Bilik İndéksi. London: Uyghur Tili Tetkikatı.

2012

733. Abducabborova, F. Kutadgu Bilig'da Şahs Belgi-Hususiyatini Anglatuvçı Leksika. Tyurkologiya. 2 [58]: 21-23.

734. Alıcı, M. Kutadgu Bilig'de Dini Öğeler. Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı. Tokat. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

735. Alkayış, M. F. Bir Kitap Arkası Sözlük Çevirisi: Kutadgu Bilig. Turkish Studies. 7/4: 711-738.

736. Arslan, A. Kutadgu Bilig'de Dinleme ve Konuşma Becerisine İlişkin Sözler. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi. 7: 1-16.

737. Aydemir, A. Kutadgu Bilig ve Divanü Lûgat-it-Türk'e Göre 'Saç-Sakal' Kültürü Üzerine. Turkish Studies. 7/3: 329-350.

738. Aydemir, A. Kutadgu Bilig'de Geçen 'Çok' Sözcüğü. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. 33: 49-62.

739. Can, A. V. et al. Kutadgu Bilig'de Muhasebe, Ticari Hayat ve Etik İle İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi. 2: 68-100.

740. Çavuşoğlu, A. Kutadgu Bilig'in Üç Boyutu ve Toplum Sınıflandırması. Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergisi. 4/13: 75-96.

741. Çelik, N. Kültür Taşıyıcısı Olarak Kutadgu Bilig ve Âdâb-I Muâşeret. 4. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri (22-24 Aralık 2011 Muğla). Ankara: 157-164.

742. Çetin, E. Uygurca Kiçig Erŋek, Karahanlı Türkçesi Çıçalak ve Türkiye Türkçesi Serçe Parmak Sözleri Üzerine. Turkish Studies. 7/4: 1217-1227.

743. Demirtaş, A. Kutadgu Bilig'de Yorı- Fiili Üzerine. Turkish Studies. 7/4: 1477-1501.

744. Emiroğlu, S. Kutadgu Bilig'de Çocuk Eğitimi. Turkish Studies. 7/1: 1027-1041.

745. Evelyn, C. S. Kutadgu Bilig, Kara-Khanid Khanate, Uygur People, Yusuf Balasaghuni, Kashgar, Turkic Peoples, Turkish Literature. USA: Fec Publishing.

746. Görüşük, L. Doğu ve Batı Siyasal Kültüründe Devlet ve Siyaset Algısı: Kutadgu Bilig-Prens. Cumhuriyet Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı. Sivas. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

747. İnalcık, H. Kutadgu Bilig'de Türk İdare Geleneği ve Adalet. Adalet Kitabı. Ed. H. İnalcık et al. Kadim Yayınları. Ankara: 1-20.

748. Karabeyoğlu, A. R. & A. Ersoy. Kültürel Kavramlaştırma ve Kutadgu Bilig'de Kuş Tasvirleri. Turkish Studies. 7/2: 621-642.

749. Kartal, A. Eski Türk Edebiyatında Mesnevi. Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar. Kurtuba Kitabevi. İstanbul: 612-705.

750. Kerimulu, E. & A. Mustafa. Kutadgu Bilik Cédigeriniŋ Zerttelvi Men Tili Turalı Kıskaşa Maglumattar. Tyurkologiya. 4 [60]: 29-49.
751. Koca, S. Kutadgu Bilig'de Hükümdar, Vezir ve Sûfî Tiplerinin Tanıtılmasında ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü. Gazi Türkiyat. 10: 63-79.
752. Koç, B. Türk Devleti'nde Akıl: Kutadgu Bilig ve Babürnâme. Tarih Araştırmaları Dergisi. 31/52: 55-77.
753. Kulzhanova, B. Kutadgu Bilig Esas Alan Kaynaklar. Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergisi. 4/14: 52-58.
754. Mémbetov, K. Türki Devrindegi "Kuttı Bilik", "Baburnama" Céne "Tarih-i Raşidi" Kahramandık Dastandarındagı Erlik Sarını. Tyurkologiya. 1 [57]: 31-47.
755. Merhan, A. Kutadgu Bilig'de Betimleyici Eylemler. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 5/21: 196-208.
756. Osman, H. Uygur Klassik Edebiyat Tarihi. Ürümçi: Şincang Üniversititi Neşriyati.
757. Özbek, E. Kutadgu Bilig Sözlüğünün Ters Dizimi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Erzurum. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Seminer Çalışması]
758. Sarı, M. Nüsha Farkı mı Dilde Değişme mi? 2. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (Dil ve Üslûp İncelemeleri). (19-21 Ekim 2011). Ed. V. Kartalcık & K. Çetin. Isparta. 2: 905-916.
759. Sarı, S. K. Kutadgu Bilig'de Metafor. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Türk Dili Bilim Dalı. Ankara. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]
760. Sartikin, E. E. Kutadgu Bilig Önçileri. Urumçi: İrpan.
761. Stebleva, I. V. Tyurkskya Poetika: Etapı Razvitiya VIII-XX vv. Moskva: Izdatyel'skaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN.
762. Taş, İ. Kutadgu Bilig'de İkilemeler. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten. 60/2: 43-95.
763. Taş, İ. Kutadgu Bilig'de Yeni Tespitler. Türk Dilleri Araştırmaları. 22/1: 83-97.
764. Tekşan, K. Türkçe Dersi Değerler Eğitiminde Kutadgu Bilig'in Kullanımı. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi. 13/3: 1-17.
765. Tuhliyev, B. Kutadgu Bilig Yusuf Has Haciba v Perekrestke Diolaga Kul'tur. Tyurkologiya. 5 [61]: 14-17.
766. Uçar, E. Kutadgu Bilig'in Kahire Nüshası Üzerine Notlar I. Turkish Studies. 7/3: 2491-2504.
767. Uçar, İ. Kutadgu Bilig'de Beden Dili. Turkish Studies. 7/4: 3045-3058.
768. Ünlü, S. Karahanlı Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Akademi Yayınevi.
769. Yavuz, K. Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler. İstanbul: Mostar Yayınları. [Tanıtması için bk. Bozkırlı 2013]
770. Yüsüp Has Hajip. Kutadgu Biliktin Ünçiler 2. Qeşqer: Qeşqer Uygur Neşriyati.

2013

771. Adalıoğlu, H. H. Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 34: 237-253.

772. Ağca, F. Kutadgu Bilig ve Dili Hakkında. Yeni Türkiye. 55: 287-303.

773. Akyol, A. Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset. Ankara: Araştırma Yayınları.

774. Aydemir, A. Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't Türk'te Kuşlar. The Journal of Academic Social Science Studies. 6/1: 271-297.

775. Aydemir, Ö. K. Kutadgu Bilig'in Dilinde Bilgi Kavramı ve İşlevi. Turkish Studies. 8/1: 803-810.

776. Batur, Z. & İ. Gölcü. Kutadgu Bilig'de Anlatımı Güçlendiren Materyaller: İkna Etme Teknikleri. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi. 17/2: 169-202.

777. Bayraktar, F. S. İslami Dönem Türkçesinde Dini Terimlerin Oluşturulması. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Kitabı I. Ed. by M. Arslan. International Burch University. Sarajevo: 291-299.

778. Berbercan, M. T. Kutadgu Bilig'de Fiillerin Çok Anlamlı Yapısına Genel Bir Bakış. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 6/24: 83-98.

779. Biçer, R. & O. Sezgin. Kutadgu Bilig'de Tanrı ve Nitelikleri. 6. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2008. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara. 1: 765-782.

780. Bozkırlı, K. Ç. "Prof. Dr. Kemal Yavuz ve Hâcip Böyle Dedi Kutadgu Bilig'den Seçmeler Adlı Eseri Üzerine". Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 2/2: 354-361. (Tanıtma)

781. Çetin, Ö. Kültürel Din Psikolojisi Açısından Geçiş Dönemi Rüyaları: Kutadgu Bilig Örneği. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 15: 335-357.

782. Çolak, V. Kutadgu Bilig'den Bu Yana Türk Edebiyatında Şiir Eleştirisi. Varlık. 1267: 4-12.

783. Dagalov, A. N. Ob Ekonomiçeskix İdeyax Yusufa Balasaguni. Ekonomika Obrazovaniya. 4: 137-141.

784. Dönmez, S. Kutadgu Bilig'te Metaforik Dil ve Kut Felsefesi. Felsefe Dünyası. 58: 66-84.

785. Duralı, Ş. T. Kutadgubilig Türkçenin Felfefe-Bilim Sözlüğü. İstanbul: Degâh Yayınları.

786. Erkan, G. & G. Tanlak. Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakayık'ta Farklı Bir Şartlı Cümle Yapısı. 4. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK 2012). Ed. Ö. Ceylan. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları. İstanbul: 17-35.

787. Gözlü, E. K. Kutadgu Bilig'de Dağ ile İlgili Deyim ve Deyişler. XXV. Uluslararası KIBATEK Edebiyat Sempozyumu (30 Ekim-3 Kasım 2013 Alanya-Türkiye). Uluslararası Edebiyatta Dağ Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Ankara: 137-144.

788. Güner, G. Karahanlı Dönemi Türkçesi. Yeni Türkiye. 55: 260-277.

789. Gürel, R. B. Kutadgu Bilig'de Dörtlükler. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Eski Türk Dili Bilim Dalı. İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

790. İmin, T. Kutadgu Biligniŋ Kadimki Uygur Yazıkdıki Herat Nüshası Tugrısıda. Şincang İçtimayi Penler Tetkikatı. 3: 114-121.

791. İpekdal, A. Mesnevilerde Aile ve Çocuk: Kutadgu Bilig, Leyla vü Mecnun, Pentname, Hüsn ü Aşk, Hayriye, Lütfiye. Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Samsun. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

792. Jüsüp Balasaguni. Kutadgu Bilig: Namangan Nuskasynıŋ Keri Alfavitti Jiilik Sözdügi. Almatı: Arıs.

793. Jüsüp Has Ajip. Kut Daarıtar Bilim (Kutadgu Bilik). Kotorgon: T. Kılıçbek Uulu & N. Üsönalı Uulu. Ürümçü: Şincang El Basması.

794. Kalkışım, M. M. Kutadgu Bilig'de Adâlet Değeri. Mavi Atlas. 1: 91-98.

795. Karaca, N. İnsan Felsefesi Temellendirilmesinde Varlık Koşullarından Bilgi Fenomeni ve Kutadgu Bilig. 8. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri (25-28 Eylül 2013 Tiran). Ankara: 224-233.

796. Karataş, M. Doğu Türkistan, Kutadgu Bilig ve Adalet. Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi. 317: 32-34.

797. Kasiyeva, A. Kutadgu Bilig'de Metaforlar Üzerine Bilgiler. 6. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2008. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara. 4: 2715-2721.

798. Kaymaz, Z. Kutadgu Bilig'de Geçen Çergüçi, Çergüle- ve Çiçe Sözleri Hakkında. 6. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (4-7 Aralık 2013, Bursa). Ed. H. Şahin & İ. Karahancı. Star Ajans. Bursa. 2: 1599-1603.

799. Keskin, İ. Clerks and Record Keeping in State Transactions According to Kutadgu Bilig. International Journal of Central Asian Studies. 17: 127-154. [Kısaltılmış Türkçesi için bk. Keskin 2013: 303-318]

800. Keskin, İ. Kutadgu Bilig'de Devlet İşlemlerinin Kayıt Altına Alınması ve Kâtipleri. Arşiv Emektarlarına Armağan. Haz. N. Oğuz & İ. Keskin. Türk Edebiyatı Vakfı yayınları. İstanbul: 303-318.

801. Kobya, E. Ş. Kutadgu Bilig'de Yiyecek ve İçecek Adları. Turkish Studies. 8/8: 823-833.

802. Koca, E. Karahanlı Türkçesi Eserlerinde Yansıma Sözcük Türeten Ekler. Alatoo Academic Studies. 8/1: 57-65.

803. Koca, S. Kutadgu Bilig'de Hükümdar, Vezir ve Sûfî Tiplerinin Tanıtılmasında ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü. 2. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011 Konya). 2: 443-460.

804. Koçak, K. Türk Kültür Tarihinin Bin Yıllık Başyapıtı: Kutadgu Bilig'den Bugüne Ulaşan Gelenekler. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi. 4/13: 56-66.

805. Kulcanova, B. R. Balasaguni Yusuf: Kutadgu Bilig. Namangan Nuskasının Keri Alfavitti Ciyilik Sözdigi. Almatı: Arıs.

806. Kulcanova, B. R. Bayırgı Zat Esimderdin Tarihi Damu Coldarı. Almatı: Arıs.

807. Mehmetali, N. Kutadgu Bilig'in Sözvarlığı Açısından Açıklamalı Sözlüğü. Yıldız Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Eski Türk Dili Bilim Dalı. İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

808. Nalbant, M. V. Eski Türk Mektuplaşma Geleneği Üzerine Kutadgu Bilig Açısından Bir Değerlendirme. Modern Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi. 10/3: 7-30.

809. Nalbant, M. V. Türklerde Evren Tasarımı Bakımından Kutadgu Bilig'de Geçen 'Ewren Tuçı' İbaresi Üzerine Değerlendirmeler. 6. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2008. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara. 4: 3245-3260.

810. Önler, Z. Karahanlı Türkçesinde Addan Yüklem. 6. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2008. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara. 4: 3397-3405.

811. Özgeriş, M. M. Karahanlılar Döneminde Sultan ve Devlet Adamları Etrafında Oluşan Edebî Çevreler. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 2/3: 139-151.

812. Sarı, M. Karahanlı Türkçesinde Çok Türlü Bir Sözcük: Adın. 6. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2008. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara. 4: 3779-3787.

813. Taş, İ. The Problem of Good in Kutadgu Bilig. Bilig. 67: 247-272.

814. Temizyürek, F. Kutadgu Bilig'in Türkçe Öğretimi Açısından Önemi. Yeni Türkiye. 55: 304-310.

815. Tokay, Y. Kutadgu Bilig'de boşlag 'başıboş, avare' Kelimesi ve Kullanılışı. Avare Kitabı-Avarelik Kelimeleri. Ed. E. G. Naskali. Kitabevi Yayınları. İstanbul: 245-258.

816. Yaylagül, Ö. Kutadgu Bilig'deki Edimsöz Edimleri. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 13: 443-473.

817. Yıldız, O. Kutadgu Bilig'de Çok Şekilli Kelimelerin Değerlendirilmesi. Ahmet Yesevi Üniversitesi V. Uluslararası Türkoloji Kongresi (19-20 Nisan 2013). Ed. B. Abjet & B. Gücüyeter. Türkistan: 283-293.

818. Yusuf Has Hacib. İslamî Dönem Türk Edebiyatının ilk Eseri: Kutadgu Bilig. Nemengan/Fergana Özbekistan Nüshası. Tıpkıbasım. Haz. E. Üşenmez. İstanbul: Akademik Kitaplar. [Tanıtması için bk. Biçer 2014]

819. Yusuf Has Hajib. Kutadgu Bilik (Pergane Nushisiniŋ Metini). Neşrge Teyyarliguçi: M. Osman. Ürümçi: Şinjang Uniwersiteti Neşriyati.

820. Yüsüp Has Hajip. Kutadgu Biliktin Ünçiler 3. Keşqer: Keşqer Uygur Neşriyati.

821. Yüsüp Has Hajip. Kutadgu Biliktin Ünçiler 4. Keşqer: Keşqer Uygur Neşriyati.

822. Zengin, A. Karahanlı Türkçesinde Kelime Grupları. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. İstanbul. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

2014

823. Agabagir Gızı, B. A. K Nekotorım Aspektam Cizni i Tvorçestva Yusifa Balasagunlı. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. 1/4: 1-19.

824. Ağca, F. Türkistanlı Bir Bilge: Yusuf Has Hacip. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014, Eskişehir). Bildiriler. Ed. E. Okumuş. Eskişehir. 3: 79-88.

825. Akıncı, M. Türk Siyasal Düşüncesinin İnşasında Kutadgu Bilig'in Yeri: Kutadgu Bilig'de İktidar, Siyaset ve Toplum. Tozlu Raflardan Günümüze Kutadgu Bilig: Siyaset ve Yönetim. Haz. M.Akıncı. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara: 11-44.

826. Aslan, B. O. Kutadgu Bilig'de Geçen Kızıl Til ve Kara Baş Kavramlarının Anlamlandırılması. Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı. Ed. N. Demir & F. Yıldırım. Ankara: 239-246.

827. Aşgın, S. Yusuf Has Hâcib ve Türklerde İdareci Tasavvuru. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014, Eskişehir). Bildiriler. Ed. E. Okumuş. Eskişehir. 3: 15-28.

828. Aydemir, Ö. K. Kutadgu Bilig'de Dile Gelen İktidar. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler. 3: 31-40.

829. Aydın, N. Kutadgu Bilig'deki Gerundiumların Yapı ve İşlev Bakımından İncelenmesi. Celal Bayar Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı. Manisa. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

830. Batur, Z. & E. N. Erişen. Üç Başyapıt Bir Kavram: Bitig(k). Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 16: 43-64.

831. Bayraktar, F. S. Kutadgu Bilig'de Üçlemeler, Dörtlemeler ve Beşlemeler. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 3/2: 29-53.

832. Biçer, N. Dr. Emek Üşenmez'in Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Faaliyetleri Kapsamında Yayınlanan Eserleri Üzerine. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 3/3: 248-259.

833. Dauletiyarova, Z. C Balasagunnıŋ Kutadgu Bilig Şıgarması Tilindegi Trop Türleriniŋ Koldanısı. Vestnik KazNU. Seriya Filologiçeskaya. 147/1: 151-154.

834. Demirbilek, S. Kutadgu Bilig'de Genç ve Gençlik Kavramları. Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongresi (16-18 Mayıs 2014) Bildirileri. Ed. B. Şişman & M. Düzenli. Ceylan Matbaası. Samsun. 2: 59-75.

835. Demirel, D. Kutadgu Bilig'de Devlet Yönetimi. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi. 6/1: 55-61.

836. Demirel, Ş. Kutadgu Bilig ve Hidopadeşa'da Devlet Yönetimi. Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi. 25: 367-379.

837. Dobrovits, M. Az iszlám kezdetei Közép-Ázsiában. Szemelvények a Kutadgu Biligből. A török népek vallásai Filológiai tanulmányok a török vallásos szövegek köréből. Ed. M. Biacsi & M. Mária. Szeged: 71-85.

838. Doygun, M. Kutadgu Bilig'de Hükümdar ve Komutan Özellikleri Açısından Alâeddin Keykubad-Selahaddin Eyyûbî-Baybars'ın Değerlendirilmesi. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı. Ankara. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

839. Duman, T. & Y. Gelişli. Kutadgu Bilig'de İnsan, Aile ve Çocuk Anlayışı. 12. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (30 Ağustos-06 Eylül 2014, Kazan-Tataristan, Rusya Federasyonu). 1: Türk Dünyası'nda Kültürel Ve Ekonomik İşbirliği Kongre Bildirileri. İstanbul: 179-186.

840. Elmalı, M. Kutadgu Bilig'de Dil Olgusu ve Dilsel Belirlemecilik. Turkish Studies. 9/9: 505-518.

841. Ertugay, F. Kutadgu Bilig'de Siyasal İktidarın Meşruluğu ve Devletin Tazimi. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 51: 77-99.

842. İmin, T. Kutadgu Biligniŋ Herat Nüshası Bilen Bir Devrde Yazılgan Kadimki Uygur Yazıkdıki Eserler. Şincang İçtimayi Penler Tetkikatı. 132/3: 138-142.

843. Kara, Ö. T. & M. Gün. Kutadgu Bilig ve Divânü Lügati't-Türk'te Oyunla İlgili Kavramlar ve Terimler. International Journal of Language Academy. 2/4: 49-67.

844. Karahan, A. Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu? Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 3/2: 13-28.

845. Kocatürk, E. D. Kırgız Türkçesiyle Kutadgu Bilig: Kuttuu Bilim (Metin-Aktarma-Kavram Alanı). Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yeni Türk Dili Bilim Dalı. Denizli. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

846. Merhan, A. Özbek Bilgin Abdurrauf Fitret'in Kutadgu Bilig Yazısı. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten. 62/2: 277-296.

847. Ölmez, Z. Kutadgu Bilig'in Mısır Nüshasının Yazım ve Dil Özelliklerine Göre Değerlendirilmesi. 8. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (30 Eylül-4 Ekim 2013). Bildiri Kitabı. Haz. M. Özkan & E. Doğan. İstanbul Üniversitesi Yayınları. İstanbul: 241-254.

848. Önder, Ö. Kutadgu Bilig'de İdari Teşkilatlanma. Tozlu Raflardan Günümüze Kutadgu Bilig: Siyaset ve Yönetim. Haz. M. Akıncı. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara: 89-116.

849. Özçınar, M. F. Anlamsızlık Çağında Yöneticiler ve Kutadgu Bilig. Tozlu Raflardan Günümüze Kutadgu Bilig: Siyaset ve Yönetim. Haz. M. Akıncı. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara: 117-138.

850. Özmen, A. Kutadgu Bilig'de Yöneten-Yönetilen İlişkileri. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 41: 55-60.

851. Özmen, A. Kutadgu Bilig'de Yönetim Kültürü. Tozlu Raflardan Günümüze Kutadgu Bilig: Siyaset ve Yönetim. Haz. M. Akıncı. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara: 45-65.

852. Sarıkaya, M. Z. Kutadgu Bilig'e Göre Bey'in Özellikleri. The Journal of Academic Social Science Studies. 30: 551-568. [Ayrıca krş. Sarıkaya 2014]

853. Sarıkaya, M. Z. Kutadgu Bilig'e Göre Türklerde Bey. Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı. Sakarya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

854. Sevgi, A. Kutadgu Bilig'in Yeni Tıpkıbasımları. Yeniçağ. 11 Ekim 2014.

855. Sızdıkov, S. Karlık-Karahan Memleketi: Sayasi Tarihı Jane Madeni Muraları, Astaan: Folyant.

856. Smith, M. M. Rule of Law in the Kutadgu Bilig. CIÉPO Interim Symposium: The Central Asiatic Roots of Ottoman Culture. İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği. İstanbul: 175-183.

857. Şakacı, B. K. Gönül-Akıl-Bilgi Üçgeninde İnsan Çevre İlişkilerinde Kutadgu Bilig. Tozlu Raflardan Günümüze Kutadgu Bilig: Siyaset ve Yönetim. Haz. M. Akıncı. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara: 67-88.

858. Taş, İ. Ḳıya Baḳ- Sözü Üzerine. Geçmişten Geleceğe Türkçe Elginkan Vakfı, 1. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (17-19 Nisan 2013). Kitabevi. İstanbul: 117-129.

859. Türk, V. & U. Özalan. Kutadgu Bilig'deki sanı Edatı Üzerine. Bilig. 71: 233-246.

860. Uğur. Tabğaç Buğra Xaqanı Heyrete Getiren Qutadqu-Bilik. Halk Cephesi. 25 Oktyabr: 14.

861. Usta, N. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Prens Eserlerinde Yöneten Tasviri. I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum. Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce. (27-30 Eylül 2010). Haz. M. M. Hülagü et al. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara: 201-214.

862. Yasin, Y. Uygur Özerk Bölgesi'nde Kutadgu Bilig Araştırmaları-I. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 35: 81-109.

863. Yaylagül, Ö. Kutadgu Bilig'deki Söz Aktarımları. 12. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (30 Ağustos-6 Eylül 2014, Kazan-Tataristan). Türk Dünyası'nda Kültürel ve Ekonomik İşbirliği Kongre Bildirileri. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul: 1097-1101.

864. Yusuf Has Hacib. İslamî Dönem Türk Edebiyatının ilk Eseri: Kutadgu Bilig. Herat (Viyana-Avusturya) Nüshası. Tıpkıbasım. Haz. E. Üşenmez. İstanbul: Akademik Kitaplar. [Tanıtması için bk. Biçer 2014]

865. Yusuf Has Hacib. İslamî Dönem Türk Edebiyatının ilk Eseri: Kutadgu Bilig. Kahire Nüshası. Tıpkıbasım. Haz. E. Üşenmez & E. Uçar. İstanbul: Akademik Kitaplar.

2015

866. Ağayev, Y. Yusuf Balasagunlu'nun Kutadgu Bilig'inde Harp Sanatı. İrs Edebiyat. 2/14: 26-33.

867. Albayrak, F. & N. Serin. Kutadgu Bilig ve Mârifetnâme'de Kadın Algısı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 8/37: 16-37.

868. Besli, N. Kutadgu Bilig'de Kör-Fiilinin Çok Anlamlılığı Üzerine. Turkish Studies. 10/12: 159-178.

869. Biray, N. Kutadgu Bilig ve Mahtumkulu'nda Adalet Kavramı. Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu. Bildiri Kitabı. Ed. A. Güzel. Ankara: 31-47.

870. Bozkırlı, K. Ç. Kutadgu Bilig'deki Eğitsel Ögelerin Tespiti ve Bu Ögelere Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı. Erzurum. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

871. Çakıcı, S. Kutadgu Bilig'de Mutluluk İle Ahlak İlişkisi (Psikososyal Bir Analiz). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Eskişehir. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

872. Dankoff, R. Kutadgu Bilig'in Metin Sorunları. Çev. E. Uçar. Dil Araştırmaları. 16: 158-169.

873. Doruk, M. Kutadgu Bilig ve Dil. Mustafa Öztürk'e Armağan. Ed. M. Argunşah. Kesit Yayınları. İstanbul: 205-212.

874. Doygun, M. Tarihi Şahitlikle Kutadgu Bilig'de Vezir Vasıfları Üzerine Bir Değerlendirme. Current Research in Social Sciences. 1/2: 35-43. [Ayrıca krş. Doygun 2014]

875. Ehmetyanov, R. G. Yosıf Balasaguni Hem Anıŋ Kutadgu Bilik Eseré Turında. Fenni tatarstan. 3: 39-50.

876. Eker, Ö. Kutagu Bilig Dizini. Niğde Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Niğde. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

877. Gedik, Ş. Ḳutadġu Bilig'in Kahire Nüshası [1b-98a] (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Türk Dili Bilim Dalı. İstanbul. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

878. Gökçe, F. Kutadgu Bilig'de Kör- 'Görmek': Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme. Türkbilig. 25: 59-76.

879. Gönç, M. Kutadgu Bilig'in Yazma Becerisi Açısından İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı. Türkçe Eğitimi Bilim Dalı. Erzurum. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

880. Gül, M. Kutadgu Bilig'de Enklitik Edatları. The Journal of Academic Social Science Studies. 34: 403-416.

881. Gül, M. Kutadgu Bilig'deki Oğuzca Unsurlar. The Journal of Academic Social Science Studies. 37: 253-265.

882. Gümüşkılıç, M. Kutadgu Bilig'de Cenab-ı Hakk'ın İsimleri. 2. İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu. Ed. Hasan Gökçe. Kaynak Yayınları. İzmir: 63-68.

883. İbrayeva, K. Türki Halıktarının Pedagogikalık Murası Men Terbiyelik İdeaları. Karağandı universiteti Habarşıs, Pedagogika Seryası. 3/79: 151-156.

Jamal, G. Kırgız Çalışmaları Açısından Kutadgu Bilig: Milli Kültürel Statüsüne Doğru Bir Yol. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 2/2: 143-157.

884. Kaçalin, M. S. "Yûsuf Hâs Hâcib" Maddesi. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. [www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com]

885. Karenov, R. Cüsip Balasagunnın "Kuttı Bilik" Dastanı San-Salalı Bilimderdi Kamtığan Teren Filosofyalık Şığarma Retinde. Karağandı Universitetinin Habarşısı, Tarih, Filosofya Seryası. 3: 99-112.

886. Kaya, F. Kutadgu Bilig'e Göre Liderlik Eğitimi. İnönü Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İlköğretim Anabilim Dalı. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

887. Koca, M. Batı Karahanlılar'da (1042-1212) Tamgaç Buğra İbrahim Han (1052-1068) Dönemi ve Faaliyetleri. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı. İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

888. Kulaliyeva, K. Manas Eposu Menen Cusup Balasagındın Kutadgu Bilig Dastanında Adam Ukugu Cana Adam Adebi Maselelerinin Çagıldırılışı. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 4/1: 105-121.

889. Kurışcanulı, E. Yusup Ulık HaHacib Balasaguni, Kutadgu Bilik 'Kut Ekeletin Bilim'. Astana: "Gılım" Paspası.

890. Moldassan K. Sh. & G. Zh. Rakym. Kutty Bilik Dastan is a Spiritual Backbone for Turkish Nation. XI Mezinárodní Vědecko-Praktická Konference- Vědecký Průmysl Evropského Kontinentu (27.11.2015-05-12.2015). Praha: Publishing House. 3: 58-60.

891. Nalbant, B. & S. Eynel. Tanrı Adları Örneğinde Türkçe Tarihî Metinlerde Terim Türetme Yolları. Türk Kültürü. 2015/2: 69-94.

892. Nalbant, M. V. Karahanlı Türkçesinde Farklı Bir Cümle Türü: Kim(se)siz Ol'lu Cümleler. Türkbilig. 25: 45-57.

893. Ölker, G. Kutadgu Bilig'in Fergana Nüshasındaki Satır Altı Notlar Üzerine. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 37: 263-284.

894. Sev, İ. G. Kutadgu Bilig'de Munu Gösterme Edatı. Türük: Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi. 5: 24-36.

895. Sever, M. Folk Medicine, Folk Healing. Akademik Bakış. 9/17: 181-192.

896. Söylemez, Y. & A. H. Kırkkılıç. Kutadgu Bilig'in Suç İşleme Motivasyonuna Olumsuz Etki Yapabilecek Değerler Bakımından İncelenmesi. EKEV Akademi Dergisi. 63: 371-402.

897. Sugahara, M. A Middle Turkic qaṣīda in the Uyghur Script. Area and Culture Studies. 91: 113-141.

898. Şakacı, B. K. Yönetim ve Siyaset Alanındaki Bir Klasik Temel Eser Esasında Belediye Başkanlarına Tavsiyeler: Kutadgu Bilig'e Dair Analiz. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi. 11/24: 45-58.

899. Toprak, F. Karahanlı Türkçesinde İsimden Fiil Yapan +La Eki ve Fonksiyonları. 11. Millî Türkoloji Kongresi Bildirileri (11-13 Kasım 2014). Haz. A. Bilgin. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları. İstanbul: 341-361.

900. Toprak, F. Kutadgu Bilig'de Pekiştirme Fiili Olarak 'Kör-'. 10. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri (28 Eylül-1 Ekim 2015, Saraybosna). Ankara: 188-194.

901. Uçar, E. Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası (1825-2016) [Tekmilleştirilmiş Versiyon]. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi. 2015/6: 6-47.

902. Uçar, E. Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası Hakkında Bir Deneme. Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi. 4: 62-100.

903. Uysal, İ. N. Kutadgu Bilig'deki Tuşı Çekim Edatı Üzerine. Erdem. 69: 87-100.

904. Vursun, P. Ḳutadġu Bilig'in Kahire Nüshası [98b-196b] (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Türk Dili Bilim Dalı. İstanbul. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

905. Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig A Viyana Nüshası (Wien, ÖNB, Cod. A. F. 13). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

906. Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig B Fergana Nüshası (Taşkent Davlat Şarkşünaslik İnstituti Huzuridegi Abu Rayhan Beruniy Namli Şark kolyazmaleri Merkezi 1809. nr.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

907. Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig C Kahire Nüshası (Dāru'l-kutub va'l-vasāiḳi'l-kavmiyya taṣavvuf turkī 168 nr.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

908. Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig. Çev. A. Çakan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

909. Zengin, A. Karahanlı Türkçesinde İyelik Ekli Kısaltma Grupları Üzerine. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. 52: 127-145. [Ayrıca krş. Zengin 2013]

2016

910. Açık, T. Kutadgu Bilig'de Devlet Yönetimi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 6/1: 419-438.

911. Akar, C. Değer Eğitiminde Kutadgu Bilig. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et ali. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 546-555.

912. Akgün, M. Kutadgu Bilig'de Âdil Bir Hükümdar (Devlet Başkanı) Örneği ve Hukukun Üstünlüğü Meselesi. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 104-112.

913. Akgün, M. Kutadgu Bilig'de Devlet Başkanında Bulunması Gereken Nitelikler ve Hukukun Üstünlüğüne Verilen Önem. Prof. Dr. İsmail Çetişli Hatıra Kitabı. Ed. M. S. Çelebi. Erek Matbaası. Ankara: 41-70.

914. Akıncı, M. Türk İslam Siyasi Düşüncesi ve Kutadgu Bilig. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 148-161.

915. Akyol, A. Türk-İslam Ahlak Tasavvurunun Oluşumunda Kutadgu Bilig'in Rolü. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 310-330.

916. Alan, H. Konar-Göçer ile Yerleşik Hayat Bağlamında Kutadgu Bilig'de Kadın ve Aile. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 428-438.

917. Alibekulı, A. Mısır'dagı Türki-Kıpçak Adebiyeti. Almatı: Massaget.

918. Apak, A. Bir Mevlid Öncüsü Eser: Kutatgu Bilig. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 416-427.

919. Argunşah, M. Kutadgu Bilig'de Köŋül Kelimesiyle Kurulan Deyimlerin Anlam Dünyası. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 258-279.

920. Arslan, H. Ç. Uygur ve Karahanlı Türkçesinde İtaat. Çukurova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Adana. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

921. Asker, R. Kutadgu Bilig Bibliyografyası, Araştırma. Bakü: BXQR.

922. Asker, R. Kutadgu Bilig Manzumesinin Azerbaycan'da Tetkiki Tarihinden. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 248-251.

923. Ayal, İ. Kutadgu Bilig'de İnsan ve Devlet. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 70-79.

924. Ayan, E. Türk Kültürü Yusuf Has Hâcib'e Neler Borçludur? Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 6/3: 671-680.

925. Ayık, C. Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Ahlak Siyaset İlişkisi. Hitit Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Çorum. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

926. Balcı-Yürür, F. Kutadgu Bilig: Mutluluk Veren Bilgi. İstanbul: Akademik Kitaplar.

927. Başol, G. & M. Şanlı. Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Konularının Öğretiminde Siyasetnamelerin Etkisi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 32: 170-191.

928. Bayat, F. Kutadgu Bilig'de Yaratılış ve Son Buluş. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 115-124.

929. Bayram, C. Kutadgu Bilig'de Matematik Düşünce. Türk Yurdu. 36/346: 16-18.

930. Besli, E. & K. Çalış. Orhun Yazıtlarında Geçen Fiillerin Kutadgu Bilig'deki Görünümü. Akademik Araştırma ve Dayanışma Derneği Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi. 14/28: 67-84.

931. Beşirli, H. Kutadgu Bilig'de Hükümdarlık ve Hükümdarın Meşruiyeti. 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. 5/14: 19-33.

932. Bıçak, A. Kutadgu Bilig'de Yönetim Anlayışının Teorik Temelleri. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 42-61.

933. Bilgin, A. A. Kutadgu Bilig'de Sufilik Anlayışı. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 301-309.

934. Bököşov, C. Cusup Balasagındın Kutadgu Biligi Cana Türk Filosofiyasının Kalıştanışı. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 153-157.

935. Büyükbaş, H. & F. Vargün. Kutadgu Bilig'de Devlet Yönetimi. Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 4: 27-33.

936. Camal, G. Çin'de Kutadgu Bilig Araştırmaları. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 224-238.

937. Camal, G. Kıtaylık Aalımlardan Kutadgu Biligdin Stilistikalık Özgöçölügü Cana Körköm Söz Karacattarı Cönündögü Pikirleri. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 214-218.

938. Canan, S. Kutadgu Bilig'de Gençlere Yönelik Ahlak Tasavvuru. Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu Bildiriler (6-7-8 Ekim 2016). Sinop: 1010-1020.

939. Cumaturdu, A. Kutadgu Bilik (Kut Aykı Bilik)tin Cuŋgoda İzildenüü Abalı Cana Negizgi Emgekter. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 206-213.

940. Çakmak, M. A. & R. Tezcan. Kutadgu Bilig'e Göre Türklerde Adalet Anlayışı. Akademik Hassasiyetler. 3/5: 177-183.

941. Çengel-Kasapoğlu, H. Kutadgu Bilig ve Türk Lehçelerine Çevirileri Hakkında. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 204-211.

942. Çetin, G. E. Kutadgu Bilig'de Şart Eki –sA'nın Farklı Bir Kullanımı Üzerine. International Journal of Language Academy. 4/4: 78-87.

943. Çubukçu, M. Kutadgu Bilig'in Viyana Nüshasının İmla Özelliklerinin Tespiti ve Diğer Nüshalarla Karşılaştırılması. Turkish Studies. 11/21: 749-800.

944. Dankoff, R. Yûsuf Has Hacib, Devlet Olma Bilgisi (Kutadgu Bilig): Türk-İslam Tarzı Siyasetname. Çev. A. Çiftçioğlu-Çabuk. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 27-50.

945. Debreli, Z. G. Kutadgu Bilig'de Kadın. Studies of The Ottoman Domain. 6: 38-60.

946. Demirci, M. F. Bir Felsefe Metni Olarak Kutadgu Bilig. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 137-147.

947. Deniz, S. Ahmed Yesevî'den Nâbî'ye Şiirle Öğreten Bilge Şahsiyetler. 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri. Ed. Y. Yeşil. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları. Ankara. 3: 535-543.

948. Derbişeva, Z. Aforistiçnost' Poemı Cusupa Balasagına Kutadgu Biligi. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 158-161.

949. Doğan, N. Kutadgu Bilig'de Din ve Devlet İlişkisi: İki Dünyada Da Mutlu Olmak. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi. 5/1: 113-131.

950. Durgunay, B. Karahanlı Türkçesinde -Ken Zarf Fiil Ekinin Kullanım Alanına Katkılar. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 5/2: 565-576.

951. Ekrem, N. H. Yûsuf Has Hâcib Devrinde Kâşgar: Kutadgu Bilig'in Yazıldığı Çevresel ve Bilimsel Arka Plan. Modern Türklük Bilgisi Araştırmaları. 13/4: 17-53.

952. Eliyéva, A. R. Yusif Balasaqunlunun Qutadğu-Bilig Poéması Bir Siyasetname Kimi. Filologiya Meseleleri. 2: 340-344.

953. Eratalay, S. Ö. Eski Türkçeden Anadolu Ağızlarına Tanrı Sözcüğü Üzerine. 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri. Ed. Y. Yeşil. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları. Ankara. 3: 553-562.

954. Ercilasun, A. B. Kutadgu Bilig Hakkında. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 10-14.

955. Ercilasun, G. K. Kutadgu Bilig'deki Adalet Kavramının Geleneksel Kazak Toplumundaki Yansımaları. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 516-522.

956. Erdal, M. Kutadgu Bilig ve Farsça. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 63-63.

957. Esbasınov, E. Kazak ve Rus Kaynaklarında Yusuf Has Hacip. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 252-257.

958. Fedai, C. Şiirde Hayat, Hayatiyet ve Siyaset: Türk Edebiyat ve Düşünce Kanonunun Kaynağı Kutadgu Bilig Üzerine. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 290-300.

959. Fedai, Ö. Kutadgu Bilig'deki Kişilerin Ruhsal Boyutu Üzerine Bir Tartışma. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 162-176.

960. Fişekçioğlu, A. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Edebiyat Metinleri Aracılığıyla Sosyo-Kültürel Bilgi Aktarımı: Yusuf Has Hacib ve Ahmet Hamdi Tanpınar. 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri. Ed. Y. Yeşil. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları. Ankara. 3: 123-133.

961. Gabbasov, G. Cüsip Balasagunidin "Kuttı Bilik" Dastanın Okıtu. Kazak Tili Men Adebiyeti. 1: 44-48.

962. Gökalp, Y. Kutadgu Bilig'de Sahabe ve Ehli Beyt Algısı ve Türk Din Anlayışına Yansımaları. 13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (28-29 Ekim 2015, Bakü-Azerbaycan). Türk Dünyası'nda Kültürel

ve Ekonomik İşbirliği Kongre Bildirileri. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul: 69-78.

963. Gummanova, G. Osnovı Stihosloceniya i Kompozitsii Poemi Kutadgu Biligi Yusufa Balasaguni. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 164-174.

964. Güner G. Karahanlı Türkçesinde Deyimleşmiş Birleşik Fiiller. Internetional Journal of Humanities and Education. 2: 81-130.

965. Güneş, B. Kutadgu Bilig'deki Meslek ve Unvan Adlarının Derleme Sözlüğü'ne Yansımaları. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 5/4: 1532-1543.

966. Halmuradova, M. Kutadgu Bilig Metnindeki Eş Sesli Kelimelerin Bedîî Önemi. Modern Türklük Bilgisi Araştırmaları. 13/4: 220-226.

967. Hunkan, Ö. S. Yûsuf Hâs Hâcib ve Hâs Hâciblik Mansıbı Hakkında. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 113-120.

968. Hunkan, Ö. S. Yûsuf Hâs Hâcib ve Kutadgu Bilig'de Elçilik. Modern Türklük Bilgisi Araştırmaları. 13/4: 102-122.

969. Işık, U. Karahanlı Türkçesinde Tıp Terimleri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Türk Dili Bilim Dalı. Eskişehir.

970. İlmammedov, İ. Kutadgu Bilig ve Çağatay Dönemi Son Siyasetname Vaaz-i Azad'da Devlet Düğüncesi. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 121-128.

971. İrice, B. Karahanlılar Dönemi Edebî Eserlerinde İlim Kavramının Anlam ve Tematik İncelemesi. Dicle Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Diyarbakır. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

972. Jamal, G. & M. S. Kafkasyalı. Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi. Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.

973. Kafkasyalı, E. G. Liberal Adalet Teorileri Perspektifinden Kutadgu Bilig'de Adalet Anlayışı. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. İstanbul: 505-515.

974. Kafkasyalı, M. S. Kutadgu Bilig Işığında Türk-İslâm Devlet Anlayışından Modern Devlet Algısına Geçiş. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 468-472.

975. Kalmaz, T. H. Kutadgu Bilig'de Tanrı ve Ahlak İlişkisi. Atatürk Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı. Erzurum. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

976. Kalsın, Ş. Bağdaşıklık ve Kutadgu Bilig'de Sözcük Bağdaşıklığı. Folklor/Edebiyat. 88: 131-146.

977. Karahüseyinoğlu, Y. Kutadgu Bilig'de Mutluluk. Necmettin Erbakan Üniversitesi. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. İslâm Felsefesi Bilim Dalı. Konya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

978. Kartal, A. Kutadgu Bilig'in Düşündürttükleri ve Türk Edebiyat Tarihindeki Yeri. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 184-203.

979. Kavas, A. Kutadgu Bilig'te Diplomasi. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 63-69.

980. Kaya, F. Kutadgu Bilig'de İnsanla İlgili Olumsuz Vasıf İfade Eden Sözler. 3. Beynəlxalq Türk Dünyası Araşdırmaları Simpoziumunun Materialları. (25-27 May 2016 Bakı). Red. H. Koraş. Bakı: 209-213.

981. Kaymaz, Z. Kutadgu Bilig Araştırmaları Üzerine Bazı Düşünceler. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi. 2016/7: 105-109.

982. Kortabayeva, G. "Cusip Balasagun Şıgarmaşılıgınıŋ Türki Elemi Medeniyetine Koskan Ülesi" Attı Halıkaralık Gılımi-Teoriyalık Konferentsiya Materialdarı. Almatı: Kazak Üniversiteti.

983. Koşerbayeva, A. N. Balasaguntanu: "Kuttı Bilik" Dastanınıŋ Kazirgi Canahdanu Üderisimen Ündesitigi. Almatı: Abay Atındagı KazÜPU "Ulagat" Baspası.

984. Kök, A. & Ö. Eker. Pîr-i Türkistan'ın Tanıklığında Türkçe Deyimlerin Tarihi İzi. 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri. Ed. Y. Yeşil. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları. Ankara. 3: 41-60.

985. Kök, A. Hakaniye Dönemi Türkçülerinin Tanıklığında XI. Yüzyıl Türkistan'ında Adalet'in Anlamı. Türk Dünyası Araştırmaları. 223: 135-183.

986. Kök, A. Kutadgu Bilig'de Ağız Sözcüğü ile Oluşturulan Aktarmalar. Türk Dünyası Araştırmaları. 220: 191-198.

987. Kök, A. XI. Yüzyılda Türklerin Dünyasında Yusuf'un Tanıklığında Devlet'in Anlamı. Modern Türklük Bilgisi Araştırmaları. 13/4: 123-156.

988. Köşerbayeva, A. et al. Balasaguntanu: "Kuttı bilik" Dastanının Kazirgi Cahandanu Üderisimen Ündestigi. Ucımdık Monografiya. Almatı: Abay Kaz UPU.

989. Kulaliyeva, K. Manas Eposu menen Kutadgu Bilig Dastanındagı Ayrım İdeyalık Ündöştüktör. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 64-74.

990. Kurbanova, G. Tatarların Milli, Dini, Hukuk ve Devlet Düşüncesinin Oluşmasında Yusuf Has Hacip'in Kutadgu Bilig Eserinin Rolü. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 375-392.

991. Kurmangaliyeva-Ercilasun, G. Kutadgu Bilig'deki Adalet Kavramının Geleneksel Kazak Toplumundaki Yansımaları. Modern Türklük Bilgisi Araştırmaları. 13/4: 157-165.

992. Kurt, A. Kutadgu Bilig'de İyilik ve Danışma Kavramları ile Adalet Kavramı. IV. Uluslararası Felsefe Kongresi (13-14-15 Ekim 2016). Yoksulluk, Dayanışma ve Adalet. Bildiri Kitabı. Ed. M. F. Elmas & M. Becermen. Asa Kitabevi. Bursa: 36-43.

993. Mehdiyev, N. Kutadgu Bilig'in Epistemik Tahlili. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 523-536.

994. Mermer, K. Kutadgu Bilig'de Dâreyn: İlkeler ve Sınırlar. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 486-504.

995. Mert, O. & K. Ç. Bozkırlı. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Kutadgu Bilig'deki Eğitsel Ögelere Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 5/4: 2064-2084. [Ayrıca krş. Bozkırlı 2015]

996. Mert, O. Kutadgu Bilig'de Zaman Anlamlı Kavram İşaretleri ile Eylemler Arasındaki Sentaktik İlişkiyi Sağlayan Dışa Dönük Görevli Dil Ögeleri. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 194-204.

997. Mirzeyeva, N. E. Qedim Türk Leksik Qatının Qutadğu Bilig Eserinde İzleri. Müasir Dilçiliyin Aktual Problemleri Beynelxalq Elmi Konfransın Materialları (24-25 noyabr 2016–cı il). Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi Sumqayıt Dövlet Universiteti Ameanın Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu. Sumqayıt: 182-183.

998. Mokeyev, A. Yûsuf Has Hâcib Balasagun Devrinde Karahanlı Hanedanlığı ve Türk Boylarının Kimlik Arayışı Meseleleri. Modern Türklük Bilgisi Araştırmaları. 13/4: 8-16.

999. Moldassan K. Sh. & G. Zh. Rakym. The Value Role of Kutty Bilik Dastan for Turkish Nation. Kazakstannıŋ Gılımı Men Ömiri Nauka i Cizn' Kazaxstana. 42/6: 122-123.

1000. Nalbant, B. Ö. Kutadgu Bilig'de Bağlama Grupları. Modern Türklük Bilgisi Araştırmaları. 13/4: 192-205.

1001. Nalbant, M. V. Yaşname Geleneği İçinde Kutadgu Bilig ve Kutadgu Bilig'de Yaş Konusu. Modern Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi. 13/4: 179-191.

1002. Nerimanoğlu, K. V. Azerbaycan Türkçesi'ne Çevirdiğimiz Yusuf Balasagunlu'nun Kutadgu Bilig'i Üzerine. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 239-247.

1003. Nugteren, H. & M. Roos. On Turkic os-, osna-, osmak and osuglug. Eine hundertblättrige Tulpe-Bir şadbarg lāla: Festgabe für Claus Schönig. Ed. by I. Hauenschild et al. Klaus Schwarz Verlag. Berlin: 344-354.

1004. Osmonova, N. N. Kutadgu Bilig'deki Astrolojik ve Totemik Unsurlar. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 577-580, 598-602.

1005. Önder, Ö. İnsan Doğasından Egemenlik Düşüncesine Kutadgu Bilig'de Siyaset Felsefesinin Temelleri. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 556-576.

1006. Öz, M. Kutadgu Bilig'de Toplum ve Ahlak Anlayışı. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 94-101.

1007. Özçelik, K. Kutadgu Bilig'den Kenzü'l-Küberâ'ya Nasihat Dilinde Değişim. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 473-485.

1008. Özçınar, M. F. Günümüz Örgütleri, Örgüt Çalışmaları ve Yalnguk Olmak. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 459-467.

1009. Özden, H. Ö. & Ö. Şaylıgil. Kutadgu Bilig ve Divan-ı Hikmet'deki Ahlâk Kavramı'nın Tıb Etiğine Katkısı. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 331-357. [Ayrıca krş. Özden 2001]

1010. Özden, H. Ö. Yusuf Has Hâcib'e Göre Adalet Ve Mutluluk İlişkisi. IV. Uluslararası Felsefe Kongresi (13-14-15 Ekim 2016). Yoksulluk, Dayanışma ve Adalet. Bildiri Kitabı. Ed. M. F. Elmas & M. Becermen. Asa Kitabevi. Bursa: 261-267.

1011. Özdinç, A. Tıp Tarihi Açısından Kutadgu Bilig'in Önemi. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün

Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 358-366.

1012. Özdinç, R. İtikad-Siyaset Münasebetleri Zaviyesinden Kutadgu Bilig. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 125-136.

1013. Sadıkov, K. Uyguropis'menniy Spisok Kutadgu Bilig: İstoçnikovedçeskiye i Tekstologiçeskiye Konturı. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 15-26.

1014. Sagınbeyava, B. Kutadgu Bilig'degi Til Kontseptinin Azırkı Kırgız Tilindegi Ekvivalenttuulugı. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 175-182.

1015. Sağlam, S. Kutadgu Bilig, Sedd-i İskenderî ve Vagz-ı Azat'ta Adalet Kavramı. İsmail Çetişli Hatıra Kitabı. Haz. M. S. Çelepi. Akçağ Yayınları. Ankara: 472-491.

1016. Sağlık-Şahin, S. Kutadgu Bilig'de Karşıtlıklara Bakış: İlişkisel Karşıtlıklar. Modern Türklük Bilgisi Araştırmaları. 13/4: 206-219.

1017. Sağol-Yüksekkaya, G. Kutadgu Bilig'in Tenkitli Metni Üzerine Notlar I. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 52-60.

1018. Sağol-Yüksekkaya, G. Kutadgu Bilig'in Tenkitli Metni Üzerine Notlar II. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 212-223.

1019. Sarıkaya, E. Eski Türk Edebiyatında İlk Edebî Rüya: Odgurmış'ın Rüyası. Türkiyat Mecmuası. 26/2: 345-370.

1020. Sertkaya, O. F. Tüm Kelimesi Üzerine Yeni Değerlendirmeler. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 5/3: 1063-1093.

1021. Sev, İ. G. Kutadgu Bilig'de Zarf-Fiil Eki: {-gUkA}. 11. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı (26-27 Eylül 2016, Budapeşte-Macaristan). Bildirileri Kitabı. Bilkent Üniversitesi Yayınları. Ankara: 1-8.

1022. Sibgatullina, A. Kutadgu Bilig ve Kazan Tatar Edebiyatı. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 177-183.

1023. Şadinova, G. Cusip Balasagunnıŋ Kutadgu Bilik Şıgarmasındagı Türkilik Céne İslamdık Dünyatanım Ustanımdarınıŋ Médeni-Ruhani Sipatı. Tyurkologiya. 1 [75]: 110-121.

1024. Şeker, M. F. Kutadgu Bilig Aktüel Bir Metin midir? Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri.

Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 37-41.

1025. Şeker, M. F. Türk Düşüncesinin Dört Yol Ağzı: Kutadgu Bilig. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 130-137.

1026. Şen, M. Kutadgu Bilig Bir Siyasetname Mi Yoksa Bir Nasihatname Midir? Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 83-87.

1027. Şen, S. Kutadgu Bilig'de Diplomasi. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 537-545.

1028. Tandoğan, M. Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Kutadgu Bilig'de Temsil Makamı ve Faziletsiz İnsan. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 367-374.

1029. Taş, İ. İslam Öncesi Türk Düşüncesi ve Kutadgu Bilig'de Kut. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 138-152.

1030. Taş, İ. Kutadgu Bilig'de Kadın. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 439-458.

1031. Taş, İ. Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı: Birleştirme ve Bir Tasnif Denemesi. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 183-193.

1032. Tayirov, M. M. Proizvedeniye Velikogo Mıslitelya Tyurskogo Mira Cusupa Balasagına Kuttuu Bilim i Ego Znaçeniye v Sovremennom Mire. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri. Ed. Y. Yeşil. 3. Türk Eğitim-Sen Merkezi Yayınları. Ankara: 779-782.

1033. Toprak, F. Kutadgu Bilig'de Yönelme Durumundaki Dönüşlülük Zamirlerinin İşlevleri. Turkish Studies. 11/20: 583-604.

1034. Turan, E. & C. Uygur. Kırgız Türkçesiyle Kutadgu Bilig: Kuttuu Bilim. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 24: 77-85.

1035. Tüngüç, K. Karahanlı Türkçesindeki Deyimler Üzerine Anlam Bilimsel Bir İnceleme. Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Eski Türk Dili Bilim Dalı. Kayseri. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1036. Uçar, E. Kutadgu Bilig'in Kahire Nüshasının 1943'teki Faksimilesine Müdahalede Bulunuldu Mu? Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi. 2016/7: 33-40.

1037. Uçar, M. Kutadgu Bilig'de Tek Kullanımlı Kelimelerin Kavram Alanı. 3. Beynəlxalq Türk Dünyası Araşdırmaları Simpoziumunun Materialları. (25-27 May 2016 Bakı). Red. H. Koraş. Bakı: 393-398.

1038. Unan, F. Kutadgu Bilig: Bozkır Aklı ile Şehir Aklının Buluşma Noktası. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 90-93.

1039. Uyanık, M. Yûsuf Has Hâcib'e göre Mutluluk Bilgisi -Fârâbî'nin Tahsilu's-Saade Tasavvuru Bağlamında Bir İnceleme-. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 80-114.

1040. Uysal, B. & A. Fincan. Kutadgu Bilig'de Yaratıcılık ve Yaratma Algısı Üzerine. Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 3/8: 97-108.

1041. Ünal, M. E. Kutadgu Bilig'de Hükümdar Telakkîsi ve Türk-İslam Siyasetnamelerinde "Sultân-ı Kâhir" Düşüncesi. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 393-399.

1042. Üşenmez, E. Yusuf Has Hacib: Kutadgu Bilig. Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı.

1043. Xelil, A. Kutadqu Bilik'de Dövletçilik. Halk Cephesi. 22 Yanvar: 14.

1044. Yanık, E. Mutluluk Ahlakı ve Kutadgu Bilig. Atatürk Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Felsefe Tarihi Bilim Dalı. Erzurum. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1045. Yasin, Y. Kutadgu Bilig'de Laiklik Düşüncesi. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Ed. G. Sağol-Yüksekkaya. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 76-82.

1046. Yaylagül-Üstünel, Ö. Atebetü'l-Hakayık'ta Metinlerarasılık ve Önmetinsellik. 3. Beynəlxalq Türk Dünyası Araşdırmaları Simpoziumunun Materialları. (25-27 May 2016 Bakı). Red. H. Koraş. Bakı: 525-529.

1047. Yaylagül-Üstünel, Ö. Kutadgu Bilig'deki Bazı Metaforlar. Modern Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi. 12/3: 39-53.

1048. Yaylagül-Üstünel, Ö. Kutadgu Bilig'deki Düşünce Aktarımı. Modern Türklük Bilgisi Araştırmaları. 13/4: 166-178.

1049. Yıldırım, A. Kutadgu Bilig'de Hz. Peygamber Telakkisi. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. İstanbul: 400-415.

1050. Yıldız, H. & D. Apaydın. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun ile Kutadgu Bilig Üzerine Konuştuk. Türk Edebiyatı. 518: 12-18.

1051. Yıldız, M. Kutadgu Bilig'de Gelenek ve Toplumsal Değişim. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 581-597.

1052. Yıldızlı, M. E. Kutadgu Bilig'de Dünya Metaforu. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi. 1/5: 55-76. [Ayrıca krş. Yıldızlı 2011]

1053. Yûsuf Has Hâcib. Kutadgu Bilig. Haz. M. Y. Yılmaz. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı Yayınları.

1054. Zavotçu, G. Kutadgu Bilig'de Dil ve Söz. Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (18-20 Kasım 2016). Eds. A. Kavas et al. Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: 282-289.

2017

1055. Alodalı, M. F. B. Yusuf Has Hacip'e Göre İnsan ve Toplum İlişkileri. I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi (12-17 Eylül 2017, Priştina-Kosova). Kongre Kitabı. Ed. G. Bayraktar Durgun & T. Korkmaz. Gazi Üniversitesi Yayınları. Ankara: 587-591.

1056. Asker, R. Qutadgu Bilig Hikmetleri. Bakı: BXQR.

1057. Asker, R. Yusuf Balasaguni ve Kutadgu Bilig Bibliyografyası. Bakı: AMBA.

1058. Aydemir, A. Orta Türkçede "Eski" ve "Yeni" Sözcükleri. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. 43: 55-64.

1059. Aydemir, Ö. K. Kutadgu Bilig'de Biyoiktidar. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi. 5/12: 97-102.

1060. Bakır, A. Karahanlılar Döneminde Türkistan'da Türk Kültür ve Medeniyeti. Bozkırdan Batıya, Prof. Dr. Hüseyin Salman'a Armağan. Ed. G. Yarcı. Epsilon Yayınevi. İstanbul: 140-148.

1061. Başdin, A. & E. Topçu. Ortaçağda İhtiyat Bağlamında Hükümdarın Asli Bir Vazifesi: İstihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde). Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 5/10: 560-571.

1062. Birkan, G. Z. Kutadgu Bilig'de Değerler Öğretimi. İnönü Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı. Malatya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1063. Böküşov, C. Cusup Balasagın. Türk Tarihinden Seçme Şahsiyetler. Ed. Editör: F. Unan & C. Buyar. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 98-108.

1064. Çağbayır, Y. Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı: Ötüken Türkçe Sözlük. 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Yayınları.

1065. Çakan, V. İslam Öncesi Türk Devletlerinde ve Kutadgu Bilig'de Kadın Algısının Karşılaştırılması. I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi (12-17 Eylül 2017, Priştina-Kosova). Kongre Kitabı. Ed. G. Bayraktar Durgun & T. Korkmaz. Gazi Üniversitesi Yayınları. Ankara: 139-141.

1066. Çakan, V. Yusuf Hâs Hâcib'in Türk Düşünce Tarihi'ndeki Yeri. International Journal of Eurasian Education and Culture. 2: 42-48.

1067. Çetinkaya, B. Kutadgu Bilig'de Kavramsal Metaforlar. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 19/2: 377-399. [Ayrıca krş. Çetinkaya 2001]

1068. Dağı, F. İlk İslamî Türk Metinlerinde (Kutadgu Bilig, Divânü Lûgati't Türk, Atabetü'l-Hakâyık, Divân-ı Hikmet) Halk Hekimliği. Asos Journal: The Journal of Academic Social Science. 5/53: 248-256.

1069. Eker, Ö. & A. Kök. Kutadgu Bilig'in Mısır Nüshasının Dizini Üzerine Notlar. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi. 1/1: 85-116. [Ayrıca krş. Eker 2015]

1070. Elibek, T. K. Cusıp Balasagun Cöne Elevmettik-Saysı Katınastar. Teoriyalık Cöne Saraptamalık-Şolu Zerttevler. 46/2: 9-14.

1071. Ergene, O. Kutadgu Bilig'de Özel Adlar. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 58: 245-288.

1072. Gedikli, Y. Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

1073. Irmalı, R. S. & G. Sağır. Liderlik Kültürü ve İnsan Doğası Üzerine: Yusuf Has Hacib Ve Nıccolo Machiavelli Üzerinden Adnan Menderesi Okumak. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi. 9/1: 1-13.

1074. Karahan, A. Karahanlı Dönemi Türkçe Kur'an Çevirilerinde Allah'ın Ad ve Sıfatları Hakkında. Türklük Bilimi Araştırmaları. 41: 127-156.

1075. Kaya, F. & E. Akpınar. Kutadgu Bilig'de Türk Yemek Adabı ve Kültürü. Turkish Studies. 12/21: 335-348.

1076. Kaya, F. Kutadgu Bilig'e Göre Liderde Bulunması Gereken Temel Vasıflar. Turkish Studies. 12/33: 313-336.

1077. Kaya, U. Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib'in Eğitimle İlgili Görüşleri. Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 1/1: 1-26.

1078. Kesin, T. N. Karışık Dilli Eserler ile Karahanlı Dönemi Metinlerinin İmla, Ses, Şekil ve Söz Varlığı Mukayesesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Samsun. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1079. Kırmıt, Ö. F. Kutadgu Bilig'e göre Evlenilecek Kadında Olması Gereken Özellikler: Osmaniye-Düziçi Örneği. Çukurova Araştırmaları Dergisi. 3/2: 25-31.

1080. Kiyat, A. Kutadgu Bilig'de Fiillerin Durum Ekleri İle Olan İlişkisi ve Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırılması. Kırklareli Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Kırlareli. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1081. Kuşakçı, S. & N. Ö. İyigün. An Ethical Administration Trilogy: The Concepts of Integrity, Justice, and Benevolence Based on Kutadgu Bilig and Siyasat-Nama. İş Ahlakı Dergisi. 10/1: 115-145.

1082. Küçük, B. Yusuf Has Hacib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Uluslararası Sempozyumu. Türk Yurdu. 37/353: 95-100. (Tanıtma)

1083. Maden, S. & R. Demir. Atasözlerindeki Eskicil (Arkaik) Unsurlar. Ana Dili Eğitimi Dergisi. 5/2: 189-200.

1084. Memmedova, A. Mukaddimetü'l-Edeb'de Türkçe İslami Terimler. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 4/2: 449-461.

1085. Mert, A. Kutadgu Bilig Nüshalarının Eskicillik Açısından Karşılaştırılması. Bilig. 80: 179-215.

1086. Mirzohidova, L. Divani Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayıg Eserlerinde Kullanılmış Mecazi Mürseller (Metonimler). Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. 4/13: 454-462.

1087. Nurimanov, B. Kuttı Biliktegi Halık Pen Bilik Karım-Katınası. M. O. Avezovtın 120 Cıldığına Arnalğan "Muhtar Avezov Mirası Cane Alemdik Örkenyet" Halıkaralık Gılımi-Tacirybelik Konferensya Materyaldarı. Semey: 95-98.

1088. Ölker, P. Humboldt'un Ergon-Energıa Dil Teorisine Göre Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'a Bir Bakış. 12. Uluslararası Büyük Türk Dil Kurultayı Bildiriler Kitabı (25-28 Eylül 2017, Bükreş-Romanya). Red. R. Özyürek et al. Ankara: 16-23.

1089. Özönder, S. B. Kutadgu Bilig I: Zaman-Mekân-Konuşur: XI. Yüzyılda Balasagun'dan Kâşgar'a, Balasagunlu'dan Kâşgarlı'ya. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi. 2/2: 12-63.

1090. Sertkaya, O. F. Hasan Ebû Kara Sâ'İl Şemsî'nin 1436 Yılında Herat'ta Uygur Harfleriyle Yazdığı Kasîde. Vefatının 20. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı. Eds. A. İ. Öbek et al. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları. İstanbul: 157-184.

1091. Sev, İ. G. Hıçkırık Sözcüğü Üzerine. 12. Uluslararası Büyük Türk Dil Kurultayı Bildiriler Kitabı (25-28 Eylül 2017, Bükreş-Romanya). Red. R. Özyürek et al. Ankara: 145-151.

1092. Sodikov, Z. Translational Ways of Poetic Figure Kutadgu Bilig (Wisdom of Royal Glory) into Modern Languages. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. 53/9: 83-88.

1093. Soydan, S. Çağatay Türkçesinin Bazı Eserlerinde Yer Alan Deyimlerin Anlam, Şekil Bakımından Kullanımı ve Kutadgu Bilig'de Tanıklanan Deyimler. Turkish Studies. 12/5: 431-460.

1094. Şahin, F. Y. Üç Noktalı fe Harfinin Ses Karşılığı Oğuzların /w/ Karahanlıların /v/ Ünsüzü Kullanımı. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten. 65/2: 351-413.

1095. Şakacı, B. K. Kutadgu Bilig'de Gönül Üzerine Bir İnceleme. Türk Yurdu. 37/357: 60-61.

1096. Şen, M. & A. F. Kalkan. Kutadgu Bilig'de Değerler Eğitimi Çerçevesinde İdeal İnsan. 2. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına (17-18 Nisan 2017, Ankara). Eds. İ. Çetin & H. Çeltik. Ankara: 401-420.

1097. Şenol, H. & A. Ata. Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiyası'nın Yeni Baskısı Nedeniyle: Balasagun, Semerkant ve Harezm Hattı. 12. Uluslararası Büyük Türk Dil Kurultayı Bildiriler Kitabı (25-28 Eylül 2017, Bükreş-Romanya). Red. R. Özyürek et al. Ankara: 24-31.

1098. Takoğlu, T. Kutadgu Bilig'de Sıfat Fiil Kategorisi. Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı. Sakarya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1099. Taş, A. et al. Kutadgu Bilig'de Stratejik Düşünmenin İzini Sürmek. Bilig. 80: 147-178.

1100. Toprak, F. İnsan-ı Kâmil'e Bakışlarıyla Yusuf Has Hacip ve Hoca Ahmed Yesevî. Bilig. 80: 95-122.

1101. Tursun, İ. Kutadgu Bilig'in Üslûbu. Akt. Y. Yasin. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi. 2017/10: 153-158.

1102. Türker, Ö. Kutadgu Bilig ve Eski Türk Devlet Nazariyesi. Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl, Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan, Türk Tarihine Dair Yazılar. Ed. A. Demir. Gece Kitaplığı. Ankara: 263-282.

1103. Uçar, E. Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında I: ilmek 'inmek' Üzerine. Journal of Old Turkic Studies. 1/1: 128-144.

1104. Uçar, E. Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında II: alık 'kötü, fena' Üzerine. Dede Korkut: Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 6/13: 63-70.

1105. Uçar, E. Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında III: idiş~idış 'Kap' Üzerine. Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi. 6: 125-132.

1106. Uçar, E. Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında IV: emdi 'Şimdi' Üzerine. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi. 2/1: 36-39.

1107. Uçar, E. Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında V: yig '1. çiğ; 2. kötü, fena' Üzerine. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi. 1/1: 117-122.

1108. Vezvezoğlu, S. Eski Türkçede Askerlik Terimleri. Gazi Üniversitesi. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Türk Dili Bilim Dalı. Ankara. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1109. Xhafçe, M. Z. Şemsettin Sami'nin Kutadgu Bilig Çevirisi. Dede Korkut: Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 6/12: 173-180.

1110. Xolmuradova, M. Khutadgu Bilig Related to Lexical Medicine. Iranian Journal of Social Sciences and Humanities Research. 5/2: 79-82.

1111. Ziyai, A. Kutadgu Bilig Üzerine. Akt. Y. Yasin. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi. 2017/9: 125-161.

2018

1112. Adıgüzel, A. Kutadgu Bilig'de Süreklilik Mefhumuna Semantik Bakış. IX. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı (02-04 Kasım 2017, Malatya). Eds. İ. Erdem & E. Aycan. Malatya: 767-779.

1113. Adıyaman, C. Kutadgu Bilig'in Adbilim Bakımından İncelenmesi. Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Denizli. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

1114. Arslan, H. Ç. Karahanlılar Dönemi'nin Metinlerinde İtaat Kavramı. International Journal of Languages Education and Teaching. 6/3: 237-250.

1115. Atay, T. S. Kutadgu Bilig'de Kötü Yönetim ve Kötü Yöneticilik Kavramları Kapsamında Bir İnceleme. Kocaeli Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Yönetim Bilimleri Bilim Dalı. Kocaeli. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1116. Babayar, G. Kutadgu Bilig'te Geçen Türkistan ve Turan Terimleri Üzerine. Journal of Old Turkic Studies. 2/2: 26-49.

1117. Balcı, C. Türk Devlet Töresi (Destanlar, Kitabeler ve Kutadgu-Bilig'den Örneklemelerle). İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.

1118. Balcı, O. S. Modern Devlet Algısı ve Kutadgu Bilig'in Devlet Anlayışının Bir Kıyaslaması. Kırıkkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı. Kırıkkale. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1119. Bozok, E. Kutadgu Bilig'de Maddi ve Manevi Temizliğe Dair Sözler. 2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri. Eds. Y. Yeşil & S. Yıldırım. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları. Ankara. 3: 534-543.

1120. Bulut, G. Kutadgu Bilig'de Sofra Kültürü. Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (1-7 Haziran 2018, Ulanbator-Moğolistan). Ed. Ş. Doğan & M. S. Güneş. Kesit Yayınları. İstanbul. 1: 485-500.

1121. Bulut, Y. & M. M. Aslan. Kutadgu Bilig'de İyi Yönetimin Esasları. Ombudsman Akademik. 5/1: 15-25.

1122. Çelik, A. Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Küse- Fiili. İdil Sanat ve Dil Dergisi. 7/5: 485-496.

1123. Çetin, A. Y. Kutadgu Bilig'de Tasavvufi Unsurlar ve Sonraki Dönemlere Aktarılması. Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (1-7 Haziran 2018, Ulanbator-Moğolistan). Ed. Ş. Doğan & M. S. Güneş. Kesit Yayınları. İstanbul. 2: 1598-1611.

1124. Çetin, T. Kutadgu Bilig'de Çocuk ve Çocuk Eğitimi. Cumhuriyet Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı. Sivas. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1125. Çetinoğlu, O. Ayetler ve Hadisler Rehberliğinde Kutadgu Bilig Beyitlerinden Seçmeler. İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.

1126. Çığman, M. Z. Kutadgu Bilig'de Savunulan Hâkimiyet Anlayışı Ne Kadar Çağdaş? Medeniyet Araştırmaları Dergisi. 3/5: 63-81.
1127. Doğan, A. B. Eski Türkçede Yıŋak, Sıŋar, Buluŋ Kelimeleri Üzerine Bir İnceleme. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi. 3/2: 74-94.
1128. Dönmez, S. & Ş. Koçak. Kutadgu Bilig'de Çocuk Eğitimi. Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi. 6/15: 145-192.
1129. Ergüzel, M. M. & E. Kirik. Kutadgu Bilig'in Söz Varlığı Ve Kelime Gruplarına Dair. Turkish Studies. 13/28: 381-398.
1130. Göksu, E. Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı. İstanbul: Kronk Kitap.
1131. Gönen-Kayacan, S. Kutadgu Bilig'de Farkındalık. Turkish Studies. 13/12: 683-692.
1132. Güler, H. Kutadgu Bilig'de Cesaret: Memlûk Sultanı Baybars Örneği. II. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Tam Metin Kitabı. Eds. O. K. Gül et al. Ankara: 77-82.
1133. Güner, N. Eski ve Orta Türkçede Annelik Kavramı Etrafında Gelişmiş Söz Varlığı. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 32/45: 39-59.
1134. Güven, A. Ş. Türkçede Gönül Kavramı ve Kullanım Alanı. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 63: 227-242.
1135. Halmuradova, M. Eski Türkçenin Semantik Özellikleri. Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü I. Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu (19-20-21 Nisan 2018) Bildiri Kitabı. Eds. A. Taşagıl et al. İstanbul: 737-742.
1136. İmin, T. On Textual Features of Old Uighur Vienna Manuscripti of Kutadgu Bilig. Journal of Dunhuang Studies. 1/99: 43-54.
1137. İsi, H. Eski Uygur Türkçesinde Kut Kıv İkilemesinde Geçen Kıv Sözcüğünün Tarihî Metinlerden Türkiye Türkçesine Serüveni. Dede Korkut: Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 7/15: 32-53.
1138. Kalafat, Ş. Kutadgu Bilig'de Geçen Bazı Hesap Terimleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 11/59: 138-152.
1139. Kalafat, Ş. Kutadgu Bilig'de Geçen İki Matematik Terimi Hakkında: Cebr ü Muḳābel(e) ve 'Adet Cez̲ri. Dil Araştırmaları. 23: 159-172.
1140. Kalaycı, Ü. Kutadgu Bilig'e Göre Şairler. Kesit Akademi Dergisi. 4/16: 432-441.
1141. Karahan, A. Karahanlı Türkçesi Edebi Eserlerinde Tarihsel Kişiler. 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (17-21 Ekim 2018, Buhara). Bildiriler Kitabı. Eds. M. D. Erdem et al. Ankara: 473-495.
1142. Kaskabasov, S. & B. Nurimanov. Cüsip Balasagunnın Kitabı "Kuttı Beylik" Pe? Alde "Kuttı Bilik" Pe? "Ruhani Cangıru Cane Til Bilimi Maseleleri" Attı Professor M. Sergalyevtin 80 Cıldığına Arnalğan Halıkaralık Gılımi-Teoryalık Konferensya Materyaldarı. Astana: 304-310.
1143. Kayacan, S. G. Kutadgu Bilig'de Farkındalık. Turkish Studies. 13/12: 683-692.

1144. Kayasandık, A. Türkiye Türkçesinde Ölen Fiiller. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 7/1: 105-125.

1145. Kholmuradova, M. The Names of Drugs in Kutadgu Bilig. Drug Designing & Intellectual Properties International Journal. 2/2: 180-181.

1146. Kholmuradova, M. Thematic Groups of Lexical Units in Kutadgu Bilig. MedCrave. 2/2: 143-144.

1147. Kuşakcı, S. A Historical Approach to Sustainability in Management. Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies. 23/1: 6-13.

1148. Lkhagvabaatar, B. Kutadgu Bilig'in 2386'ncı Beyiti Üzerine. Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (1-7 Haziran 2018, Ulanbator-Moğolistan). Ed. Ş. Doğan & M. S. Güneş. Kesit Yayınları. İstanbul. 1: 323-326.

1149. Macun, B. K. & Y. Kurtlu. Kutadgu Bilig'e Göre Yönetici ve Nitelikleri. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 28: 60-96.

1150. Malgarayeva, Z. B. & S. A. Kasabekov. Concepts of the Kazakh Philosophy in Historical Development. Journal of Philosophy, Culture and Political Science. 61/3: 28-34.

1151. Mert, A. Kutadgu Bilig Nüshalarında Dizine Alınmayan Sözcükler. Gazi Türkiyat. 23: 221-232.

1152. Mert, O. Kutadgu Kutadgu Bilig'de Eylemler Vasıta Açısından Tümlenirken Kullanılan Dışa Dönük Görevli Dil Öğeleri. Yeni Türkiye. 99: 84-93.

1153. Morris, Ian D. "Ḥājib". Encyclopaedia of Islam THREE. Brill: Leiden-Boston: 59-63.

1154. Mut'i, İ. Hakaniye Dili ve Onun Uygur Dili Tarihindeki Yeri. Akt. Y. Yasin. Journal of Old Turkic Studies. 2/1: 38-44.

1155. Nalbant, B. V. Kür/Kül 'Cesur, Kahraman' Sözcüğü Üzerine. Türkbilig. 35: 155-164.

1156. Nas, G. E. Atebetü'l Hakâyık ve Kutadgu Bilig'deki Tema Ortaklıkları: Dünya ve İyilik Kavramları. 13. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı (25-28 Eylül 2018, Varşova-Polonya). Ed. A. Doğan et al. Ankara: 423-428.

1157. Nurimanov, B. "Kutadgu Bilik" Pen Cıravlar Poezyasındağı Uksastıktar. "Filologya Ğıkımındağı İzdenister Men Canalıktar" attı doktoranttar men magistranttardın 5. halıkaralık gılımipraktikalık konferensya materyaldarı. Astana: 28-35.

1158. Osmanof, M. Kutadgu Bilig'de {-gU}'lu İsim-Fiiller Üzerine. Akt. Y. Yasin. Journal of Old Turkic Studies. 2/1: 45-66.

1159. Öksüz, P. S. Kutadgu Bilig'de Ünlem Grupları ve Yapısı. Ordu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Ordu. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1160. Özdemir, H. Kutadgu Bilig ve Eski Türk Yazıtları Üzerinden Türkçede Mekân ve Belirtme Eklerinin İlişkisi: Çuvaşça Örneği. Sosyal Bilimler Dergisi. 5/31: 134-145.

1161. Özönder, S. B. Kutadgu Bilig II: Kutadgu Bilig'in Metin Türü ve Tarihsel Diyalektoloji İçin Değeri. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi. 3/2: 179-253.

1162. Öztürk, R. Teŋri Kelimesinin Kutadgu Bilig'teki Kavram Alanı ve Bunların Esmayıhüsnâdaki Karşılıkları. Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (1-7 Haziran 2018, Ulanbator-Moğolistan). Ed. Ş. Doğan & M. S. Güneş. Kesit Yayınları. İstanbul. 2: 1200-1222.

1163. Qasımov, X. Yusif Balasaqunlu ve Azerbaycan Medeniyyeti. Osmanlı Araştırmaları 2: Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihî Devirleri ve Münasebetleri, Edebiyat-Kültür ve Sanat. Ed. A. Aköz et al. Palet Yayınları. Konya: 109-114.

1164. Sev, İ. G. Kutadgu Bilig'de Emirdeki İsteklilik: {-AyIn}+ti-se. 13. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı (25-28 Eylül 2018, Varşova-Polonya). Ed. A. Doğan et al. Ankara: 541-549.

1165. Sev, İ. G. Kutadgu Bilig'i "Pek, Çok" Anlamlı Sözcükler Bakımından Değerlendirme. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi. 6/15: 435-432.

1166. Smagulov, N. & M. Amrina. Kutadgu Bilig ve Bengü İl (Ebedi Ülke) İdeolojisinin Hukuksal Temelleri. Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü I. Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu (19-20-21 Nisan 2018) Bildiri Kitabı. Eds. A. Taşagıl et al. İstanbul: 83-90.

1167. Soydan, S. Kutadgu Bilig'de Tespit Edilen Bazı Sıfatlar. International Journal of Language Academy. 6/2: 13-38.

1168. Sönmez, M. Kutadgu Bilig'de Gülmek. Gülmek. Ed. E. G. Naskali. Libra Kitap. İstanbul: 319-339.

1169. Şeker, M. F. Semâvî Devletin İlâhî ve Dünyevî Manzarası: Medînetü'l-Fâdıla ve Kutadgu Bilig. Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu: Türklerde Devlet, Bildiriler (19-24 Ekim 2017). Ed. H. Alan et. al. T.C Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü. İstanbul: 407-422.

1170. Şen, S. Kutadgu Bilig'e Göre Türk Bilgesinin Özellikleri. Türk Yurdu. 38-370: 43-46

1171. Terzi, D. Kutadgu Bilig'de Bey Figürünün Otantik Liderlik Yaklaşımı Açısından Analizi. Sakarya Üniversitesi. İşletme Enstitüsü. İşletme Anabilim Dalı. Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı. Sakarya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1172. Tokoeva, G. Türk Halklarının Gelişiminde Yusuf Balasaguni'nin Yeri ve Rolü. Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü I. Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu (19-20-21 Nisan 2018) Bildiri Kitabı. Eds. A. Taşagıl et al. İstanbul: 72-76.

1173. Toprak, F. Karahanlı Türkçesinde Çıça ve Tutaşı Sözcükleri Üzerine. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. 3/1: 3-12

1174. Tural, A. The Analysis of Kutadgu Bilig in Terms of Values Education. European Journal of Educational Research. 7/2: 203-209.

1175. Turan, F. Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Unvanlar. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. 58/1: 155-173.

1176. Uçar, E. Eski Türkçe et- ve öt- Fiilleri Üzerine. Journal of Old Turkic Studies. 2/2: 79-97.

1177. Uçar, E. Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında VII: eḍle- Fiili Üzerine Bazı Düşünceler. Yeni Türkiye. 99: 94-103.

1178. Uçar, E. Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkinda: Etöz 'Vücut' Üzerine. Türkologiya Dergisi. 4: 78-86.

1179. Uçar, E. Kutadgu Bilig Neşrindeki Birkaç Kelime Hakkında (Ayıŋla- ve Tak). Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi. 2/1: 208-214.

1180. Uçar, E. Kutadgu Bilig'de Geçen Ötüken Begi Üzerine Bazı Tespitler. Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 7/17: 106-114.

1181. Uçar, E. Kutadgu Bilig'in 221. Beyti Üzerine Düşünceler. Dede Korkut: Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 7/15: 107-112.

1182. Ünal, M. & M. Uysal. Doğu ve Batı Kültürlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin II Principe Örneği. Tarih Okulu Dergisi. 11/35: 249-280.

1183. Yaylagül-Üstünel, Ö. Kutadgu Bilig'de Selamlaşma. Selamlaşma. Haz. E. Gürsoy Naskali. Libra Yayınevi. İstanbul: 57-65.

1184. Yıldız, Ş. Kutadgu Bilig'de Sıfat-Fiil Kullanımı Üzerine Kısmî Bir İnceleme. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi. 3/6: 136-148.

2019

1185. Abdullayeva, G. Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" Abidesi ve Çağdaş Azerbaycan Türkçesinin Söz Varlığında İntegral ve Diferansiyelliğin Faktoloji Tezahürü. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 278-290.

1186. Acar, H. V. et al. Humoral Pathology Theory in the Kutadgu Bilig (Wisdom of Royal Glory): A Karakhanid Turkic Work From the 11 th Century. Erciyes Medical Journal. 41/4: 462-466.

1187. Açık, F. Kutadgu Bilig'e Alıntı Sözcükler Bağlamında Bakış. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 252-266.

1188. Ağca, F. Kutadgu Bilig'de Geçen Benzetme Edatları ve sanı 'gibi' Edatı. Yeni Türkiye. 105: 102-111.

1189. Akata, Z. H. & C. Selvi. Kutadgu Bilig'de Fakirlik ile İlgili Beyitler. Fakirlik. Haz. E. Gürsoy Naskali. Libra Yayınevi. İstanbul: 73-104.

1190. Akımjan-Kyzy, B. Sovyet Döneminde Kutadgu Bilig Üzerine Yapılan Çalışmalarda Materyalist Yaklaşımın İzleri ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi (Kırgızistan Örneği). Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 785-795.

1191. Akman, F. Kültür Aktarımında Çocuk Edebiyatının Önemi ve Kutadgu Bilig. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 83-88.

1192. Aktaş, İ. T. Kutadgu Bilig'de İsim. Uşak Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Uşak. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1193. Akyalçın, N. & D. Aydoğan. Kutadgu Bilig'de Yer Alan Kalıp Sözler Üzerine Bir Değerlendirme. Homeros. 2/4: 125-138.

1194. Akyol, A. İnsanın Anlam Arayışında Akıl ve Gönül İlişkisi –Kutadgu Bilig Merkezli Bir İnceleme-. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 184-202.

1195. Anarbekova, V. Divanü Lugati't-Türk ile Kutadgu Bilig'deki Ölüm Kavramına Felsefi Açıdan Bakış. X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı. Ed. F. Ağca & A. Koç. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları. Eskişehir: 93-98.

1196. Arhan, S. & H. Karatay. Millî Eğitim Bakanlığı Müfredatlarında ve Ders Kitaplarında 'İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler'. Yeni Türkiye. 105: 16-39.

1197. Arı, A. Kutadgu Bilig'in Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Gelecek Tasavvurumuzdaki Rolü Üzerine. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 23: 543-560.

1198. Arseven, T. Odgurmış'ta Kanaat/Akıbet İkilemi. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 64: 233-251.

1199. Arslan, M. Kutadgu Bilig'de Yönetim Ahlâkı. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Erzurum. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1200. Aslan, M. Doğu Toplum ve Devlet Düşüncesi Bakımından Kutadgu Bilig. İstanbul: Hiper Yayın.

1201. Artıkbaev, K. Türk-İslam Kültürünün İnşasına Katkı Veren Bir Eser Olarak Kutadgu Bilig'te Hadis ve Sünnet Kültürü. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 802-804.

1202. Ataman, H. A. Kutadgu Bilig'de Hitaplar ve Göreceli Seslenişler. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 45: 287-306.

1203. Ataoğlu, R. Kutadgu Bilig'e Göre Devlet Adamı. Kırgız Tarihinin Güncel Meseleleri, Dünü, Bugünü ve Geleceği: Tarihçi, Şarkiyatçı Prof. Dr. A. Mokeev Armağanı. Global Print. Bişkek: 87-91.

1204. Ata-Yıldız, N. Kutadgu Bilig'den Günümüze Türk Dünyasında Zamandan Şikâyet Şiirleri. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 729-739.

1205. Ateş, S. Çocuklar İçin Kutadgu Bilig. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 112-120.

1206. Avşar, Z. Kutadgu Bilig'de İletişim. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 904-914.

1207. Aydın, M. Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık'ta Dil Konusu Meselesi. Uluslararası Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları Sempozyumu (10-12 Ekim 2018, Bişkek/Kırgısiztan). Eds. M. Düzenli et al. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 881-890.

1208. Aydın, M. Kutadgu Bilig'de Dil ile Tasavvufta Samt 'Susma' Meselesi. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 45: 167-177.

1209. Ayık, C. Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Ahlak-Siyaset İlişkisi. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 320-341.

1210. Bıçak, A. Kutadgu Bilig'de Dünyanın Kötülüğü ve Yönetimi İyileştirme Tartışmaları. Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmalar. 39: 13-43.

1211. Bıçak, A. Kutadgu Bilig'de Dünyanın Kötülüğü ve Yönetimi İyileştirme Tartışmaları. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 231-262.

1212. Bıçak, A. Kutadgu Bilig'de İnsan ve Evren Tasavvuru. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 77-116.

1213. Biçer, N. & Y. Alan. Kutadgu Bilig'de Konuşma Eğitimi. Yeni Türkiye. 105: 224-232.

1214. Bilgen, S. Değerler eğitimi açısından Kutadgu Bilig. Hitit Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Çorum. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1215. Bilgin, E. & A. Yıldırım. Bir Etik Davranış İlkesi Olarak Hesap Verme Sorumluluğuna Dair Kutadgu Bilig'de Söylenmiş Bazı Beyitler Üzerine. Turkish Studies. 14/4: 1289-1306.

1216. Bozok, E. İlk İslamî Eserlerde Tuvalet Kavramı. Yeni Türkiye. 105: 89-95.

1217. Boztoprak, F. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kutadgu Bilig Ve Kültürel Değerler Aktarımı. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 687-700.

1218. Ceran, K. Karahanlı Türkçesi Metinlerinde Giyim Kuşam Adları. İstanbul Arel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı. İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1219. Cüme, O. Kutadgu Bilig Hakkında Çin'de Yapılan çalışmalar ve Eleştirel Bir Değerlendirme. Milli Folklor. 124: 51-61.

1220. Çakır, E. Kutadgu Bilig ve Günümüz Kültürel Belleğinde Rüya Yorumlama. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 661-686.

1221. Çelebi-Çam, S. & A. B. Kara. Tarihî Türk Yazı Dillerinde Fiil Üzerine Ulanan -çI Eki. Türkoloji Dergisi. 23/2: 440-451.

1222. Çelik, A. Geleneğin Genleri ve Uzantıları Bağlamında Kutadgu Bilig'de Şaire Bakış. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 33-49.

1223. Çetin, A. Y. Kutadgu Bilig'de Şikâyet. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 641-652.

1224. Çetin, E. & E. Uzer. Kutadgu Bilig'de Kılık ve Kılınç Sözlerinin Kullanım Özellikleri Üzerine. İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. 59/2: 261-284.

1225. Çetin, İ. Edebiyat, Tenkit, Toplumsal Dönüşüm ve Siyasetnâmeler: Kutadgu Bilig Örneği. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 961-970.

1226. Demir, R. & Ş. Koçak. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig Adlı Eserinde Dini Motifler. Uluslararası Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları Sempozyumu (10-12 Ekim 2018, Bişkek/Kırgısiztan). Eds. M.

Düzenli et al. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 891-908.

1227. Demirci, M. F. Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib'in Metafizik Anlayışı. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 285-307.

1228. Develi, H. Yûsuf Has Hâcib: Devlet Yönetme Bilgisi, Kutadgu Bilig. İstanbul: Kesit Yayınları.

1229. Doygun, M. An Evaluation of Sultan Baybars in Terms of Emperor and Commander Chracteristics within the Scope of Kutadgu Bilig. Selected Studies on Social Sciences. Eds. A. Kırkılıç et al. Cambridge Scholars Publishing. Newcastle: 246-267.

1230. Doygun, M. Kutadgu Bilig ve Sülûkü'l-Mülûk Zaviyesinden 'Bey-Sultan' Değerlendirmesi. Yeni Türkiye. 105: 207-214.

1231. Duman, M. Yapısal ve İşlevsel Bir Anlatı Unsuru Olarak Ara Sözler: Kutadgu Bilig Örneği. Milli Folklor. 124: 5-16. 17-29.

1232. Duralı, Ş. T. Devletebedmüddet Bilinci: Kutadgubilig/Devletebedmüddet Ülküsü: Kızıl Elma/Türklüğün Seyyar–Asker–Devletliliği (Ordu). Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 11-76.

1233. Durukan, B. Kutadgu Bilig'de İsimler ve İsim Soylular. Beykent Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı. İstanbul. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1234. Duymaz, A. Kutadgu Bilig ve Enerjisi Tükenmiş Bir Destan Kahramanı ve Metni: Alp Er Tunga. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 618-631.

1235. Eflatun, M. Siyaset Ahlakı Açısından Yûsuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ile Machiavelli'nin Prens'i Üzerine Bir Karşılaştırma. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 989-1004.

1236. Eker, Ö. & A. Kök. Kültürel Dil Bilim Bağlamında Kutadgu Bilig Metaforları. Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi. 9/2: 225-242.

1237. Elyıldırım, S. Kutadgu Bilig'de Sıkça Kullanılan Sıfatlar Yoluyla Verilen Mesajların Değerlendirilmesi. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 502-516.

1238. Er, O. Kutadgu Bilig'deki Eğitsel Düşüncelerin Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. Yeni Türkiye. 105: 233-238.

1239. Erdem, H. 21. Yüzyılda Kutadgu Bilig'i Yeniden Anlamak. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 956-960.

1240. Erdoğan, M. C. Kutadgu Bilig'in Osmanlı Siyaset Düşüncesindeki Yansımaları. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 971-988.

1241. Ergüzel, M. Kutadgu Bilig'in Söz Varlığı ve Kelime Grupları Üzerine. X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı. Ed. F. Ağca & A. Koç. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları. Eskişehir: 631-645.

1242. Gariper, C. & Y. Bayraktar. Buket Uzuner'in Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su Adlı Romanında Kutadgu Bilig'in İzini Sürmek. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 72-82.

1243. Gezer, H. Karahanlı Türkçesi Temel Söz Varlığının Eski Türkçeden Karluk Grubu Lehçelerine Anlam İncelemesi. Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yeni Türk Dili Bilim Dalı. Kayseri. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

1244. Gocayeva, S. Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" Eseri ve Türk Mitolojik Düşüncesinin Azerbaycan Edebiyatında İzleri. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 749-759.

1245. Göksu, E. Kutadgu Bilig'e Göre Beyliğin İlk Şartı: Asalet. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 932-944.

1246. Guliyeva, G. V. Karahanlı Türkçesi Bağlamında Kutadgu Bilig ve Atebetül Hakâyık'ta Sosyal-Siyasi Leksik Birimler. Yeni Türkiye. 105: 309-313.

1247. Gülensoy, T. İlk Dönem Türkçe İslami Eserler ve Atebetü'l-Hakayık. Yeni Türkiye. 105: 7-10.

1248. Günalp, F. Kutadgu Bilig'de Folklor. Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Halk Bilimi Programı. Denizli. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1249. Güner, G. Atebetü'l-Hakâyık ve Kutadgu Bilig'e Göre XI. Yüzyılda Türk Toplum Hayatında Görülen Bozulmalar. Yeni Türkiye. 105: 282-289.

1250. Güneri, M. Bilgi Bilge Yaşam ve Sürdürebilirlilik Sözcükleri Üzerine. Yeni Türkiye. 105: 75-79.

1251. Hacıyeva, G. & E. Veliyev. "Kutadgu Bilig"De Devlet İdareciliği Stratejisi. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 945-955.

1252. Hannoud, A. S. Kutadgu Biiig'deki Arapça Alıntılar Üzerine Bir Anlam Bilimi Çalışması. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 494-501.

1253. Hidirova, Ç. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig Adlı Eserinde Dil Kavramı. VIII. Uluslararası Türkoloji Kongresi, Türk Uygarlığı: Köklü Geçmişten Günümüze. Ed. S. Dağıstan et al. Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı. Türkistan: 63-73.

1254. Hirik, E. Morfolojik Tekrarlı Yapılar ve Kutadgu Bilig'deki İşlevsel Görünümü. Yeni Türkiye. 105: 180-196.

1255. Hüseynova, T. Kutadgu Bilig'de Birleşik Cümleler. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 535-541.

1256. İbrayev, Ş. Erken Orta Çağ Türkçe Yazılı Kaynaklarda Yer Alan Öz Türkçe Arketip Kavramlar. Yeni Türkiye. 105: 48-50.

1257. İnce, Ö. Eski Türk Edebiyatı Bağlamında İki Müellif Bir İdeal İnsan: Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati't-Türk. EKEV Akademi Dergisi. 79: 319-332.

1258. İnce, Ö. Klâsik Edebiyat Bağlamında Kutadgu Bilig'de Bilgi Temelinde Söz. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 6/2: 32-41.

1259. Kabadayı, O. Kazakistan'da İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler Üzerine Yapılan Çalışmalara Dair. Yeni Türkiye. 105: 80-88.

1260. Kafkasyalı, M. Ş. Kutadgu Bilig Çalışmaları Türkiye Bibliyografyası. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 366-422.

1261. Kafkasyalı, M. Ş. Kutadgu Bilig Çalışmaları Üzerine. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 342-365.

1262. Kalenderoğlu, İ. Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programları ve Kitaplarında Karahanlı Dönemi Eserlerinin ve Kutadgu Bilig'in Kullanımı. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası

Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 344-357.

1263. Kalkan, N. Mutluluk Bilgisi Kutadgu Bilig'de Duygular. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 450-465.

1264. Kalyon, A. & F. Kalyon. Kutadgu Bilig'in Kahire Nüshası ve Mısır Millî Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazma Eserlerin Mahiyetleri. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 127-138.

1265. Kara, M. Aytoldı. İstanbul: Gece Kitaplığı.

1266. Karaca, N. Kutadgu Bilig ve İnsan Felsefesi Temellendirilmesinde Varlık Koşullarından 'Bilgi' Fenomeni. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 877-895.

1267. Karagöz, A. Kutadgu Bilig. Türk Ekini. 1: 12-14.

1268. Karahan, K. Kutadgu Bilig'de Hükümdarın Vasıfları. Karabük Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Karabük. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1269. Karahasanoğlu, Y. Kutadgu Bilig'de "Siyah" Kavramı ve Anlamlandırılması. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 760-772.

1270. Kekevi, İ. Eski Türkçe Metinlerde Geçen "Erinç" Sözcüğünün Kullanımından Hareketle Anlam Alanı ve Etimolojik Durumu. Türkbilig. 38: 67-76.

1271. Kılınç, E. Karahanlı Türkçesinde Duygu Fiilleri. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı. Türk Dili Bilim Dalı. Ankara. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

1272. Kırmızıgül, B. N. Kutadgu Bilig'de 'Sonlama ve Tüketme' Metaforu Olarak yé- Fiili. XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu. Bildiri Kitabı (16-18 Ekim 2019, Samsun). Ed. S. Şen & M. Mangır. Samsun: 388-400.

1273. Kirişçioğlu, M. F. & B. Y. Pekacar. Kutadgu Bilig'de Geçen Organ Adlarının Saha Türkçesindeki Organ Adlarıyla Karşılaştırılması. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr.

M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 226-237.

1274. Kirişçioğlu, M. F. & L. Karakurt. Kutadgu Bilig Esasında Yeni Uygur ve Karahanlı Türkçesinin Leksik ve Morfolojik Açıdan Değerlendirilmesi. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 238-251.

1275. Kirişçioğlu, M. F. Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'ın Tasvir Fiiller Açısından Değerlendirilmesi. Yeni Türkiye. 105: 267-274.

1276. Koçak, Ş. & R. Demir. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig Adlı Eserinde Üst Yöneticiler (Lider Yöneticilik Açısında Bir İnceleme). Uluslararası Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları Sempozyumu (10-12 Ekim 2018, Bişkek/Kırgısiztan). Eds. M. Düzenli et al. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. Bişkek: 1127-1135.

1277. Kök, A. & Ö. Eker. Kutadgu Bilig'de "Devlet Yā-Sı" Metaforu. XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu. Bildiri Kitabı (16-18 Ekim 2019, Samsun). Ed. S. Şen & M. Mangır. Samsun: 40-48.

1278. Kök, A. & Ö. Eker. Yusuf Kutadgu Bilig'de Odgurmış'a Türkçe Ne Söyletir? Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi. 3/1: 20-59.

1279. Kök, A. Türklern Entellektüel Mirası Kutadgu Bilig, Devlet, Adalet, Kut, Töre. İstanbul: Kesit Yayınları. [Tanıtması için bk. Qaderi 2020]

1280. Kökten, Y. & E. Küçüker. Kutadgu Bilig'de Toprak (Yer) Kavramı. Yeni Türkiye. 105: 197-206.

1281. Küçüker, E. Kutadgu Bilig'de Kültür Unsurları. Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Sakarya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1282. Kültüral, Z. Kutadgu Bilig ve Sıhhatnümâ Adlı Eserlerden Hareketle Sağlık ve Sağlıklı Beslenme. XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu. Bildiri Kitabı (16-18 Ekim 2019, Samsun). Ed. S. Şen & M. Mangır. Samsun: 2258-226.

1283. Lukpanov, A. The spiritual heritage of Yusuf Balasagun in the Context of the modernization of political science. Journal of Philosophy, Culture and Political Science. 67/1: 145-153.

1284. Mayemerova, A. Kutadgu Bilig'de Geçen "Bıçış" Sözcüğü ve Kazak Türklerindeki "Jırtıs" Geleneği. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 605-617.

1285. Mehdiyev, N. Kutadgu Bilig'in Epistemik Tahlili. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 157-169.

1286. Memmedov, M. Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" Abidesinde Renklerin Sembolik Anlamı. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig

ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 711-728.

1287. Memmedova, S. Kutadgu-Bilig ve Ümum Türk Edebiyatında Tasavvufi Arketipler Üzerine Araştırma. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 819-834.

1288. Mert, O. & B. Şimşek. Dışa Dönük Görevli Dil Ögelerinden /+kA/ Morfeminin Kutadgu Bilig'deki İşlevleri Üzerine. Yeni Türkiye. 105: 112-121.

1289. Mert, O. Kutadgu Bilig'de Nesneyi Karşılayan Kavram İşaretleri ile Eylemler Arasındaki Sentaktik İlişkiyi Sağlayan Dışa Dönük Görevli Dil Ögeleri. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi. 4/2: 431-445.

1290. Nalbant, M. V. Kutadgu Bilig'de Ayet Olarak Düşünülen İbareler Üzerine Bir Değerlendirme. Dil Araştırmaları. 25: 81-95.

1291. Nas, G. E. Atebetü'l-Hakâyık ve Kutadgu Bilig'deki Tema Ortaklıkları: Bilgi ve Dil Kavramları. Yeni Türkiye. 105: 301-308.

1292. Nerimanoğlu, K. V. Orta Çağ Türk Edebi Dilleri: Kutadgu Bilig'den Nevai'ye. Yeni Türkiye. 105: 40-47.

1293. Nurimanov, B. & A. Mamyt. Kazakistan'da Yapılmış Kutadgu Bilig Çalışmalarının Kronolojik Kaynakçası Hakkında Bir Deneme. Milli Folklor. 124: 30-50.

1294. Nurimanov, B. Cüsip Balasagunnın "Kutadgu Bilik" Enbegindegi "Uluk Hacıb" Obrazı. Türki Tilderindegi Tarihi Kolcazbalardı Zertteu Halıkaralık Sempozyumı. Almatı.

1295. Ölker, G. Kutadgu Bilig'de Satır Altına Not Düşülen Kelimelerin Atebetü'l Hakâyık'taki Görünümleri. Yeni Türkiye. 105: 290-300.

1296. Özbek, Ö. Kutadgu Bilig'de Bazı Niteleme Sıfatları. Prof. Dr. Zafer Önler Armağanı. Haz. A. Üstüner et al. Kanguru Yayınları. Ankara: 90-118.

1297. Özdemir, H. Kutadgu Bilig Üzerinden Türkçede Mekân ve Belirtme Eklerinin İlişkisi: Çuvaşça Örneği. Yeni Türkiye. 105: 122-130.

1298. Özden, Ö. Yusuf Has Hacib'de Erdem ve Vefa. Doğu Esintileri. 11: 133-144.

1299. Özevren, M. S. Kutadgu Bilig'de "İyi Olan Yukarıda, Kötü Olan Aşağıda Metaforu" Üzerine. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi. Ö5: 69-76.

1300. Özkan, A. & S. Soydan. Kutadgu Bilig'deki Bazı Duygu Fiilleri Üzerine Bir Değerlendirme. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1/2: 27-32.

1301. Polat, A. Kutadgu Bilig'in Siyaset Prensipleri Bakımından Çağlar Ötesi Tanıklığı. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk

Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 917-921.

1302. Polat, N. H. Edebî Değerler Açısından Kutadgu Bilig. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 103-111.

1303. Purtaş, E. Uygulamalı Halk Bilimi Açısından Kutadgu Bilig'deki Ziyafet-İktidar İlişkisi. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 653-660.

1304. Sağ, Z. Karahanlı Devri İlk Dil ve Edebiyat Ürünlerinde Mukaddime Geleneğinin Oluşmasına Yönelik Bir İnceleme. Yeni Türkiye. 105: 51-59.

1305. Sahin, N. & M. F. Ozcan. Effects of Augmented Reality in Teaching Old Turkish Language Mementoes on Student Achievement and Motivation. Contemporary Educational Technology. 10/2: 198-213.

1306. Sarıkaya, M. Kutadgu Bilig'de Zamanı Şikâyet Teması Lâmiyyetü'l-'Arab ve Lâmiyyetü'l-'Acem ile Karşılaştırması. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 857-876.

1307. Sev, İ. G. Kutadgu Bilig'de "Yanut" / "Cevap". Türük: Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi. 7/19: 1-17.

1308. Severcan, Ş. Orta Asya'nın Kadim Medeniyet Kandili: Kutadgu Bilig. Bilimname. 39/3: 143-164.

1309. Shadkam, Z. Karahanlı Döneminde Yazılan İlk Türkçe İslamî Eserlerde Farsça Kelimelerin Kullanım Özellikleri. Yeni Türkiye. 105: 66-74.

1310. Sıdıkova, Ç. Kutadgu Bilig Eserindeki Görgü Kurallarının Kırgız Atasözlerinde Görünümü. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi. 4/2: 298-314.

1311. Solak-Sağlam, M. & S. Sağlam. "Kutadgu Bilig", "Garip-Nâme" ve "Vagzı Azat"ta Hükümdarlığın Temelleri. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 1022-1036.

1312. Söylemez, Y. Kutadgu Bilig'in Modern Eğitimde Kullanılabilecek Evrensel Değerler Açısından İncelenmesi. Yeni Türkiye. 105: 245-260.

1313. Şahin, E. Türk Siyaset Nazariyesi'nin Hülasası Olarak Kutadgu Bilig. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 308-319.

1314. Şamlıoğlu, K. Epistemolojik Bir Problem Olarak Yusuf Has Hacip ve Seyyid Hüseyin Nasr'da Vahiy ve Bilgi Pratiği. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 796-801.

1315. Şen, C. Felsefi Bir Metin Olarak Kutadgu Bilig'de İçkinlik Düzlemi. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 837-856.

1316. Şen, S. Kutadgu Bilig'de Teşrifat Kuralları. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 896-903.

1317. Şişman, B. Kutadgu Bilig'de Devlet Adamı Yetiştirme Modeli. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 922-931.

1318. Taş, İ. Kutadgu Bilig'de Temel Metaforlar. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 203-230.

1319. Taşdelen, V. Kutadgu Bilig'in Felsefi Bağlamı. Milli Folklor. 124: 5-16.

1320. Tekercioğlu, H. Kutadgu Bilig'i Değer Eğitimi Üzerinden Okumak ve Bunun Türkçe Eğitimi Bağlamında Yöntemsel Karşılığı. Yeni Türkiye. 105: 261-266.

1321. Temel, R. Kutadgu Bilig'in Türk Maliye Tarihi Açısından Önemi. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 1005-1021.

1322. Temizkan, M. Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'taki Tevhidlerle Bu Tevhidlerin Etkileri Üzerine Bir İnceleme. Yeni Türkiye. 105: 275-281.

1323. Tokay, Y. Kutadgu Bilig'de Perifrastik Bir Yapı Unsuru Olarak Bol- Fiilinin Kullanımları. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 572-584.

1324. Toprak, F. Kutadgu Bilig'de Bar- Fiilinin Farklı Bir İşlevi Üzerine. Turkish Studies. 14/4: 2123-2136.

1325. Topuz, G. Kutadgu Bilig'de Yme: Anlambilimsel İşlevleri ile Sözdizimsel Kullanımları. Yeni Türkiye. 105: 215-223.

1326. Tosun, N. Karahanlı Dönemi Edebî Eserlerinde İslâmî Unsurlar. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı. Konya. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1327. Türker, H. Yusuf Has Hacib'in Bilgi Felsefesi. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 170-183.

1328. Uçar, E. Bemerkungen zu den späteren Interpolationen der Wiener Handschrift von Qutadγu Bilig. Unter dem Bodhi-Baum. Festschrift für Klaus Röhrborn. Anläßlich des 80. Geburtstags überreicht von Kollegen, Freunden und Schülern. Hrsg. Z. Özertural & G. Şilfeler. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen: 385-396.

1329. Uçar, E. Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında VIII: İgdiş ve İgdişçi Üzerine. Korkut Ata Türkiyat. 1: 11-18.

1330. Uçar, E. Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası (1825-2018). Journal of Old Turkic Studies. 3/1: 139-239.

1331. Uçar, E. Kutadgu Bilig'ning Yıllarga Köre Bibliyografiyası (1825-2019). İzdiniş. 3-4/8: 75-84.

1332. Ufuk, Ş. P. Dil Planlaması Bağlamında Yûsuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig. Yeni Türkiye. 105: 131-138.

1333. Uyanık, M. Türk Felsefesinin Kurucu Metni Olarak Kutadgu Bilig –Yusuf Has Hacib'i Tanrı-Evren Tasavvuru Merkezli Bir Okuma–. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 117-156.

1334. Ünal, M. E. Yusuf Has Hacib'in Siyaset ve Umrân Düşüncesinde Tasavvufun Önemi. Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar. Haz. A. Bıçak. Dergâh Yayınları. İstanbul: 263-284.

1335. Üstünova, K. Çıkarım Edimi Üzerine -Kutadgu Bilig Örneğiyle-. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 374-388.

1336. Yaylagül-Üstünel, Ö. Karahanlı Sahası Metinlerinde "İnsanlık" Kavramı. Yeni Türkiye. 105: 11-15.

1337. Yaylagül-Üstünel, Ö. Kutadgu Bilig'deki Bazı Yakın-Eşanlamlı Sözcükler ve Eşdizimlileri. XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu. Bildiri Kitabı (16-18 Ekim 2019, Samsun). Ed. S. Şen & M. Mangır. Samsun: 1738-1748.

1338. Yazıcı-Ersoy, H. Kutadgu Bilig'de Tam Yalancı Eş Değer Fiiller: Başkurt Türkçesi İle Bir Karşılaştırma. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 309-327.

1339. Yener, M. L. Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları ve Türklerde Hayvan Sembolizmi. Yeni Türkiye. 105: 139-179.

1340. Yıkan, Z. U. Kutadgu Bilig'de Yer Alan Geleneksel Eğitim Anlayışı: Usta-Çırak İlişkisi Bağlamında Bir Okuma. Yeni Türkiye. 105: 239-244.

1341. Yıldız, A. Kutadgu Bilig'de Akıl ve İlişkili Kavramlar Üzerine Bir Araştırma: Tıp Tarihi Açısından. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi. 9/2: 266-279.

1342. Yılmaz, M. Kutadgu Bilig'e Göre Devlet Adamlarında Liyakat. Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019, Ankara/Türkiye), Sempozyum Bildiri Kitabı. Ed. Prof. Dr. M. F. Kirişçioğlu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Web Tabanlı Elektronik Yayın. Ankara: 805-816.

1343. Yûsuf Hâs Hâcib. Kutadgu Bilig. Çev. Y. Çağbayır. İstanbul: Ötüken Yayınları.

1344. Yüsüp Khas Hajip. Qutadghu Bilik: Nezmiy Yeşmisi. İstanbul: Uyghur Tetqiqat İnistituti.

1345. Zengin, A. Karahanlı Türkçesi Dil Yadigârlarının Türk Dili Tarihindeki Yeri Üzerine. Doğumunun 120. Yılında Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu Hatıra Kitabı. Ed. F. Turan & Ö. Tabaklar. Şen Yıldız Yayıncılık. İstanbul: 563-579.

1346. Zengin, A. Kutadgu Bilig'te Geçen Bazı Dini Terimlerin Çok Anlamlılığı üzerine. VIII. Uluslararası Türkoloji Kongresi, Türk Uygarlığı: Köklü Geçmişten Günümüze. Ed. S. Dağıstan et al. Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı. Türkistan: 332-340.

2020

1347. Abdullayeva, Q. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig Anıtında Türk Kökenli Kelimelerin İlkin Tarihi Fonetik Sonluğu. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 8-18.

1348. Abik, A. D. Kutadgu Bilig'de "ara … ara / ara … arala" Bağlacı. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 19-28.

1349. Abik, D. Kutadgu Bilig'de iki böz 'iki bez' Üzerine. Semih Tezcan Kitabı. Eds. E. Yılmaz et al. Nobel Yayınları. Ankara: 99-106.

1350. Adıyaman, C. Kutadgu Bilig'de Geçen Bir İlaç Adı: "Şelise" Üzerine Bir İnceleme. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 37-48.

1351. Adilov, M. Kutadgu Bilig'in Genel Söz Varlığının Kazakçadaki İzleri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 29-36.

1352. Ağca, E. Kutadgu Bilig Örneğinde Türk Dilinde Bir Zarflaşma Modeli: Niteleme Sıfatları → Nicelik Zarfları. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı

(26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 49-58.

1353. Ağca, F. Kutadgu Bilig'de "ara … ara(la) …" Bağlacı Üzerine. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 59-70.

1354. Aitmukhambet, Z. Kutadgu Bilig'deki Sembolik Betimlemelerin Mitolojik Temeli ve Sanatsal-Estetik Gelenek Meselesi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 71-83.

1355. Akar, A. Yeni Uygarlık Şafağında Bir Bilgelik Kitabı: Kutadgu Bilig. Söğüt. 1/4: 60-65.

1356. Akın, C. Kutadgu Bilig'de "Yakşı" Kelimesi Üzerine Bağlamsal Bir Yaklaşım Denemesi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 84-97.

1357. Alan, N. Kutadgu Bilig ve Vagz-ı Azat'ta Bilge ile Âlime Bakış. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 98-103.

1358. Aslan, M. Doğu Toplum ve Devlet Düşüncesi Bakımından Kutadgu Bilig. İstanbul: Hiper Yayın.

1359. Aydın, M. Kutadgu Bilig'in Başka Metinlerle İlişkisi Sorunu. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 104-113.

1360. Aytaç, A. Kutadgu Bilig'de Geçen Gök Bilimi Terimlerindeki Karışıklıklar. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 114-119.

1361. Azizova, E. Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Çalışma Ahlakı ve Meslekler. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 120-143.

1362. Bakırcı, F. Kutadgu Bilig'de Geçen "urunçak" Sözcüğü Üzerine. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 144-150.

1363. Başdaş, C. Kutadgu Bilig ve Uygur-Karahanlı Metinlerinde "Kör-" Fiilinin Ettirgen Şekilleri ve "Körkit-" Üzerine. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 151-157.

1364. Baytanasova, K. Küresel Medeniyet ve Milli Şuur Açısından Kutadgu Bilig. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 158-163.

1365. Bekbabayi, B. Bahaeddin Ögel'in Gözüyle Türk Mitolojisi Açısından Kutadgu Bilig. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 164-176.

1366. Besli, E. Kutadgu Bilig'deki Fiillerin İstemi Üzerine. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 177-199.

1367. Besli, N. Yusuf Has Hacip'te Bir Anlatım Özelliği Olarak Benzetmeler. International Journal of Language Academy. 8/4: 339-351.

1368. Bilveren, T. Kutadgu Bilig'de Soru Yapıları: Gömülü Soru Örneği. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 200-215.

1369. Biricik, İ. Kutsaldan Kurguya: "Su" Romanında Kutadgu Bilig'in Şifreleri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 216-222.

1370. Boltabayev, S. Kutadgu Bilig'de Geçen Arapça ve Farsça Kökenli Kelimelerin Transkripsiyonu Meselesi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 223-238.

1371. Bozok, E. Kutadgu Bilig'de Olumsuz Niteleyiciler ve Bulundukları Bağlamlardan Hareketle Devrin Bakış Açısı. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 239-259.

1372. Cumakunova, G. Kutadgu Bilig'de Eş Anlamlı ve Zıt Anlamlılık Kavramının Kişisel Karakteristikler için Kullanımı. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 260-277.

1373. Çakır, G. Ö. "Felsefenin İçinden Kutadgu Bilig" Gökhan Yılmaz ile Kutadgu Bilig Üzerıne. Söğüt. 1/4: 66-75.

1374. Çakmak, V. Seçilmiş On Bir Eserden Hareketle Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde Ur- Eyleminin Durum Ekli Tamlayıcıları Üzerine. Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi. 6/1: 251-270.

1375. Çelepi, M. S. Kutadgu Bilig'in Folklor Semiyosferi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 278-298.

1376. Çengel-Kasapoğlu, H. Türk Kültüründe "Akıl" ve "Bilgi" Üzerine Öğütler: Balasagunlu Yûsuf'tan Semeyli Abay'a. Milli Folklor, 16/126: 184-197.

1377. Çetin, E. & E. Uzer. Kutadgu Bilig'de "Kılık" ve "Kılınç" Sözlerinin Kullanım Özellikleri Üzerine. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 299-316.

1378. Çeziktürk, Ö. Kutadgu Bilig'teki Matematik Kavramlarının Bir Aday Matematik Öğretmenine Analiz Ettirilmesi. Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi. 3: 89-97.

1379. Çiftçi, Ö. Kutadgu Bilig ile Gülistan'ın Eğitim Anlayışlarının Mukayesesi ve Günümüz Eğitim Anlayışıyla Örtüşen Yönleri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 317-329.

1380. Çoban, D. T. & H. Tutar. Kutadgu Bilig'de "Bey" Figürünün Otantik Liderlik Yaklaşımı Açısından Analizi. Milli Folklor. 125: 202-214.

1381. Çubukçu, M. Kutadgu Bilig'in Viyana Nüshası'nda "Ayın"lı Kelimelerin Yazımı. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 330-359.

1382. Çülük, A. Yeni Atlantis ve Kutadgu Bilig'de Eudaimonizm. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Erzurum. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1383. Dağıstanlıoğlu, B. E. & N. Mazman. Kutadgu Bilig'de Bir Bağdaşıklık Ögesi Olarak {+KI} Biçim Birimli Edatlar. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 360-379.

1384. Demir, C. Kutadgu Bilig'de Metaforik Betimlemeler. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 380-406.

1385. Derin, S. Kutadgu Bilig'in Kaynakları Problemi (Ay Sembolizmi Özelinde Bir Yaklaşım). Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 407-420.

1386. Duran, E. & E. Öztürk. Ortaokul Öğrencilerinin Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig ile İlgili Farkındalıklarının Belirlenmesi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 421-433.

1387. Duranlı, M. Rusya'da Kutadgu Bilig Çalışmalarında Kazan Şehri ve L. M. Volkova'nın Kazan Şehrindeki Son Dönem Çalışmaları. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 434-442.

1388. Efe, K. Kutadgu Bilig'de "Törü" Kelimesi Etrafında Kavram Alanı. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 443-458.

1389. Eke, N. E. Kutadgu Bilig'de Kap Metaforları. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1362-1377.

1390. Eker, Ö. Kutadgu Bilig'de Kanal Metafor: İpek Gönder- Diken İşle-. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi. 4/1: 108-119.

1391. Ekrem, N. H. Bioetik Bakımından Kutadgu Bilig. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. 17/2: 331-351.

1392. Eliaçık, M. Kutadgu Bilig ile 15. Yüzyıl Anadolu Mesnevileri Üzerinde Söz ve Muhteva Benzerliği Üzerine Bir İnceleme. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 459-471.

1393. Emet, E. Çin ve Doğu Türkistan'da Kutadgu Bilig Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Çin'in Türkoloji Siyaseti. Uluslararası Kutadgu Bilig

Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 472-479.

1394. Erbay, E. Kutadgu Bilig'in Bilgi Felsefesi Açısından Sunduğu İmkânlar. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 480-485.

1395. Erdem, H. H. Kutadgu Bilig'i Felsefi Açıdan Yeniden Anlamak. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 495-500.

1396. Ergene, O. Kutadgu Bilig'de Sözlü İletişim. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 501-545.

1397. Ergönenç, D. Kutadgu Bilig'de Antonim Kelimeler. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 545-565.

1398. Ergün, M. Kutadgu Bilig'de Eğitimin Kültürel Temelleri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 566-570.

1399. Ersoy, H. Y. Kutadgu Bilig'de Yükümlülük Kipliği İşaretleyicileri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1467-1479.

1400. Gerelmaa, N. Kutadgu Bilig'de Geçen ve Moğolcada Anlam Değişmesine Uğramış Olan İkilemelerUluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 571-578.

1401. Güzel, F. Kutadgu Bilig'den Türkiye Türkçesi Ağızlarına Birkaç Fiil. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 579-591.

1402. Güzel, H. & H. Hayırsever. From Good to Award, From Evil to Punishment: A Cultural Approach to Kutadgu Bilig. Milli Folklor. 125: 215-226.

1403. Hacızade, N. Kutadgu Bilig ve Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiya Eserlerinin Söz Varlığının Karşılaştırmalı Analizi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 594-603.

1404. Hebibbeyli, İ. Türk Dilli Şeirin Nizamisi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 592-593.

1405. Helil, M. Kutadgu Bilig'de Geçen ve Komul Ağzı'nda Korunmuş Olan Bazı Fiiller Üzerine. International Journal of Old Uyghur Studies. 2/1: 37-59.

1406. Hunutlu, Ü. Kutadgu Bilig'de Fen Bilimleri. Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi. 7/18: 319-345.

1407. Hunutlu, Ü. Kutadgu Bilig'de Pozitif Bilimlerin İzleri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 604-619.

1408. Ilgın, İ. Kutadgu Bilig'de oḳ / ök Enklitiği. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 628-656.

1409. İbrahimov, E. & R. İbrahimova. Kutadgu Bilig Araştırmalarının Tarihi ve Azerbaycan'daki Durumu. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 620-627.

1410. İlker, A. Kutadgu Bilig'de Ay ve Güneşle İlgili Astronomi Bilgilerinin Kaynağı. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 657-664.

1411. Kalaycı, A. Kutadgu Bilig'de Hükümdar, Vezir, Ordu Komutanı ve Sufi Tipleri. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı. Ankara. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1412. Kalkan, N. Kutadgu Bilig'de Olumlu ve Olumsuz Duygular. Dil Araştırmaları. 26: 103-138.

1413. Karadavut, A. Kutadgu Bilig'de Sayı Sembolizmi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 682-694.

1414. Karahan, A. Kutadgu Bilig'in Çevirisinde Arat ve Clauson'un Ayrıldığı Noktalar. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 695-705.

1415. Kazımov, İ. Kutadgu Bilig'te "Tengri-Tanrı" Kavramı. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 706-716.

1416. Kekevi, İ. Kutadgu Bilig'de Geçen "Esri" (Kaplan) Sözcüğündeki Anlam Değişimi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 717-721.

1417. Kenzhalin, K. Kutadgu Bilig'den Günümüze Kadar Yaşayagelen Kazakça Deyimler. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 722-727.

1418. Keskin, A. Disiplinler Arası Bir Çalışma Alanı Olarak Kutadgu Bilig. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 728-746.

1419. Kılıç, F. Kutadgu Bilig'de Delile Dayalılık. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 747-751.

1420. Kirişçioğlu, F. & B. Y. Pekacar. Kutadgu Bilig'de Geçen Hayvan Adlarının Saha Türkçesindeki Hayvan Adlarıyla Karşılaştırılması. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 752-770.

1421. Kocaoğlu, T. Kutadgu Bilig'in Bugüne Dek Yapılmış Metin Yayımlarında Görülen Okuma Yanlışlıkları ve Yeni Bir Kutadgu Bilig Metin Yayımı Tasarısı. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 771-779.

1422. Kocaoğlu, T. "Abdurauf Fıtrat'ın Türkbilimde Gözden Uzakta Kalmış Kutadgu Bilig Metin Çalışması (1928)" *Türk Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde* (Düzenleyen: T. Kocaoğlu) Türkbilim Araştırmaları Dizi: 1. Kitap. İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2020; s.

1423. Korkmaz, Z. Kutadgu Bilig Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1-7.

1424. Kosıbayev, M. Kazak Kültüründe Aile Kavramı ve Kutadgu Bilig'ten Örnekler. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 780-787.

1425. Kosımova, G. & E. Alkaya. Kutadgu Bilig'deki Tanım Teorisinin Esasları. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 788-794.

1426. Kulzhanova, B. Kutadgu Bilig - Oğuz-Kıpçak Eseri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 795-804.

1427. Kurtçu, C. & Z. Tuğuz. Kutadgu Bilig ile Zamanın Ötesinde Programının Çoklu Anlatım Örneği Olarak Değerlendirilmesi. TRT Akademi. 5/9: 132-145.

1428. Küçükbasmacı, G. Söz Uçar Yazı Kalır: Yazılı Bir Metin Olarak Kutadgu Bilig'de Sözlü İcra Unsurları. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 805-837.

1429. Latifi, L. X. Şemsettin Sami'nin Kutadgu Bilig Değerlendirmesi ve Bu Önemli Eserin Arnavut Dil Bilimi Üzerindeki Yansımaları. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1596-1603.

1430. Lortkıpanidze, K. Kutadgu Bilig ve Kaplan Postlu Şövalye'de Saptanan Benzer Anlamlı Hikmetler. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 838-841.

1431. Mahmudova, A. Kutadgu Bilig'den Fuzuli'nin Türkçe Divan'ına Renk Bildiren Kelimelerin Kültür-Dil Bilimi Yaklaşımlı İncelenmesi "Kara Reng". Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 842-848.

1432. Meç, T. "Kutadgu Bilig'in Önemi ve Bugüne Söyledikleri" Prof. Dr. Gülden Sağol Yüksekkaya ile Kutadgu Bilig Üzerıne. Söğüt. 1/4: 54-59.

1433. Memmedov, M. M. Yusif Balasaqunlunun "Qutadğu Bilig" Abidesinde Türk Beyinin Özellikleri. Ümummilli Lider Héyder Eliyévin Anadan

Olmasının 97-ci İldönümüne Hesr Olunmuş "Héyder Eliyév ve Azerbaycan Filologiyası" Adlı Resprublika Virtual Élmi Konfransının Matérialları. Bakı: 62-67.

1434. Mert, O. & K. Ç. Bozkırlı. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Bilişsel Becerilerinin Kutadgu Bilig'deki Eğitsel Unsurları Tespit Edebilme Durumları Açısından Değerlendirilmesi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara:

1435. Mögtesimova, G. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig Adlı Eseri ve Tatar Atasözleri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 859-861.

1436. Muharremli, B. Kutadgu Bilig'de "Tanrı" ve "Peygamber" Anlamlı Kelimeler Üzerine. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 862-867.

1437. Nağısoylu, M. Kutadgu Bilig'de ve Nizami-i Gencevi Mesnevilerinde Hükümdar Adaletin Sembolü Olarak. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 868-875.

1438. Nas, G. E. Kutadgu Bilig'in Söz Varlığının Kavram Sınıflandırması. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 486-494.

1439. Nerimanoğlu, K. V. Kutadgu Bilig'de Devlet, Siyaset ve Hukuk Terimleri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 876-882.

1440. Nurimanov, B. Kutadgu Bilig'in Kazakça Çevrilerindeki Bazı Sorunlar. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 883-893.

1441. Orakçı, C. "Ölmez Klasiğimiz Kutadgu Bilig" Yaşar Çağbayır ile Kutadgu Bilig Üzerine. Söğüt. 1/4: 36-49.

1442. Öğretmen, Y. T. Kutadgu Bilig'de Karşılaştırma Kategorisi İşaretleyicisi Olarak "Yig". Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1324-1333.

1443. Ölmez, Z. & G. Bayrami. Kutadgu Bilig Fergana Nüshası Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 894-919.

1444. Önal, M. N. Kutadgu Bilig'de Yöneticilerle Din Adamı Odgurmuş Arasındaki İnanç Muhasebeleri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 920-941.

1445. Öner, M. Kutadgu Bilig'de teg "gibi" Benzetme Edatının Yarattığı Edebiyat Üzerine Gözlemler. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 942-954.

1446. Özçelik, İ. Kutadgu Bilig'e Göre Türk Yönetim Sanatının İncelikleri: Yönetim ve Çeşitli Halk Kesimleri ile İlişkiler. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 955-965.

1447. Özçelik, S. Kutadgu Bilig ve Dizini Üzerine Düzeltmeler. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 966-976.

1448. Özgür, C. Kutadgu Bilig Üzerine Kıpçak Türkçesi Bağlamında Tespitler. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 977-986.

1449. Özkan, N. K. İyilikseverlik ve Alçak Gönüllülük Bağlamında Kutadgu Bilig ile Kültür Aktarımı. Milli Folklor. 16/27: 209-222.

1450. Özkan, N. kılık Sözü Üzerine. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 987-1007.

1451. Öztürk, N. Kutadgu Bilig'de Hümanizm. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1008-1029.

1452. Öztürk, Y. Türk Kozmik Sisteminin Kutadgu Bilig'deki Yansımaları. Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde: Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya Armağan. Eds. Z. İskefiyeli & M. B. Çelik. Nobel Akademik Yayıncılık. Ankara: 540-554.

1453. Pekyürek, H. E. Her Eserin Bir Öyküsü Vardır: Kutadgu Bilig'in Yazılış Öyküsü. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1030-1050.

1454. Qaderi, F. Abdullah Kök, Türklerin Entelektüel Mirası Kutadgu Bilig, Devlet: Adalet, Kut, Töre, İstanbul, Kesit Yayınları, 2019, 304 s. ISBN/Barkod: 978-605-7898-43-2. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 2: 245-249. (Tanıtma)

1455. Sabohat, B. Kutadgu Bilig'deki Vecizeler ve Atasözleri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1051-1056.

1456. Sadıkov, K. Uygur Harfli Kutadgu Bilig Nüshasının Metin-Dil Bilimi Bakımından Başarılı Yönleri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1057-1067.

1457. Sagınbayeva, B. Kutadgu Bilig'deki Dilin-Faydası Zararı Anlamının Günümüz Kırgızcısındaki Eş Değerliği. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1068-1081.

1458. Sağlam, M. S. Kutadgu Bilig ve Hayretü'l Ebrar Temelinde Gökyüzü, Yıldızlar ve Evren. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1151-1160.

1459. Sametova, J. Kutadgu Bilig'deki Alegorik İsimlerin Özellikleri ve Birbirleriyle İlişkileri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1101-1107.

1460. Sarekenova, K. Kutadgu Bilig ve Kazak Atasözleri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1108-1112.

1461. Sarıyev, B. Kutadgu Bilig'de Geçen "Yol" İzleri Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1113-1145.

1462. Sertkaya, O. F. Kutadgu Bilig Kaç Beyitten Oluşmuştur? Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1146-1150.

1463. Sever, M. İlig Tutup Törüg İtmek (İli tutup töreyi düzenlemek). Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi. 3/4: 147-156.

1464. Sırasöğüt, M. Kutadgu Bilig'in Sıklık Sözlüğü. Bursa Uludağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yeni Türk Dili Bilim Dalı. Bursa. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1465. Solmaz, S. Yusuf Has Hacib'e Göre Kapıcıbaşı. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1161-1172.

1466. Söyegov, M. 1969'dan Başlayarak Son 50 Yıl Boyunca Kutadgu Bilig'le Birlikte Yaşamak. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1173-1177.

1467. Suleimenova, Z. Kutadgu Bilig'deki Söz Sanatlarının Eğiticiliği ve Öğreticiliği Üzerine Görüşler. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1178-1187.

1468. Şabdanaliyev, N. Kutadgu Bilig'deki Atasözlerinin Kırgız Türkçesindeki Karşılıkları. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1188-1200.

1469. Şahin, H. Kutadgu Bilig'de İsimlere Eklenen Yardımcı Filler Üzerine. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1201-1206.

1470. Şakacı, B. K. et al. Yerel Yöneticilere Bağımlılıkla Mücadeleye Yönelik Tavsiyeler: Siyasetname ve Kutadgu Bilig. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergis. 5/10: 115-125.

1471. Şanlı, C. Kutadgu Bilig'te Esmayıhüsna Karşılığı Kullanılan Kavramlar. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1207-1231.

1472. Şen, M. Kutadgu Bilig'de Bazı Kişi Adlarının Köken ve Anlam Bilimi Açısından Değerlendirilmesi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1232-1239.

1473. Şen, M. "Kutadgu Bilig'de Bazı Kişi Adlarının Köken ve Anlam Bilimi Açısından Değerlendirilmesi" *Türk Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde* (Düzenleyen: T. Kocaoğlu) Türkbilim Araştırmaları Dizi: 1. Kitap. İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2020; s.

1474. Şen, S. & N. Begzad. Kutadgu Bilig'in Kahire Nüshasında Ötrenin İşlevleri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1240-1248.

1475. Şimşek, T. & Ö. İnce. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1249-1260.

1476. Taghizadehzonuz, R. Kutadgu Bilig ve Siyer al-Mulûk'ta Benzer Söz Kalıplarının Farsça ve Türkçe Dil Bilgisi Açısından Karşılaştırılması. Semih Tezcan Kitabı. Eds. E. Yılmaz et al. Nobel Yayınları. Ankara: 279-288.

1477. Tasnádi, E. Kutadgu Bilig Macaristan'da. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1261-1267.

1478. Taş, İ. Kutadgu Bilig: Türkçenin Kudreti. Söğüt. 1/4: 50-53.

1479. Taş, İ. Kutadgu Bilig'in Söz Varlığına Katkılar. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1268-1279.

1480. Taşdelen, V. Education of Thinking as a Path to Virtue and Happiness in Qutadghu Bilig. Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi. 9/2: 1-14.

1481. Tek, H. Yusuf Has Hacib: "İnsan Akıl İle Yükselir, Bilgi İle Büyür; Bu İkisi İle İnsan İtibar Görür". Söğüt. 1/4: 76-86.

1482. Temel, E. Kutadgu Bilig'in Kavram Dünyasında Evlilik. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1280-1298.

1483. Tokay, Y. Kutadgu Bilig'de Bir Üslup Özelliği Olarak -sA Bolmaz Yapısı. Turkish Studies. 15/1: 617-631.

1484. Tokyürek, H. Kutadgu Bilig'de Semboller Üzerinden Budist Etki. Karadeniz Araştırmaları. 17/65: 203-216.

1485. Tokyürek, H. Kutadgu Bilig'de Semboller Üzerinden Budist Etki. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1299-1311.

1486. Toprak, F. Kutadgu Bilig'de Doğadan İnsana Aktarım Metaforları (Hayvanlar). Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019)

Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1312-1323.

1487. Tsend, B. Kutadgu Bilig ve Yetim Oğlan'ın Hikâyesi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1334-1338.

1488. Tsoi, A. Yusuf Has Hacib'in (Balasaguni) Kutadgu Bilig Eserindeki Odgurmuş Karakteri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1339-1347.

1489. Türkmen, F. & S. Sağlam. Kutadgu Bilig ve Yunus Emre'de Söz Algısı. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1348-1361.

1490. Uğurlu, M. Yanut / Cevāb Bağlamında Ḳutaḍġu Bilig Üzerine Bir Değerlendirme. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1378-1383.

1491. Umarov, A. Kutadgu Bilig'de Düş Motifi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1384-1388.

1492. Useev, N. Kutadgu Bilig'in Kırgızistan Kültür/Toplum Hayatındaki Yeri ve Üzerinde Yapılmış Çalışmaların Değerlendirilmesi. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1389-1396.

1493. Uygur, C. V. Kutadgu Bilig'deki Söz Varlığının Günümüz Kırgız Türkçesiyle Karşılaştırılması Üzerine. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi. 9/3: 1300-1330.

1494. Uygur, V. C. Kutadgu Bilig'in Söz Varlığı ve Günümüz Türk Lehçeleriyle Karşılaştırılması. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1397-1439.

1495. Üstüner, A. et al. Karahanlı Dönemi Eserlerinde Esmâ-i Hüsnâ'nın Türkçe Karşılıkları. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. 50: 23-45.

1496. Vagifkızı, K. Toplumsal Kurallar Bağlamında Kutadgu Bilig'de Siyasi-Hukuk Kültürü ve Siyasi-Hukuk Dili. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1440-1448.

1497. Yaylagül-Üstünel, Ö. Kutadgu Bilig'de Sağlığı Koruma Bilgisi ve Sağlıkla İlgili Bazı Eşanlamlı Sözcükler. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. 17/2: 312-330.

1498. Yaylagül-Üstünel, Ö. Kutadgu Bilig'deki Bazı Bilişsel Eş Anlamlı Sözcükler ve Eş Dizimlileri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1449-1466.

1499. Yaylagül-Üstünel, Ö. Y. Edim Bilim Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

1500. Yeskeyeva, M. Kutadgu Bilig Dilindeki İnsan Kavramı. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1480-1485.

1501. Yıldız, H. Kutadgu Bilig'de Bellek Fiilleri Üzerine Notlar. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1486-1505.

1502. Yıldızlı, M. E. Kutadgu Bilig'de Mavi Göğe Doğru Yol Almak. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1506-1513.

1503. Yılmaz, E. Kutadgu Bilig'deki Fiillerin Semantik Tasnifi Üzerine. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1514-1546.

1504. Yılmaz, E. Kutadgu Bilig'e Edim Bilimsel Bakış: Kutadgu Bilig'de Kullanılan Nezaket Stratejileri. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1547-1561.

1505. Yılmaz, F. Kutadgu Bilig'de Eğitim ve Yönetim. Kırıkkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı. Kırıkkale. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

1506. Yücel, B. Karahanlı ve Harezm Türkçesi Eserlerinde Ünlülerin Yazılışındaki Çeşitlilik Üzerine. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1562-1587.

1507. Yüksekkaya, G. S. Bir Münekkit Nüshası Örneği: Kutadgu Bilig. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1082-1100.

1508. Yüksekkaya, G. S. "*R. R. Arat'ın Kutadgu Bilig'in Tenkitli Metnindeki Tercihleri" Türk Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde* (Düzenleyen: T. Kocaoğlu) Türkbilim Araştırmaları Dizi: 1. Kitap. İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2020; s.

1509. Zülfikar, H. Terim Türetmede Yararlanılan Eski Kaynaklardan Kutadgu Bilig. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019) Bildiriler. Haz. İ. Işıl & E. B. Altun. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 1588-1595.

YAZARLAR DİZİNİ

Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası (1825-2020) İçin

Yazar adları yazıldıkları dillere göre ayrı madde başlarında verilmiştir.

Abdikarimulı, B 570
Abdirazakov, A 571
Abducabborova, F 733
Abdullayeva, G 1185
Abdullayeva, Q 1347
Abdurahmonov, G 115, 376
Abdurehim, K 402
Abduşükür, M 403, 426
Abel Pavet de Courteille, 8
Abenova, K 348
Abik, A 1348, 594
Abik, D 473, 516, 595, 650, 1349,
Abilov, S 133
Acar, H 1186
Acındı, Ö 531
Açık, F 1187
Açık, T 910
Açıkgöz, H 262
Adalıoğlu, H 651, 771
Adıgüzel, A 1112
Adıvar, H 71, 72, 73
Adıyaman, C 1350, 1113
Adilov, M 1351
Agabagir Gızı, B 823
Ağayev, Y 866
Ağca, E 1352
Ağca, F 772, 824, 1188, 1353
Ahmetov, T 474
Aitmukhambet, Z 1354
Akar, A 1355
Akar, C 911
Akar, H 652
Akata, Z 1189
Akgün, M 364
Akgün, M 365, 377, 378, 379, 380, 404, 912, 913
Akgün, N 277
Akımjan-Kyzy, B 1190
Akın, C 1356
Akıncı, M 825, 914
Akiner, S 278
Akman, F 1191
Aktan, C 381
Aktaş, İ 1192
Akyalçın, N 1193
Akyol, A 773, 915, 1194
Akyüz, H 443
Alan, H 916
Alan, N 1357
Albayrak, F 867
Alberts, O 12, 18, 23, 226
Alıcı, M 734
Alibekulı, A 917
Aliphan, M 391
Alkayış, M 735
Alodalı, M 1055
Altay, F 116
Altınöz, Y 517
Altuğ, Y 128
Amancolov, A 366
Amrebayeva, J 436
Anarbekova, V 1195
Aneer, G 326
Anıl, A 496
Apak, A 918
Aran, M 64
Arat, R 52, 67, 95, 85, 134, 187, 194, 263,
Argunşah, M 624, 653, 919
Arhan, S 1196
Arı, A 1197
Arık, F 355
Arsal, S 68, 69
Arseven, T 1198
Arslan, A 437
Arslan, A 736
Arslan, H 1114, 920
Arslan, M 264, 265, 327, 328, 654, 1199
Arslanoğlu, İ 367
Artıkbaev, K 405, 1201
Arzıyev, R 227, 306, 382, 368
Asanaliyev, Ü 105, 106
Asker, R 444, 445, 446, 447, 448, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 497, 518, 921, 922, 1056, 1057
Aslan, B 826
Aslan, M 1200, 1358
Aslanov, V 135
Aşgın, S 356, 827
Ata, A 337, 498, 554
Ata, H 655
Ataman, H 1202
Ataoğlu, R 1203
Atay, T 1115
Ata-Yıldız, N 1204
Ateş, A 76, 92
Ateş, S 1205
Avşar, Z 1206
Awgaliy, E 656
Ayal, İ 923
Ayan, E 924
Ayazbekova, A 596
Aydarov, G 157
Aydemir, A 625, 737, 738, 774, 1058
Aydemir, Ö 828, 1059
Aydın, M 657, 1207,1208, 1359
Aydın, N 829
Aygün, V 532
Ayık, C 925, 1209
Aytaç, A 1360
Azizova, E 1361
Babayar, G 1116
Bağdatlı, Ö 555, 572, 573
Bakır, A 1060
Bakırcı, F 1362

Balasaguni Yusuf Uluk Has Hacib, 499
Balcı, C 406, 1117
Balcı, O 1118
Balcı-Yürür, F 926
Baldauf, I 292
Banarlı, N 158
Barthold, M 36
Barthold, V 19, 293
Barthold, W 38, 93
Baskakov, N 136
Baş, M 626
Başdaş, C 1363
Başdin, A 1061
Başer, S 294, 357
Başol, G 927
Batur, Z 776, 830
Bayaliyeva, G 483
Bayar, O 658
Bayat, F 659, 928
Bayraktar, F 307, 519, 777, 831
Bayraktar, S 484
Bayram, C 929
Baytanasova, K 1364
Bekbabayi, B 1365
Berbercan, M 597, 778
Berdibayev, R 188
Berezin, I 2
Bergil, M 407, 408, 409
Bertels, E 65, 66, 70
Beslen, K 232
Besli, E 930, 1366
Besli, N 868**,** 1367
Beşirli, H 931
Bıçak, A 1210
Bıçak, A 660, 661**,** 832, 932**,** 1211, 1212, 1213
Biçer, R 779
Bihua, S 243
Bilge, N 129
Bilgen, S 1214
Bilgin, A 449, 933
Bilgin, E 1215
Bilveren, T 1368
Binark, N 137
Biray, N 869
Biricik, İ 1369
Birkan, G 1062
Blagova, G 138
Bläsing, U 662
Bodrogligeti, A 245, 349
Boltabayev, S 1370
Bombaci, A 82, 87**,** 107, 108, 113,
Bonelli, L 49
Boz, E 533
Bozkaplan, Ş 556
Bozkırlı, K 780, 870
Bozok, E 1119, 1216, 1371
Boztoprak, F 1217
Bököşov, C 934, 1063
Böler, T 598
Brockelmann, C 34, 50, 77, 84
Bulliet, W 233
Bulut, G 1120
Bulut, Y 1121
Büyükbaş, H 935
Büyükdüvenci, S 308
Caferoğlu, A 58**,** 109
Camal, G 936, 937
bak: Jamal, G
Can, A 739
Canan, S 938
Canaydarov, O 574
Caner, C 450
Canjin, C 309, 329
Canpolat, M 500
Cemiloğlu, İ 295
Ceran, K 1218
Changnian, W 246
Chen, Q 575
Chi-Huei, H 247
Cilacı, O 266
Clark, L 627
Clauson, G 103, 125, 163
Clermont, G 13
Corga, E 663
Coşkun, A 201, 219
Cumakunova, G 1372
Cumaturdu, A 939
Cunbur, M 358
Cunbur, M 557
Cüme, O 1219
Çağatay, S 78**,** 117, 126, 139, 202
Çağbayır, Y 438**,** 1064
Çağıran, L 359
Çakan, V 1065, 1066
Çakıcı, S 871
Çakır, E 1220
Çakır, G 1373
Çakmak, M 940
Çakmak, V 1374
Çavuşoğlu, A 599, 740
Çay, A 203
Çelebi-Çam, S 1221
Çelepi, M 1375
Çelik, A 1122**,** 1222
Çelik, H 628
Çelik, N 741
Çeneli, İ 204
Çengel-Kasapoğlu, H 941**,** 1376
Çetin, A 629, 1123, 1223
Çetin, E 558, 742**,** 1224, 1377
Çetin, G 942
Çetin, İ 350, 1225
Çetin, Ö 781
Çetin, T 1124
Çetinkaya, B 439, 1067
Çetinoğlu, O 1125
Çevik, Z 576
Çeziktürk, Ö 1378
Çığman, M 1126
Çiftçi, Ö 1379
Çiftçi, S 664
Çoban, D 1380
Çolak, V 782
Çot, D 665
Çubukçu, M 943**,** 1381
Çülük, A 1382
Dagalov, A 783
Dağı, F 1068
Dağıstanlıoğlu, B 1383
Dankoff, R 189, 195, 196, 205, 206, 220, 330, 451, 872, 944
Dauletiyarova, Z 833
Davidovich, E 392
Debreli, Z 945
Demir, C 1384
Demir, R 1226
Demirbilek, S 520, 666, 834

Demirci, M 946**,** 1227
Demirel, D 835
Demirel, Ş 836
Demirtaş, A 501, 743
Deniz, S 427, 947
Derbişeva, Z 948
Derin, S 1385
Develi, H 1228
Devereux, R 98, 234
Dilaçar, A 130, 140, 164
Dilçin, C 600
Dinar, T 630
Dizdaroğlu, H 74, 165
Dobrovits, M 837
Doerfer, G 101, 110, 118, 179, 221
Doğan, A 1127
Doğan, L 521
Doğan, N 452, 453, 949
Donuk, A 279
Doruk, M 873
Doygun, M 838, 874, 1229, 1230
Dönmez, Ö 667
Dönmez, S 784**,** 1128
Duman, M 668, 1231
Duman, T 839
Duralı, Ş 785, 1232
Duran, E 1386
Duranlı, M 1387
Durgunay, B 950
Durgut, H 410
Durmaz, G 534, 577, 578
Durmuş, O 485
Durukan, B 1233
Duymaz, A 1234
Eckmann, J 89
Efe, K 1388
Eflatun, M 1235
Egebayev, A 282
Egeubayev, A 393
Egevbayev, A 559
Egewbayev, A 601
Egeybayev, A 248
Eglar, Z 159
Ehmetyanov, R 875
Ekber, K 411
Eke, N 1389
Eker, Ö 876**,** 1069, 1236, 1390
Eker, S 535, 536
Ekrem, E 579
Ekrem, N 951, 1391
Elçioğlu, Ö 502
Eliaçık, M 1392
Elibek, T 1070
Eliphan, M 580
Eliphanov, M 369
Eliyéva, A 952
Elmalı, M 840
Elöve, A 59, 60, 61
Elyıldırım, S 1237
Emet, E 1393
Emiroğlu, S 744
Er, O 1238
Eraliyev, Z 428
Eraslan, K 249, 669
Eratalay, S 953
Erbay, E 1394
Ercilasun, A 228**,** 235, 954
Ercilasun, G 955
Erdal, M 236, 250, 310, 503, 670, 956
Erdem, H 1239, 1395
Erdoğan, M 1240
Erdoğan, R 383
Ergene, O 1071, 1396
Ergin, M 111, 112
Ergin, N 671
Ergönenç, D 1397
Ergün, M 412, 413, 1129, 1241**,** 1398
Erkan, G 786
Ersoy, F 672
Ersoy, H 207, 222
331**,** 1399
Erşidin, T 414
Erten, M 673
Ertugay, F 841
Esbasınov, E 957
Esen, N 280
Esin, E 193, 208
Evelyn, C 745
Fazılov, E 141
Fedai, C 958
Fedai, Ö 959
Fengwu, Z 267
Feyzioğlu, N 522
Fındıkoğlu, Z 54
Fıtrat, A 39, 41, 44
Filiz, Ş 454
Fişekçioğlu, A 960
Flügel, G 4
Fomkin M, S 296
Fu-Le-Zhi-Hui, 486
Gabbasov, G 961
Gandjeï, T 90
Gariper, C 1242
Ge, L 268
Gedik, Ş 877
Gedikli, Y 1072
Genç, R 209
Gerelmaa, N 1400
Gezer, H 1243
Goca, A 504
Gocayeva, S 1244
Gökalp, Y 962
Gökçe, F 602, 878, 1130, 1245
Gönç, M 879
Gönen, S 631
Gönen-Kayacan, S 1131
Görüşük, L 746
Gözlü, E 787
Gözütok, A 581
Grenard, M 20
Guliyeva, G 1246
Gummanova, G 963
Gül, E 674
Gül, M 880, 881
Gülay, N 311
Gülensoy, T 142, 169, 173, 223, 229, 429**,** 1247
Güler, H 1132
Gülsevin, G 537, 560, 603
Gümüşkılıç, M 882
Günalp, F 1248
Günay, U 338
Güner G, 964, 1249, 582, 604, 675, 788
Güner, N 1133
Güneri, M 1250
Güneş, B 965
Güneş, C 605
Günşen, A 487
Gürel, R 789
Güven, A 1134

Güzel, A 523
Güzel, F 1401
Güzel, H 1402
Gyarmati, İ 251, 488
Hacıeminoğlu, N 370
Hacıyeva, G 1251
Hacızade, N 1403
Halmuradova, M 966, 1135
Hamrayeva, D 676
Hannoud, A 1252
Hartmann, M 25, 26, 35
Hebibbeyli, İ 1404
Hebibulla, N 606
Hecht, E 283
Helil, M 1405
Hengfu, C 297
Hewir, S 415
Hıdırov, M 143
Hidirova, Ç 1253
Hirik, E 1254
Hotamışlı, Z 298
Hunkan, Ö 632
Hunkan, Ö 677**,** 967, 968
Hunutlu, Ü 1406, 1407
Hüseynova, T 1255
Ilgın, İ 1408
Irmalı, R 1073
Isakov, K 505
Işık, U 969
İbragimov, S 166
İbrahimov, E 1409
İbrayev, Ş 1256
İbrayeva, K 883
İlker, A 1410
İlmammedov, İ 970
İlminskiy, N 3
İmin, T 1136, 678, 679, 790, 842
İnalcık, H 114, 339, 747
İnan, A 144
İnan, M 167
İnayet, A 351, 561
İnce, Ö 1257, 1258
İncetahtacı, N 680
İpekdal, A 791
İrice, B 971
İsabekova, U 681
İsi, H 1137
İslami, Y 340
Jamal, G 682**,** 883, 972
bak: Camal, G
Jaubert, P 1
Jun, Y 269
Jüsip Has Balasagun, 538
Jüsüp Balasaguni, 792
Jüsüp Has Ajip, 793
Kabadayı, O 1259
Kaçalin, M 455, 583, 683, 884
Kafesoğlu, İ 145
Kafkasyalı, E 973
Kafkasyalı, M 974**,** 1260, 1261
Kalafat, Ş 1138, 1139
Kalaycı, A 1411
Kalaycı, Ü 1140
Kalenderoğlu, İ 1262
Kalkan, N 1263
Kalkan, N 1412
Kalkışım, M 794
Kalmaz, T 975
Kalsın, Ş 976
Kalyon, A 1264
Kamberi, D 360
Kamçiyeva, M 584
Kandır, M 270, 456
Kaplan, A 371
Kara, M 312, 313, 394, 1265
Kara, Ö 843
Karabeyoğlu, A 607, 748
Karaca, N 1266
Karaca, N 795
Karadavut, A 1413
Karagöz, A 1267
Karagöz, İ 684
Karahan, A 1074, 1141, 1414, 174, 685, 844
Karahan, K 1268
Karahan, L 686
Karahasanoğlu, Y 1269
Karahüseyinoğlu, Y 977
Karamanlıoğlu, A 102, 119, 146, 185
Karataş, M 796
Karayev, K 210
Karenov, R 160**,** 608, 170**,** 885
Kartal, A 562, 749, 978
Kartallıoğlu, Y 687
Kasiyeva, A 539, 688, 689**,** 797
Kaskabasov, S 1142
Kaşğarlı, M 489**,** 524
Kavas, A 979
Kavcar, C 180
Kavuncu, M 430
Kaya, C 690
Kaya, F 1075, 1076, 886, 980
Kaya, U 1077
Kayacan, S 1143
Kayasandık, A 1144
Kaymaz, Z 609, 798, 981
Kayumov, A 431, 432
Kazımov, İ 1415
Kazmaz, S 433, 490
Kekevi, İ 1270
Kekevi, İ 1416
Kelimbetov, N 244
Kenzhalin, K 1417
Kerimulu, E 750
Kesin, T 1078
Keskin, A 1418
Keskin, İ 799, 800
Kholmuradova, M 1145, 1146
Kılıç, F 1419
Kılınç, E 1271
Kıraubayeva, A 440
Kırmıt, Ö 1079
Kırmızıgül, B 1272
King, A 691
Kirişçioğlu, F 1420, 1273, 1274, 1275
Kiyat, A 1080
Kobya, E 801
Koca, E 802
Koca, M 887
Koca, S 190, 751, 803
Kocaoğlu, T 147, 148, 1421, 1422
Kocasavaş, Y 540
Kocatürk, E 845
Koç, B 752

Koçak, K 804
Koçak, Ş 1276
Konıratbayev, A 314
Kononov, A 149
Konukseven, M 127
Korkmaz, F 610
Korkmaz, Z 1423
Koroglı, H 150
Kortabayeva, G 982
Kosıbayev, M 1424
Kosımova, G 1425
Koşerbayeva, A 983
Kozubekov, T 341
Kök, A 1277, 1278, 1279, 984, 985, 986, 987
Kökten, Y 1280
Köprülüzade, M 42
Köroğlu, A 692
Köşerbayeva A, N 395
Köşerbayeva, A 988
Krorani, K 299
Kula, O 434
Kulaliyeva, K 888, 989
Kulcanova, B 805, 806
Kuljanova, B 693
Kulzhanova, B 1426
Kulzhanova, B 585, 694, 695, 753
Kurbanova, G 990
Kurışcanulı, E 889
Kurmangaliyeva-Ercilasun, G 991
Kurt, A 992
Kurtçu, C 1427
Kuşakcı, S 1147, 1081
Kut, G 586
Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I: Viyana Nüshası, 56**,** 252
Kutadgu Bilig Tıpkıbasım II: Fergana Nüshası, 57**,** 253
Kutadgu Bilig Tıpkıbasım III: Mısır Nüshası, 62**,** 254
Kutlar, F 435
Küçük, B 1082
Küçükbasmacı, G 1428
Küçüker, E 1281
Küçüker, M 696
Külekçi, N 200
Kültüral, Z 1282
Lang, Y 332, 342
Latifi, L 1429
Le Genissel, A 79
Leiming, X 333
Levend, A 131
Li, Y.-S 384
Liu, Z 214
Lizhong, C 271, 300, 301
Lkhagvabaatar, B 1148
Lortkıpanidze, K 1430
Lukpanov, A 1283
Macun, B 1149
Maden, S 1083
Madencioğlu, N 396
Mahdum, A 697
Mahmudov, K 284, 302, 315
Mahmudova, A 1431
Mahpirov, V 197
Maksudoğlu, M 198
Malgarayeva, Z 1150
Malov, S 43, 47, 75, 80
Mansuroğlu, M 91, 96
Mayemerova, A 1284
Meç, T 1432
Mehdiyev, N 993**,** 1285
Mehmetali, N 807
Melioranskiy, P 21
Mémbetov, K 754
Memmedov, M 1286, 1433
Memmedova, A 1084
Memmedova, S 1287
Memtimin, Y 416
Merhan, A 611, 698, 755, 846
Mermer, A 612
Mermer, K 994
Mert, A 1085, 1151
Mert, O 1152, 1288, 1289, 1434, 457, 995, 996
Mırzahmetov M, 343
Mirzeyeva, N 997
Mirzohidova, L 1086
Mokeyev, A 998
Moldassan K, Sh 890999
Morris, Ian D 1153
Mögtesimova, G 1435
Muharremli, B 1436
Mut'i, İ 1154
Münirov, K 344
Müsaxanlı, A 45
Nadcip, E 168, 175, 285
Nadelyayev, V 132
Nağısoylu, M 1437
Nalbant, B 1000, 1155, 417, 891
Nalbant, M 1001, 1290, 418, 458, 541, 808, 809, 892
Nas, G 1156, 1291, 1438
Nasilov, V 176
Naskali, E 334
Nazarov, B 286, 303
Nazir, B 542
Németh, J 83, 88
Nerimanoğlu, K 1002, 1292,1439
Nigmatov, H 171, 181, 182, 183, 191
Nugteren, H 1003
Nurimanov, B 1087, 1157, 1293, 1294, 1440
Oda, J 177, 459, 491
Odacı, H 385
Ohlander, E 613
Okay, B 614
Okay, L 335, 336
Orakçı, C 1441
Orkun, H 55
Osman, H 372, 756
Osmanof, M 1158
Osmonova, N 1004
Öğretmen, Y 1442
Öksüz, P 1159
Ölker, G 893**,** 1295
Ölker, P 1088

Ölmez, M 506, 699
Ölmez, Z 1443, 386, 397, 700, 847
Ömer, A 419
Ömiralyev, K 237
Önal, M 1444
Önal, S 701
Önder, Ö 848, 1005
Öner, M 1445
Önler, Z 345, 420, 421, 422, 460, 492, 507, 543, 587, 633, 702, 810
Ötkür, A 230
Öz, M 1006
Öz, Ş 703
Özbek, E 757
Özbek, Ö 1296
Özcan, A 186, 281
Özcan, C 704
Özçelik, D 508
Özçelik, İ 1446
Özçelik, K 1007
Özçelik, S 705, 1447
Özçınar, M 1008
Özçınar, M 849
Özdemir, H 1160, 1297
Özden, H 1009, 1010, 461, 563, 588
Özden, Ö 1298
Özdinç, A 1011
Özdinç, R 1012
Özevren, M 1299
Özgeriş, M 811
Özgür, C 1448
Özkan, A 1300
Özkan, F 272
Özkan, N 706, 1449, 1450
Özmen, A 850, 851
Özmen, M 509
Özönder, S 1089, 1161
Öztürk, F 525, 544, 1451
Öztürk, R 1162, 707
Öztürk, Y 215, 1452
Paçacıoğlu, B 545
Palabıyık, A 316, 634
Parlak, H 635, 636
Pekolcay, N 120, 121, 462
Pekyürek, H 1453
Polat, A 1301
Polat, N 1302
Portlakkaya, T 615
Pritsak, O 86
Purtaş, E 1303
Qaderi, F 1454
Qasımov, X 1163
Qi, L 255
Rachmeti 48
Radloff, W 9**,** 10, 11, 14, 15, 16, 17, 22, 28, 29, 30
Rahmi, M 51
Reyhan, K 493
Re-Yi-Han [Reyhan], 256
Sabohat, B 1455
Sadıkov, K 1013, 1456, 494, 637, 638
Sagınbayeva, B 1014**,** 1457
Sağ, Z 1304
Sağındıkov, B 317
Sağlam, M 1458
Sağlam, S 1015
Sağlık-Şahin, S 1016
Sahin, N 1305
Sametova, J 1459
Samoyloviç, A 37, 31, 46, 526
Sarekenova, K 1460
Sarı, M 546, 758, 812
Sarı, S 759
Sarıca, B 273, 589
Sarıkaya, E 1019
Sarıkaya, M 852, 853**,** 1306
Sarıyev, B 1461
Sartekin, E 708
Sartikin, E 760
Savaran, H 639
Savaş, R 709
Scharlipp, W.-E 361, 463
Schimmel, A 238
Schott, W 7
Sertkaya, A 710
Sertkaya, O 1020, 1090, 1462, 161, 192, 274, 287, 352, 510, 527, 640
Sev, İ 1021, 1091, 1164, 1165, 1307, 894
Sever, M 895, 1463
Severcan, Ş 1308
Sevgi, A 854
Shadkam, Z 1309
Sheli, Y 318
Sheng, L 257
Sıdıkova, Ç 1310
Sırasöğüt, M 1464
Sızdıkov, S 855
Sibgatullina, A 1022
Smagulov, N 1166
Smith, M 856
Sodikov, Z 1092
Sofuoğlu, M 288
Solak-Sağlam, M 1311
Solmaz, S 1465
Soydan, S 1093, 1167
Sönmez, M 1168
Sönmez, S 511
Söyegov, M 1466
Söylemez, Y 896, 1312
Stebleva, I 151, 152, 162, 761
Sugahara, M 711, 897
Suleimenova, Z 1467
Sultanov, B 211
Süyinşaliyev, H 122
Şabdanaliyev, N 1468
Şadinova, G 1023
Şahin, E 1313
Şahin, F 1094
Şahin, H 387, 441**,** 1469
Şahin, M 564
Şakacı, B 1095, 1470, 857, 898
Şamlıoğlu, K 1314
Şanlı, C 1471
Şeker, F 616, 641, 642
Şeker, M 1024, 1025, 1169, 712
Şen, C 1315
Şen, M 1026, 1096, 1472, 1473
Şen, S 1027, 1170, 1316, 1474, 713
Şener, H 464

Şener, İ 388
Şenol, H 1097
Şerbak, A 99, 153
Şimşek, T 1475
Şişman, B 1317
Tabaklar, Ö 714
Taghizadehzonuz, R 1476
Tahir, T 565
Tahircan, M 423
Takoğlu, T 1098
Tandoğan, M 1028
Tang, L 528
Tanrıverdi, E 617
Tasnádi, E 1477
Taş, A 1099
Taş, İ 1029, 1030, 1031, 1318, 1478, 1479, 547, 566, 590, 618, 715, 716, 762, 763, 813, 858
Taşdelen, V 1319, 1480
Tayirov, M 1032
Tek, H 1481
Tekercioğlu, H 1320
Tekin, T 123, 258, 289, 319
Tekşan, K 764
Temel, E 1482
Temel, R 1321
Temizkan, M 1322
Temizsoylu, Y 465
Temizyürek, F 814
Tenişev, E 154, 466
Teres, E 567, 619, 620, 643
Terzi, D 1171
Tezcan, S 212, 717
Thomsen, V 24
Thury, J 27, 32
Tilavov, A 718
Togan, Z 216
Tohliyev, B 424, 568
Töhliyev, B 362
Tokay, Y 1323
Tokay, Y 815, 1483
Toker, İ 621
Tokoeva, G 1172
Tokyürek, H 1484, 1485
Tomanov, M 213
Toparlı, R 512
Toprak, F 529, 899, 900, 1033, 1100, 1173, 1324, 1486
Topuz, G 1325
Tor, G 719
Tosun, N 1326
Törebayev, O 467
Tsend, B 1487
Tsoi, A 1488
Tuğral, O 591
Tuhliyev, B 513, 765
Tunabaş, Ö 100
Tural, A 1174
Turan, E 1034
Turan, F 720, 1175
Turdubayeva, N 548
Tursun, İ 1101
Tümer, Y 184
Tüngüç, K 1035
Türk, V 514, 721, 859
Türkay, K 224
Türker, H 1327
Türker, Ö 1102
Türker, S 468
Türker-Küyel, M 304, 320, 363, 373, 374
Türkiyât Haberleri, 40
Türkmen, F 1489
Uçar, E 766, 901, 902, 1036, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1176, 1177, 1178, 1179, 1180, 1181, 1328, 1329, 1330, 1331
Uçar, İ 767
Uçar, M 1037
Ufuk, Ş 1332
Uğur, 860
Uğurlu, M 239, 1490
Uluçay, C 124
Umarov, A 1491
Umay-Türkeş, G 469
Unan, F 1038
Useev, N 1492
Usta, N 861
Uyanık, M 1039, 1333
Uyar, M 240
Uygur, C 1493
Uygur, V 1494
Uyguroviç, A 321
Uysal, B 1040
Uysal, İ 903
Ülkütaşır, M 155
Ünal, M 1041, 1182, 1334, 398
Ünal, O 644
Ünlü, S 768
Ünlü, Ş 178
Ünver, S 53
Üstüner, A 290, 322, 1495
Üstünova, K 1335
Üşenmez, E 592, 593, 622, 645, 722, 1042
Vagifkızı, K 1496
Validov, A 33
Valitova, A 104, 156, 172, 63, 81, 94, 97
Vámbéry, H 5, 6
Vardar, K 723
Vásáry, I 275
Vezvezoğlu, S 1108
Vural, H 646
Vursun, P 904
Wei, S 217
Xelil, A 1043
Xhafçe, M 1109
Xolmuradova, M 1110
Yakubov, A 389
Yakup, A 390
Yakup, A 425
Yakup, A 724
Yakut, E 470
Yanık, E 1044
Yasin, Y 862, 1045
Yavuz, K 623, 725, 769
Yavuzarslan, P 647, 726, 816, 863
Yaylagül-Üstünel, Ö 1046, 1047, 1048, 1183,

1336, 1337, 1497, 1498, 1499
Yazıcı-Ersoy, H 1338
Yener, M 1339
Yerimbertova, A 727
Yeskeyeva, M 1500
Yıkan, Z 1340
Yıldırım, A 1049
Yıldırım, T 399
Yıldız, A 1341
Yıldız, H 1050, 1501
Yıldız, M 530, 1051
Yıldız, O 817
Yıldız, Ş 1184
Yıldızlı, M 728, 1502, 1052
Yılmaz, B 515
Yılmaz, E 1503, 1504
Yılmaz, F 1505
Yılmaz, G 442, 471, 549
Yılmaz, M 1342
Yiğitbaşı, H 323
Yiğitoğlu, Ö 729
Ying, L 259, 260, 261, 276
Ying, Lang 353
Yurdakök, M 472
Yusif Balasagunlu, 400, 354
Yusuf Balasagunskiy, 225
Yusuf Balasaqunlu, 550
Yûsuf Has Hâcib, 346, 375, 551, 552, 569, 818, 864, 865, 905, 906, 907, 908, 1053, 1343
Yusuf Has Hacip, 305
Yusuf Has Hajib, 819
Yūsuf Khass-Hājib, 401
Yusup Has Hajip, 231, 553
Yu-Su-Pu-Jiang [Yusufcan], 324
Yücel, B 1506
Yüksekkaya, G. S. 1017, 1018, 1507, 1508
Yüncü, A 199
Yüsüp Has Hacip, 325, 648, 770, 820, 821, 1344
Yüsüpcan, E 347
Zal, Ü 649
Zavotçu, G 1054
Zeidi, M 730
Zengin, A 822, 909, 1346, 1345
Zeren, M 241
Zhang, H 291
Zhang, K 218, 242
Zieme, P 495, 731
Ziyai, A 1111
Zunun-Okya, M 732
Zülfikar, H 1509

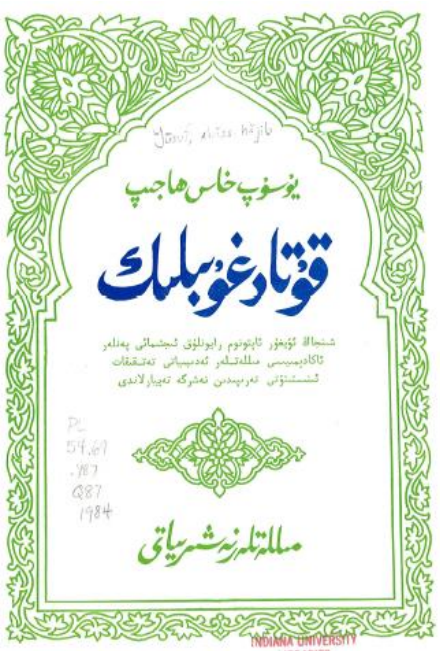

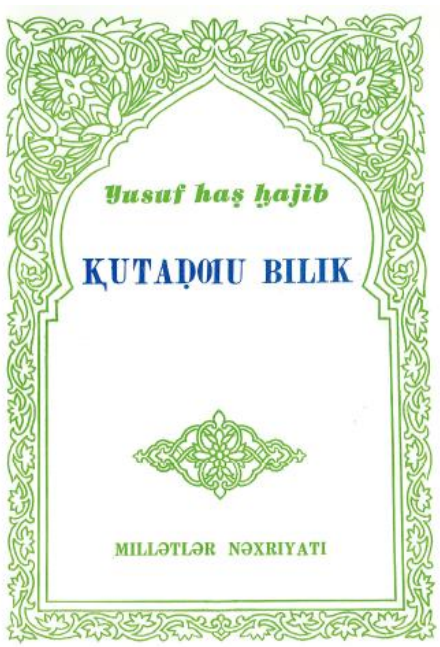

TÜSATBİTİG
Etkinliklerinden
Görüntüler

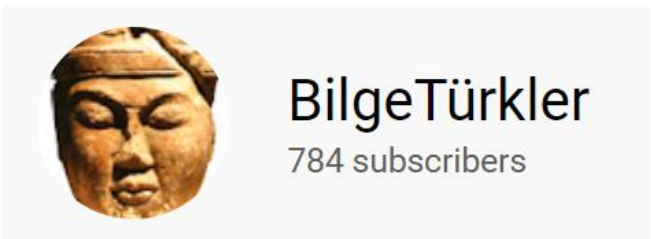

youtube.com/channel/UCuYDV2fdLEYKP0iGUS5eVXw

Bizi desteklemek için Youtube kanalımıza abone olun!

21 Mart 2020: İlk Türkbilim Sanaltayı (17 kişi katıldı)

4 Nisan 2020 Sanaltayı: Prof. Dr. Ramazan Korkmaz'ın Teksas, ABD'den sunumu: "Şamanizm / Gök Tengri İnancı" (100 kişi katıldı).

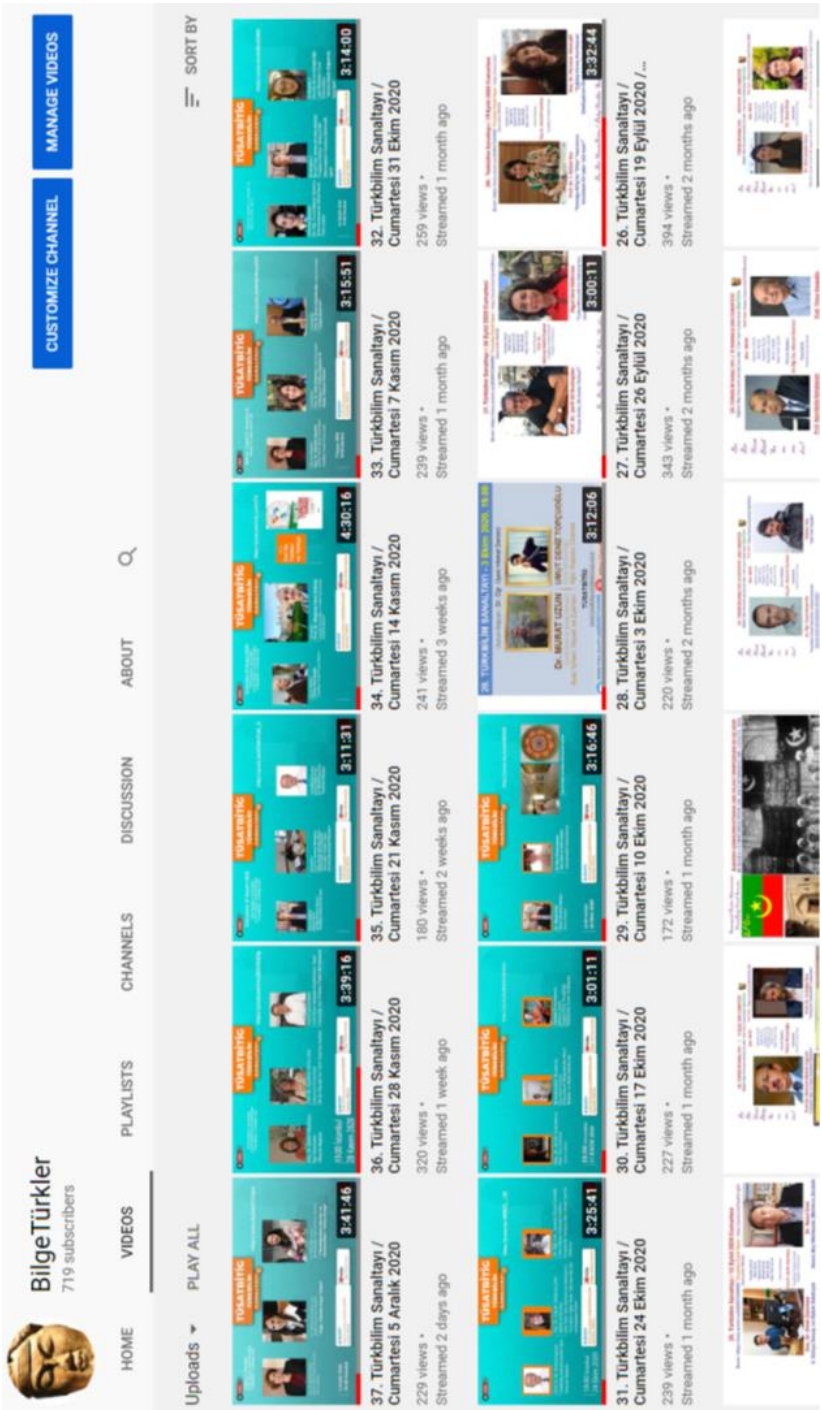

Youtube kanalımız BilgeTürkler'de toplantılarmızın videoları vardır
youtube.com/channel/UCuYDV2fdLEYKP0iGUS5eVXw

Sanalağımız'da Türkbilim Sanaltayları konusunda bilgiler bulursunuz:
http://tusatbitig.turkdilidernegi.org.tr/

TÜSATBİTİG ayrıca Nisan-Ağustos 2020 ayları arasında çeşitli Yır/Şiir Şölenleri düzenledi:

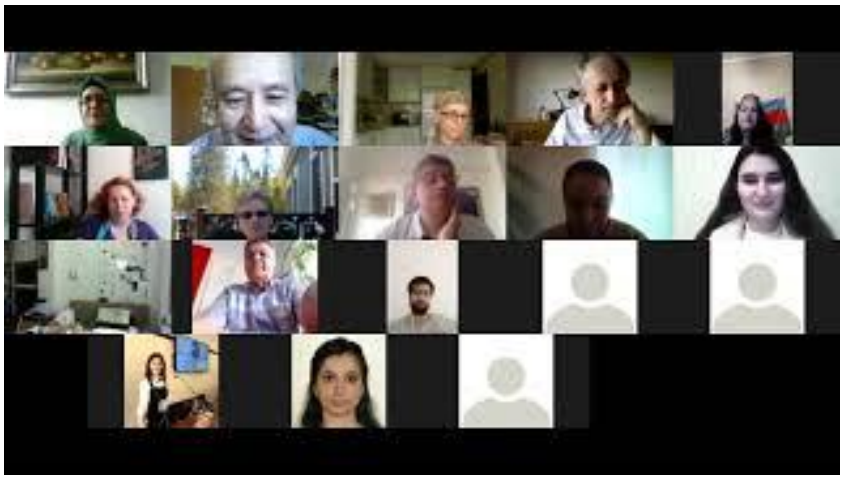

Yedinci Yır/Şiir Şöleni 26.05.2020
https://youtu.be/_UUJ1jcN3PY

23 Haziran 2020'deki Yır/Şiir Şöleni
https://youtu.be/a3PCtHF8Vws

TÜSATBİTİG Mayıs-Ağustos 2020 ayları arasında
"BİLGELERLE SÖYLEŞİLER" DÜZENLEDİ:

EMİR TİMUR'UN STRATEJİLERİ NELERDİ?

Prof. Dr. Ahat Andican Anlatıyor

19 Haziran Cuma
Türkiye Saat: 19 - 21 arası

BilgeTürkler Söyleşi Dizisi (1): Timur Kocaoğlu soruyor:
Emir Timur Konusunda Yanlış Bildiklerimiz? / Bilmediklerimiz?

Tajik Historian Kamol Abdullaev on Bukhara, Jadidism, S. Ayniy, Basmachi, Tajik Civil War

Timur Kocaoğlu asks Prof. Kamol Abdullaev replies

Friday 26 June 2020
Dushanba Time 19:30
Istanbul 17:30/Bakü 18:30
Berlin 16:30/New York 10:30

Live on Youtube: https://youtu.be/kruGvM4DQIo

Our Youtube Channel: **BilgeTürkler**: www.youtube.com/channel/UCuYDV2fdLEYKP0iGUS5eVXw

Bu söyleşiyi Hikmet Demirci ile Timur Kocaoğlu yürüttü.

Bu söyleşiyi Akartürk Karahan ile Timur Kocaoğlu yürüttü.

SALGIN - İLETİŞİM - YAŞAM

Prof. Zakir Avşar ile Söyleşi

24 Temmuz Cuma saat 20-22 (Türkiye)

Canlı Yayın: https://youtu.be/sIeGvWS9Nvk

Sorular: Timur Kocaoğlu ile Recai Ünal

Bu Bir Tüsat-Bitig BilgeTürkler Sunumudur!

RABİYA KADİR ANLATIYOR

Doğu Türkistan'ın Önderi
Uygurların Anası

Cuma 7 Ağustos 2020

Youtube Kanalı: BilgeTürkler

Canlı Yayın:

https://youtu.be/FSuob6fxIMs

İstanbul 19:00 / Taşkent 21:00
Almatı 22:00 / Berlin 18:00
New York 12:00

Bu Bir Tüsatbitig Sunumudur

DOĞU TÜRKİSTAN'DA NELER OLUYOR?

Timur Kocaoğlu Soruyor

Z Kuşağı gençleriyle Söyleşiyi Aleyna Malkoç ile Timur Kocaoğlu yönetti / 14 Ağustos 2020

Destek Sağladığımız Türk Dünyasındaki Çeşitli Toplantılar:

Azerbaycan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti'indeki Üniversiteler ile Öğrenci Dernekleri
Tataristan ile Türkiye'deki Kazan Derneği ile

Bakı Dövlet Universitesi Flologiya Fakültesi ile TÜSATBİTİG İşbirliği / 28 Mayıs 2020
Birinci Bölüm: https://youtu.be/PhTKYA1nJJo
İkinci Bölüm: https://youtu.be/Wl8ym0qneGo

Eskişehir Kazan Tatarları Kültür ve Yardımlaşma Derneği ile
TÜSATBİTİG işbirliğiyle / Aigul Zara Kebirova yönetti
28 Haziran 2020 / https://youtu.be/iCDNXxICLb4

Semerkand Devlet Üniversitesi ile TÜSATBİTİG İşbirliğiyle / 2 Eylül 2020
Oturum Başkanı: Prof. Julibay Eltezerov / https://youtu.be/js3h_aqC6vU

Buhara Cumhuriyeti'nin 100. kuruluş yılı toplantısındaki konuşmacıların adları ve konuları (Özbekçe)

Bakı Dövlət Universitetinin Filologiya Fakültəsi Tələbə İlmi Cəmiyeti
İle TÜSATBİTİG işbirliğiyle / 4-6 Eylül 2020
Dr. Gulnar Axundov, Məleykə Mirzəli başkanlığında
Azerbaycan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan
ve başka Türk bölgelerinden temsilcilerden oluşan Yönetim Kurulu

TÜRK SÖZ İLE KÜLTÜR VARLIKLARININ İZİNDE

Türkbilim Araştırmaları Dizisi - Birinci Kitap

Baş Editör:

TİMUR KOCAOĞLU

Türkbilim Araştırmaları Dizisinin ilk ve Kutlu Yayınevinin 750. betiği olan bu çalışma, Türk Dünyasının çeşitli ülke ve bölgelerinden katılan değerli araştırmacıların Türk Söz Varlığı ile Kültür Varlığı alanlarındaki 18 yazısından oluşuyor. Yazılar üç bölüme ayrılıyor: Türk Söz Varlığı, Türk Kültür Varlığı ile Kutadgu Bilig Özel Bölümü. Bu yazılarda Kutadgu Bilig, Dede Korkut'tan çeşitli Türk boylarının (Kumanlar, Türkmenler, Sahalar, Çuvaşlar, Irak'taki Türkmenler, Kırgızlar, Kazaklar, Özbeklerin) dilleri, kültürleri ve mitolojileri, Osmanlı mimarisi ve kitabelerine dek çok değişik alanlar inceleniyor.

Özkul Çobanoğlu (Türkiye),
Atilla Jorma (Macaristan),
Mehmet Fatih Kirişçioğlu (Türkiye),
Timur Kocaoğlu (ABD),
Mesut Şen (Türkiye),
Çoban Hıdır Haydar Uluhan (Irak),
Gülden Sağol Yüksekkaya (Türkiye),
Mustafa Altun (Türkiye),
Elçin İbrahimov (Azerbaycan),
Bayram Quliyev (Azerbaycan),
Erdem Uçar (Çekya),
Mehmet Tütüncü (Hollanda),
Recai Ünal (Türkiye),
Hicret Daşdemir (Türkmenistan),
Kutlukjon Sultanbek (Kazakistan),
Ertuğrul Zorlu (Türkiye) yazılarıyla yer alıyorlar...

KUTLU YAYINEVİ
göksel sözcükleriñ yayıncısı

ISBN 978-625-7200-85-1

kutluyayinevi.com